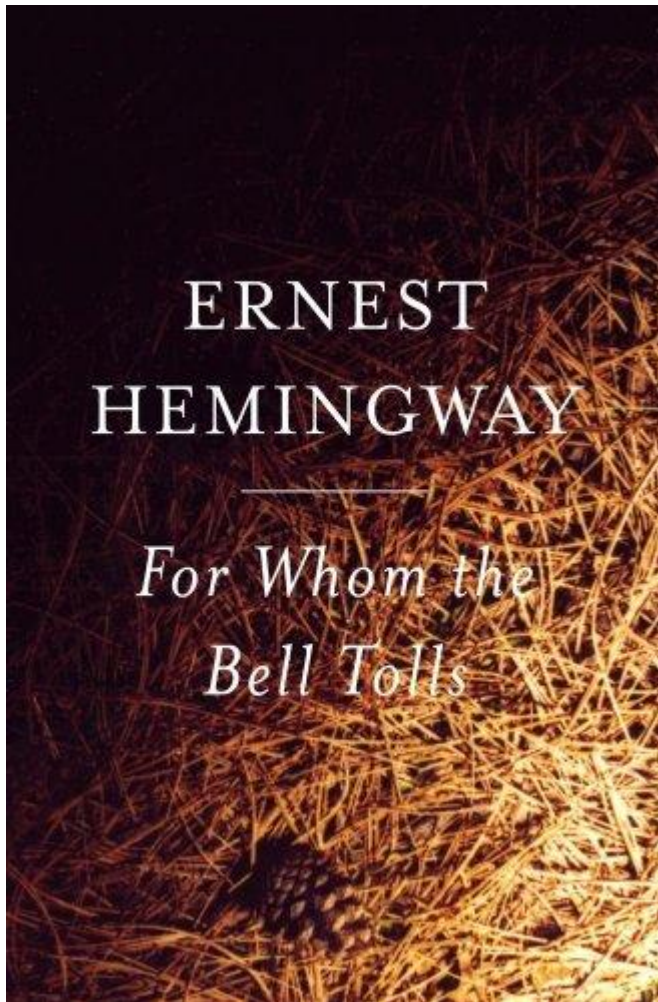

ERNEST HEMİNQUEY

ƏCƏL ZƏNGİ

(R O M A N)

BİRİNCİ FƏSİL

O, şam iynələriylə örtülmüş boz torpağa uzanıb çənəsini əllərinə dayamışdı, külək isə başı üzərindəki hündür şam ağaclarının uclarını yırğalayır. Yamac bu yerdə çox da sərt deyildi, amma xeyli aralıda sanki qəfildən qırılır və uçurum başlanırdı; sıldırımın üstündən baxanda dərənin dibiyə qıvrıla-qıvrıla baş alıb gedən yol görünürdü. Qara zolağa oxşayan bu yol çayın yaxası boyunca uzanır, dərənin lap qurtaracağında isə taxta zavodu, bir də bəndin gün işığında parıldayan suaşarı gözə dəyirdi.

– Taxta zavodu odur? – o xəbər aldı.

– Hə.

– Heç yadıma gəlmir.

– Onu səndən sonra tikiblər. Köhnə zavod burada yox, dərənin ətəyindədir.

O, xəritəni yerə sərib diqqətlə gözdən keçirtməyə başladı. Qoca onun çiyini üstündən boylanıb baxırdı. Qara

kəndli köynəyi və cod parçadan boz şalvar geymiş qoca bəstəboy və enlikürək idi, ayağına səndəl geymişdi. Yoxuşu birnəfəsə qalxdığından hələ də tövşüyürdü, əlini iki ağır çantadan birinin üstünə qoyub dayanmışdı.

– Deməli, körpü buradan görsənmir?

– Xeyr, – qoca dedi, – burada yer düzənlikdir, çay da lal axır. O tərəfdə, yolun ağaclığa burulduğu döngədə dərin, ensiz dərə var...

– Yadıma düşür.

– Elə körpü də dərənin dar yerindən salınıb.

– Bəs onların postları haradadır?

– Biri bax orada, gördüyün həmin o taxta zavodundadır.

Ətrafı öyrənən cavan adam rəngi solmuş flanel köynəyinin cibindən binoklu çıxarıb yaylığı ilə şüşələrini sildi, bütün cizgilər aydınlaşanacan okulyarları burdu və nəhayət, zavodun qapısı ağızında qoyulmuş taxta skamyanı, talvarın altındakı dəyirmi mişarın arxasında qalaqlanmış taxta kəpəyini, qarşıdakı yamacda isə tirlərin suya buraxıldığı novun bir hissəsini gördü. Buradan baxanda adama elə gəlirdi ki, çay sakit və asta axır. Binoklda

suaşarının səthindən qopan zərrələrin ətrafa necə səpələndiyi nəzərə çarpırdı.

– Gözətçi yoxdur.

– Bacadan tüstü çıxır, – qoca dedi, – ipdən də paltar asılıb.

– Görürəm, amma gözətçi gözümə dəymir.

– Yəqin, kölgəyə çəkilib, indi hələ istidir. Yəqin o üzdə, kölgəlikdədir. O tərəf buradan görsənmir.

– Ola bilər. Bəs o biri post haradadır?

– Körpünün o tayında. Yol ustasının komasında, beşinci kilometrə.

– Orada nə qədər əsgər var? – o, taxta zavodunu göstərib soruşdu.

– Dörd nəfər ancaq olar, bir də kapraldır.

– Bəs komada?

– Komada çoxdur. Yoxlayaram.

– Körpüdə necə?

– Həmişə iki nəfər olur. Hər başda biri.

– Bizə adam lazım olacaq. Neçə nəfər verə bilərsən?

– Neçə nəfər istəsən gətirmək olar, indi bu dağlarda adam çoxdur.

– Nə qədərdir?

– Yüzdən çox olar. Amma hamısı ayrı-ayrı kiçik dəstələrə bölünüb. Sənə neçə nəfər lazım olacaq?

– Bunu körpüyə baxandan sonra deyərəm.

– Körpüyə indi baxmaq istəyirsən?

– Yox. İndi dinamiti gizlətməyə yer tapmaq istəyirəm.

Onu etibarlı yerdə, özü də mümkün olsa, körpüdən yarım saatlıq yolda gizlətmək lazımdır.

– Bu çətin deyil, indi gedəcəyimiz yerdən körpüyə üzüaşağı kəsə yol var. Amma ora çatmaqçün gərək dizlərimizə bir az güc verək. Ac deyilsən?

– Acam, – cavan adam cavab verdi. – Amma eybi yoxdur, sonra yeyərik. Unutmuşam, sənin adın nədir? – Fikirləşdi ki, qocanın adını unutmağı heç yaxşı iş deyil.

– Anselmo, – qoca dedi, – mənim adım Anselmodur, Barko-de-Avildənəm. Qoy kömək eləyim, kisəni qaldır.

Gənc arıq və ucaboydu, sarışın saçları günəşdən solmuş, sifəti qaralmışdı; əynində rəngi bozarmış flanel köynək və

kəndli şalvarı, ayağında səndəl vardı. O, əyilib əlini qayışın altından keçirdi, ağır çantasını dalına şəllədi. Sonra əlini o biri qayışdan keçirib çantanı elə tarazladı ki, ağırlıq bütün kürəyinə eyni düşsün. Dağa qalxandan bəri köynəyin təri hələ qurumamışdı.

– Hə, mən hazırım, – dedi. – Hara gedək?

– Üzüyuxarı, – Anselmo cavab verdi.

Onlar çantaların ağırlığından ikiqat əyilib, tər tökə-tökə şam ağacları ilə dövrələnmiş yamacı qalxmağa başladılar. Cığır görünmürdü, lakin onlar gah düzünə, gah dövrə vuraraq hey qalxırdılar. Sonra ensiz bir çayın kənarına çıxdılar və qoca ayaq saxlamadan daşlı-çınqıllı çaylaq boyunca irəli yeridi. İndi yoxuş daha sərt oldu, yuxarı qalxmaq xeyli çətinləşdi. Nəhayət, irəlidə hamar qranit qaya göründü, buradan çay aşağı axıb tökülürdü. Qoca ayaq saxladı ki, cavan adam gəlib çatsın.

– Hə, necəsən?

– Pis deyiləm, – cavan adam dedi. Amma büsbütün tər içindəydi, yoxuşu birnəfəsə qalxdığından baldırları ağrıyırdı.

– Sən məni burada gözlə, gedib adamları xəbərdar edim.

Bu cür yüklə güllə altına düşmək yaramaz.

– Hə, bunun axırı pis olar. Hələ çox qalıb?

– Lap az qalıb. Sənin adın nədir?

– Roberto, – cavan adam cavab verdi. Sonra çantanı çiyindən endirdi və ehtiyatla sahildəki iki daşın arasına qoydu.

– Hə, Roberto, burada gözlə, ardınca gələcəyəm.

– Yaxşı, – cavan adam cavab verdi. – Ancaq de görüm, körpüyə də yol buradandır?

– Yox, körpüyə biz başqa yolla gedəcəyik. Oradan yaxındır, enmək də asandır.

– İstəyirəm, materialı elə yerə qoyaq ki, körpüdən çox uzaq olmasın.

– Özün baxarsan. Xoşuna gəlməsə, başqa yer seçərik.

– Baxarıq, – cavan adam cavabında dedi.

O, çantaların yanında əyləşib qocanın qayaya necə dırmaşdığını seyr etməyə başladı. Qoca çətinlik çəkmədən qalxırdı və onun dərhal, demək olar, gözüyümülu dayaq tapıb yapışmasından aydın olurdu ki, bu yolu çox gedib-

gəlib, ona yaxşı bələddir. Yuxarıda məskən salanlar çalışmışdılar ki, buralıqda heç bir cığır olmasın.

Robert Cordan – cavan adamın adı beləydi – bərk acmışdı və həyəcanlıydı. Aclığa öyrəncəliydi, amma nadir hallarda təşviş keçirərdi, çünki başına nə iş gələcəyinə əhəmiyyət verməzdi, həm də təcrübədən bilirdi ki, bu ölkədə düşmən arxasında hərəkət etmək asan işdir. Arxada hərəkət etmək cəbhə xəttini keçmək qədər asan idi, təkisi yaxşı bələdçin olsun. Səninçün o vaxt çətin olur ki, ələ keçsən, başına nələr gələcəyini gözünün qabağına gətirirsən, bir də kimə etibar edəcəyini bilmirsən. Birlikdə işlədiyin adamlara ya gərək tam inanasan, ya da heç inanmayasan, bax buna görə də kimin etibarlı olduğunu aydınlaşdırmalı olursan. Amma bunların heç biri onu təşvişə salmırdı. Təşvişin səbəbi başqa idi.

Anselmo yaxşı bələdçiydi və dağlardan adlamağı bacarırdı. Robert Cordanın özü də yeriməkdə pis deyildi, amma bir neçə saatlıq yolda – onlar hələ sübh açılmamışdan yola çıxmışdılar – əmin oldu ki, qoca onu əldən sala bilər. Bu vaxta qədər Robert Cordan hər şeydə Anselmoya

inanırdı – təkcə onun mülahizələrindən başqa. Bu mülahizələrin doğruluğunu sınağa hələlik fürsət düşməmişdi, bir də ki, öz mülahizələri üçün hər kəs özü cavabdehdir. Hə, Anselmo sarıdan narahatlığı yox idi və körpü məsələsi də bir çox digər məsələlərdən çətin deyildi. Elə bir körpü yoxdur ki, Robert Cordan onu partlada bilməsin. Bu vaxtadan o hər cür ölçü və quruluşda olan körpüləri partlatmalı olmuşdu. Anselmonun dediyindən iki dəfə böyük olsa belə, bu körpünü tam qayda-qanunla partlatmaqdan ötrü çantalarda kifayət qədər dinamit və lazım olan hər şey var; körpü hələ 1933-cü ildə bu yerlərə səfərindən xatirində qalmışdı. O vaxt La-Qranxaya gedərkən həmin körpüdən keçmişdi, bu körpü srağagün axşam Eskurial yaxınlığındakı evin yuxarı otaqlarından birində Qolsun ona oxuduğu yazıda da təsvir olunmuşdu.

– Körpünü partlatmaqla iş bitmir, – o axşam Qols karandaşı böyük xəritənin üstündə gəzdirərək belə deyirdi və onun ülgüclə qırılmış, çapıq yerləri görünən daz başı lampanın işığında parıldayırdı. – Başa düşürsünüz?

– Bəli, başa düşürəm.

– Bu, demək olar ki, heç nədir. Körpünü vaxtsız-vədəsiz partlatmaq məğlubiyyətə bərabərdir.

– Elədir, yoldaş general.

– Körpünü yalnız göstərilən saatda, hücum üçün təyin olunmuş vaxtı nəzərə almaqla partlatmaq gərəkdir, bax, budur məsələ. Başa düşürsünüz? Bax belə lazımdır və sizdən tələb olunan da məhz budur.

Qols əlindəki karandaşa baxdı və onu dişlərinə vurmağa başladı.

Robert Cordan cavabında bir söz demədi.

– Siz başa düşürsünüz? Bax, belə lazımdır və sizdən də bu tələb olunur, – Qols dediyini təkrar edib ona baxdı və başını tərپətdi. İndi o, karandaşı xəritəyə döyürdü. – Bax, mən belə edərdim. Amma bununla belə, heç bir ümidim yoxdur.

– Nəyə görə, yoldaş general?

– Nəyə görə? – Qols əsəbi tərzdə dedi. – Bir halda ki, səbəbini soruşursunuz, deməli, hücum əməliyyatlarını az görmüsünüz. Kim zamin ola bilər ki, mənim əmrlərim dəyişməyəcək? Kim zamin ola bilər ki, hücum

dayandırılmayacaq? Kim zamin ola bilər ki, hücum təxirə salınmayacaq? Kim zamin ola bilər ki, hücum təyin edilmiş vaxtdan, heç olmasa, altı saat sonra başlayacaq? Heç elə olubmu ki, hücum əvvəlcədən necə düşünülüb, o cür də davam etsin?

Robert Cordan cavabında dedi:

– Bir halda ki, hücumda siz rəhbərlik edirsiniz, deməli, vaxtında başlayacaq.

– Mən heç vaxt hücumda rəhbərlik etmirəm, mən hücumda keçirəm. Amma hücumda rəhbərlik etmirəm. Artilleriya mənə tabe deyil. Mən onu yalvar-yaxarla almalıyam. İstədiyimi, hətta mümkün olanda belə, heç vaxt vermirlər. Amma bu, hələ dərdin yarısıdır. Başqa şeylər də var. Bunların necə adamlar olduğunu siz özünüz də yaxşı bilirsiniz. Dərinə getməyə dəyməz. Həmişə bir bəhanə tapılacaq. Həmişə kimsə yersiz müdaxilə edəcək. İndi, ümidvaram ki, başa düşürsünüz?

– Axı bu körpü nə vaxt partladılmalıdır?

– Hücum başlananda. Hücum başlanan kimi, ancaq tez yox. Elə etməliyik ki, bu yolla əlavə qoşun gələ bilməsin, –

deyə o, karandaşla göstərdi, – mən bilməliyəm ki, bu yol kəsilib.

– Bəs hücum nə vaxta təyin olunub?

– Bu saat deyərəm. Amma gün və saati təxmini bilsəniz, kifayətdir. Siz həmin vaxt hazır olmalısınız. Siz körpünü hücum başlananda partlatmalısınız. Baxın, – o, karandaşla göstərdi, – əlavə qoşun yeritməkçün bu, yeganə yoldur. O dərədən ki mən hücumla keçəcəyəm, oraya tankların, artilleriya və ya heç olmasa, yük maşınlarının gətirilməsi üçün bu, yeganə yoldur. Mən bilməliyəm ki, körpü partladılmışdır. Onu tez partlatmaq olmaz, çünki hücum təxirə salınsa, vaxt tapıb təmir edə bilərlər. Körpü hücum başlananda partladılmalıdır və mən bilməliyəm ki, artıq o yoxdur. Orada cəmi iki gözətçi var. Sizə bələdçilik edəcək adam oradan təzəcə gəlib. Deyirlər, ona tam etibar etmək olar. Özünüz görəcəksiniz. Dağlarda onun öz adamları var. Sizə nə qədər lazımdırsa, o qədər götürün. Çalışın ki, mümkün qədər az götürəsiniz, amma kifayət qədər olsun. Belə şeyləri özünüz məndən yaxşı bilirsiniz!

– Bəs hücumun başladığını mən nədən biləcəyəm?

– Hücumda bütöv bir diviziya iştirak edir. Havadan hazırlıq aparılacaq. Ümidvaram ki, kar deyilsiniz?

– Deməli, əgər mən bombardmanı eşitsəm, belə hesab etmək olar ki, hücum başlayıb?

– Bu, həmişə belə olmur, – Qols başını yırgaladı. – Amma indiki halda belədir. Hücuma mən keçəcəyəm.

– Aydınadır, – Robert Cordan cavab verdi. – O qədər ürəkaçan olmasa da, aydındır.

– Heç mənim də ürəyimcə deyil. Əgər siz bu işə girişmək istəmirsizsə, fikirləşirsinizsə ki, öhdəsindən gələ bilməzsiniz, bəri başdan deyin.

– Öhdəsindən gələrəm, – Robert Cordan dedi, – necə lazımdırsa, elə də eləyərəm.

– Mən ancaq bir şeyi bilməliyəm. Körpü yoxdur və yol kəsilib. Bunu bilmək mənə çox vacibdir.

– Aydınadır.

– Adamları belə şəraitdə bu cür işlərə göndərməkdən xoşum gəlmir, – Qols davam etdi. – Bu işə girişməyi mən sizə əmr edə bilmərəm. Qoyduğum şərtlərin sizi nəyə vadar edə biləcəyini yaxşı anlayıram. Hər şeyi yerli-yataqlı izah

etməyə çalışıram ki, sizi gözləyən çətinliklər və qarşıdakı işin əhəmiyyəti sizə tam aydın olsun.

– Bəs körpü partladılrsa, siz La-Qranxaya necə gedib çıxacaqsınız?

– Özümüzlə hər şeyi götürəcəyik ki, dərəni tutan kimi körpünü bərpa edə bilək. Bu, çox mürəkkəb və gözəl əməliyyatdır. Həmişəki kimi, mürəkkəb və gözəl. Plan Madriddə hazırlanıb. Bu, bəxtiqara professor Visente Roxonun növbəti yaradıcılıq nailiyyətidir. Hücuma mən başlayacağam, özü də həmişəki kimi, yenə az qüvvə ilə. Bununla belə, əməliyyat baş tutmalıdır. Buna həmişəkindən daha çox arxayınam. Körpünü dağıtmaq mümkün olsa, əməliyyat uğurlu qurtara bilər – biz Seqoviyanı tuta bilərik. Baxın, indi mən sizə bütün planı göstərərəm. Görürsünüz? Biz dərənin girəcəyindən başlamırıq. Orada artıq möhkəm mövqe tutmuşuq. Biz xeyli irəlindən başlayırıq. Bir baxın, buradan.

– Bunu bilməsəm yaxşıdır, – Robert Cordan dedi.

– Olsun, – Qols cavab verdi. – Cəbhə xəttini keçəndə nə qədər az bilsən, bir o qədər yaxşıdır, elə deyilmi?

– Mən həmişə çalışmışam ki, lazım olduğundan çox bilməyim. Bir şey olsa, mən satmamışam.

– Hə, bilməmək daha yaxşıdır, – Qols karandaşı alnında gəzdirdi. – Bəzən mən özüm də istərdim ki, nəyi isə bilməyim. Amma körpü barədə nə lazımdırsa, bilirsinizmi?

– Bəli, bunu bilirəm.

– Mən də belə düşünürəm. Hə, daha uzun-uzadı xeyir-dua verməyəcəyəm. Gəlin içək. Çox danışanda həmişə susayıram, yoldaş Xordan. Sizin adınız ispanca gülməli səslənir, yoldaş Xordan.

– Yoldaş general, bəs ispanca Qols necə səslənir?

– Xotse, – deyə Qols qımışdı. O, “X” hərfini nəfəsini dərərək tələffüz etdi, elə bil, bəlğəm tüpürürdü. – Xotse, – o, xırıltılı səslə təkrar etdi. – Kamarada xeneral Xotse. Bilsəydim ki, ispanlar “Qols” sözünü belə tələffüz edirlər, bura gələndə özümə daha münasib ad seçərdim. Bir işə bax, diviziyaya komandanlıq etməyə gedirsən və özünə istədiyini adı seçməyə imkanın olduğu halda, Xotseni seçirsən. Xeneral Xotse. Daha keçib, indi adı dəyişməyin mənası

yoxdur. Partizan müharibəsi xoşunuza gəlirmi? – Bu, düşmən arxasındakı fəaliyyətin rusca adı idi.

– Çox yaxşıdır, – Robert Cordan gülümsədi. – Həmişə təmiz havadasan, bunun cana xeyri çoxdur.

– Sizin yaşda olanda mənim də xoşuma gəlirdi, – Qols dedi. – Eşitmişəm ki, siz körpüləri ustalıqla partladırırsınız. Tam elmi əsaslarla. Amma bunların hamısı sözdür. Öz gözlərimlə görməsəm, inanmaram. Bəlkə, əslində heç nə bacarmırsınız? Siz, həqiqətən körpü partlatmağı bacarırsınız? – İndi o, Robert Cordanı qızıışdırırdı. – İçin, – Qols onunçün ispan konyakı süzdü. – Doğrudan, bu iş əlinizdən gəlir?

– Bəzən gəlir.

– Baxın ha, bu körpü “bəzən-filan” olmasın. Nə isə, bəsdir körpüdən danışdıq. Siz ona kifayət qədər bələdsiniz. Biz ciddi adamlarıq, buna görə, yeri gələndə zarafat eləməyi də bacarıyıq. Düzünü deyin, cəbhənin o tayında tanış qızlarınız çoxdur?

– Yox, qızlara vaxt qalmır.

– Razi deyiləm. Qulluqda bir qayda olmayanda, güzəran da bir o qədər qaydasız keçir. Sizin qulluğunuzda qayda-qanun yoxdur. Bundan əlavə, saçlarınız da çox uzundur.

– Bunun mənə maneçiliyi yoxdur, – Robert Cordan qaşqabağını salladı; bircə bu çatmırdı ki, başını Qols kimi ülgüclə qırxdırsın. – Qızlarsız da qayğım az deyil. Mən də forma geyim?

– Formaya gərək yoxdur, saçınızı da qırxdırmaya bilərsiniz. Özüm elə-belə, sizə sataşdım. Biz başqa-başqa adamlarıq. – Qols yenə qədəhləri doldurdu.

– Sizi təkcə qızlar yox, bir çox başqa məsələlər də düşündürür. Mən isə, ümumiyyətlə, belə şeylərin fikrini çəkmirəm. Nəyimə gərəkdir?

Xəritənin üzərinə əyilən qərargah zabitlərindən biri Robert Cordanın başa düşmədiyi dildə nəsə dedi.

– Əl çək, – Qols ingiliscə cavab verdi. – Kefim istəyir, zarafat eləyirəm. Mən o qədər ciddi adamam ki, zarafat da eləyə bilərəm. Hə, için, sonra da gedin. Hər şeyi başa düşdünüz, eləmi?

– Bəli, – Robert Cordan dedi. – Hamısını başa düşdüm.

Onlar bir-birinin əlini sıxmışdılar. Robert Cordan rəsmi təzim edib, sonra qərargah maşınına doğru yönəlmişdi. Qoca oturacaqda yatmışdı. Maşın şose ilə Qvadarrama istiqamətində yola düşəndə qoca heç oyanmamışdı da. Sonra Navaserrada yoluna döndülər və alpinist bazasına çatdılar. Təzədən yola çıxmazdan əvvəl Robert Cordan orada üç saat yatmışdı.

Həmin gün o, Qolsu – onun həтта günəşin də yandırır qaralda bilmədiyə ağ sifətini, qırğı gözlərini, iri burnunu, nazik dodaqlarını, ülgüclə qırxılmış çapıq-çapıq başını sonuncu dəfə görürdü. Sabah gecə, qaranlıqda Eskurial qarşısındakı yolda hərəkət başlanacaqdı: budur, uzun cərgəyə düzölmüş yük maşınları; qaranlıqda maşınlara minən piyadalar; pulemyotlarını yük maşınlarına qaldıran pulemyotçular; uzun avtoplatformalara yanacaq dolu çənlərin yüklənməsi, dərəcəyə hücumə hazırlaşan diviziyanın gecə yürüşünə başlaması. O bu barədə düşünməsə də, olar. Bu, onun işi deyil. Bu, Qolsun işidir. Onun öz vəzifəsi var, bu vəzifə barədə də fikirləşməlidir. Hər şeyi incəliyindək götür-qoy eləməlidir. Hər şey hazır olmalıdır, özü də heç

nədən ötrü təşviş keçirməməlidir. Təşviş qorxudan pisdır. İşi bir az da çətinləşdirir.

O, çayın kənarında əyləşib daşların arasıyla axan şəffaf sulara tamaşa edirdi, birdən o tayda yabanı vəzəri pöhrəsi gördü. Çayı keçib bir çəngə qopartdı, suda yuyandan sonra yenə gəlib çantasının yanında əyləşdi, vəzərinin sərin yarpaqlarını, nazik, acıtəhər saplaqlarını yeməyə başladı. Sonra dizi üstə çökdü, kəməmindən asılmış tapançanı islanmasın deyə, belinə tərəf sürüşdürdü, əllərini daşlara dayayıb aşağı əyildi və su içdi. Suyun soyuqluğundan dişləri sızıldadı.

Əlləriylə daşlara təkən verib dikəldi, oturub geri qanrılında qayadan enən qocanı gördü. Qocanın yanında daha bir nəfər gəlirdi. Onun da əynində qara kəndli köynəyi və boz şalvar vardı. Belə köynək-şalvar dəstini burada lap forma kimi geyirdilər; çiyindən karabin asılmış şlyapasız kişi də, Anselmo kimi ayağına səndəl keçirtmişdi. Hər ikisi dağ keçisitək qayalardan atıla-atıla düşürdü.

Onlar yaxınlaşanda Robert Cordan ayağa qalxdı.

– *Salud, camarada,*¹ – deyib karabinliyə müraciət etdi və gülümsündü.

– Salud, – karabinli adam qaşqabaqla cavab verdi.

Robert Cordan onun tük basmış iri sifətinə baxdı: sifət də, baş da girdə idi, lap çiyinlərinə yapışmışdı. Gözləri xırda və bir-birindən xeyli aralıydı, qulaqları isə xırda olsa da, az qala başına yapışmışdı. Balacaboy, möhkəm bədənli, iri əl-ayaqlı bir adamdı. Burnu sınıq idi, üst dodağının qırağındakı çarıq çənəsinin altına kimi uzanır, hətta çənəsindəki tüklərin arasından da seçilirdi.

– Bu yerlərin ağasıdır, – qoca qımışaraq ona işarə edib göz vurdu, sonra sanki əzələlərini göstərirmiş kimi, hər iki

¹Eşq olsun, yoldaş! (*ispanca*)

qolunu dirsəkdən бүkdü və istehzadan xali olmayan bir heyranlıqla yol yoldaşına baxdı, – Pəhləvandır.

– Hiss olunur, – Robert Cordan yenə gülümsündü. Bu adam onun xoşuna gəlməmişdi, əslində candərdi gülümsəyirdi.

– Bəs sən öz şəxsiyyətini nə ilə təsdiq edə bilərsən? – karabinli adam soruşdu.

Robert Cordan flanel köynəyinin sancaqla bənd edilmiş sol cibini açdı, qatlanmış kağızı çıxarıb karabinliyə uzatdı; o, kağızı açdı, şübhə ilə ona nəzər salıb əlində oynatdı.

Oxuya bilmir, Robert Cordan özlüyündə fikirləşdi.

– Möhürünə bax, – dedi.

Qoca barmağıyla göstərdi və karabinli adam yenə kağızı çevirib möhürə baxdı.

– Bu nə möhürdür belə?

– Tanış deyil?

– Yox.

– Bura iki möhür vurulub, – Robert Cordan dedi. – Bax bu, HKX – hərbi kəşfiyyat xidmətinindir. Bu isə baş qərargahın.

– Hə, bu möhürü tanıyıram. Amma burada rəis mənəm, məndən özgəsi yoxdur, – karabinli adam acıqlı-acıqlı söyləndi. – Kisələrdəki nədir?

– Dinamitdir, – qoca ağızdolusu cavab verdi. – Dünən gecə, cəbhəni keçəndən sonra bütün günü bu kisələrlə dağa qalxmışdıq.

– Dinamit mənə gərək olar, – karabinli adam dedi. Sonra kağızı Robert Cordan qaytarıb onu altdan-yuxarı süzdü. – Hə, dinamit mənə gərək olar. Mənə nə qədər dinamit gətirmisiniz?

– Biz sənə heç nə gətirməmişik, – Robert Cordan sakitcə dedi. – Bu dinamit başqa məqsəd üçündür. Adın nədir?

– Sənə nə var?!

– Pablodur, – qoca dedi.

Karabinli adam hər ikisinə acıqla baxırdı.

– Lap yaxşı. Mən sənin barəndə çoxlu tərif eşitmişəm, – Robert Cordan dedi.

– Mənim barəmdə nə eşitmişən ki? – Pablo soruşdu.

– Onu eşitmişəm ki, sən çox yaxşı partizan komandirisən, respublikaya sədaqətliyə və bunu əməli işlə

sübut edirsən. Həm də ciddi, cəsur adamsan. Baş qərargah mənə tapşırıb ki, sənə salam yetirim.

– Bütün bunları harada eşitmişən? – Pablo soruşdu.

Robert Cordan hiss etdi ki, tərifi ona təsiri olmadı.

– Buitraqodan Eskuriala kimi hamı belə danışır, – o, cəbhənin o tayındakı rayonların adını çəkdi.

– Mən nə Buitraqoda, nə də Eskurialda heç kəsi tanımıram.

– Dağların o tayında indi xeyli təzə adam var, əvvəllər heç biri orada yaşamayıb. Sən haradansan?

– Aviladan. Dinamit sənə nəyinə lazımdır?

– Körpünü partladacağam.

– Hansı körpünü?

– Bu, mənim işimdir.

– Əgər körpü buralardadırsa, onda mənim işimdir. Yaşadığın yerlərin yaxınlığındakı körpüləri partlatmaq olmaz. Bir yerdə yaşayıb, başqa yerdə iş görmək lazımdır. Mən öz işimi bilirəm. Kim ki bu ili sağ-salamat başa vurub, öz işini bilir.

– Bu, mənim işimdir, – Robert Cordan dedi, – amma biz birlikdə məsləhətləşə bilərik. Kisləri aparmağa kömək edərsən?

– Yox, – Pablo başını buladı.

Qoca birdən ona tərəf çevrildi və Robert Cordanın çətin başa düşdüyü dialektə qəzəblə və tez-tez danışmağa başladı. O, elə danışdı ki, sanki Kevedonu oxuyurdu. Anselmo köhnə Kastiliya ləhcəsində danışdı və sözlərinin mənası təxminən belə idi: “Sən heyvansan? Hə, malsan, özü də lap yekəsindən. Sənin heç kəllən var? Yoxdur. Qətiyyən yoxdur. Kişilər bura ən vacib işdən ötrü gəlirlər, sən də çalışırsan ki, xaraba daxmana toxunan olmasın, başını soxduğun tülkü yuvası sənin üçün bütün camaatın ehtiyacından, sənin öz xalqının ehtiyacından vacibdir. Atan tünbətün olsun. Görüm elə sən özün də tünbətün olasan. Götür kisəni!”

Pablo başını aşağı dikdi.

– Hər kəs bacardığını eləməlidir və çalışmalıdır ki, elədikləri düz olsun, – o dedi. – Mənim evim buradadır, özüm isə Seqoviyada iş görürəm. Sən burada aranı

qarışdırsan, bizi bu yerlərdən didərgin salarlar. Biz buralarda ona görə qala bilirik ki, yaşadığımız yerdə heç nə eləmirik. Tülkü qaydası belədir.

– Elədir, – Anselmo acı-acı dilləndi. – Bu, tülkü qaydasıdır, bizə isə canavar lazımdır.

– Sənə baxanda mən əsl canavaram, – Pablo cavab verdi və Robert Cordan başa düşdü ki, o, kisəni aparacaq.

– Ho! Ho! – Anselmo onu tənə ilə süzdü. – Mənə baxanda sən əsl canavarsan, mənimsə altmış səkkiz yaşım var.

O tüpürdü və başını yırgaladı.

Robert Cordan gördü ki, iş qaydasına düşür və işə kömək etmək niyyətilə soruşdu:

– Doğrudanmı, yaşın belə çoxdur?

– İyulda altmış səkkiz olacaq.

– Əgər iyula kimi sağ qalsaq, – Pablo dedi. – Qoy kisəni mən götürüm, – deyib Robert Cordana baxdı. – O birini qoca aparar. Qocanın gücü çoxdur.

İndi Pablo acıqla yox, daha çox, qəmli-qəmli danışdı.

– Öz kisəmi özüm apararam, – Robert Cordan dedi.

– Yox, – qoca dedi. – Ver onu bu pəhləvana.

– Mən apararam, – Pablo dedi.

Pablonun səsindəki kədər Robert Cordanı narahat etdi; belə kədərdən hali olduğu üçün bu adamın qəmginliyi onu təşvişə salırdı.

– Onda karabini mənə ver.

Pablo karabini uzadanda Robert Cordan onu alıb çiyinə aşırıdı və onlar üzüyuxarı qalxmağa başladılar – qoca ilə Pablo irəlidə, özü isə arxada. Onlar qranit qayanın çıxıntılarında tuta-tuta yuxarı dırmaşdılar, nəhayət, qayanı aşaraq meşənin içindəki yaşıl çəmənliyə gəlib çıxdılar; çəmənliyin yanından dolama ötüb keçdilər. İndi yüksüz olan Robert Cordan asan yeriyirdi, onu əldən salan ağır, yöndəmsiz çantanın əvəzində karabinin hamar səthi çiyinə toxunduqca bundan ləzzət duyurdu.

O gördü ki, ot bəzi yerlərdə qırılıb və torpaqda atların bağlandığı payaların çuxurları qalıb. Daha irəlidə, atların suya aparıldığı yerlərdə cığırılar, orada-burada təzə pəs qalaqları gözə dəyirdi. Fikirləşdi ki, yəqin, gecələr atları otlamaq üçün bura buraxırlar, gündüzlər isə gözdən uzaq

olsun deyə, meşənin içərilərinə çəkilirlər. Görəsən, bu Pablonun çoxmu atı var.

Yadına düşdü ki, Pablonun şalvarının dizləri və bud tərəfi sürtünməkdən par-par parıldayır. Bunu dərhal görmüşdü, amma nəsə əhəmiyyət verməmişdi. Fikirləşdi ki, görəsən uzunboğaz çəkməsi varmı, yoxsa bu dağlarda at belində elə beləcə gəzir. Yəqin hər ləvazimatı var. Amma onun belə qəmli-qüssəli olması qorxuludur. Mənasız qüssədir. Adətən, adamlar fərarilik və xəyanət etmək istəyəndə bu cür olurlar. Sabah xain çıxacaq adam bu cür qüssəli olur.

İrəlidə, meşənin içində at kişnədi, şam ağaclarının bir-birinə sıxlaşmış uclarından bura gün işığı güclə düşürdü, bu vaxt o, ağacların qəhvəyi gövdələri arasında kəndirlə dövrələnmiş yer gördü. Atlar başlarını yaxınlaşan adamlara doğru çevirib dayanmışdı, kəndirin o tərəfində, ağacların altında isə üstünə brezent çəkilmiş bir yığın yəhər vardı.

Onlar lap yaxınlaşanda qoca ilə Pablo dayandılar. Robert Cordan başa düşdü ki, o, atları tərifləməlidir.

– Bəli, çox gözəldirlər, – deyib, Pabloya tərəf döndü. – Sənin burada öz süvari qoşunun varmış ki!

Cəmi beş at vardı: üçü kəhər, biri səmənd, biri də ala. Robert Cordan atların hamısını bir-bir gözdən keçirməyə başladı. Pablo ilə Anselmo bunların dəyər-qiymətini bilirdilər və Pablo artıq qüسسəsiz-filansız – qürurla, şəfqətlə tamaşa edirdi. Qocanın görkəmi isə elə idi ki, sanki Robert Cordana gözlənilməz sovqat bəxş etmişdi.

– Necədir, xoşuna gəlir? – qoca soruşdu.

– Hamısı öz qənimətimdir, – Pablonun səsindəki ötkəmlik Robert Cordanın xoşuna gəlirdi.

– Bax, bu yaxşıdır, – Robert Cordan alnında qaşqası, qabaq sol ayağı ağ rəngdə olan kəhərlərdən birini, iri ayğını göstərib dedi. Bu sanki Velaskesin tablosunda təsvir olunan gözəl at idi.

– Onların hamısı yaxşıdır, – Pablo dedi, – sənin atdan başın çıxır?

– Bəli.

– Lap yaxşı, – Pablo dedi. – Sən bunlarda bir nöqsan görürsən?

Robert Cordan başa düşdü: bu, savadsız adamın onun sənədlərini yoxlaması demək idi.

Atlar yenə əvvəlki kimi başlarını qaldırıb Pabloya baxırdı. Robert Cordan kəndirin altından içəri keçib əlini ata atın sağırsına vurdu, ağaca söykənib atların necə dövrə vurduğuna diqqət yetirdi, atlar dayananda bir də onlara baxdı, sonra əyilib kəndirin altından bəri çıxdı.

– Səmənd at arxa sağ ayağından axsayır, – Pablonun üzünə baxmadan bildirdi. – Dırnağında çat var. Hərgah yaxşı nallansa, çat daha böyüməz, amma onu bərk yerdə çox çapmaq olmaz, dırnağı davam gətirməz.

– Biz onu elə bu cür, dırnağı çatlaq götürmüşük.

– Sənin ən yaxşı atının – ağ qaşqalı kəhərin buxovluq oynağında şiş var, bu mənim xoşuma gəlmir.

– Boş şeydir, – Pablo cavab verdi. – Üç gün bundan əvvəl ayağını əzib. Ciddi bir şey olsaydı, indiyə üzə çıxardı.

O, brezenti çəkib yəhərləri göstərdi. Yəhərin ikisi sadə, çoban yəhəri idi, Amerika kovboylarının yəhərlərinə oxşayırdı. Biri çox bəzəkliydi, əlvan basmanaxışı, ağır

üzəngisi vardı, ikisi də qara meşindən tikilmiş hərbi yəhər idi.

– Biz iki *guardia civil*² öldürmüşük, – Pablo hərbi yəhərləri haradan əldə etdiklərinə izahat verdi.

– Bu, ciddi işdir, – Robert Cordan dedi.

– Hə, onlar Seqoviya ilə Santa Mariya-del-Real arasında atdan enmişdi, arabada gedən kəndlinin sənədlərini yoxlamaq istəyirdilər. Onları elə vurduq ki, atları salamat qaldı.

– Çox patrul öldürmüşüz? – Robert Cordan soruşdu.

– Bir neçə nəfər, – Pablo cavabında dedi, – amma təkcə həmin iki nəfərin atları sağ qalıb.

²Jandarm (*ispanca*)

– Arevalo yaxınlığında hərbi eşalonu da Pablo partladıb,
– Anselmo dedi, – o partladıb, Pablo.

– Bizimlə bir əcnəbi vardı, dinamiti o qoydu, – Pablo dedi. – Sən onu tanıyırsan?

– Onun adı nə idi?

– Yadımda deyil. Qəribə adı vardı.

– Necə adam idi?

– Sənin kimi ağbəniz idi, amma boyu hündür deyildi, iri əlləri vardı, burnu da əzilmişdi.

– Kaşkin, – Robert Cordan dedi. – Yəqin Kaşkin olub.

– Hə, – Pablo dedi, – qəribə adı vardı. Elə sən deyən ada oxşayır. İndi o haradadır?

– Apreldə öldü.

– Bu da belə getdi, – Pablo qəmli-qəmli dilləndi. – Bax, hamımızın axırı belədir.

– Bütün insanların axırı belədir. Həmişə də belə olub. Dostum, sənə nə oldu? Bu nə qəm-qüssədir?

– Onların qüvvəsi çoxdur, – sanki öz-özünə danışan Pablo atlara qəmli bir nəzər saldı. – Heç biriniz bilmirsiniz ki, onların nə qədər qüvvəsi var. Gücləri get-gedə artır,

silah-sursatları bir ucdan çoxalır. Özün görürsən ki, necə atlarım var. Axı nəyi gözləməliyəm? Tutub öldürəcəklər. Vəssalam.

– Hərdən sən də tutursan, təkcə səni tutmurlar, – Anselmo dedi.

– Yox, – Pablo dedi. – Daha belə olmur. Əgər biz buradan getsək, onda harada yaşamalırıq? Hə, cavab ver! Harada?

– İspaniyada o qədər dağ var ki. Əgər buradan getməli olsaq, Syerra-de-Qredosun nəyi pisdir?

– Mənimçün pisdir, – Pablo dedi. – Təqibdən tənqə gəlmişəm. Burada yerimiz rahatdır. Ancaq sən bu körpünü partlatsan, bizi tutmağa başlayacaqlar. Bilsələr ki, buradayıq, üstümüzə təyyarə göndərəcəklər, bizi izləyib tapacaqlar. Əgər bizi tutmaqçün mərakeşliləri göndərsələr, onlar bizi tapacaqlar. Onda biz buradan getməli olacağıq. Bütün bu şeylərdən tənqə gəlmişəm. Eşidirsən? – O, Robert Cordana tərəf döndü. – Sən əcnəbi ola-ola, nə ixtiyarla mənə göstəriş verirən? Nə eləyərəm, özüm bilərəm.

– Mən sənə göstəriş vermərəm, – Robert Cordan dedi.

– Deməli, bundan sonra göstəriş verəcəksən, – Pablo dedi. – Bədbəxtçilik də elə bundadır.

O, atlara tamaşa eləməkçün dayandıqları vaxt yerə qoyduqları ağır çantalara işarə etdi. Atları görəndə elə bil onun əhvalı tamam dəyişmişdi, Robert Cordanın atlardan yaxşı baş çıxarması isə sanki dilini-ağzını açmışdı. İndi onların hər üçü atların qarşısında dayanmışdı, günün şəfəqləri kəhər ayğırın belində oynaşır. Pablo ona baxdı, sonra ağır çantaya təpik vurdu.

– Bax, budur bədbəxtçilik.

– Mən öz borcumu yerinə yetirməyə gəlmişəm, – Robert Cordan ona dedi. – Mən bu müharibəyə rəhbərlik edənlərin əmri ilə gəlmişəm. Əgər səndən kömək istəsəm, sən boyun qaçıra bilərsən, onda başqalarını taparam, onlar köməyimə gələrlər. Amma mən hələ səndən kömək istəməmişəm. Nə əmr olunubsa, mən onu etməliyəm, özü də zamin ola bilərəm ki, bu, çox mühüm işdir. Əcnəbi olmağın günahı məndə deyil. Mən özüm də istərdim ki, burada doğulaydım.

– Mənim üçün ən mühüm iş odur ki, burada bizə toxunmasınlar, – Pablo dedi. – Mənim borcum ondan ibarətdir ki, özümün və dostlarımla qeydinə qalım.

– Özünün hə, – Anselmo dedi. – Çoxdandır ki, sən ancaq öz qeydinə qalırsan. Özünün və öz atlarının. Nə qədər ki atın yox idi, sən bizimlə idin. İndi isə əsl kapitalist olmusan.

– Düz deyil, – Pablo dedi. – Mən ümumi işdən ötrü öz atlarımdan keçməyə həmişə hazırım.

– Çox az şeydən keçirsən, – Anselmo nifrətlə dedi. – Görürəm ki, çox az şeydən keçirsən. Oğurluğa həmişə hazırsan. Yaxşı yeməkdən heç vaxt boyun qaçırtmazsan. Adam öldürməyə gələndə, nə qədər desən, öldürərsən. İş ki qaldı vuruşmağa, onda yaxanı kənara çəkirsən.

– Bax sən kimilər gec-tez öz dillərindən bəlaya düşürlər.

– Mənim kimilər heç kəsdən qorxmurlar, – Anselmo cavabında dedi. – Mənim kimilərin atları da olmur.

– Sənin kimilərin ömrü gödək olur.

– Mənim kimilər ölənin günəcən yaşayırlar. Mənim kimilər tülküdən də qorxmurlar.

Pablo dinmədi və çantanı yerdən qaldırdı.

– Heç canavardan da qorxmurlar, – deyib Anselmo ikinci çantanı qaldırdı. – Əgər sən doğrudan da canavarsansa.

– Yum ağzını, – Pablo ona dedi. – Sən həmişə naqqallıq eləyirsən.

– Həmişə də dediyimi eləyirəm, – Anselmo çantanın ağırlığından əyilərək dedi. – İndi isə yemək istəyirəm, yaxşıca yeyib-içmək istəyirəm. Yeri, yeri, qaşqabaqlı partizan rəhbəri... Bizi elə yerə apar ki, bir şey yeyə bilək.

Əvvəli yaxşı olmadı, Robert Cordan düşündü. Amma Anselmo əsl insandır. Doğru yolda olanda bu misilsiz insanların tayı-bərabəri yoxdur. Doğru yolda olanda onlardan yaxşısı tapılmaz, di gəl, yoldan çıxanda da onlardan pisi olmur. Anselmo məni bura gətirəndə, yəqin nə elədiyini bilirmiş. Amma bu mənim xoşuma gəlmir. Heç xoşuma gəlmir. Yeganə yaxşı əlamət Pablonun çantanı aparması və öz karabinini mənə verməsidir. Bəlkə o, həmişə belə qaraqabaqdır? Yox. Yox, özünü aldatmaq lazım deyil. Sən onun keçmişdə necə adam olduğunu bilmirsən; bircə onu bilirsən ki, yolunu azmağa başlayıb və bunu gizlətmir.

Əgər gizlətməyə başlasa, deməli, qəti qərara gəlib. Bunu yadında saxla. Sənə göstərəcəyi ilk xidmət o demək olacaq ki, o, qəti qərara gəlib. Atlar doğrudan da, çox yaxşıdır, çox gözəl atlardır. Bu atlar ki, Pablonu dəyişdirib, görəsən, mənə hansı qüvvə belə dəyişdirə bilərdi? Qoca haqlıdır. Atlar əlinə keçəndən sonra Pablo varlanıb, varlanan kimi də kef çəkmək həvəsinə düşüb. Bir azdan nə üçün “Jokey klub”un üzvü ola bilmədiyini özünə dərd edəcək.

*Pauvr*³ Pablo. *La mangue*’ son “*Jockey Club*”⁴.

Bu fikir kefini durultdu. O, irəlidə, ağacların arasından görünən ikiqat əyilmiş kürəklərə və iri çantalara baxaraq qımışdı. Bütün günü bir dəfə də olsa, xəyalən zarafat etməmişdi və indi zarafata keçən kimi özünü daha yaxşı hiss etdi. Sən özün də onlar kimi qəm dəryasına batmısan, ürəyində söyləndi. Əlbəttə, Qolsla söhbət zamanı da o, ciddi

³Zavallı (*fransızca*)

⁴Ölsə də “Jokey klub”a düşə bilməyəcək (*fransızca*)

və qaşqabaqlıydı. Tapşırıq onu bir qədər sarsıtmışdı. Bir qədər yox, əməlli-başlı sarsıtmışdı. Qols isə şən idi. İstəyirdi ki, səfər ərəfəsində o da şən olsun, amma cəhdindən bir şey çıxmamışdı.

Əslində, onların hamısı, hər halda, ən yaxşıları şən idi, əcəb şən adamlardı. Amma belə daha yaxşıdır. Bir də bunun öz mənası var. Elə bil ki, sağ ikən ölməzlik qazanırsan. Çətin məsələdir. Amma yaxşılar azalıb. Bəli, indi yaxşılar lap az qalıb. Allah bilir, nə qədər azalıb. Odur ki, az düşün, əziz dost, fikirdən əl çəkməsən, sən də sağ qalanların arasında olmayacaqsan. Fikirdən əl çək, köhnə dost, əl çək. İndi sənin işin – filosofluq eləmək yox, körpünü partlatmaqdır. Uff, necə də acmışam, o düşündü. Yəqin Pablogildə adamı doyunca yedirirlər.

İKİNCİ FƏSİL

Onlar sıx meşədən kiçik, cam kimi girdə vadiyə çıxdılar və o, dərhal anladı ki, düşərgə buradadır – bax, o qayanın altında, ağacların arxasında.

Elədir ki var, bura düşərgədir, yeri də yaxşı seçilib. Bu cür düşərgəni aralıdan görmək olmaz, onu yalnız lap yaxınlıqdan sezmək olar. Robert Cordan düşündü ki, bu yeri heç havadan da görmək mümkün deyil. Yuxarıdan heç nə görə bilməzsən. Lap ayı kahası kimidir – heç bir iz-filan yoxdur. Amma müdafiəsi, görünür, yaxşı təşkil olunmayıb. Onlar yaxınlaşdıqca Robert Cordan düşərgəni diqqətlə gözdən keçirirdi.

Qayada böyük bir mağara vardı, mağaranın girəcəyində isə bir nəfər kürəyini qayaya söykəyib, ayaqlarını da irəli uzadıb arxayın oturmuşdu – karabin yanında idi. Həmin adam bıçaqla əlindəki ağacı yonurdu, yaxınlaşanları görüb onlara tərəf baxdı, sonra yenə yonmağa başladı.

– *Hola*⁵ – o dedi, – gələnlər kimdir?

– Qoca, bir də dinamitçi, – deyə Pablo çantasını mağaranın lap girəcəyində yerə qoydu. Anselmo da çantasını aşağı saldı, Robert Cordan isə karabini çiyindən endirib qayaya söykədi.

– Dinamiti mağaradan kənara çək, orada ocaq yanır, – ağac yonan adam dedi. Onun gözəl qaraçı sifəti his çəkmiş dəri rənginə çalırdı, mavi gözləri vardı.

– Qalx, özün götür, bax, o ağacın yanına apar, – Pablo dedi. Amma qaraçı yerindən tərpənmədi, nə isə biədəb bir söz işlətdi, sonra tənbel-tənbel əlavə etdi:

– Eybi yoxdur, qoy burada qalsın. Havaya uçarsan, azar-bezarın da o saat yox olub gedər.

– Nə düzəldirsən? – Robert Cordan qaraçının yanında əyləşdi. Qaraçı yonduğu ağacı ona göstərdi. Bu, böyründəki dördkünc tələnin köndələn taxtasıydı.

– Tülkü tutmaqdan ötrüdür. Bax, bu əymə taxta onların belini qırır, – deyə gülüb Cordana baxdı. – Bax belə,

⁵Salam (*ispanca*)

aydındır? – O, tələnin necə işlədiyini göstərdi, sonra başını əsdirə-əsdirə barmaqlarını yumdu və əllərini qabağa uzadıb beli qırılmış tülkünün şəbihini çıxartdı. – Çox rahat şeydir.

– O, tülkü yox, dovşan tutur, – Anselmo Robert Cordana başa saldı. – Axı qaraçıdır, dovşanı tutanda “tülküdür” deyir. Tülkü tutsa, deyəcək tələyə düşən fil idi.

– Bəs fil tutsam? – qaraçı soruşdu və Robert Cordana göz vurdu, gülümsünəndə yenə ağ dişləri göründü.

– Onda öyünəcəksən ki, tank tutmuşam, deyəcəksən bəs tələmə tank düşüb, – Anselmo cavabında dedi.

– Deməyinə baxma, qaraçıların vuran əli yoxdur, elə-belə, dil pəhləvanıdırlar.

Qaraçı Robert Cordana göz vurdu və yenə ağacı yonmağa davam elədi.

Pablo görünmürdü, mağaraya girmişdi. Robert Cordan ümidlə gözləyirdi ki, yəqin yemək gətirməyə gedib. O,

qaraçının yanında oturmuşdu və ağacların başındakı budaqların arasından boylanan günəş ayaqlarını isidirdi. Mağaradan zeytun yağı, soğan, qızardılmış ət iyi gəlirdi və acından onun mədəsi göynəyirdi.

– Tankı partlatmaq olar, – o, qaraçıya dedi. – Bu, çətin iş deyil.

– Bunlarla? – qaraçı çantaları göstərdi.

– Hə, – Robert Cordan ona cavab verdi. – Mən sənə öyrədərəm. Tələ kimi bir şey düzəldirsən. Çox da çətin deyil.

– Biz sənənlə tank partladacağıq?

– Bəs necə, – Robert Cordan dedi. – Burada nə var ki?

– Ey! – qaraçı Anselmoya səsləndi. – Kisələri etibarlı yerə qoy. Eşidirsən? Qiymətli şeydir.

Anselmonun dodağı qaçdı. Üzünü Robert Cordana tutub:

– Gedim çaxır gətirim, – dedi.

Robert Cordan qalxdı, çantaları mağaranın ağzından çəkib hərəsini ağacın bir tərəfinə söykədi. Çantalarda nə olduğunu bildiyindən onları bir-birindən aralı saxlamağa çalışırdı.

– Mənə də parç gətir, – qaraçı dedi.

– Burada çaxır da var? – Robert Cordan təzədən qaraçının yanında əyləşib soruşdu:

– Çaxır? Bəs necə! Bir tuluq. Hər halda, yarım tuluqdan az olmaz.

– Yeməyə necə, bir şey var?

– Hər şey var, dost, biz lap general kimi yaşayırıq.

– Bəs müharibədə qaraçılar nə iş görürlər?

– Elə qaraçı kimi də qalırlar.

– Yaxşı işdir.

– Lap əla işdir. Sənin adın nədir?

– Roberto. Bəs sənin?

– Rafael. Tank barədə dediklərin düzdür?

– Əlbəttə! Burada nə var ki?

Anselmo mağaradan qırmızı şərab dolu dərin saxsı qab gətirdi, barmaqlarına da üç parç keçirtmişdi.

– Sən demə bunlarda hələ parç da varmış, – o dedi.

– İndicə ət də hazır olacaq, – Anselmonun ardınca bayıra çıxan Pablo dedi. – Səndə çəkməyə bir şey var?

Robert Cordan çantalara yaxınlaşdı, birini açdı, iç cibinə əl gəzdirib oradan rus papirosu ilə dolu yastı qutunu çıxartdı, bu papirosları ona Qolsun qərargahında vermişdilər. O, baş barmağının dırnağını qutunun nazik zolağına çəkdi, qapağını açıb Pabloya uzatdı. Pablo altı dənəsini götürüb öz iri ovcunda onları sıxdı, birini işığa tutub baxdı. Papiroslar siqaretə bənzəyirdi, amma bir az uzun idilər, müştükləri də karton boru şəklindəydi.

– Havası çox, tütünü azdır, – o dedi. – Bələdəm bunlara. Səndən qabaq gələn, o qəribə adı olan da bundan çəkirdi.

– Kaşkin, – deyib Robert Cordan qaraçıya və Anselmoya da papiros təklif etdi, hərəsi birini götürdü. – Çox götürün.

Hərəsi birini də götürdü. Robert Cordan hərəsinin ovcuna dördünü də əlavə etdi və onlar papiros dolu ovuclarını iki dəfə yuxarı qaldırıb təşəkkürlərini bildirdilər, hərbi təzim zamanı qılinc necə enib-qalxırsa, papirosları ovuclarında o cür aşağı endirib yuxarı qaldırdılar.

– Hə, – Pablo dedi. – Qəribə addır.

– Yaxşı, gəlin içək. – Anselmo bir parç çaxır doldurub Robert Cordana uzatdı, sonra özünün və qaraçının parçını da doldurdu.

– Bəs mən? – Pablo soruşdu.

Onların dördü də mağaranın girəcəyində əyləşmişdi. Anselmo öz parçını ona verib dördüncüsü üçün mağaraya getdi. Qayıdıb qabın üstünə əyildi, parçı ağzınacan doldurdu. Hamısı parçları bir-birinə toqquşdurdu. Yaxşı çaxır idi, tuluğun qatran təmi azacıq hiss olunsa da yüngül, təmiz və ləzzətliydi. Robert Cordan aramla içirdi, yorğun olsa da, şərəbin bütün bədəninə necə yayıldığını hiss edirdi.

– İndi ət olacaq, – Pablo dedi. – Bəs o qəribə adlı əcnəbi necə öldü?

– Onu mühasirəyə aldılar, o da özünü vurdu.

– Bu necə baş verdi?

– O yaralıydı, əsir düşmək istəmirdi.

– Bəs təfərrüatı məlum deyil?

– Yox, – Robert Cordan yalandan dedi.

O, bu məsələnin bütün təfsilatını bilirdi, onu da bilirdi ki, indi bu barədə danışmağın yeri deyil.

– Qatar əhvalatı işində o bizi elə hey dilə tuturdu ki, əgər yaralansa, aradan çıxma bilməsə, biz onu vuraq. Çox qəribə şeylər danışırdı.

Heç demə belə fikirlər ona o vaxt da rahatlıq vermirmiş, Robert Cordan düşündü. Yazıq Kaşkin.

– Amma özünü öldürməyin əleyhinə idi, – Pablo dedi. – Onunla bu barədə söhbətimiz olub. Bir də o, işgəncə veriləcəyindən çox qorxurdu.

– Bu barədə də danışırdı? – Robert Cordan soruşdu.

– Hə, – qaraçı dedi. – Bu barədə o bizim hamımıza danışırdı.

– Qatarı partladanda sən oradaydın?

– Hə. Biz hamımız oradaydıq.

– O, çox qəribə danışırdı, – Pablo dedi. – Amma qoçaq adam idi.

Yazıq Kaşkin, Robert Cordan düşündü. Onun burada, yəqin ki, xeyrindən çox zərəri olub. Heyif ki, belə fikirlərin ona hələ o vaxtdan rahatlıq vermədiyini bilməmişəm. Onu buradan götürmək lazım idi. Belə söhbətlərə uyan adamları bizim işimizə heç yaxın da buraxmaq olmaz. Belə söhbətlərə

uymaq olmaz. Bu cür adamlar, lap tapşırıqı yerinə yetirsələr də, hər halda, xeyirdən çox zərər verirlər.

– O, nəşə qəribə adam idi, – Robert Cordan dedi. – Bir az çatmırdı onda.

– Ancaq partlayış işində usta idi, – qaraçı dedi. – Həm də cəsur adam idi.

– Hər halda, bir az çatmırdı onda, – Robert Cordan dedi.
– Belə işdən yapışanda, gərək başın üstündə olsun, özü də yaxşı işləsin. Belə söhbətlərin mənası yoxdur.

– Bəs sən? – Pablo soruşdu. – Əgər sən o körpünün yanında yaralansan, istəyərdin səni qoyub getsinlər?

– Qulaq as, – Robert Cordan dedi və qabın üstünə əyilib parçına şərab doldurdu. – Diqqətlə qulaq as. Əgər haçansa kiməsə işim düşsə, sözümlü də elə onda deyərəm.

– Düzdür, – qaraçı razılığını bildirdi. – Bu, təmiz söhbətdir. Hə! Ət də gəldi!

– Sən ki yemisən, – Pablo ona dedi.

– Mən hələ iki dəfə də yeyə bilərəm, – qaraçı cavabında dedi. – Bir görün onu kim gətirir!

Əlindəki iri tava ilə mağaradan çıxarkən qız əyildi, Robert Cordan onun üzünün yarısını gördü və onun belə qərribə görkəminin səbəbini dərhal anladı.

– *Hola, camarada*, – qız gülümsünərək dedi.

– *Salud*, – Robert Cordan qıza cavab verdi və özünü məcbur etdi ki, həm qızın sifətinə dik baxmasın, həm də üzünü ondan yan tutmasın.

Qız dəmir tavanı Robert Cordanın qarşısında yerə qoydu və o, qızın gözəl əsmər əllərini yaxından gördü. İndi qız düz onun üzünə baxır və gülümsəyirdi. Onun ağappaq dişləri əsmər çöhrəsinin fonunda par-par parıldayırdı, dərisi, eləcə də gözləri qızılı-şabalıdı rəngdə idi. Sifəti enli, gözləri işıqlı, dodaqları ətli, ağız cizgiləri düz idi. Şabalıdı saçları günəşdən yanan yetişmiş buğda zəmisini kimi qızılı rəngə çalırdı, amma bu saçlar çox qısa vurulmuşdu – qunduz xəzinin tüklərindən azca uzundu.

Qız Robert Cordana baxıb gülümsündü, əlini başına çəkib saçını tumarlamağa başladı, amma saçları yenə də dik dayandı. Sifəti çox gözəldir, Robert Cordan düşündü. Əgər saçları vurulmasaydı, daha gözəl ola bilərdi.

– Mən bax elə bu cür daranıram, daraqsız, – qız Robert Cordana baxıb gülümsündü. – Sən yeməyində ol. Mənə baxmaq lazım deyil. Saçımı Valyadoliddə bu günə qoyublar. İndi yavaş-yavaş uzanır.

Qız üzbəüz əyləşib ona tamaşa eləyirdi. O da qıza baxdı. Qız yenə gülümsündü və dizlərini qucaqladı. Bu cür əyləşəndə şalvarı topuğundan yuxarı dartıldı, uzun, düz ayaqları açıq qaldı. O, qızın tarım boz köynəyinin altında dik duran döşlərini görürdü. Hər dəfə ona nəzər salarkən Robert Cordan boğazında nəyinsə ilişib qaldığını hiss edirdi.

– Nimçə yoxdur, – Anselmo dedi. – Bıçaq da yoxdur. Öz bıçağınla kəs.

Qız dörd çəngəli ağzıaşağı tavanın kənarına qoymuşdu. Onlar birbaşa tavadan, ispan adəti ilə dinməzcə yeyirdilər. Xörək dovşan ətindən hazırlanmışdı, soğan və göy istiot qatılıb qızardılmışdı, içində xırda noxudlar üzən sousa qırmızı şərab əlavə edilmişdi. Yaxşı qızardılmış dovşan əti sümükdən asanca ayrılırdı, sous da çox dadlı idi. Yemək vaxtı Robert Cordan bir parç da şərab içdi. O birilərsə ancaq yeyirdilər. Robert Cordan yedikcə qız gözünü ayırmadan elə

hey ona baxırdı. O, çörək loxmasıyla əvvəl öz qabağından, sonra sümükləri kənara çəkib onların altından ətin suyunu siyirdi, çəngəli çörəklə təmizlədi, bıçağı da silib cibinə qoydu və axırını tikəsini uddu. Qabın üstünə əyilib parçı yenə ağzınacan doldurdu. Qız isə dizlərini qucaqlayıb oturmuşdu və gözünü ondan çəkmirdi.

Robert Cordan yarım parç içdi, amma qızla danışmağa başlayanda yenə boğazında nə isə ilişib qaldı.

– Sənin adın nədir? – soruşdu; bunu necə soruşduğunu eşidəndə Pablo cəld başını qaldırıb ona baxdı, tez də durub getdi.

– Mariya. Bəs sənin?

– Roberto. Bu dağlara çoxdan gəlmisən?

– Üç aydır.

– Üç ay?

Qız yenə əlini başına apardı, amma bu dəfə bir az utandı. Robert Cordan isə qızın küləyin dalğalandırdığı buğda zəmisinə oxşayan qısa, sıx saçlarına baxdı.

– Saçlarımı ülgücləyiblər, – qız dedi. – Həbsxanada, Valyadoliddə başımızı tez-tez qırxırdılar. Üç ayda cəmi bu

qədər uzanıb. Mən həmin qatardanam. Bizi cənuba aparırdılar. Partlayışdan sonra dustaqların çoxunu təzədən tutdular, məni isə yox. Mən bunlarla bura gəldim.

– Onu mən tapmışam, – qaraçı dedi, – geri qayıtmağa hazırlaşırıdık ki, birdən gözümə sataşdı. Daşların arasına qısılıb qalmışdı. Yaman eybəcər idi! Biz onu özümüzlə götürdük, amma yolda fikirləşirdik ki, atıb getməli olacağıq.

– Bəs o vaxt onlarla birlikdə olan adam necə? – Mariya soruşdu. – O da sənin kimi sarışın idi. O əcnəbi indi haradadır?

– Ölüb, – Robert Cordan cavab verdi. – Apreldə.

– Apreldə. Qatar da apreldə partladılmışdı.

– Hə, – Robert Cordan dedi. – Partlayışdan on gün sonra öldü.

– Yazıq... O yaman cəsur idi. Sən də bu işlə məşğul olursan?

– Hə.

– Qatar da partlatmışsan?

– Hə. Üçünü.

– Burada?

– Estremadurada. Bura gəlməmişdən əvvəl oradaydım. Estremadurada mənim kimiləri çoxdur. Orada bizimçün iş tapılır.

– Bəs sən bu dağlara niyə gəlmişən?

– Məni əvvəlkinin yerinə göndəriblər. Bir də mən bu yerlərə çoxdan bələdəm. Hələ müharibədən qabaq.

– Yaxşı bələdsən?

– Lap o qədər də yox, amma tezliklə alışaram. Mənim yaxşı xəritəm var, bələdçim də yaxşıdır.

– Qoca, – qız başı ilə işarə etdi. – Hə, qoca çox yaxşı adamdır.

– Sağ ol, – Anselmo qıza dedi və Robert Cordan birdən başa düşdü ki, burada qızla tək deyil; onu da başa düşdü ki, qıza baxmaq ona çox çətindir, çünki belədə hətta səsi də dəyişir. İspanca danışan adamlarla yola getmək üçün lazımdır ki, iki şərtə əməl edəsən: kişiləri tütünə qonaq etmək, qadınlara isə toxunmamaq. İkinci şərt pozulmuşdu. Amma birdən başa düşdü ki, buna məhəl qoymaya da bilər. Bəyəm dünyada onun qətiyyəni hesablaşmadığı azmı şey var? Elə isə, bununla niyə hesablaşmalıdır?

– Üzün çox gözəldir, – o, Mariyaya dedi. – Heyif ki, saçların uzun olanda səni görməmişəm.

– Saçım uzanacaq, yarım ildən sonra upuzun olacaq.

– Biz onu bura gətirəndə görəydin. Yaman eybəcər idi! Baxanda adamın ürəyi bulanırdı.

– Sən burada kiminlə yaxınlıq edirsən? – Robert Cordan özünü ələ almağa çalışaraq soruşdu: – Pablo ilə?

Qız ona baxıb güldü, sonra əli ilə onun dizinə vurdu.

– Nə?! Pablo ilə?! Bəyəm sən Pablonu görmədin?

– Hə, onda Rafaellə. Rafaeli görmüşəm.

– Rafaellə də yox.

– O heç kəslə yaxınlıq eləmir, – qaraçı dedi. – Qəribə qızıdır. Heç kəsə yaxın durmur. Amma yaxşı bişir-düşürü var.

– Yəni, doğrudan heç kəslə? – Robert Cordan qızdan soruşdu.

– Heç kəslə, heç vaxt. Nə əylənmək üçün, nə də ciddi: səninlə də olmayacam.

– Eləmi? – Robert Cordan hiss etdi ki, yenə boğazında nəşə ilişib qaldı. – Amma belə yaxşıdır. Düzünü deyim ki, mənim qadınlarla əylənməyə vaxtım yoxdur.

– Heç on beş dəqiqə də? – qaraçı onu cıratmaq istədi. – Vur-tut on beşcə dəqiqə?

Robert Cordan cavab vermədi. O, kirimişcə Mariyaya baxırdı və elə qəhərlənmişdi ki, ağzını açmağa cəsarət eləmədi.

Mariya nəzərlərini ona dikib güldü, sonra birdən qızardı, amma üzünü yana çevirmədi.

– Sən yamanca qızardın, – Robert Cordan dedi. – Tez-tez qızarırsan?

– Yox, heç vaxt.

– İndi isə qızardın.

– Onda gedim içəri.

– Getmə, Mariya.

– Gedəcəyəm, – qız bu dəfə gülümsəmədi. – Bu saat durub gedirəm mağaraya.

O, dəmir tavanı və çəngəllərin dördünü də yerdən götürdü. Hərəkətləri dayça kimi inamsız, həm də incə idi.

– Parçlar sizə lazım olacaq? – qız soruşdu. Robert Cordan hələ də ona baxmaqda idi, buna görə qız yenə qızardı.

– Belə eləmə, – qız dedi. – Xoşuma gəlmir.

– Yeri get buradan, – qaraçı dedi və parçı doldurub Robert Cordana uzatdı.

Robert Cordan hələ də qızın dalınca baxırdı; əlində ağır dəmir tava tutmuş qız başını əyib mağaraya girəndə gözünü ondan çəkib qaraçıya “sağ ol” dedi və indi, qız gedəndən sonra onun səsi yenə həminkiydi.

– Sağ ol. Amma daha bəsdir. Onsuz da çox içdik.

– Axırına çıxmaq lazımdır, hələ orada yarım tuluq qalıb, – qaraçı dedi. – Biz çaxırı gətirməkçün ayrıca bir at ayırmışdıq.

– Bu, Pablonun axırınıcı basqınında oldu, – Anselmo izah elədi. – O vaxtdan burada işsiz-gücsüz oturur.

– Burada neçə nəfərsiniz? – Robert Cordan soruşdu.

– Yeddi kişi, iki də qadın.

– İki?

– Hə. Bir də şəxsən Pablonun *mujeri*.⁶

– Bəs o, haradadır?

– Mağarada. Qız yaxşı bişirə bilmir. Mən təriflədim ki, könlü xoş olsun. O daha çox Pablonun *mujerinə* kömək edir.

– Pablonun *mujeri* necə adamdır?

– İfritədir, – qaraçı güldü, – xalis ifritə. Pablo özü eybəcərdirsə, gör onun arvadı necə olar. Amma ürəklidir. Pablodan yüz dəfə ürəkli, ifritəliyinə isə söz ola bilməz!

– Əvvəllər Pablo da cəsarətliydi, – Anselmo dedi. – Hə, qabaqlar o əsl insan idi.

– O qədər adam qırıb ki, heç vəba o qədər qıra bilməzdi, – qaraçı dedi. – Müharibənin əvvəlində Pablo yatalağın qıra biləcəyindən də çox adam öldürüb.

– Amma o çoxdan *muy flojo*⁷ olub, – Anselmo dedi. – Lap qeyrətsiz olub. Ölümdən qorxur.

⁶Qadını, arvadı (*ispanca*)

⁷Çox zəif (*ispanca*)

– Yəqin ona görə ki, müharibənin əvvəlində bu qədər adam öldürüb, – deyə qaraçı əllaməlik etdi. – Pablo bubon taunundan çox adam qırıb.

– Elədir, həm də varlanıb, – Anselmo dedi. – Bir də ki, içir. İndi o, *matador de toros* kimi dinclik istəyir. Eynən matador kimi. Amma buradan da qaçmaq olmaz.

– Əgər o, cəbhə xəttini keçsə, atlarını əlindən alıb, özünü də orduya aparacaqlar, – qaraçı dedi. – Mən özüm də orduya getmək istəmərəm.

– Hansı qaraçı ordu istəyir ki?! – Anselmo dedi.

– Nəyə görə də istəsin? – qaraçı soruşdu. – Orduya getməyə kimin həvəsi var? İnqilabı ona görə etmişik ki, orduda qulluq eləyək? Mən vuruşmaqdan boyun qaçırtmıram, amma qulluq etmək istəmirəm.

– Bəs qalanları hanı? – Robert Cordan soruşdu.

İçdiyi şərab onu xumarlandırır; o, yerdə uzandı və ağacların budaqları arasından görünən dağların üzərində, hündür ispan səmasında aramla uçuşan xırdaca axşam buludlarına baxdı.

– İkisi mağarada yatır, – qaraçı dedi. – İkisi yuxarıda, dağda, pulemyot olan yerdədir. Biri də aşağıda keşik çəkir. Yəqin ki, indi hamısı yuxudadır.

Robert Cordan böyrü üstə çevrildi.

– Pulemyotunuz hansındandır?

– Qəribə adı var, – qaraçı dedi. – Yadımdan çıxıb.

Yəqin əl pulemyotudur, Robert Cordan düşündü.

– Çəkisi nə qədərdir?

– Bir adam da apara bilər, amma çox ağırdır, üç qatlama ayağı var. Biz onu son əməliyyat zamanı ələ keçirmişik. Hələ çaxırdan əvvəl.

– Bəs gülləsi nə qədərdir?

– Nə qədər istəsən, – qaraçı dedi. – Dolu bir yeşik, heç yerindən tərpətmək də olmur.

Yəqin ki, beş yüz bağlı olar, Robert Cordan düşündü.

– Onu necə doldururlar: disklə, yoxsa lentlə?

– Dəyirmi dəmirlerdir, bunları üstdən qoyurlar.

Hə, əlbəttə ki, “lüis”dir, Robert Cordan düşündü.

– Sənin pulemyotlardan başın çıxır? – o, qocadan soruşdu.

– *Nada*, – Anselmo dedi. – Başım çıxmır.

– Bəs sənin? – bu dəfə qaraçıdan soruşdu.

– Onu bilirəm ki, çox tez-tez atır, lüləsi isə elə qızır ki, əl vursan yandırır, – qaraçı şəstlə cavab verdi.

– Bunu hamı bilir, – Anselmo hiddətlə dedi.

– Bəlkə də bilir, – qaraçı dedi. – O məndən soruşdu ki, bu cür *maquinadan*⁸ başım çıxırmı, mən də ona cavab verirəm. – Sonra sözünə davam elədi: – Bir də barmağını tətikdən götürənə qədər atır, daha adi tufəng kimi deyil.

⁸Maşın, mexanizm (*ispanca*)

– Əgər ilişməsə, yaxud bütün patronlar qurtarmasa, ya da lüləsi əriyənəcən qızmasa, – Robert Cordan ingiliscə dedi.

– Sən nə danışırsan? – Anselmo soruşdu.

– Heç, elə-belə, – Robert Cordan dedi. – Mən ingiliscə fal açıram.

– Lap qəribədir, – qaraçı dedi. – İngiliscə xəbər verir, fal açır. Bəs ovuc falı necə, bilirsən?

– Yox, – Robert Cordan bir parç da çaxır doldurdu. – Bacarırsansa, sən mənim falıma bax və de görüm, yaxın üç gündə nə olacaq?

– Ovuc falını Pablonun *mujeri* bilir, – qaraçı dedi. – Amma o, zəhər tuluğudur, ifritənin biridir. Bilmirəm, razı olarmı?

– Siz bir mənə Pablonun *mujerini* göstərin, – Robert Cordan qalxıb oturdu və parçdan bir qurtum içib dedi. –

Əgər o, doğrudan da, siz deyən kimi qorxuncdursa, nə qədər tez görüşsək, bir o qədər yaxşıdır.

– Mən onu narahat edə bilmərəm, – Rafael dedi, – məndən zəhləsi gedir.

– Neyçün?

– Deyir avarayam.

– Paho! Lap ağ yalan deyib ki! – Anselmo onu sancdı.

– O, qaraçıları xoşlamır.

– Bu lap qərəz oldu! – Anselmo cavab verdi.

– Onun öz damarlarından da qaraçı qanı axır, ona görə nə dediyini bilir, – Rafael irişdi. – Amma bir dili var ki, Allah özü saxlasın. Qılınc kimi kəsir. Kimin desən, dərisini soyar. Lap zolaq-zolaq. Əsl ifritədir.

– Bəs o qızla, Mariya ilə necə yola gedir? – Robert Cordan soruşdu.

– Çox yaxşı. Qızı sevir. Amma elə ki bir adam qıza yaxın düşdü... – O, başını tərپətdi və ağzını marçıldıtdı.

– Qızla rəftarı çox yaxşıdır, – Anselmo dedi, – onun qeydinə qalır.

– Biz bu qızı oradan, qatarın yanından özümüzlə götürəndə lap dəli kimi ydi, – Rafael dedi. – Dinib-danışmırdı, elə hey ağlayırdı, əl vurmamış islanmış küçük təkin titrəyirdi. Axır vaxtlarda xeyli yaxşılaşıb, bayaq səninlə danışıanda heç onu tanımaq olmurdu. O vaxt biz onu, az qala, atacaqdıq. Özün də, ağlamaqdan özgə bir şey bilməyən bu eybəcərdən ötrü axı biz necə ləngiyə bilərdikmi? Qarı isə onu kəndirə bağlamışdı, qız dayanan kimi kəndirin o biri ucuyla yazığı qamçılıyırdı. Sonra gördük həqiqətən ayaq üstə dura bilmir, onda qarı onu çiyinə aldı. O, yorulanda mən aparırdım. Dağa qalxmağa başlayanda naz otu və süpürgə kolu lap sinəyə qədər çıxırdı. Mən yorulanda Pablo aparırdı. Bizi qızı aparmağa məcbur etməkçün qarı daha nə söyüşlər söymürdü! – Qaraçı sanki söyüşləri yada salıb başını yırğaladı. – Doğrudur, qıçları uzun olsa da, qız özü ağır deyildi. Yüngülsümükdür, çəkisi çox deyil. Amma hər halda, ağırlıq hiss olunurdu, xüsusən də o vaxt ki, çiyində xeyli aparırsan, sonra dayanıb atışırsan, sonra yenə onu çiyinə götürüb gedirsən. Qarı isə Pablunun ardınca onun tufəngini aparırdı, Pablo qızı

buraxan kimi kəndirlə kişini qırmanclayır, bir anda tufəngi ona verir, sonra yenə də aparmağa məcbur edir, özü isə bu vaxt onun tufəngini doldurur və olmazın söyüşlər yağdırırdı. Amma tez qaranlıqlaşdı, sonra gecə düşdü, hər şey yaxşı qurtardı. Xoşbəxtlikdən onların süvarisi yox idi.

– Görünür, bu qatarı partlatmaq onlar üçün ağır olub, – Anselmo Robert Cordana izah elədi. – Bu işdə Pablonun, bir də El Sordonun – Karın dəstəsi iştirak edirdi, biz bu gün onu görəcəyik. Daha iki dəstə də vardı, hamısı da buradan, bu dağlardandır. Onda mən o tərəfə getmişdim.

– Bir də o sarışın, qəribə adı olan adam idi, – qaraçı dedi.

– Kaşkin.

– Hə. Heç yadımda saxlaya bilmirəm. Bir də iki nəfər pulemyotçu. Onları da ordudan göndərmişdilər. Pulemyotu özləri ilə çəkib apara bilmədilər, yoldaca atdılar. Amma belə baxanda pulemyot lap yəqin ki, qızdan ağır olmazdı, əgər qarı yanlarında olsaydı, ömründə atıb gedə bilməzdilər. – Qaraçı bütün bunları xatırlayaraq başını tərpətdi, sonra davam etdi: – Ömrümdə bu partlayışa bənzər heç nə görməmişəm. Qatar gəlir. Biz onu hələ uzaqdan görürük.

Özümü elə itirdim ki, heç deyə bilmirəm. Görürük ki, buxar buraxır, sonra fit səsi gəldi. Sonra – çu-çu-çu-çu-çu-çu – qatar getdikcə yaxınlaşdı, sonra birdən partlayış qopdu, parovoz elə bil şahə qalxdı, ətraf isə gurultuya, qapqara dumana büründü, hər şey yerindən oynadı. Sonra parovoz qumla, şpallarla birgə göyə qalxdı. Hə, lap yuxuda olduğu kimi! Sonra vurulmuş heyvan kimi yanı üstə düşdü, hələ birinci partlayışdan sonra üzərimizə toz-torpaq yağdığı halda, birdən ikinci partlayış qopdu, ağ buxar hər tərəfi bürüdü, sonra isə *maquina* elə taqqıldadı ki: – ta-tat-tat-ta! – baş barmaqlarını dik tutaraq o, yumruqlarını yuxarı-aşağı apara-apara əl pulemyotunu təqlid etdi: – Ta! Ta! Tat! Tat! Ta! Ömrümdə belə şey görməmişdim. Əsgərlər vaqonlardan tökülürlər, *maquina* isə düz onlara atır, hamısını yerə sərirdi. Onda mən heç özümdə deyildim, təsadüfən əlim *maquinaya* toxundu, lüləsi elə bil od idi, bu vaxt qarı mənə yaxşıca bir şapalaq ilişdirib çığırdı: “At, axmaq! At, yoxsa başını əzərəm!” Mən atmağa başladım, amma silahın titrəməsini heç cür saxlaya bilmirdim, əsgərlər isə üzüyuxarı, uzaqdakı təpəyə doğru qaçırdılar. Sonra biz bir şey ələ keçirtməkcün

vaqonlara yaxınlaşdıq. Bu vaxt zabitlərdən biri öz əsgərlərini bizə qarşı döndərməyə çalışır, onları hədələyirdi: yerindəcə güllələyəcəyəm. Tapançasını yellədirək çıxırırdı. Biz onu nişan aldığımız, amma güllələr yan keçirdi. Sonra əsgərlər yerə yatdılar, atəş açdılar. Zabit isə əlində tapança, onların arxasında oyan-buyana qaçırdı, amma biz heç cür onu vura bilmirdik, çünki *maquina* ilə atmaq olmurdu – qatar qabağımızı tutmuşdu. Zabit yerə yatan əsgərlərdən ikisini vurdu. Amma qalan əsgərlər yenə irəli getmək istəmədilər. Zabit lap bərkdən söydü, handan-hana əsgərlər qalxdılar, əvvəlcə biri, sonra iki-iki, üç-üç üstümüzə, qatara doğru yüyürdülər. Sonra yenə yerə yatıb atəş açdılar. Biz geri çəkilməyə başladığımız. Hə, biz geri çəkilirik, *maquina* isə başımızın üstündən hey atır. Bax, bu qızı da mən o vaxt tapdım, daşların arasında gizlənmişdi. Biz onu özümüzlə götürdük. Əsgərlər isə gecə düşənə kimi ardımızca gəldilər.

– Hə, görünür, orada işləri asan olmayıb, – Anselmo dedi, – yada salmağa dəyər.

– Bu, bizim gördüyümüz yeganə əsl iş idi, – kiminsə asta səsi gəldi. – Bəs indi sən nə işlə məşğulsan, tənbel əyyaş?

Yava qaraçı qızının balağından düşən ədəbsiz! İndi sən nə işlə məşğulsan?

Robert Cordan başını qaldırıb qarşısında əlli yaşlarında bir qadın gördü. O, boy-buxunda Pablo kimi olardı, elə bil kvadrat idi, qara kəndli tumanı və kofta geymişdi, yoğun ayaqlarında qalın yun corab, qara səndəl vardı, qara sifəti qranit heykəl üçün model kimi istifadə edilə bilərdi. Əlləri iri, lakin qəşəng idi, sıx, gur qara saçları boynunun ardında yığılmışdı.

– Hə, cavab ver, – qadın o birilərə məhəl qoymadan qaraçıya dedi.

– Mən yoldaşlarla söhbət eləyirəm. Bax, bu, dinamitçidir, bizə göndəriblər.

– Bilirəm, – qadın dedi. – Hə, marş buradan. Get yuxarıda Andresi əvəz elə.

– *Me voy*, gedirəm! – qaraçı Robert Cordana doğru çevrildi. – Şam yeməyində görüşərik.

– Zarafata salma, – qadın ona dedi. – Saymışam, sən bu gün artıq üç dəfə yemisən. Di yeri, Andresi yanıma göndər.

Sonra qadın əlini Robert Cordana uzatdı, “*Hola!*” deyib gülümsündü:

– Hə, işlərin necədir? Respublikanın işləri necə gedir?

– Yaxşıdır, – Robert Cordan dedi və o da qadının əlini bərk sıxdı. – Mənimki də, Respublikanın ki da.

– Bunu eşitməyimə şadam. – Qadın düz onun üzünə baxıb gülümsəyirdi və o gördü ki, qadının qəşəng qonur gözləri var. – Nədən ötrü gəlmisən, yenə qatar partladacağıq?

– Yox, – Robert Cordan cavab verdi, dərhal qadına qarşı özündə inam duydu. – Qatar yox, körpü.

– *No es nada*. Körpü boş şeydir. Yaxşısı budur, de görüm, bir də nə vaxt qatar partladacağıq? Axı indi bizim atlarımız var.

– Başqa bir vaxtda. İndi körpü daha vacibdir.

– Qız mənə dedi ki, sənin yoldaşın ölüb, qatarı partladanı deyirəm.

– Elədir.

– Heyif. Mən hələ belə partlayış görməmişdim. Sənin yoldaşın öz işini bilən adam idi. O mənim çox xoşuma

gəlirdi. Bəyəm bir də qatar partlatmaq olmaz? İndi dağlarda adam çoxdur. Lap çoxdur. Yemək işi çətinləşib. Yaxşı olardı, buradan gedəydik. Bizim atlarımız var.

– Əvvəlcə körpünü partlatmaq lazımdır.

– O haradadır?

– Lap yaxında.

– Daha yaxşı. Gəl ətrafdakı bütün körpüləri partladaq və buradan rədd olub gedək. Buralar məni təngə gətirib. Camaat lap çoxdur. Bundan xeyir görməyəcəyik. Hamı tənbelləşib – bax, məni əsəbiləşdirən budur.

Uzaqdakı ağacların arasından o, Pablonu gördü.

– *Borracho!* – qadın onu səslədi. – Əyyaş! Məlun əyyaş! – deyib şən halda Robert Cordana baxdı. – Dəri qumqumanı cibinə soxub indi meşəyə yollanacaq, orada oturub təkbaşına içəcək. Yaman qurşanıb içkiyə; bu, onun axırına çıxacaq. Hə, mən çox şadam ki, bizə gəlmisən. – Əlini Robert Cordanın çiyninə vurdu. – Ehe! Üzdən arıq görünürsən! – Bu dəfə əlini onun çiynində gəzdirib flanel köynəyin altından əzələlərini yoxladı. – Hə, belə. Gəlməyinə çox şadam.

– Mən də.

– Danışarıq, indi isə şərabdən iç.

– Biz artıq içmişik, – Robert Cordan dedi. – Bəlkə sən içəsən?

– Yox, nahara qədər içə bilmərəm. Yoxsa qıvcırma verir.

– O, yenə Pablonu gördü. – *Borracho?* Əyyaş! – deyə çığırdı. Robert Cordana tərəf dönüb başını tərپətdi. – Bir vaxtlar əməlli-başlı adam idi! İndi isə işi bitib! Bir də gör sənə nə demək istəyirəm, qulaq as. QIZI incitmə, onunla ehtiyatlı olmaq lazımdır. Mariyanı deyirəm. Çox əzablar çəkib. Başa düşürsən?

– Hə. Amma bunu niyə mənə deyirsən?

– Səninlə görüşəndən sonra onun mağaraya nə halda qayıtdığını gördüm. Çıxmamışdan əvvəl də onun sənə necə baxdığını görürdüm.

– Mən onunla bir balaca zarafat elədim.

– Qabaqlar lap pis halda idi, indi bir az düzəlib. Onu buradan aparmaq lazımdır.

– Neynək, Anselmo onu cəbhə xəttindən keçirə bilər.

– İşini qurtararsan, onda Anselmo ilə onu götürüb apararsan.

Robert Cordan hiss etdi ki, yenə boğazı tutulur və səsi boğulur.

– Belə də olar, – o dedi.

Qadın ona baxdı və başını tərpətdi.

– Hə-ə, hə-ə, – deyə uzatdı. – Siz kişilər hamınız bir cürsünüz!

– Mən nə dedim ki? Özün ki bilirsən – o, qəşəngdir.

– Yox, qəşəng deyil. Yəqin, sən demək istəyirsən ki, tezliklə qəşəng olacaq, – Pablonun *mujeri* cavab verdi. – Kişilər! Eyib olsun biz qadınlara ki, sizi doğuruq. Yox! Zarafatsız. Bəyəm indi Respublikada belə kimsəsizlər üçün xüsusi yerlər yoxdur?

– Var, – Robert Cordan dedi. – Yaxşı evlər var. Valensiya yaxınlığındakı sahildə. Başqa yerlər də var. Orada onun qeydinə qalarlar, o da uşaqlara baxar. Orada kəndlərdən köçürülmüş uşaqlar yaşayırlar. Ona uşaqlara qulluq etməyi öyrədərlər.

– Mən də bunu istəyirəm, – qadın dedi. – Yoxsa Pablo onu görəndə başını itirir. Bu da ondan ötrü pisdir. Görən kimi başını itirir. Qız buradan getsə, yaxşı olar.

– Burada işimizi qurtarandan sonra onu özümüzlə apara bilərik.

– Əgər sənə etibar etsəm, onu incitməzsən ki? Səninlə elə danışıram ki, guya, yüz ildir səni tanıyıram.

– İnsanlar bir-birini başa düşəndə həmişə belə olur, – Robert Cordan dedi.

– Əyləş, – qadın dedi. – Səndən vəd almaq istəmirəm, çünki olacağa çarə yoxdur. Amma onu özünlə aparmayacaqsansa, onda söz ver.

– Nəyə söz verim – əgər özümlə aparmayacağamsa?!

– İstəmirəm sən gedəndən sonra ağı başından çıxsın. Axı mən bilirəm ki, ağı başından çıxanda o necə olur, mənimsə onsuz da dərdim çoxdur.

– Körpünü partladandan sonra onu özümüzlə apararıq, – Robert Cordan dedi. – Əgər o körpüdən sonra sağ qalsaq, onda apararıq.

– Belə danışmağın xoşuma gəlmir. Belə söhbətlər uğur gətirmir.

– Ona görə belə danışırım ki, nahaqdan söz verməyim. Mən boş danışmağı xoşlayan adamlardan deyiləm.

– Ver, bir ovcuna baxım, – qadın dedi.

Robert Cordan əlini irəli uzatdı və qadın onun ovcunu yuxarı çevirib öz iri əlində saxladı, baş barmağıyla sürtə-sürtə diqqətlə baxdı, sonra onun əlini buraxıb yerindən qalxdı. Robert Cordan da yerindən durdu və qadın kədərlə ona baxdı.

– Orada nə görə bildin? – Robert Cordan soruşdu. – Mən belə şeylərə inanmıram. Məni qorxuda bilməzsən.

– Heç nə, – qadın dedi. – Mən heç nə görmədim.

– Yox, gördün. Mənimçün maraqlıdır. Mən buna inanmıram.

– Bəs nəyə inanırsan?

– Çox şeyə inanıram, amma buna yox.

– Onda bəs nəyə?

– Öz işimə.

– Hə, mən onu gördüm.

– Bəs ayrı nə gördün? De.

– Daha heç nə, – qadın əsəbi tərzdə dedi. – Deməli, sənin fikrincə, körpünü partlatmaq çox çətindir?

– Mən dedim ki, bu, çox vacibdir.

– Bəs elə ola bilər ki, çətin olsun?

– Bəli. İndi isə gedib bir onu görüm. Burada nə qədər adamınız var?

– Fərlisi beş nəfərdir. Qaraçının xeyri azdır, amma özü pis adam deyil. Qəlbi yumşaqdır. Pabloya isə artıq etibar etmirəm.

– El Sordonun nə qədər fərli adamı var?

– Səkkiz nəfər. Axşam baxarıq, bura gələsindir. O, çox işgüzdür, özündə də dinamit var. Düzdür, çox deyil, amma varıdır. Hə, sən özün onunla danışarsan.

– Ardınca adam göndərmisən?

– O, hər axşam gəlir. Axı biz qonşuyuq. Bir də o bizə tək-cə yoldaş yox, həm də dostdur.

– Bəs onun barəsində fikrin necədir?

– Əsl insandır. Həm də çox işgüzdür. Qatarı partladanda lap möcüzə yaradırdı.

– Bəs o biri dəstələrdə vəziyyət necədir?

– Vaxtında xəbərdar etsək, əlli nəfər yığışar. Onlara, hər halda, etibar etmək olar.

– Doğrudan olar?

– Bu, işin gedişindən asılıdır.

– Bəs hər tüfəngə neçə patron düşür?

– İyirmi dənə. Nə qədər gətirəcəklərindən asılıdır. Görək bu işə gedəcəklərmi? Unutma ki, bu körpüdür, qatar deyil, deməli, nə pul olacaq, nə qənimət, susmağından görünür ki, təhlükə də böyükdür. Həm də belə bir işdən sonra hamı buradan getməli olacaq. Bu körpü məsələsi çoxunun xoşuna gəlməyəcək.

– Aydındır.

– Deməli, nə qədər az danışılrsa, o qədər yaxşıdır.

– Doğrudur.

– Hə, get öz körpünə bax, axşam da El Sordonu eşidərik.

– Mən Anselmo ilə gedirəm.

– Onda oyat onu. Sənə karabin gərəkdir?

– Sağ ol. Karabin yaxşı şeydir, amma mənə gərək olmayacaq. Mən ancaq baxmağa gedirəm, vaxtından əvvəl

küy qaldırmağa yox. Mənə söylədiklərinin hamısı üçün sağ ol. Belə söhbət xoşuma gəlir.

– Mən açıq danışmağa çalışıram.

– Onda de görək, əlimdə nə gördün?

– Yox, – qadın başını buladı. – Mən heç nə görmədim.

Hə, get öz körpünə. Mən sənənin kisələrinə göz qoyaram.

– Üstünü ört, muğayat ol ki, heç kəs heç bir şeyə toxunmasın. Qoy bu cür qalsın, mağaradan bura yaxşıdır.

– Üstü örtüləcək, heç kəs də toxunmayacaq, – qadın dedi.

– Hə, get öz körpünə.

– Anselmo, – Robert Cordan əlini qocanın çiyəninə qoydu.

Qoca başını qolunun üstünə qoyub yatmışdı, dərhal gözlərini açıb:

– Hə, – dedi, – bu saat. Bu saat gedək.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Enişin son iki yüz yardını onlar ağacların kölgəsi ilə gedərək ehtiyatla bir ağacdən o birinə tərəf qaçırdılar, dik yamacın ayağındakı axırınıc şam ağaclarının yanından körpüyə təxminən əlli yard qalanda dayandılar. Gün hələ dağın başından aşmamışdı, şəfəqlərin altında polad körpü uçuruma sallanan qaraltı kimi görünürdü. Dərənin üzərindən atılmış körpünün heç bir dayağı yoxdu; hər iki başında gözətçi köşkü qoyulmuşdu. Elə geniş idi ki, iki avtomobil rahatca keçə bilərdi; möhkəm, qəşəng tacı dar dərənin üstündə gərilmişdi, daş-çınqıllı dərənin dibi ilə axan ağ köpüklü kiçik çay yarığana axan çaya doğru can atırdı.

Gün Robert Cordanın gözünə düşdüyündən o, körpünün ancaq qaraltısını görürdü. Amma batmaqda olan günəş çox keçmədən dağın arxasında gizləndi. İndi daha gün gözlərini qamaşdırmırdı. O, ağacların arasından günbatana, boz, girdə dağa baxdı, yamacda göyərən kövrək otları, dağ yalında hələ də əriməmiş qarı gördü.

Sonra nəzərlərini yenidən körpüyə çevirdi, istəyirdi gün tamam batmamış onun quruluşunu öyrənsin. Hə, onu

partlatmaq çətin olmayacaq. Döş cibindən qeyd dəftərçəsini çıxarıb körpünün çertyojunu çəkdi. Partlayıcı maddəni hesablamağı isə sonraya saxladı. Yalnız dinamit qoyulacaq nöqtələri qeyd etdi ki, partlayış vaxtı körpü dayaqdan dərhal məhrum olsun və ortası uçuşmağa düşsün. Bunu tələsmədən, bütün elmi qaydalara əsasən səhvsiz etmək olardı. Bundan ötrü yarım düjün şaşka qoymaq və elə birləşdirmək lazım idi ki, partlayış eyni zamanda baş versin; həmçinin iki böyük partladıcı qoyub hər şeyi tez və asan eləmək olardı. Amma bu halda partladıcılar çox böyük olmalı idi, bunları körpünün hər iki ucunda quraşdırmaq və eyni zamanda partlatmaq lazım idi. O, tez və həvəslə işləyirdi: vəzifənin aydın olması, nəhayət, onun icrasına başlamaq xoş idi. Karandaşı qayışına keçirdi, dəftərçəni örtüb cibinə qoydu, düyməsini bağladı.

Həmin müddətdə Anselmo yola, körpüyə və gözətçi köşklərinə göz qoyurdu. O, belə hesab edirdi ki, körpüyə çox yaxın gəlirlər, buna görə də Robert Cordan çertyoju çəkib qurtaranda rahat nəfəs aldı.

Robert Cordan cibinin düyməsini bağlayıb yerə uzandı və şam ağacının dalından ehtiyatla irəli baxdı, bu vaxt Anselmo əlini onun dirsəyinə vurdu və şəhadət barmağı ilə körpü tərəfi göstərdi.

Körpünün onlara yaxın başındakı köşkdə süngülü tüfəngi dizləri arasına qoyan gözətçi üzü yola tərəf əyləşib siqaret çəkirdi; başında toxunma papaq, əynində adyala oxşayan plaş vardı. Əllyardlıq məsafədən üzünü seçmək olmurdu. Robert Cordan səhra binoklunu gözlərinə yaxınlaşdırdı, əli ilə şüşələrin üstünü yaxşı-yaxşı örtüdü, halbuki artıq gün batmışdı, şüşələr parıldaya bilməzdi, bu vaxt körpünün məhəccəri elə yaxın gəldi ki, sanki əl uzatsaydın, toxunacaqdın. Gözətçinin sifəti elə yaxınlaşdı ki, çuxura düşmüş ordları da, siqaretinin ucundakı kül də, süngünün yağlı parıltısı da göründü. Bu, kəndli sifəti idi – qabarıq almacıqlar altından görünən arıq yanaqlar, tük basmış çənə, sıx, sallaq qaşlar; iri əllər tüfəngdən yapışmışdı, plaşın qırçınları altından ağır uzunboğaz çəkmələr gözə çarpırdı. Köşkün divarlarından köhnə, qaralmış dəri qumquma asılmışdı, qəzetlər də vardı. Telefon gözə dəymirdi. Əlbəttə,

güman etmək olardı ki, telefon o biri divardan asılıb, lakin köşkün ətrafında heç yerdə məftil görünmürdü, halbuki yol boyunca telefon dirəkləri uzanırdı, məftillər körpünün üstündən keçirdi. Köşkün düz qarşısında iki daşın üstündə əldəqayıрма tava vardı – qapağı qopardılmış köhnə kerosin bidonu idi, yanlarından da deşik açılmışdı, amma od yandırmırdı. Tavanın altındakı külün içində his çəkmiş boş dəmir qablar görünürdü.

Robert Cordan binoklu böyründə uzanmış Anselmoya verdi. Qoca gülüb başını yırğaladı, sonra barmağını gözüne apardı.

– *Ya lo veo*, – ispanca dedi, – mən onu görürəm.

O, demək olar ki, dodaqlarını tərپətmədən danışdı. Robert Cordan ona baxıb gülümsünəndə, Anselmo gözətçiyə nəzər saldı və barmağıyla onu göstərib o biri əlini boğazına çəkdi. Robert Cordan başını tərپətdi, amma daha gülümsəmədi.

Yolun o biri başında ikinci gözətçinin növbə çəkdiyi köşkün arxası onlara tərəf idi və onlar içəridə nə olduğunu görə bilmirdilər. Qudron çəkilmiş geniş və düz yol körpüdən

sola burulur, sonra dağın çıxıntısından o tərəfə uzanırdı. Əvvəlki yol xeyli dar idi və onu bu yerdə genişlətmək üçün qranit qayanın bir hissəsini çapmaq lazım gəlmişdi; yol bu qayanın çıxıntısında salınmışdı; əgər körpüdən və dərədən baxsan, soldakı uçurum tərəfdən yolu daşdan yonulmuş dirəklər əhatə edirdi; bunlar yolun kənarını göstərir və məhəccəri əvəz edirdi. Burada, xüsusən də körpünün altındakı kiçik çayın o biri çaya axdığı yerdə dərə çox dərin və dar idi.

– Bəs ikinci post haradadır? – Robert Cordan qocadan soruşdu.

– O döngədən beş yüz metr aralı. Yol ustasının evində, qayanın lap dibində.

– Orada nə qədər adam var? – Robert Cordan soruşdu.

O, binoklu yenidən gözətçiyə tuşladı. Gözətçi siqaretini köşkün taxta divarına basıb söndürdü, sonra cibindən meşin tütün kisəsini çıxartdı, söndürdüyü siqaretin kağızını cırıb tütünün qalığını kisəyə çırpdı. Qalxıb tufəngi divara söykədi, gərnəşib sonra tufəngi yenidən götürdü, çiyinə keçirib körpüyə çıxdı. Anselmo lap yerə yattı, Robert

Cordan isə binoklu döş cibinə soxub başını şam ağacının gövdəsi arxasında gizlətdi.

– Yeddi əsgər, bir də kapral, – Anselmo onun qulağına pıçıldadı. – Qaraçıdan öyrənmişəm.

– Qoy bir az uzaqlaşsın, onda gedərik, biz çox yaxın gəlmişik.

– Sənə nə lazım idisə, hamısına baxdın?

– Bəli, mənə lazım olan hər şeyə baxdım.

Gün batandan sonra hava dərhal soyudu, arxada, dağların başında günəşin son şəfəqləri sönməkdə idi və hər tərəf sürətlə qaranlıqlaşdı.

– Hə, necə görürsən? – nəzərini ikinci köşkə tərəf addımlayan gözətçidən çəkməyən Anselmo astadan soruşdu; onun süngüsü günəşin son şəfəqlərində parıldayırdı, yöndəmsiz plaşda bədəni biçimsiz görünürdü.

– Hər şey yaxşıdır, – Robert Cordan dedi, – lap yaxşıdır.

– Lap ürəyimdən xəbər verdin, – Anselmo gülümsədi. – Onda dur gedək. Daha o bizi görə bilməz.

Gözətçi körpünün o başında, arxası onlara tərəf dayanmışdı. Dərədən daşların üstü ilə axan suyun şırıltısı

gəlirdi. Sonra başqa bir ahəngdar səs, getdikcə artan gurultu eşidildi və onlar gördülər ki, gözətçi başını qaldırıb yuxarı baxır, toxuma papağı da təpəsinə sürüşüb: onlar da başlarını qaldırdılar və qaranlıqlaşan səmada paz şəklində uçan üç təyyarə gördülər; hələ də günəşin işıq saçdığı yüksək səmada xırda və gümüşü təyyarələr mühərriklərin ahəngdar uğultusu altında çox sürətlə uçurdu.

– Bizimkilərdir? – Anselmo soruşdu.

– Deyəsən hə, – Robert Cordan dedi, amma bilirdi ki, belə yüksəklikdə bunu heç vaxt dəqiq müəyyən etmək olmaz. Bu, axşam kəşfiyyatıdır, kiminki olduğu məlum deyil. Amma qırıq təyyarələri görəndə həmişə “bizimkilərdir” deyirsən, çünki bu söz adamları sakitləşdirir. Bombardmançılar başqa məsələ.

Görünür, Anselmo da bu barədə düşünürdü.

– Hə, bizimkilərdir, – o dedi, – mən bunları tanıyıram, *moscas*.⁹

⁹Milçəklər (*ispanca*)

– Yəqin elədir, – Robert Cordan dedi, – *moscas*.

– Hə, hə, *moscas*, – Anselmo təsdiqlədi.

Binoklu tuşlasaydı, hər şey aydın olacaqdı, amma Robert Cordan bunu etmək istəmirdi. Təyyarələrin kimin olmasının bu axşam onunçün heç bir fərqi yox idi. Əgər onların bizimki olmasını fikirləşmək qocaya xoş gəlirsə, qoy elə də fikirləşsin. Təyyarələr Seqoviyaya səmt alandan sonra düşündü ki, bunlar heç də qırmızı haşiyəli yaşıl təyyarələrə, “Boinq R-32” modelinin ispanlar tərəfindən “*Moscas*” adlandırılan rus variantına oxşamır. Rəngi seçmək olmurdu, amma siluet başqa idi. Yox, bunlar öz bazalarına qayıdan faşist kəşfiyyat təyyarələri idi.

Gözətçi yenə körpünün o başında arxası onlara tərəf dayanmışdı.

– Gedək, – Robert Cordan dedi.

O, şam ağaclarının arxasında gizlənməyə çalışaraq ehtiyatlı addımlarla dağa qalxmağa başladı, bu qayda ilə o qədər getdi ki, daha onu körpüdən görmək mümkün olmasın. Anselmo yüz yard aralı onun ardınca gəlirdi. Onlar yetərinçə uzaqlaşanda, Robert Cordan dayanıb qocanı

gözlədi, onu irəli buraxdı və qaranlıqda dik yamaca qalxmağa başladılar.

– Bizim aviasiya güclüdür, – qoca razı halda bildirdi.

– Bəli.

– Özü də biz qalib gələcəyik.

– Biz qalib gəlməliyik.

– Hə, qələbədən sonra gələrsən ov eləməyə.

– Nə ovuna?

– Qaban, ayı, canavar, dağ keçisi.

– Ovdan xoşun gəlir?

– Özü də necə! Heç nədən bu qədər ləzzət almıram.

Bizim kənddə hamı ovçudur. Sənin necə, xoşun gəlmir?

– Yox. Heyvanları öldürməkdən xoşum gəlmir.

– Mənim sə əksinə, adamları öldürməkdən xoşum gəlmir.

– Bundan heç kəsin xoşu gəlmir, bundan ancaq başı xarab olanların xoşu gələr, – Robert Cordan dedi. – Amma lazım gələrsə, boyun qaçırtmaram. Əgər bu ümumi işin naminədirsə.

– Hər halda, bu, başqa şeydir, – Anselmo dedi. – Mənim evimdə – evim olan vaxtlarda, indi evim yoxdur – qaban dışı asılmışdı, mən o qabanı yamacda vurmuşdum. Evimdə canavar dəriləri var idi. Canavarları qışda vurmuşdum, qarın üstü ilə onların ardınca o qədər qaçmışdım ki... Onlardan ən böyüyünü kəndin yaxınlığında, noyabrda, axşamçağı meşədən qayıdarkən vurmuşdum. Mənim evimdə döşəməyə dörd canavar dərisi salınmışdı. Üstündə o qədər yerimişdilər ki, lap ütölmüşdü, amma, hər halda, canavar dərisi idi. Məndə Syerrada vurduğum dağ keçisinin buynuzu, bir də qartal müqəvvası vardı, – onu mənim üçün Avilada müqəvvaçı düzəltmişdi, – qanadları gərilmişdi, gözləri sapsarı idi, lap elə bil diri idi. Çox gözəl şey idi, bütün bunlara baxmaq mənə xoş gəlirdi.

– Elədir, – Robert Cordan dedi.

– Bizim kənd kilsəsinin qapısına ayı pəncəsi vurulmuşdu, bu ayını mən baharda vurmuşdum, ona dağın yamacında rast gəlmişdim, həmin pəncəsi ilə qarın içində tiri aşırırdı.

– Nə vaxt olub bu?

– Altı il əvvəl. Pəncəsini qurudub mismarla kilsənin qapısına vurmuşdular, hər dəfə bu pəncəyə baxmaq – lap elə bil adam əli idi, ancaq dırnaqları uzundu – mənə ləzzət verirdi.

– Bundan qürur duyurdun?

– Hə, çünki baharın əvvəlində dağın yamacında ayı ilə həmin görüşü xatırlayırdım. Amma əgər özüm kimi bir adamı vursaydım, xatirimdə yaxşı bir şey qalmazdı.

– Hə, insanın əlini kilsənin qapısına vura bilməzsən, – Robert Cordan dedi.

– Bəs necə. Belə şey kimin ağına gələ bilər? Amma hər halda, insanın əli ayı pəncəsinə çox oxşayır.

– İnsan bədəni də ayıninkına çox oxşayır, əgər ayının dərisini soysan, görəcəksən ki, əzələlər lap elə bil eynidir.

– Hə, – Anselmo dedi. – Qaraçılar inanırlar ki, ayı insanın qardaşdır.

– Amerika hinduları da buna inanırlar, – Robert Cordan dedi. – Onlar ayını öldürəndə ona baş əyib üzr diləyirlər, kəlləsini ağacdən asıb getməmişdən əvvəl yalvarırlar ki, onları bağışlasın.

– Qaraçılar inanırlar ki, ayı insanın qardaşdır, çünki dərisinin altında bədəni eynən insan bədənidir; o da pivə içir, onun da musiqidən xoşu gəlir, o da rəqs edə bilir.

– Hindular da buna inanırlar.

– Deməli, hindular da qaraçılar kimidirlər?

– Yox. Amma ayı barədə eyni cür fikirləşirlər.

– Aydınır, qaraçılar bir də ona görə belə fikirləşirlər ki, ayının oğurluqdan xoşu gəlir.

– Sənin qaraçı qarışığın varmı?

– Yox, amma mən qaraçılarla çox olmuşam, müharibə başlandıdan sonra isə, aydır ki, daha çox oluram. Dağlarda qaraçılar çoxdur. Qaraçı olmayan adamı öldürmək onlarda günah sayılmır. Özləri bunu boyunlarına almasalar da, əslində belədir.

– Mərakeşlilərdə də belədir?

– Hə, qaraçılarda neçə-neçə belə qanunlar var ki, özləri bunları boyunlarına almırlar. Müharibə vaxtı qaraçıların çoxu təzədən şuluq salmağa başlayıb.

– Onlar bu müharibənin nəyin naminə aparıldığını başa düşmürlər. Onlar bizim nə üçün vuruşduğumuzu bilmirlər.

– Doğrudur, – Anselmo dedi. – Onlar ancaq bunu bilirlər ki, müharibə gedir və keçmişdə olduğu kimi, cəzadan qorxmadan adam öldürmək olar.

– Sən heç adam öldürmüşən? – Robert Cordan soruşdu; ətrafı bürüyən qaranlıq və bütün günü bir yerdə olmaları belə sual üçün ona haqq verirdi.

– Hə, bir neçə dəfə. Amma həvəsim olmadan. Məncə, adam öldürmək günahdır. Hətta öldürməli olduğumuz faşistləri də. Məncə, ayı bir şeydir, insan isə tamam başqa şey. Mən qaraçıların uydurmasına inanmıram ki, heyvan insanın qardaşdır. Yox, mən adamları öldürməyin əleyhinəyəm.

– Amma öldürmüşən axı.

– Elədir. Öldürəcəm də. Amma əgər sonra ömür sürməli olsam, çalışacam ki, sakit dolanım, heç kəsə pislik eləməyim, onda günahlarım bağışlanar.

– Günahlarını kim bağışlayar?

– Bilmirəm. İndi axı bizim Allahımız yoxdur, peyğəmbər də, ruhülquds də yoxdur, onda günahları kim bağışlayacaq? Bilmirəm.

– Bəs Allah yoxdur?

– Yoxdur, dost. Əlbəttə, yoxdur. Əgər olsaydı, mənim öz gözlərimlə gördüyüm dəhşətlərə razı olardımı? Qoy Allah onlarınki olsun.

– Onlar özləri də deyirlər ki, Allah bizimlədir.

– Aydındır, mənim ona ehtiyacım var, çünki etiqad etməyə uşaqlıqdan alışmışam. Amma indi hər kəs öz qarşısında cavabdeh olmalıdır.

– Deməli, sən adam öldürməyi də özünə bağışlayarsan?

– Görünür, belədir. İndi ki sənin fikrincə, belə çıxır, deməli, belə də olmalıdır. Amma Allah oldu-olmadı, fərqi yoxdur, adam öldürmək günahdır. Özgəsini candan eləmək zarafat iş deyil. Lazım gəlsə, mən bu işdən geri çəkilərəm, amma Pablounun da tayı deyiləm.

– Müharibəni udmaq üçün gərək düşmənləri öldürəsən. Bu, qədim həqiqətdir.

– Doğrudur. Müharibədə gərək öldürəsən. Amma bilirsən, mənim necə gözəl fikirlərim var, – Anselmo dedi. İndi qaranlıqda onlar yanaşı gedirdilər və o, pıçiltı ilə danışır, hərdənbir də ətrafa boylanırdı. – Mən heç yepiskopu

da öldürməzdim. Nə mülkədarı öldürərdim, nə də başqa bir sahibkarı. Ancaq onları məcbur edərdim ki, bütün ömürləri boyu bizim kimi hər gün tarlada və ya dağlarda meşənin qırılmasında işləsinlər. Bilsinlər ki, insan nədən ötrü doğulur. Qoy bizim kimi yatsınlar. Qoy bizim yediklərimizdən yesinlər. Lap vacibi isə odur ki, işləsinlər. Bu, onlara dərs olardı.

– Amma nolsun, özlərinə gələn kimi yenə səni salacaqlar boyunduruğa.

– Onları öldürməklə heç kəsə heç nəyi başa salmaq olmaz, – Anselmo dedi, – onsuz da hamısını qırıb qurtara bilməzsən. Cavanları böyüyər, daha çox nifrət edərlər. Həbsxananın da xeyri azdır. Həbsxanada adamın nifrəti bir az da artır. Yox, yaxşısı budur, qoy düşmənlərimizin hamısına dərs olsun.

– Amma, hər halda, sən adam öldürmüşsən?

– Hə, – Anselmo dedi. – Çox öldürmüşəm və yenə öldürəcəyəm. Həvəssiz öldürmüşəm, həmişə bilmişəm ki, bu, günahdır.

– Bəs gözətçi? Deyəndə ki, gözətçini öldürəcəksən, zarafat edirdin?

– Əlbəttə, zarafatdır. Mən gözətçini də öldürərdim. Bəli, fikirləşmədən, rahatca öldürərdim, çünki bu, ümumi işin xeyrinədir. Amma bunu həvəssiz edərdim.

– Qoy kimin ürəyi istəyirsə, o da öldürsün, – Robert Cordan dedi. – Orada səkkiz, burada da beş nəfər var. Bu işə həvəsi olanlar cəmi on üç nəfəri öldürəcəklər.

– Bu işə həvəsi olanlar çoxdur, – qaranlıqdan Anselmonun səsi gəldi. – Bizdə də belələri çoxdur. Belələri, döyüşə yararlı olanlardan çoxdur.

– Sən heç döyüşdə olmusan?

– Yox, – qoca qətiyyətlə dedi. – Biz müharibənin lap əvvəlində Seqoviyada vuruşuruq, amma bizi əzdlər, qaçıb dağılışdıq. Mən də başqaları ilə birlikdə qaçdım. Nə elədiyimizi o qədər də yaxşı başa düşmürdük, bilmirdik ki, bunu necə eləmək lazımdır. Bir də məndə olan ancaq ov tüfəngiydi, iri qırmayla doldurulmuşdu, *guardia civil* isə mauzerlərlə silahlanmışdılar. Mən öz tüfəngimlə onları heç yüz yarıddan da vura bilmirdim, onlar isə bizi üç yüz

yarıddan dovşan kimi qırırdılar. Onlar çox atırdılar, həm də yaxşı atırdılar, biz isə onların qarşısında lap elə bil qoyun sürüsüyüydük. – O susdu. Sonra soruşdu: – Necə bilirsən, körpü başında döyüş olacaq?

– Bəlkə də oldu.

– Mən indiyəcən elə döyüş görməmişəm ki, meydandan qaçası olmayasan, bilmirəm döyüşdə özümü necə aparacağam. Qoca adamam, buna görə də fikir eləyirəm.

– Mən sənə kömək edəyəm, – Robert Cordan ona təsəlli verdi.

– Sən döyüşdə çox olmusan?

– Bir neçə dəfə.

– Necə bilirsən, körpünün yanında necə olacaq?

– Mən hər şeydən əvvəl körpü barədə fikirləşirəm. Mənim işim budur. Körpünü partlatmaq çətin deyil. Biz qalan işlər barədə də fikirləşərik. Hazırlıq barədə. Hamısı yazılacaq ki, hər kəs öz işini bilsin.

– Bizdə oxumağı bacaran azdır.

– Hamısı yazılacaq. Bundan əlavə, hamını sözlə də başa salarıq.

– Məndən nə tələb olunsa, hamısını eləyərəm. Seqoviyadakılar xatirimdədir, əgər döyüş, ya atışma olacaqsə, dəqiq bilmək istərdim, necə eləyim ki, qaçmayım. Yadımdadır, Seqoviyada elə hey qaçmağa can atırdım.

– Biz birlikdə olacağıq, – Robert Cordan tez cavab verdi.
– Neyləmək lazım olduğunu hər dəfə sənə deyəcəyəm.

– Onda hər şey asan olar, – Anselmo sevindi. – Hə, əmr olunarsa, hamısını eləyərəm.

– Bizim əsas işimiz körpüdür, döyüşmək lazım gəlsə, döyüşəcəyik.

Qaranlıqda bu sözlər Robert Cordana bir az təmtəraqlı göründü, amma ispanca yaxşı səslənirdi.

– Çox maraqlı işdir, – Anselmo dedi. O bu sözləri çox təbii şəkildə, hər hansı bir ingilis kimi təhlükəni azaltmadan, yaxud ispanlar kimi özünü öymədən elə səmimi dedi ki, Robert Cordan bu cür köməkçisi olduğuna ürəyində sevindi. Halbuki o artıq körpünü nəzərdən keçirmiş və hər şeyi götür-qoy etmişdi, hər iki postu ələ keçirmək, sonra isə adi qayda ilə körpünü partlatmaq planından əl çəkərək vəzifəni sadələşdirmişdi, ürəyində o, Qolsun verdiyi əmrin və bu

əmrini doğuran səbəblərin əleyhinə idi. Peşman idi, çünki bütün bu işin həm özü üçün, həm də qoca üçün pis qurtara biləcəyini fikirləşirdi. Bu əmr, onu yerinə yetirəcək adamlara yaxşı bir şey vəd eləmirdi.

Eyibdir belə düşünmək, o özünə dedi. Bəyəm sən başqalarından artıq adamsan? Ümumiyyətlə, elə adamlar varmı ki, başqalarından artıq olsunlar, başlarına da heç bir iş gəlməsin? Sən də heçsən, qoca da heçdir. Siz ancaq öz işini görməli olan alətsiniz. Əmr verilib, bu əmr vacibdir, onu sən özündən uydurmamısan. Bir də körpü var, bu körpü bütün bəşəriyyətin taleyini dəyişmək üçün əsas ola bilər. Bu müharibədə baş verən hadisələr belə bir əsasa çevrilə bilər. Sənin bir vəzifən var, sən onu yerinə yetirməlisən. Əcəbdir, bir vəzifə, ay oldu ha! Əgər məsələ təkəcə bu bir vəzifə ilə bitsəydi, onda nə vardı ki. Naqqalın biri, di bəsdür zarıldadın, başqa şeylər haqda fikirləş.

Həmin qızı, Mariyanı düşünməyə başladı, o qızı ki dərisi də, saçları da, gözləri də eynən qızılı-şabalıdı rəngə çalır. Düzdür, saçları azacıq tündür, amma dərisi gündən daha çox qaralsa, bu saçların rəngi də xeyli açıq görünər. Solğun-

qızılı dərisi ipək kimi hamardır, yəqin bütün bədəni belə hamardır, hərəkətləri isə inamsızdır. Elə bil onun özündə və ya fikirlərində nəşə var ki, bundan sıxılır. Ona elə gəlir ki, bunu hamı görür, əslində isə heç bir şey görünmür, bu ancaq onun düşüncəsinə hakim kəsilib. Qıza baxarkən o qızarmışdı; bax, qız beləcə əyləşib dizlərini qucaqlamışdı, köynəyinin yaxası açıq idi və yupyumru döşləri boz parçanı tarım çəkirdi. Yenidən qızı düşünərkən boğazı tutuldu və addımları ağırlaşdı. Qoca kəlmə kəsib danışanacan onlar dinməzəcə getdilər.

– Bax, bu dərəni keçsək, düşərgəyə çatarıq.

Onlar dərəyə yaxınlaşanda səs gəldi: “Dayan! Kimdir gələn?” və geri verilən çaxmağın şıqqıltısı, qundağa dəyən dəstəyin boğuş səsi eşidildi.

– Yoldaşlardır, – Anselmo dedi.

– Hansı yoldaşlar?

– Pablonun yoldaşları, – qoca izahat verdi. – Bura bax, yoxsa bizi tanımırısan?

– Tanıyıram, – səs cavab verdi. – Mənə əmr verilib. Parolu bilirsiniz?

– Yox, biz aşağıdan gəlirik.

– Onu da bilirəm, – qaranlıqdakı adam dedi. – Siz körpüdən gəlersiniz. Hər şeyi bilirəm. Əmri mən verməmişəm.

Siz parolun ikinci yarısını deməlisiniz.

– Bəs birinci yarısı necədir? – deyə Cordan soruşdu.

– Unutmuşam, – qaranlıqdakı adam dediyinə özü də güldü. – Eybi yoxdur, səni belə-belə olasan, o zibil dinamitinlə düşərgəyə keçə bilərsən.

– Buna partizan intizamı deyirlər, – Anselmo söyləndi. – Oyuncağının çaxmağını burax.

– Çoxdan buraxmışam, – qaranlıqdakı adam dedi. – Mən onu iki barmağımla yavaşca buraxmışam, baş barmağımla, bir də şəhadət barmağımla.

– Bir gün əlinə mauzer keçər, onun çaxmağı dişsizdir, bu cür buraxarsan, o da açılar.

– Əlimdəki elə mauzerdir, – qaranlıqdakı adam dedi. – Amma sən barmaqlarımın gücünü bilmirsən. Mən həmişə çaxmağı belə buraxıram.

– Lüləsi hayana baxır? – Anselmo soruşdu.

– Sənə baxır, – qaranlıqdakı adam cavab verdi. – Çaxmağı buraxanda da sənə baxırdı. Düşərgəyə çatanda deyərsən ki, məni dəyişsinlər, sizi belə-belə olasınız, lap acından ölürəm, parolu da unutmuşam.

– Adın nədir? – Robert Cordan soruşdu.

– Aqustin. Mənim adım Aqustindir, bu xarabada yaman darıxıram, az qalırım öləm.

– Biz sənin xahişini çatdırırıq, – Robert Cordan dedi. Düşündü ki, heç bir yerin kəndlisi ispanca “darıxmaq” mənası verən bu *adurmiento* sözünü işlətməzdi. Buralarda isə həmin söz hər təbəqədən olan adamların dilində adi söz kimi səslənir.

– Bura bax, – Aqustin dedi və yaxın gələrək əlini Robert Cordanın çiyninə qoydu. Sonra çaxmaqdaşını çəkib qovu yandırdı, üfürüb yuxarı qaldırdı və gəncin üzünə baxdı: – Sən qabaqlar bizimlə olan adama oxşayırsan. Amma o qədər də yox. Qulaq as, – o, qovu aşağı salıb tufəngə söykəndi. – Bir mənə de görüm, körpü məsələsi doğrudur?

– Nə körpü?

– Yəni biz bu zəhrimar körpünü partladıb, sonra buradan rədd olmalıyıq?

– Bilmirəm.

– Sən bilmirsən! – Aqustin dedi. – İşə bax ha! Bəs bu dinamit kimindir?

– Mənimdir.

– Özün də bilmirsən ki, nədən ötrüdür? Lap nağıl danışırs!

– Mən bilirəm nədən ötrüdür, lazım olanda, sən də biləcəksən, – Robert Cordan dedi. – İndi isə biz düşərgəyə gedirik.

– Yeri get! – Aqustin dedi, – bir buna bax! İstəyirsən, sənə xeyrinə olan bir söz deyim?

– İstəyirəm, – Robert Cordan dedi. – Əgər biədəb söz deyilsə, necə ki... – O, bayaq eşitdiyi ən kobud söyüşü təkrar etdi.

Bu adam – Aqustin, ara vermədən kəlməbaşı söyüş söyürdü, odur ki, Robert Cordan onun söyüşsüz bir kəlmə deyəcəyinə şübhə edirdi. Robert Cordan onun söyüşünü təkrarlayanda Aqustin qaranlıqda güldü.

– Vərdis eləmişəm. Bəlkə də, yaxşı deyil, kim bilir. Hərə öz bildiyi kimi danışır. Hə, qulaq as, mənim bu körpüyə heyfim gəlmir. Ümumiyyətlə, heç nəyə heyfim gəlmir. Bir də bu dağlarda yaman darıxıram. Çıxıb getmək lazım olsa, gedərik! Tüpürüm bu dağlara. Yeri dəyişmək lazım olsa, dəyişərik. Amma sənə bir söz deyim. Dinamitini qoru.

– Sağ ol, – Robert Cordan dedi. – Səndən qoruyum?

– Yox, – Aqustin dedi. – O belə-belə olmuş adamlardan qoru ki, onların ağzı mənimki kimi söyüşlə açılmır.

– Bəlkə, bir az xırdalayasan? – Robert Cordan xahiş etdi.

– Sən ispanca başa düşürsən? – bu dəfə Aqustin ciddi soruşdu. – Filan-filan olmuş dinamitindən yaxşı muğayat ol.

– Sağ ol.

– Mənə sənin sağ olun lazım deyil. Amma şeylərinde gözün olsun.

– Onlara toxunan olub?

– Yox, belə olsaydı, boş söhbətlərlə başımızı ağrıtmazdım.

– Hər halda, sağ ol. Hə, biz getdik düşərgəyə!

– Yaxşı, – Aqustin dedi. – Qoy parolu bilən bir adam tapıb göndərsinlər.

– Düşərgədə görüşə biləcəyik?

– Bəs necə! Özü də tezliklə.

– Gedək, – Robert Cordan qocaya dedi.

İndi onlar çəmənin kənarı ilə gedirdilər, boz duman hər tərəfi bürüməkdə idi. Şam ağaclarının iynə yarpaqlarının döşəndiyi torpaq yoldan keçib otun üstü ilə getmək rahat idi, parusin səndəllər şəhdən islanmışdı. İrəlidə, ağacların arxasında işıq görünürdü. Robert Cordan bilirdi ki, ora mağaranın girəcəyidir.

– Aqustin yaxşı adamdır, – Anselmo dedi. – Söyüşçül və lağlağı olsa da, hər halda, işgüzar adamdır.

– Sən onu yaxşı tanıyırsan?

– Hə, çoxdan tanıyıram. Mən ona çox inanıram.

– Dediği sözlərə də?

– Hə, dost. İndi Pabloya etibar etmək olmaz, sən özün də gördün.

– Bəs neyləyək?

– Keşik çəkmək lazımdır. Növbə ilə.

– Növbə çəkən kim olacaq?

– Sən, mən, qadın, bir də Aqustin. Bir halda ki, təhlükəni o özü hiss edir...

– Sən bunu gözləyirdin?

– Yox, – Anselmo dedi. – Mən bilməzdim ki, iş bu yerə çatıb. Onsuz da biz qayıdıb gəlməliydik. Bu yerlərin iki ağası var: Pablo və El Sordo. İndi ki tək bacarmırıq, gərək onlara müraciət edək.

– Bəs El Sordo necədir?

– Yaxşıdır, – Anselmo dedi. – Bu nə qədər pisdirsə, o bir elə yaxşıdır.

– Deməli, sən belə güman edirsən ki, Pablo daha heç nəyə yaramaz?

– Bütün axşamı bu barədə fikirləşmişəm və mənim zənnimcə, belədir. Eşitdiklərimizin hamısını yadına sal.

– Bəlkə çıxıb gedək, deyək ki, bu körpünü partlatmaqdan vaz keçirik, sonra isə başqa dəstələrdən adam yığaq?

– Yox, – Anselmo dedi. – Buranın ağası odur. Hər addımından xəbər tutacaq. Ancaq gərək addımı da ehtiyatla atasan.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Onlar qapısından çul asılmış mağaraya yaxınlaşdılar, örtüyün qıraqlarından işıq düşürdü. Üstünə brezent çəkilməmiş hər iki çanta ağacın dibində idi. Robert Cordan dizini yerə basıb qatı qaranlıqda əlini nəm çəkmiş brezentin altına salıb çantalardan birinin üst cibini yoxladı, oradan meşin qumqumanı çıxarıb şalvar cibinə qoydu. Halqalara keçirilmiş qıfilları açdı, çantaların kənarlarını birləşdirən lentləri boşaldıb əli ilə içindəkiləri yoxladı. Çantalardan birinin dibində gişə, yataq kisəsinə sarınmış tirlər vardı; yenə lentləri çəkib bərkitdi və qıfilları bağladı. Hər iki əlini o biri çantaya saldı və orada köhnə detonator olan taxta yeşiyin iti kənarlarını, kapsul saxlanılan siqar qutusunu (hər kiçik silindr iki məftillə sarınmış və çox səliqə ilə yığılmışdı; o, uşaq vaxtı topladığı quş yumurtalarını da

beləcə düzərdi), lülədən ayrılmış və meşin pencəyə bükülmüş avtomatın dəstəsini, iç ciblərdən birindəki iki diskini və beş sandığı, o birində, bir az kiçiyində isə mis məftil sargısını və böyük izolyasiya lenti rulonunu yoxladı. Məftil olan həmin cibdə yastıağız kəlbətin və iki biz vardı. O, axırını cibdən içində rus papirosu olan iri qutunu çıxartdı. Bu papirosu ona Qolsun qərargahında vermişdilər. Sonra lentləri dartaraq qıfilları bağladı, klapanları düymələdi və yenə brezentini hər iki çantanın üstünə çəkdi. Anselmo yaxında deyildi, mağaraya getmişdi.

Robert Cordan onun ardınca getmək istədi, sonra fikrini dəyişdi. Hər iki çantanın üstündən brezentini götürdü, çantaların hərəsini bir əlinə aldı, ağır yükü güclə sürüyərək mağaraya tərəf getdi. Çantanın birini yerə qoydu, örtüyü qaldırdı, sonra başını əydi, hər iki çantanın qayışından yapışılıb mağaraya girdi.

Mağara isti və tüstülü idi. Divara söykənən stolun üstündə boğazına piy şam keçirilmiş butulka vardı, stolun arxasında isə Pablo, bir də tanımadığı üç kişi ilə qaraçı Rafael əyləşmişdi. Şam onların arxasındakı divara və hələ

oturmağa macal tapmayıb stolun sağında dayanan Anselmonun üstünə kölgə salırdı. Pablunun arvadı mağaranın o başındakı ocağın üstünə əyilmişdi, közərən kömürü körükləyirdi. Onunla yanaşı dizi üstə əyləşən qız taxta qaşıqla çuqun qazanı qarışdırırdı. Qız qaşığı qaldırıb Robert Cordana baxdı. O, alovun işığında qızın üzünü, əlini və qaşıqdan qazana tökülən damcılarını gördü.

– Gətirdiyin nədir? – Pablo soruşdu.

– Mənim şeylərimdir, – Robert Cordan dedi və hər iki çantanı bir-birindən azca aralı, stoldan uzağa, mağaranın gen yerinə qoydu.

– Bayırın nəyi pisdir? – Pablo soruşdu.

– Qaranlıqda adamın ayağına dolaşa bilər, – Robert Cordan stola yanaşdı və papiros qutusunu ortaya qoydu.

– Dinamiti mağarada saxlamaq nəyə gərək, bunun mənası yoxdur.

– Oddan uzaqdır. Papiros götür, – o, baş barmağının dırnağını üstündə zirehli gəminin rəngli şəkli olan karton qutunun nazik kənarına çəkdi və qutunu Pabloya tərəf itələdi.

Anselmo üstünə xam dəri çəkilməmiş kətil gətirib ona tərəf qoydu, stolun arxasında əyləşdi. Pablo ona baxdı, görünür, nə isə demək istəyirdi, amma susub əlini papirosa uzatdı.

Robert Cordan qutunu o birilərə tərəf də itələdi. O, hələ heç kəsə baxmırdı. Gördü ki, birisi bir neçə papiros götürdü, iki nəfər isə heç bir dənə də götürmədi. Onun bütün diqqəti Pabloda idi.

– Hə, qaraçı, işlər necədir? – Rafaeldən soruşdu.

– Yaxşıdır, – qaraçı cavab verdi.

Robert Cordan başa düşdü ki, içəri girməmişdən əvvəl onun barəsində danışmışlar. Hətta qaraçı da özünü ələ ala bilmirdi.

– Sənə bir də yemək verəcək? – deyə Robert Cordan Pablonun arvadına işarə ilə qaraçıdan soruşdu.

– Verəcək. Bəs necə? – qaraçı dedi.

Bu onların əvvəlki səmimi zarafatına heç oxşamırdı. Pablonun arvadı bir söz demirdi, yenə ocağı körükləyirdi.

– Yuxarıda keşik çəkən Aqustin adlı adam deyir ki, lap darıxmaqdan ölür, – Robert Cordan dedi.

– Eybi yoxdur, ölməz, – Pablo cavab verdi. – Qoy bir az darıxsın.

– Şərab var? – Robert Cordan hamıya müraciətlə soruşdu və irəli əyilib əllərini stolun kənarına qoydu.

– Orada lap az qalıb, – Pablo qaşqabaqlı dedi.

Robert Cordan qət etdi ki, başqalarına üz tutmaq, vəziyyəti öyrənmək vaxtı çatıb.

– Onda mənə su verin. Ey! – o, qızı səslədi. – Bir parç su gətir.

Qız Pablonun arvadına baxdı, amma qadın ona heç nə demədi, hətta özünü elə göstərdi ki, guya deyilənləri də eşitməyib, bundan sonra qız su qazanından bir parç doldurdu, stola yaxınlaşıb Robert Cordanın qarşısına qoydu. O, qıza baxıb gülümsündü. Elə bu vaxt qarnını yığaraq azca sola əyildi ki, tapança aşağı sürüşsün. Sonra əlini dal cibinə apardı. Pablo onu izləməkdə idi. Robert Cordan bilirdi ki, hamı onu izləyir, özü isə ancaq Pabloya diqqət kəsilmişdi. O, dal cibindən dəri qumqumanı çıxardı və qapağını burub açdı; sonra parçı götürüb yarıya qədər içdi, qumqumanı aramla qalan suyun üstünə boşaltdı.

– Çox tündür, yoxsa səni qonaq edərdim, – qıza baxıb gülümsündü, sonra Pabloya dedi: – Lap az qalıb, yoxsa sənə təklif edərdim.

– Cırə araqından xoşum gəlmir, – Pablo dedi.

Kəskin iy ətrafa yayıldı və bu iy nədənsə Pabloya tanış gəldi.

– Daha yaxşı, – Robert Cordan dedi. – Onsuz da lap az qalıb.

– Bu necə şeydir? – qaraçı soruşdu.

– Dərman kimi bir şeydir, – Robert Cordan cavab verdi.

– Dadına baxmaq istəyirsən?

– Nədən düzəldiblər?

– Hər şeydən, – Robert Cordan dedi. – Bütün dərmlərin dərmanıdır. Əgər bir yerin ağrıyorsa, dərhal sağaldır.

– Ver, dadına baxım, – qaraçı dedi.

Robert Cordan parçı ona tərəf çəkdi. Su ilə qarışdıqdan sonra maye sarımtıl süd rəngi almışdı. O, elə hesab edirdi ki, qaraçı bir qurtumdan artıq içməz. İçki lap az qalmışdı, onun bir parçı isə bütün axşam qəzetlərini, Paris kafelərindəki bütün gecələri, yəqin indi çiçək açmış bütün şabalıd

ağaçlarını, bayır bulvarlarda aramla gedən iri arabaları, kitab dükanlarını, köşkləri, şəkil qalereyalarını, Mosuri parkını, Buffalo stadionunu və Büt-Şomonu, “Qaranti trast kompani”ni, Site adasını, çoxdan bələd olduğu “Foyo” otelini, axşam oxumaq və dincəlmək imkanını əvəz edirdi. Bu bulanıq, acı, dil-damağı donduran, beyni qızıışdıran, mədəni isidən, həyata baxışı dəyişdirən füsunkar araq nə vaxtsa sevdiyi və bir az unutduğu hər şeyi əvəz edirdi, hər şeyi yenidən ona qaytarırdı.

Qaraçı üz-gözünü turşudub parçı ona qaytardı.

– Cürə iyi verir, ancaq acıdır, elə bil öd içirsən, – dedi, – belə dərmandan şəfa tapmaqdanısa, naxoş qalmaq yaxşıdır.

– Bu, yovşanın acılığıdır, – Robert Cordan əlavə etdi.

– Bu cür əsl absentdə həmişə yovşan olur. Deyirlər ki, bu, adamın beynini qurudur, amma mən inanmıram. Həyata ayrı cür baxmağa başlayırsan, vəssalam. Absentə suyu aramla tökmək lazımdır, özü də bir neçə damcı. Mən isə əksinə etdim – suya absent tökdüm.

– Sən nə danışırısan? – Pablo onun səsində istehza duyaraq acıqla soruşdu.

– Bunun necə dərman olduğunu başa salıram, – Robert Cordan ona cavab verərək güldü. – Bunu Madriddə almışam. Axırını şüşəni mən aldım, az qala, üç həftə mənə bəs eləyib.

O, iri bir qurtum içdi və absentdən dilinin necə büzüldüyünü, azca donduğunu hiss etdi. Sonra Pabloya baxıb yenə güldü.

– İşlər necədir?

Pablo dinmədi, Robert Cordan isə stolun arxasında əyləşən kişiləri diqqətlə süzdü. Onlardan birinin iri, yastı sifəti vardı – Serran donuzunun qaxac edilmiş budu kimi yastı və qara; yastılanmış burnu sınımışdı. Damağından yanakı sallanmış uzun rus papirosu sifətini daha da yastı göstərirdi. Qısa vurulmuş saçları çallaşmışdı, çənəsindəki tüklər də ağarmışdı; qara kəndli köynəyinin düymələri bağlı idi. Robert Cordan ona baxanda, o, gözlərini aşağı dikib oturmuşdu, lakin baxışları inamlı idi. O biri iki nəfər, görünür, qardaş idi. Bir-birlərinə çox oxşayırdılar – hər ikisi bəstəboy, enlikürək, qarasaç, daralınlı, qaragöz və qaraşın. Birinin alnında, sol gözünün üstündə çapıq görünürdü;

Robert Cordan onlara baxanda, hər ikisi baxışlarını onun gözlərinə zillədi. Birinə iyirmi altı-iyirmi səkkiz yaş vermək olardı, o birinə iki yaş çox.

– Nə belə baxırsan? – üzündə çapıq olan soruşdu.

– Sənə baxıram, – Robert Cordan dedi.

– Hə, məndə nə görmüsən?

– Heç nə görməmişəm, – Robert Cordan cavab verdi. –

Papiros istəyirsən?

– İstəmirəm, – böyük qardaş dedi, o, hələ papiros götürməmişdi. – Həmin o qatarı partladanın papirosları da bundan idi.

– Orada sən də olmusan?

– Biz hamımız orada olmuşuq, – o, sakitcə cavab verdi. –

Qocadan başqa hamımız.

– Bizə indi də belə bir iş lazımdır, – Pablo dedi, – bir qatar da partlatmaq lazımdır.

– Mümkündür, amma körpüdən sonra.

Robert Cordan gördü ki, Pablunun arvadı üzünü ocaqdan çevirib söhbətə qulaq verir. O, “körpü” sözünü deyən kimi hamı səsini kəsdi.

– Körpüdən sonra, – Robert Cordan qəti bildirdi və parçadan bir qurtum içdi. Düşündü ki, hərgah başlamışamsa, qoy axıracan deyim. Onsuz da deməliyəm.

– Mənim sənin körpünlə işim yoxdur, – Pablo heç kəsə baxmadan dedi. – Mənim də, mənim adamlarımın da.

Robert Cordan dinmədi, sonra Anselmoya baxaraq parçı qaldırdı.

– Qoca, onda bu işi ikimiz görərik, – deyib gülümsündü.

– İkimiz görərik, bu qorxağa ağız açmarıq, – Anselmo dedi.

– Sən nə deyirsən? – Pablo qocadan soruşdu.

– Sənə dəxli yoxdur. Səninlə deyiləm, – Anselmo ona cavab verdi.

Robert Cordan baxışlarını Pablonun arvadı dayanan yerə çevirdi. Qadın bayaqdan susur, onların danışığına qoşulmurdu. İndi qıza nəşə dedi, amma Robert Cordan onun nə dediyini eşitmədi; qız ocağın qabağından durdu, divarın qırağıyla gedib mağaranın ağızındakı örtüyü qaldırdı, bayıra çıxdı. Hə, bu da belə, Robert Cordan düşündü. Həngamə

başlanır. İstəməzdim ki, məhz belə olsun, amma görünür olacağa çarə yoxdur.

– Onda biz sənin köməyin olmadan keçinərik, – Robert Cordan Pabloya müraciətlə dedi.

– Yox, – Pablo dedi; Robert Cordan onun üzünü bürüyən tər damcılarını gördü. – Sən burada heç bir körpü partlatmayacaqsan!

– Doğrudan?

– Heç bir körpü partlatmayacaqsan, – Pablo nəfəsini ağır-ağır dərərək dedi.

– Bəs sən nə deyirsən? – Robert Cordan Pablunun ocaq başında dinməzcə dayanan iri cüssəli arvadından soruşdu.

– Mən körpünü partlatmağa razıyam! – qadın onlara tərəf dönüb dedi. Alovun şöləsi üzünə düşür, sifəti qızaranaq açılır, əsmərləşir və qəşəngləşirdi: bu çöhrə belə də olmalıydı.

– Nə danışırısan? – Pablo təəccüblə soruşdu və qadına tərəf çevriləndə Robert Cordan onun baxışını gördü: bu, xəyanətlə qarşılaşan adamın baxışığıdı. Sonra yenə onun tərli alnına nəzər saldı.

– Mən körpü tərəfdarıyam, səninsə əleyhinəyəm, – Pablunun arvadı dedi, – vəssalam.

– Mən də razıyam, – yastısifət adam dilləndi və papirosu stola basaraq söndürdü.

– Mənim körpü ilə işim yoxdur, – qardaşlardan biri dedi.

– Mən Pablunun *mujerinin* tərəfindəyəm.

– Mən də, – o biri qardaş səs verdi.

– Mən də, – qaraçı dilləndi.

Robert Cordan baxışlarıyla Pablону izləyir və sağ əlini yavaş-yavaş aşağı aparırdı, lazım gəlsə, hər şeyə hazır idi, az qala inanırdı ki, lazım olacaq, bəlkə duyurdu ki, bu daha sadə və daha asan yoldur. Bununla belə, düzəlməkdə olan işi korlamaq istəmirdi, axı bilirdi ki, azacıq bir cəncəl çıxan kimi ailə, qəbilə, dəstə o saat yad adama qarşı birləşir. Hər halda, düşünürdü ki, məsələ bu yerə gəlib çatıbsa, tapançanın köməyi ilə görülən tədbir məsələnin ən sadə, ən yaxşı və ən ağıllı cərrahiyyə həlli olar. Pablону izlərkən o həm də ocağın başında durmuş onun arvadına göz qoyurdu və görürdü ki, öz sədaqət andını içən qadın necə pörtüb qızarıb. Sadə, güclü, sağlam adamlar bu cür qızarırlar.

– Mən Respublika tərəfdarıyam, – Pablunun arvadı sevinclə bildirdi. – Körpünü partlatmaq isə Respublikadan ötrüdür. O biri işləri körpüdən sonraya saxlamaq olar.

– Bir buna bax! – Pablo acı-acı dedi. – Sənin beynin qızmış buğa beynidir, ürəyinsə fahişə ürəyi! Sən sonraya ümid bəsləyirsən, heç qanırsanmı ki, sonra nə olacaq?

– Elə o olacaq, – Pablunun arvadı dedi. – Nə olmalıdırsa, o da olacaq.

– Heç bir faydası olmayan bu oyundan sonra bizi vəhşi heyvan kimi ovlamağa başlasalar, sənin vecinə olmayacaq? Əgər məhv olsaq, onda da vecinə olmayacaq?

– Olmayacaq, – qadın dedi, – məni hədələmək lazım deyil, qorxaq!

– Qorxaq, – Pablo acı-acı dedi. – Sən adamı ona görə qorxaq sayırsan ki, o, taktikanı başa düşür. Ona görə ki, ağılsızlığın nəyə gətirib çıxaracağını əvvəlcədən görür. Kimin ağıllı, kimin ağılsız olduğunu bilmək qorxaqlıq deyil.

– Kimin cəsarətli, kimin qorxaq olduğunu bilmək də ağılsızlıq deyil, – Anselmo acılamaqdan özünü saxlaya bilmədi.

– Sən ölmək istəyirsən? – Pablo qocadan tam ciddiyyətlə soruşdu və Robert Cordan bu sualın ritorikadan nə qədər uzaq olduğunu başa düşdü.

– Yox, – Anselmo dedi.

– Onda dilini saxla. Bilmədiyin şeydən danışma. Qanmırsan ki, bu necə ciddi işdir? Bunun nə qədər ciddi məsələ olduğunu bəyəm təkcə mən bilirəm?

Yəqin ki, elə belədir də, Robert Cordan düşündü. Elədir ki, var, dostum Pablo. Bunu bir sən bilirsən, bir də mən. Bunu biz başa düşürük, qadın bunu mənim əlimdən oxusa da, hələlik başa düşmür. O, hələ bunu başa düşmür.

– Mən sizin başçınızam, ya yox? – Pablo soruşdu. – Mən nə dediyimi bilirəm. Siz isə heç biriniz bilmirsiniz. Qoca cəfəng danışır. Bu qoca ancaq buyruq qulu olmağa, bir də əcnəbilərə bələdçilik etməyə yarayır. Əcnəbi bura gəlib ki, əcnəbilərə sərfəli olan iş görsün. Acısını isə biz çəkəcəyik. Mən bizim hamımıza sərfəli olan işin tərəfdarıyam, əmin-amanlığımızın tərəfdarıyam.

– Əmin-amanlıq! – Pablunun arvadı ucadan dedi. – Hanı sənin əmin-amanlığın? İndi burada o qədər adam əmin-

amanlıq axtarır ki, bu özlüyündə təhlükə yaradır. Kim ki əmin-amanlıq axtarır, o hər şeyi itirir.

İndi qadın əlində iri qaşığı, stolun başında dayanmışdı.

– Yox, əmin-amanlığı tapmaq olar, – Pablo dedi. – Əmin-amanlıq, əgər bilmək istəyirsənsə, təhlükədən yaxa qurtarmağı bacarmaqdır. Matador da boş yerə riskə getməyib təhlükədən yayınanda nə elədiyini bilir.

– Hə, nə qədər ki buynuza keçməyib, – qadın acı-acı dedi. – Buynuza keçməmişdən əvvəl matadorlardan nə qədər belə sözlər eşitmişəm. Finito elə hey deyərdi ki, əsas məsələ bacarıqdadır və əgər adam özü buğanın buynuzuna keçməsə, buğa heç vaxt onun qarnını yırtmaz. Onlar həmişə öyünürlər, axırı isə eyni cür olur. Sonra da biz onlara baş çəkməkçün xəstəxanaya gedirik. – O, xəstənin yatağı yanındakı mənzərəni təsvir etmək üçün başqa ahənglə danışdı: – “*Salam, qəhrəman! Salam!*” – Sonra yaralı matadorun zəif səsini yamsıladı: – “*Buenos, comadre¹⁰ Necəsən, Pilar?*” – Sonra yenə də öz adi, uğultulu

¹⁰Salam, kirvə (*ispanca*)

səsilə: – *“Necə oldu bu, Finito, chico?”¹¹ Bu bəla səni haradan gəlib tapdı?”* – Sonra yenə asta və nazik səslə: *“Boş şeydir, arvad. Boş şeydir, Pilar. Təsadüfən oldu. Mən onu çox yaxşı öldürdüm, özün ki bilirsən. Məndən yaxşı heç kəs öldürə bilməzdi. Mən onu lap qayda-qanunla öldürdüm, o artıq can verirdi, ləngər vururdu, öz ağırlığına davam gətirməyib yıxılmağa hazır idi, bu vaxt mən qəşəng yerləşlə baryerə tərəf getdim. Başımı dik tutub gedirdim, birdən o, arxadan gəlib buynuzunu böyrümə keçirdi, buynuz lap qara ciyərimə kimi işlədi”.*

Qadın güldü və sözüne daha matadorun gur səsi ilə yox, öz uğultulu səsilə davam elədi:

¹¹Oğlan (*ispanca*)

– Sən mənə əmin-amanlıqdan dəm vurma! Mən qorxunun da, əmin-amanlığın da nə olduğunu bilirəm, dünyada ən uğursuz üç matadorla doqquz il nahaq ömür sürməmişəm. Nədən danışırısan danış, ancaq əmin-amanlıqdan yox. Eh səni! Axı mən sənə ümid bəsləyirdim, gör ümidlərim necə puç oldu! Müharibənin cəmi bir ili gör səni nə günə qoydu: tənbel, əyyaş, qorxaq.

– Sənin bu cür danışmağa haqqın yoxdur, – Pablo dilləndi. – Xüsusən, bunların qabağında, əcnəbinin qabağında.

– Yox, mən elə bu cür danışacağam, – Pablonun arvadı davam etdi. – Bəyəm sən heç nə eşitməmişən? Sən hələ də özünü komandir sayırısan?

– Hə, – Pablo dedi. – Burada komandir mənəm.

– Boşla zarafatı, – qadın dedi. – Burada mənəm komandir! Bəyəm onların nə dediyini eşitmədin? Burada məndən başqa heç kəs komandirlik etməyəcək. İstəyirsənsə, bizimlə qal, çörəyini ye, çaxırını iç, amma həddini bil. İstəyirsənsə, bizimlə birlikdə işlə. Amma unutma ki, burada mən komandirlik edirəm.

– İkinizi də güllələyərəm – səni də, sənin əcnəbini də, – Pablo acıqla dedi.

– Ay bacardın ha, – qadın dedi. – Baxarsan, bundan nə çıxar.

– Mənə su verin, – Robert Cordan qürurla, inamla dayanıb əlindəki qaşığı marşal əsas kimi tutan qaşqabaqlı, irisifət qadından gözünü çəkmədi. Qadın isə “Mariya!” səslədi və qız mağaraya girəndə “Bu yoldaşa su ver” dedi.

Robert Cordan qumqumanı çıxartmaq üçün əlini cibinə saldı və qumqumanı çıxardarkən qoburu açıb tapançanı belinin üstünə çəkdi. O, boş parça absent tökdü, qızın uzatdığı parçanı götürdü və suyu yavaş-yavaş absentin üstünə damcılatdı. Qız yanındaca dayanıb baxırdı. Pablonun arvadı qaşıqla qapını göstərərək ona “Get!” əmri verdi, qız isə Robert Cordana tərəf əyilib yanağını onun üzünə söykəyərək “Ora soyuqdur” dedi.

– Nə olsun ki, soyuqdur? – Pablonun arvadı qıza dedi. – Bura da çox istidir. – Ardınca da mehribanlıqla əlavə etdi: – Get, tez çağıracağam.

Qız başını bulayıb çıxdı.

Çətin ki, Pablunun səbri çatsın, Robert Cordan Pablonu düşündü.

Onun bir əlində parç vardı, o biri əlini isə indi tapançanın üstündə saxlamışdı. Qoruyucunu ehmalca buraxıb barmaqlarının altında girdə tətiiyin xoş səriniyini duydu. Pablo indi ona yox, ancaq qadına baxırdı. Qadın yenə sözə başladı:

– Qulaq as mənə, əyyaş. Başa düşürsən, burada kim komandirlik edir?

– Mən komandirlik edirəm.

– Yox, qulaq as mənə. Tülkü qulaqlarını təmizlə, diqqətlə qulaq as! Mən komandirlik edirəm!

Pablo qadına baxırdı, onun üzündən nə fikirləşdiyini duymaq mümkün deyildi. O, qadına lap sakit baxırdı, sonra isə gözlərini Robert Cordana zillədi. Dalğın halda xeyli ona baxdı, sonra nəzərlərini yenə qadına tərəf çevirdi.

– Yaxşı, sən komandirlik elə, əgər istəyirsənsə, qoy lap o, komandirlik etsin. Hər ikiniz lənətə gələsiniz! – dedi. O, qadının üzünə dik baxırdı; baxışlarında nə məzlumluq vardı, nə qorxu. – Nə deyim, bəlkə mən həqiqətən tənbelləşmişəm

və həddindən çox içirəm. Lap belə olmasa da, məni qorxaq hesab eləyə bilərsən. Amma mən axmaq deyiləm. Yaxşı, komandirlik elə, qoy bu sənə ləzzət versin. Amma komandirdən başqa, həm də qadınsansa, onda bizə yeməyə də bir şey ver.

– Mariya! – qadın qızı səslədi. Qız mağaranın ağzını örtən çulun arxasından başını uzatdı. – Bizə yemək gətir.

Qız ocağın yanındakı alçaq stola yanaşdı, minalı qabları götürüb stolun üstünə qoydu.

– Şərab hamıya çatar, – Pablonun arvadı Robert Cordana dedi. – Bu əyyaşə fikir vermə. İçib qurtaranda yenə taparıq. Qurtar öz əcaib şərabını, bizimkindən tök.

Robert Cordan birnəfəsə başına çəkdiyi şərabın canına yayılıb, içini necə qızışdırdığını hiss etdi. Öz parçını stolun üstünə itələdi. Qız parçı şərabla doldurdu və onun üzünə baxıb gülümsündü.

– Hə, körpünü görə bildin? – qaraçı soruşdu.

Pablodan üz döndərəndən sonra hələ də susmaqda olan adamlar qulaq asmağa hazırlaşaraq qabağa əyildilər.

– Hə, – Robert Cordan dedi. – Bu, çətin deyil. İstəyirsiniz, göstərim.

– Göstər. Bizimçün maraqlıdır.

Robert Cordan döş cibindən qeyd dəftərçəsini çıxarıb öz çəkdiklərini göstərdi.

– Bax, gör necə oxşayır, – yastısifət Primitivo dilləndi. – Həmin körpüdür.

Karandaşın ucunu kağızın üzərində gəzdirərək Robert Cordan körpünü necə partlatmaq lazım olduğunu və şaşkaları hara qoyacaqlarını başa saldı.

O biri qardaş – adı Andres olan üzüçapıqlı dedi:

– Lap asandır ki! Bunları necə partladılar?

Robert Cordan bunu da başa saldı və başa salarkən hiss etdi ki, qeyd dəftərçəsinə baxan qız onun çiyinə söykənib. Pablunun arvadı da baxırdı. Təkcə Pablo heç bir maraq göstərmirdi. O öz parçını qabağına qoyub tək oturmuşdu və mağaranın girəcəyində soldakı divardan asılmış tuluqdan Mariyanın iri qaba töküüb gətirdiyi şərəbdən arabir içirdi.

– Sən belə işləri çoxmu eləmişən? – qız astaca Robert Cordandan soruşdu.

– Çox eləmişəm.

– Bunun necə olacağını biz də görəcəyik?

– Hə, mütləq.

– Mütləq görəcəksən, – Pablo stolun arxasında əyləşdiyi yerdən dedi. – Elə görəcəksən!

– Kəs səsini, – qadın ona acıqlandı və birdən gündüz Robert Cordanın ovcunda oxuduğunu xatırlayaraq lap özündən çıxdı. – Sus, qorxaq! Bəsdir bədniyyətlik etdin! Sus, qatil!

– Yaxşı, susuram. Burada sən komandirlik edirsən, bax gör, orada nə şəkillər çəkilib. Unutma ki, mən axmaq deyiləm.

Pablonun arvadı hiss etdi ki, qəzəbi qüssəyə çevrilir. Bütün ümidlərinin, bütün əhd etdiklərinin puç olacağı ürəyinə dammaqdaydı. Bu duyğu ona uşaqlıqdan tanış idi. O, həmin duyğunun nə vaxt və nədən doğduğunu yaxşı bilirdi. İndi bu duyğu gözlənilmədən oyanmışdı. Həmin duyğunu özündən uzaqlaşdırmaq, onun özünə və Respublikaya xətər yetirməsinə imkan verməmək üçün dedi:

– Hə, gəlin şam edək. Mariya, qablara ət qoy.

BEŞİNCİ FƏSİL

Robert Cordan mağaranın ağzındakı çulu qaldırdı, bayıra çıxıb gecənin sərin havasını dərindən sinəsinə çəkdi. Duman dağılmış, ulduzlar görünməyə başlamışdı. Külək yox idi, mağaranın ağır havasından sonra (içəridə tütün tütüsü ilə ocaq tütüsünün, qızardılmış ətlə düyünün, zəfəran, istiot və

zeytun yağının iyi, mağaranın girəcəyində boynundan asılı dörd ayağı kənara diklənmiş böyük tuluqdan gələn şərab-qətran qoxusu bir-birinə qarışmışdı. Tuluğun şərab süzülən ayağından yerə tökülən damcılar həmin yerdə tozu yatırtmışdı, tavandan onun bələd olmadığı ədviyyat qoxuyan otlar, sarımsaq dəstələri asılmışdı) qırmızı şərabın sarımsağın damağında qalan mis təmindən, stolun arxasında əyləşənlərin paltarlarına hopmuş at və adam tərini iyindən (adam təri, atın böyürlərində qurumuş köpüyün ürəkbulandırıcı qoxusuna qarışaraq kəskin turşumuş iy verir) – bütün bunlardan sonra şam ağacının və çaykənarı şehli otların ətrini verən təmiz dağ havası ilə köks dolusu nəfəs almaq adama xoş gəlirdi. Çoxlu şeh düşmüşdü, külək yatmışdı. Yəqin etdi ki, səhərə yaxın sazaq olacaq. O, mağaranın girəcəyində durub bolluca nəfəs almağa çalışır, gecənin səsinə qulaq asırdı. Uzaqdan açılan atəşin əks-sədasını, ardınca atların saxlandığı aşağı meşədə bayquşun ulamasını eşitdi. Sonra mağaradan qaraçının nəğməsinə və pəsdən çalınan gitaraya qulaq verdi. “Atam mənə miras

qoyub gedibdir” deyən qaraçı səsini qəsdən boğazına salıb,
bir az zildə dayanaraq nəğməsinə davam elədi:

**Ayı, ulduzları, gün işığını,
İllərcə dünyanı dolasam da mən,
Mirası xərcləyib qurtara bilməm!**

Gitara müğənnidən razılıq edirmiş kimi sürətli
akkordlarla səsləndi.

– Yaxşı oxuyursan, qaraçı, – Robert Cordan kiminsə
səsini eşitdi. – İndi də Kataloniya nəğməsinə keç.

– İstəmirəm.

– Hə, hə, Kataloniya nəğməsini oxu.

Qaraçı qəmgin-qəmgin oxudu:

**Rəngim qara,
Burnum yastı,
Ancaq mən də insanam.**

– *Ole*, – kimsə çığırdı, – de gəlsin, qaraçı!

Qaraçının səsi gücləndi, qüssəli və məzəli nəğmə eşidildi:

**Kataloniyalı yox, zənci doğuldum,
Şükür olsun, ilahi, bununçün sənə.**

– Yaman səs-küy salmısınız, – Pablonun səsi eşidildi.

– Bəsdir, qaraçı!

– Hə, – qadın ona səs verdi, – boğazdan möhkəmsən. Belə oxumaqla ətrafdakı bütün *guardia civil* bura yığarsan, səni dinləyəndə adamın ürəyi bulanır.

– Birini də bilirəm, – qaraçı gitarada nəğmənin əvvəlini dinqıldatdı.

– Onu özünə saxla, – qadın etiraz etdi və gitara susdu.

– Bu gün səsim yerində deyil. Eybi yoxdur, – deyib qaraçı çulu qaldırıb qaranlığa çıxdı. O, bir qədər ağacın altında dayandı, sonra Robert Cordanın yanına gəldi.

– Roberto! – qaraçı astadan dilləndi.

– Hə, Rafael, – Robert Cordan hay verdi. Qaraçının səsndən dərhal başa düşdü ki, şərab ona təsir eləyib. O özü

də az içməmişdi – iki parç absent və üstəlik şərab, amma ağı başında idi, çünki Pablonun ucbatından əmələ gələn mürəkkəb vəziyyət onu daim gərginlikdə saxlayırdı.

– Sən niyə Pablonu öldürmədin? – qaraçı lap astadan soruşdu.

– Onu niyə öldürüm axı?

– Onsuz da gec-tez öldürmək lazım gələcək. Niyə fürsətdən istifadə etmədin?

– Ciddi deyirsən?

– Bəs, sənə, hamı nəyi gözləyirdi? Bəs necə bilirsən, Pilar qızı niyə bayıra göndərdi? Sənin fikrincə, belə söhbətdən sonra hər şey olduğu kimi qala bilər?

– Onda niyə özünüz öldürmədiniz?

– *Que va*, – qaraçı sakit halda dedi. – Bu, sənin işindir. Üç-dörd dəfə bizə elə gəldi ki, indicə sən onu öldürəcəksən. Pablonun dostu yoxdur.

– Belə bir fikrim vardı, – Robert Cordan dedi, – amma fikrimdən daşındım.

– Bunu hamı başa düşürdü. Hamı görürdü. Bəs niyə işi axıra çatdırmadın?

– Qorxdum ki, bu, sizə və ya qadına xoş gəlməsin.

– *Que va!*¹² – Yava arvad bunu iri quşun uçuşunu gözləyən kimi gözləyirdi. – Sən göründüyündən cavansanmış.

– Ola bilər.

– Bu saat öldür onu, – qaraçı təkid etdi.

– Bu, adamı arxadan vurmaq olar.

– Daha yaxşı, – qaraçı lap astadan dedi. – Öldür onu.

– Bu cür eləyə bilmərəm. Bu, alçaqlıqdır, ümumi işimiz uğrunda mübarizə aparan adama isə alçaqlıq yaraşmaz.

– Onda onu davaya çək, – qaraçı dedi. – Onsuz da, onu sən öldürməlisən. Başqa çarə yoxdur.

Həmin dəqiqə ağacların dalında uçan bayquş sakitliyi pozmadan aşağı, ov ardınca cumdu, sonra qanadlarını sürətlə, ancaq səssizcə çırparaq yuxarı milləndi.

– Bir bax, – qaraçı dedi, – adamlar da belə hərəkət etməlidirlər.

¹²“Hə də!” “Elə bu qalıb!”(*ispanca*)

– Beləcə də gündüz kor olmalı, ağacda oturub gözləməlidirlər ki, qarğalar onları nə vaxt didib-parçalayacaq? – Robert Cordan soruşdu. – Həmişə belə olmur, – qaraçı dedi. – Olanda da təsadüfən olur. Öldür onu. Özün bil, sonra çətin olacaq.

– Onsuz da, fürsəti əldən vermişik.

– Onu davaya çək, – qaraçı təkid etdi. – Ya da xəlvəti öldür.

Girəcəyin örtüyü qalxdı, içəridən işıq göründü. Mağaradan kimsə çıxaraq onlara yaxınlaşdı.

– Gecə aydındır, – boğuq, batıq səs dedi. – Sabah yaxşı hava olacaq.

Bu, Pablo idi; o, rus papirosu çəkirdi, qullab vuranda od güclənərək onun girdə sifətini işıqlandırırdı. Ulduzların işığında onun iri bədəni və uzun əlləri aydın görünürdü.

– Pılara fikir vermə, – o, Robert Cordana dedi. Papiros birdən parlaq işıq saçaraq bir anlığa onun əlində göründü. – Onun tutması var. Amma yaxşı arvadır. Respublikaya sədaqətlidir. – İndi o, hər kəlməni söylədikcə papiros havada titrəyirdi.

Ağzında papiros ola-ola danışır, Robert Cordan fikirləşdi.

– Bizim bir-birimizlə dava salmağımıza hacət yoxdur. Biz hər şeylə razıyıq. Şadam ki, bizə gəlmisən. – Papiros yenə közərdi. – Çənələşmələrə qulaq asma. Sənin bura gəlməyinə biz hamımız şadıq. İndi isə məni bağışla. Gedim görüm atlar necə bağlanıb.

O, tala istiqamətindəki meşədə gözdən itdi və dərhal aşağıdan at kişnərtisi eşidildi.

– Gördün, – qaraçı dedi, – indi gördün? Bax fürsəti əldən verdin.

Robert Cordan susurdu.

– Mən də ora gedirəm, – qaraçı acıqla dedi.

– Neyçün?

– *Que va*, neyçün. Heç olmasa, baxım ki, qaçmasın.

– O, atı götürüb aşağı gedə bilər?

– Yox.

– Onda elə get ki, onu saxlaya biləsən.

– Aqustin oradadır.

– Onda get Aqustinlə danış. Burada olan söhbətləri ona söylə.

– Aqustin onu məmnuniyyətlə öldürər.

– Daha yaxşı, – Robert Cordan dedi. – Onda get, hamısını ona danış.

– Bəs sonra?

– Mən aşağıya, talaya enəcəyəm.

– Yaxşı. Bu, yaxşı oldu. – Qaranlıqda Robert Cordan Rafaelin üzünü görmürdü, amma üzündəki təbəssümü hiss edirdi. – Bax indi görürəm ki, hərəkətə gəlirsən, – qaraçı razılıqla dedi.

– Get Aqustinin yanına.

– Gedirəm, Roberto, gedirəm.

Robert Cordan meşəyə girdi və ağacların arası ilə yolu axtararaq talaya tərəf yollandı. Açıq yerdə çox da qaranlıq deyildi və meşənin kənarına çatanda o, talada dolaşan cidarlı atların qaraltılarını gördü. O, ulduzların işığında atları saydı. Beş dənə idi. Robert Cordan şam ağacının altında üzüçaya əyləşərək fikirləşməyə başladı. “Mənim əsas vəzifəm – körpüdür, bu vəzifəni yerinə yetirməyincə boş-boşuna

özümü təhlükəyə sala bilmərəm. Əlbəttə, bəzən lazım olan yerdə risk eləməmək daha pisdır, bu vaxta qədər mən çalışmışam ki, hadisələrin təbii gedişinə mane olmayım. Əgər qaraçı doğru deyirsə və Pablonu öldürəcəyimi həqiqətən məndən gözləyirmişlərsə, mən onu öldürməliydim. Amma mən əmin deyildim ki, məndən bunu gözləyirlər. Yadellinin adamlardan birini öldürməsi yaxşı iş deyil. Döyüşdə öldürmək olar, intizama tabe olaraq öldürmək olar, burada, məncə, heç yaxşı düşməzdi, halbuki o qədər başdan çıxarmışdılar ki, bu, adama ən sadə və aydın qərar kimi görünürdü. Lakin bu ölkədə heç bir şey aydın və sadə deyil. Pablonun arvadı mənə çox etibarlı görünsə də, bilmək olmazdı ki, bu cür sərt tədbirə necə münasibət bəsləyəcəkdi. Bu cür yerdə ölüm nəsə çox alçaq, biabırçı və dəhşətli görünə bilər. Bilmirəm, bilmirəm qadın buna necə münasibət bəsləyərdi. Bu qadın olmasa, burada heç bir intizam, qayda-qanun gözləmə, hər şey onunla yoluna düşə bilər. Yaxşı olardı ki, Pablonu qadın özü, ya qaraçı (amma o öldürməz), ya da Aqustin öldürəydi. Əgər mən desəydim belə lazımdır, bunu Anselmo da edə bilərdi, baxmayaraq ki,

özünün dediyi kimi, adam öldürməkdən xoşu gəlmir. Zənnimcə, onun Pablonu görəni gözü yoxdur, mənə isə inanır və mənim timsalında inandığı işin nümayəndəsini görür. Burada Respublikaya bir o, bir də bu qadın əməlli-başlı inanır; bu barədə danışmaq hələ tezdir”.

Onun gözləri ulduzların işığına alışdıqdan sonra gördü ki, Pablo atlardan birinin yanında dayanıb. Birdən at başını qaldırdı, sonra narahatcasına başını tərپətdi və yenidən otu qırpmağa başladı. Pablo dayanıb atın böyrünə söykənmişdi, əli ilə onun boynuna döyərəkən at ipi dartır, o da atla birlikdə ləngər vururdu. Onun nəvazişi heyvanın rahat otlamasına mane olduğundan atı acıqlandırırdu. Robert Cordan Pablonun nə etdiyini görmür və ata nə dediyini eşitmirdi, amma bilirdi ki, atı açıb yəhərləmir. O əyləşib, Pablonu izləyə-izləyə bir qərara gəlməyə çalışırdu.

– Sən mənim böyük, gözəl atımsan, – qaranlıqda Pablo ağ qaşqalı kəhər atı əzizləyirdi. – Sən mənim qaşqalı gözəlimsən. – At otlayır və tez-tez başını yana çevirirdi, çünki adam öz uzunçuluğuyla onu acıqlandırırdu. – Sən o axmaqlardan, ya o qadınlardan deyilsən, – Pablo kəhərə

deyirdi. – Sən, sən, ah sən, mənim böyük atım. Sən qızmış qaya parçasına bənzəyən o qadının tayı deyilsən. Ya da başı qırılmış, yenicə doğulan dayça kimi yöndəmsiz olan qızın tayı deyilsən. Sən nə təhqir edərsən, nə də aldadarsan və hər şeyi də başa düşürsən. Sən, ah sən, mənim böyük, gözəl atım!

Robert Cordan çox istərdi eşitsin ki, Pablo kəhər ayğıra nə deyir, imkan olmadı. Pablunun ancaq hər şeyin yerli-yerində olduğunu yoxlamaq məqsədilə buraya gəldiyinə əmin olduğundan qət etdi ki, onu indi öldürmək düzgün və ağıllı hərəkət olmazdı, buna görə də qalxıb geriyə, mağaraya getdi. Pablo atla söhbət edərək talada hələ xeyli qaldı. At onun sözlərini başa düşmürdü, təkcə ahəngindən duyurdu ki, nəvaziş sözləridir, amma o, bütün günü ağılda qalmışdı, ac idi, kəndir çatana kimi ətrafdakı bütün otu tezliklə qırpmağa tələsirdi. Adam onu əsəbiləşdirirdi. Nəhayət, Pablo payacağı başqa yerə vurdu və yenə atın yanında dayandı, amma indi susurdu. At, adamın daha onu təngə gətirmədiyindən razı halda otlamaqda idi.

ALTINCI FƏSİL

Robert Cordan ocağın qabağında, üstünə dəri çəkilmis kətildə oturub qadının nə danışdığına qulaq asırdı. O, qab yuyurdu, Mariya isə qabları silib divardakı taxçaya yığırdı.

– Qəribədir, – qadın dedi, – El Sordo nə üçün gəlməsin? O, bir saat əvvəl burada olmalıydı.

– Dalınca adam göndərmisən?

– Yox, o, həmişə axşamlar gəlir.

– Bəlkə, məşğuldur, bir işi var?

– Bəlkə də, əgər gəlməsə, gərək sabah özümüz onun yanına gedək.

– Hə, yol çox uzaqdır?

– Yox, bir az gəzərik. Bunun mənə zərəri olmaz, lap oturub qalmışam.

– Olar ki, mən də gedim? – Mariya soruşdu. – Pilar, olarmı?

– Olar, qəşəng qız, – qadın dedi, – sonra iri sifətini Robert Cordana tərəf çevirdi. – Doğrudan, qəşəngdir, hə? Sənin zövqüncədir? Bir az arıqdır, deyəsən?

– Mənim zövqümcə, yaxşıdır, – Robert Cordan dedi.

Mariya onun üçün bir parç şərab doldurub:

– İç, – dedi, – onda gözüne daha da yaxşı görünərəm. Məni qəşəng görmək üçün gərək çoxlu şərab içəsən.

– Onda daha içməyəcəyəm, sən onsuz da qəşəngsən, həm də təkcə qəşəng yox.

– Bax, belə danışmaq lazımdır, – qadın dedi. – Sən əsl kişi kimi danışırısan. O daha necədir?

– Ağıllıdır, – Robert Cordan qətiyyətsiz halda dedi. Mariya çımxırdı, qadın isə qəmli halda başını yırğaladı.

– Əcəb yaxşı başlamışdın, don Roberto, amma gör axırını nə oldu!

– Mənə don Roberto demə.

– Zarafat eləyirəm. Biz Pabloya da zarafatla don Pablo deyirik. Mariyaya da – senyorita.

– Mənim belə zarafatlardan xoşum gəlmir. Mühəribə zamanı hamımız bir-birimizi ciddi adla çağırmalıyıq – *camaraba*. Başıpozuqluq belə zarafatlardan başlayır.

– Sənin üçün siyasət Allah kimi bir şeydir, – qadın onu qızıışdırdı. – Sən heç zarafat eləmirsən?

– Yox, niyə ki, zarafatı çox xoşlayıram. Amma adama müraciət eləyəndə zarafat olmaz. Ad, bayraq kimi bir şeydir.

– Mən isə bayrağı da zarafata çevirə bilərəm. Kiminki olursa olsun, – qadın güldü, – mənə, hər şeyi lağlağıya çevirmək olar. Sarı və qırmızı rəngdə olan köhnə bayrağı biz irinli qan, bənövşəyi rəng əlavə olunan Respublika bayrağını isə qan, irin və manqan məhlulu adlandırırıq. Bizdə bu cür zarafat edirlər.

– O, kommunistdir, – Mariya dedi. – Onların hamısı çox ciddi olur.

– Sən kommunistсэн?

– Yox, mən antifaşistəm.

– Haçandan?

– Faşizmin nə olduğunu biləndən sonra.

– Çoxdandır?

– Artıq on ildir.

– O qədər də çox deyil, mən iyirmi ildir ki, respublikaçıyam.

– Mənim atam bütün ömrü boyu respublikaçı olub, – Mariya dedi. – Onu elə bunun üstündə güllələdilər.

– Mənim atam da ömür-billah respublikaçı olub. Babam da həmçinin.

– Hansı ölkədə?

– Birləşmiş Ştatlarda.

– Onları güllələyiblər? – qadın soruşdu.

– *Que va*, – Mariya dedi. – Birləşmiş Ştatlarda respublikaçı ölkəsidir. Orada bundan ötrü adamı güllələmirlər.

– Hər halda, babanın respublikaçı olması yaxşıdır, – qadın dedi, – bu o deməkdir ki, əsil-nəcabətin var.

– Mənim babam Respublikaçılar Partiyasının Milli Komitəsinin üzvü idi, – Robert Cordan dedi.

Bu hətta Mariyaya da təsir elədi.

– Sənin atan yenə də respublikaçılara xidmət edir? – Pılar soruşdu.

– Yox, o ölüb.

– Soruşmaq olar ki, nədən ölüb?

– Özünü vurub.

– İşgəncə verməsinlər deyə?

– Elədir ki var, – Robert Cordan dedi. – İşgəncə verməsinlər deyə.

Mariya gözləri yaşlı ona baxırdı.

– Mənim atamın silahı yoxmuş, – dedi, – ancaq sənin atan silah tapa bilib.

– Elədir. Bəxti gətirib, – Robert Cordan təsdiq elədi.

– Bəlkə, söhbəti dəyişək?

– Deməli, səninlə mənim taleyimiz eynidir.

Mariya onun əlinə toxundu və üzünə baxdı. O da qızın əsmər çöhrəsinə və gözlərinə baxdı; bu gözlər indiyəcən ona qızın çöhrəsi qədər cavan görünmürdü. İndi isə birdən-birə onlar həm ac, həm cavan, həm ehtiraslı göründü.

– Sizi bacı-qardaş hesab etmək olar, – qadın dedi, – amma bəxtiniz gətirib ki, bacı-qardaş deyilsiniz.

– İndi başa düşdüm mənə nə olub, – Mariya dedi. – İndi hamısı mənə aydın oldu.

– *Que va*, – Robert Cordan dedi və əlini uzadaraq qızın saçlarını oxşadı.

O, bütün günü qızın saçlarını oxşamaq istəmişdi, amma indi arzusuna çatanda, elə bil boğazı tutuldu. Qız başını döndərdi, gözlərini ona zilləyərək gülümsündü. O, barmaqlarının altında qızın biz-biz duran qalın, həm də ipək kimi hamar saçlarını hiss etdi. Sonra barmaqları qızın başından sürüşərək boynuna düşdü. O, əlini çəkdi.

– Bir də, – qız dedi, – mən istərdim ki, bütün günü saçlarımı oxşayasan.

– Gələn dəfə, – Robert Cordanın səsi batıq çıxdı.

– Bəs mən? – Pablonun arvadı donquldandı. – Buyuracaqsınız ki, oturub sizə baxım? Yoxsa, sizin fikrinizcə, mən hissiyyatsızam, nəyəm? Yox, səhviniz var, heç olmasa, Pablo qayıdaydı, bəd ayaqda o da yarayar.

Mariya artıq nə ona fikir verirdi, nə də şam işığında stol arxasında əyləşib kart oynayanlara.

– Roberto, şərab istəyirsən? – qız soruşdu.

– Bəli, niyə də içməyim?

– Bax, mənimki kimi, səninki də əyyaş olacaq, – Pablonun arvadı dilləndi. – Axı onun içdiyi şərab da çox qəribədir. Bura bax, *İngles*¹³.

– *İngles* deyiləm, amerikanam.

– Yaxşı. Qulaq as, amerikan, sən harada yatacaqsan?

– Açıq havada. Mənim yataq kisəm var.

– Neynək, – qadın dedi. – Aydınlıq gecədir.

– Elədir, soyuq olacaq.

– Deməli, bayırda yatmaq istəyirsən, – qadın dedi. – Yaxşı, yat bayırda. Sənin yükün isə qoy burada, mənimlə yatsın.

– Yaxşı, – Robert Cordan əlini qızın çiyinə qoydu. – Bizi bir dəqiqəliyə tək burax.

¹³İngilis (*ispanca*)

– Niyə?

– Mənim Pılara sözüm var.

– Mən mütləq getməliyəm?

– Hə.

QIZ tuluğun asıldığı küncə çəkilərək orada kart oynayanlara baxmağa başlayanda Pablonun arvadı soruşdu:

– Nə olub?

– Qaraçı dedi ki, guya, mən onu...

– Yox, – qadın onun sözünü kəsdi. – O, haqlı deyil. Bilirəm, sən bunu edərdin, amma yox, lazım deyil. Gözüm səndə idi. Sən düzgün fikirləşmisən.

– Lazım gələrsə...

– Yox. Sənə deyirəm ki, lazım gəlməyəcək. Qaraçının ağıl çaşıb.

– Amma zəif adam – təhlükəli adamdır.

– Yox, sən başa düşürsən. Onun işi bitib və ondan heç bir təhlükə törəyə bilməz.

– Başa düşürəm.

– Sən hələ çox cavansan, nə vaxtsa başa düşərsən. –
Sonra qıza baxdı: – Bura gəl, Mariya. Biz söhbətimizi
qurtardıq.

Qız yaxınlaşanda Robert Cordan əlini uzadıb onun
saçlarını oxşadı. Qız pişik balası kimi başını əydi. Sonra ona
elə gəldi ki, qız indicə ağlayacaq. Lakin qız o saat
dodaqlarını büzdü, gülümsünüb ona baxdı.

– Sənin yatmaq vaxtıdır, – qadın Robert Cordana dedi,
– bu gün sən xeyli yol ölçmüşən.

– Yaxşı, – Robert Cordan razılaşdı. – Gedib yataq
kisəsini götürüm.

YEDDİNCİ FƏSİL

O, kisəyə girib yatdı və oyanarkən, ona elə gəldi ki, lap
çoxdan yatır. Kisəsini mağaranın girəcəyindən bir az aralı,
külək tutmayan qayanın ətəyində açmışdı; uzanarkən bütün

əzələləri ağrıyırdı, ayaqları incidirdi, kürəyi və çiyinləri elə sızıldayırdı ki, meşə torpağı ona yumşaq gəldi. İçərisinə flanel tikilmiş isti kisədə ayaqlarını uzatmaq ona ləzzət verdi. Yuxuda böyrü üstə çevrilərkən iplə əlinə bağlanmış tapançaya toxundu. Oyanarkən harada olduğunu dərhal başa düşə bilmədi, sonra xatırladı, tapançanı yanından götürdü ki, təzədən yatsın, yerini rahatladı, səliqə ilə bükülmüş paltarlarından düzəltdiyi yastığı qucaqladı, səndəlləri də bu paltara bükmüşdü.

Bu vaxt kiminsə çiyinə toxunduğunu hiss etdi və tez dönərək sağ əlilə tapançadan yapışdı.

– Sənsən, – deyib tapançanı buraxdı, hər iki əlini kisədən çıxarıb qızı özünə tərəf çəkdi. Onu qucaqlayarkən qızın necə titrədiyini duydu.

– Gir kisəyə, – astadan dilləndi. – Axı orada sənə soyuqdur.

– Yox, lazım deyil.

– Gəl, – dedi, – sonra danışıq.

QIZIN bütün bədəni əsirdi, Robert Cordan bir əliylə onun əlindən tutdu, o biri əliylə yavaşcadan onu qucaqladı. QIZ başını yana çevirdi.

– Bura gəl, balaca dovşan, – deyib qızın boynundan öpdü.

– Qorxuram.

– Yox. Qorxmaq lazım deyil. Gəl bura.

– Necə?

– Eləcə gir bura. Yer çatar. İstəyirsən, kömək eləyim?

– Yox, – qız etiraz etdi.

Amma budur, qız artıq kisədədir və o da qızı bərk-bərk özünə sıxdı. Dodaqlarından öpmək istədi, lakin qız üzünü onun yastığında gizlətdi, ancaq qollarını boynuna keçirdi. Sonra o hiss etdi ki, qızın qolları boşaldı, yenə bütün bədəni əsməyə başladı.

– Yox, qorxma, – deyib güldü. – Qorxma, tapançadır.

Sonra tapançanı götürüb arxaya qoydu. QIZ başını döndərmədən “Utanıram” dedi.

– Utanmaq lazım deyil. Hə, nədi?

– Yox, lazım deyil. Utanıram, həm də qorxuram.

– Yox, mənim balaca dovşanıam. Rica edirəm.

– Lazım deyil. Sən ki mənı sevmırsən.

– Mən səni sevirəm.

– Mən səni sevirəm. Səni elə sevirəm ki! Əlini başıma qoy.

Qız yenə üzünü yastıqda gizlətmışdi. O, əlini qızın başına qoyub sığalladı, birdən qız üzünü yastıqdan qaldırıb ona qısıldı; indi qızın üzü onun üzü ilə yanaşı idi. O, qızı qucaqlamışdı, qız isə ağlayırdı. Qızı bərk-bərk, nəvazişlə qucaqlayaraq cavan qamətinin təmasını duyurdu, saçlarını oxşaya-oxşaya nəmli gözlərini öpürdü. Qız içini çəkərkən kiçik, girdə döşlərinin köynəyin altında necə titrədiyini hiss edirdi.

– Mən səni öpə bilmirəm, – qız pıçıldadı, – bacarmıram.

– Bu heç lazım da deyil.

– Yox, mən səni öpmək istəyirəm. Mən hər şey eləmək istəyirəm.

– Heç nə lazım deyil. Bizim üçün belə də yaxşıdır. Ancaq əynin çox qalındır.

– Bəs neyləyim?

– Kömək edərəm sənə.

– İndi yaxşıdır?

– H ,  c b yaxşıdır. Bəs sənin  c n yaxşı deyil?

–  lb tt  yaxşıdır. Pıların dediyi kimi, mən səninlə gedəcəyəm.

– Elədir.

– Ancaq yetimxanaya yox. Mən səninlə getmək istəyirəm.

– Yox, yetimxanaya.

– Yox, yox, yox... səninlə, mən sənin arvadın olacağam.

Onlar yanaşı uzanmışdılar və bu vaxta qədər örtülü n  vardısı, indi açıq qalmışdı... cod parçanın yerində n  vardısı, indi ipək kimi hamardı, yumrulanır və d y nl  yer gəncin bədəninə yapışırđı, titrəyir v  g rilirdi; uzunluğ  v  yüngüllüyü, hərarəti v  s rinliyi, üzdən s rinliyi v  i erid n istiliyi açıq duyulurdu, bərk-bərk qısılarlaq donub qalırdı, həm ağrı  ekdirir, həm sevinc bəxş edirdi, yanıqlı, təzə-t r v  sevgili idi, indi artıq hər şey hərarətli, hamar olmuşdu. Qızın ürəyi həzin bir qüssə ilə dolmuşdu. Robert Cordan bu qüssəyə dözməyib soruşdu:

– İndiyəcən sən kiminləsə sevişmişən?

– Heç vaxt.

Qız birdən tutuldu, onun ağuşunda donub qaldı.

– Amma mənim başıma pislik gətiriblər.

– Kim?

– Cürbəcür adamlar...

İndi qız başını yana əyib meyit kimi donub qalmışdı.

– İndi sən daha məni sevməzsən.

– Mən səni sevəcəyəm.

Lakin ona nəşə olmuşdu, qız da bunu başa düşürdü.

– Yox, – qızın səsi tutqun idi. – Sən məni sevməyəcəksən. Sən məni yetimxanaya aparacaqsan. Mən yetimxanada yaşayacağam, heç vaxt da sənin arvadın olmayacağam, ümumiyyətlə, heç nə olmayacaq.

– Mən səni sevirəm, Mariya.

– Yox, doğru deyil, – qız dedi, sonra yanıqlı və sanki son ümidlə əlavə etdi: – Mən heç vaxt heç kəsi öpməmişəm.

– Onda öp məni.

– Mən səni öpmək istəyirəm, amma bacarmıram. Mənim başıma bu işi gətirəndə elə dalaşırdım ki, heç nə

görmürdüm. Mən müqavimət göstərdim, ta ki... ta ki, biri başımda əyləşənə qədər, mən də onu dişlədim, bundan sonra ağızımı və əllərimi bağladılar, başıma pis iş gətirdilər.

– Mən səni sevirəm, Mariya, özü də heç kəs sənə heç nə eləməyib. Heç kəsin sənə toxunmağa qüdrəti çatmaz. Heç kəs toxuna da bilməz. Balaca dovşanım, heç kəs sənə toxunmayıb.

– Doğrudan, belə fikirləşirsən?

– Mən fikirləşmirəm, mən bilirəm.

– Deməli, məndən üz çevirmirsən? – Qızın hərarəti yenə özünə qayıtdı.

– Mən səni daha çox sevirəm.

– Mən də çalışaram ki, səni bərk-bərk öpüm.

– Məni yavaş-yavaş öp.

– O cür bacarmıram.

– Onda elə-belə öp.

Qız onun yanağından öpdü.

– Belə yox.

– Bəs burun necə olsun? Mən həmişə bu barədə fikirləşmişəm ki, bəs burun necə olsun?

– Başını çevir, bax belə.

Bu vaxt onların dodaqları bir-birinə yapışdı, qız indi ona lap sıxılaraq uzanmışdı və dodaqları azca aralanmışdı, birdən o, qızı özünə sıxaraq hiss etdi ki, heç vaxt bu qədər xoşbəxt olmayıb, fikir çəkmədən, qorxu və ya yorğunluq bilmədən heç vaxt belə yüngüllük, belə sevgi, belə xoş səadət duymayıb, qəlbi heç vaxt belə böyük nəşə ilə dolmayıb. Bu hissin təsiri ilə pıçıldadı:

– Mənim balaca dovşanım, mənim sevimlim, mənim uzunayaqlı sevgilim.

– Necə dedin? – qız sanki haradansa uzaqdan soruşdu.

– Mənim sevincim, – o dedi.

Beləcə uzanmışdılar. O, qızın ürəyinin onun ürəyi ilə yanaşı necə döyündüyünü duyurdu və ayağı ilə ehmalca qızın ayağını sığallayırdı.

– Sən ayaqyalın gəlmisən?

– Hə.

– Deməli, bilirdin ki, burada uzanacaqsan?

– Hə.

– Bəs qorxmurdun?

– Qorxurdum, çox qorxurdum. Amma daha çox ondan qorxurdum ki, başmaqları çıxartsam, necə olar.

– Bilmirsən, indi saat neçədir?

– Yox. Bəyəm sənın saatın yoxdur?

– Var. Amma sənın arxandadır.

– Onda götür.

– İstəmirəm.

– Onda çiynimin üstündən bax.

Saat düz bir idi. Siferblat kisənin qaranlığında parlaq işıq saçırdı.

– Çənənin tükü adama batır.

– Bağışla. Qırmağa bir şey yoxdur.

– Mənim belə xoşuma gəlir. Sənın saqqalın sarıdır?

– Hə.

– Yenə də uzanacaq?

– Körpüyə kimi uzana bilməz. Mariya, qulaq as. Sən...

– Mən, yəni nə?

– Sən istəyirsən?

– Hə, hər şey istəyirəm. Hər şey. Əgər bizim aramızda hər şey olsa, bəlkə onda elə düşünürəm ki, o əvvəlki heç olmayıbmiş.

– Bunu sən özün fikirləşib tapmısan?

– Yox, mən fikirləşməmişəm, bunu mənə Pilar deyib.

– O, müdrik qadındır.

– Bir şey də var, – Mariya pıçıldadı. – O tapşırdı sənə bildirim ki, xəstə deyiləm. Onun belə şeylərdən başı çıxır, tapşırdı ki, sənə deyim.

– Tapşırdı ki, mənə deyəsən?

– Hə. Mən ona dedim ki, səni sevirəm. Mən səni görəndə kimi sevdim, mən səni həmişə sevmişəm, hələ səninlə görüşməmişdən əvvəl, mən bunu Pilara dedim, o da tapşırdı ki, əgər bir zaman başıma gələnlərin hamısını sənə açsam, onda deyim ki, xəstə deyiləm. O biri məsələ barədə isə mənə çoxdan deyib. Qatar hadisəsindən sonra.

– Nə deyib axı?

– Deyib ki, əgər insanın ürəyi istəmirsə, ona heç nə eləmək olmaz. Əgər mən birini sevsəm, elə olacaq ki, sanki

əvvəlki hadisə heç olmayıb. Başa düşürsən, mən o vaxt ölmək istəyirdim.

– O, nə deyibsə düz deyib.

– İndi isə ölməməyimə sevinirəm. Nə yaxşı ki, ölməmişəm. Sən məni sevəcəksən?

– Hə. Mən indi də səni sevirəm.

– Mən sənin arvadın olacağam?

– Belə işlə məşğul olanın gərək arvadı olmasın. Amma indi sən mənim arvadımsan.

– Madam ki, indi arvadınam, deməli, həmişə belə olacaq. İndi mən sənin arvadınam?

– Hə, Mariya. Hə, mənim balaca dovşanıam.

Qız ona daha bərk qısıldı və dodaqları onun dodaqlarını axtarıb tapdı; dodaqlar bir-birinə yapışdı. Oğlan, dərisi ipək kimi hamar və sərin olan bu təravətli gözəl qızın onu yandırılıb-yaxan təmasını hiss elədi. Özünə də qərribə gəldi ki, bu qız onun yataq kisəsinə haradan gəlib düşüb? Bu vaxt qız cəsarətsiz, ürkək halda dilləndi:

– Gəl indi elə eləyək ki, o keçmişdəki tamam unudulub getsin.

– Sən istəyirsən?

– Hə, – qız bəlkə də hiddətlə cavab verdi. – Hə, hə, hə.

SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Gecə soyuq idi. Robert Cordan bərk yatmışdı. Bir dəfə ayıldı, yerində qurcalanarkən hiss etdi ki, qız arxası ona sarı büzüşüb yatır, yüngül və rəvan nəfəs alır, başını gecənin soyuğundan, burnunun deşiklərinə dolan buz kimi dondurucu havadan qoruyaraq kisinin içinə çəkdi, qaranlıqda qızın hamar çiyini öpdü. Qız oyanmadı, Robert Cordan o biri böyrü üstə çevrilərək başını yenə soyuq havaya uzatdı, bir dəqiqəliyə beləcə qalıb üzücü, xoşhallandırıcı yorğunluqdan və iki bədənin sevinc bəxş edən ilıq təmasından nəşələndi, sonra isə ayaqlarını bütün kisə boyu uzadaraq yenidən yuxuya getdi.

O bir də dan yeri söküləndə oyandı, qız artıq yanında yox idi. Bunu oyanan kimi, əlini qızın bədəninin isitdiyi yerə atanda duydu. Mağaraya baxdı: gecə ərzində mağaranın girəcəyini tutan çulu qırov basmışdı, qayadakı yarıqdan isə seyrək boz tüstü çıxırdı, deməli, ocağı qalamışdılar.

Yorğanını hinduların bürüncəyi kimi başına atmış bir adam meşədən çıxdı. Onun damağında papiros vardı. Robert Cordan Pablonu tanıdı. Görünür, atların yanında imiş.

Pablo örtüyü qaldırıb Robert Cordana baxmadan mağaraya girdi.

Robert Cordan əlini tam beş il ona xidmət edən, paraşüt ipəyindən tikilmiş və qırovdan kələ-kötür olmuş köhnə yataq kisəsinə sürtdü, sonra yenə çənəsinə kimi kisənin içinə çəkildi. *Bueno*¹⁴ – öz-özünə deyərək flanel astarın ona tanış olan rahatlığını duydu və yerini daha da rahatlamaq üçün əvvəlcə ayaqlarını geniş açdı, sonra bir-birinə yapışdırdı, sonra yanı üstə elə çevrildi ki, boynunun ardı günəşin

¹⁴Yaxşı (*ispanca*)

çixacağı tərəfə düşsün. “*Que mas*¹⁵, hələ bir az da yata bilərəm”.

Təyyarələrin səsi onu oyadana qədər yatdı.

Arxası üstə çevrilərək təyyarələri dərhal gördü: günəşdə parıldaayan üç kiçik “fiat”dan ibarət faşist patrulu dağların üstündən keçərək dünən axşam Anselmo ilə onun gəldiyi tərəfə sürətlə uçurdu. “Fiatlar” uzaqlaşb gözdən itdilər, amma onların ardınca çox yüksəkdə iti bucaq şəklində kiçicik dəstə ilə üç-üç uçan doqquz təyyarə göründü.

Pablo ilə qaraçı mağaranın yanında kölgədə durub göyə baxırdılar, Robert Cordan isə hərəkətsiz uzanmışdı. İndi bütün səma mühərriklərin ahəngdar uğultusundan guruldayırdı, lakin birdən bu gurultuya cingiltili bir səs

¹⁵Hə, yaxşı (*ispanca*)

qarışdı və yarğanın üstündə min futdan da az hündürlükdə daha üç təyyarə göründü. Bunlar ikimühərrikli “Heynkel-111” bombardmançıları idi.

Robert Cordanın başı kölgədə idi. O arxayın idi ki, onu görə bilməzlər, əgər görsələr belə, bunun əhəmiyyəti yoxdur. Amma burada, dağlarda bir şey axtarırlarsa, ağılda da atları asanlıqla görə bilərlər. Əgər axtarmırlarsa, onda hətta görsələr də, ağıllarına bir şey gəlməz, sadəcə olaraq, elə bilərlər ki, özlərinin süvari kəşfiyyat dəstələrindən biridir. Bu vaxt yenidən cingiltili səs eşidildi və daha üç “Heynkel-111” göründü. Bunlar daha alçaqdan, düz sıra ilə uçurdu, uğultuları arasıkəsilməz mərhələ ilə artaraq qulaqbatırıcı gurultuya çevrildi və yarğanı ötüb keçəndən sonra yavaşmağa başladı.

Robert Cordan yastığı əvəz edən bükülü paltarını açıb köynəyini əyninə keçirdi. Başını yaxasından çıxarmağa macal tapmamış, təzə eskadrilyanın yaxınlaşdığını eşitdi və kisədən çıxmadan şalvarını geyə-geyə yerindəcə donub qaldı. Göydə daha üç dənə ikimühərrikli bombardmançı göründü. Təyyarələr yaxındakı zirvənin arxasında gözdən

itəndə o, tapançanı kəmərinə bağladı, yataq kisəsini büküb daşların arxasına qoydu. Qayaya söykənib ayaqqabılarının bağını bərkidərkən, yenidən eşidilən mühərrik səsi uğultuya, qulaqbatırıcı nəritiyə çevrildi və doqquz yüngül “Heynkel” səmanı yararaq başının üstündən uçub getdi.

Robert Cordan qayanın dibi ilə mağaranın ağzına doğru yeridi, qardaşlardan biri, Pablo, qaraçı, Anselmo, Aqustin və qadın orada durub səmaya baxırdılar.

– Əvvəllər buradan belə təyyarələr uçub? – o soruşdu.

– Heç vaxt, – Pablo dedi. – Keç içəri, görərlər səni.

Gün hələ mağaranın ağzına düşməmişdi, indi o ancaq çayın kənarındakı talanı işıqlandırırırdı. Robert Cordan bilirdi ki, səhərçağı ağacların tutqun kölgəsində və ya qayanın saldıği sıx kölgədə bir kəsi seçmək çətindir, amma onları sakitləşdirmək üçün mağaraya girdi.

– Çoxdular, – qadın dedi.

– İndi daha çox olacaq, – Robert Cordan dedi.

– Haradan bilirsən? – Pablo şübhə ilə soruşdu.

– Belələrinin ardınca həmişə qırıcı təyyarələr uçar.

Dərhal ulaşmaya oxşayan uğultu eşidildi. Robert Cordan beş min fut hündürlükdə uçan on beş “Fiat” saydı, üç-üç düzülərək iri bir ox yaradan təyyarələr havada uçan çöl qazlarının qatarına oxşayırdı.

Hamının üzündə bir ciddiyyət vardı. Robert Cordan soruşdu:

– Siz heç vaxt bu qədər təyyarənin birlikdə uçduğunu görməmişiniz ki?

– Heç vaxt, – Pablo dedi.

– Seqoviyada onların sayı azdır?

– Orada heç vaxt çox olmayıb, eyni vaxtda üçdən artığını görə bilməzsən. Hə, bir də qırıcı təyyarələr, bəzən bunlardan altı dənə olur. Ya da iri, üçmotorlu üç “Yunkers”, hərəsinin də böyründə bir qırıcı təyyarə. Amma belələrini biz heç vaxt görməmişik.

“Pis oldu, Robert Cordan düşündü. Çox pis oldu. Bu qədər təyyarəni buralara nahaq göndərməzlər. Qulaq vermək lazımdır, görək bombardman başlamayıb ki. Amma yox, bizimkilər hücum üçün qoşunları hələ bura çatdıra bilməzlər. Əlbəttə, onlar ya bu axşam, ya da sabah

başlayarlar, tez olmaz. Hələlik orada, əlbət ki, heç bir şey başlamayıb”.

Uğultu uzaqlarda tədricən azalırdı. Robert Cordan saata baxdı. İndi onlar artıq cəbhə xəttini keçiblər, hər halda, birincilər keçiblər. O, saniyəölçəni işə saldı və əqrəbin necə dövrə vurduğuna baxdı. Yox, çox güman ki, hələ yox. Bax indi, hə, indi artıq yəqin ki, keçiblər. Bu “111”-lər saatda iki yüz əlli mil gedirlər. Buradan onların beş dəqiqəlik yolu var, artıq olmaz. İndi onlar vadini çoxdan keçiblər, Kastilya üzərində uçurlar; səhər günəşinin işığında bu yerlərin qırmızı-sarımtıl mənzərəsi, yolların ağ zolaqları, xırdaca ləkələri xatırladan kəndlər görünür və “Heynkellərin” kölgələri yerin üzərilə sürüşür, elə bil iri köpək balıqları okeanın qumlu dibinə kölgə salır. Bombaların batıq “bum, bum, bum” səsi eşidilmirdi. Sakitlik idi, ancaq saat çıqqıldayırdı.

Onlar Kolmenara, Eskuriala tərəf, bəlkə də Monsanares-el-Realdakı aerodroma sarı uçdular, o düşündü. Oradakı gölün sahilində köhnə qəsir var, qamışlıqda ördəklər məskən salıb, əsl aerodromdan bir az aralıda isə propelləri yeldə

fırlanan butafor təyyarələrdən ibarət saxta aerodrom qurulub. “Heynkellər” yəqin ora uçublar. Axı onlar hücumdan xəbər tuta bilməzlər. Sanki özünə təsəlli verdi, dərhal da qəlbindən bir etiraz qopdu: niyə bilməzlər? Əvvəlki hücumlardan ki, xəbər tuturdular.

– Necə bilirsən, onlar atları gördülər? – Pablo soruşdu.

– Onlar at axtarmırdılar, – Robert Cordan cavab verdi.

– Hər halda, atları gördülərmi?

– Əgər onlara at axtarmaq tapşırılıbsa, hə.

– Bəs görə bilərdilər?

– Çətin ki, – Robert Cordan dedi. – Əgər günəş ağacların təpəsinə düşsəydi, görərdilər.

– Ora gün lap tezdən düşür, – Pablo acı-acı dedi.

– Onların sənin atlarına göz qoymaقدan daha vacib işləri var.

Saniyəölçəni işə salan vaxtdan artıq səkkiz dəqiqə keçmişdi, amma bombardman səsi eşidilmirdi.

– Saata nə baxırsan? – qadın soruşdu.

– Qulaq verirəm, görüm təyyarələr hara uçdu.

– O-o-o! – qadın dedi.

On dəqiqə keçəndən sonra Robert Cordan gözünü saatdan çəkdi, bildi ki, təyyarələr artıq çox uzaqda olarlar və hətta bir dəqiqə də qulaq assan heç bir şey eşitmək mümkün deyil. Anselmoya sarı dönüb dedi:

– Mənim sənə sözüm var.

O, Anselmo ilə mağaradan bir neçə addım aralanıb şam ağacının altında ayaq saxladı.

– *Que tal?* – Robert Cordan ondan soruşdu. – İşlər necədir?

– Yaxşıdır.

– Bir şey yemisən?

– Yox, hələ heç kəs yeməyib.

– Onda get ye, özünlə də bir şey götür. Mən yolu nəzarət altına almalıyam. Sən gedib yoldan o tərəfə də, bu tərəfə də nə keçsə, hamısını qeyd etməlisən.

– Mən yaza bilmirəm.

– Lazım da deyil, – Robert Cordan qeyd dəftərçəsindən iki vərəq qopardı, sonra öz karandaşından bıçaqla bir düym uzunluğunda kəsdi. – Bax, bunlar tank olacaq. – O, tanka oxşayan bir şey çəkdi. – İndi hər tank keçdikcə bunun

altından bir xətt çək, dördünü bir-birinin yanına çəkəndən sonra, beşincisini köndələn çək, bax, belə.

– Bizdə də belə sayırlar.

– Çox gözəl. İndi bax: balaca kvadrat və iki təkər – bunlar yük maşınları olacaq. Boş olsa – dairə çək. İçində adam olsa, xətt çək. Bütün topları qeyd elə. Böyükləri bax belə. Kiçikləri isə belə. Minik maşınlarını qeyd elə, sanitari maşınlarını ayrıca göstər. Bax belə, iki təkər, kvadrat və üstündə xaç işarəsi. Piyadaları bölüklər üzrə qeyd elə, bax belə, görürsən? Kiçik kvadrat, yanında da işarə. Süvariləri belə qeyd elə. Bax, elə bil atdır. Dördayaqlı kvadrat. Bu, iyirminəfərlik dəstə olacaq, aydındır? Hər dəstəyə bir xətt.

– Hə, yaxşı fikirləşmişən.

– Sonrasına bax. – O, iki iri təkər çəkib bunları bir də dövrəyə aldı, sonra isə qısa xətlə lülə şəkli çəkdi. – Bu, tankvuran toplardır. Çarxları rezindəndir. Onu da qeyd elə. Bunlar zenit toplarıdır. – O, iki təkər və yuxarı dikilən xətt çəkdi. – Bunu da qeyd elə, aydındır? Sən belə toplar görmüsən?

– Hə, – Anselmo dedi. – Burada başa düşülməyən nə var ki? Hər şey aydındır.

– Qaraçını özünlə apar, harada oturacağını görsün ki, sonra səni əvəz edə bilək. Yaxşı, təhlükəsiz yer seç, çox da yaxın olmasın, amma elə et ki, sənin üçün rahat olsun və yaxşı görə biləsən. Səni dəyişənə kimi orada otur.

– Aydındır.

– Bax belə. Sən qayıdanda yoldakı gediş-gəliş barədə hər şeyi biləcəyəm. Bu vərəqdə ora gedənləri, bunda isə oradan gələnləri qeyd elə.

Onlar mağaraya qayıtdılar.

– Rafaeli bura göndər, – Robert Cordan ağacın yanında dayanıb gözlədi. O, Anselmonun mağaraya necə girdiyini və onun ardınca örtüyün necə düşdüyünü gördü. Bir dəqiqə sonra qaraçı əli ilə ağızını silə-silə mağaradan bayıra atıldı.

– Hə, necədir? – qaraçı soruşdu. – Bu gecə kef çəkdim?

– Gecə yatmışdım.

– Daha yaxşı, – qaraçı dedi və güldü. – Papirosun var?

– Qulaq as, – Robert Cordan papiros çıxartmaq üçün əlini cibinə saldı. – Mən istəyirəm ki, sən Anselmo ilə onun

yolu müşahidə edəcəyi posta gedəsən. Sən onu orada qoyarsan, yeri də yaxşıca nişanlayarsan ki, məni və ya onu dəyişməyə gedən adamı ora ötürə biləsən. Sonra taxta zavodunun göründüyü yamaca qalxarsan, baxarsan görək, orada bir dəyişiklik yoxdur ki?

– Nə dəyişiklik?

– İndi orada neçə adam var?

– Səkkiz. Axırınıcı dəfə baxanda bu qədər idi.

– Hə, bax gör indi nə qədərdir. Bir də göz qoy, gör körpüdə gözətçilərin dəyişdirilməsi intervalı nə qədərdir.

– İnterval?

– Yəni, gözətçi postda nə qədər qalır və növbə nə vaxt dəyişir.

– Axı saatım yoxdur.

– Mənimkini götür, – o, qayıışı açdı.

– Əcəb saatdır! – Rafael sevinclə dedi. – Burada daha heç nə yoxdur. Belə saat, yəqin ki, yazıb-oxumağı da bilir. Burada nə qədər rəqəm var. Bu, bütün saatların şahıdır.

– Korlamayasan onu. Sənin saatdan başın çıxır da?

– Bəs necə! Gündüz saat on ikidə adam yemək istəyir. Gecə saat on ikidə adamın yatmağı gəlir. Səhər saat altıda adam yenə yemək istəyir. Axşam saat altıda adam içmək istəyir. Bəxtin gətirsə, doyunca içirsən də. Axşam saat onda...

– Di mumla, – Robert Cordan dedi, – oyun çıxarma. Mən istəyirəm ki, sən nəinki taxta zavodunda və kiçik körpüdə, həm də böyük körpüdə, yol ustasının evində gözətçilərin nə vaxt dəyişildiyini yoxlayasan.

– Bu, nəşə çox oldu, – qaraçı güldü, – bəlkə başqasını göndərəsən?

– Yox, Rafael. Bu çox vacibdir. Hər şeyi çox ehtiyatla eləməlisən və çalışmalısən ki, səni görməsinlər.

– Yox bir çalışmayacağam, niyə mənə deyirsən ki, çalışmalıyam? Elə bilirsən, canımdan bezmişəm?

– Heç olmasa, bir az ciddi ol, axı bu, ciddi işdir.

– Sən məndən xahiş edirsən ki, ciddi olum? Özü də sən bugecəki hərəkətdən sonra? Sən adam öldürmək əvəzinə nə ilə məşğul oldun? Adamın birini azaltmaq əvəzinə birini də artırmaq eşqinə düşdün. Özü də bu qədər təyyarə olduğu

vaxtda. Bunlar üçün bizim hamımızı keçmiş-keçənimizlə, hələ desən, doğulmamış nəvələrimizlə birlikdə yüz il qabaqdan qırıb-tökmək, həm də bütün keçiləri, pişikləri, taxtabitiləri yox eləmək heç nədir. Bütün səmanı təyyarə tutub, elə nərə çəkirlər ki, bu nərədən ananın döşündə südü quruyar. Belə bir vaxtda sən məndən daha ciddi olmağı xahiş eləyirsən? Mən lap həddən artıq ciddiyəm.

– Hə, yaxşı, – Robert Cordan gülə-gülə əlini qaraçının çiyinə qoydu. – Həddən artıq ciddi olmaq da lazım deyil. Get, ye qurtar və yola düş.

– Bəs sən? – qaraçı soruşdu. – Sən neyləyəcəksən?

– Mən Karın yanına gedirəm.

– Bu təyyarələrdən sonra bir ins-cinsə rast gəlməzsən, təyyarələr buradan uçanda yəqin çoxlarını tər basıb.

– Onların partizanları axtarmaqdan daha vacib işləri var.

– Orası elədir, – qaraçı başını tərptədi. – Birdən buna da əl atdılar?

– *Que va*, – Robert Cordan dedi, – bunlar almanların ən yaxşı yüngül bombardmançılarıdır. Belələri qaraçı dalınca düşür.

– Bunları görəndə ətim ürpəşir, hə-hə, mən bu şeylərdən qorxuram.

– Onlar aerodromu bombalamağa getdilər, – Robert Cordan onunla mağaraya girdi. – Mən əminəm ki, buna görə uçurdular.

– Orada nə danışırısan? – Pilar soruşdu və Robert Cordana bir parç qəhvə tökdü, qatılaşıdırılmış süd bankasını ona uzatdı.

– Süd də var! Daha nəyiniz çatışmır?!

– Bizim hər şeyimiz boldur, – qadın dedi, – xüsusən, bu təyyarələrdən sonra əmələ gələn vahimə bəsimizdir. Sən necə dedin, onlar hara uçdular?

Robert Cordan bankanın kəsilmiş yerindən parça süd tökdü və qəhvəni açıq-darçını rəng alanacan qarışdırdı.

– Elə zənn edirəm ki, onlar aerodromu bombalamağa getdilər. Ola bilsin həm ora, həm bura uçacaqlar.

– Kaş uzağa uçaydılar, bura qayıtmayaydılar, – Pablo dedi.

– Axı onlar bura niyə gəliblər? – qadın soruşdu. – Bunlar haradan çıxdı? Biz heç vaxt belə təyyarələr görməmişik. Özü də bu qədər çox. Bəlkə bu, hücumla hazırlıqdır?

– Dünən yolda gediş-gəliş necə idi? – Robert Cordan soruşdu. Mariya onunla yanaşı dursa da, o, qıza baxmırdı.

– Ey, Fernando, – qadın dilləndi, – dünən sən La-Qranxada idin. Orada gediş-gəliş necəydi?

– Heç bir gediş-gəliş yox idi, – üzdən ürəyiaçıq adama oxşayan bəstəboy, otuz beş yaşında bir nəfər cavab verdi. Robert Cordan əvvəllər onu görməmişdi.

– Həmişəki kimi bir neçə yük maşını keçdi. İki-üç də minik maşını. Mən orada olanda qoşun keçmədi.

– Sən hər axşam La-Qranxaya gedirsən? – Robert Cordan ondan soruşdu.

– Mən də olmasam, başqası gedir, – Fernando dedi. – Həmişə kimsə gedir.

– Gedirlər ki, təzə xəbər öyrənsinlər, tütün gətirsinlər. Xırda-xuruş almağa gedənlər də olur, – qadın dedi.

– Orada bizimkilərdən var?

– Var, bəs necə? Elektrik stansiyasındakı fəhlələr.

Başqaları da var.

– Dünən nə xəbər eşitmisən?

– *Pues nada*. Heç nə. Şimalda işlər pisdır. Bu, təzə xəbər deyil. Şimalda lap əvvəldən işlər pisdır.

– Bəs Seqoviya barədə bir şey eşitmədin?

– Xeyr, *hombre*¹⁶. Soruşmamışam.

– Sən Seqoviyaya da gedirsən?

– Hərdən, amma ora təhlükəlidir. Hər yerdə patrul gəzir, kağızları yoxlayırlar.

– Sən oradakı aerodromu görmüsən?

– Xeyr, *hombre*. Harada olduğunu bilirəm, ancaq heç vaxt yaxın getməmişəm. Orada o saat kağız soruşurlar.

– Dünən bu təyyarələr barədə danışmırdılar ki?

– La-Qranxada? Xeyr. Bu günsə yəqin ki, danışacaqlar. Dünən hamı Keypo de Lyanonun radiodakı çıxışından danışdı. Başqa bir söz deyən yox idi. Hə, az qala

¹⁶Adam, kişi (*ispanca*). Burada *dost* mənasında.

unutmuşdum. Bir də deyirdilər ki, Respublika hücumu hazırlaşır.

– Nə, nə?

– Guya, Respublika hücumu hazırlaşır.

– Harada?

– Bunu heç kəs bilmir. Bəlkə burada, bəlkə Syerranın başqa bir hissəsində. Sən bu barədə bir şey eşitmisən?

– La-Qranxada belə deyirdilər?

– Bəli, *hombre*. Lap unutmuşdum. Amma belə şeyiələr tez-tez yayılır.

– Bunlar haradan çıxır axı?

– Haradan çıxacaq? Müxtəlif adamların dilindən. İki zabit Seqoviyada və ya Avilada kafeyə girir, öz aralarında söhbət eləyirlər, ofisiyant da eşidir. Beləliklə, şeyiə yayılır. İndi də danışmağa başlayıblar ki, bizim yerlərdə hücum olacaq.

– Kimin hücumu – Respublikanın, yoxsa faşistlərin?

– Respublikanın. Əgər faşistlərininki olsaydı, onda hamı dəqiq bilərdi. Yox, bu böyük hücum olacaq! Bəziləri deyir ki, lap iki hücum olacaq. Biri burada, o biri Alto-del Leondan o tərəfdə, Eskurial yaxınlığında. Sən bu barədə heç nə eşitməmişən?

– Daha nə deyirlər?

– *Nada, hombre*. Heç nə. Hə, az qala, unutmuşdum. Bir də deyirlər əgər hücum olsa, respublikaçılar dağlardakı körpüləri partladacaqlar. O körpülərin axı hamısı mühafizə olunur.

– Zarafat edirsən? – Robert Cordan qəhvə içə-içə dedi.

– Xeyr, – Fernando üz-gözünü turşutdu.

– O, heç vaxt zarafat eləmir, – qadın dedi. – Təəssüf ki, zarafat eləmir.

– Yaxşı, – Robert Cordan dedi. – Hə, təzə xəbərlər üçün sağ ol. Başqa bir şey eşitməmişən?

– Xeyr, həmişəki kimi deyirlər ki, tezliklə qoşun göndərib dağları təmizləyəcəklər. Guya qoşunlar hətta yola

düşüblər. Guya onları Valyadoliddən göndəriblər. Amma bunu həmişə deyirlər. Heç qulaq asmağına dəyməz.

– Eşitdin? – qadın acıqla Pabloya çəmkirdi. – Bu da sənin dediyin təhlükəsizlik.

Pablo fikirli-fikirli qadına baxıb çənəsini qaşdı.

– Bəs sən eşitdin? – dedi. – Bu da sənin körpülərin.

– Nə körpülər? – Fernando şən halda soruşdu.

– Qanmaz, – qadın dedi. – Kütbeyin. *Tonto*¹⁷. Özünə yenə qəhvə tök, o biri xəbərləri də yadına sal.

¹⁷Axmaq (*ispanca*)

– Hirslənmə, Pilar, – Fernando sakit və şən halda dedi. – Şayiələrdən ötrü narahat olmağa dəyməz. Nə yadıma düşdüsə, sənə də, bu yoldaşa da dedim.

– Doğrudan da, daha heç nə yadına düşmür? – Robert Cordan soruşdu.

– Doğrudan, – Fernando təmkinlə dedi. – Yaxşı ki, hələ bunları yadımda saxlaya bilmişəm, çünki hamısının boş söhbət olduğunu bilirəm, buna görə də çalışıram fikir verməyim.

– Deməli, orada başqa söhbətlər də olub?

– Bəli, ola bilsin. Ancaq mən fikir vermədim. Artıq bir ildir ki, nə danışdırlarsa, boş şayiə olur.

Robert Cordan arxasında dayanmış Mariyanın pıqqıltısını eşitdi.

– Fernandito, başqa şayiələrdən də bir az danış, – qız dedi və yenə çiyinləri titrədi.

– Lap yadıma düşsə də, daha danışmaram, – Fernando razılaşmadı. – Şayiələrə qulaq asmaq kişiyyə yaraşan şey deyil.

– Respublikanı bax belələri xilas edəcəklər! – Pilar istehza ilə dedi.

– Yox, – Pablo dedi, – sən onu körpüləri partlatmaqla xilas edəcəksən.

– Gedin, – Robert Cordan Rafaellə Anselmoya dedi. – Yeyib qurtardınızsə, tərəninin.

– Gedirik, – qoca gülümsədi və hər ikisi ayağa qalxdı.

Kiminsə əli Robert Cordanın çiyinə endi. Bu, Mariya idi.

– Ye, – əlini çiyindən götürmədən dedi. – Çox ye ki, şayiələr mədəndə asan həzm olunsun.

– Bu şayiələrdən mənim iştaham pozuldu.

– Yox, belə olmamalıdır. Nə qədər ki təzə şayiələr gəlib bizə çatmayıb, ye, – qız qabı onun qarşısına qoydu.

– Məni ələ salma, – Fernando dedi, – axı mən sənənlə dostam, Mariya.

– Mən səni ələ salmıram, Fernando. Mən onunla zarafat eləyirəm ki, yesin, yoxsa ac qalar.

– Hamımızın yemək vaxtı çatıb, – Fernando dedi, – Pilar, nə olub ki, bizə yemək vermirlər?

– Eybi yoxdur, dost, – Pilar dedi və Fernandonun qabına pörtləmə ət qoydu, – ye, heç olmasa, bunu bacarırsan. Ye, ye!

– Çox dadlı ətdir, Pilar, – Fernando öz təkəbbürünü pozmadan dedi.

– Sağ ol, – qadın razılığını bildirdi, – sağ ol, bir də sağ ol.

– Sənin mənə acığın tutur? – Fernando soruşdu.

– Yox, ye! Niyə yemirsən?

– Yeyirəm, sağ ol.

Robert Cordan gördü ki, Mariyanın çiyinləri yenə titrədi, qız üzünü yana çevirdi. Fernando yavaş-yavaş yeyirdi, üzündən təkəbbür çəkilmirdi; əlində tutduğu yekə qaşığı və çənəsindən süzülən şirə də bu təkəbbürü poza bilmirdi.

– Ət xoşuna gəlir? – Pablonun arvadı ondan soruşdu.

– Hə, Pilar, – Fernando ağzı dolu halda cavab verdi. – Ət həmişəki kimidir.

Mariya əlini Robert Cordanın qoluna qoydu. O hiss etdi ki, qızın həyəcandan hətta barmaqları da titrəyir.

– Doğrudur, buna görə də ət xoşuna gəlir? – qadın Fernandodan soruşdu. – Hə, əlbəttə ki, ət həmişəki kimi *comosiempre*. Şimalda işlər həmişəki kimi xarabdır. Hücuma həmişəki kimi hazırlıq görülür. Əsgərlər həmişəki kimi bizi buradan qovmağa gəlirlər. Səni gərək meydanda heykəl kimi dikəldib üstünə də yazasan: “həmişəki kimi”.

– Pilar, bunlar ki ancaq şayiədir.

– İspaniya, – Pablunun arvadı acı-acı dedi. Sonra Robert Cordan tərəfə döndü, – başqa bir ölkədə də belə adamlar olur?

– İspaniya kimi başqa bir ölkə yoxdur, – Robert Cordan nəzakətlə cavab verdi.

– Sən haqlısan, – Fernando dedi, – bütün dünyada belə bir ölkə yoxdur.

– Sən başqa ölkələrdə olmusan? – qadın ondan soruşdu.

– Yox, – Fernando cavab verdi, – olmamışam, olmaq da istəmirəm.

– Eşitdin? – qadın Robert Cordana dedi.

– Fernandito, – Mariya dedi, – bəlkə bizə Valensiyaya getməyindən danışasan.

– Valensiya xoşuma gəlmədi.

– Neyçün? – Mariya soruşdu və yenə Robert Cordanın qolunu sıxdı, – neyçün ora sənin xoşuna gəlmədi?

– Oranın adamları kobuddur, elə danışırlar ki, heç nə başa düşmürsən. Təkcə bir-birinin üstünə *che*¹⁸ deyə bağırmağı bilirlər.

– Onlar necə, səni başa düşürdülər? – Mariya soruşdu.

– Başa düşürdülər, ancaq özlərini elə aparırdılar ki, guya başa düşmürlər, – Fernando dedi.

– Bəs sən Valensiyada neyləyirdin?

– Mən dərhal oradan çıxıb getdim, heç dənizi də görmədim, – Fernando cavab verdi. – Oranın adamları xoşuma gəlmədi.

– Rədd ol gözümdən, qartımış qız, – Pablonun arvadı ona dedi. – Rədd ol, sənin üzünə baxmaqdan ürəyim bulanır. Valensiyada mən ömrümün ən gözəl günlərini keçirmişəm. *Vamos*¹⁹ Valensiya! Mənə Valensiyadan danışmayın.

¹⁸Nədir? (*katalonca*)

¹⁹İrəli(*ispanca*)

– Sən orada nə eləyirdin? – Mariya soruşdu.

Pablonun arvadı stolun arxasına keçib qəhvə dolu parçı, çörəyi və içində ət olan qabı qarşısına qoydu.

– *Que?*²⁰ Sən soruş ki, biz orada neyləmirdik? Mən ora Finito ilə getmişdim, o, yarmarka zamanı üç döyüş keçirmək üçün müqavilə bağlamışdı. Ömrümdə bu qədər adam görməmişdim. Ömrümdə bu qədər müştərilərlə dolu kafe görməmişdim. Stolun boşalmasını saatlarla gözləməli olurdun, tramvaya isə heç minmək mümkün deyildi. Orada, Valensiyada gecə-gündüz hər şey bulaq kimi qaynayırdı.

– Bəs sən orada neyləyirdin? – Mariya soruşdu.

²⁰Nə? (*ispanca*)

– O qədər iş vardı ki, – qadın cavab verdi. – Biz çimərliyə gedirdik, suyun üzərində uzanıb buğaların iriyelkənli qayıqları dənizdən necə çəkib çıxarmasına baxırdıq. Buğaları qovub dənizin dərin yerinə salır, orada qayıqlara qoşurlar; buğalar geriyyə, sahilə can atır, əvvəl üzə-üzə irəliləyir, sonra – ayaqları dənizin dibinə dəyəndə isə, az qala, qaçmağa başlayırlar. Səhər-səhər xırda ləpələrlə sahili döyəcləyir və on cüt buğa bütün yelkənləri açılmış qayıqları sahilə çəkir. Bax, Valensiya budur!

– Bəs buğalara baxmayanda neyləyirdin?

– Səhər yeməyini çimərlikdəki pavilyonlarda yeyirdik. Qızardılmış və xırda doğranmış balıq pirojkisi, içində də qırmızı və göy istiot, düyü dənələrinə oxşayan xırda fındıq. Sudan təzəcə çıxarılmış və üstünə lumu şirəsi tökülmüş xırda dəniz xərçəngləri. Rəngi çəhrayı, dadı şirin pirojkilər, özü də iri – dörd dişləmlik. Biz bunlardan çox yeyirdik. Bir də biz düyüdən və cürbəcür dəniz xırda-xuruşundan – xərçəng, balıqqulağı, xırda ilanbalığından hazırlanan paella yeyirdik. İlanbalığını ayrıca, yağda qızardılmış halda da yeyirdik, bunu heç çeynəmək belə lazım deyil. Həmişə

soyuq, yüngül, dadlı, qiyməti otuz santimoya olan ağ şərab içirdik. Məzə üçün də yemiş gətirdirdik. Axı oralar yemişin vətənidir.

– Kastilya yemişi daha yaxşı olur, – Fernando dedi.

– *Que va*, – Pilar dedi, – Kastilya yemişi axmaq şeydir. Yemişin dadını bilmək istəyirsənsə, Valensiya yemişi al. Hərdən bu yemişlər yadıma düşür, lap qol uzunluğunda, dəniz kimi gömgöy, sulu, bıçağın altında xırçıldayır. İlan balıqları da yadıma düşür – xırda nimçələrdə bir-birinin üstünə qalayırlar. Ya da elə götür pivəni. Pivəni biz lap günortadan içirdik, özü də bardaq boyda parçadan; elə soyuq olurdu ki, şüşəsi həmişə tərləyirdi.

– Bəs yeyib-içməyəndə nə eləyirdin?

– Otağa çəkilib sevişirdik. Otağın pəncərələrindən, nazik taxta lövhələrdən günkeçirməz pərdə asılırdı, eyvana çıxan qapı tez-tez açılır, otağa xəfif meh əsirdi. Biz xalis gül ətri gələn, pərdələr salındığına görə hətta gündüzlər də qaranlıq olan otaqda sevişirdik. Aşağıda gül bazarı vardı, bir də yarmarka zamanı atılan fişənglərdən yanmış barıt iyi gəlirdi. Atəşfəşanlıq fişəngləri silsilətək bütün şəhərə yayılırdı,

bunların hamısı bir-birilə birləşdirilmişdi və tramvayların qığılcımından alışıb-yanırdı, bu vaxt şəhərdə elə səs-küy, elə gurultu qopurdu ki, gəl görəsən. Biz sevişirdik, sonra yenə pivə gətirdirdik; xidmətçi qadın soyuqdan tərləmiş parçaları gətirəndə mən onları qapının ağzındaca alır və soyuq qabı Finitonun kürəyinə yapışdırırdım. O isə yuxuya getdiyi üçün pivənin gətirildiyindən xəbər tutmurdu və yuxulu-yuxulu deyirdi: “*Eh, Pilar. Eh, ay arvad, qoy yataq*”. Mən isə deyirdim: “*Yox, oyan bir iç, gör necə soyuqdur*”. O da gözlərini açmadan içir və yenə yatırdı, mən isə çarpayının ayağında yastığa söykənərək onun yatmağına tamaşa edirdim. O, qarayanız, qarasaç bir gənc idi. Yuxuda çox sakit olurdu, bu vaxt mən təkbaşına oturub pivənin hamısını içir, küçədən keçən orkestrin çalğısına qulaq asırdım. Bəs sən necə? – o, Pabloya dedi, – sən heç belə şeyi başa düşə bilərsən?

– Səninlə mənim də yada salmalı günlərimiz var, – Pablo cavab verdi.

– Elədir, əlbəttə, elədir. Bir vaxtlar sən hətta Finitodan da artıq kişi idin. Amma mən heç vaxt səninlə Valensiyaya

getməmişəm. Heç vaxt da səninlə Valensiya küçələrindən keçən orkestrin sədaları altında yatağa uzanmamışam.

– Əlimiz çatmayıb, – Pablo qadına dedi. – Fərsət olmayıb ki, Valensiyaya gedək. Sən özün də bunu bilirən, amma bu barədə fikirləşmək istəmirən. Lakin Finito ilə qatar partlatmaq da sənə heç vaxt qismət olmayıb.

– Elədir, indi bizə qalan da yalnız budur. Bəli, qatar məsələsi doğrudur. Sənin tənbəlliyinə, vecsizliyinə, iradəsizliyinə, indiki qorxaqlığına baxmayaraq, bunu danmaq olmaz. Mən ədalətsiz olmaq istəmirəm. Lakin Valensiyanı da inkar etmək olmaz. Eşidirsiniz, nə deyirəm?

– Ora mənim xoşuma gəlmədi, – Fernando təmkinlə dedi. – Valensiya xoşuma gəlmədi.

– Sonra da deyirlər ki, qatır tərs olur, – qadın dedi. – Qabları yığışdır, Mariya. Getmək vaxtıdır.

Bu vaxt da onlar qayıdan təyyarələrin səsini eşitdilər.

DOQQUZUNCU FƏSİL

Onlar mağaranın ağzına toplaşaraq təyyarələrə baxırdılar. Yastı, qorxunc ox uclarını xatırladan bombardmançılar dəstəsi indi hündürdən və sürətlə uçaraq öz mühərriklərinin nəriltisilə səmanı sarsıtmaqdaydılar. Robert Cordan fikirləşdi ki, bunlar doğrudan da köpəkbalığına oxşayır – eynən itiburun, enliüzgəcli Qolfstrim akulalarına. Lakin bunlar enli üzgəclərini, sürətlə fırlanan pərlərini günün altında parıldada-parıldada şığıyırlar – bunlar köpək balıqlarından tamamilə fərqli hərəkət edirlər. Bunların hərəkəti heç bir şeyə oxşamır. Bunlar mexanikləşdirilmiş fəlak kimidir.

Sən yazmalısan, o özünə dedi. Nə bilmək olar, bəlkə bir vaxt yenə bu işə girişməli oldum. Qolundan Mariyanın necə tutduğunu duydu. Qız səmaya baxırdı və o, qıza dedi:

– Səncə, *guapa*,²¹ bunlar nəyə oxşayır?

²¹Gözəl, əzizim (*ispanca*)

– Bilmirəm, – qız dedi. – Yəqin ki, ölümə.

– Məncə, elə təyyarəyə oxşayırlar, – Pablonun arvadı dedi, – bəs o xırdalar necə oldu?

– Yəqin ki, başqa yerdə dağların üstündən uçurlar, – Robert Cordan dedi. – Bombardmançıların sürəti böyükdür, buna görə də onları gözləmirlər və tək qayıdırlar. Biz heç vaxt onları cəbhə xəttindən kənarında təqib etmirik. Maşın azdır, riskə getmək olmaz.

Həmin dəqiqə birbaş onlara tərəf istiqamət götürən “Heynkel” tipli üç qırıcı göründü. Yastıburun və yöndəmsiz oyuncaqlara oxşayan bu təyyarələr qanadlarını tərpədərək lap yarığın üstündə, ağacların təpəsindən azca yuxarıda uçurdular. Birdən vahiməli sürətlə böyüyüb öz təbii ölçülərinə çatdılar və mühərrikləri nərildəyə-nərildəyə keçib getdilər. Onlar elə alçaqdan uçurdular ki, mağaranın ağzında dayananların hamısı gözlüklü və meşin dəbilqəli təyyarəçiləri, hətta qabaqda uçan təyyarəçinin yellənən şərfini gördü.

– Bunlar atları görə bilərlər, – Pablo dedi.

– Bunlar sənın siqaretinin odunu da görə bilərlər, – qadın dedi. – Örtüyü çəkin.

Daha təyyarə görünmədi. Qalanları yəqin başqa yerdən dağları aşıb keçmişdi. Uğultu kəsildikdən sonra hamı mağaradan çıxdı. İndi səma boş, mavi və təmiz idi.

– Gecənin bir aləmində xofundan diksinib oyandığın yuxu kimi oldu, – Mariya Robert Cordana dedi.

Səssizlik çökmüşdü, uzaqlarda uğultu tamam kəsiləndən sonra hətta cüzi bir vızıltı belə eşidilmirdi.

– Yuxu-zad deyil, yaxşısı budur, get qab-qacağı yığışdır, – Pilar qıza göstəriş verdi. Sonra Robert Cordana tərəf döndü. – Sən necə bilirsən, atla gedək, yoxsa piyada?

Pablo qadına baxdı və nəşə mızıldandı.

– Necə xətrinizdi, – Robert Cordan dedi.

– Onda piyada gedək, bunun qara ciyərimə xeyri var.

– Atla getməyin də qaraciyərə xeyri var.

– Qaraciyərə xeyri var, gündəyməzə zərəri. Biz piyada gedəcəyik, sən isə... – qadın Pabloya tərəf çevrildi, – get öz yabılarını say, gör itib-eləyəni yoxdur ki.

– Sənə minik atı verimmi? – Pablo Robert Cordan dan soruşdu.

– Yox, sağ ol. Bəs qız necə olsun?

– O da bir az gəzsə yaxşıdır, – Pilar dedi. – Yoxsa bəzi yerlərini sıradan çıxarar və daha heç bir şeyə yaramaz.

Robert Cordan hiss etdi ki, qızarır.

– Yaxşı yata bildinmi? – Pilar soruşdu. Sonra dedi: – Heç bir xəstəliyi yoxdur, burası düzdür. Amma ola da bilərdi. Hətta təəccüblüdür ki, iş belə gətirib. Biz dansaq da, güman ki, hər halda, Allah var. Yeri, yeri, – o, Pabloya dedi, – bunun sənə dəxli yoxdur. Bunun ancaq cavanlara dəxli var. O adamlara ki, sənin xəmirindən yox, başqa xəmirdən

yoğrulublar. Yeri! – Sonra Robert Cordana tərəf döndü: – Sənin şeylərinə Aqustin baxacaq. O qayıdanda, biz gedərik.

Aydın, buludsuz bir gün idi. Günəş artıq adamı isidirdi. Robert Cordan hündürboylu əsmər qadına, onun iri, qırışmış və gözəlliyi solmuş xoş sifətinə, mehriban və iri gözlərinə nəzər saldı, – dodaqları tərپənməyəndə gözləri şən, sifəti isə kədərli olurdu. O, əvvəlcə qadına, sonra isə ağacların arası ilə addımlayan enlikürək, tosqun Pabloya baxdı. Qadın da Pablunun ardınca baxırdı.

– Hə, sevişdiniz? – qadın soruşdu.

– Qız sənə nə dedi ki?

– Qız mənə heç nə demədi.

– Mən də deməyəcəyəm.

– Deməli, sevişmişiniz? Ondən muğayat ol.

– Birdən uşaq olsa, necə?

– Eyib eləməz, bunun ziyanı yoxdur.

– Bura belə şeylərin yeri deyil.

– O burada qalmayacaq, səninlə gedəcək.

– Mən hara gedəcəyəm? Mən gedən yerə qadın aparmaq olmaz.

– Nə bilmək olar? Bəlkə, sən gedən yerə lap iki nəfər aparmaq olar.

– Belə danışmaq lazım deyil.

– Qulaq as. Mən qorxaq deyiləm, amma səhərlər hər şeyi aydın görürəm, buna görə də belə zənn edirəm ki, indi sağ olanlardan çoxusu bazar gününü görməyəcək.

– Bu gün nə günüdür?

– Bazar.

– *Que va*, – Robert Cordan dedi, – gələn bazara hələ çox var. Əgər çərşənbəyə çıxsaq, yenə yaxşıdır. Amma sənin belə danışmağın xoşuma gəlmir.

– İnsan hərdən ürəyini boşaltmalıdır axı, – qadın ah çəkdi, – əvvəllər dinimiz və digər şeylərimiz vardı. İndi hərənin bir yaxın sirdaşı olmalıdır ki, ürəyini açıb danışa bilsin, çünki igidlik öz yerində, hər halda, tənhalığını hiss edirsən.

– Bizdə tənha adam yoxdur. Biz hamımız bir yerdəyik.

– Belə maşınları görəndən sonra arxayın otura bilmirsən, biz belə maşınların qabağında nə eləyə bilərik!

– Hər halda, biz onları vururuq.

– Qulaq as, mən öz dərd-sərimi açıb sənə söylədim, ancaq elə düşünmə ki, qətiyyətim çatmaz. Mənim qətiyyətim necə vardisa, yenə də elədir.

– Dərd-sər duman kimidir. Gün çıxdımı, dağılıb gedəcək.

– Yaxşı, qoy sən deyən olsun. Bəlkə Valensiya barədə ağılıma gələnə söylədiyim üçün belə oldum. Bəlkə də, mənə bu dərəcəyə o çatdırıb. Bayaq onun qəlbinə dəydim. Onu öldürmək olar, söymək olar. Amma qəlbinə dəymək olmaz.

– Necə olub ki, siz yaxın olmusunuz?

– Həmişə necə olur? Müharibəyə qədər və müharibənin ilk günlərində o, insan idi, əsl insan. İndi isə onun işi bitib. Tıxacı çıxarıblar, tuluqdakı bütün şərab axıb qurtarıb.

– O, mənim xoşuma gəlmir.

– Sən də onun xoşuna gəlmirsən, özü də səbəbsiz deyil. Gecə mən onunla yatmışdım, – qadın gülümsünərək başını tərپətdi. – *Vamos a ver*²² dedi. Mən ona deyirəm: “*Pablo, sən, əcnəbini nə üçün öldürmədin?*” Pablo mənə deyir: “*Pis*

²²Baxarıq (*ispanca*)

oğlan deyil, Pilar. Pis oğlan deyil". Mən isə ona deyirəm: "Sən indi başa düşürsən ki, komandır mənəm?" – "Hə, Pilar, hə". Sonra gecəyarı eşidirəm ki, o yatmır, özü də ağlayır. Pis ağlayır, bütün bədəni əsir. Kişilər həmişə belədir, elə bil içərilərində nəsə bir heyvan oturub onları silkələyir. Soruşuram: "Nə olub sənə, Pablo?" Çiyinlərindən tutub özümə tərəf çevirdim. "Heç bir şey, Pilar... Heç bir şey" – "Doğru demirsən. Sənə nəsə olub". – "Adamlar deyir, gente²³. Hamı məndən üz çevirib". Mən deyirəm: "Onlar ki mənimlədir, mən də sənənin arvadınam". "Pilar, – deyir, – qatar əhvalatını unutma". Sonra əlavə edir: "Allah sənə kömək olsun, Pilar". Mən ona deyirəm: "Bu nə söhbətdir? Heç Allahu yada salmaq olar?" – "Olar, – deyir. – Allah və Məryəm ana köməyin olsun". Mən deyirəm: "Sənənin Məryəm anan da, Allahın da qoy getsin işlərinin dalınca! Bu nə söhbətdir?" – "Ölməkdən qorxuram, Pilar. Tengo miedo de morir. Başa düşürsən?"

²³Camaat, adamlar(*ispanca*)

Qorxuram!” Mən deyirəm: “Onda sürüş buradan. Bizə bir yataqda yer çatmaz. Mənə, sənə, bir də sənin vahimənə”.

Bundan sonra o xəcalət çəkdi və susdu, mən isə yuxuya getdim, amma dost, onun işi bitibdir.

Robert Cordan susurdu.

– Bütün ömrüm boyu belədir, bir də görürsən ki, kədərlənirəm, – qadın köksünü ötürdü, – amma bu, Pablonun kədərindən deyil. Bu kədər mənim qətiyyətimə təsir göstərmir.

– Mənim sənə şübhəm yoxdur.

– Ola bilsin ki, müəyyən vaxt bütün qadınlar bu vəziyyətə düşürlər, ola da bilsin ki, boş şeydir. – Qadın susdu, sonra yenidən sözüne davam etdi: – Mən Respublikadan çox şey gözləyirəm. Mənim Respublikaya

inamım möhkəmdir, məndə inam var. Mömin adamlar möcüzəyə inandıqları kimi, mən də ona ürəkdən inanıram.

– Mənim sənə şübhəm yoxdur.

– Sən özün inanırsan?

– Respublikaya?

– Hə.

Robert Cordan “Hə” deyib, bunun doğru olduğuna ümid bəslədi.

– Bunu eşitdiyimə şadam, – Pılar dedi. – Bəs ürəyində qorxu yoxdur?

– Mən ölümdən qorxmuram, – Robert Cordan dedi; bu, həqiqət idi.

– Bəs nədən qorxursan?

– Qorxuram ki, öz vəzifəmi layiqincə yerinə yetirə bilməyim.

– Bəs o birisinin, səndən qabaqkının qorxdığı şeydən necə, qorxmursan ki? Əsirliyi deyirəm.

– Yox, – o, tam səmimiyyətlə cavab verdi. – Əgər ondan qorxsan, daha heç nə fikirləşə bilməzsən və heç bir fayda da verə bilməzsən.

– Soyuq adamsan sən.

– Yox, – Robert Cordan etiraz etdi, – məncə, yox.

– Hə, soyuqsan, olduqca soyuq.

– Ona görə ki, öz işimi çox düşünürəm.

– Bəs həyatda olan o biri şeyləri necə, bəyəm onları sevmirsən?

– Sevirəm. Özü də çox. Bu şərtlə ki, işə mane olmasın.

– İcməyi xoşlayırsan, bilirəm. Özüm görmüşəm.

– Hə, çox xoşlayıram. Amma bu şərtlə ki, mənə mane olmasın.

– Bəs qadınları necə?

– Qadınları çox sevirəm, amma bu heç vaxt başlıca iş olmayıb.

– Onlar sənin üçün heç nədir?

– Yox, elə deyil. Hələlik elə qadına rast gəlməmişəm ki, bütün qəlbimə hakim kəsilsin, ancaq deyirlər ki, belə də olur.

– Məncə, yalan deyirsən.

– Bir az ola bilər.

– Axı sən Mariyanı sevdin?

– Elədir. Ürəkdən sevdim.

– Mən də onu sevirəm, çox sevirəm, bəli, çox sevirəm.

– Mən də, – Robert Cordan dedi və hiss etdi ki, səsi boğuc çıxır, – bəli, mən də. – Bunları söyləmək ona xoş idi və o, ispanca təntənə ilə səslənən bu cümləni bir də təkrar etdi: – Mən onu çox, lap çox sevirəm.

– Biz El Sordonun yanında olandan sonra mən sizi tək buraxaram.

Robert Cordan susdu, sonra “Lazım deyil” dedi.

– Yox, dost, lazımdır. Vaxt az qalıb!

– Sən bunu mənim ovcumdan oxudun?

– Yox, fal məsələsini unut getsin, bunların hamısı boş şeylərdir.

Qadın Respublikaya ziyan verə biləcək bir çox başqa şeylər kimi, bu fikri də özündən uzaqlaşdırmaq istəyirdi.

Robert Cordan dinmədi. O, Mariyanın mağarada qab-qacağı necə yığışdırmasına baxırdı. Qız əllərini sildi, başını yana çevirdi və ona baxıb gülümsündü. O, Piların nə danışdığını eşitmirdi, lakin Robert Cordana gülümsünəndə

elə bərk qızardı ki, əsmər sinəsi də allandı və dübarə gülümsündü.

– Hələ bir gün var. Sizin bir gecəniz, amma hələ bir gününüz də var. Əlbəttə, siz mənim Valensiyada çəkdiyim kefi çəkə bilməzsiniz. Amma çiyələk və digər meşə meyvəsini burada da tapmaq olar, – qadın güldü.

– Səni də sevirəm, – Robert Cordan əlini onun enli kürəyinə qoyub dedi. – Mən səni çox sevirəm.

Qadın kövrəldiyini bürüzə verməməyə çalışaraq:

– Sən əsl Don Juansan, – dedi. – Belə qısa vaxtda hamısını sevirsən. Budur, Aqustin gəlir.

Robert Cordan mağaraya girdi və birbaşa Mariyanın üstünə getdi. Qız ona baxanda gözləri parıldadı, üzü və boynu isə yenə al rəngə boyandı.

– Salam, balaca dovşanım, – Robert Cordan qıza dedi və onun dodaqlarından öpdü.

Qız onu bərk-bərk özünə sıxdı, üzünə baxıb dedi:

– Salam! Ah, salam! Salam!

Hələ də stolun arxasında oturub siqaret çəkən Fernando ayağa qalxdı, başını yelləyib mağaradan çıxdı, divara söykənmiş karabinini də götürdü.

– Məncə, bu çox ədəbsiz işdir, – o, Pilara müraciətlə dedi. – Heç xoşuma gəlmir. Sən qıza göz qoymalısan.

– Mən lap yaxşı göz qoyuram, – Pilar dedi. – Bu yoldaş *onunlanovio*²⁴.

– Eləmi? – Fernando tez dilləndi. – Nişanlanıblarsa, onda eybi yoxdur.

– Ürəkdən şadam.

– Mən də ürəkdən şadam, – Fernando təşəxxüslə dedi. – *Salud*, Pilar.

– Hara gedirsən?

– Yuxarıdakı posta, Primitivonu dəyişməyə.

– Hara baş götürüb gedirsən? – Aqustin bu təşəxxüslü balaca adamdan soruşdu.

– Borcumu yerinə yetirməyə, – Fernando əsl ləyaqətlə cavab verdi.

²⁴Adaxlı (*ispanca*)

– Borc! – Aqustin istehza ilə dedi. – Tüpürüm sənin borcuna! – Sonra qadına tərəf döndü: – Keşiyini çəkəcəyim o zibil haradadır?

– Mağarada, – Pilar dedi. – İki kisədir. Sənin yava sözlərinə qulaq asmağa daha taqətim yoxdur.

– Sənin lap ananı... – Aqustin dedi.

– Öz anan axı heç vaxt olmayıb, – Pilar bunu kinsiz-hikkəsiz dedi.

İspanlarda bu sayaq deyişmələr adət halını alıb elə yüksək səviyyəyə çatmışdı ki, hərəkətin adı sözlə bildirilmir, ancaq fərz edilirdi.

– Onlar orada neyləyirlər? – indi Aqustin artıq pıçılıtlı ilə soruşdu.

– Heç nə, – Pilar cavab verdi. – *Nada*, ay heyvan, axı necə olsa da, indi bahardır.

– Heyvan! – Aqustin bu sözü ləzzətlə təkrar etdi. – Heyvan, bəs sən özün nəsən? Qancıqların qancığı. Tüpürüm sənin baharına, onu lap belə-belə eləyim!

– Ay səni, – Pilar əlini onun kürəyinə vurub ucadan güldü. – Sənin bütün söyüşlərin eynidir. Amma yaman tutuzdurursan. Təyyarələri gördün?

– Qusum onların motoruna, – Aqustin başının hərəkətilə təsdiq edib dedi və alt dodağını dişlədi.

– Əladır! – Pilar dedi, – lap əladır! Ancaq qusmaq sənə çox çətin olar.

– Hə, çox hündürə qalxmaq lazımdır, – Aqustin güldü. – *Desde Juego*. Zarafat da eləmək olmaz?

– Elə, elə, niyə də eləməyəsən? Sən yaxşı adamsan, zarafatların da duzludur.

– Qulaq as, Pilar, – Aqustin ciddiyyətə keçdi. – Nəsə hazırlanır, düz deyil?

– Hə, sən buna nə deyirsən?

– Onu deyirəm ki, işlər xarəbdır. Təyyarə çox idi, arvad, lap çox.

– Hamı kimi sən də qorxuya düşmüşsən?

– *Que va*, – Aqustin dedi. – Necə bilirsən, orada nə hazırlanır?

– Qulaq as, bu *İnglesin* körpü partlatmağa gəlməyindən belə çıxır ki, Respublika hücum hazırlayır. Təyyarələrin uçmasından belə görünür ki, faşistlər hücumu dəf etməyə hazırlaşır. Bəs təyyarələri vaxtından əvvəl göstərməyin nə mənası?

– Bu müharibə başdan-başa hərc-mərclikdir, – Aqustin dedi. – Bu müharibədə axmaqlıq həddini aşıb.

– Doğrudur, – Pilar təsdiq etdi, – yoxsa biz burada ilişib qalmazdıq.

– Elədir, düz bir ildir ki, biz bu bataqlıqda əlləşirik. Amma Pablo axmaq deyil. Pablo fərasətli adamdır.

– Sən bunu niyə deyirsən?

– Sözdür, deyirəm də.

– Sən bir başa düş, – Pilar ona anlatmaq istədi. – İndi daha fərasət göstərməklə xilas ola bilməzsən, onun əlindən isə daha heç nə gəlir.

– Başa düşürəm, bilirəm ki, bizim geriyyə yolumuz yoxdur. İndi ki biz ancaq müharibəni udmaqla xilas ola bilərik, deməli, onda körpüləri partlatmaq lazımdır. Amma Pablo qorxaq olubsa da, hər halda, hiyləgərdir.

– Mən də hiyləgərəm.

– Yox, Pilar, sən hiyləgər deyilsən. Sən cəursan. Sən etibarlı adamsan. Səndə qətiyyət var. Səndə duyğu var. Sənin qətiyyətin böyükdür. Ürəyin də böyükdür. Hiyləgərliyin isə yoxdur.

– Sən buna əminsən? – qadın dalgın halda soruşdu.

– Hə, Pilar.

– *İngles* isə hiyləgərdir, – qadın dedi. – Hiyləgər və buz kimi soyuq. Çox soyuqqanlıdır.

– Elədir, o öz işini bilir, yoxsa onu bura göndərməzdilər. Amma bic olduğunu deyə bilmərəm. Pablo isə bicin yekəsidir, bunu dəqiq bilirəm.

– Amma indi Pablo heç nəyə yaramır, qorxudan heç yerindən də tərpənməz.

– Hər halda, hiyləgərdir.

– Hə, daha nə deyə bilərsən?

– Heç nə. Burada ağılla iş görmək lazımdır. İndi elə vaxtdır ki, gərək ağılla hərəkət edəsən. Körpüdən sonra biz bu yerlərdən çəkilməliyik. Hər şeyi hazırlamaq lazımdır. Biz bilməliyik ki, hara gedəcəyik və necə gedəcəyik.

– Doğrudur.

– Pablo da bundan ötrüdür. Burada hiyləgərlik lazımdır.

– Mən Pabloya inanmıram.

– Bu işdə ona etibar eləmək olar.

– Yox, sən bilmirsən ki, o, necə dəyişib.

– *Pero es muy vivo*. O, çox hiyləgərdir. Əgər burada hiylə işlətməsək, zibilə düşəcəyik.

– Bu barədə fikirləşərim, qabaqda hələ bütöv bir günüm var.

– Körpülərlə qoy əcnəbi məşğul olsun, onlar bu işi bilirlər. Yadındadır, əvvəlki əcnəbi qatarı necə ustalıqla partlatdı?

– Elədir, – Pilar razılaşdı. – Bu işdə o, hamıdan usta idi.

– Lazım gələndə güc və qətiyyət göstərmək sənin işindir, amma geri çəkilmək məsələsini qoy Pablo həll etsin. Bununla qoy Pablo məşğul olsun. Məcbur elə ki, bu barədə fikirləşsin.

– Sən axmaq deyilsənmiş.

– Elədir, axmaq deyiləm, – Aqustin ciddiləşdi, – ancaq *sin picardia*²⁵. Harada *picardia* lazımdırsa, qoy Pablo girişsin.

– Lap nə qədər qorxaq olsa da?

– Lap nə qədər qorxaq olsa da.

– Bəs körpü barədə fikrin nədir?

– Lazımdır. Bilirəm ki, lazımdır. Biz iki iş görməliyik. Həm buradan çıxıb getməliyik, həm də müharibəni udmalıyıq. Müharibəni udmaq üçünsə körpü məsələsini həll etmək lazımdır.

– Əgər Pablo belə hiyləgərdirsə, bəs nə üçün özü bunu başa düşmür?

– O zəifdir. İstəyir ki, hər şey olduğu kimi qalsın. O, su burulğanındakı kimi bir yerdə fırlanmaq istəyir. Amma su artıb onu yerindən qopardanda, istər-istəməz hiyləgərliyinə əl atacaq.

– Yaxşı ki, *İngles* onu öldürmədi.

²⁵Hiyləsiz (*ispanca*)

– *Que va.* Dünən axşam qaraçı yaxamdan yapışmışdı ki, mən onu öldürüm. Qaraçı heyvanın biridir.

– Sən də heyvansan, amma axmaq deyilsən.

– Elədir, heç birimiz axmaq deyilik, hər ikimiz ağıllıyıq,

– Aqustin gülümsədi. – Amma Pablo istedaddır.

– Pablo ilə düzəlişmək asan deyil. Sən heç bilmirsən o, necə dəyişib.

– Elədir. Amma onda istedad var. Qulaq as, vuruşmaq üçün axmaq olmamaq yetər. Amma müharibəni udmaq üçün istedad, bir də vəsait lazımdır.

– Mən bunların hamısını götür-qoy edəərəm, indi isə getmək vaxtıdır. Biz onsuz da gecikirik, – qadın yekunlaşdırdı, sonra səsini ucaldaraq çığırdı: – *İngles! İngles!* Gedirik, vaxtdır.

ONUNCU FƏSİL

– Gəlin bir az dincələk, – Pilar Robert Cordana dedi.

– Əyləş, Mariya, otur, dincimizi alağ.

– Yox, gedək, – Robert Cordan etiraz etdi. – Orada dincələrik. Mən o adamla danışmalıyam.

– Danışarsan, – qadın dedi. – Tələsməyə ehtiyac yoxdur. Əyləş, Mariya.

– Gedək, – Robert Cordan dedi. – Yuxarıda dincələrik.

– Mənsə indi dincəlmək istəyirəm, – Pilar bunu deyib çayın kənarında əyləşdi.

Qız onunla yanaşı, sıx süpürgə kolunun içində oturdu. Günəşin şəfəqləri onun saçlarında oynadı. Təkcə Robert Cordan hələ də ayaq üstə duraraq dağ çəmənliyinə və onu yarıb keçən, yəqin ki, alabalıqla bol olan çaya baxmaqda idi. Burada süpürgə kolları Robert Cordanın dizinə qədər qalxırdı. Sonra bu kolları sarı nazçıçəyi əvəz edirdi və bunların arasından iri qayalar baş qaldırırdı, daha sonra isə şam ağaclarının cərgələri qaralırdı.

– El Sordonun düşərgəsinə hələ çox qalıb? – Robert Cordan soruşdu.

– Yox, yaxınlıqdadır, – qadın cavab verdi. – Bu çəmənliyi keçib dərəyə enəcəyik, sonra isə bax, çayın yuxarısındakı o meşəyə girəcəyik. Əyləş, fikirdən bir şey çıxmaz.

– Mən onunla danışmaq istəyirəm ki, bu işi qurtarım.

– Mənsə ayaqlarımı yumaq istəyirəm, – qadın səndəlini və qalın yun corabını çıxarıb sağ ayağını çaya saldı. – Uf, nə soyuqdur!

– Atla getmək lazım idi, – Robert Cordan dedi.

– Mənə gəzmək xeyirdir, – qadın dedi. – Beləcə gəzməyi çox arzulayırdım. Sənə nə olub?

– Heç nə, bir az tələsirəm.

– Onda narahat olma. Vaxtımız çoxdur. Hava da yaxşıdır, çox sevinirəm ki, burada şam ağacları yoxdur. Sən heç bilmirsən ki, bu şam ağacları adamı necə təngə gətirir. Səni, *guapa*, şam ağacları təngə gətirməyib?

– Mən onları xoşlayıram, – qız dedi.

– Nəyini xoşlayırsan?

– İyini xoşlayıram, yarpaqlarının üstüylə gəzməyi xoşlayıram. Külək şam ağaclarını yırğalayanda onların necə cırıldadığını dinləməyi xoşlayıram.

– Sən hər şeyi xoşlayırsan, – Pilar dedi. – Belə arvad lap göydəndüşmədir, xüsusən də bişir-düşürü öyrənsə tayı-bərabəri olmaz. Şam meşəsində adam darıxmaqdan ölür. Sən nə palıdlıq görmüsən, nə fıstıq, nə də şabalıd ağacları. Bax buna deyərəm meşə! Belə meşələrdə ağaclar müxtəlifdir, hər ağacın öz yeri, hər ağacın öz gözəlliyi var. Şam meşəsində isə adam darıxmaqdan çatlayır. *İngles*, sən nə deyirsən?

– Mən də şam ağaclarını xoşlayıram.

– *Pero venqa?*²⁶ – Pilar dedi. – Elə bil sözləşiblər. Mən özüm də şam ağaclarını xoşlayıram. Ancaq biz burada, bu şam ağaclarının arasında lap çox ilişib qalmışıq. Dağlar da mənə təngə gətirib. Dağlarda ancaq iki cığır var – yuxarı və

²⁶Nə olub sizə? (*ispanca*)

aşağı, özü də aşağıya gedən cıdır ancaq yola və faşist şəhərlərinə aparıb çıxarır.

– Sən heç Seqoviyaya gedirsən?

– *Que va.* Bu sir-sifətlə? Bu cür sifəti bir dəfə görəndən heç vaxt unutmaz. Mənim gözəlim, sən istərdin ki, idbar olasan?

– qadın Mariyadan soruşdu.

– Sən idbar deyilsən.

– *Vamos*²⁷ idbar deyiləm. Mən anadan idbar doğulmuşam. Bütün ömrüm boyu da idbar olmuşam. Sənin, *İngles*, qadınlardan heç başın çıxmır. Sən heç bilirsən ki, idbar olmaq qadın üçün nədir? Heç bilirsən ki, bütün ömür boyu idbar olub, özünü gözəl hesab etmək nədir? Qərribə duyğudur, – qadın o biri ayağını da suya saldı və tez də çəkdi. – Uf, nə soyuqdur! Bax bir, çaydaçapan, – o, çayın yuxarısında daşın üstündə atılıb-düşən boz quşcuğazı göstərdi. – Bu nə quşdur! Nə oxuya bilir, nə də yeməyə yararır. Elə quyruğunu oynadır, vəssalam. *İngles*, ver birini çəkim.

²⁷*Burada: Yox bir!*

Köynəyinin cibindən çaxmaqdaşını çıxarıb Robert Cordandan aldığı papirosu yandırdı, yavaş-yavaş tüstüləderək Mariyaya, sonra *İnglesə* baxmağa başladı.

– Həyat qəribə şeydir, – deyib tüstünü burnundan buraxdı. – Məndən yaxşı kişi çıxardı, mən isə qadınam, özü də idbarından. Amma məni çoxları sevib, mən də çoxlarını sevmişəm. Qəribədir! Qulaq as, *İngles*, bu çox maraqlıdır. Bir mənim idbar sifətimə bax. Diqqətlə bax.

– Sən idbar deyilsən.

– *Que no?*²⁸Yalan danışma. Yoxsa... – qadın ürəkdən güldü, – yoxsa sənə də təsir etməyə başlayır? Yox, zarafat eləyirəm. Amma bir bax, mən axı idbaram. Hər halda, idbarın özündə də elə bir şirinlik olur ki, kişi ona vurulanda gözləri bağlanır. Onun da gözləri bağlanır, sənin də. Sonra

²⁸Elə deyil? (*ispanca*)

da elə bir gün gəlir ki, o, heç gözlənilmədən sənəin həqiqətən idbar olduğunu görür, bundan sonra gözləri açılır. Bu vaxt sən də özünə onun gözüylə baxırsan. Bax onda səndə olan bu şirinlik yoxa çıxır. Bununla da kişi baş götürüb gedir. Anladın, *guapa?* – qadın əlini qızın kürəyinə çəkdi.

– Yox, anlamadım, – Mariya dedi, – çünki sən idbar deyilsən.

– Sən başınla düşün, qəlbinlə yox, özün də mənə qulaq as, – Pilar dedi. – Mən maraqlı şeylər danışıram. *İngles*, sənəin üçün də maraqlıdır, elə deyilmi?

– Elədir. Amma biz getməliyik.

– *Que va*, getməliyik. Mənim üçün elə bura da yaxşıdır. Sonra... – indi o, mühazirə oxuyan müəllim ədası ilə üzünü Robert Cordana tutdu. – Hə, sonra bir müddət keçir, mənim kimi idbar olsan da, lap idbardan betər də olsan, ürəyində yenə yavaş-yavaş həmin o şirinlik hissi, belə bir axmaq duyğu oyanır ki, guya sən gözəlsən. Bu duyğu get-gedə kələm kimi böyüyür. Sonra bu duyğu möhkəmlənəndə,

başqa bir kişinin gözünə dəyirsən. Ona da elə gəlir ki, sən gözəlsən və beləcə hər şey təzədən başlayır. İndi artıq mən elə bilirəm ki, bunların hamısı həmişəlik keçib-gedib, amma kim bilir, bəlkə bu duyğu bir də baş qaldıracaq. Bəxtin gətirib, *guapa*, sən idbar deyilsən.

– Yox, mən idbaram, – Mariya etiraz etdi.

– Ondan soruş, – Pilar dedi. – Özün də suya girmə, ayaqlarını soyuğa verərsən.

– Əgər Robert deyirsə ki, getmək lazımdır, onda yaxşısı budur, gedək, – Mariya dedi.

– Nə böyük işmiş! Bu, sənin Roberton qədər mənimçün də vacibdir, ancaq mən deyirəm: biz burada, çayın qırağında rahatca dincələ bilərik, çünki hələ vaxtımız çoxdur. Bundan əlavə, mən danışmaq istəyirəm. Mədəniyyətdən bizə qalan təkçə budur. Daha nə ilə əylənə bilərik? *İngles*, bəyəm məni dinləmək sənin üçün maraqlı deyil?

– Sən olduqca yaxşı danışırısan. Amma bir çox başqa şeylər də var ki, məni gözəllik və idbarlıq barədə söhbətlərdən artıq maraqlandırır.

– Onda gəl, səni maraqlandıran şeylərdən danışaq.

– Hərəkət başlananda sən harada idin? – Robert Cordan soruşdu.

– Öz doğma şəhərimdə, – Pilar cavab verdi.

– Avildada?

– *Que va*, Avilada!

– Pablo dedi ki, Aviladandır.

– Yalan deyir. O istəyir elə biləsən ki, böyük şəhərdəndir. Yox, mən oradanam. – Qadın şəhərin adını dedi.

– Orada nələr olmuşdu?

– Çox şeylər. Hamısı da dəhşətli. Hətta bizim ad çıxartdığımız şeylər də.

– Danış, – Robert Cordan ondan rica etdi.

– Bunlar çox qəddar işlər idi. Qızın yanında danışmaq istəmirəm.

– Danış, – Robert Cordan israr etdi. – Əgər onluq deyilsə, qoy qulaq asmasın.

– Mən hər şeyə qulaq asa bilərəm, – Mariya dedi və əlini Robert Cordanın əlinin üstünə qoydu. – Elə şey yoxdur ki, ona qulaq asa bilməyim.

– İş bunda deyil ki, olar, ya olmaz, bunları sənin yanında danışsam, sonra pis yuxular görərsən.

– Bu söhbətlərdən yuxuma heç nə girməz, – Mariya qəti tərzdə bildirdi. – Elə bilirsən ki, başımıza gələn bu qədər işdən sonra sənin adicə söhbətindən yuxumu qarışdıracağam?

– Bəlkə sən, *İngles*, bəlkə sən pis yuxular görərsən?

– Gəl yoxlayaq.

– Yox, *İngles*, zarafat etmirəm. Bütün bu işlərin kiçik şəhərlərdə necə başladığını görmüsən?

– Yox, – Robert Cordan cavab verdi.

– Deməli, onda heç bir şey bilmirsən. Özün görürsən ki, Pablo nə günə qalıb. Sən onu o vaxtlar görəydin!

– Danış!

– Yox, istəmirəm.

– Danış.

– Hə, yaxşı. Necə olubsa, nə baş veribsə hamısını olduğu kimi söyləyəcəyəm. Hər şeyi, bütün həqiqəti! Sənə isə, *guapa*, birdən ağır təsir eləsə, onda məni saxlat.

– Mənə ağır təsir eləsə, onda ardına qulaq asmaram, – Mariya qadına cavab verdi. – Axı sənin söhbətin öz gözümlə gördüklərimdən ağır ola bilməz.

– Mənim fikrimcə, ola bilər. *İngles*, mənə bir siqaret də ver, başlayaq.

Qız çay kənarında bitən süpürgəotunun üstündə yerini rahatladı, Robert Cordan da başının altına bir yığın süpürgəotu qoyub qızla yanaşı uzandı və Mariyanın əlini əlinə alıb süpürgəotunun üstündə dolandırdı. Sonra Mariya da Robert Cordanın əlini ovcuna aldı və beləcə uzanaraq qulaq asmağa başladılar.

– Qışlalara çəkilən *civiles* səhər tezdən atəşi dayandırıb təslim oldular, – Pilar hekayətinə belə başladı.

– Siz qışlaları həmlə ilə almışdınız? – Robert Cordan soruşdu.

– Pablo öz adamları ilə hələ qaranlıqda onları mühasirəyə almışdı, telefon xətlərini kəsərək divarlardan birinin altına dinamit qoymuşdu. Sonra *guardia civiles* təslim olsunlar deyə, onları səslədi. Amma onlar təslim olmaq istəmədilər. Səh çəği Pablo həmin divarı partlatdı. Döyüş başladı. İki

civil öldürüldü, dördü yaralandı, dördü təslim oldu. Biz hamımız uzanmışdıq: kimi damların üstündə, kimi quru yerdə, kimi daş divarların, kimi karnizlərin üstündə. Partlayışdan sonra qalxan toz xeyli vaxt dağılmadı, çünki səhər səhəri külək nədi, heç yel də əsmirdi. Biz dağıdılmış divara tərəf atırdıq, tüfəngləri doldurub tüstünün içinə atırdıq, oradan, tüstünün içindən isə hələ də atəş səsi gəlirdi. Sonra oradan çıxırdılar ki, atəşi dayandıraq və dörd *civil* əllərini yuxarı qaldırıb küçəyə çıxdı. Tavanın böyük bir parçası divarla birlikdə uçmuşdu, odur ki, onlar təslim olmaq üçün çıxmışdılar. “*Orada bir kəs qalmayıb ki?*” – Pablo onları səslədi. – “*Ancaq yaralılardır*”. – “*Bunları qoruyun*, – Pablo pusqudan duraraq irəli gələn dörd yoldaşımıza tapşırırdı və təslim olanlara əmr etdi: – *bura düzülün, divarın dibinə!*” Həmin o dörd nəfər *civil* divarın dibində dayandı; hamısı çirkli, tozlu, his-pas içindəydi. Dörd gözətçi onları nişan aldı, Pablo isə yanındakılarla birlikdə irəli keçdi ki, yaralılardan axırına çıxsın. Bu iş qurtaranda, qışlalardan inilti-çığırtı və atəş səsləri kəsiləndə Pablo çiyinində qırma tüfəng, əlində mauzer oradan çıxdı. “*Pilar,*

bax, bu mauzer zabitinki idi, özünü vurdu; mən heç vaxt tapança atmamışam". Sonra *civillərdən* birini səs-ləyib dedi: "Ey, bura bax, göstər görək bunu necə atırlar? Yox, göstərmə, başa sal".

Qış-lalarda atışma davam etdikcə dörd *civil* tər təkə-tökə divarın dibində durmuşdu, dördü də susurdu. Hamısı hündürboy idi, sifətləri də bütün *guardiasciviles* kimi, bax elə mənim sifətim kimiydi. Ancaq üzlərini tük basmışdı, çünki bu səhər üzlərini qırxa bilməmişdilər; beləcə, divarın qabağında dinməz-cə dayanmışdılar.

– Bura bax, – Pablo hamıdan yaxında dayanana çıxırdı. – Başa sal, görək bunu necə atırlar.

– Qoruyucunu çək, – *civil* xırıltılı səs-lə dedi. – Qapağı dala çək və burax.

– Hansı qapağı? Hansı qapağı?

– O üst-dəki qutunu.

Pablo onu dala çəkməyə başladı, amma nə-sə ilişirdi.

– Bəs getmir axı, sən məni aldadırsan.

– Bir az bərk çəkib burax, özü yerində duracaq, – *civil* dedi.

Mən heç vaxt belə tutqun səs eşitməmişdim. Pablo onun dediyi kimi qoruyucunu geri çəkib buraxdı, qoruyucu yerinə düşdü, indi çaxmaq ayaqda idi. Bu mauzerlər axmaq şeydir, dəstəyi balaca, girdə, lüləsi isə böyük və yastıtəhər, özləri də pis işləyir. *Civiles* isə bu vaxt gözlərini Pablodan çəkmir və susurdular. Sonra biri soruşdu:

– Bizi neyləmək istəyirsən?

– Güllələyəcəyəm, – Pablo cavab verdi.

– Nə vaxt? – o, yenə eyni tutqun səslə soruşdu.

– Bu saat, – Pablo cavab verdi.

– Harada? – o, yenə soruşdu.

– Burada, elə bu saat. Ölümqabağı bir söz demək istəyirsən?

– *Nada*, – *civil* cavab verdi. – Heç nə. Amma bu, əclaflıqdır.

– Əclaf özünsən, – Pablo dedi. – Nə qədər kəndlinin qanını tökmüsən! Sən lap öz ananı da güllələyərdin!

– Mən heç vaxt heç kəsi öldürməmişəm, – *civil* cavab verdi. – Anamla isə işin olmasın.

– Göstər görək, necə ölmək lazımdır. Sən elə həmişə öldürməsən, indi isə göstər görək, necə ölmək lazımdır.

– Bizi təhqir eləmək lazım deyil, – o biri *civil* dedi. – Ölməyi isə bacarıyıq.

– Diz üstə, üzü divara, – Pablo dedi. *Civiles* bir-birinə baxdılar. – Diz üstə, deyirlər sizə! – Pablo çığırdı. – Tez olun!

– Nə deyirsən, Pako? – bir *civil* o birindən, boyca ən hündüründən soruşdu. Bu, tapança ilə necə rəftar etməyi Pabloya başa salan adam idi. Onun qolunda kapral nişanı vardı. Hələ erkən və lap sərin olsa da, onu tər basmışdı.

– Diz üstə deyirlər, qoy diz üstə olsun, hündür adam razılaşdı. – Nə fərqi var ki?

– Hə, yerə daha yaxın olar, – birinci zarafat etməyə çalışdı, amma heç kəsin zarafatlıq halı yox idi, heç kəs heç gülümsünmədi də.

– Yaxşı, diz üstə oturarıq, – birinci *civil* dedi və dördü də yöndəmsiz halda diz çökdü; əllərini yanlarına salıb üzlərini divara çevirdilər.

Pablo arxadan onlara yanaşdı və növbə ilə hamısını güllələdi – birinin peysərinə atəş açaraq o birinə keçirdi; beləcə bir-birinin ardınca yerə yığılırdılar. Elə bil, indi də o boğuş, amma həm də gur çıxan atəşləri eşidirəm, elə bil indi də tapança lüləsinin titrəyişini və adamın yerə yığılmasını görürəm. Tapançanın lüləsi birincinin başına dirənəndə, o tərپənmədi. İkinci ləngər vurub alını divara söykədi. Üçüncünün bütün bədəni əsdi və başı silkələndi. Yalnız biri, axırıncısı əllərilə gözlərini tutdu. Dörd meyit divarın dibinə düşəndən sonra Pablo onlardan aralanıb, əlində mauzer bizim yanımıza qayıtdı.

– Al saxla, Pilar, bilmirəm, qoruyucunu necə buraxım, – o, tapançanı mənə uzatdı, özü isə dayanıb qışla divarının qabağına düşmüş dörd *civilesə* baxırdı. O vaxt bizimlə olanların da hamısı dayanıb baxırdı və heç kəs dinib-danışmırdı.

Beləliklə, şəhər bizimki oldu. Şəhər təzəcə açılırdı. Hələ heç kəs nə bir şey yemiş, nə də qəhvə içmişdi. Bir-birimizə baxanda gördük ki, qışlalar partladıqdan sonra hamımız toz içindəyik – hamımız tozdan bozarmışıq, lap elə bil

xırmandan gəlmişik. Mən gördüm ki, hələ də tapançadan yapışıb durmuşam, əlimə də yaman ağırlıq edir. Divarın dibindəki ölü *civilə* baxanda ürəyim bulandı; onlar da tozdan bozarmışdılar, ancaq altlarındakı quru torpağa qan hopmaqdaydı. Biz oradaykən günəş uzaq təpələrin dalından qalxmışdı, küçəni və qışlanın ağ divarını işıqlandırdı, havadakı toz günəşin şüalarında qızılı rəng almışdı. Mənimlə yanaşı dayanan bir kəndli qışlanın divarına və onun dibindəkilərə baxırdı. Sonra bir-bir hamımızı süzdü, daha sonra üzünü günəşə çevirib dedi: “*Vaya*²⁹, budur, gün başladı!”

– İndi də gedək qəhvə içək, – mən dedim.

– Doğrudur, Pilar, düz deyirsən, – həmin kəndli əlbəəl dilləndi və biz meydana yollandıq. Bu dörd nəfərdən sonra bizim şəhərdə daha heç kəsi güllələmədilər.

– Bəs qalanları nə oldu? – Robert Cordan soruşdu. – Bəyəm sizdə daha faşist yox idi?

²⁹Hə (*ispanca*)

– *Que va*, faşist çox idi! Onlar iyirmi nəfərdən çox idi. Ancaq heç birini güllələmədilər.

– Bəs onların axırı nə oldu?

– Pablo elə elədi ki, onları toxmaqla öləncən döydülər, sonra da sıldırımından çaya atdılar.

– Hamısını? İyirmi nəfərin hamısını?

– Bu saat deyərəm. İnan ki, bütün bunları danışmaq o qədər asan deyil. Kaş ki adamların şəhər meydanında, sıldırım üstündə toxmaqla öləncən döyüldüyünü görmək mənə bir də heç vaxt qismət olmasın. Bizim şəhər hündür sahildə salınıb; çayın lap üstündə fəvvarəli meydan var, ətrafında da iri ağaclar bitir. Ağacların altındakı kölgəlikdə skamyalar düzülüb. Bütün eyvanlar meydana baxır, altı küçə də həmin meydana çıxır. Bütün meydan tağlarla əhatə olunmuşdu, odur ki, günün ən qızmar çağında belə orada kölgədə gəzmək mümkündür. Meydanın üç tərəfi dağlardır, dördüncü tərəfdən isə sıldırım boyu xiyaban uzanır; sıldırımın altından, lap aşağıdan çay axır. Sıldırım çox hündürdür, düz üç yüz futdur.

Qışlaların mühasirəsində olduğu kimi, burada da Pablo başçılıq edirdi. Əvvəlcə o, meydana çıxan bütün yolları arabalarla tutmağı əmr etdi, elə bil kepeaya – həvəskar buğa döyüşünə hazırlıq görürdü. Bütün faşistləri *Ayuntamientoya* – şəhər ratuşasına, meydandakı ən böyük binaya yığmışdılar. Divarda saat vardı və buradaca, tağın altında faşist klubu yerləşirdi. Klubun qarşısındakı səkidə onların kiçik stol-stulları düzülmüşdü. Qabaqlar, hələ müharibə başlamazdan əvvəl onlar burada oturub əylənirdilər. Stollar da, stullar da toxunma idi. Bura bir növ kafeyə oxşayırdı, ancaq kafedən daha yaxşı, daha yaraşlıq görünürdü.

– Yəni onlar döyüşsüz təslim oldular? – Robert Cordan soruşdu.

– Pablo onları gecə, qışlalara hücumə başlamazdan əvvəl əsir almışdı. Bu vaxt qışla artıq mühasirədəydi. Onların hamısını hücum başlananda evlərində həbsə aldılar. Bu, çox yaxşı düşünülmüş iş idi. Pablo yaxşı təşkilatçıdır. Yoxsa

guardia civil qışlalarına hücum zamanı hər iki cinahdan və arxadan həmlənin qarşısını almaq lazım gələcəkdi. Pablo ağıllıdır, intəhası çox qəddar, çox amansızdır. O vaxt bütün məsələləri əvvəlcədən düşünmüş, hər işi vaxtında yoluna qoymuşdu. Qulaq as. Qışlalar alınandan, axırını dörd *civil* təslim olandan, divarın dibində güllələnəndən sonra, biz avtobus stansiyasının yanındakı tində ən tez açılan kafedə doyunca qəhvə içdik. Pablo meydanın hazırlanması ilə məşğul oldu. O, bütün keçidləri arabalarla tutdu, bircə çaya çıxan keçidi açıq saxladı. Bu tərəfdən keçid bağlanmamışdı. Sonra Pablo keşişə əmr etdi ki, faşistlərin tövbəsini dinləsin və onlar üçün dua eləsin.

– Bütün bunlar harada baş verirdi? – Robert Cordan soruşdu.

– Deyirəm də, *Ayuntamiento* olan yerdə. Camaat binanın qarşısına toplanmışdı. Keşiş faşistlərə dua oxuyana kimi, meydanda bəziləri artıq biabırçılıq eləməyə, hərzə danışmağa başlamışdılar, amma adamların çoxu ciddiliyini və ləyaqətini saxlayırdı. Biabırçılığa yol verənlər – qışlaların alınmasını bayram edərək bu münasibətlə içib sərxoş

olanlar, bir də hər cür avaralar, münasibət oldu-olmadı, içməyə hazır olanlar idilər. Keşiş öz vəzifəsini icra etdikcə, Pablo meydana toplaşanları iki cərgəyə düzdü. Elə düzmüşdü ki, sanki yarışacaqdılar: kim kimə güc gələr, kim kimi dartıb cərgədən çıxarar; elə düzmüşdü ki, sanki şəhər sakinləri velosiped yürüşünün finişində sıralanıb idmançılar üçün yalnız ensiz bir yol saxlamışdılar; sanki kilsə mərasiminin keçib getməsi üçün yol açmışdılar. Cərgələr arasında iki metr enində keçid yaranmışdı və bu keçid *Ayuntamiento* qapılarından başlayaraq bütün meydan boyunca sıldırıma doğru uzanırdı. *Ayuntamiento* olan yerdən çıxan hər bir kəs meydanda dayanıb gözləyən adamların iki sıx cərgəsini görməli idi. Adamların əlində taxıldöyən toxmaq vardı. Onlar bir-birindən toxmağın uzunluğu qədər aralı durmuşdular. Hamıda toxmaq yox idi, çünki hamıya çatmamışdı. Lakin hər halda, camaatın çoxu kənd təsərrüfatı alətləri satan faşist don Gilyermo Martinin dükanına girib özünə toxmaq götürmüşdü. Kimə ki, toxmaq çatmamışdı, onların əlində ağır çoban dəyənəkləri və nizələr, bəzilərində isə taxıl döyüləndən sonra samanı sovurmaq üçün işlədilən

taxta yabalar var idi. Bəziləri meydana oraqla gəlmişdilər, ancaq Pablo onları cərgənin lap axırına, uçurumun kənarına düzdü. Hamı sakit durmuşdu, lap bugünkü kimi aydın gün idi, səmada lap indiki kimi buludlar üzürdü, meydanda hələ toz qalxmamışdı, çünki gecə çoxlu şəh düşmüşdü; ağaclar cərgələrdəki adamların üstünə kölgə salırdı. Şirin ağızındakı mis borudan axan suyun şırıltısı eşidilirdi. Şəhərin bütün qadınları səhənglərlə suyu buradan aparırlar. Təkcə keşişin faşistlərə dua etdiyi *Auntamiento* yanından söyüş eşidilirdi. Bunun da təqsirkarı, bayaq dediyim kimi, içib sərxoş olmuş və indi dəmir şəbəkəli pəncərələrin önündə toplaşaraq hərzə-hərzə danışır, nalayiq zarafatlar edən avaralar idi. Lakin cərgələrdəki adamlar sakit durmuşdular. Mən onlardan ikisinin söhbətini eşitdim, biri o birindən soruşdu:

– Qadınlar da olacaq?

O biri cavab verdi:

– Allah eləsin, olmasın!

Sonra birinci dedi:

– Pablunun arvadı buradadır. Qulaq as, Pilar. Qadınlar da olacaq?

Mən kişiyə baxdım və gördüm ki, bayramsayağı geyinib, özü də tamam tər içindədir. Mən ona dedim ki, xeyr, Xoakin, orada qadınlar olmayacaq, biz qadınları öldürmürük; qadınları öldürmək nəyimizə gərəkdi.

– Şükür Allaha ki, qadınlar olmayacaq, – kişi sevindi və soruşdu ki, bəs həngamə nə vaxt başlayır? Cavab verdim ki, keşiş qurtaran kimi.

– Keşişi də o söz? – Xoakin soruşdu.

– Bilmirəm, – dedim və gördüm ki, kişinin sifəti titrədi, alnını tər basdı, “mən indiyəcən adam öldürməmişəm” dedi.

– İndi öyrənərsən, – yanındakı kişi ona dedi. – Mənim fikrimcə, bir zərbə az olacaq. – O, hər iki əlilə öz toxmağını yuxarı qaldırıb zəndlə ona baxdı.

– Lap yaxşısı, – o biri kəndli dedi, – lap yaxşısı odur ki, bir zərbə ilə öldürə bilməyəcəksən.

– Onlar Valyadolidi alıblar, onlar Avilanı alıblar, – kimsə dedi. – Bura gələrkən yolda eşitdim.

– Onlar bu şəhəri ala bilməzlər. Bu şəhər bizimdir. Biz onları qabaqlamışıq, – dedim, – Pablo onların birinci olaraq zərbə endirəcəyini gözləmədi. O, belələrindən deyil.

– Pablo zirək adamdır, – başqa birisi dedi. – Ancaq yaxşı iş tutmadı, *civilesi* tək özü öldürdü. Başqaları barədə fikirləşmək lazım idi. Pilar, sən necə bilirsən?

– Doğrudur, – dedim, – amma indi hamımız iştirak edəcəyik.

– Elədir, – dedi, – bu, yaxşı düşünülüb. Bəs cəbhədən niyə heç bir xəbər yoxdur?

– Qışlalara hücumdan qabaq Pablo telefon xətlərini kəsib. Hələ düzəltməyiblər.

– Gör ha, – dedi, – buna görə də bir xəbər yoxdur. Mən özüm bütün xəbərləri bu səhər yol ustasından öyrəndim. Pilar, de görüm nə üçün məhz belə eləməyi qərara almısınız?

– Gülləyə qənaət üçün, – dedim, – həm də hər kəs məsuliyyət daşısın deyə.

– Qoy onda başlasınlar. Qoy başlasınlar.

Mən baxıb gördüm ki, Xoakin ağlayır.

– Niyə ağlayırsan, – dedim, – bura ağlamaq yeri deyil!

– Özümü saxlaya bilmirəm, Pilar, – dedi, – mən ömrümdə adam öldürməmişəm.

Hə, *İngles*, əgər sən hamının əzəldən bir-birini tanıdığı kiçik şəhərdə inqilabın ilk gününü görməmişənsə, deməli, heç nə görməmişən. Meydanda iki cərgə dayanan adamların çoxu həmin gün adi paltarında, tarlada işlədiyi paltarda idi, çünki onlar şəhərə tez çatmağa çalışmışdılar. Lakin bəziləri bu münasibətlə necə geyinməyi bilmədiklərindən, bayramsayağı bəzənmişdilər və indi başqalarından, xüsusən qışlaları həmlə ilə alanlardan xəcalət çəkirdilər. Amma təzə pencəkləri əyinlərindən çıxartmaq da istəmirdilər, qorxurdular ki, birdən itər, ya oğurlanar. İndi onlar günün altında dayanıb tər tökürdülər. Gözləyirdilər ki, bu iş nə vaxt başlanacaq. Bir azdan külək əsdi, meydanı toz бүürüdü, çünki torpaq ora-bura gəzişən, yaxud yerində vurnuxan adamların ayaqları altında çoxdan qurumuşdu. Tünd-sürməyi rəngdə təzə pencək geymiş bir nəfər çığırdı: “*Agua! Agua!*”³⁰ Bu vaxt hər səhər meydanı sulayan gözətçi gəldi, rezin borunu açıb suyu buraxdı, əvvəlcə meydanın kənarlarını, sonra isə yavaş-yavaş ortasını sulayaraq tozu yatırdı. Hər iki

³⁰Su! Su! (*ispanca*)

cərgədəkilər geri çəkildilər. O, meydanın mərkəzini də suladı; rezin boru havada geniş qövs cızırdı, su günün altında parıldayırdı, adamlar isə kimi toxmağa, kimi çomağa, kimi də ağ taxta yabalara dirsəklənib suya baxırdılar. Bütün meydan sulanandan və toz yatandan sonra cərgələr yenə sıxlaşdı və kəndlilərdən biri çığırdı: “Axı birinci faşisti nə vaxt bizə verəcəklər? Heç olmasa, bircəciyi tövbə otağından nə vaxt çıxacaq?”

– Bu saat, – *Ayuntamiento* qapısında görünən Pablo çığırdı. – Bu saat çıxırlar.

Pablonun səsi xırıltılı idi, çünki çox qışqırmalı olmuşdu, həm də qışlalara hücum zamanı xeyli tüstü udmuşdu.

– Axı nə səbəbə ləngiyirlər? – kimsə soruşdu.

– Günahları çoxdur, heç cür tövbə edib qurtara bilmirlər!

– Pablo çığırdı.

– Hə, aydındır, axı onlar iyirmi nəfərdir, – kimsə dedi.

– Çoxdular, – başqası dilləndi.

– İyirmi adamın günahı da xeyli olar.

– Elə olmağına elədir, amma mənəcə, bu, vaxtı uzatmaq üçün bir hiylədir. Belə vəziyyətdə, heç olmasa, ən dəhşətli günahlarını xatırlaya bilsəydilər, yenə yaxşıdır.

– Onda səbir elə. Orada iyirmidən çox adam var, onlar günahlarının, hətta ən dəhşətliyini yada salsalar belə, buna xeyli vaxt gedəcək.

– Mənim səbrim çatar, – birinci cavab verdi. – Amma, hər halda, bu işi nə qədər tez qurtarsaq, o qədər yaxşıdır. Onlar üçün də, bizim üçün də. İndi iyul ayıdır, iş çoxdur. Taxılı biçmişik, amma döyməmişik. Hələ bayram və şənlik vaxtı gəlib çatmayıb.

– Bu gün, hər halda, bayram edərik, – o biri dedi. – Bu gün bizim Azadlıq bayramımızdır və bu gündən – onların işini bitirəndən sonra – şəhər də, torpaq da bizimkidir.

– Bu gün biz faşistləri döyəcəyik, səmadan isə bizim *pueblo*³¹ azadlığı ucalacaqdır. Ancaq hər şeyi elə etmək lazımdır ki, bu azadlığa layiq olasan, – bir başqası dedi, sonra üzünü mənə tutdu. – Pilar, mitinqimiz nə vaxt olacaq?

³¹Xalq (*ispanca*)

– Bu işi bitirən kimi, – mən ona cavab verdim. –
Oradaca, *Ayuntamiento* olan yerdə.

Mən zarafata salıb başıma üçkünc *guardia civil* şlyapası qoymuşdum, camaatın arasında bu cür də gəzirdim, tapançanı da belimə bağladığım ipə keçirtmişdim, lakin tətiiyi baş barmağımla saxlayıb qoruyucunu buraxmışdım. Üçkünc, laklı şlyapanı başıma qoyanda mənə elə gəlirdi ki, bu çox məzəli görünəcək, amma sonra peşman oldum ki, gərək bunun əvəzində tapançanın qoburunu götürəydim. Cərgələrdən kimsə məni səslədi:

– Pilar, qızım, belə şlyapa qoymağın yaxşı deyil. Axı biz *guardia civil* ilə qurtarmışıq.

– Yaxşı, çıxararam, – deyib şlyapanı başımdan çıxardım.

– Ver mənə, – həmin adam dedi. – Onu tullamaq lazımdır.

Biz cərgənin lap axırında, sıldırımın başında durmuşduq. O, şlyapanı əlimdən alıb sərt hərəkətlə sıldırımından

vızıldatdı, naxırçılar buğanı naxıra qatmaq istəyəndə, ona lap bu cür daş atırlar. Şlyapa uzağa uçdu, gözümüzdə getdikcə balacalaşdı, lakı şəffaf havada parıldadı və nəhayət, çaya düşdü. Mən ətrafa boylanıb gördüm ki, bütün pəncərə və eyvanlar adamlarla doludur, iki cərgə düzülən adamlar bütün meydanı bürüyüblər, *Ayuntamiento* pəncərələrinin qabağında isə tamaşaçı əlindən tərپənmək olmur. Sonra çıxırtı eşitdim və kimsə dedi: “Budur, birincisi gəlir!” Gələn don Benito Qarsia idi. O, başıaçıq qapıdan çıxdı, yavaş-yavaş pillələri endi. Heç kəs ona əl vurmadı. O, əlitoxmaqlı adamların cərgələri arasında addımlayırdı. Yenə də ona toxunan olmadı. Birinci iki nəfərin, dörd nəfərin, səkkiz nəfərin, on nəfərin qabağından keçdi. Hələ də heç kəs ona toxunmurdu. O, başını dik tutaraq irəli addımlayırdı, ətli sifəti bozarmışdı, gözləri isə gah qabağa baxır, gah da sağa-sola çevrilirdi, lakin addımları möhkəm idi, heç kəs də ona dəymirdi.

Hansı eyvandansa çıxırdılar: “*Que pasa cobardes? Nə oldu sizə, qorxaqlar?*” Amma don Benito yenə də cərgələrin tən ortasından keçir və heç kəs ona toxunmurdu. Birdən

məndən üç adam o yanda dayanmış kəndlinin sifətinin necə titrədiyini gördüm. O, dodaqlarını gəmirirdi, əlindəki toxmağı elə sıxmışdı ki, barmaqları ağappaq olmuşdu. O, getdikcə yaxınlaşan don Benitoya baxırdı, amma hələ heç kəs ona toxunmurdu. Don Benito kəndlinin bərabərinə çatar-çatmaz o, toxmağını yuxarı qaldırdı, bu vaxt qonşusunun qoluna da toxundu. Var gücü ilə toxmağı don Benitonun başına endirdi. Don Benito dönüb ona baxdı, kəndli isə yenə onu vuraraq çığırdı: “Al, *cabron!*”³² Bu dəfə zərbə üzünə dəydi və don Benito əlləri ilə üzünü tutdu. Hər tərəfdən onu vurmağa başladılar, ta yerə yığılanacan döydülər. Bu vaxt kəndli adamları köməyə çağırırdı və don Benitonun yaxasından yapışdı, o biriləri isə qollarından tutub onu üzüaşağı sıldırımın qırağına sürüyüb oradan çaya atdılar.

Onu birinci vuran kəndli sıldırımın kənarında diz çökərək onun ardınca baxa-baxa çığırırdı: “*Cabron! Cabron! Cabron!*” O, don Benitonun icarədarı idi, özləri də heç cür yola getmirdilər. Onların arasında çaykənarı bir sahə

³²İspan söyüşü; hərfi mənası “keçi” deməkdir.

üstündə mübahisə düşmüşdü. Don Benito bu sahəni ondan alıb başqasına icarəyə vermişdi. Buna görə həmin adam çoxdan ona kin bəsləyirdi. O, cərgədəki yerinə qayıtmadı, eləcə sıldırımın kənarında durub aşağı, don Benitonun düşdüyü yerə baxa-baxa qaldı.

Don Benitodan sonra *Ayuntamientodan* xeyli müddət heç kəs çıxmadı. Meydanda sakitlik idi, çünki hamı içəridən kimin çıxacağını gözləyirdi. Qəfildən hansısa sərxoş var səsiylə çığırdı: “*Que salga ee toro!*” Yəni ki, buğanı burax! Sonra *Ayuntamiento* pəncərələrinin qabağına toplaşanların arasından çığırdılar: “Onlar çıxmaq istəmirlər! Onlar dua edirlər!”

Bu vaxt başqa bir sərxoş çığırdı: “Çıxarın oradan onları! Çıxarın, nə gözləyirsiniz! Dua vaxtı keçdi!”

Lakin *Ayuntamientodan* heç kəs çıxmırdı, sonra birdən qapıda adam gördüm. Gələn dəyirmanın və baqqal dükəninin sahibi, bizim şəhərin ən birinci faşisti don Federiko Qonsales idi. O, hündürboy, arıq adam idi, dazını örtmək üçün saçlarını tərsinə daramışdı. Ayaqyalın idi. Evdən beləcə çıxarmışdılar, gecə köynəyinin ətəyini

şalvarının içinə salmışdı. O, Pablonun qarşısında, əlləri yuxarıda gedirdi, Pablo isə qırma tüfəngi ilə onu kürəyindən itələyirdi. Don Federiko Qonsales iki cərgənin arasındakı keçidə çatanacan onlar beləcə getdilər. Lakin Pablo onu orada qoyub *Ayuntamiento* qapısına qayıdanda, don Federiko daha irəli gedə bilmədi, gözlərini yuxarı dikdi və əllərini qaldırdı, elə bil göydən yapışmaq istəyirdi. Kimsə dilləndi:

– Ayaqları getmir.

– Sizə nə oldu, don Federiko? – başqası çığırdı. –
Olmaya yeriməyi yadırgamısınız?

Amma don Federiko yerində donub qalmış və əllərini göyə qaldırmışdı, tək-cə dodaqları tərpənirdi.

– Hə, cəld ol! – Pablo pilləkənin üstündən ona çığırdı. –
Get! Nə durmusan?

Don Federiko bir addım da ata bilmədi. Sərxoşlardan biri toxmaqla onu arxadan itələdi. Don Federiko harın at kimi

yerindən atıldı, amma irəli getmədi, donub-dayanaraq əllərini qaldırdı, gözlərini yuxarı dikdi.

Bu vaxt məndən bir az aralı duran kəndli dedi:

– Belə olmaz! Ayıbdır! Mənim onunla işim yoxdur, amma bu oyunu qurtarmaq lazımdır.

Sonra cərgənin qabağından keçib don Federikoya yanaşdı, “İcazənizlə” deyib, yuxarı qaldırdığı çomağı onun başına çırpdı. Don Federiko əllərini aşağı salıb dazını örtüdü, seyrək saçları barmaqlarının arasından sallandı, başını çiyinlərinə qısaraq qaçmağa üz qoydu. Hər iki cərgədən toxmaqla onun kürəyinə və çiyinlərinə o qədər vurdular ki, axırda yıxıldı. Bu vaxt cərgənin o biri başında duranlar onu qaldırıb sıldırımından aşağı tulladılar. Pablo onu qırma tüfəngi ilə qapıdan itələyən dəqiqədən onun cıncırı belə çıxmadı. O, yeriyə bilmirdi. Görünür, ayaqları tutulmuşdu.

Don Federikodan sonra gördüm ki, ən ürəkli cərgənin o biri başına, sıldırımın kənarına toplaşblar, bu vaxt mən onlardan ayrıldım, tağın altına keçib *Ayuntamiento* pəncərəsinin qabağından iki sərxoşu kənara itələdim. Özüm içəri boylandım. Onlar böyük otaqda yarımdayır vuraraq diz

üstə dua edirdilər, keşiş də diz çöküb onlarla birlikdə dua oxuyurdu. Pablo, “*Cuarto Dedos*” – həmin günlər daim Pablunun böyründə hərlənən bu “Dördbarmaq” ləqəbli çəkməçi, – bir də əlində qırma tufəng tutmuş daha iki nəfər buradaca durmuşdular. Mən Pablunun keşişdən: “Növbə kimindir?” deyə soruşduğunu eşitdim, amma keşiş dua edirdi və Pabloya heç bir cavab vermədi.

– Bura bax! – Pablo xırıltılı səslə keşişə dedi. – Növbə kimindir? Kim hazırdır?

Keşiş Pabloya cavab vermirdi, elə bil heç Pablo burda yox idi. Görürdüm ki, Pablo əsəbiləşməyə başlayır. Mülkədar don Rikardo Montalvo duasını dayandırdı və Pabloya baxıb dedi:

– Hamımızı bir yerdə buraxın.

– *Que va*, – Pablo cavab verdi. – Bir-bir. Kim hazırdısa, qoy çıxsın!

– Onda mən gedirəm, – don Rikardo dilləndi. – Məni hazır hesab elə.

Don Rikardo Pablo ilə danışdıqca keşiş duanı dayandırmadan ona xeyir-dua verdi. Sonra o, qalxarkən bir

də xeyir-dua verdi və öpmək üçün xaçı ona uzatdı. Don Rikardo xaçı öpdü, sonra Pabloya tərəf dönüb dedi:

– Hə, mən tam hazırım. Gedək, murdar keçi!

Don Rikardo balacaboy, çalsaç və boynuyoğundu, köynəyinin yaxalığı yox idi. At çapmaqdan qıçları əyilmişdi.

– Əlvida! – o, diz çökənlərə müraciətlə dedi. – Dərd eləməyin. Ölmək qorxulu deyil. Bircə orası pisdır ki, biz bu haramzadaların əlində öləcəyik. Mənə toxunma, – o, Pabloya dedi. – Tüfəngini mənə toxundurma!

Don Rikardo *Ayuntamiento* qapısından çıxdı. Başı çal, xırda gözləri bomboz idi, yoğun boynu isə qəzəbdən, elə bil daha da şişmişdi. O, iki cərgədə düzlənmiş kəndlilərə baxıb ikrahla tüpürdü. Əməlli-başlı, ağız dolusu tüpürdü. *İngles*, özün bilirsən ki, onun vəziyyətində hər adam belə eləyə bilməzdi. O “*Arriba Espania!*”³³ – dedi. – Rədd olsun sizin o tərifi Respublikanız, atanız da belə-belə olsun!”

³³Yaşasın İspaniya! (*ispanca*)

Onun axırına tez çıxdılar, çünki hamını təhqir etmişdi. Cərgələr arasındakı keçidə ayaq basan kimi onu vurmağa başladılar, başını dik tutaraq irəli getməyə çalışanda da vururdular, davam gətirməyib yığılanda da vururdular, oraqları ətinə batırırdılar. Onu sıldırımın kənarına sürüyüb aşağı tullamaq üçün çoxlu həvəskar tapıldı, indi çoxlarının əli və paltarı qana bulanmışdı. Birdən hamı hiss etdi ki, *Ayuntamientodan* çıxanlar, doğrudan da, düşmənlərdir və onları öldürmək lazımdır.

Mən əminəm ki, don Rikardo qəzəbli halda bizim qabağımıza çıxmamışdan və hamımızı təhqir etməmişdən əvvəl cərgələrdə duranların bir çoxu ürəkdən istərdi ki, bu dəqiqə bir başqa yerdə olsun. Buna da əminəm ki, əgər adamlardan biri: “Bəsdir! Gəlin o birilərini buraxaq. Onlara onsuz da yaxşı dərs verdik” – deyə çığırsaydı, onda çoxları bu təkliflə razılaşardı. Lakin don Rikardo öz cəsurluğu ilə qalanlarının işini korladı. O, adamları qızışdırdı; camaat indiyəcən ancaq öz borcunu yerinə yetirirdisə, özü də buna xüsusi həvəs göstərmirdisə, indi hamının qəlbində qəzəb alovlanırdı və bu hiss dərhal üzə çıxdı.

– Keşişi çıxarın, onda iş tezləşər, – kimsə çığırdı.

– Çıxarın oradan keşişi!

– Üç quldurun öhdəsindən gəldik, indi də keşişi göndərin.

– İki quldur, – enlikürək kəndli çığıran adama dedi.

– İki quldur, bir də bizim tanrımız.

– Kimin tanrısı? – o, acıqdan qızararaq soruşdu.

– Bizim tanrımız, – buralarda belə deyirlər.

– Mənim heç bir tanrım yoxdur və mən heç vaxt nə zarafatla, nə ciddiliklə belə demirəm. Cərgələrin arasına keçmək istəmirsənsə, onda dilini saxla.

– Mən də sənə kimi nəcib respublikaçıyam, – enlikürək adam ona cavab verdi. – Mən don Rikardonun dişlərini sındırdım. Mən onu kürəyindən vurdum. Don Benitoya çatanda isə əlim boşa çıxdı. O ki qaldı “Bizim tanrımız”a, bu həmişə işlənən sözdür. Bu kimin haqqında sizə deyilirsə, əgər onu çıxsaq, deməli, onda iki quldur öldürmüşük.

– Bu da adını respublikaçı qoyub! Ona da “don” deyir, buna da “don” deyir.

– Burada onlara hamı belə deyir. – Mən bu *cabronesləri* başqa cür adlandırırım. Sənin tanrını isə... E-e! Biri də çıxdı!

Bu vaxt biz bir rüsvayçılığın şahidi olduq, çünki *Ayuntamientonun* qapısından çıxan mülkədar don Selestino Riveronun böyük oğlu don Faustino Rivero idi. O, ucaboy idi, sarışın saçları alnından yuxarı daranmışdı. Cibində həmişə daraq olardı. Yəqin ki, indi, qapıdan çıxmamışdan qabaq saçına daraq çəkməyə macal tapmışdı. Don Faustino yaman arvadbaz idi və ağciyərin yekəsiydi, özü də ömrü boyu həvəskar matador olmaq arzusu ilə yaşayırdı. O, qaraçılarla, matadorlarla, buğa satanlarla oturub-durardı. Əndəlis kostyumu geyib gəzməkdən xoşlanardı, amma çox qorxaq idi, hamı onu ələ salırdı. Bir dəfə şəhərimizdəki afişalarda oxumuşduq ki, don Faustino Avilladakı ahıllar evinin nəfinə təşkil edilmiş buğa döyüşündə iştirak edəcək. Buğanı Əndəlis qaydası ilə – atın belindən düşmədən öldürəcəkdə. Bu qaydanı ona çoxdan öyrədirdilər, amma meydana onun özünün seçdiyi kiçik və zəif buğanın əvəzinə nəhəngini buraxanda, don Faustino özünü xəstəliyə vurdu.

Camaatın dediyinə görə, iki barmağını ağızına soxmuşdu ki, qussun.

O, qapıda görünəndə cərgələrdən çıxırtılar eşidildi:

– *Hola*, don Faustino! Gözlə, ürəyin bulanmasın!

– Ey, don Faustino! Sıldırımın dibində səni qəşəng qızlar gözləyir.

– Don Faustino! Bir dəqiqə səbir elə, bu saat səni qorxuya salan buğadan da yekəsini tapıb gətirəcəyik!

– Ey, don Faustino! – kimsə çıxırdı. – Sən heç eşitmisən ki, gəbərmək necə olur?

Don Faustino *Ayuntamiento*nun qapısında dayanaraq hələ də özünü tox tutmuşdu. Onu meydana çıxmağa sövq edən dəliqanlılığı hələ soyumamışdı. Buğa döyüşündə iştirak etməyə də belə çıxmışdı. Həvəskar matador olacağına da özünü belə inandırmışdı. İndi o, don Rikardonun hərəkətindən ruhlanmışdı və qapıda dayanaraq özünü tox tutur, cəsur görünməyə çalışır və üz-gözünü nifrətlə turşudurdu. Amma danışa bilmirdi.

Cərgələrdə duranlar onu səsleyib deyirdilər:

– Gəl, don Faustino! Gəl! Gör səni necə nəhəng buğa gözləyir!

Don Faustino yerində durub meydana baxırdı. Fikrimdən keçdi ki, ona bir adamın da rəhmi gəlməyəcək. O, qürurla durmuşdu. Vaxt keçirdi, onun da bircə yolu var idi.

– Don Faustino! – yenə kimsə çığırdı. – Nə gözləyirsiniz, don Faustino?

– Gözləyir ki, nə vaxt ürəyi bulanacaq, – başqa birisi cavab verdi; cərgələrdə duranlar gülüşdülər.

– Don Faustino, – kəndlilərdən kimsə çığırdı. – Utanma, ürəyin bulanır, qoy bulansın.

Don Faustino cərgələrə nəzər salıb meydanın üstündən sıldırım tərəfə baxdı, sıldırımı və onun arxasındakı boşluğu görəndə, tez dönüb özünü *Ayuntamientonun* qapısından içəri saldı. Hamı qəhqəhə çəkdi, kimsə zil səslə çığırdı:

– Hara gedirsiniz, don Faustino? Hara?

– Qusmağa getdi, – başqa birisi çığırdı və yenə hamı qəhqəhə çəkdi.

Budur, biz yenə don Faustionu gördük. Pablo onu tufənglə arxadan itələyirdi. İndi onun forsundan əsər-əlamət

qalmamışdı. Cərgələrdə dayanan adamları görəndə, duruşunu da unutdu; o, qabaqda, Pablo isə arxada gedirdi. Elə bil Pablo küçəni süpürürdü, don Faustino isə sanki Pablunun süpürüb atdığı zibil idi. Don Faustino xaç çevirir və dodaqaltı dua oxuyurdu. Axırda əlləri ilə gözlərini tutdu və pillələrlə meydana endi.

– Ona toxunmayın, – kimsə çığırdı. – Qoy getsin.

Hamı deyilənləri eşitdi, heç kəs ona əl vurmadı, o isə titrəyən əlləri ilə gözlərini tutaraq dodaqlarını səssizcə tərpedərək cərgələrin arasıyla addımlayırdı. Hamı susurdu və heç kəs ona dəyib-dolaşmırdı, lakin ortaya çatanda daha irəli gedə bilmədi və dizi üstə düşdü. Onu yenə də vurmədılar. Mən sağdakı cərgə ilə gedirdim. Çalışırdım ki, heç bir şey gözümdən qaçmasın. Bu vaxt gördüm ki, bir kəndli əyilib onu yerdən qaldırır və deyir: *“Qalx ayağa, don Faustino, ləngimə. Buğa hələ yoxdur”*.

Don Faustino özü gedə bilmirdi. Bu vaxt qaraköynəkli bir kəndli onun sağ qolundan yapışdı. Qaraköynək və çoban çəkməsi geymiş başqa bir kəndli sol qolundan tutdu. Don Faustino gözlərini qapayaraq və dodaqlarını tərpedə-tərpedə

cərgələrin arasından keçirdi. Sığallanmış sarışın saçları isə günün altında parıldayırdı. Kəndlilərin qarşısından keçdikcə onlar deyirdilər: “*Don Faustino, buen provecho. Nuş olsun, Don Faustino*”. Ya da belə deyirdilər: “*Don Faustino, a sus ordenes*”, yəni qulluğunuzda hazırıq, don Faustino! Əfəl matadorlardan biri belə dedi: “*Don Faustino! Matador, a sus ordenes*”. Başqa birisi də çığırdı: “*Don Faustino! Göylərdə o qədər qəşəng qızlar var ki, don Faustino!*” Yıxılmasın deyə, hər iki qolundan möhkəm yapışaraq Don Faustionu cərgələrin arasıyla bax beləcə aparırdılar, o isə hələ də əllərilə gözlərini tutmuşdu. Amma deyəsən barmaqlarının arasından bəzi şeyləri görürdü, çünki sıldırımın kənarına çatanda o, yenə diz üstə düşdü, özünü yerə çırpdı və otlardan yapışaraq çığıрмаğa başladı: “*Yox, yox, yox. Allah xatirinə. Yox, Allah xatirinə. Allah xatirinə. Yox, yox!*”

Bu vaxt onunla gələn kəndlilər və cərgələrin o başında duran ən ürəklilərdən iki nəfəri sallağı oturub gücləri gəldikcə onu arxasından itələdilər. Don Faustino heç bir zərbə almadan, çığıra-çığıra uçurumdan aşağı yuvarlandı.

Bu yerdə mən başa düşdüm ki, camaat amansızlaşıb, buna da don Rikardonun təhqirləri, sonra isə don Faustinin qorxaqlığı səbəb idi.

– O birisi gəlsin! – kəndlilərdən biri çığırdı. O birisi isə əlini onun kürəyinə vurub dedi:

– Don Faustino! Bax bu, başqa məsələ! Don Faustino!

– Hə, axır ki, öz buğasını tapdı, – başqa birisi dedi. – İndi ürəkbulanma-filan ona kömək edə bilməz.

– Don Faustino! – yenə birinci dedi. – Ömrümdə hələ don Faustino kimisini görməmişəm!

– Gözlə, hələ başqaları da var, – kimsə dedi. – Bir az səbir elə. Hələ çox şey görəcəyik!

– İndən sonra nə görsək də, buna çatmaz, – birinci dedi, – nə istəyir olsun, nəhəng olsun, ya cırtıdan, zənci olsun, ya əcaib Afrika heyvanı, fərqi yoxdur, don Faustino kimisi olmayıb, olmayacaq da. Hə, qoy o birisi gəlsin! Buraxın, o birisini buraxın!

Faşist klubundan götürülmüş cirə arağı və konyak şüşələri sərxoşların arasında əldən-ələ gəzirdi. Onlar bunu yüngül şərab kimi içirdilər. Cərgələrdə duranların çoxu da

içkiyə qurşanmışdı, don Federiko, don Rikardo, xüsusən don Faustinin başına gələnlərdən sonra içki dərhal onların beyninə vurmuşdu. Kimin ki cirə arağı və konyakı yox idisə, əldən-ələ gəzən tuluqlardan içirdi. Kəndlilərdən biri iri tuluğu mənə uzatdı. Mən də alıb bir qurtum içdim, çünki susuzluqdan yanırdım. Dəri bota şərabi boğazımı sərinlətdi. Tuluğu mənə verən kəndli dedi:

– Bu cür qırğından sonra adam içmək istəyir.

– *Que va*, – mən ona dedim, – sən, heç olmasa, birini öldürməsən?

– Biz dördünü öldürmüşük – o, iftixarla cavab verdi. – Əgər *civilesi* hesaba almasaq. Pilar, bu doğrudur ki, sən bir *civil* güllələmişən?

– Birini də güllələməmişəm, – dedim, – divar uçulanda mən də başqaları kimi tüstünün içinə güllə atırdım. Vəssalam.

– Pilar, tapançanı haradan almısan?

– Pablodan. *Civilesi* vurandan sonra mənə verdi.

– Elə bu tapançayla vurdu?

– Hə, lap elə bunun özüylə. Vurdu, sonra tapançanı mənə verdi.

– Pilar, baxmaq olar necədir? Əlimə ala bilərəm?

– Əlbəttə, dost, – dedim və tapançanı kəndir kəmərimdən çıxarıb ona uzatdım.

Fikirləşdim ki, nə əcəb daha heç kəs çıxmır. Elə bu anda don Gilyermo Martin qapıda göründü. Biz bu toxmaqları, çoban çomaqlarını, taxta yabaları onun dükanından götürmüşdük. Don Gilyermo faşist idi, amma bundan başqa, heç bir qəbahətə yol verməmişdi.

Doğrudur, o, toxmaq düzəldənlərə az pul verirdi, lakin dükanındakı qiymətlər də yüksək deyildi. Don Gilyermodan toxmaq almaq istəməyənlər isə bunu çox xərc çəkmədən özləri düzəldə bilərdilər: taxta və qayış – bütün xərc bundan ibarət idi. O, kobud rəftarlı, tündməzac və qatı faşist kimi tanınırdı. Faşist klubunun üzvü idi, həmişə günortalar və axşamlar bu kluba gələr, toxunma kresloda oturub “El debate” qəzetini oxuyar, ya da xidmətçi oğlanı çağırıb çəkmələrini sildirərdi. Mədən suyu ilə vermut içər, qovrulmuş badam, qurudulmuş xərçəng və ançous yeyərdi.

Lakin bundan ötrü adamı öldürməzlər ki. Əgər don Rikardo Montalvo camaatı təhqir etməsəydi, don Faustino zavallı görkəm almasaydı və adamlar bu qədər çox içib sərxoş olmasaydılar, mən əminəm ki, kimsə ortaya çıxıb deyərdi: “Qoy don Gilyermo sağ-salamat keçib getsin. Biz onsuz da onun toxmaqlarından istifadə etmişik. Buraxın onu”. Çünki bizim şəhərin adamları qəddarlıq eləməyə qadir olsalar da, ürəkləri yumşaqdır və hər şeyin ədalətlə həll olunmasını istəyirlər.

Lakin cərgələrdə duranlar artıq sərxoş idilər, ürəkləri daşa dönmüşdü. Buna görə də növbəti faşisti, qapıdan birinci çıxmış don Benitonu gözlədikləri kimi yox, tam başqa cür gözləyirdilər. Mən özüm şərabın bizə verdiyi zövqü hamıdan yaxşı qiymətləndirməyi bacarıram. Düzdür, o biri ölkələri bilmirəm, amma İspaniyada həm şərab içməkdən, həm də, xüsusən, başqa səbəblərdən sərxoş olmaq dəhşətli şeydir, sərxoş adamlar bir çox yaramaz işlər görürlər. *İngles*, sizin ölkədə belə deyil?

– Eynən belədir, – Robert Cordan cavab verdi. – Yeddi yaşım olanda anam məni özü ilə Ohayo ştatına toya aparmışdı. Mən bir qızla birlikdə gül aparmalıydım.

– Sən, doğrudan da, gül aparırdın? – Mariya soruşdu. – Yəqin bu çox qəşəng görünürdü.

– Bu şəhərdə bir zəncini fənər dirəyindən asmışdılar, sonra da yandırmışdılar. Fənər bloka bağlanmışdı: fənəri yandırmaq üçün onu aşağı salır, sonra yenə qaldırırdılar. Zəncini də bu blokla yuxarı çəkmək istəyirdilər, lakin blok qırıldı...

– Zəncini, – Mariya dedi. – Vəhşilər!

– Onlar sərxoş idilər? – Pilar soruşdu. – Yəni bu qədər içmişdilər ki, zəncini yandırdılar?

– Bilmirəm, – Robert Cordan dedi, – çünki mən pərdənin dalından baxırdım. Ev həmin fənər olan tində idi. Bütün küçə adamlarla dolmuşdu, zəncini ikinci dəfə yuxarı dartanda...

– Aydınır, – Pilar dedi, – yeddi yaşında, həm də pərdə dalından, pəncərədən baxmaqla, onların sərxoş olub-olmadığını ayırd edə bilməzdin.

– Nə isə, zəncini ikinci dəfə yuxarı dartanda, anam mənə pəncərənin qabağından çəkib apardı, daha heç nə görmədim, – Robert Cordan dedi. – Amma o vaxtdan dönə-dönə əmin olmuşam ki, bizim ölkədəki sərxoş adamlar sizin ölkədəkilərdən heç də yaxşı deyillər. Onlar da dəhşətli və amansızdırlar.

– Onda sən lap balaca olmusan, – Mariya dedi. – Yeddi yaşında belə mənzərəyə tamaşa eləmək! Əgər mərakeşlilər zənci deyillərsə, onda mən sirkdən başqa, heç yerdə əsl zənci görməmişəm.

– Mərakeşlilərin bəzisi zəncidir, bəziləri isə yox, – Pilar izah etdi. – Mən onlardan bəzi şeylər danışa bilərəm.

– Mən danışa bilərəm, – Mariya dedi. – Sən yox, mən.

– Bu barədə danışmaq lazım deyil. Adamın ancaq qanı qaralır. Biz harada qaldıq? – deyə Pilar soruşdu.

– Sən dedin ki, adamlar sərxoş olmuşdular, – Robert Cordan xatırlatdı. – Bəs sonra nə oldu?

– Mən düz demədim, bu, sərxoşluq deyildi, çünki əsl sərxoşluğa hələ çox qalmışdı. Lakin adamlar həmin adamlar deyildi. Don Gilyermo balacaboy adamdı, gözü zəif

görürdü, başı çal idi, boyunluğu yox idi. O, *Ayuntamientonun* qapısından çıxanda xaç vurdu, eynəksiz heç nə görməsə də qabağa baxdı, sonra sakitcə addımladı. Bu məqamda ona rəhm etmək olardı. Amma cərgələrdən kimsə çığırdı:

– Bura gəlin, don Gilyermo, bax buraya, don Gilyermo. Buyurun yanımıza, bütün mallarınız bizdədir!

Don Faustionu ələ salmaq onların çox xoşuna gəlmişdi, amma qanmırdılar ki, don Gilyermo tamam başqa adamdır; əgər öldürülməlidirsə, tez və təlxəklik eləmədən öldürmək lazımdır...

– Don Gilyermo, – kimsə çığırdı, – eynəyinizi gətirməkçün bəlkə malikanənizə adam göndərək?

Don Gilyermonun malikanəsi yox idi, çünki varlı deyildi. Faşist olmağı isə elə-belə dəb xatirinə, bir də özünə təskinlik verməkdən yanaydı. Kənd təsərrüfatı alətləri dükanından cüzi qazanc götürürdü, arvadı da xalis dindar idi. O, arvadını elə sevirdi ki, heç bir şeydə ondan geri qalmaq istəmirdi, bu da onu faşistlərin cərgəsinə gətirib çıxarmışdı. O, *Ayuntamiento* olan yerdən üç ev aralı yaşayırdı, orada

mənzil tutmuşdu. İndi dayanıb korusu gözlərilə ortasından keçəcəyi cərgələrə baxanda, yaşadığı evin eyvanından bir qadın qulaqbatırıcı səslə çığırdı. Bu onun arvadı idi, ərini eyvandan görmüşdü.

– Gilyermo! – qadın çığırdı. – Gilyermo! Dayan, mən də səninlə gedirəm!

Don Gilyermo səs gələn tərəfə çevrildi, ancaq arvadını seçə bilmədi. Nəsə demək istədi, deyə bilmədi. Onda səs gələn tərəfə əl eləyib irəli addımladı.

– Gilyermo! – eyvanın məhəccərindən yapışmış və bütün bədəni əsim-əsim əsən arvadı çığırdı. – Gilyermo! Ah, Gilyermo!

Don Gilyermo yenə o tərəfə əl elədi və başını şax tutaraq cərgələrin arasıyla getdi. Bu anlarda onun nələr çəkdiyini ancaq sifətinin solğunluğundan bilmək olardı. Hansı sərxoşsa onun arvadının səsini yamsılayıb “Gilyermo!” çığırdı və bu vaxt don Gilyermo göz yaşları içində, qarşısında heç nə görmədən sərxoşun üstünə cumdu, amma sərxoş toxmağı onun sifətinə elə ilişdirdi ki, kişi yerə çökdü. Göz yaşları axıdaraq yerində qaldı. Özü də o, qorxudan

yox, qəzəbdən ağlayırdı. Sərxoşlar isə onu əzişdirirdilər. Onlardan biri don Gilyermonun boynuna minərək butulka ilə başına vururdu. Bundan sonra bir çoxları cərgələrdən çıxdılar, onların yerini isə lap əvvəldən biabırçılıq edən və *Ayuntamientonun* pəncərələri qabağında hərzə sözlər danışan sərxoşlar tutdu.

– Pablo *guardia civiles* güllələyəndə mən özümə yer tapa bilmirdim, – Pilar sözünə davam elədi. – Bu, murdar iş idi, amma mən onda belə fikirləşirdim ki, əgər belə olmalıdırsa, deməli, belə olmalıdır. Bir də, hər halda, orada qəddarlığa yol verilməmişdi, sadəcə olaraq, adamları candan eləmişdilər. Bu, murdar iş olsa da, biz son illər başa düşmüşük ki, müharibəni udmaq və Respublikanı xilas etmək istəyirsənsə, ayrı cür mümkün deyil.

Pablonun meydanı hər tərəfdən tutub adamları iki cərgə düzməsi mənə qəribə görünsə də, hər halda, xoşuma gəlmişdi və mən özlüyümdə qət etmişdim ki, hərgah Pablo nəse düşünübsə, deməli, belə lazımdır, biz nə etməliyiksə, gərək bu iş ləyaqətlə edilsin, heç kəsi çiyirindirməsin. Əgər xalq faşistlərin axırına çıxmalıdırsa, onda qoy bütün xalq bu

işdə iştirak etsin. Şəhər əlimizə keçəndən sonra bizə çatacaq nemətlərdən mənə də pay düşəcəyinə görə, günahın bir hissəsini öz üzərimə götürmək istəyirdim. Amma don Gilyermodan sonra mən xəcalət çəkdim və bərk iyərəndim. Don Gilyermodan sonra hiddətlənib cərgələrdən çıxanların yerini sərxoşlar, avaralar tutanda, mən buradan baş götürüb getmək istədim. Meydandan keçib sıx kölgə salan iri ağacın altındakı skamyada əyləşdim.

Öz aralarında danışa-danışa gələn iki kəndli skamyaya yanaşanda onlardan biri məni səslədi:

– Sənə nə olub, Pilar?

– Heç nə, *hombre*, – ona cavab verdim.

– Düz demirsən. Boynuna al, sənə nə olub?

– Görünür, cana doymuşam, – dedim.

– Elə biz də, – deyib hər ikisi mənimlə yanaşı skamyada oturdu, əlindəki şərab tuluğunu mənə uzadıb “ağzını yaxala” dedi. O birisi isə başladığı söhbəti davam etdirdi:

– Bu bizə bədbəxtlik gətirəcək. Heç kəs məni inandıra bilməz ki, don Gilyermo kimi adama tutulan divan bizə bədbəxtlik gətirməsin.

– Mən bilmirəm hamını öldürmək lazımdırımı, amma əgər doğrudan da hamını öldürmək lazımdırsa, onda adam kimi, ələ salmadan öldürəydilər, – birinci kəndli dedi.

– Qoy don Faustinonu ələ salaydılar, bunu başa düşürəm, – o biri dedi. – O, həmişə təlxəklik eləyib, heç kəs ona məhəl qoymayıb. Amma don Gilyermo kimi adamı ələ salmaq heç yaxşı deyil.

– Cana doymuşam, – yenə təkrar etdim. Bu, doğrudan da, belə idi: içim göynəyirdi, bütün bədənimi tər basmışdı, ürəyim bulanırdı, elə bil iylənmiş balıq yemişdim.

– Deməli, qurtardı, – birinci kəndli dedi. – Daha bizim bu işə qarışacağımız yoxdur. Maraqlıdır, görəsən, başqa şəhərlərdə nə eləyirlər?

– Telefonu hələ düzəltməyiblər, – dedim, – bu da çox pisdir, onu düzəltmək lazımdır.

– Doğrudur, – dedi, – kim bilir, bəlkə qətlə, özü də bu cür asta və amansız qətlə məşğul olmaqdan, şəhəri müdafiəyə hazırlasaydıq, daha faydalı olardı.

– Gedim Pablo ilə danışım, – dedim və skamyadan qalxıb *Ayuntamientonun* girəcəyindəki tağlı qapıya tərəf

yönəldim, cərgələr oradan başlayaraq meydan boyu uzanırdı.

İndi heç kəs sıra-filan gözləmirdi, cərgələrdə qayda yox idi. Sərxoşluq özünü ağıllı-başlı göstərməkdə idi. Boynuna qırmızı-qara yaylıq bağlamış iki sərxoş meydanın ortasında yerə sərilməmişdi və növbələşib içə-içə şüşəni bir-birinə ötürürdülər. Biri hər qurtumdan sonra dəli kimi bağırırdı: “*Viva la Anarquia!*”³⁴, o biri də ayaqlarını havada oynadaraq çığıra-çığıra elə hey təkrarlayırdı: “*Viva la Libertad! Viva la Libertad!*”³⁵ O öz qırmızı-qara yaylığını və o biri əlində tutduğu şüşəni havada yelləyirdi.

Bir kəndli cərgədən çıxdı, tağın kölgəsində dayanıb nifrətlə onlara baxıb dedi:

– “Yaşasın sərxoşluq” bağırırdılar, daha yaxşı olardı. Axı onlar daha heç nəyə inanmırlar.

³⁴Yaşasın anarxiya! (*ispanca*)

³⁵Yaşasın azadlıq! (*ispanca*)

– Onlar heç buna da inanmırlar, – başqa kəndli dedi. – Belələri heç nə anlamır və heç nəyə də inanmırlar.

Bu vaxt əyyaşlardan biri ayağa durdu, yumruğunu sıxıb başının üstünə qaldıraraq bağırdı: “Yaşasın anarxiya və azadlıq, belə-belə olsun sizin Respublikanız!”

Hələ də yerdə ağnayan o biri sərxoş bağıranın ayağını dartdı və onun üstünə yığıldı, onlar bir neçə dəfə bir-birinin üstündən aşdılar, sonra isə oturdular. Dostunu yıxan sərxoş onun boynunu qucaqladı, şüşəni ona uzatdı, onun qırmızı-qara yaylığını öpdü. Hər ikisi içdi.

Bu anda cərgələrdə çıxırtı qopdu. Mən boylandım, amma kimin çıxdığını görə bilmədim, çünki *Ayuntamiento*nun qapısına toplaşanlar onun qabağını tutmuşdular. Ancaq onu gördüm ki, Pablo və “Dördbarmaq” tufəngin qundağı ilə kimi isə itələyib çıxarırlar, amma üzü görünmürdü. Ona baxmaqçün qapının ağzına toplaşan camaata lap yaxın gəldim. Orada hamı bir-birini itələyə-itələyə qışqırırdı, faşist kafesindəki stol-stullar ağzı üstə çevrilmişdi. Tək bircə stol öz yerindəydi, onun da üstündə başı aşağı sallanmış ağzıaçıq bir sərxoş uzanmışdı. Mən aşmış stullardan birini götürüb

tağın sütununa söykədim və üstünə çıxıb adamların başı üzərindən ora boylandım.

Pablo və “Dördbarmağ”ın itələdikləri adam don Anastasio Rivas idi. O, qatı faşist və şəhərimizdə ən yoğun adam idi; taxıl alveriylə məşğul olur, bundan başqa, bir neçə sığorta şirkətinin agentı işləyirdi. Həm də yüksək faizlə borc verərdi. Mən stulun üstündə dayanıb onun pillələri enməsinə, cərgələrə nə cür yaxınlaşmasına baxırdım. Piy basmış peysəri arxadan, köynəyin boyunluğundan sallanırdı, daz başı günün altında parıldayırdı. Lakin cərgələrin arasından keçmək ona qismət olmadı, çünki hamı çığırdı. Sanki ayrı-ayrılıqda deyil, hamı bir ağızdan bağırırdı. Adamlar bu biabırçı sərxoş bağırırtılarının sədaları altında sıranı pozaraq don Anastasionun üstünə cumdular. Mən onun əlləri ilə başını tutaraq yerə yıxıldığını gördüm. Sonra daha heç nə görünmədi, çünki hamı birdən onun üstünə tullandı. Onlar qalxanda isə don Anastasio ölmüşdü, çünki onun başını tava daşlarına vurmuşdular. Sıra tamam pozulmuşdu, ancaq adam yığnağı qalmışdı.

– Ora gedək! – çığırtilar eşidildi. – Özümüz gedək onların ardınca!

– O ağırdır, apara bilmərik, – bir nəfər dedi və don Anastasionun yerdə qalmış meyitini təpiklədi.

– Qoy qalsın!

– Bu tuluğu sıldırımın başına kim aparacaq?! Qoy qalsın burada.

– Gedək ora, bir dəfəyə hamının işini bitirək, – kimsə çığırıldı. – Getdik!

– Səhərdən axşamacan günün altında qovrulmayacağıq ki! – başqa birisi ona hay verdi. – Getdik, cəld olun!

Camaat tağın altına dolmuşdu. Heyvan sürüsütək hamı bir-birini itələyir, bağırır, səs-küy salaraq çığırırdı: “Aç! Aç! Aç!” Cərgələr pozulub dağılanda Pablo gözətçilərə tapşırırdı ki, *Ayuntamionun* qapısını açarla bağlasınlar. Mən stulun üstündə dayanıb pəncərənin şəbəkəsindən *Ayuntamiento* salonunda baş verənləri görürdüm. Orada hər şey əvvəlki kimi idi. Hələ meydana çıxmayanlar keşişin qarşısında yarım dairə şəklində dizi üstə oturub dua edirdilər. Pablo çiyində tüfəng, bələdiyyə rəisinin kreslosu

qarşısındakı böyük stolun üstündə oturub siqaret eşirdi. Ayaqları sallanmışdı, döşəməyə çatmırdı. “Dördbarmaq” bələdiyyə rəisinin kreslosunda əyləşib ayaqlarını stola uzatmışdı, siqaret çəkirdi. Bütün gözətçilər əllərində tufəng bələdiyyə şurası üzvlərinin kreslosunda əyləşmişdilər. Qapının açarı stolun üstündə, Pablounun qarşısında idi. Camaat bağırırdı: “Aç! Aç! Aç!” Elə bil mahnı nəqarəti idi. Pablo isə öz yerində oturmuşdu, guya heç nə eşitmirdi. O, keşişə nə isə dedi, lakin camaatın çığirtısından bir şey başa düşmək olmadı.

Keşiş əvvəlki kimi yenə ona cavab vermədi və duasını davam etdirdi. Məni hər tərəfdən sıxışdırırdılar. Axırda stulqarışıq lap divarın dibinə gəlib çıxdım; adamlar məni itələyirdilər, mən də stulu. Stulun üstünə çıxanda gördüm ki, lap pəncərənin qabağındayam. Əlimi atıb şəbəkədən yapışdım. Bir nəfər də mənim stulumun üstünə çıxdı və arxamda dayanıb pəncərə şəbəkəsinin qıraqdakı dəmirlərindən yapışdı.

- Stul davam gətirməz, – mən ona dedim.
- Böyük şeymiş, – dedi. – Bax gör necə dua edirlər!

Nəfəsi boynuma dəyirdi, ondan şərab qoxusu, küçənin ortasındakı qusuntu kimi turşumuş iy gəlirdi. Başını çiynimin üstündən uzadaraq üzünü şəbəkənin dəmirələrinə yapışdırıb bağırdı: “Aç! Aç!” Mənə elə gəldi ki, bütün camaat üstümə tökülüb. Hərdən yuxuda gördüyün kimi, elə bil şeytan səni minib çapır. İndi camaat bir yerə toplaşmış qapını itələyirdi, daldakılar qabaqdakıları lap sıxışdırırdılar. Sərxoşlardan biri – boynuna qara-qırmızı yaylıq bağlamış qara köynəkli nataraz isə meydanın ortasından götürülüb arxada dayananların üstünə atılaraq yıxıldı. Sonra ayağa durdu, geri çəkildi və yenə qaçaraq arxada dayananların üstünə cumub bağırdı: “Yaşayım mən və yaşasın anarxiya!”

Sonra həmin bu sərxoş camaatın içindən çıxıb meydanın ortasında oturdu və şüşəni başına çəkdi. Bu vaxt gözü daş tavaların üstündə hələ də üzüqoylu qalmış, ayaq altında tapdaq olmuş don Anastasioya sataşdı. O qalxıb don Anastasioya yanaşdı, əyildi, şüşəni onun başına və üstünə boşaltdı, sonra cibindən kibrit çıxarıb bir-bir çəkdi – don Anastasionun cəsədindən tonqal qalamaq fikrinə düşmüşdü. Lakin güclü külək kibriti söndürürdü. Bir azdan sərxoş bu

məşğuliyyətindən əl çəkdi, başını yırğalayaraq don Anastasionun yanında oturdu. O gah şüşəni başına çəkir, gah da əyilib butulka ilə meyitin çiyinini döyəcləyirdi.

Camaat isə hələ də çıxıra-çıxıra qapının açılmasını tələb edirdi. Mənimlə stulun üstündə dayanan adam var gücü ilə pəncərənin dəmirlərini silkələyib bağırırdı. Onun səsindən qulağım batır, üfunətli nəfəsindən başım çatlayırdı. Mən don Anastasionu odlamaq istəyən sərxoşdan gözümlü çəkdim və yenə *Ayuntamiento* salonuna baxdım; orada hər şey əvvəlki kimi idi. Onlar yenə diz çökərək sinələri açıq halda dua edirdilər. Bəziləri başını aşağı salmış, bəziləri isə yuxarı qaldırıb gözlərini keşişin əlindəki xaça dikmişdilər. Keşiş isə onların başı üstündən baxa-baxa tez-tez və aydın ahənglə duanın sözlərini pıçıldaırdı. Pablo da ağzında siqaret, çiyində tüfəng, arxada, stolun üstündə oturub ayaqlarını yellədir, stolun üstündən götürdüyü açarı oynadırdı.

Sonra Pablo stolun üstündən əyilərək keşişlə danışmaq istədi, amma səs-küydən nə dediyini ayırd etmək olmurdu. Keşiş onsuz da ona cavab vermir və duasını davam etdirirdi. Bu vaxt yarımdayırdan bir nəfər qalxdı. Başa düşdüm ki, o

çixmaq qərarına gəlib. Bu, hamının don Pepe dediyi alverçi və qatı faşist don Xose Kastro idi; indi bu balacaboy adam salonun ortasında dayanmışdı. Üzü tüklü olsa da, səliqəli görünürdü, pijamasının pencəyini boz zolaqlı şalvarının içinə salmışdı. Xaçı öpdü, keşiş ona xeyir-dua verdi. O, Pabloya baxıb başı ilə qapını göstərdi.

Pablo başını yırğalayıb siqaretini tüstülətdi. Mən gördüm ki, don Pepe Pabloya nəsə deyir, amma nə dediyini ayırd edə bilmədim. Pablo cavab vermədi, ancaq yenə başını yırğaladı və qapını göstərdi.

Bu vaxt don Pepe yenə qapıya baxdı. Başa düşdüm: indiyəcən o bilmirmiş ki, qapı bağlıdır. Pablo açarı ona göstərdi, don Pepe gözünü döyə-döyə bir dəqiqəyəcən dayanıb açara baxdı, sonra geri döndü, Pablodan aralanıb yenə diz çökdü. Keşiş dönüb Pabloya baxdı, Pablo isə dişlərini ağardaraq açarı ona göstərdi. Keşiş elə bil yalnız indi başa düşdü ki, qapı bağlıdır. Mən elə bildim keşiş başını yırğalayır, ancaq o, başını aşağı dikdi və yenə dua etməyə başladı.

Bilmirəm, necə olmuşdu ki, qapının bağlandığından xəbər tutmamışdılar. Yəqin öz fikirləri və duaları ilə çox məşğul idilər; indi hər şeyi bilirdilər və meydandakı çıxarıların səbəbini başa düşürdülər. Görünür, onlara aydın olmuşdu ki, indi orada vəziyyət tamamilə başqa cürdür. Lakin heç biri qalxmır və əvvəlki kimi dua edirdilər.

İndi elə bir səs-küy vardı ki, heç nə eşitmək mümkün deyildi. Mənim stulumun üstünə çıxan sərxoş isə ikiəlli yapışıb pəncərənin şəbəkəsini silkələyir və səsi xırıldaya-xırıldaya bağırırdı: “Aç! Aç!”

Bu vaxt Pablo yenə keşişlə danışmaq istədi, ancaq keşiş ona cavab vermədi. Sonra gördüm ki, Pablo tufəngi çiyindən endirdi, əyildi və qundağı keşişə toxundurdu. Keşiş sanki bunu heç hiss etmədi. Gördüm ki, Pablo başını tərpedir. Sonra o, çiyini üstündən “Dördbarmağ”a nə isə dedi. “Dördbarmağ” da qalan gözətçilərə nəşə dedi. Onların hamısı qalxıb salonun o biri başına keçdi. Yenə gördüm ki, Pablo “Dördbarmağ”a nəşə dedi. O, iki stolu yan-yana çəkib bunların üstünə bir neçə skamya qoydu. Salonun küncündə barrikada əmələ gəldi, tufəngli gözətçilər barrikadanın o

tərəfində qaldılar. Pablo irəli əyilib yenə tüfəngin qundağı ilə keşişə toxundu, təkcə don Pepe dönüb Pabloya baxdı. Pablo başını yırğaladı, sonra don Pepenin ona baxdığını görüb başı ilə işarə etdi və açarı lap yuxarı qaldırıb ona göstərdi. Don Pepe başa düşdü və başını sinəsinə əyib tez-tez duanı pıçıldamağa başladı.

Pablo stolun üstündən atıldı, dövrə vuraraq gedib uzun iclas stolunun başında, bələdiyyə rəisi üçün qoyulmuş hündür yerdəki kresloda əyləşdi, keşişlə birlikdə dua edən faşistlərdən gözünü çəkmədən siqaret eşməyə başladı. Üzünün ifadəsindən nə fikirləşdiyini anlamaq çətin idi. Açar stolun üstündəydi, düz Pablounun qarşısında. Bir fut uzunluğunda iri dəmir açar idi. Sonra Pablo gözətçilərə ucadan nəsə dedi. Nə dediyini eşidə bilmədim. Gözətçilərdən biri qapıya yönəldi. Gördüm ki, dua oxuyan faşistlərin dodaqları daha sürətlə tərpənir və bildim ki, onlar işi başa düşüblər.

Pablo keşişə nəsə dedi, lakin keşiş ona cavab vermədi. Onda Pablo əyilib açarı götürdü və qapının ağzında duran gözətçiyə vızıldatdı. O, açarı havada tutdu. Pablo razılıqla

gülümsündü. Sonra gözətçi açarı qapıya saldı, burdu, qapını darddı və onun arxasına çəkildi, çünki camaat dərhal içəri soxuldu.

Mən onların salona necə cumduqlarını göürdüm, lakin bu vaxt mənim stuluma çıxmış sərxoş irəli əyilərək pəncərənin qabağını kəsdi, sonra da var gücüylə çıxırmağa başladı: “Ay! Ay! Ay! Vur onları! Vur onları! İlişdir! Əzişdir!”

Sərxoş məni elə itələdi ki, daha heç nə görə bilmədim. Mən dirsəyimi onun qarnına vurub dedim: “Əyyaşın biri, bu kimin stuludur! Burax, qoy baxım!” Ancaq o, şəbəkədən ikiəlli yapışb silkələyir və bağırırdı: “Vur onları! İlişdir! Əzişdir! Bax belə! Vur onları! Vur! *Cabrones! Cabrones! Cabrones!*”

Mən dirsəyimlə onu daha bərkdən vurub dedim: “*Cabron!* Əyyaşın biri! Qoy baxım!”

Bu vaxt o hər iki əlilə başımdan basdı ki, içərini daha yaxşı görsün. Bütün ağırlığını üstümə saldı, özü də bağırmağından qalmırdı: “Vur onları! İlişdir! Bax belə!”

“Mən də səni bax belə” elərəm!” deyib var gücümlə əyyaşın qasığına vurdum. Onu elə ağır tutdu ki, başımı buraxıb qasığından yapışdı və “*No hay derecho, mujer*” dedi. Yəni ki, ixtiyarın yoxdur, arvad. Mənsə pəncərədən baxıb gördüm ki, otaq ağzınacan adamla doludur. Onlar içəridəkiləri dəyənək və toxmaqla vurur, əzişdirir, taxta yabaları hara gəldi batırır, nəyə gəldi ilişdirirdilər. Ağ yabalar qırmızı rəngə boyanmışdı, dişləri də qırılmışdı. Salonda aləm bir-birinə qarışmışdı. Pablo da tufəngi dizinin üstünə qoyub tamaşa eləyirdi. Ətrafda hamı bağırır, qabağına çıxanı əzişdirir, yaralayır; adamlar yanğına düşən atlar kimi kişnəyirdilər.

Birdən gördüm ki, keşiş ətəklərini yığışdıraraq stolun üstünə çıxır, arxadan isə onu oraqla vururlar. Sonra kimsə onun cübbəsinin ətəyindən yapışdı və çığırta eşidildi. Yenə qışqırıq gəldi. Gördüm ki, iki nəfər keşişi oraqla vurur, üçüncüsü isə onun ətəyindən tutub saxlayır və keşiş əllərini uzadaraq kreslonun söykənəcəyindən yapışıb. Elə bu vaxt üstündə dayandığım stul sındı və mən sərxoşla birlikdə səkiyə yığıldım. Oradan şərab və qusuntu iyi gəlirdi. Sərxoş

isə hələ də barmağı ilə məni hədələyərək deyirdi: “*No hay derecho, mujer no ha derecho* ” Yəni ki, sən məni şikəst eləyə bilərdin.

Yanıımızdan qaçan adamlar büdrəyib üstümüzə çıxırdılar. Daha mən *Ayuntamientonun* qapısına doluşan adamların ayaqlarından və qarşımda oturub vurduğum yeri ovuşduran sərxoşdan başqa, heç nə görmürdüm.

Şəhərimizdə faşistlərə tutulan divan bu cür başa çatdı. Həmin sərxoş olmasaydı, bəlkə də hər şeyi axıracan görərdim. Ancaq şadam ki, o mənə mane oldu, çünki *Ayuntamiento* binasında baş verənləri görməmək daha yaxşı idi.

Bundan əvvəl meydanda gördüyüm başqa sərxoş mənə ilişən sərxoşdan da pis idi. Stul sınıandan sonra ayağa durub qapıya doluşanların arasından çıxanda gördüm ki, o, yenə əvvəlki yerində oturub, qırmızı-qara yaylığını boğazına sarıyıb, don Anastasionun üstünə nəsə tökür. Onun başı əsir, bədəni yana əyilirdi. Buna baxmayaraq, işindən qalmırdı, şüşənin içindəkini meyitin üstünə tökür və kibrit çaxırdı. Mən ona yanaşıb dedim:

– Vicdansız, sən nə eləyirsən?

– *Nada, mujer, nada*, – dedi, – əl çək məndən.

Bu vaxt, bəlkə də mən onun qarşısında durub küləyin qabağını kəsdiyim üçün, kibrit alışdı və mavi alov don Anastasionun qolundan üzüyuxarı, onun peysərinə doğru qalxdı. Əyyaş isə başını qaldırıb var gücü ilə böyürdü: “Ölüləri yandırır! Ölüləri yandırır!”

– Kim? – camaatın içindən çığırdılar.

– Harada? – kimsə çığırana səs verdi.

– Burada! – əyyaş bağırdı. – Bax, burada, burada!

Bu vaxt kimsə qolaylanıb toxmağı sərxoşun başına ilişdirdi. O, yerə sərildi, gözlərini açıb onu vuran adama baxdı və təzədən gözlərini yumdu. Sonra qollarını sinəsində çarpazlayıb, guya yuxulayıbmış kimi qaldı. Daha heç kəs ona toxunmadı. Don Anastasionu başqaları ilə birlikdə qaldırıb arabaya tullayandan və sıldırımın üstünə aparandan sonra da o həmin yerdəcə qaldı. Axşam, *Ayuntamiento* silinib-təmizləndən sonra, onların hamısını sıldırımdan çaya tulladılar. Heyif ki, on-on beş əyyaş, xüsusən qırmızı-qara yaylıq bağlayanları onlarla birlikdə o dünyaya

göndərmədilər. Əgər bir də bizdə inqilab olsa, mənəcə, onları lap əvvəldən yox eləmək lazım gələcək. O vaxtsa bunu bilmirdik. Biz bunu sonra bildik.

Həmin axşam bizi nə gözlədiyini bilmirdik. *Ayuntamiento* binasındakı qırğından sonra daha heç kəsi öldürmədilər. Amma o axşam mitinq keçirmək də mümkün olmadı, çünki xeyli adam sərxoş idi. Qayda yaratmaq mümkün deyildi. Buna görə də mitinqi sabaha saxladılar.

Həmin gecə mən Pablo ilə yatdım. Sənin yanında, *guapa*, bunu danışmağın yeri deyil, amma digər tərəfdən, hər şeyi bilməyin faydalıdır. Axı mən əsl həqiqəti söyləyirəm. Sənsə qulaq as, *İngles*, bu çox maraqlıdır.

Hə, deməli, axşam oturub şam edirdik. Hər şey hansısa möcüzə kimi görünürdü. Adətən, tufandan və ya daşqından, ya da döyüşdən sonra belə olur. Hamı yorulmuşdu, hamı az danışdı. Mən də özümdə deyildim, ürəyim ağrıyırdı, xəcalət çəkirdim. Mənə elə gəlirdi ki, nəşə, yaxşı iş görməmişik. Bir də ürəyimə dammışdı ki, başımıza böyük bəla gələcək, bax bu səhər təyyarələr uçanda ürəyimə daman kimi. Üç gündən sonra belə də oldu.

Pablo şam vaxtı az danışdı.

– Xoşuna gəldimi, Pilar? – o, ağzını qızardılmış çəpiş əti ilə doldurub soruşdu. Biz avtobus stansiyası yanındakı kiçik restoranda şam edirdik. Restoran adamlarla dolu idi, mahnı oxuyurdular, ofisiyentlər işin öhdəsindən güclə gəlirdilər.

– Yox, – dedim, – don Faustinionu çıxsaq, xoşuma gəlmədi.

– Mənimsə xoşuma gəldi.

– Hamısı?

– Hamısı, – dedi və öz bıçağı ilə çörəkdən iri bir dilim kəsib nimçədəki ətin suyunu siyirməyə başladı. – Keşişi çıxsaq, hamısı xoşuma gəldi.

– Keşişin başına gətirilənlər sənə xoşuna gəlmədi? – mən təəccübləndim. Axı bilirdim ki, o, keşişlərə faşistlərdən çox nifrət edir.

– O, mənə məyus elədi, – Pablo kədərlə deyindi.

Ətrafımızda elə bərkdən oxuyurdular ki, biz qışqıra-qışqıra danışmalı olurduq, yoxsa eşitmək mümkün deyildi.

– Neyçün?

– O, pis öldü, ləyaqətini saxlaya bilmədi.

– Bu qədər məxluq üstünə tökülüşəndə o, yazıq, ləyaqətini necə saxlaya bilərdi? O vaxtacan, mənə, özünü çox ləyaqətli aparırdı. Bundan artıq ləyaqət tələb eləmək də olmaz.

– Elədir, – Pablo dedi, – ancaq son anda yaman qorxdu.

– Hələ bir qorxmayaydı da, sən gördün, onun başına nə oyun açdılar?

– Kor deyiləm, amma elə bilirəm ki, o, pis öldü.

– Onun yerinə kim olsaydı, pis ölərdi, – mən ona dedim.

– Sənin puluna bundan artıq nə gözləmək olardı? Əgər bilmək istəyirsənsə, *Ayuntamiento* binasındakı qırğın ən alçaq hərəkət idi!

– Elədir, – Pablo dedi. – Qayda yox idi. Amma o, hamıya nümunə göstərməli idi. Axı o, keşişdir!

– Elə bilirdim ki, sənin keşişlərdən acığının gəlir.

– Elədir, – Pablo bir dilim də çörək kəsdi. – Axı o, ispan keşişidir. İspan keşişi ləyaqətlə ölməlidir.

– Mənə, o, heç də pis ölmədi, – dedim, – orada axı əsl həngamə qopmuşdu.

– Yox, – Pablo dedi. – O məni lap məyus elədi. Bütün günü keşişin ölməyini gözləmişdim. Elə bilirdim ki, cərgələrin arasından axırncı o keçəcək. Bunu səbirsizliklə gözləyirdim. Deyirdim, ay tamaşa olacaq ha! Mən hələ heç vaxt keşişin necə öldüyünü görməmişdim.

– Hələ çox görəcəksən, – mən acı-acı dedim. – Axı bu gün işin ancaq başlanğıcı idi.

– Yox, – Pablo dedi, – o məni məyus elədi.

– Belə de! Birdən Allahdan da üz döndərərsən ha?

– Başa düşürsən, Pilar, axı o, ispan keşişidir.

– Bu ispanlar nə qəribə xalqdır! – dedim. – Doğrudan, *İngles*, belə də məğrur xalq olar! Elə deyil? Bu necə xalqdır?

– Biz getməliyik, – Robert Cordan günəşə baxıb dedi. – Günortaya az qalıb.

– Elədir, bu saat gedirik. Ancaq qoy Pablunun söhbətini qurtarım. Həmin axşam o mənə dedi ki, Pilar, bu gün aramızda bir şey olmayacaq. Mən də dedim ki, lap yaxşı, çox şadam.

– Məncə, bu qədər adamın qırıldığı bir gündə belə şey yaxşı düşməzdi, – Pablo dedi.

– *Que va*, – mən ona cavab verdim. – Yaman mömin olmusan! İllər boyu matadorlarla nahaq yaşamamışam, korridadan sonra onların nə günə düşdüyünü bilirəm.

– Doğru deyirsən, Pilar?

– Mən heç sənə yalan demişəm?

– Düz sözümdür, Pilar, bu gün mən heç nəyə yaramıram.

Məndən incimirsən ki?

– Yox, *hombre*, – dedim. – Amma sən hər gün adam öldürmə.

O, bütün gecəni körpə uşaq kimi yatdı. Mən onu bir də səhər açılında oyatdım, özümə yuxulaya bilmədim və axırda qalxıb pəncərənin qabağında əyləşdim. Buradan Ay işığı ilə işıqlanmış meydan yaxşı görünürdü. Gündüz burada adamlar cərgəyə düzülmişdilər. Meydanın kənarında sıralanan ağaclar Ay işığında parıldayırdı və ətrafa qara kölgə salırdı, skamyalar da Ay işığına qərq olmuşdu, yerdəki şüşə qırıqları işıq saçırırdı, daha sonra sıldırım görünürdü. Hamını oradan atmışdılar, onun arxasında isə boşluq idi. Hər yan sükuta qərq olmuşdu, tək-cə fəvvarədə su şırıldamaqda idi. Mən oturub fikirləşirdim ki, gör bir nə pis başlayırıq.

Pəncərə açıq idi. Birdən Fonda tərəfdən qadın fəryadı eşitdim, tez dəmirin üstüylə addımlayaraq ayaqyalın eyvana çıxdım. Ay meydanın ətrafındakı evlərin qabağını işıqlandırırdı, ağlamaq səsi isə don Gilyermonun eyvanından gəlirdi. Onun arvadı eyvanda diz çöküb ağlayırdı. Mən otağa qayıtdım və yenə pəncərənin qabağında oturdum. Daha heç nə fikirləşmək istəmirdim, çünki həmin gün həyatımın ən pis günü idi. Hə, daha bir günü də nəzərə almasaq, o gün mənim ən pis günüm idi.

– Bəs o biri pis gün haçan olub? – Mariya soruşdu.

– Üç gün sonra, faşistlər şəhəri alanda.

– Onu danışma, – Mariya dedi, – mən eşitmək istəmirəm.

Bəsdir. Onsuz da lap çox oldu.

– Axı mən dedim ki, sən buna qulaq asmamalısan. Görürsən! Mən istəmirdim ki, sən qulaq asasan. Bax, indi pis yuxular görəcəksən.

– Yox, – Mariya dedi. – Ancaq daha istəmirəm.

– Mən istərdim ki, bir az da qulaq asım, – Robert Cordan dedi.

– Yaxşı, – Pilar dedi. – Ancaq bunun Mariyaya zərəri var.

– Mən istəmirəm, – Mariya yazıq-yazıq baxdı. – Lazım deyil, Pilar. Mənim yanımda danışma, yoxsa istər-istəməz qulaq asacağam.

Qızın dodaqları titrədi. Robert Cordana elə gəldi ki, o bu saat ağlayacaq.

– Lazım deyil, Pilar, danışma, – Mariya yenə dedi.

– Qorxma, dayça, – Pilar dedi. – Qorxma. Sənə isə *İngles*, başqa bir vaxt danışaram.

– Mən axı həmişə onunla bir yerdə olmaq istəyirəm, – Mariya dedi, – yox, Pilar, sən bunu heç danışma.

– Sən məşğul olanda danışaram.

– Yox, yox. Lazım deyil. Bu barədə heç danışmayaq, – qız yalvardı.

– İndi ki öz elədiklərimizdən danışdım, gərək bunu da danışım, yoxsa ədalətsizlik olar, – Pilar dedi. – Amma elə danışaram ki, sən eşitməyəsən.

– Olmaz ki, yaxşı bir şeydən danışaq? – Mariya dedi. – Elə həmişə bu dəhşətlərdən danışmalıyıq?

– Günortadan sonra *İngleslə* ikilikdə qalarsınız, onda ürəyiniz nə istəsə, danışarsınız.

– Onda qoy günorta tez keçsin, – Mariya dedi. – Qoy o günortadan sonra dediyin vaxt tez gəlsin, lap uça-uça gəlsin.

– Gələr, gələr, uça-uça gələr, sonra isə uça-uça gedər, lap sabahkı gün də uçub gedər.

– Günortadan sonra, – Mariya dedi. – Günortadan sonra. Bircə günorta tez gələydi.

ON BİRİNCİ FƏSİL

Onlar yayladan dərədəki meşəliyə endilər və yenə cığır ilə dolana-dolana qalxdılar. Əvvəlcə bu cığır çayın kənarı ilə dolana-dolana gedir, sonra isə burularaq dərhal dikinə dağa qalxırdı. Şam ağaclarının yan-yana bitdiyi yamacın başına çatanda, tufəngini hazır tutmuş bir adam ağacın dalından qabaqlarına çıxdı.

– Dayan, – dedi, – sonra isə: – *Hola*, Pilar. Yanındakı kimdir? – deyə soruşdu.

– Bu bir *İnglesdir*, – Pilar dedi, – amma adı xristian adıdır: Roberto. Sizə gəlib çatanacan daha haralara dırmaşmaq lazım gəlmir!

– *Salud, camarada*, – gözetçi əlini Robert Cordana uzatdı. – Nə var, nə yox?

– Hər şey yaxşıdır, – Robert Cordan cavab verdi. – Səndə nə var, nə yox?

– Bizdə də hər şey yaxşıdır, – gözetçi dedi.

O, çox cavan idi. Kürəkləri ensiz, bədəni arıq, ordları batıq, burnu dik, gözləri qonur idi. Başına papaq qoymamışdı, pırtlaşiq qara saçları alnına tökülmüşdü, möhkəm əllərində səmimiyyət duyulurdu, gözləri də səmimiyyətlə baxırdı.

– Salam, Mariya, – qıza müraciət etdi. – Yorulmamısan?

– *Que va*, Xoakin – qız dedi. – Biz yol gəlməkdən çox, oturub söhbət etmişik.

– Sən təzə dinamitçisən? – Xoakin soruşdu. – Biz artıq sənənin barəndə eşitmişik.

– Mən Pablogildə gecələmişəm, – Robert Cordan dedi, – hə, mən təzə dinamitçiyəm.

– Xoş gəlmisən, – Xoakin dedi. – Nədir, yenə də qatar?

– Orada sən də vardın? – Robert Cordan təbəssümlə soruşdu.

– Bəs necə, bax bunu da orada tapdıq. – Xoakin gülə-gülə başıyla Mariyanı göstərib qıza dedi: – İndi sən əcəb gözəlləşmişən. Belə gözəlləşdiyini sənə heç deyən olubmu?

– Sağ ol, Xoakin, amma, hər halda, sus. Sənin başını tamam qırxsalar, onda necə gözəl olarsan?

– Səni mən aparırdım, – Xoakin dedi. – Çiynimdə aparırdım.

– Təkcə sən yox, – Pilar yavaşca dedi. – Hamı aparırdı. Qoca hanı?

– Düşərgədədir.

– Bəs dünən axşam harada idi?

– Seqoviyada.

– Təzə xəbər var?

– Bəli, – Xoakin cavab verdi. – Təzə xəbər var.

– Yaxşıdır, yoxsa pis?

– Gərək ki, pisdir.

– Siz təyyarələri gördünüz?

– Oh, – deyərək Xoakin başını tərətədi. – Yaxşısı budur, heç demə! Yoldaş dinamitçi, bunlar nə təyyarələr idi?

– “Heynkel” bombardmançıları. “Heynkel” və “Fiat” qırıcıları, – Robert Cordan ona cavab verdi.

– Qanadları aşağı olan iri təyyarələrə nə deyirlər?

– “Heynkel”.

– Hər nə desələr də, bundan iş yüngül olmayacaq, – Xoakin tez əlavə etdi. – Deyəsən, mən sizi ləngidirəm. Gedək, sizi komandirin yanına aparım.

– Komandirin? – Pilar soruşdu.

Xoakin ciddi şəkildə təsdiq etdi:

– Komandir demək mənimçün “başçı” deməkdən daha xoşdur, hərbi qaydada səslənir.

– Sən tezliklə lap əsgər olacaqsan, – Pilar güldü.

– Yox, – Xoakin etiraz etdi. – Ancaq hərbi terminlər xoşuma gəlir, bunlar əmrləri daha da aydınlaşdırır, intizam da möhkəm olur.

– Bax bu sənin ürəyinə yatacaq, *İngles*, – Pilar dedi. – O, ciddi adamdır.

– Bəlkə səni çiynimdə aparım? – Xoakin qızdan soruşdu, onun çiyinini qucaqladı və gülə-gülə gözlərinə baxdı.

– Bir dəfə aparmısan, bəsdir, – Mariya dedi. – Buna görə də sağ ol.

– Heç yadımdadır necə olmuşdu? – Xoakin qızdan soruşdu.

– Yadımdadır ki, məni aparırdılar. Ancaq səni xatırlaya bilmirəm. Qaraçı yadımdadır, çünki o məni tez-tez çiyindənən salırdı. Hər halda, sağ ol, Xoakin, başqa bir vaxt mən də səni çiynimə alıb apararam.

– Mənimsə yaxşı yadımdadır, – Xoakin dedi. – Yadımdadır ki, sənin ayaqlarından tutmuşdum, qarnın çiynimin üstündə idi, başın belimə sallanmışdı, qolların da arxada oyan-buyana gedirdi.

– Sənin yaxşı hafizən var, – Mariya gülümsündü, – mənə heç nə xatırlamıram. Nə sənin əllərini, nə çiyinini, nə də belini.

– İstəyirsən, sənə bir söz deyim? – Xoakin soruşdu.

– De də.

– Sən çiynimdən sallandığın üçün çox sevinirdim, axı bizi arxadan gülləyə tutmuşdular!

– Donuzun biri, – Mariya dedi. – Görünür, qaraçı da məni buna görə çox aparırmış.

– Hə də, bir də ona görə ki, sənin ayaqlarından tutmaq ona xoş gəlirdi.

– Ah, mənim igidlərim, mənim xilaskarlarım!

– Qulaq as, *guapa*, – Pilar qıza baxdı. – Bu oğlan səni lap çox apardı, onda sənin ayaqların heç kəsin yadına da düşmürdü. O vaxt hamının fikri ancaq güllədə idi. Əgər o səni yarıyolda atsaydı, özünü güllə çatmayan yerə daha tez çətdirərdi.

– Mən ona minnətdaram, – Mariya dedi. – Başqa vaxt özüm onu çiynimdə apararam. Qoy bir az zarafatlaşaq, Pilar. O məni apardığına görə ağlamalı deyiləm ki.

– Onda mən səni atıb gedərdim də, – Xoakin onu cırnatmaqda davam etdi. – Amma qorxurdum ki, Pilar gülləni beynimə çaxar.

– Mən hələ heç kəsi vurmamışam, – Pilar keçmiş xatırladı.

– *No hace falta*. Buna heç ehtiyac da yoxdur, – Xoakin üz-gözünü turşutdu. – Sənin dilin güllədən də betərdir.

– Bu nə danışıqdır, – Pilar dedi, – sən həmişə nəzakətli idin. Oğlan, müharibədən əvvəl neyləyirdin?

– Neyləyə bilərdim? – Xoakin dedi. – Onda mənim on altı yaşım var idi.

– Hər halda?

– Bəzən özgə çəkmələrindən qazanırdım.

– Yamaq vururdun, hə?

– Yox, silirdim.

– *Que va*, nəyi isə gizlədirsən, – Pilar dedi, sonra onun qarayanız sifətini, qıvraq boy-buxununu, qara gur saçlarını süzdü; onun yerişini, dabanını yerə basıb pəncə üstə qalxmasını xatırladı. – Bəs niyə axırda işin gətirmədi?

– Nə gətirmədi?

– Onu özün bilirsən. Sən elə indi də saç buraxırsan.

– Görünür, qorxu mane oldu, – gənc duruxdu.

– Boy-buxunun yaxşıdır, – Pilar dedi, – amma sir-sifətin elə-belə. Deməli, qorxu mane oldu? Ancaq qatar əhvalatında usta tərpendin.

– Daha mən heç nədən qorxmuram, – gənc dedi. – Qorxu hissi keçdi. Biz elə şeylər görmüşük ki, buğadan da pis və qorxuncdur. Hansı buğanı pulemyotla müqayisə etmək olar? Amma indi meydana çıxsam, bilmirəm, ayaqlarım sözümə qulaq asarmı?

– O, matador olmaq istəyirdi, – Pilar Robert Cordanı başa saldı. – Amma qorxaqlıq elədi.

– Yoldaş dinamitçi, sən buğa döyüşünü xoşlayırsan? – Xoakin gülə-gülə soruşdu və onun ağ dişləri göründü.

– Çox xoşlayıram, – Robert Cordan dedi. – Lap çox xoşlayıram.

– Sən heç Valyadoliddə buğa döyüşü görmüsən? – Xoakin soruşdu.

– Bəli. Sentyabrda, yarmarka zamanı.

– Mən özüm Valyadoliddənəm – Xoakin dedi. – Güzəl şəhərdir, adamları da yaxşıdır, amma bu müharibədə başları

nələr çəkməyib! – Onun üzü tutuldu. – Orada atamı öldürdülər. Anamı da. Yeznəmi də, bu yaxında bacımı da.

– Vəhşilər, – Robert Cordan dedi.

O, belə söhbətləri dəfələrlə eşitmişdi. Adamların bu sözləri necə çətinliklə dediklərini çox görmüşdü. Adicə ata, qardaş, ana, bacı sözlərini demək istərkən hamının gözünün yaşla dolduğunu, səsinin tutulduğunu çox müşahidə etmişdi. Qohum-əqrəbasını məhz bu cür xatırlayan neçə-neçə adama rast gəlmişdi. Onları saymaq olardımı?! Özü də belə görüşlər indiki kimi, həmin bu oğlanla görüş kimi həmişə gözlənilməz olur. Birdən söhbət doğma şəhərdən düşür, sən də həmişə belə cavab verirsən: “Vəhşilər!”

Amma sən nələr baş verdiyini yalnız eşitmisən. Sən öldürülən atanın necə yerə sərildiyini görməmişən. Atanın ölüm mənzərəsi sənin gözlərinin önündə Pıların çay kənarındakı söhbətində faşistlərin ölüm mənzərəsinin canlandığı kimi canlanmayıb. Sən ancaq bunu bilirsən: atanı haradasa – həyətdə, ya divar dibində, ya çöldə, ya bostanda, ya gecə vaxtı yolda avtomobil faralarının işığında güllələyiblər. Bəzən sən özün də yuxarıdan, dağların

üstündən avtomobil faralarının işığını görmüsən və atəş səslərini eşitmisən, sonra da yola enib meyitlərlə qarşılaşmısan. Amma sən ananın, ya bacının, ya qardaşının necə öldürüldüyünü görməmişən. Sən bunu ancaq eşitmişən; sən atəş səslərini eşitmişən və meyitləri görmüsən.

Pilar öz söhbəti ilə onu görməyə məcbur etdi.

Əgər bu qadın yaza bilsəydi!.. O, bütün eşitdiklərini xatırlaya bilsə, hər şeyi onun söylədiyi kimi yazmağa çalışacaq. Ah, bu Pilar, nə gözəl söhbətcildir! Düşündü ki, Kevedodan da güclüdür. Kevedo don Faustino kimi birisinin ölümünü qadının söylədiyi kimi təsvir etməyi bacarmazdı. Kaş mənim belə bir hekayə yazmağa istedadım çataydı. Məhz bizim elədiklərimiz barədə. Bizim başımıza gələnlərdən yox. Bu barədə onun kifayət qədər məlumatı vardı. Düşmən arxasında belə hekayətləri az eşitməmişdi. Amma haqqında söhbət gedən adamları tanımaq lazımdır. Bu adamların kimliyini, onların əvvəllər necə yaşadığını bilmək lazımdır.

Fikirləşdi ki, daim yerimizi dəyişdiyimizə, heç yerdə ləngimədiyimizə və onun altını çəkdiyimizə görə, əslində,

bizdən sonra nə olduğunu bilmirik. Sən kəndlinin evinə düşürsən. Axşamçağı evə gəlirsən, onunla və ailəsi ilə şam edirsən, sonra da yığılıb yatırsan. Gündüz səni gizlədirlər. O biri gecə isə artıq orada yoxsan. Sən öz işini görüb gedirsən. Güzarın o yerlərə düşəndə xəbər tutursan ki, qaldığın evin sahiblərini güllələyiblər. Vəssalam.

Lakin bu hadisə həmişə sənsiz baş verir. Partizanlar dağıdılması nə varsa, onu dağıdıb yollarına davam edirdilər. Kəndlilər yerlərində qalıb hər şeyin cəzasını çəkirdilər. Pıların danışdıqlarını, ilk vaxtlar onların başına nələr gətirdiyimizi mən əvvəllər də bilirdim. Mən bunları həmişə bilirdim və nifrət edirdim; adamların bu barədə çəkinə-çəkinə, yaxud çəkinmədən danışdıqlarını, lovğalandıqlarını, fəxr etdiklərini, özlərinə haqq qazandırdıqlarını, nəyi isə aydınlaşdırdıqlarını və ya inkar etdiklərini eşidirdim. Lakin bu məlun arvad hər şeyi öz gözümlə görməyə məni məcbur etdi.

Neylək, sənin tərbiyənin üçün bu da vacibdir. Özü də sən burada yaxşı tərbiyə alırsan, bunu sonralar, hər şey qurtaranda hiss edəcəksən. Əgər qulaq asmağı bacarırsansa,

müharibədə xeyli öyrənirsən. Sən, hər halda, çox şey öyrənmişən. Yaxşı ki, müharibədən əvvəlki on ildə, demək olar ki, hər il İspaniyaya baş çəkmişən, hər il orada olmusan. Etibar qazana bilirsənsə, bu, əsasən, dilin hesabınadır. Sənə ona görə inanırlar ki, dili əla bilirsən, çətinlik çəkmədən danışırısan və bu ölkənin çox yerlərində olmusan. Hər bir ispan yalnız doğma yurduna sadıqdır. Daha doğrusu, ən əvvəl, əlbət ki, İspaniyaya, sonra öz xalqına, sonra öz əyalətinə, öz kəndinə, öz ailəsinə və öz peşəsinə. Əgər ispan dilini bilirsinizsə, ispaniyalı dərhal sizə rəğbət bəsləyəcək. Əgər onun əyalətini tanıyırsınızsa, rəğbət daha da artacaq. Bununla yanaşı, onun kəndinə və peşəsinə də bələdsinizsə, əcnəbiliyiniz nəzərə alınmaqla onun yaxın adamı olacaqsınız. Robert Cordan üçün ispan dili heç vaxt yad deyildi, buna görə də yerli adamlar nadir hallarda, məsələn, sözləri düz gəlməyəndə onunla əcnəbi kimi rəftar edirlər.

Əlbəttə, hərdən onlar sənə qarşı çıxırlar. Belə hallar hətta tez-tez olur. Onlar axı kimə qarşı desən, çıxmağa hazırdılar. Hətta özlərinə qarşı da.

Belə fikirləşmək yaxşı deyildi, amma onun düşüncələrinə kim nəzarət edirdi? Özündən başqa heç kim. Bu fikirlərin, nəticə etibarilə, onu təslimçiliyə gətirib çıxaracağından qorxmurdu. Ən başlıcası müharibəni udmaqdır. Əgər biz müharibəni udmasaq, işimiz bitəcək. Lakin o, hər şeyə göz qoyur, hər şeyə diqqət kəsilir, hər şeyi yadda saxlayırdı. O, müharibədə iştirak edirdi və müharibə hələ davam etdiyindən, öz borcuna sarsılmaz inamla bütün qüvvəsini ona verirdi. Lakin öz ağılnı, görmək və eşitmək qabiliyyətini heç kəsə vermirdi; o ki qaldı gördüklərindən və eşitdiklərindən nəticə çıxarmaq; lazım gəlsə, bununla sonra da məşğul olar. Nəticə üçün kifayət qədər material olacaq. Elə indinin özündə də kifayət qədər material var. Bəzən ona elə gəlir ki, lap həddindən çoxdur.

Fikirləşdi ki, bir bu qadına, Pılara bax, bundan o yanısı nə olursa olsun, vaxt imkan versə, gərək ondan xahiş edəm ki, bu əhvalatın hamısını mənə danışsın. Bir bax gör o, iki körpə ilə yanaşı necə addımlayır. Bunlardan da gözəl üç ispan övladını təsəvvür etmək çətindir. O, dağa bənzəyir, oğlanla qız isə elə bil iki cavan ağacdır. Qoca ağacların

hamısı artıq kəsilib, cavanlar isə bax, bunlar kimi sağlam boy atır. Başlarına gələn bütün bəlalara baxmayaraq, onlar nə qədər təravətli, saf, sağlam, pak görünürlər, sanki heç vaxt müsibət nə olduğunu bilməyiblər. Axı Pıların dediyinə görə, Mariya təzə-təzə özünə gəlir. Görünür, halı lap pis olubmuş.

On birinci briqadadakı belçikalı oğlanı xatırladı. Onlar altı nəfər idilər, altı könüllü, hamısı da bir kənddən. Bütün kəndin iki yüz sakini vardı və bu oğlan əvvəllər heç vaxt kənddən kənara çıxmamışdı. Robert Cordan ilk dəfə Hansın briqada qərargahında oğlanı görəndə, onun beş yoldaşının hamısı həlak olmuşdu, təkçə o sağ qalmışdı. Oğlan heç elə bil özündə deyildi və onu qərargaha gətirmişdilər ki, yeməxanada xidmət etsin. Onun sarışın saçları, enli, çəhrayı rəngli flamand bənizi vardı; iri, yöndəmsiz əlləri də əsl kəndli əlləri idi. Əlində məcməyi tutanda yük atı kimi nəhəng və yöndəmsiz görünürdü. Həmişə də ağlayırdı. Bütün nahar və şam vaxtı səssiz, amma ara vermədən ağlayırdı.

Haçan üzünə baxırdınsa, ağlayırdı. Şərab istəyirsən – ağlayır, qovurma tökməkçün nimçəni uzadırsan – üzünü yana çevirib ağlayır. Sonra birdən kiryirdi, amma üzünə baxan kimi yenə gözləri yaşla dolurdu. Mətbəxdə xörəyin hazır olmasını gözləyəndə də ağlayırdı. Onunla hamı mehriban davranırdı, intəhası heç bir şey kömək eləməirdi. Görəsən, o oğlan necə oldu, tutması keçdimi, yenə cəbhəyə gedə bildimi?! Hamısını öyrənmək lazımdır.

Mariya isə, görünür, indi tam özünə gəlib. Hər halda, üzdən belə görünür. Doğrudur, Robert Cordan yaxşı psixiatr deyil. Bax, Pilar əsl psixiatrdır. Yəqin ki, bu gecə bir yerdə qalmaları hər ikisinin ürəyindən oldu. Elədir, əgər bununla hər şey qurtarmasa. Onun özü üçün bu, çox yaxşı idi. Bu gün onun ürəyi sakitdir. Heç bir nigarançılığı yoxdur. Körpüdəki iş çox qorxuludur, amma onun ki bəxti gətirir. O, qorxulu olacağı gözlənilən belə işlərə az girişməyib. Qorxulu olacağı gözlənilən işlər... O artıq ispanca düşünür. Amma Mariya aləm qızıdır.

Bir ona bax, o özünə dedi. Bax, bir ona bax.

O, boz köynəkli, yaxası açıq qızın günəşin şəfəqləri arasında necə addımladığına tamaşa edirdi. Fikirləşirdi ki, qızın yerişi xalis dayça yerişinə oxşayır. Beləsinə hər gün rast gələ bilməzsən. Belə şey tez-tez olmur. Bəlkə heç olmayıb da. Bəlkə bütün bunları yuxuda görmüsən və ya özündən uydurmusan, əslində isə, heç nə olmayıb. Yadındadırmı, gördüyün filmin qəhrəmanı, həmin o mehriban, o gözəl qadın hərdən gecələr yuxuna girərdi. Bəlkə, bu da elə olub. Yuxuda həmin qadınların hamısını ağuşuna alırdı. Qarbonu indiyəcən xatırlayır, Harlounu da. Hə, Harlou dəfələrlə yuxusuna girmişdi. Bəlkə bu da elə o yuxulardandır.

Lakin Pasoblanko yaxınlığında hücum ərəfəsi yuxusuna Qarbonun girdiyini indiyədək xatırlayır; qadının əynində ipək kimi yumşaq yun sviter vardı və o, qadını qucaqlayanda, qadın əyildi, saçları düz onun üzünə töküldü. Hələ qadın soruşdu ki, məni sevdiyini bu vaxtacan niyə söyləməyibsən, axı mən də səni çoxdan sevirəm. Qadın ona utancaq, soyuq və yad görünmürdü. Onu qucaqlamaq necə də yaxşıydı. O, Cek Hilbertin vaxtındakı kimi mehriban və

qəşəng görünürdü. Hər şey lap gerçəkdə olduğu kimiydi. Özü də onu Harloudan çox sevirdi, halbuki Qarbo cəmi bircə dəfə yuxusuna girmişdi. Harlou isə... Bəlkə elə bu da o cür yuxudur?

Amma bəlkə də heç yuxu deyil, o özünə dedi. Bəlkə elə əlimi uzatsam, bax bu Mariyaya toxunaram. Bəlkə sən sadəcə olaraq qorxursan. Birdən elə çıxar ki, kino aktrisalarını və ya yanına qayıdıb həmin bu yataq kisəsində, quru taxtaların üstündə, samanın içində, yerdə, bütün anbarlarda, tövlələrdə, *corrales* və *cortijosda*,³⁶ yük maşınlarında, qarajlarda, İspaniyanın bütün meşələrində və dağ vadilərində səninlə birlikdə yatan keçmiş məşuqələrini gördüyün bütün yuxular kimi bu da heç vaxt olmayıb, bu da doğru deyil. Həmin yataq kisəsində yatanda onların hamısı onun yanına gəlirdi, hamısı da onunla, bir zaman, əslində olduğundan sevimli olurdu. Bəlkə elə burada da həmin cürdür. Bəlkə sən ona toxunmaqdan qorxursan, toxunub

³⁶Mal-qara həyətləri və fermalar (*ispanca*)

yoxlamaqdan qorxursan. Birdən toxunarsan, elə çıxar ki, bunu özün uydurmusan və hamısını yuxuda görmüsən.

O, qıza tərəf addımladı və əlini onun çiyinə qoydu. Barmaqları, sürtünmüş parçanın altındakı ipək kimi hamar dərinə hiss etdi. Qız ona baxıb gülümsündü.

– *Hola*, Mariya, – o dedi.

– *Hola*, *İngles*, – qız cavab verdi.

O, Mariyanın qızılı əsmər çöhrəsini, qəhvəyi-qonur gözlərini, təbəssümlə açılan dolu dodaqlarını, gündən bozarmış qısa saçlarını gördü. Qız başını yana əyib gülümsünərək onun gözlərinə baxdı. Bu, hər halda, həqiqət idi.

Onlar artıq El Sordonun düşərgəsinə yaxınlaşdılar; irəlində şam ağacları seyrəldi və bunların arxasında, dağın yamacında yan-üstə qoyulmuş dərin boşqaba oxşayan girdə oyuq göründü. Fikirləşdi ki, bu əhəngdaşlı yerlər yəqin

mağaralarla doludur. Budur, ikisi lap yolun üstündədir. Yamacda bitən xırda şamlığın arxasından heç görünmür. Düşərgə üçün yaxşı yerdir. Pablonun düşərgəsindən pis deyil, bəlkə, hələ yaxşıdır da.

– Danış görək, sənin qohumlarını necə öldürdülər, – Pilar Xoakinə dedi.

– Nə danışım, arvad, – Xoakin duruxdu. – Valyadoliddə bir çoxları kimi onların da hamısı solbaxışlı idi. Faşistlər şəhərdə təmizləmə aparanda əvvəlcə atamı güllələdilər. O, sosialistlərə səs vermişdi. Sonra anamı güllələdilər. O da sosialistlərə səs vermişdi. Ömründə birinci dəfə idi ki, səs verirdi. Sonra bacılarımdan birinin ərinə güllələdilər. O, tramvaysürənlərin həmkarlar ittifaqının üzvü idi. Axı o, həmkarlar ittifaqının üzvü olmasaydı, tramvayda işləyə bilməzdi. Ancaq siyasətlə məşğul olmurdu. Mən onu yaxşı tanıyırdım. Çox da təmiz adam deyildi. Hətta yoldaşlığı da yox idi. Sonra o biri bacımın əri – o da tramvayçı idi – mənim kimi dağlara çəkildi. Onlar elə zənn edirdilər ki, bacım onun yerini bilir. Ancaq bilmirdi. Ərinin yerini demədiyi üçün bacımı güllələdilər.

– Ah, vəhşilər, – Pilar dedi, – bəs El Sordo haradadır? Nəsə gözümə dəymir.

– Buradadır. Yəqin mağaradadır, – Xoakin cavab verdi. Tüfənginin qundağını yerə dirəyib dedi: – Qulaq as, Pilar. Sən də qulaq as, Mariya. Öz yaxınlarımdan danışmaqla sizi məyus etdimsə, məni bağışlayın. Bilirəm ki, indi hamının dərdi çoxdur, bu barədə danışmamaq yaxşıdır.

– Danışmaq lazımdır, – Pilar dedi. – Əgər bir-birimizə kömək etməyəcəyiksə, onda bu dünyada nə üçün yaşayırıq? Elə bir köməyimiz də yoxdur – qulaq asırıq və susuruq.

– Bəlkə Mariyaya ağır gəlir? Onun öz dərdi özünə bəsdir.

– *Que va*, – Mariya dedi. – Mənim dərdim elə çoxdur ki, səninki də üstünə gəlsə, artıqlıq eləməz. Mənim sənə yazığımı gəlir, Xoakin. Ümidvaram ki, o biri bacına heç nə olmayıb.

– O sağdır, – Xoakin cavab verdi. – Həbsxanadadır. Deyəsən, onu orada çox incitmirlər.

– Başqa qohumların da varmı? – Robert Cordan soruşdu.

– Yoxdur, – oğlan dedi. – Daha heç kəsə yoxdur. Bircə dağlara çəkilən yeznəm qalır, mənəcə, o da sağ deyil.

– Bəlkə, sağdır, – Mariya dedi. – Bəlkə hansısa dəstəyə qoşulub başqa yerə gedib?

– Mən elə gəlir ki, ölüb. O, çox dözümlü deyildi, özü də tramvayda konduktor işləyirdi, beləsi dağlarda yaşaya bilməz. Çətin ki, sağ qala. Heç bircə il də duruş gətirə bilməz.

– Hər halda, ola bilsin ki, sağdır. – Mariya əlini onun çiyinə qoydu.

– Kim bilir, hər şey ola bilər, – Xoakin təsdiq etdi. Mariya birdən ona lap yaxınlaşdı, boynunu qucaqlayıb öpdü, Xoakin üzünü yana çevirdi, çünki ağlayırdı.

– Bir qardaş kimi, – Mariyanın səsi titrədi, – mən səni bir qardaş kimi öpürəm.

Xoakin başını yırğaladı, səssizcə ağlamaqda davam etdi.

– Mən sənə bacınam, – Mariya dedi, – mən səni sevirəm. Sənin qohumların da var. Biz hamımız sənə qohumunuq.

– Hətta *İngles* də, – Pilar dedi. – Doğrudur, *İngles*?

– Doğrudur, – Robert Cordan oğlana gülümsədi. – Biz hamımız sənə qohumunuq, Xoakin.

– O sənin qardaşıdır, – Pilar dedi. – Elə deyil, *İngles*?

Robert Cordan əlini Xoakinin çiyninə qoydu.

Xoakin yenə başını yırğaladı.

– Dərdimi açdığımıza görə xəcalət çəkirəm, – o dedi. – Belə şeyləri danışmaq olmaz, çünki eşidəndə hamının qanı qaralır. Sizi incitdiyimə görə xəcalət çəkirəm.

– Sən də, sənin xəcalətin də belə-belə olsun, – Pilar ürəkdən gələn gözəl səslə dedi. – Bu Mariya yenə səni öpsə, mən özüm də qucaqlayıb öpəcəyəm. Çoxdandır ki, matador öpməmişəm, lap sənin kimi uğursuzunu da. İndi kommunistliyə yazılan uğursuz matadoru həvəslə öpərdim. Hə, *İngles*, tut saxla onu, bir öpüş alım.

– *Deya*³⁷ – oğlan sərt hərəkətlə üzünü yana çevirdi. – Əl çək məndən. Hər şey keçib-getdi. İndi özüm də xəcalət çəkirəm.

O, arxasını onlara çevirib göz yaşlarını boğmağa çalışırdı. Mariya əlini Robert Cordanın ovcuna qoydu. Pilar əlləri belində istehza ilə oğlanı süzürdü.

³⁷Çəkil (*ispanca*)

– Əgər mən səni öpsəm, – Pilar ona dedi, – bu, bacı öpüşü olmayacaq. Biz bu bacı öpüşlərinə bələdik.

– Çox yersiz zarafat edirsən, – Xoakin narazılıq etdi. – Axı mən dedim ki, hər şey keçib-getdi, indi dərdimi açmağıma təəssüf edirəm.

– Yaxşı, onda gedək qocanın yanına, – Pilar dedi. – Bu həyəcanlardan lap təngə gəldim.

Oğlan ona baxdı. Gözlərindən görünürdü ki, bərk inciyib.

– Söhbət sənin həyəcanlarından getmir, – Pilar ona dedi. – Mən özümü nəzərdə tuturam. Belə tez təsirlənən adamdan matador olmaz.

– Məndən matador çıxmadı, – Xoakin dedi, – hər dəqiqə bunu xatırlatmağın mənası yoxdur.

– Saçlarını isə yenə uzadırsan?

– Burada nə var ki? Buğa döyüşü çox faydalı sahədir. Bu, çoxlarına iş verir, indi bu sahə ilə dövlət məşğul olacaq. Bəlkə indi mən də qorxmayacağam.

– Ola bilər, – Pilar dedi. – Ola bilər.

– Pilar, sən niyə onunla belə kobud danışırısan? – Mariya dedi. – Mən səni çox sevirəm, amma indi sən insan yox, əsl vəhşisən.

– Elədir, vəhşiyəm, – Pilar dedi. – Qulaq as, *İngles*. El Sordo ilə nə danışacağımı fikirləşmişən?

– Bəli.

– Unutma ki, onun mənim kimi, ya sənin kimi, ya da bu ağlağan küçüklər kimi boş danışmaqdan xoşu gəlmir.

– Niyə belə deyirsən? – Mariya hirsle soruşdu.

– Bilmirəm, – Pilar cavab verib irəli yeridi. – Sən necə, bilirsən?

– Mən də bilmirəm.

– Elə şeylər var ki, bəzən məni çox hirsləndirir, – Pilar acıqlı-acıqlı dedi. – Başa düşdün? Bax, məsələn, biri odur ki, mənim qırx səkkiz yaşım var. Eşidirsən? Qırx səkkiz yaşım var, üstəlik də belə idbar sifətim. Biri də odur ki, zarafat eləyib “öpəcəyəm” deyən kimi kommunist təmayüllü bu başabəla matador qorxudan dik atılır.

– Düz deyil, Pilar, – Xoakin dedi, – belə şey olmayıb.

– *Que va*, olmayıb! Tüpürüm sizin hamınıza. Budur, o, *Hola, Canmjaro!* İşlər necədir?

Piların səslədiyi adam çox kök idi, qara və enli sifəti vardı: saçları çallaşmışdı, bir-birindən xeyli aralı yerləşən gözləri sarı-qonura çalırdı. Burnu hindu burnu kimi üstədən nazik, qarmaq şəklində, ağız iri və ensiz, üst dodağı uzun idi. Üzü təmiz qırılmışdı, əyri ayaqları at çapanların uzunboğaz çəkməsinə oxşayırdı. O, mağaradan çıxıb gələnləri qarşıladı. Hava isti idi, amma onun, astarı qoyun dərisindən olan meşin pencəyi lap boğazına qədər düymələnmişdi. O, iri, qəhvəyi rəngə çalan əlini Pilara uzatdı.

– *Hola*, arvad, – dedi.

Sonra “*hola*” deyib Robert Cordanla salamlaşdı, diqqətlə onu süzdü. Robert Cordan gördü ki, onun gözləri pişik gözləri kimi sarı, ilan gözü kimi bulanıqdır.

El Sordo “*hə, guapa*” deyib əlini Mariyanın çiyinə vurandan sonra Pilardan yeyib-yemədiyini soruşdu və qadın başını yırğalayanda “*ye*” deyib, bu dəfə Robert Cordana baxdı, ondan içmək istəyib-istəmədiyini xəbər aldı, eyni

vaxtda əlini yumub baş barmağını aşağı tutdu, elə bil nəşə tükürdü.

– Sağ ol, həvəslə içərəm, – Robert Cordan dedi.

– Yaxşı, – El Sordo dedi. – Viski?

– Səndə viski var?

El Sordo başı ilə təsdiq etdi, sonra soruşdu:

– *İngles. Ruso* yox?

– *Americano*.

– Amerikalılar burada azdır.

– İndi çoxalıb.

– Daha yaxşı. Şimaldansen, ya Cənubdan?

– Şimaldanam.

– Hər halda, *İngles* kimisən. Körpünü nə vaxt partladırısan?

– Sən artıq körpü məsələsini bilirsən?

El Sordo başı ilə təsdiq etdi.

– Birigün səhər, – Robert Cordan dedi.

– Yaxşı. Bəs Pablo? – El Sordo Pilardan soruşdu.

Qadın başını yırğaladı. El Sordo gülümsündü.

– Get buradan, – o, Mariyaya dedi və yenə gülümsündü. Sonra pencəyinin qoltuq cibindən meşin qayıqlı saati çıxardı. – Yarım saatdan sonra qayıdarsan.

O, skamyanı əvəz edən yonulmuş tiri göstərib onları oturmağa dəvət etdi, sonra Xoakinə baxıb, baş barmağını onların gəldikləri cığıra tərəf uzatdı.

– Mən Xoakinlə gəzişib yarım saata qayıdaram, – Mariya dedi.

El Sordo mağaraya girib bir şüşə şotland viskisi və üç stəkan gətirdi. Şüşəni qoltuğuna vurmuşdu, stəkanlar da elə o əlində idi, hər stəkanı barmağı ilə tutmuşdu, o biri əli ilə su dolu saxsı bardağın boğazından yapışmışdı. O, şüşəni və stəkanları tirin üstünə düzdü, bardağı isə yerə qoydu.

– Buz yoxdur, – o, Robert Cordana dedi və şüşəni ona uzatdı.

– Mən istəmirəm, – Pilar əlilə öz stəkanının ağızını örtüdü.

– Buz tapmaq olmur, – El Sordo gülümsündü. – Hamısı əriyib. Buz, bax, oradadır. – O, dağların çılpaq zirvələrində ağaran qarı göstərdi. – Uzaqdır, gətirmək mümkün deyil.

Robert Cordan El Sordonun stəkanını doldurmaq istədi, lakin o, başını yırğaladı və işarə elədi ki, özü üçün töksün. Robert Cordan stəkanın yarısınıacan viski tökdü. Diqqətlə onun hərəkətini izləyən El Sordo dərhal su qabını ona verdi. Robert Cordan saxsı qabı əydi, stəkanı onun boğazından süzülən sərin suyun altına tutdu. El Sordo da özünə yarım stəkan viski tökdü və üstünə su əlavə etdi.

– Bəlkə, şərab?.. – Pilardan soruşdu.

– Yox, su.

– Al, – o qımışdı. – Yaxşı deyil, – o, Robert Cordana dedi və gülümsündü.– Çox ingilis tanıyırdım. Həmişə viski bol olurdu.

– Harada?

– Rançoda, – El Sordo dedi. – Ağanın qonaqları içirdilər.

– Viskini haradan tapırsan?

– Nə? – O eşitmədi.

– Bir az bərk danış, – Pilar dedi, – o biri qulağına de.

Kar öz sağlam qulağını göstərib gülümsündü.

– Viskini haradan tapırsan? – Robert Cordan qışqırdı.

– Düzəldirəm, – El Sordo cavab verdi və gördü ki, stəkanı ağzına aparən Robert Cordanın əli havada asılı qaldı.

– Yox, – deyib, El Sordo əlini onun kürəyinə vurdu. – Zarafat edirəm. La-Qranxadandır. Dünən eşitdim ki, ingilis dinamitçisi gəlir. Yaxşıdır. Çox sevindim. Viski tapdım. Sənin üçün. Bəyənirsən?

– Olduqca, – Robert Cordan gülümsədi. – Əla viskidir.

– Çox şadam, – El Sordo qımışdı. – Viski də gətirmişəm, təzə xəbər də.

– Nə xəbər?

– Qoşunların böyük hərəkəti başlanıb.

– Harada?

– Seqoviyada. Təyyarələri gördün?

– Bəli.

– Pisdir, hə?

– Pisdir. Qoşunlar indi haradadır?

– Valyadolid yolunda. Vilyakastin və San-Rafael arasında da qoşun çoxdur. Lap çoxdur.

– Bəs sən bu barədə nə fikirləşirsən?

– Biz nə isə hazırlayırıq?

– Bəlkə də.

– Onlar bilirlər. Onlar da hazırlayırlar.

– Ola bilər.

– Bəlkə körpünü bu gecə partladaq?

– Əmr başqa cürdür.

– Kimin əmri?

– Baş qərargahın.

– Belə.

– Məhz nə vaxt partlatmağın əhəmiyyəti var? – Pilar soruşdu.

– Çox əhəmiyyəti var.

– Birdən orada qoşun oldu?

– Hissələrin hərəkəti haqqında dəqiq məlumatı Anselmo ilə göndərəcəyəm. İndi o, yolda müşahidə aparır.

– Yolda adam qoymusan?

Robert Cordan El Sordonun nəyi eşidib, nəyi eşitmədiyini bilmirdi. Bu karlarla danışmaq doğrudan da çətin məsələymiş.

– Bəli, – dedi.

– Mən də adam qoymuşam. Körpünü niyə bu gün partlatmayaq?

– Mən əmrə əsasən hərəkət etməliyəm.

– Xoşuma gəlmir, – El Sordo dedi. – Bu mənim xoşuma gəlmir.

– Mənim də, – Robert Cordan dedi.

El Sordo başını yırğaladı və bir qurtum viski içib soruşdu:

– Mən nə etməliyəm?

– Cəmi neçə adamın var?

– Səkkiz.

– Rəbitəni kəsmək, yol ustasının komasındakı postu ləğv etmək və körpüyə tərəf çəkilmək lazımdır.

– Bu çətin deyil.

– Təlimat yazılı şəkildə veriləcək.

– Ehtiyac yoxdur. Bəs Pablo?

– Bu tayda rəbitəni kəsəcək, taxta zavodundakı postu ləğv edib körpüyə tərəf çəkiləcək.

– Bəs necə çəkilib gedəcəyik? – Pilar El Sordonun qulağına çığırdı. – Bizdə yeddi kişi, iki qadın və beş at var. Bəs səndə?

– Səkkiz kişi və dörd at. *Faltan caballos*, – dedi, – at çatışmır.

– On yeddi adama doqquz at, – Pilar dedi, – hələ yükümüz də var.

El Sordo susdu.

– Daha at tapmaq olmaz? – Robert Cordan El Sordonun sağlam qulağına tərəf əyilib soruşdu.

– Bir ildir vuruşuram, cəmi dörd atım var. – O, dörd barmağını göstərdi. – Sən isə sabahacan səkkizini istəyirsən.

– Bəli, – Robert Cordan cavab verdi. – Unutma ki, sən buranı tərək edirsən. Sən gərək əvvəlki kimi ehtiyatlı olmayasan. Hər adamın fikrini çəkməyəsən. Bəyəm basqın edib səkkiz at qaçırmaq mümkün deyil?

– Ola bilər, – El Sordo dedi. – Ola bilər ki, bircəciyini də tapmayaq. Ola bilər ki, lap çox tapaq.

– Burada sizin əl pulemyotunuz var? – Robert Cordan soruşdu.

El Sordo başı ilə təsdiq etdi.

– Haradadır?

– Yuxarıda.

– Hansı sistemdəndir?

– Adını bilmirəm. Üstündə diskləri var.

– Diskləri var? Neçə disk olar?

– Beş.

– Sizlərdən onu ata bilən var?

– Mən bir az bilirəm. Az atırıq. Səs salmaq istəmirik.

Patronları qurtarmaq istəmirik.

– Sonra gedib baxaram, – Robert Cordan dedi. – Bəs əl qumbaralarınız necə, var?

– Çoxdur.

– Bəs hər tüfəngə neçə patronunuz var?

– O da çoxdur.

– Nə qədər?

– Yüz əlli. Bəlkə daha çox.

– Necə bilirsən, bir qədər də adam tapmaq olar?

– Nədən ötrü?

– Mən partlayışı hazırlayanacan postları tutmaq, körpünün qabağını saxlamaq gərəkdir. Bundan ötrü isə bizdə olduğundan ikiqat artıq adam lazımdır.

– Postlardan ötrü narahat olma. Nə vaxt?

– Sühb çağı.

– Narahat olma.

– Daha iyirmi adam tapsaydıq, lap ürəyimdən olardı.

– Etibarlıları yoxdur. Etibarsızlar lazımdır?

– Yox, etibarlısı nə qədərdir?

– Ola bilsin, dörd nəfər.

– Niyə belə az?

– İnanmaq olmaz.

– Əgər ancaq atları saxlamağa gərək olsa?

– Atları saxlamaq üçün çox etibarlı adamlar lazımdır.

– Bəlkə, heç olmasa, on adam tapıla?

– Dörd nəfər.

– Anselmo mənə deyirdi ki, bu dağlarda yüzdən çox adam var.

– Hamısı etibarsızdır.

– Sən deyirdin otuz adam var, – Robert Cordan Pilara tərəf döndü. – Deyirdin ki, həmin otuz nəfərə az-çox etibar etmək olar.

– Bəs Eliasın adamları? – Pilar Karın qulağına çığırdı.

O, başını yırğaladı:

– Etibarsızdırlar.

– Deməli, heç onunu da tapmaq olmaz? – Robert Cordan soruşdu.

El Sordo bulanıq sarı gözləri ilə ona baxdı və başını yırğaladı.

– Dörd nəfər, – dedi və dörd barmağını göstərdi.

– Səninkilər etibarlıdırlar? – Robert Cordan soruşdu və dərhal soruşduğuna peşman oldu.

El Sordo başı ilə təsdiq etdi.

– *Dentro de la gravedad*, – o, ispanca deyib qımışdı. – Təhlükə dərəcəsiindən asılı olaraq. Necə, işlər şuluq olacaq?

– Ola bilər.

– Mənimçün fərqi yoxdur, – El Sordo sadəcə və öyünmədən dedi. – Çoxlu fərsizdənsə, dörd fərlisi yaxşıdır.

Bu müharibədə pis adamlar çoxdur, yaxşılar azdır. Yaxşılar gündən-günə azalır. Bəs Pablo? – O, Pılara baxdı.

– Özün bilirsən ki, – Pilar dedi, – gündən-günə korlanır.

El Sordo çiyinlərini çəkdi.

– İç, – o, Robert Cordana dedi. – Mən özümünküləri, üstəlik dörd nəfər verirəm. Cəmi on iki olur. Bu gün hər şeyi danışırıq. Məndə dinamit var – altmış parça. Lazımdır?

– Tərkibi necədir?

– Bilmirəm. Adi dinamitdir. Gətirərəm.

– Bununla biz kiçik körpünü, yuxarıdakını partladırıq, – Robert Cordan dedi. – Çox yaxşı. Sən bu axşam gələcəksən? Onda özünlə gətir. Əmrdə o kiçik körpü barədə heç nə deyilmir, amma onu da partlatmaq lazım gələcək.

– Axşam gələcəyəm. Sonra atların ardınca gedərəm.

– Səncə, at tapmaq mümkün olacaq?

– Ola bilsin. İndi gedək yeməyə.

Görəsən, o hamıyla belə danışır, – Robert Cordan fikirləşdi, – yoxsa, elə bilir ki, əcnəbini bu cür başa salmaq daha asandır?

– Bu işi qurtarandan sonra hara çəkiləcəyik? – Pilar El Sordonun qulağına çığırdı; o çiyinlərini çəkdi. – Bunların hamısını hazırlamaq lazımdır.

– Lazımdır, – El Sordo dedi. – Əlbəttə.

– Bu, çətin işdir, – Pilar dedi. – Hər şeyi incəliyinə kimi götür-qoy eləməliyik.

– Elədir, – El Sordo dedi. – Səni təşvişə salan nədir?

– Hər şey! – Pilar çığırdı.

– Bunu sən Pablodan öyrənmişən, – El Sordo qımıışdı.

Deməli, o ancaq əcnəbilərlə bu cür qırıq-qırıq danışır, Robert Cordan düşündü. Yaxşı. Çox şadam ki, nəhayət, onun adi insan kimi danışmağını eşitdim.

– Səncə, hara getmək lazımdır, – Pilar soruşdu.

– Hara?

– Hə, hara?

– Çox yer var, – El Sordo dedi. – Çox yer. Sən Qredosu tanıyırsan?

– Orada camaat həddindən çoxdur. Görərsən, tezliklə bütün bu yerlərə əncam çəkəcəklər, sən səbir elə.

– Hə, amma o yerlər çox genişdir, adamsızdır.

– Ora gedib çıxmaq çətin olacaq, – Pilar dedi.

– Hər şey çətinidir, – El Sordo təsdiq etdi. – İstər Qredosa, istər başqa yerə gedib çıxmaq eyni əziyyətdir. Gecə getmək lazımdır. Bura indi çox təhlükəlidir. İndiyəcən burada sağlamat qalmağımız möcüzədir. Qredos daha sakitdir.

– Bilirsən, hara getmək istərdim? – Pilar dedi.

– Hara? Parameraya? Ora yaramaz.

– Yox, – Pilar dedi. – Mən Syerra-Parameraya getmək istəmirəm. Mən Respublika olan yeri istəyirəm.

– Bu olar.

– Sənin adamların gedərlər?

– Bəli. Əgər mən desəm.

– Mənimkilərsə, bilmirəm, – Pilar tərəddüd etdi. – Pablo istəməz, halbuki orada özünü təhlükəsiz hiss edərdi. Ehtiyatda olanları çağırmasalar, qulluq da etməyəcək, yaşlı keçib. Qaraçı heç cür getməz. Başqalarını bilmirəm.

– Burada lap çoxdan elə sakitlikdir ki, onlar təhlükənin nə olduğunu yaddan çıxarıblar, – El Sordo dedi.

– Bugünkü təyyarələr hər şeyi onların yadına saldı, – Robert Cordan dedi. – Lakin mənə elə gəlir ki, Qredosda iş görmək daha rahatdır.

– Nə? – El Sordo soruşdu və daha da tutqunlaşan gözlərini ona zillədi. Sual o qədər də mülayim səslənməmişdi.

– Oradan həmlə etmək sizin üçün rahat olardı, – Robert Cordan dedi.

– Belə de! – El Sordo dedi. – Sən Qredosa bələdsən?

– Bəli. Orada dəmir yolu magistralında iş görmək olar. Bir az cənubda, Estremadurada etdiyimiz kimi, yolları dağıtmaq olar. Bu, Respublika ərazisinə qayıtmaqdan yaxşıdır, – Robert Cordan dedi. – Orada daha çox xeyir verə bilərsiniz.

Ona qulaq asdıqca Kar və qadın daha çox məyus olurdular. O, sözünü bitirəndə onlar baxışdılar.

– Deməli, sən Qredosa bələdsən? – El Sordo soruşdu. – Doğrudan?

– Əlbəttə, – Robert Cordan cavab verdi.

– Bəs sən hara gedərdin?

– Barko-de-Avilin arxasına. Ora buradan yaxşıdır. Bexarla Plasensiya arasındakı şoseyə və dəmiryola həmlə etmək olar.

– Çox çətindir, – El Sordo dedi.

– Biz Estremadurada həmin yolda iş görmüşük, ora daha təhlükəlidir, – Robert Cordan dedi.

– Biz, yəni kim?

– Estremaduralı *guerrilleros*³⁸ dəstəsi.

– Böyükdür?

– Qırx nəfər olar.

– Əsəbləri zəif və qəribə adı olan həmin adam da oradan idi? – Pilar xəbər aldı.

– Bəli.

– İndi o haradadır?

– Ölüb, mən ki sənə demişəm.

– Sən də oradansan?

– Bəli.

³⁸Partizanlar (*ispanca*)

– Başa düşürsən ki, mən nə demək istəyirəm? – Pilar soruşdu.

Mən səhv etdim, Robert Cordan düşündü. İspanlara dedim ki, biz nəyi isə onlardan yaxşı eləmişik, halbuki burada öz xidmətlərindən və igidliklərindən danışmaq olmaz. Onları tərifləməkdənsə, başlarına ağıl qoyuram, buna görə də hər ikisi qəzəblənib. Nə eləyək, onlar ya bunu udacaqlar, ya da yox. Amma, hər halda, onlar buradan çox Qredosda fayda verə bilərlər. Kaşkinin təşkil etdiyi qatar partlayışından sonra onların heç nə etmədikləri buna sübutdur. Allah bilir, həmin əməliyyat da necə olub. Faşistlər bir parovoz, onlarca da əsgər itiriblər, burada isə o əməliyyatı bütün müharibənin ən mühüm hadisəsi kimi qələmə verirlər. Hə, bəlkə bundan sonra xəcalət çəkib Qredosa gedəcəklər. Bəlkə də, məni buradan qovacaqlar. Hər halda, vəziyyət o qədər də ürəkaçan deyil.

– Qulaq as, *İngles*, – Pilar ona dedi. – Sənin əsəblərin necədir?

– Pis deyil, – Robert Cordan cavab verdi. – Kifayət qədər möhkəmdir.

– Bura göndərilən axırıncı dinamitçi öz işini bilsə də, əsəbləri heç nəyə yaramırdı.

– Bizim aramızda da əsəbi adamlar olur, – Robert Cordan dedi.

– Mən demirəm ki, qorxaq idi. Yox, özünü cəsur aparırdı, – Pilar davam etdi. – Ancaq yaman çox danışırdı, özü də qəribə sözlər deyirdi. – O, səsini qaldırdı. – Doğrudurmu, Santyaqo, qatarı partladan sonuncu dinamitçinin nəsə bir az qəribəliyi vardı?

– *Algo raro*, – El Sordo başı ilə təsdiq etdi və tozsoranın dəşikləri kimi girdə gözlərini Robert Cordana zillədi. – *Si, algo raro, pero bueno.*³⁹

– *Murio*, – Robert Cordan Karın lap qulağına çıxırdı. – O öldü.

³⁹Hə, çox qəribəydi, amma yaxşı oğlan idi (*ispanca*)

– Necə öldü? – Kar nəzərlərini Robert Cordanın gözlərindən dodaqlarına çevirdi.

– Mən onu vurdum, – Robert Cordan dedi, – o, ağır yaralanmışdı və gedə bilmirdi, mən də onu vurdum.

– O, həmişə bundan danışdı, – Pilar dedi. – Bu fikir ona rahatlıq vermirdi.

– Elədir, – Robert Cordan dedi. – O, həmişə bundan danışdı və bu fikir ona rahatlıq vermirdi.

– *Comofue?*⁴⁰ – Kar soruşdu. – Siz qatar partlatmışdınız?

– Biz qatarı partladıb qayıdırdıq, – Robert Cordan dedi, – əməliyyat yaxşı keçmişdi. Qaranlıqda geri dönərkən faşist patruluna rast gəldik, biz qaçmağa başlayanda onun kürəyinə güllə dəydi, amma heç bir sümüyünü zədələmədi, kürəyinin altında qaldı. Bizimlə hələ bir xeyli getdi, nəhayət, aldığı yaradan zəiflədi və daha addım ata bilmədi. Qətiyyənlər tək qalmaq istəmədi və mən də onu vurdum.

– *Menos mal*, – Kar dedi. – İki bələdan ən yüngülü.

⁴⁰Bu necə oldu? (*ispanca*)

– Sən əminsən ki, əsəblərin möhkəmdir? – Pilar Robert Cordandan soruşdu.

– Bəli, – o dedi. – Mən əminəm ki, əsəblərim yerli-yerindədir və belə düşünürəm ki, körpü məsələsini qurtarandan sonra sizin Qredosa getməyiniz yaxşıdır.

O, sözünü qurtarmamış qadın ağzına gələn söyüşləri yağdırmağa başladı, bu söyüşlər qeyzerin qəfil püskürməsi zamanı ətrafa sıçrayan ağ köpük kimi aşib-daşırdı. Kar başını yırğaladı və Robert Cordana baxaraq sevinclə gülümsündü. O, xeyli başını yırğaladı, Pilar isə söyüşünə ara vermirdi, Robert Cordan başa düşdü ki, hər şey düzəlir.

Nəhayət, qadın susdu, əlini uzadıb su qabını götürdü, başını qaldıraraq doyunca içdi və heç nə olmayıbmiş kimi dedi:

– *İngles*, sonra neyləyəcəyimizi sən bizə öyrətmə. Qayıt Respublika olan yerə, qızı da özünlə apar, hansı tərəfdə öləcəyimizi isə özümüz həll edərik.

– Hansı yerdə yaşayacağımızı, – El Sordo dedi. – Sakit ol, Pilar.

– Həm yaşayacağımızı, həm öləcəyimizi, – Pilar dedi. – Axı mən bilirəm, bunun axırı necə olacaq. Sən yaxşı oğlansan, *İngles*, amma öz işini görüb qurtarandan sonra nə eləməli olduğumuzu bizə nahaq yerə öyrədirsən.

– Bu, sənin öz işindir, – Robert Cordan dedi. – Mən bu işə qarışmıram.

– Amma sən qarışdın axı, – Pilar dedi. – Öz qırxıq ləçərini də götürüb Respublika olan yerə get, ancaq qapıları bu ölkədə doğulanların və hələ sənin ağzından süd iyi gələn zaman Respublikaya sədaqətli olanların üzünə bağlamaq fikrinə düşmə.

Mariya cığırla qalxanda təzədən əsəbiləşərək Robert Cordanın üstünə çığıran Piların son sözlərini eşitdi. Qız Robert Cordana baxıb başını tərپətdi və xəbərdarlıq əlaməti olaraq barmağını qaldırdı. Robert Cordanın Mariyaya baxa-baxa gülümsədiyini görən Pilar üzünü qıza çevirib dedi:

– Hə. Məhz ləçər. İkilikdə Valensiyaya gedə bilərsiniz, biz isə Qredosda qalıb keçi qığı yeyəcəyik.

– Əgər sənə belə xoşdursa, Pilar, qoy mən ləçər olum, – Mariya dedi. – İndi ki sən belə deyirsən, deməli, hər şey doğrudur. Sakit ol. Sənə nə olub?

– Heç nə, – Pilar tirin üstündə oturdu: onun səsi yavaşdı, daha səsində qəzəb gurlamırdı. – Mən sənə heç də gəzəyən demirəm. Respublika olan yerə necə də getmək istəyirəm.

– Onda hamımız bir yerdə gedək, – Mariya təklif etdi.

– Doğrudan da, – Robert Cordan tez dilləndi. – İndi ki Qredos ürəyindən deyil.

El Sordo gülümsündü.

– Yaxşı, baxarıq, – Pilar dedi. Onun qəzəbi tamam yatmışdı. – Bu qərribə içkidən bir stəkan ver. Hirsimdən boğazım quruyub. Baxarıq. Baxarıq görək, hələ nə olacaq.

– Bilirsənmi, yoldaş, – El Sordo izah etdi. – Ən çətini işin səhərə düşməsidir.– O daha qırıq-qırıq danışmır və Robert Cordanın gözlərinə sakit və aydın nəzər salırdı, qocaman əsgərin laqeyd və təkəbbürlü baxışları çəkilib getmişdi. – Mən sənin planını başa düşürəm və bilirəm ki, sən öz işini görənəcən postları ləğv etmək və sonra körpünün qabağını kəsmək lazımdır. Bütün bunları lap əla

başə düşürəm. Bütün bunları sübh açılmamışdan qabaq və ya qaş qaralana yaxın eləmək asan olardı.

– Bəli. Get, bir az da gəz, yaxşı? – Robert Cordan Mariyanın üzünə baxmadan dedi. Qız uzaqlaşdı. Artıq heç nə eşidilmirdi. O, əyləşərək dizlərini qucaqladı.

– Bax, – El Sordo dedi, – bütün bunları eləmək böyük iş deyil. Lakin sonra, günün günortasında buradan çəkilmək və başqa yerə gedib çıxmaq daha çətin işdir.

– Doğrudur, – Robert Cordan dedi. – Mən bu barədə fikirləşmişəm. Amma mən özüm də günün günortasında aradan çıxmalyam.

– Sən təksən, – El Sordo dedi. – Biz isə çoxuq.

Pilar stəkandan bir qurtum içdi, sonra onu kənara qoyub soruşdu:

– Bəlkə, düşərgəyə qayıdıb havanın qaralmasını gözləyək, sonra isə yola düşək?

– Bu da çox təhlükəlidir, – El Sordo etiraz etdi. – Əslində, bu daha təhlükəlidir.

– Təsəvvür edirəm, – Robert Cordan dedi.

– Bunu gecə etmək çox asan olardı, – El Sordo dedi. – Ancaq şərt qoyursansa, gündüz eləməliyik, onda hər şey çətinləşir.

– Bilirəm.

– Bəlkə bunu gecə eləyəsən?

– Məni güllələyərlər.

– Sən bunu gündüz eləsən də, yəqin ki, güllələyəcəklər, üstəlik bizim də hamımızı.

– Mənimçün bunun o qədər də əhəmiyyəti yoxdur, çünki körpü partladılacaq, – Robert Cordan dedi. – Amma indi mən çətinliyin nədən ibarət olduğunu başa düşürəm. Gündüz vaxtı siz asanlıqla geri çəkilə bilməyəcəksiniz.

– Özüdür ki var, – El Sordo dedi. – Lazım gəlsə, çəkilə də bilərik. Amma mən istəyirəm ki, sən camaatın nədən narahat olduğunu və nə üçün hirsləndiyini başa düşəsən. Sən Qredosa getmək barədə elə danışırısan ki, guya bu, hərbi məşqdır və onu yerinə yetirmək çətin bir iş deyil. Biz Qredosa ancaq möcüzə nəticəsində gedib çıxma bilərik.

Robert Cordan susurdu.

– Qulaq as mənə, – El Sordo dedi. – Bu gün mən çox danışiram. Ancaq bu ondan ötrüdür ki, bir-birimizi yaxşı başa düşə bilək. Ümumiyyətlə, möcüzədir ki, biz burada salamat qalmışıq. Bu möcüzəyə səbəb faşistlərin tənbelliyi və axmaqlığıdır, amma bütün bunların bir sonu var. Doğrudur, biz çox ehtiyatlıyıq, bu dağlarda heç kəsə və heç nəyə toxunmuruq.

– Bilirəm.

– Körpü məsələsindən sonra buradan getməliyik. Necə getmək barədə yaxşı-yaxşı düşünmək lazımdır.

– Aydındır.

– Belədir, – El Sordo dedi. – İndi isə yemək lazımdır. Mən yaman çox danışdım.

– Heç vaxt eşitməmişəm ki, sən bu qədər çox danışasan, – Pilar dedi və stəkanı qaldırdı, – bəlkə bundandır?

– Yox, – El Sordo başını tərpətdi. – Bu, viskidən deyil. Ondandır ki, bu qədər danışmağım üçün heç vaxt belə bir səbəb olmayıb.

– Mən sənin köməyini və Respublikaya sədaqətini qiymətləndirirəm, – Robert Cordan dedi. – Mən partlayış

üçün təyin olunan vaxtın yaratdığı çətinliyi də qiymətləndirirəm.

– Bu barədə danışmayaq, – El Sordo dedi. – Biz ona görə buradayıq ki, əlimizdən gələni eləyək. Amma bu asan deyil.

– Kağızda isə hər şey asandır. – Robert Cordan güldü. – Kağızda körpü hücum başlanarkən partladılır ki, körpünün arxasındakı yol kəsilsin. Çox asandır.

– Kaş onlar bizə kağız üzərində görüləsi bir iş tapşıraydılar, – Kar dedi. – Həm düşünmək, həm yerinə yetirmək – hamısı kağız üzərində olaydı.

– Kağız hər şeyə dözür, – Robert Cordan məşhur məsəli Kara xatırlatdı.

– Həm də çox şeyə yarayır, – Pilar dedi. – *Es muy util.*⁴¹ İstərdim ki, sənin əmrini həmin ehtiyacdan yana işlədim.

– Mən özüm də istərdim, – Robert Cordan razılaşdı. – Amma bu yolla heç vaxt müharibəni udmaq olmaz.

– Elədir, – qadın dedi. – Elədir, düz deyirsən. Bilirsən, mən bir də nə istərdim?

⁴¹Çox faydalıdır (*ispanca*)

– Respublika olan yerə getmək, – Kar dedi. Qadın danışmağa başlayanda sağlam qulağını ona tərəf çevirdi. – *Ya ras, mujer.*⁴² Biz müharibəni udandan sonra hər yerdə Respublika olacaq.

– Yaxşı, – Pilar dedi. – İndi Allah xatirinə, gəlin yeməyimizi yeyək.

ON İKİNCİ FƏSİL

⁴²Arvad, sən gedərsən (*ispanca*)

Günorta yeməyindən sonra onlar El Sordonun düşərgəsindən çıxıb həmin dik cığırda enməyə başladılar. El Sordo aşağı gözətçi postuna kimi onları ötürdü.

– *Salud*, – dedi, – axşam görüşərik.

– *Salud, camarada*, – Robert Cordan ona cavab verdi və hər üçü cığırda irəli getdi. Kar isə dayanıb onların arxasınca baxırdı.

Mariya geri dönüb ona əl elədi. El Sordo cavab olaraq ispanlarda qəbul edildiyi kimi, əlini azca yuxarı qaldırdı. Bu, salamlamaqdan çox, nəyi isə rədd edən adamın hərəkətinə oxşayırdı. O, süfrə arxasında da astarı qoyun dərisindən olan həmin pencəkdə əyləşmişdi, hətta düymələrini də açmamışdı, əvvəldən-axıracan özünü nəzakətli apardı, yaxşı eşitmək üçün qayğıkeşliklə başını çevirirdi, sonra yenə qırıq-qırıq danışmağa keçir, Robert Cordandan Respublikadakı vəziyyəti xəbər alırdı, amma aydın idi ki, o, tezliklə bu adamlardan yaxa qurtarmaq istəyir.

Onlar ayrılarkən Pilar soruşdu:

– Hə, indi necə olsun, Santyaqo?

– Heç necə, arvad, – Kar cavab verdi. – Hər şey qaydasındadır. Mən fikirləşəcəyəm.

– Mən də, – Pilar dedi və şam ağacları arasındakı dik cığırda endikləri vaxt bir söz belə söyləmədi, bu cığırda enmək, qalxmaqdan fərqli olaraq, asan və xoş idi.

Robert Cordan və Mariya da susurdular, bu minvalla onlar dağa qalxan axırını yoxuşun başladığı yerə çatdılar. Buradan uzanan cığır sıx meşəni yararaq dağ çəmənliyinə gedib çıxırdı.

Axşama yaxın olsa da, may günəşi bərk yandırırdı. Yoxuşun yarısında qadın birdən dayandı. Robert Cordan da ayaq saxladı və geri dönəndə gördü ki, qadının alnını tər basıb. Onun əsmər sifəti elə bil solğunlaşmışdı, dərisi sarıya çalırdı, gözlərinin altı qaralmışdı.

– Bir az dincələk, – Robert Cordan ona dedi, – biz çox iti gedirik.

– Yox, – Pilar razılaşmadı, – gedək.

– Bəlkə bir az dincələsən, Pilar, – Mariya dedi, – sən çox yorğun görünürsən.

– Sus, – qadın dedi. – Səndən soruşan yoxdur.

O, yenə yoxuşu qalxmağa başladı, aşırıma çatanda isə artıq tənənfəs olmuşdu və bütün sifəti tər içində idi, indi yorğunluğu daha çox nəzərə çarpırdı.

– Əyləş, otur bir az dincini al, – Mariya dedi. – Rica edirəm səndən, əyləş.

– Yaxşı, – Pilar razılaşdı və hər üçü şam ağacının altında, üzü çəmənlikdən o yanda qaralmaqda olan Syerra silsiləsinə doğru əyləşdi, dağın ayrı-ayrı qarlı zirvələri qabarıb çıxırmış kimi axşam günəşinin altında bərq vururdu.

– Bu cındır qar gör nə qəşəng görünür, bu qar göz aldadandır, – deyə Pilar qıza tərəf çevrildi. – İncimə ki, sənə acıqlandım, guapa. Özüm də bilmirəm, bu gün mənə nə olub. Xasiyyətim pisdir.

– Sən hirslənəndə dediklərinə fikir vermirəm, amma yaman tez-tez hirslənirsən, – Mariya dedi.

– Yox, bu, hirslənmək deyil, daha pisdir, – Pilar qarlı zirvələrə baxa-baxa dedi.

– Kefin yoxdur.

– O da deyil, – qadın kədərləndi. – Bura gəl, *guapa*, başını qoy dizimin üstünə.

Mariya ona yaxınlaşdı, yastıqsız yatan adamlar kimi əllərini çarpazlayıb başının altına qoydu. Üzünü Pilara çevirib gülümsündü, qadın isə hələ də çəmənliyə və dağlara baxırdı. Üzünə baxmadan o, qızın başını sığalladı, sonra yoğun qısa barmağını onun alına, qulağının dibinə çəkdi və saçları boyunca aşağı, boynuna apardı.

– *İngles*, bu saat onu sənə verirəm, – dedi.

Robert Cordan onun arxasında oturmuşdu.

– Elə demə, Pilar.

– Hə, qoy səni götürsün, – Pilar heç birinə baxmadan dedi. – Sən heç vaxt mənə lazım olmamısan. Amma mən qısqanıram.

– Pilar, belə danışma.

– Hə, qoy götürsün, – Pilar barmağını onun sırğalığının ətrafında gəzdirdi. – Amma mən çox qısqanıram.

– Bəsdir, Pilar, – Mariya dedi. – Axı sən özün mənə demisən ki, bizim aramızda elə şey yoxdur.

– Həmişə bir şey tapılır, – qadın dedi. – Həmişə elə şey olur ki, əslində gərək olmasın. Amma məndə elə şey yoxdur. Doğrudan yoxdur. Mən sənə səadət arzulayıram, vəssalam.

Mariya dinmədi, yenə həmin vəziyyətdə uzanaraq başını elə saxladı ki, Pilara ağırlıq düşməsin.

– Qulaq as, *guapa*, – Pilar dalğın halda barmaqlarını onun üzündə gəzdirdi. – Qulaq as, mən səni sevirəm, amma qoy o səni alsın. Mən *tortillera*⁴³ deyiləm, mən kişilər üçün yaranmış qadınam. Düz sözümdür. Amma bu cür günəş işığında səni sevdiyimi söyləmək mənə xoşdur.

– Mən də səni sevirəm.

– *Que va*. Boş danışma. Sən heç mənim nədən danışdığımı başa düşürsən.

– Başa düşürəm.

– *Que va*, nə başa düşürsən! Sən bu *İngleslə* taysan. Bu, dərhal görünür, qoy belə də olsun. Mən də buna razıyam. Başqa şeyə razı olmazdım. Mən boş şeylərlə məşğul olmuram. Nə varsa, onu sənə deyirəm. Çox az adam, xüsusən çox az qadın tapılar ki, sənə olan şeyi desin. Mən qısqanıram, bunu da deyirəm, əslində də belədir və mən belə də deyirəm.

⁴³Lesbos qadın (*ispanca*)

– Bəsdir, – Mariya dedi. – Bəsdir, Pilar.

– *Por que*⁴⁴ bəsdir? – qadın yenə heç birinə baxmadan dedi. – Xətrim istəməsə, qurtarmayacağam. Bax belə, – nəhayət, o, qıza baxdı, – bax indi xətrim istədi. Bax indi qurtardım, başa düşdün?

– Pilar, – Mariya dedi. – Belə danışma.

– Sən çox gözəl dovşancığazsan, – Pilar dedi. – İndi isə başını götür, tərsliyim keçib-getdi.

– Bu heç də tərslilik deyil, mənim başım da burada çox rahatdır.

– Yox, qalx, – Pilar iri əllərini qızın başının altına qoydu və onu qaldırdı. – Hə, sən nə deyirsən, *İngles?* – qızın başını əlindən buraxmadan soruşdu, uzaqdakı dağlara baxdı. – Dilini pişik yeyib?

– Pişik yox, – Robert Cordan ona cavab verdi.

– Bəs onu hansı heyvan yeyib? – qadın qızın başını yerə qoydu.

– Heyvan yox, – Robert Cordan dedi.

⁴⁴Niyə, nə üçün (*ispanca*)

– Deməli, özün yemisən?

– Belə görünür, – Robert Cordan dedi.

– Necə idi, dadlı idi? – Pilar istehza ilə ona tərəf döndü.

– O qədər də yox.

– Mən də elə bilirdim, – Pilar dedi. – Elə də bilirdim.

İndi isə dovşancığazını sənə verəcəyəm. Mən bu dovşancığazını əlindən almaq da istəmirdim. Bu, yaxşı səslənir, ona yaraşır. Ona bu cür dediyini səhər eşitmişəm.

Robert Cordan hiss etdi ki, qızarır.

– Sən qəliz qadınsan, – dedi.

– Yox, – Pilar cavab verdi. – Ancaq elə sadəyəm ki, dərhal başa düşməzsən. Bəs səni necə, *İngles*?

– Məni də dərhal başa düşmək olmaz. Hərçənd, o qədər də sadə deyiləm.

– Sən mənim xoşuma gəlirsən, *İngles*, – Pilar dedi. Sonra gülümsündü, irəli əyilərək yenə gülümsündü və başını tərpətdi. – Əgər bu dovşancığazı sənin əlindən, ya da səni onun əlindən ala bilsəydim...

– Heç nə çıxmazdı.

– Bilirəm, – Pilar dedi və yenə gülümsündü. – Mən heç istəməzdim də. Cavanlığında hökmən alardım.

– Mən buna inanıram.

– İnanırsan?

– Əlbəttə, amma bu söhbət nəyə lazımdır?

– Heç sənə yaraşmır, – Mariya dedi.

– Mən bu gün özüm-özümə yaraşmıram, – Pilar cavab verdi. – Heç yaraşmıram. Sənin körpün başımı ağrıdır, *İngles*.

– Neylək, onu “Başağrı körpüsü” adlandıra bilərik, – Robert Cordan dedi. – Ancaq o, sınımış quş qəfəsi kimi yarığa uçaçaq.

– Bax, belə yaxşıdır, sən yenə belə danış.

– O, qabığı soyulmuş banan kimi ortadan bölünəcək.

– Mən indi həvəslə banan yeyərdim, hə, yenə, *İngles*, yenə danış.

– Lazım deyil, – Robert Cordan dedi. – Gedək düşərgəyə.

– Qorxma, sənin körpün heç yana qaçmaz. Axı mən söz vermişəm ki, sizi tək buraxacağam.

– Yox, mənim hələ işim çoxdur.

– Bu da işdir və çox vaxt aparmaz.

– Sus, Pilar, – Mariya dedi. – nə kobud danışırısan?

– Mən elə kobudam da, – Pilar cavab verdi. – Amma həm də çox nəzakətliyəm. *Soy muy dalicada*. Mən sizi tək buraxıram. Qısqanclıq barədə dediyim isə boş söhbətdir. Məni Xoakin acıqlandırdı, çünki necə idbar olduğumu onun gözlərindən gördüm. Özüm də qısqanmıram. Ancaq həsəd aparıram. Həsəd aparıram ki, sənin on doqquz yaşın var. Lakin bu həsəd keçəcək. Sənin yaşın həmişə on doqquz olmayacaq. Hə, mən getdim.

O, yerindən qalxdı və bir əlini belinə qoyub Robert Cordana baxdı, o da durmuşdu. Mariya başını aşağı salıb ağacın altında oturmuşdu.

– Biz hamımız gedirik, – Robert Cordan dedi. – Düşərgəyə qayıtmaq lazımdır, hələ işimiz çoxdur.

Pilar Mariyaya işarə elədi. O, başıaşağı oturmuşdu, dinib-danışmırdı. Pilar gülümsündü, yüngülcə çiyinlərini çəkdi və soruşdu:

– Sən yolu tanıyırsan?

– Tanıyıram, – Mariya başını qaldırmadan cavab verdi.

– *Pues te voy*, – Pilar dedi. – Onda mən getdim. Sənin üçün axşama dadlı bir şey hazırlarıq, *İngles*.

Qadın dönüb süpürgə kolu bitmiş çəmənə çaya doğru getdi, düşərgənin yolu oradan keçirdi.

– Dayan, – Robert Cordan onu səslədi. – Hamımız birlikdə gedək.

Mariya dinməzəcə oturmuşdu.

– *Que va*, hamımız birlikdə, düşərgədə görüşərik, – Pilar geri qanrılmadan dedi.

Robert Cordan onun ardınca baxırdı.

– Ona bir şey olmaz ki? – o, Mariyadan soruşdu. – O lap xəstəyə oxşayır.

– Qoy getsin, – Mariya hələ də başını qaldırmadan dedi.

– Gərək onu tək buraxmaydıq.

– Qoy getsin, – Mariya dedi. – Qoy getsin!

ON ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Onlar hər yeri süpürgə kolları basmış dağ çəmənliyi ilə gedirdilər. Robert Cordan kol-kosun ayaqlarına necə ilişdiyini duyur, kəmərindən sallanan tapançanın ağırlığını, üzünə düşən günəş şüalarının hərərətini, qarlı zirvələrdən əsən küləyin kürəklərində doğurduğu üşütməni, nazik barmaqlarından tutduğu qızın möhkəm və güclü əlini öz əlində hiss edirdi. Qızın əlinin öz əlinin içində olmasından, barmaqlarının bir-birinə sarılmasından, biləklərinin bir-birinin biləyinə toxunmasından, qızın ovcunun, barmaqlarının və biləyinin yaxınlığından onun əlinə durğun dənizin səthini yavaş-yavaş dalğalandıran küləyin sərinliyi kimi nəsə bir tərəvət süzülməkdə idi, bu, dodağa yapışan quş tükü kimi, sakit havada yerə düşən yarpaq kimi yüngül idi. Elə yüngül idi ki, bunu duymaq üçün barmaqların təması da kifayət edərdi, lakin əllərin möhkəm birləşməsi bu “nəsə”ni o qədər gücləndirir, o qədər dərinləşdirir, o qədər kəskin, əzablı, qüvvətli edirdi ki, elə bil cərəyan kimi keçərək bütün

bədənində sancılı, həsrətli bir meyil oyadırdı. Günəş qızın yetişmiş buğda zəmisini rənginə çalan saçlarını, incə qızılı-əsmər çöhrəsini, boynunun büküşünü nurlandırır. O, qızın başını dala qatlayıb onu özünə sarı çəkdi və öpdü. Qız bu öpüşdən titrədi. Sonra o, qızın bədənini bərk-bərk özünə sıxdı və köynəyin altında gizlənən balaca, möhkəm döşlərini duydu, əlini qaldıraraq köynəyin düymələrini açdı, əyilib onu öpdü. Qız isə boynubükük halda əsə-əsə durmuşdu. Sonra qızın çənəsi onun başına toxundu və dərhal hiss etdi ki, qız onun başını qucaqlayıb sinəsinə sıxır. O, qamətini düzəltdi və hər iki əliylə qızı bərk-bərk qucaqlayıb yerdən ayırdı, qızın necə titrədiyini duyaraq boynunu öpdü və təzədən yerə qoyub:

– Mariya, ah, mənim Mariyam, – dedi. Sonra soruşdu: – Hara gedək?

Qız cavab vermədi, ancaq barmaqlarını onun yaxasına keçirdəndə hiss etdi ki, köynəyinin düymələrini açır.

– Mən də. Mən də səni öpmək istəyirəm, – qız dedi.

– Lazım deyil, balaca dovşanım.

– Yox, lazımdır. Sən necə, mən də elə.

– Yox. Belə olmur.

– Qoy olsun. Qoy olsun. Olsun.

Sonra əzilmiş süpürgə kolunun ətri gəldi, tikanlı qıçalar qızın başının altında qırılıb töküldü, günəşin parlaq şəfəqləri qapalı gözlərində oynadı. Robert Cordana elə gəldi ki, başını kolun üstünə qoyub uzanan qızın boynunun büküşünü, azca tərپənən dodaqlarını və günəşi görməmək üçün bərk-bərk yumulmuş göz qapaqlarındaki kirpiklərin titrəyişini bütün ömrü boyu xatırlayacaq. Bu vaxt göz qapaqlarından süzülən günəşin şüaları bütün aləmi qızın nəzərində qırmızı, narıncı, qızılı-sarı rəngə boyamışdı, qalan hər şey – duyğu, təmas və sevinc də bu rəngdə, hər şey bu cür parlaq zülmətdə idi. Robert Cordan isə zülmətdə yol gedirdi. Bu yol onu heçliyə, yalnız heçliyə və yenə heçliyə aparırdı, dirsəkləri yerə dirənmişdi, yenə də sonu görünməyən, çıxış yolu bəlli olmayan bir heçliyə cumurdu, daha taqəti kəsilmişdi, dözüümü qalmamışdı, amma yenə – bir də, bir də, bir də heçliyə gömülürdü. Qəfildən yandırıcı, dözülməz sonuncu cəhddə bütün zülmət yoxa çıxdı və zaman dayandı. Bu

hərəkətsiz dayanmış zamanda ancaq onların ikisi mövcud idi və yer onların altında ləngər vuraraq titrəyirdi.

Sonra o, böyrü üstə uzandı, başını günəşin şəfəqləri oynayan süpürgə kolunun arasında gizlədib onun ətrini, köklərin və torpağın qoxusunu sinəsinə çəkdi. Cod qıçalar kürəyini və böyrünü dalayırdı, qız isə onunla üz bəüz uzanmışdı, gözləri hələ də yumuluydu. Sonra qız gözlərini açıb baxdı və gülümsündü. Robert Cordan nəvaziş dolu, amma çox yorğun, sanki uzaqdan gələn bir səsle dedi:

– Ey, dovşancığaz.

Qız yenə gülümsədi və yavaşcadan:

– Ey, mənim *İnglesim*.

– Mən *İngles* deyiləm, – o, tən bəl-tən bəl cavab verdi.

– Yox, *İnglessən*, – qız dedi, – sən mənim *İnglesimsən*.

Sonra irəli gəlib, onun hər iki qulağından yapışdı və düz alnından öpüb gülə-gülə: “Bax belə ha! Hə, necədir? Öpməyi öyrənmişəm?” dedi. Sonra da birlikdə çayboyu getdilər.

– Mən səni sevirəm, Mariya, – Robert Cordan dedi. – Sən elə gözəl, elə qəşəng, elə füsunkarsan ki, səninlə bir yerdə olanda mən ölmək istəyirəm. Gör səni necə sevirəm.

– Mən hər dəfə ölürəm, – qız dedi. – Bəs sən ölmürsən?

– Yox. Demək olar ki, yox. De görək, sən yerin titrəməyini duydu?

– Hə. Mən öləndə yer də titrəyirdi. Rica edirəm, qucaqla məni.

– Lazım deyil. Mən sənin əlindən tutmuşam. Sənin əlin mənə bəsdir.

O, qıza nəzər saldı, sonra baxışlarını uzaqlara, çəmənliyin qurtardığı yerə çevirdi və ovunu izləyən qırğını, dağların arxasından sürünüb gələn axşam buludlarını gördü.

– Bəs sən başqaları ilə belə olmursan? – Mariya onunla yanaşı, əl-ələ addımlayaraq soruşdu.

– Yox, düz sözümdür.

– Sən çox qadınları sevmisən?

– Sevmişəm. Ancaq səni sevən kimi yox.

– Onlarla belə olmayıb? Doğrudan?

– Xoş olub, amma belə olmayıb.

– Yer də titrədi. Bəs əvvəllər heç vaxt yer titrəməyib?

– Yox. Heç vaxt.

– Hə, – Mariya dedi, – axı bizim cəmi bir günümüz qalıb. O, heç nə demədi.

– Ancaq, hər halda, bu olub, – Mariya ah çəkdi. – De görüm, məni bəyənirsən? Düzünü de, bəyənirsən? Mən sonra qəşəng olacağam.

– Sən indi də qəşəngsən.

– Yox, – qız dedi. – Ancaq sən mənim başımı sığalla.

O, əlini qızın başına çəkdi. Hiss etdi ki, qısa, yumşaq saçları əlinin altında yatır və dərhal da barmaqlarının arasından dik qalxır. Hər iki əlini qızın başına qoydu, üzünü özünə tərəf çəkib öpdü.

– Öpüşməkdən çox xoşum gəlir, – qız dedi. – Amma hələ bacarmıram.

– Sənə heç lazım da deyil.

– Yox, lazımdır. İndi ki, mən sənin arvadınam, istəyirəm hər işim xoşuna gəlsin.

– Onsuza da xoşuma gəlirsən. İstəmirəm ki, bundan artıq xoşuma gələsən. Əgər daha artıq xoşuma gələsən, bununla heç nə dəyişməyəcək.

– Görərsən, – qız fərəhlə dedi. – İndi mənim saçım səni eləcə əyləndirir, çünki hamının saçı kimi deyil. Amma saçım gündən-günə artır. Tezliklə lap uzanacaq, onda mən kifir görünməyəcəyəm. Sən də məni həqiqətən çox sevəcəksən.

– Sənin gözəl bədəninin var, dünyada belə gözəl bədən yoxdur.

– Qız bədəni kimidir, həm də çox arıqdır.

– Yox. Gözəl bədəndə nəsə bir əsrarəngiz qüvvə var. Amma həmişə yox. Birində olur, o birində yox. Bax, səndə var.

– Səndən ötrü var, – qız dedi.

– Yox.

– Hə... Səndən ötrü, ancaq səndən ötrü və həmişə də səndən ötrü olacaq. Amma bu, hələ olduqca azdır. Mən istərdim ki, səni daha çox sevindirirəm. Mən sənin qeydinə yaxşı-yaxşı qalmağı öyrənəcəyəm. Ancaq mənə düzünü de. Əvvəllər heç vaxt yer titrəməyib ki?

– Heç vaxt, – o dedi və bu, həqiqət idi.

– Bax, indi mən xoşbəxtəm, – qız dedi. – İndi mən doğrudan da xoşbəxtəm. – Sən indi nəsə başqa şey fikirləşirsən?

– Hə, öz işimi fikirləşirəm.

– Kaş atlarımız olaydı, mən o qədər xoşbəxtəm ki, yaxşı at belində sürətlə çapmaq istərdim. İstərdim ki, sən də mənimlə yanaşı çapasan və biz getdikcə daha sürətlə, dördnala çapaq, amma inanmıram ki, mənim səadətimə çata bilək.

– Biz sənin səadətinə təyyarə ilə çata bilərik, – Robert Cordan dalğın halda dedi.

– Özü də günəşdə parlayan o kiçik qırıcı təyyarələr kimi göyün lap yuxarı qatında uçaq, həm dövrə vuraq, həm mayallaq aşaq. *Que bueno!*⁴⁵ – Qız gülümsündü. – Mənim səadətim bundan heç xəbər tuta bilməzdi.

⁴⁵Nə yaxşıdır! (*ispanca*)

– Sənin səadətini sağlamdır, – o, qızın nə danışdığını, demək olar ki, eşitmədi.

Çünki o artıq uzaqda idi. Qızla yanaşı getsə də, fikri körpünün yanında idi və hər şey ona aydın, dəqiq, qabarıq görünürdü, lap elə bil fokusa yaxşı tuşlanmış fotoaparatin obyektivindən baxırdı. O, Anselmo ilə qaraçının müşahidə apardıqları hər iki postu görürdü; o, bomboş yolu və bu yoldan keçən qoşunları görürdü; o, daha rahat atəş sahəsini təmin etmək üçün hər iki əl pulemyotunu qoyacağı yeri görürdü.

Fikirləşdi ki, bəs bu pulemyotları kim atacaq? Axıra yaxın özüm atacağam, bəs başlayan kim olacaq? O, xəyalında dinamit şaşkalarını yerləşdirib bərkitdi və birləşdirdi, kapsulları taxdı, məftili çəkib uclarını bağladı və içində detonator olan köhnə yeşiyin yanına qayıtdı; burada baş verə biləcək və işə mane ola biləcək bütün hadisələri fikrindən keçirməyə başladı. Bəsdir, özünə dedi. İndicə sən bu qızı öpürdün, daha fikrin aydınlaşıb, lap aydınlaşıb,

amma sən təşvişə düşürsən. Bir var vacib olan şeyi fikirləşəsən, bir də var təşviş keçirəsən. Təşvişə düşmə. Təşvişə əsas yoxdur. Sən bilirsən ki, bəlkə birdən nəse etməli oldun; onu da bilirsən ki, nə baş verə bilər. Əlbəttə, bu, baş verə də bilər.

Sən bu addımı atanda nəyin naminə mübarizə apardığını bilirdin. Sən elə özünün elədiyinə qarşı mübarizə aparırsan, sən bunu yalnız qələbə çalmaq imkanı naminə eləməli olursan. Bax, indi sən rəğbət bəslədiyən bu adamlardan, heç kəsin pislik arzulamadığı əsgərlər kimi istifadə etməlisən. Görünür, hər halda, Pablo hamıdan ağıllıdır. O, dərhal başa düşdü ki, bu işin axırı necə qurtaracaq. Qadın səmimi-qəlbdən, özü də lap əvvəldən bu işə tərəfdardır; amma tədricən o da söhbətin nədən getdiyini başa düşür və bu artıq ona təsir edib. El Sordo dərhal hər şeyi anladı və nə lazımsa eləməyə hazırdır, ancaq burada, Robert Cordan, sənin özün kimi, onun üçün də ürəkaçan şey azdır.

Deməli, sən özünün başına nə gələcəyini yox, qadının, qızın və qalan adamların başına nə gələcəyini düşünürsən, eləmi? Sən bunumu demək istəyirsən? Yaxşı. Bəs sən bura

gəlməsəydin, onların vəziyyəti necə olardı? Sən bura gəlməzdən qabaq onların vəziyyəti necəydi, onlar necə yaşayırdılar? Yox, belə fikirləşmək lazım deyil. Sən onlara cavabdeh deyilsən, sən ancaq tapşırığın onlara aid hissəsinin yerinə yetirilməsinə cavabdehsən. Əmri sən verməmişən. Onu Qols verib. Bəs Qols kimdir? Yaxşı komandirdir. İndiyəcən tabeliyində olduğun komandirlərin ən yaxşısıdır. Lakin insan işin axırını qabaqcadan görə-görə, yerinə yetirilə bilməyən əmrə əməl etməlidirmi? Hətta həmin əmri nəinki ordunu, həm də partiyayı təmsil edən Qols versə belə? Bəli. Əməl etmək lazımdır, çünki yalnız əmri yerinə yetirməklə əmin olarsan ki, bu, yerinə yetirilə bilməyən əmrdir. Nə bilirsən, haradan bilirsən ki, bu əmr yerinə yetirilə bilməyən əmrdir? Sən ki hələ onu yerinə yetirməyə başlamamısan. Əgər hər yetən, əmr alarkən onun icrasının mümkünsüzlüyünü söyləsə, bunun axırı nə olar? Əgər biz əmrlərə əməl etmək əvəzinə hər dəfə “yerinə yetirilə bilməz” deməyə başlasaq, hara gedib çıxarıq?

Çox komandirlər görüb ki, onlar bütün əmrləri yerinə yetirilə bilməyən əmrlər sayıblar. Biri elə Estremaduradakı o

qanmaz Qomes. Çox həmlələr görüb ki, cinahlar hücumə keçməyə heç cəhd də göstərməyib, belə hesab ediblər ki, bu, yerinə yetirilə bilməyən işdir. Yox, o, əmri yerinə yetirəcək, bu işdə ona kömək etməli olan adamlara meyil salıbsa, daha pis – onun özü üçün ikiqat ağır olacaq.

Bu partizan işi belədir – kimlər ki sənə sığınacaq verir və kömək əli uzadır, həmişə onları müsibətə və ikiqat təhlükəyə məruz qoyursan. Amma nəyin naminə? Onun naminə ki, hər cür təhlükə aradan qalxsın və bu ölkədə hamı yaxşı yaşaya bilsin. Dediklərin məlum olan şeylərin təkrarı kimi səslənir, amma məsələ bunda deyil. Məsələ ondadır ki, bütün bunlar həqiqətdir.

Əgər Respublika məğlub olarsa, onun yolunda mübarizə aparanlara İspaniyada gün verməyəcəklər. Bəlkə belə deyil? Yox, belədir ki, var. O bunu bilir; faşistlərin ələ keçirdiyi yerlərdə hər şeyi qədərincə görüb.

Pablo heyvandır, lakin qalanlar gözəl insanlardır, onları bu işə qatmaq xainlik deyilmi? Ola bilər. Ancaq bu iş görülməsə, bir həftə sonra bu dağlara iki süvari eskadronu göndəriləcək və onların düşərgəsi darmadağın ediləcək.

Bəli. Onların həyatına qarışmamağı qət etsən, heç nə qazanmazsan. Onda yalnız belə bir prinsipə əməl etmiş olarsan ki, hər kəs öz həyatını yaşayır və heç kəsin həyatına qarışmaq olmaz. Aha, deməli, o, həmin prinsipə tərəfdardır? Bəli, tərəfdardır. Bəs onda planlı cəmiyyət və başqa məsələlər necə olsun? Qoy özgələri məşğul olsunlar. Onun öz işləri var və bunlarla müharibədən sonra məşğul olacaq. Bu müharibədə ona görə iştirak edir ki, müharibə onun həmişə məhəbbət bəslədiyi ölkədə başlayıb, bir də ona görə ki, o, Respublikaya inanır və bilir ki, əgər Respublika darmadağın edilərsə, Respublikaya inanan adamların həyatı dözülməz olacaq. Müharibə dövründə o özünü kommunist intizamına tabe edib. Kommunistlər burada, İspaniyada ən yaxşı intizam və müharibənin gedişinə ən ağıllı, düşüncəli münasibət nümayiş etdiriblər. Müharibə dövründə o, kommunistlərin intizamını qəbul edib, çünki bu yeganə partiyadır ki, müharibə məsələlərində onun proqramına da, intizamına da hörmət bəsləyə bilər.

Bəs siyasi əqidəsi necədir? Daha heç bir əqidəm yoxdur, o özünə dedi. Amma fikirləşdi ki, bu barədə heç kəsə

danışmaq olmaz, belə bir fikri heç ağılın qırağından da keçirtmək olmaz. Bəs müharibədən sonra nə ilə məşğul olmaq istəyirsən? Şatlara qayıdıb qazanc xatirinə yenə ispan dilindən dərs verəcəm və doğru, gerçək kitab yazacam. Mütləq yazacam, o özünə dedi. Bu, çətin olmayacaq.

Pablo ilə siyasətdən danışmaq lazımdır. Maraqlıdır, görəsən, onun siyasi inkişafı necə olub? Yəqin ki, soldan sağa; qoca Lerrunun ruhunda klassik yol. Pablo çox şeylə Lerruya oxşayır. Priyeto da ondan yaxşı deyil. Pabloda da, Priyetoda da son qələbəyə eyni inam var. Onların hamısı at oğrularının siyasətini yeridir. Mən hakimiyyət forması kimi Respublikanın tərəfindəyəm, amma Respublika qiyamın başlanğıcında onu ağır vəziyyətə salan bütün bu at oğruları dəstəsini qovmalıdır. Görəsən, başqa elə bir xalq tapmaq mümkündür ki, rəhbərləri onun bu cür əsl düşmənləri olsunlar?

“Xalqın düşmənləri” – bu ifadəsiz də keçinmək olar. Elədir, bu məşhur ifadəni işlətməyə dəyməz. Gör bir Mariya ilə keçirdiyi gecə onu nə hala salıb. O artıq siyasi fanatikə çevrilib, nadan baptistlər kimi riyakar olub, “xalq

düşmənləri” kimi ibarələr öz-özünə dilinə gəlir. Yəqin ki, onun şüuru bu inqilabi-vətənpərvərlik damğalarını tənqid süzgəcindən keçirmədən qəbul edəcək işlətməyə alışıb. Əlbəttə, bu sözlər həqiqəti ifadə etsə də, dilindən çox asan qopur. Lakin gecəki və bugünkü vəqiedən sonra bütün bunlar ona daha aydın və dəqiq görünürdü. Fanatizm qəribə şeydir. Fanatik olmaqdan ötrü gərək haqlı olduğuna qəti, danışıqsız inanasan, bu inamı isə yalnız nəfsi saxlamaqla möhkəmləndirə bilərsən. Nəfsi saxlamaq küfrə qarşı ən yaxşı vasitədir.

Maraqlıdır, görəsən, bu tezisi daha da dərinləşdirmək mümkündürmü? Görünür, kommunistlər məhz buna görə bohema ruhu ilə kəskin mübarizə edirlər. Rədd olsun Mayakovskinin də duyduğu bohema! Amma indi axı Mayakovski yenidən müqəddəslər sırasına daxil edilib. Hə, çünki artıq o ölüdür. Sən özün də tezliklə ölü olacaqsan. Daha bəsdir belə şeyləri düşündüyün. Yaxşısı budur, Mariyanı düşün.

Mariya onun fanatizmi üçün ağır imtahan idi. Qız onun qətiyyətini sarsıtmamışdı, amma indi o ölmək istəmirdi.

Qəhrəmancasına və əzabla ölməkdən həvəslə imtina edərdi. O, Fermopili təkrarlamaq istəmirdi, bu körpü məsələsində özünü Horatsiyə oxşatmaq və ya bənddəki dəşiyi barmağıyla tutan Hollandiyalı uşaqla bəhsə girmək fikrində deyildi. Yox. O, uzun müddət Mariya ilə birlikdə olmaq istəyirdi. Əslində onun arzusu bu idi. Xeyli, xeyli müddət Mariya ilə olmaq istəyirdi.

Onunçün “xeyli müddət” anlayışı çətin ki, hələ də mövcuddur, amma olsaydı, həmin müddəti Mariya ilə keçirtmək istərdi. Fikirləşdi ki, biz oteldə yaşaya bilərdik, lap elə doktor və missis Livingston adıyla.

Bu qızla niyə də evlənməsin? Fikirləşdi ki, bu mümkün işdir. Biz evlənərik, Aydaho ştatının San-Velli sakinləri – mister və missis Cordan olarıq. Ya da Texas ştatının Korpus-Kristi və ya Montana ştatındakı Byutt şəhərinin sakinləri olarıq.

İspan qadınları gözəl ev xanımları olur. Mənim heç vaxt ispaniyalı arvadım olmayıb, odur ki bunu bilmirəm. Mən yenidən universitetə qayıdıb məşğələlərə başlayanda, ondan lap yaxşı müəllim arvadı çıxar. İspan dilini öyrənən tələbələr

bir axşam qəlyan çəkmək, yaxud Kevedo, Lope de Veqa, Qaldos və digər şanlı ölümlər barədə adi şəraitdə söhbət etmək üçün evimizə gəlsələr, Mariya onlara göy köynəkli səlibçilərdən, sağ məslək tərəfdarlarından birinin onun boynuna minməsindən, o birilərinin isə əllərini tutub, yubkasının ətəyi ilə ağzını qapamalarından danışa bilər.

Görəsən, Montana ştatının Missula şəhərində Mariyanı necə qəbul edərlər. Əlbət ki, əgər Missuladakı köhnə işimə qayıda bilsəm. Yəqin ki, artıq orada məni qırmızılardan biri kimi tanıyırlar və adımlı qara siyahıya salıblar. Amma kim bilir, bəlkə də yox. Axı onlar mənim burada nə edəcəyimi ağıllarına da gətirmirlər, buradakı işimdən danışan olsa da, onlar heç vaxt inanmazlar. İspan vizasını isə mən hələ məhdudiyət qoyulandan xeyli əvvəl almışam.

Mənim vaxtım yalnız otuz yeddinci ilin payızında bitir. Mən otuz altının yayında evdən çıxmışam, məzuniyyətim düz bir il olsa da, payız semestri başlanana yaxın qayıtmalıyam, tez yox. Payız semestrinin başlanmasına isə hələ xeyli var. Əgər buna qalsa, birigünə də hələ xeyli var. Yox, məncə, universitet barədə narahat olmağa dəyməz.

Ancaq payız semestri başlanana yaxın qayıtmaq lazımdır, onda hər şey qaydasında olar. Ancaq çalışmalısən ki, payız semestrinin başlanmasına yaxın qayıdasan.

Hər halda, xeyli vaxtdır ki, mən qərribə həyat sürürəm. Allah bilir, necə qərribə həyatdır. Sənin sənətin və qulluğun İspaniya ilə bağlıdır. Heç də təəccüblü deyil ki, sən İspaniyaya getmisən. Yayda dəfələrlə müxtəlif texniki qurğuların tikintisində, yaxud meşə yollarının çəkilişində, yaxud artilleriya parkında işləmişən, dinamit qoymağı öyrənmişən, buna görə partladıcı işindən yapışmağın heç də təəccüblü deyil. Əməlli-başlı işdir, amma həmişə tələsmək lazımdır.

Elə ki təxribatçı işi sənin üçün texniki vəzifə olur, sən burada texniki vəzifədən başqa heç nə görmürsən. Amma burada çətinlik törədən bir çox digər cəhətlər də var. Hərçənd, düzünə qalsa, sən bunlara çox asanlıqla alışmışsan. Məsələn, təxribatçı işinin xüsusiyyəti elədir ki, sən adam öldürməkdən ötrü həmişə ən əlverişli şərait axtarmalı olursan. Məgər təmtəraqlı sözlər adam öldürməyə daha çox haqq qazandırır? Məgər həmin təmtəraqlı sözlərdən sonra

adam öldürmək daha xoşagələn iş olur? Düzünü bilmək istəyirsənsə, sən bu işdən çox həvəslə yapışmısan. Respublikaya xidmətin başa çatandan sonra sənin nəyə oxşayacağını, daha doğrusu, nəyə yarayacağını qabaqcadan söyləmək çox çətindir. Ancaq ola bilsin ki, bu barədə yazandan sonra sən bütün olub-keçənlərdən yaxa qurtaracaqsan. Hə, sən bu barədə yazan kimi hər şey keçib-gedəcək. Əgər yaza bilsən... yaza bilsən, yaxşı kitab çıxacaq. Əvvəlkindən xeyli yaxşı. Lakin hələlik sən həyatda yalnız bu günə və sabaha bel bağlaya bilərsən, gələcəkdə də belə olacaq. Hə, ümidvaram ki, belə olacaq. Buna görə də əlində olan vaxtdan istifadə et və Allahına şükür elə. Bəs birdən körpü işi pis qurtardı? Heç yaxşı qurtarana oxşamır.

Amma Mariya ilə hər şey yaxşı oldu. Elə deyil? Fikirləşdi ki, bəyəm elə deyil? Ola bilsin ki, hələlik mənim həyatdan ala biləcəyim elə budur. Ola bilsin ki, mənim həyatım elə budur, özü də yetmiş il əvəzinə ancaq qırx səkkiz saat və ya yetmiş saat, daha doğrusu, yetmiş iki saat sürəcək. Üç günün hərəsi iyirmi dörd saatdan – dübbədüz yetmiş iki saat eləyir.

Görünür, yetmiş saat ərzində yetmiş il kimi dolğun ömür sürmək olar; əgər əvvəllər, bu yetmiş saat başlamazdan qabaq dolğun ömür sürmüşənsə, özün də müəyyən yaşa çatmışansa.

Bu nə cəfəngiyatdır axı? Öz-özünə danışa-danışa gör hara gəlib çıxırsan. Hə, lap xalis cəfəngiyatdır. Bəlkə heç sən deyən cəfəngiyat deyil. Eybi yoxdur, sonra məlum olar. Axırınıcı dəfə qadınla yatdığım Madriddə olub. Yox, Madriddə yox, Eskurialda. Əgər nəzərə almasaq ki, gecənin bir aləmində oyandım və mənə elə gəldi ki, guya başqası ilə yatmışam və yanımdakının kim olduğunu xatırlayana qədər özümü xoşbəxt saydım. O əhvalatdan əvvəl isə belə bir iş Madriddə oldu və hər şey bundan əvvəlki kimi, hətta ondan da pis idi, baxmayaraq ki, elə hey özümü aldatmağa çalışırdım. Beləliklə, mən ispan qadınını tərənnüm edən romantiklərdən deyiləm və hər hansı başqa ölkədəki təsadüfi görüşlər kimi, buradakı təsadüfi görüşə də heç vaxt böyük əhəmiyyət vermirəm. Amma Mariya ilə olanda onu elə sevirəm ki, doğrudan da ölmək istəyirəm, əvvəllər isə heç

vaxt inanmazdım ki, belə olur və bu mənim də başıma gələ bilər.

Odur ki yetmişillik ömrü yetmiş saata dəyişmək lazım gəlsə, mənim dəyişməyə hər şeyim var və şadam ki, bunu bilirəm. Əgər mənim üçün xeyli müddət, ya ömrün axırınadək, ya əbədi adlanan anlayışlar mövcud deyilsə, ancaq busaatki vaxt mövcuddursa, neylək, deməli, bu saatı da qiymətləndirmək lazımdır və bu mənim xoşbəxtliyimdir. Bu saat: *ahora, maintenant, heute*. Qəribədir ki, “bu saat” kəlməsi indi bütün aləm, sənin bütün ömrün deməkdir. *Estanoche*, bu axşam, *ce soir, heute abend*. Ölkə və arvad. *Pays et mari*. Yox, düz gəlmir. Fransızca arvad yerinə ər alınır. Frau sözünə isə heç qafiyə tapa bilməzsən. “Ölüm” sözünü götürək: *mort, muerto və Tod*. Tod – ölülərin lap ölüsüdür. Müharibə: *guerre, guerra və Krieg*. Krieg müharibəyə bütün sözlərdən çox uyğundur, bəlkə elə deyil? Bəlkə sənə belə gəlir, çünki alman dilini o biri dillərdən pis bilirsən. Sevgilim: *cherie, prenda, Schatz*. Mariyanın müqabilində bunlar heç nəyə yaramaz. Mariya – bax, ad buna deyərəm.

Neylək, biz bunu birlikdə edərik, indi artıq çox gözləməyəcəyik. Doğrudur, müvəffəqiyyət getdikcə daha çox şübhə doğurur. Belə işi səhər görmək olmaz. Axı yalnız qaranlıq düşəndə çəkilmək olar, bütün günü burada qalıb gözləmək isə ağlasığmazdır. Amma qaranlıq düşənəcən burada qala bilsək, geriyə, düşərgəyə çəkilmək olar. Onda bəlkə də hər şey yaxşı qurtarar. Hə, yaxşı, hər halda, gündüz vaxtı çəkilməyə cəhd edək. Onda nə olacaq? Zavallı El Sordo, bütün bunları lazımınca mənə başa salmaq xatirinə hətta adi adam dilində danışdı. Guya mən özüm Qolsla söhbətdən sonra tək-tənha fikrə dalanda hər dəfə bu barədə fikirləşməmişəm. Guya, bu fikir hələ srağagün axşamdan beynimdə ilişib qalmayıb.

Qəribə işdir! Hər dəfə qəti fikirləşirsən ki, bax bu əsl sən istəyəndir. Axırda isə məlum olur ki, boş şey imiş, beləcə, bütün ömrün boyu aldanırsan. Axı hələ heç vaxt indiki kimi olmayıb. Sən artıq qət etmişdin ki, daha heç vaxt həyatında belə bir şey olmayacaq. İndi isə budur, belə ümitsiz iş dalınca gəlib iki miskin partizan dəstəsinin köməyi ilə, yəqin ki, artıq başlanmış əks-hücumun qarşısını almaqdan ötrü

icrası mümkün olmayan şəraitdə körpünü partlatmağa girişərkən, Mariya kimi bir qıza rast gəlirsən. Bu, sənin xasiyyətiindir. Amma bütün məsələ bundadır ki, sən ona gec rast gəlmisən.

Hələ o qadın, həmin o Pilar da sözün əsl mənasında qızı itələyib sənin yataq kisənə saldı, bəs onda nə oldu? Hə, nə oldu? Buyur, de görək, nə oldu? Bəli. Elə o oldu. Lap elə o oldu.

Yalandan uydurma ki, guya qızı sənin yataq kisənə Pilar itələyib saldı və özünü elə aparma ki, guya bu nəşə əhəmiyyətsiz və ya çirkin bir işdir. Sən onu görəndə kimi başını itirirdin. O, ağzını açıb birinci dəfə sənə danışan kimi bunu hiss etdin; hiss etdin ki, axtardığını tapmısan, halbuki buna heç bir ümidin yox idi, sən istədiyini tapdın və indi onu ləkələməyə çalışırsan, axı yaxşı bilirsən ki, sən istəyən elə odur. Onu da bilirsən ki, ilk dəfə qızı əlində tava gördüyün anda anladın ki, axtardığını tapmısan.

Elə ilk görüşdən o səni sarsıtdı, özün də bunu bilirsən, daha nə uydurursan? Sən ona baxanda, ya da o sənə baxanda bütün vücudun lərzəyə gəlir. Bunu niyə boynuna almırsan?

Yaxşı, boynuma alıram. O ki qaldı Pıların gıya qızı itələyib sənın yanına salmasına, Pılar özünü ancaq ağıllı qadın kimi göstərdi, vəssalam. O, qıza qayğı ilə baxırdı və qız boş tava ilə mağaraya qayıdanda dərhal hər şeyi başa düşmüşdü.

Pılar, sadəcə, işi sürətləndirdi. Hə, işi Pılar sürətləndirdi, dünənki gecə və bu gün nahardan sonrakı bir saat onun sayəsində oldu. O, səndən xeyli ağıllıdır, vaxtın nə olduğunu başa düşür. Elədir, etiraf etmək lazımdır ki, müəyyən dərəcədə vaxtın qədrini bilir. Orada, dağ yolunda qadın çox iztirab çəkdi, çünki özünün məhrum olduğundan başqalarının məhrum olmasını istəmirdi, amma özünün bundan məhrum olduğunu etiraf etmək onun qüvvəsi xaricində idi. Buna görə də qadın çox iztirab çəkdi, biz isə, görünür, onu daha da qızışdırdıq.

Hər halda, bu olub, bu var və bunu cəsərlə etiraf etmək olar, indi isə sənın Mariya ilə heç iki gecən də qalmayıb. Nə ömür sürmək, nə birgə yaşamaq, nə də insan qismətindəkinə sahib olmaq – heç nə. Artıq ötüb-keçmiş bir gecə, bu gün gündüzkü bir saat, qarşıda da bir gecə – o da hələ bəlkə. Belə-belə işlər...

Nə ömür-gün olacaq, nə səadət, nə yüngül həyat sevincləri, nə oğul-uşaq, nə ev, nə vanna, nə təmiz pijama, nə səhər qəzetləri, nə birlikdə oyanıb hiss etmək ki, o yanındadır və sən tək deyilsən. Yox. Bunların heç biri olmayacaq. Amma sənin arzularından həyata keçə biləni yalnız budursa və sən nəhayət bunu tapmısan, onda, heç olmasa, bir gecəni əsl yataqda keçirmək olmazmı?

Sən mümkün olmayan bir şeyi arzulayırsan. Qətiyyətsiz mümkün olmayan. Sən bu qızı, doğrudan da, dediyin kimi sevirənsə, çalış ki, onu lap bərk sevəsən. Əgər bu sevginin uzunmüddətli və davamlı olmasına ümid yoxdursa, qoy onda bu hiss, heç olmasa, güclü olsun. Eşidirsən?

Qədim zamanlarda insanın bütün ömrü buna sərf olunurdu. Sənə isə ikicə gecə qismət olsa da, belə hesab edəcəksən ki, bəxtin lap gətirib. İki gecə. Sevmək, əzizləmək, həsrətlə yad etmək üçün tam iki gecə. Həsrətlə yad etmək üçün. Kədərli və sevincli anlarda. Azar və ölüm anlarında. Yox, belə yox. Azar və sağlamlıq anlarında. Ölüm bizi ayırana qədər. İki gecə. Güman edildiyindən də çox. İndi isə yetər bu barədə düşünmək. Bəsdür. Bunun

ziyanı dəyə bilər. Sənə ziyanı dəyə bilən işləri eləmə. Bax belə.

Qols da məhz bunu deyirdi. Burada çox qaldıqca, Qols ona daha ağıllı görünür. Bəlkə, belə qəziyyə Qolsun özünün də başına gəlib, bəlkə burada hər şey şəraitlə bağlıdır? Onunla bağlıdır ki, vaxt yoxdur və sən həyatdan öz payını götürməyə tələsirsən? Bəlkə də, bu cür şəraitdə hamının başına belə qəziyyə gəlir və yalnız o güman edir ki, burada nə isə fəvqəladə bir şey var, özü də ona görə güman edir ki, belə qəziyyə öz başına gəlib? Bəlkə, elə Qols da Qızıl Ordunun qeyri-nizami süvari hissələrinə komandanlıq edərkən tələm-tələsik qızlarla yatıb, bəlkə şəraitin və bütün digər cəhətlərin uyuşması ilə əlaqədar həmin qızlar da ona indi Mariya Robert Cordana göründüyü kimi görünüb?

Ehtimal ki, Qols bütün bunlara bələddir. O məhz bunu demək istəyirmiş: sənə verilən iki gecədə bütün ömrü yaşamağı bacar.

Düzgün fəlsəfədir. Lakin o inanmırdı ki, Mariya yalnız şəraitin yetirməsidir. Orası düzdür ki, burada təkcə onun yox, həm də qızın vəziyyəti rol oynayıb. Fikirləşdi ki, qızın

düşdüyü müstəsna vəziyyət o qədər də xoşagələn deyil. Hə, o qədər də xoşagələn deyil. Neynək, indi ki belədir, demək, belə də var. Lakin elə bir qanun yoxdur ki, bunun yaxşı olduğunu söyləməyə onu məcbur etsin.

Mən bilməzdim ki, indi duyduqlarımı duymağa qadirəm; bilməzdim ki, başıma belə bir qəziyyə gələ bilər. Mən istərdim ki, ömrüm boyu belə olaydı. Belə də olacaq, – vücudunun o biri yarısı dedi. Belə də olacaq. Sən bunu indi duyursan, bax, elə bu məqam sənin bütün həyatındır. Bu məqamdan başqa heç nəyin yoxdur. Nə dünən var. Nə sabah. Bunu dərk etmək üçün sənə nə qədər vaxt lazımdır? Yalnız bu məqam var və əgər bu məqam sənin üçün iki gündürsə, deməli, iki gün sənin bütün həyatındır və hər şey buna müvafiq olmalıdır. Buna isə iki gün ərzində bütün ömrü yaşamaq deyirlər. Əgər sən giley-güzardan və qeyri-mümkün şeyləri arzulamaqdan əl çəksən, bu çox yaxşı ömür olar. Yaxşı ömür zamanın Bibliya dövrləri ilə ölçülür.

Buna görə də təşvişə düşmə, nə varsa, ona qane ol və öz işini gör, onda sən çox uzun və çox fərəhli ömür sürərsən. Bəyəm son vaxtlar fərəhli deyildi? Nədən giley-lənirsən?

İşim belədir, özünə dedi və bu fikir çox xoşuna gəldi: məsələ əsaslı öyrəndiyin həqiqətlər deyil, rastlaşdığın adamlardır. O, zarafat edə bildiyindən razı qaldı və yenidən qıza tərəf döndü.

– Mən səni sevirəm, dovşanım, indicə nə deyirdin?

– Deyirdim ki, işinə görə narahat olmağına dəyməz, çünki mən heç nəyə qarışmayacam və səni təngə gətirməyəcəm. Əgər sənə köməyim dəyə bilərsə, onda mənə de.

– Heç nə lazım deyil, – o dedi. – Bu, çox sadə işdir.

– Mən Pilardan öyrənəyəm, görüm kişinin qulluğunda necə dururlar. O nə desə, onu da elərəm.

– Mənə heç nə lazım deyil.

– *Que va*, heç nə lazım deyil! Götürək elə sənənin yataq kisəni, onu bu səhər çırpmaq, havaya vermək, gün düşən yerdən asmaq, axşamsa şəhər düşənəcən götürmək lazım idi.

– Hə, dovşanım, bəs sonra?

– Corablarını yuyub qurutmaq lazımdır. Mən elə edəcəm ki, həmişə iki cüt ehtiyat corabın olsun.

– Daha nə?

– Əgər sən mənə göstərsən, tapançanı təmizləyib yağlaya bilərəm.

– Öp məni, – Robert Cordan dedi.

– Dayan, axı bu ciddi işdir. Tapançanı necə təmizləməyi mənə göstərərsən? Pılarda əsgə də var, yağ da. Mağarada sünbəmiz də var, mənəcə, yararlı sünbədir, kara gələr.

– Əlbəttə. Mən sənə mütləq göstərəm.

– Bir məsələ də var, sən mənə bundan atəş açmağı öyrət, əgər yaralansaq, əsir düşməmək üçün özümüzü vura bilərik.

– Çox maraqlıdır, – Robert Cordan dedi. – Sənin belə ideyaların çoxdur?

– Çox deyil, ancaq bu, çox yaxşı ideyadır. Pilar mənə bax bunu verib, necə işlətməyi də öyrədib. – Qız köynəyinin üst cibini açdı, cib darağının qabına oxşayan meşin ftulyar çıxartdı, rezini çəkib üzqırخان ülgücü ona göstərdi. – Mən bunu həmişə özümlə götürürəm. Pilar deyir ki, qulağın lap altını çərtmək, ülgücü bax burdan-bura qədər çəkmək lazımdır. – Qız barmağı ilə göstərdi. – O deyir ki, buradan böyük arteriya keçir, ülgücü belə çəksən, mütləq ona toxunacaq. Özü də deyir ki, bu heç ağrıtmır, ancaq qulağın

altına bərk basmaq və o saat ülgücü aşağı çəkmək lazımdır. Deyir bu çox asandır, özü də bunu eləyəndə heç kəs mane ola bilməz.

– Doğrudur, – Robert Cordan dedi. – Buradan yuxu arteriyası keçir.

Fikirləşdi ki, deməli, qız bunu həmişə yanında gəzdirir. Qərar qəbul olunub və onu həyata keçirmək lazım gəlsə, hər şey hazırdır.

– Amma daha yaxşı olardı ki, məni güllə ilə vurasan, – Mariya dedi. – Söz ver ki, nə vaxt lazım olsa, sən məni vuracaqsan.

– Əlbəttə, – Robert Cordan dedi. – Söz verirəm.

– Bax belə, sağ ol, mən bilirəm, bu da çox asan deyil.

– Eybi yoxdur, – Robert Cordan dedi.

Bütün bunları unudursan, özlüyündə fikirləşdi. Öz işini həddindən artıq düşünəndə Vətəndaş müharibəsinin bütün gözəlliklərini unudursan. Sən bunu tamam unutmusan. Neylək, belə də lazımdır. Bax Kaşkin unuda bilmirdi, bu da onun işinə mane olurdu. Bəlkə yazığın lap əvvəldən ürəyinə damıbmış? Qəribədir ki, Kaşkini vurmağa məcbur olduğunu

heç bir həyəcan keçirmədən fikirləşmişdi. Yəqin ki, bir vaxt o bu fikirdən həyəcan duyacaq. Hələlilik isə heç bir həyəcan keçirtmir.

– Mən səninçün daha çox iş görə bilərəm, – çox ciddi görkəmdə və qadın qayğıkeşliyi ilə onun yanınca addımlayan Mariya dedi.

– Mənə güllə vurmaqdan başqa da?

– Hə. Lüləyəoxşar siqaretlərin qurtaranda mən sənin üçün siqaret eşə bilərəm. Pilar mənə öyrədib, lap yaxşı eşirəm – kip və hamar, tütün də dağılmır.

– Lap gözəl. Özün də dilinlə yapışdırırsan?

– Hə, – qız cavab verdi. – İşdir, yaralansan, mən sənə qulluq edəcəm, yaralarını sarıyacam, səni yedizdirəcəm...

– Bəs yaralanmasam necə? – Robert Cordan soruşdu.

– Onda xəstələnsən, sənə qulluq edəcəm, bulyon bişirəcəm, əl-üzünü yuyacam, səninçün hər şey edəcəm. Bir də sənə ucadan kitab oxuyacam.

– Bəs xəstələnməsəm necə?

– Onda səhər sən oyanan kimi qəhvə gətirəcəm...

– Bəs qəhvə xoşlamıramsa, onda necə?

– Yox, xoşlayırsan, – qız sevinclə dedi. – Bu səhər iki fincan içdin.

– Təsəvvür elə ki, birdən qəhvədən acığım gəldi, mənə güllə vurmədilər, yaralanmadım, xəstələnmədim, siqareti tərgitdim, corablarım bir cütdən çox olmadı, yataq kisəsini çıxırmağı da özüm öyrəndim. Bəs onda nə olsun, dovşanım? – Əlini qızın çiyinə vurdu. – Hə, nə olsun?

– Onda, – Mariya cavab verdi. – Pilardan qayçı istəyəcəm və sənin saçlarını gödəldəcəm.

– Gödək saç xoşuma gəlmir.

– Mənim də, – Mariya dedi. – Səninki kimi xoşuma gəlir. Belə. Sənə lap heç nə lazım olmasa, oturub üzünə baxacam, gecələr isə sevişəcəyik.

– Əladır, – Robert Cordan dedi. – Layihənin axırıncı hissəsi xüsusilə təqdirəlayiqdir.

– Məncə də elədir. Bu, hamısından yaxşıdır, – Mariya gülümsündü. Sonra isə: – Ah, *İngles*, – dedi.

– Mənim adım Robertodur.

– Bilirəm. Amma Piların dediyi kimi, *İngles* daha çox xoşuma gəlir.

– Hər halda, mənim adım Robertodur.

– Yox, – qız dedi. – Artıq ikinci gündür ki, sənin adını *İngles* çağırırlar. De görüm, *İngles*, mən sənin işinə kömək edə bilərəm?

– Yox. Mənim elədiyimi təkliddə və açıq başla eləmək lazımdır.

– Yaxşı, – qız dedi. – Bəs işini haçan qurtaracaqsan?

– Əgər hər şey yaxşı olsa, bu gün axşam.

– Yaxşı, – qız gülümsədi.

Onlardan aşağıda axırıncı meşəlik görünürdü, sonra isə düşərgə gəlirdi. Çəmənliyin kənarında, meşənin lap girəcəyində qaraltı görünürdü; bir qadın başını əllərinə dayayıb oturmuşdu. Onların dayandığı yerdən həmin qaraltı ağacların boz gövdələri arasında iri qara boğçaya oxşayırdı.

– O kimdir? – Robert Cordan qaraltını göstərib soruşdu və qız onun göstərdiyi istiqamətə diqqətlə baxıb: “Pilardır, əlbət ki, Pilardır” dedi.

– Gedək, – Robert Cordan çəmənlə qaçmağa başladı.

Dizə qədər qalxan hündür süpürgə kollarının arasıyla qaçmaq çətin idi və bir azdan o, sürətini azaldıb iri

addımlarla getdi. İndi o görürdü ki, qadının başı dizlərinin üstündə çarpazladığı qollarının arasındadır, qadının dolu bədəni şam ağaclarının fonunda qaraya çalır. Yaxınlaşıb ucadan səslədi:

– Pilar!

– Hə! – qadın dedi. – Sevişib qurtardınız?

– Kefin yoxdur? – Robert Cordan qadına tərəf əyilib soruşdu.

– *Que va*, – qadın dedi. – Eləcə yatmışdım.

– Pilar, – Mariya çatıb ona yaxınlaşdı və yanında dizi üstə düşdü. – Sənə nə olub? Özünü pis hiss edirsən?

– Mən özümü lap yaxşı hiss edirəm, – Pilar dedi. Amma yerindən tərpənmədi və hər ikisini diqqətlə süzməyə başladı.

– Hə, necədir, *İngles*? Bir daha gücünü göstərdin?

Robert Cordan onun sözlərinə məhəl qoymadan soruşdu:

– Sən, doğrudan, özünü yaxşı hiss edirsən?

– Mənə nə olub ki? Yatırdım da. Bəs siz?

– Biz yox.

– Hə, – Pilar Mariyaya baxdı, – görürəm, bugünkü sənin ürəyincə olub.

Mariya qızardı və cavab vermədi.

– Onunla işin olmasın, – Robert Cordan qadına dedi.

– Səndən soruşan yoxdur. Mariya! – qadın bozardı; səsi çox hiddətli idi, ancaq qız başını qaldırmadı. – Mariya, mən dedim ki, deyəsən, bugünkü iş sənün ürəyincə olub.

– Onunla işin olmasın, – Robert Cordan da dediyini təkrarladı.

– Sən mumla, – Pilar ona baxmadan çəmkirdi. – Qulaq as, Mariya, mənə bircə şeyi de görüm.

– Yox, – Mariya başını buladı.

– Mariya, – Piların səsi də sifəti kimi cod idi; bu sifətdə bir tikə mülayimlik yoxdu. – Mənə bircə şeyi de görüm. Öz xoşunla söylə.

Qız başını buladı.

Robert Cordan fikirləşdi: əgər mənə bu qadınla işləmək lazım gəlməsəydi, onun əyyaş ərindən, miskin dəstəsindən işim keçməsəydi, indi ona bir şapalaq ilişdirərdim ki...

– Onunla işin olmasın, – o özününkünə oxşamayan tamam ayrı bir səslə dilləndi və düşündü ki, deyəsən, bu iş

şapalaqsız ötüşməyəcək; bu saat ona yağlı bir şillə çəkəcəm, qoy hər şey cəhənnəm olub getsin.

Pilar heç ona cavab da vermədi. O, quşu ovsunlayan ilana, ya quşla oynayan pişiyə oxşamırdı. Qadının davranışında heç bir yırtıcılıq və ya xainlik yox idi. Lakin o, başını qaldırıb boynunu şişirdən kobra kimi gərgin vəziyyətdə idi. Bu gərginlik aşkar hiss olunurdu. Bu gərginlikdə bir təhlükə duyulmaqda idi. Lakin kin yox idi, yalnız amiranə bir həvəs, istədiyini öyrənmək həvəsi vardı. Robert Cordan fikirləşdi ki, kaş heç bunu görməyəydim, amma şillə vurmağın yeri deyil.

– Mariya, – Pilar dedi, – mən sənə toxunmaram. Öz xoşunla de. *De tu propia voluntad* – bu, ispanca belə səslənirdi.

Qız başını yırğaladı.

– Mariya, hə, öz xoşunla. Eşidirsən məni? Bir söz de.

– Yox, – qız astadan cavab verdi. – Yox, yox.

– Onsuz da deyəcəksən. Axır ki, bir söz deyəcəksən, hər nə olsa, dəxli yoxdur. Görərsən. Sən bu sözü deməlisən.

– Yer titrəyirdi, – Mariya qadına baxmadan dedi. – Doğru sözümdür. Amma bunu danışmaq mümkün deyil.

– Belə de, – Pilar bunu mülayim və mehriban bir səsle dedi; səmimiyyətinə şübhə ola bilməzdi. Lakin Robert Cordan qadının alnını və üst dodağının yuxarısını bürüyən xırdaca tər damllarını gördü. – Deməli, belə. Deməli, bu cür olub.

– Doğrudan da, belə olub, – Mariya dodağını dişlədi.

– Əlbət ki, elə olub, – Pilar mehribanlıqla dedi. – Amma bunu adamlara danışma, çünki onlar heç vaxt sənə inanmazlar. *İngles*, de görək, sən qanında qaraçı qarışığı yoxdur ki?

Robert Cordan qalxmaq üçün ona kömək elədi.

– Yox, – dedi, – mən bilən, yoxdur.

– Mariyanın da qanında yoxdur, özü dediyinə görə, – Pilar dedi. – *Pues es muy raro*. Bu, çox qəribədir.

– Ancaq olub, Pilar, – Mariya cavab verdi.

– *Como que no, hija?* – Pilar dedi. – Nə üçün də olmasın, qızım? Mən cavan olanda, yer elə titrəyirdi ki, hətta dəhşətə

gəlirdim, qorxurdum ki, birdən lap altımdan qaçar. Hər gecə belə olurdu.

– Yalan deyirsən, – Mariya dedi.

– Hə, – Pilar dedi. – Yalan deyirəm. Bu, ömür boyu yalnız üç dəfə olur. Doğrudan, altında yer titrəyirdi?

– Hə, – qız dedi. – Doğrudan titrəyirdi.

– Bəs sən necə, *İngles?* – Pilar Robert Cordana baxdı. – Amma yalan demə!

– Titrəyirdi, – o cavab verdi. – Doğru deyirəm.

– Oldu, – Pilar dedi, – oldu. Bu yaxşıdır.

– Bəs o üç dəfə barədə nə deyirdin? – Mariya soruşdu. – Bu, nə deməkdir?

– Üç dəfə, – Pilar dedi. – Sən artıq bir dəfəsini görmüsən.

– Cəmi üç dəfə?

– Çoxlarında heç bir dəfə də olmur. Dəqiq yadındadır ki, yer titrəyirdi?

– Özümü saxlaya bilmirdim.

– Deməli, doğrudan da, titrəyirmiş, – Pilar dedi. – Hə, indi ki belədir, dur gedək düşərgəyə.

Onlar şam meşəsindən keçərkən Robert Cordan qadından soruşdu:

– Üç dəfə barədə dediklərin nə uydurmadır?

– Uydurma? – Qadın çəpəki ona baxdı. – Bu heç də uydurma deyil, mənim balaca ingilisim.

– Bəs onda nədir, cadudur, ovuc falı kimi bir şeydir?

– Necə demişəmsə, əslində, elədir, bütün *gitanos*⁴⁶ bunu öz təcrübələrindən bilirlər.

– Biz ki, *gitanos* deyilik.

– Hə. Amma sənin bəxtin gətirib. Bəzən iş elə düşür ki, qaraçı olmayanların da bəxti gətirir.

– Deməli, üç dəfə barədə dediklərin ciddi söhbətdir?

Qadın ona nəsə qəribə bir nəzər saldı.

– Əl çək məndən, *İngles*, – dedi, – mənimlə işin olmasın. Hələ çox cavansan, səninlə danışmağı özümə sığdırmıram.

– Axı, Pilar... – Mariya dedi.

– Sus, – Pilar ona cavab verdi. – Artıq səndə bir dəfə olub, hələ ikisi qalıb.

⁴⁶Qaraçılar (*ispanca*)

– Bəs səndə neçəsi olub? – Robert Cordan soruşdu.

– İkisi, – deyə Pılar iki barmağını qaldırdı. – İkisi.

Üçüncü daha olmayacaq.

– Neyçün? – Mariya soruşdu.

– Sən sus, – Pılar dedi. – Ah, bu südəmərlər lap zəhləmi tökdülər!

– Üçüncüsü neyçün olmayacaq? – Robert Cordan soruşdu.

– Sən də sus, anladın? – Pılar dedi. – Sus.

Yaxşı, Robert Cordan özünə dedi. Məni aldada bilməzsən. Çox qaraçı tanıyıram, hamısının da öz qəribəliyi var. Əslində biz özümüz də eləyik. Fərq ancaq bundadır ki, biz bir parça çörəyimizi halallıqla qazanırıq. Heç kəs bilmir ki, biz hansı tayfadan törəmişik, ondan nəyi götürmüşük və əcdadlarımızın yaşadığı keçilməz meşələrin hansı sirləri varmış. Biz ancaq bunu bilirik ki, heç nə bilmirik. Gecələr başımıza gələnlər barədə heç nə bilmirik. Amma bunlar gündüz olursa, çox yaxşıdır. Nə olubsa olub. Lakin bu qadın qızı nəinki mütləq danışdırmağa çalışırdı, hərçənd, qız bunu istəmirdi, həm də onun yaşadığı hissi mənimsəməyə və öz

hissinə çevirməyə çalışırdı. O həm də buna nəşə bir qaraçı müəmması qatıb-qarışdırmaq istəyirdi. Bəlkə də, orada, dağ yolunda o, çox əziyyət çəkməli oldu, lakin elə indicə, meşənin kənarında, axır ki, öz istəyinə yetişdi. Əgər o bunu pis niyyətlə eləsəydi, o lap güllələnməyə layiq idi. Ancaq bu, acıqdan olmadı. Bu yalnız həyat eşqini, nəşə duyğusunu qoruyub saxlamaq istəyi idi. Mariya vasitəsilə saxlamaq istəyi idi.

Bu müharibə qurtarandan sonra sən qadın psixologiyasını öyrənməyə girişə bilərsən, özünə dedi. Lap elə Pilardan başlarsan. Düzünə qalsa, bugünkü gün onun üçün ağır oldu. Hələ indiyə kimi o, bir dəfə qaraçı oyunu çıxarmamışdı. Yalnız ovuca baxıb fal açmaqdan başqa. Hə, doğrudur, ovuca baxıb fal açmaqdan başqa. Güman etmirəm ki, belə fala baxmaqla o mənim başımı qatırdı. Ovcumdan nəyi oxuduğunu həqiqətən söyləmək istəmir. Özü isə buna inanır və susur. Amma bu, hələ heç nəyi sübut etmir.

– Qulaq as, Pilar, – o, qadına dedi.

– Nə var? – Pilar ona baxıb gülümsündü.

– Sən bu müəmmalı hərəkətdən əl çək, – Robert Cordan dedi. – Mənim belə şeydən xoşum gəlmir.

– Hə? – Pilar soruşdu.

– Mən adamyeyənlərə, kahinlərə, falabaxanlara və hər cür qaraçı sərsəmliyinə inanmıram.

– Doğrudan? – Pilar soruşdu.

– Hə. Xahiş edirəm, qızı da rahat burax.

– Yaxşı. Mən onu rahat buraxaram.

– Müəmmalı hərəkətindən də əl çək, – Robert Cordan dedi. – Bizim ciddi işimiz kifayət qədərdir və hər cür axmaq şeylərlə vəziyyəti mürəkkəbləşdirmək lazım deyil. Mübhəmlik az, görülən iş çox olmalıdır.

– Aydınır, – Pilar dedi və razılıq əlaməti olaraq başını tərpətib gülümsündü. – Amma de görüm, *İngles*, de görüm yer titrəyirdi?

– Hə, səni lənətə gələsən! Titrəyirdi!

Pilar gülə-gülə Robert Cordana baxıb dedi:

– Ah, *İngles*, *İngles*, sən çox gülməlisən. Əvvəlki vüqarını geri qaytarmaq üçün çox çalışmalı olacaqsan.

Səni lənətə gələsən, Robert Cordan düşündü. Lakin susdu, düşündüyünü dilə gətirmədi. Onlar söhbət etdikcə buludlar günəşin qabağını tutdu. O, geri dönüb gördü ki, dağların üzərində səma boz buludlarla örtülüb.

– Elədir ki, var, – Pilar göyə baxıb dedi. – Qar yağacaq.

– İndi? Az qala, iyunda?

– Burada nə təəccüblü iş var ki? Dağlar ay haqq-hesabına baxmır. Həm də aya görə hələ maydır.

– Qar yağa bilməz, ola bilməz ki, qar yağsın.

– Hər halda, yağacaq, *İngles*, – qadın dedi.

Robert Cordan bozarmış səmaya baxdı və gözünün qabağında buludların arasında güclə görünən günəşin üzünü tamamilə örtüldü, ətraf boz, ağır, sıx buludlara büründü; boz duman da, hətta dağların zirvələri də görünməz oldu.

– Hə, – o, qadına dedi. – Görünür, sən haqlısan.

ON DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Onlar düşərgəyə çatanda qar artıq yağırdı və şam ağaclarının arasından çəpəki vururdu. Əvvəlcə qar aramla, iri və seyrək lopalarla yağır, ağacların gövdələri arasında uçuşurdu. Dağlardan soyuq külək əsəndə qar da gücləndi və aramsız yağmağa başladı, Robert Cordan mağaranın ağzında dayanıb bu mənzərəyə sakit bir hiddətlə baxırdı.

– Çox yağacaq, – Pablo dedi.

Onun səsi xırıltılı idi, bulanıq gözləri qan çəkmişdi.

– Qaraçı qayıtdı? – Robert Cordan ondan soruşdu.

– Yox, – Pablo dedi. – Nə qaraçı qayıdıb, nə də qoca.

– Məni yol üstündəki yuxarı posta ötürərsən?

– Yox, – Pablo dedi. – Mən bu işə qarışmayacam.

– Lazım deyil, özüm taparam.

– Belə çovğunda azmaq da olar, mən sənin yerinə olsaydım, getməzdim.

– Yamacla aşağı enmək, sonra isə yolboyu getmək lazımdır.

– Tapmağına, ola bilsin ki, taparsan. Ancaq sənin gözətçilərin, yəqin ki, belə qarı görüb qayıdacaqlar, sən onlarla rastlaşmayacaqsan.

– Qoca mənsiz qayıtmaz.

– Qayıdar. Belə qarda orada oturub qalmaz, – Pablo dedi, sonra küləyin qar lopalarını mağaranın ağzından necə qovduğına baxa-baxa soruşdu: – *İngles*, qarın yağmağından narazısan?

Robert Cordan söydü. Pablo isə bulanıq gözlərini ona zilləyib güldü.

– *İngles*, sənin hücumun daha boşa çıxdı, – dedi, – keç mağaraya, adamların da bu saat gələrlər.

Mariya ocaqdakı odu üfləyirdi. Pilar isə mətbəx stolunun başında əlləşirdi. Ocaq tüstülənirdi, amma qız oyunları ağaqla qurdaladı, bükülmüş qəzetlə yellədi və alov parlaq şölələrlə mağaranın bacasına qalxdı.

– Lənətə gəlsin bu qar, – Robert Cordan dedi. – Səncə, çox yağacaq?

– Çox yağacaq, – Pablo şən halda dedi, sonra da Pıları səslədi: – Arvad, qar yağmağından sən də narazısan? Axı sən indi komandirsən, sən də narazı olmalısən.

– *A mi pue?*⁴⁷ – Pilar çiyini üstədən dönüb cavab verdi. – Yağır, qoy yağsın.

– Şərab iç, *İngles*, – Pablo dedi, – mən bütün günü qar həsrətilə şərab içmişəm.

– Parçını mənə ver, – Robert Cordan dedi.

– Qarın şərəfinə, – Pablo əlində parç ona tərəf əyildi.

Robert Cordan Pablonun gözlərinin içinə baxa-baxa parçını onun parçına vurdu. Fikirləşdi ki, ay səni bulanıqgöz əyyaş! Mən bu heyvana indi nə deyim axı. Bax, bu parçı həvəslə onun dişlərinin üstünə ilişdirərdim. Yox, yox, sakit ol, – özünə dedi, sakit ol.

– Qarın özgə hüsünü var, – Pablo dedi. – Belə havada daha bayırda yatmaq olmaz.

⁴⁷Mənə nə dəxli? (*ispanca*)

Hə, deməli, bu da sənə rahatlıq vermirmiş, Robert Cordan fikirləşdi. Sənin qaygın çoxdur, Pablo. Yaman çoxdur.

– Olmaz? – nəzakətlə soruşdu.

– Olmaz. Çox soyuqdur, – Pablo dedi. – Həm də rütubətdir.

Sən bilmirsən axı bu pərqu yatacağıma altmış beş dolları mən nəyə görə vermişəm, Robert Cordan fikirləşdi. İndi istərdim ki, qar üstündə bu yatacaqda keçirdiyim gecələr qədər dollarım olaydı.

– Deməli, məsləhət görürsən ki, burada yatım? – yenə nəzakətlə soruşdu.

– Bəli.

– Sağ ol, – Robert Cordan dedi. – Mən bayırda yatacam.

– Qarın içində?

– Hə! (Lənətə gəlsin sənin qızarmış donuz gözlərin, qıllı donuz sifətin!) Qarın içində. (Bu satqın, bu əclaf, bütün işləri korlayan bu qəfil qarın içində.)

O, ocağa daha bir odun atan Mariyaya yanaşdı.

– Sənin işin üçün pis oldu, hə? – qız soruşdu. – Dilxorsan?

– *Que va*, – o dedi. – Dilxor olmağın nə mənası. Şam tez olacaq?

– Mən bilirdim ki, sənə iştaha gələcək, – Pilar dedi. – Hələlik bir tikə pendir yeyərsən?

– Sağ ol, – Robert Cordan dedi.

Qadın mağaranın tağına vurulmuş qarmaqdan asılı torun içindən bir parça pendir götürdü, yeyilmiş kənarından qalın, yekə bir tikə kəsib Robert Cordana uzatdı. O, ayaq üstə yedi. Pendir keçi iyi verməsəydi, daha da dadlı olardı.

– Mariya, – Pablo stolun arxasından çağırdı.

– Nə var? – qız soruşdu.

– Mariya, stolu təmiz sil, – Pablo Robert Cordana baxıb hırıldadı.

– Özün batırdığın yeri özün də sil, – Pilar dedi. – Amma əvvəlcə çənəni və köynəyini, sonra isə stolu sil.

– Mariya, – yenə Pablo çağırdı.

– Ona fikir vermə. Sərxoşdur, – Pilar dedi.

– Mariya, – Pablo irişdi, – qar hələ də yağır, bu çox gözəldir.

Bilmir ki, mənim kisəm necədir, Robert Cordan düşündü. Xırdaca donuz gözlərini bərəldən bu adam bilmir ki, həmin kisədən ötrü altmış beş dolları Vudsa nə üçün vermişəm. Hər halda, qaraçı tez qayıdaydı. O qayıdan kimi qocanın ardınca gedəcəm. Lap bu saat durub gedərdim, ancaq qorxuram ki, doğrudan da rastlaşmayaq. Bir də heç bilmirəm ki, post üçün harada yer seçib.

– Qartopu oynamaq istəyirsən? – o, Pabloya dedi. – De görüm, istəyirsən qartopu atmaq?

– Nə? – Pablo soruşdu. – Nə fikrə düşmüşsən?

– Heç, – Robert Cordan dedi. – Yəhərlərin üstünü yaxşı örtmüşsən?

– Hə.

Onda Robert Cordan ingiliscə dedi:

– Hə, indi atlara arpa verməli olacaqsan. Yoxsa başlarını açıb buraxacaqsan ki, qarın altından özləri yem tapsınlar?

– Nə?

– Heç nə. Bu, sənin boynuna düşür, dost. Mən buradan piyada gedəcəm.

– Niyə birdən ingiliscə danışdın? – Pablo soruşdu.

– Bilmirəm, – Robert Cordan dedi. – Lap çox, həddən artıq yorulanda bəzən ingiliscə danışırım. Ya da bir şeyə bərk acığım tutanda. Ya da, tutaq ki, işim düz gətirməyəndə. Hə işim bəd gətirəndə ingiliscə danışırım ki, ingilis nitqinin ahəngini eşidim. Belə danışmaq adama təskinlik verir. Məsləhət görürəm ki, yeri düşəndə yoxlayasan.

– *İngles*, sən orada nə danışırısan? – Pilar soruşdu. – Nəsə maraqlı söhbətə oxşayır, amma başa düşmək olmur.

– Heç nə, – Robert Cordan dedi. – Mən ingiliscə “heç nə” dedim.

– Hə, elə isə ispanca danış – Pilar dedi, – ispan danışığı həm qısa, həm də sadə səslənir.

– Doğrudur, – Robert Cordan dedi.

Ay səni, o düşündü. Ay səni, Pablo, ay səni Mariya, ay səni küncdə oturan iki qardaş, adınızı unutmuşam, ancaq yadıma salmalıyam. Əgər siz bilsəniz ki, bəzən bütün bunlardan nə qədər yoruluram: bunlardan da, sizdən də,

özümdən də, müharibədən də. Elə gərək birdən-birə qar yağaydı? Vallah, bu lap ağ oldu. Hər şeyi olduğu kimi qəbul etmək və çətinliyə üstün gəlmək lazımdır. İndi isə bəsdir dərd çəkdin, qarın yağmasıyla da barış, axı, elə bil, bir neçə dəqiqə əvvəl bununla barışmışdın. Sən indi fikirləş ki, qaraçının işi necədir və gedib oradan qocanı necə gətirəcəksən. Hər halda, işə bir bax! Mayın axırında qar yağır! Yaxşı, bəsdir. Bəsdir daha. Axı bu, sənin bəxt piyaləndir, – öz-özünə dedi. Piyalə barədə orada nə deyilirdi? Ya gərək hafizəni möhkəmləndirəsən, ya da heç vaxt sitat gətirməyəsən, çünki gətirdiyin sitatı dəqiq xatırlamayanda o, səni unutduğun ad kimi daim təqib edir və ondan yaxa qurtara bilmirsən. Hə, bəxt piyaləsi barədə orada necə deyilir?

– Mənə bir piyalə şərab tök, – ispanca Pabloya dedi. Sonra əlavə etdi: – Qar çox yağıb, hə?

Pablo sərxoşcasına ona baxıb qımışdı. Sonra yenə başı ilə təsdiq edib qımışdı:

– Hücüm də qaldı. *Aviones*⁴⁸ də. Ancaq qar var.

– Sən necə bilirsən, Pablo, bu qar çox çəkər? – Robert Cordan onunla yanaşı əyləşib soruşdu. – Səncə, bütün yayı yağacaq. Hə, Pablo?

– Bütün yayı yox, – Pablo dedi. – Bu gün və sabah isə yağacaq.

– Niyə belə fikirləşirsən?

– Çovğun cürbəcür olur, – Pablo inamla və öyüd verirmiş kimi dedi. – Bəzən çovğun Pireneydən gəlir. Onda soyuq olur. Amma indi belə çovğunun vaxtı keçib.

– Hə, – Robert Cordan dedi. – Hə, onda buna da şükür.

– Bu çovğunsa Kantabrikodan gəlir, özü də dənizdən başlanır. Külək bu tərəfə əsəndə həmişə bərk çovğun olur, çoxlu da qar yağır.

– A dost, sən bütün bunları haradan bilirsən? – Robert Cordan soruşdu.

İndi onun hirsli soyumuşdu, bütün tufanlar kimi, çovğun onu xumarlandırırdı. Boran, fırtına, qəfil başlanan qasırga,

⁴⁸Təyyarələr (*ispanca*)

şiddətli tropik küləyi, yay vaxtı dağlarda ildırım çaxa-çaxa yağan leysan ona heç nə ilə müqayisəyə gəlməyəcək bir təsir bağışlayırdı. Bu, döyüşdən xumarlanmaya bənzəyirdi, ancaq daha xoş idi. Döyüşdə də külək cövlan edir, qızmar külək – quru və isti külək əsir, adamın ağzını qurudub yandırır, özü də şiddətlə əsir, elə bil göydən tozqarışlıq od ələnir; döyüş uğuru kimi dəyişkən olan bu külək gah güclənir, gah da dayanır. Hə, o, belə küləyə yaxşı bələddir.

Amma çovğun tamam başqa şeydir. Çovğun vaxtı meşə heyvanına yaxın gəlmək olar və o, səndən qorxmaz. Heyvanlar kor-koranə meşədə dolaşır, bəzən maral lap komanın yanına gəlir, küləkdən qorunmaq üçün divarın dibinə qısıılır. Çovğunda bəzən elə olur ki, birbaşa sığınım üstünə çıxırsan, o, mindiyin atı başqa bir sığın hesab edərək çəkinmədən sənə qabağına qaçır. Çovğunda həmişə adama elə gəlir ki, guya dünyada düşmən və düşmənçilik yoxdur. Çovğun zamanı külək qasırğa gücü ilə də əsə bilər, amma o saf və bəyaz olur, hava burulğan bəyazlığına bürünür və ətraf öz görkəmini dəyişir, külək yavaş-yavaş isə hər yana sakitlik və durğunluq çökür. Bax, indi əsl çovğun başlayıb

və ondan həzz almaq olar. O, işi korlasa da, ondan həzz almaq mümkündür.

– Mən uzun illər çodar olmuşam, – Pablo dedi. – Hələ yük maşınları gəlməmişdən qabaq biz iri arabalarla dağlarda yük daşıyırdıq. Havanın sirlərini də elə o vaxtlar öyrənmişəm.

– Bəs necə oldu ki, hərəkata qoşuldun?

– Mən həmişə sollardan olmuşam, – Pablo dedi, – bizimkilərin əksəriyyəti Asturiyadan idi, oranın camaatı isə siyasi cəhətdən çox yetkindir. Mən həmişə Respublikanın tərəfində olmuşam.

– Bəs hərəkət başlanana qədər nə ilə məşğul idin?

– Saraqosada bir at zavodu sahibinin yanında işləyirdim. O həm korrida üçün, həm də orduya at satırdı. Pılara da orada rast gəldim, o vaxt matador Finito de Palensia ilə qalırdı. Yadındadırsa, özü bu barədə danışdı.

Pablo bunu aşkar iftixarla söylədi.

– Yaxşı matador deyildi, – qardaşlardan biri ocağın başında arxası onlara tərəf durmuş Pılara nəzər saldı.

– Doğrudan? – Pilar cəld üzünü ona çevirdi. – Yaxşı matador deyildi?

Mağarada, ocağın qabağında dayanan qadın birdən balacaboy, qaraşın, soyuq baxışlı o gənci gözlərinin qabağına gətirdi, onun qəmgin gözlərini, batıq yanaqlarını, alnında burulan və tərdən islanmış qara saçlarını gördü, başına dar olan şlyapası alnında özgələrinin görə bilmədiyi qırmızı zolaq açmışdı. Budur, o, atı indicə buynuzuna keçirən beşyaşar buğanın qarşısında dayanıb, buğa gərilməmiş boynunun bütün gücünü toplayıb atı da, nizənin iti ucunu boynuna ilişdirən atlını da getdikcə yuxarı qaldırır, o qədər qaldırır ki, at, nəhayət, gurultu ilə yerə sərilir və atlını taxta məhəccərə çıxır. Sonra buğa güclü boynunu əyir, buynuzunu qabağa verir və atın axırına çıxmaq üçün irəli cumur. O qədər də yaxşı matador olmayan Finito isə buğa ilə üzbəüz dayanıb, böyrünü ona çevirib. Qadın muletanın ağır parçasını Finitonun taxtaya necə sarıdığına aydın gördü, parça hopmuş qandan ağırlaşaraq sallanmışdı, çünki buğa irəli cumanda və banderillər cingildəyəndə o, parçanı buğanın başına, tərdən parıldayan yalına, sonra isə bütün

kürəyinə çəkmişdi. Qadın Finitonun, sanki yerə mıxlanmış buğanın başından cəmi beş addım aralıda durduğunu gördü. Matador buğanın qabağında yanakı durmuşdu, qılıncı yavaş-yavaş buğanın kürəyi bərabərinə qaldırır və iti tiyəsi ilə, buğanın başı yuxarıda olduğundan hələ görə bilmədiyini nöqtəni nişan alırdı. Bu saat o, sol əlindəki qanlı parçanı yelləderək buğanı məcbur edəcək ki, başını əysin, amma hələlik dabanları üstə azca ləngər vurur və buynuzun yarılmış ucuna doğru yanakı duraraq qılıncın tiyəsi ilə nişan alır; nəfəsini zorla çəkən buğa isə gözlərini muletadan ayırmır.

İndi qadın Finitonu lap aydın görür və onun nazik uca səsini eşidirdi. Budur, bəstəboy matador başını döndərərək qırmızı məhəccərin yuxarisına, birinci sırada əyləşən adamlara baxdı və dedi: “Görək, onu bu cür öldürə biləcəyikmi!”

Qadın Finitonun səsini eşitdi və sonra dizinin necə büküldüyünü gördü. Finito irəli, birbaşa buynuzun üstünə getdi, onun qara arıq əlindəki muletanın hərəkətinə uyğun

olaraq, buynuz da möcüzə kimi aşağı, yana əyildi və qılıncın tiyəsi buğanın tozlu yalının donqar yerinə sancıldı.

Qadın parıldayan tiyənin yavaş-yavaş və rahatca dərinə işlədiyini gördü. Elə bil buğa güc verərək özü qılıncı içinə çəkirdi, qara yumruq dartılmış dəriyə toxunana qədər qadın onun hərəkətini izlədi, bu vaxt qılıncın girdiyi yerdən bir an belə nəzərini çəkməyən balaca qarayanız adam qəddini düzəldib dalına yapışmış yastı qarnını buynuzdan uzaqlaşdırdı, sonra isə geriyyə atılıb şəstlə dayandı – sol əlində muletanın ağacını tutmuşdu, sağ əli yuxarı qalxmışdı – buğanın can verməsinə baxmağa başladı.

Budur, o dayanıb baxır, buğa var gücünü toplayıb ayaq üstə durmağa çalışır, dibindən kəsilmiş və indicə yıxılacaq ağac kimi ləngər vurur, ayağının altından qaçan yerə təkan verir, o isə təntənə əlaməti olaraq sağ əlini qaldıraraq dayanıb baxır. Qadın bilirdi ki, indi o hər şeyin başa çatmasından xoş bir rahatlıq duyur, çünki buğa can verirdi. O bütün bədənini əyib buğanı irəli buraxarkən buynuz ona dəyməmişdi, qarnına sancılmamışdı. O dayanıb bunu düşünməkdə ikən buğanın dizləri qatlandı, nəfəsi kəsilmiş

heyvan yerə sərildi, ayaqlarının dördü də havada qaldı və bu vaxt qadın gördü ki, balaca, qarayanız adam yorğun halda, üzündə donuq bir ifadə, məhəccərə tərəf addımladı.

Qadın bilirdi ki, indi o, qaça bilməz; hətta həyatı bundan asılı olsa belə, qaça bilməzdi, qadın baxırdı, onun asta addımlarla məhəccərə yaxınlaşmasına, dəsmalla ağzını silməsinə, ona nəzər salıb başını tərpətməsinə, sonra isə dəsmalla üzünü silib meydanın ətrafında zəfər yürüşünə başlamasına baxırdı.

Budur, o asta-asta, ayaqlarını sürüyə-sürüyə meydanı dövrə vurur, gülümsəyir, baş əyir, gülümsəyir, arxasınca isə köməkçiləri gəlirlər, əyilib siqarları yığırlar, şlyapaları təzədən camaatın içinə atırlar; o isə təbəssümlə, qəmli baxışlarla yürüşünü davam etdirir və meydanı dövrə vurub onun qarşısında dayanır. Sonra qadın bir də baxdı və gördü ki, o artıq dəsmalı ağzına tutub taxta məhəccərin kənarında əyləşmişdir.

Pilar bütün bunları ocağın başında dayanarkən gördü və görüb dedi:

– Hə, deməli, o yaxşı matador deyildi? Gör indi mən ömrümü necə adamlarla keçirməliyəm!

– O yaxşı matador idi, – Pablo dedi. – Lakin boyunun balacılığı ona mane olurdu.

– Həm də deyəsən, vərəmli idi, – Primitivo əlavə etdi.

– Vərəmli? – Pilar soruşdu. – Onun başına gələn bu qədər bəladan sonra necə də vərəmə tutulmaydı? Bu ölkədə yoxsul elə yoxsul kimi də öləcək, əlbəttə, əgər Xuan Marça kimi cinayətkar olmasa, matador və opera tenoru olmasa! Onu vərəm necə tutmaydı? Bir ölkədə ki kapitalistlər çox yeməkdən mədə xəstəliyinə düçar olur və sodasız dolana bilmirlər, yoxsullar isə ömürlərinin ilk günündən son gününə kimi aclıq çəkirlər, onu necə vərəm tutmaydı? Buğa döyüşünün sirrini öyrənməkçün uşaq yaşlarından yarmarkaları gəzib dolaşanda, pulu olmadığından üçüncüdərcəli vaqonlarda biletsiz gedərək skamyaların altında gizlənəndə, orada çirkin və tozun, təzə bəlgəmin, ya qurumuş tüpürcəyin içində uzananda, xüsusən, buğa buynuzlarının zərbəsindən sinən əziləndə necə də vərəmə tutulmayasan?

– Mən bir söz demirəm ki, – Primitivo çiyinlərini çəkdi.

– Mən ancaq onu dedim ki, vərəmli idi.

– Əlbət ki, vərəmli idi, – Pilar iri taxta qaşığı yellədi. –

O, balacaboy idi, onun cır səsi vardı, özü də buğadan bərk qorxardı. Mən heç vaxt belə adam görməmişəm ki, meydana çıxmamışdan qabaq bu qədər qorxsun və heç vaxt da elə adama rast gəlməmişəm ki, döyüş zamanı bu cür qorxmaz olsun. Bura bax, ey! – qadın Pabloya dedi. – Bax sən ölümdən qorxursan. Qorxa-qorxa yaşayırsan. Finito isə, bəlkə səndən də qorxaq idi, amma meydanda şir kimi cəsur olardı.

– O, çox igid matador kimi ad çıxarmışdı, – qardaşlardan biri dedi.

– Heç vaxt bu cür qorxan adam görməmişəm, – Pilar dedi. – O, evdə bir dənə də buğa kəlləsi saxlamazdı. Bir dəfə o, Valyadolid yarmarkasında Pablo Romeronun buğasını öldürdü, özü də çox gözəl öldürdü...

– Yadımdadır, – qardaşlardan böyüyü dilləndi. – Mən o döyüşü görmüşdüm. Buğa sarı-qonur, dikalınlı idi. Çox uzun

buynuzları vardı. Çəkisi otuz arrobasdan⁴⁹ çox olardı. Bu, Finitonun Valyadoliddə öldürdüyü axırınıcı buğa idi.

– Doğrudur, – Pilar dedi. – Həmişə “Kolon” kafesinə toplaşan və özlərini Finito klubunun üzvü adlandıran buğa döyüşü həvəskarları yarmarka qurtarana yaxın onun şərəfinə banket verərdilər, onlar buğanın kəlləsindən müqəvva düzəltdimşidilər və banket vaxtı ona təqdim etməyi qərara almışdılar. Axşam yeməyi zamanı buğanın başı artıq “Kolon” kafesinin divarından asılmışdı, amma üstünə örtük çəkilmişdi. Mən də o banketdə idim, məndən də çirkin olan Pastora, həmçinin Ninya de los Peynes, bir çox qaraçı qızları və lap əla qızlar da orada idilər. Banketdə az adam olsa da, çox canlı, hətta gur keçdi, çünki şam zamanı Pastora və çox məşhur bir qız ləyaqət barədə müzakirə açdılar. Mənim kefim kök idi, amma fikir verdim ki, Finito ilə yanaşı əyləşdiyim müddətdə o, bir dəfə də olsun, buğanın kəlləsinə nəzər salmadı, al-qırmızı parçaya bürünmüş kəllə isə divardan asılmışdı və keçmiş Allah-taalamızın yad edildiyi

⁴⁹**Arrobas** – İspaniyada çəki vahidi (11,5 kq)

həftədə kilsələrdə üstünə örtük çəkilən müqəddəslərin heykəllərini xatırladırdı.

Finito çox az yeyirdi, çünki Saraqosada mövsümün son korridasında öldürdüyü buğa onu elə buynuzlamışdı ki, huşunu itirmiş və uzun müddət özünə gələ bilməmişdi. O zamandan mədəsi yemək saxlamırdı, buna görə də şam vaxtı yaylığını tez-tez ağzına aparıb qan tüpürürdü. Hə, mən nədən danışırıdım?

– Buğanın kəlləsindən, – Primitivo dedi. – Buğa kəlləsinin müqəvvasından.

– Hə, – Pilar dedi. – Hə. Amma mən bəzi təfərrüatı danışmalıyam ki, hər şeyi aydın təsəvvür edə biləsiniz. Məlumdur ki, Finito heç vaxt zarafat etməzdi. O, çox qaşqabaqlı adam idi. Yadıma gəlmir ki, onunla tək qaldığım zaman bir şeyə güləydi. Hətta çox gülməli şey olanda da gülməzdi. O hər şeyə çox ciddi baxardı. Lap az qala Fernando kimi ciddi idi. Amma adını daşıyan həvəskarlar

klubu bu banketi onun şərəfinə düzəltmişdi, buna görə də orada gülürüz, mehriban və şən olmalıydı. Şam zamanı o hey gülümsəyərdi və cürbəcür xoş sözlər danışırdı, məndən başqa heç kəs onun yaylıqla nə etdiyini görmürdü. O özüylə üç dəsmal götürmüşdü, tezliklə hər üçünü islatdı və onda çox astadan mənə dedi:

– Pilar, daha otura bilmirəm. Mən getməliyəm.

– Nə olar, gedək, – dedim.

Görürdüm ki, onun halı lap xarabdır. Məclis qızıışmışdı, səs-küydən qulaq batırdı. Amma sonra Finito dedi ki, yox, Pilar, gedə bilmərəm, hər halda, bu klub mənim adıma daşıyır və mən bunu nəzərə almalıyam. Mən dedim: əgər xəstəsənsə, dur gedək. Yenə razılaşmadı, dedi ki, yox qalacam. Dedi sən mənə bir qədər mansanilya tök. Mən fikirləşdim ki, əgər o heç bir şey yeməyibsə və mədəsi də xarabdırsa, yaxşısı budur içməsin. Amma görünür, bir şey içməyədi, bütün bu səs-küyə və şənliyə daha dözə bilməyəcəkdi. Əlini atıb mansanilya şüşəsini götürdü və tezliklə, demək olar ki, hamısını içdi. Daha yaylığı yox idi, buna görə də indi yaylıq əvəzinə salfetdən istifadə edirdi.

Banket iştirakçıları isə lap coşmuşdular. Klub üzvlərinin bəziləri çəkiddə yüngül olan qızları çiyinlərində oturtmuşdular və onlarla birlikdə stolun başına dolanırdılar. Pastoranı dilə tuturdular ki, oxusun. El Ninyo Rikardo isə gitara çalırdı. Sərxoş olsalar da, onların hamılıqla qələbədən şənlənməsinə baxanda adamın ürəyi açılırdı. Mən heç vaxt bu cür əsl qaraçı şənliyinin hökm sürdüyü banketdə olmamışdım, amma hələ buğa kəlləsinin açılışı olmamışdı, halbuki bütün mərəkə bundan ötrü düzəlmişdi.

Mən özüm də çox şən idim. Rikardo çalanda əl vururdum, Ninya de los Peynes oxumağa hazırlaşanda əl çalmaq üçün dəstə düzəldirdim. Başım bu işlərə qarışdığından heç xəbər tutmadım ki, Finito öz salfetini isladıb və indi də mənimkinə keçib. O, mansanilyadan hey içir və gözləri parıldayırdı, şən halda başını oyan-buyana çevirirdi. Qorxudan çox danışa bilmirdi, çünki söhbətin şirin yerində salfetə əl atacağından ehtiyat edirdi; amma özünü elə göstərirdi ki, guya çox şən və məmnundur, əslində ondan tələb olunan da elə bu idi.

Hər şey yaxşı gedirdi, amma birdən yanımda əyləşən kişi – Rafael el Qalyonun keçmiş impressariosu mənə bir əhvalat danışmağa başladı, onun axırı belə idi: “Hə, Rafael yanıma gəlib deyir: Siz dünyada ən yaxşı və ən nəcib dostumsunuz. Mən sizi doğma qardaşım kimi istəyirəm”. O mənə qalstuk üçün gözəl bir brilyant sancaq verdi və hər iki yanağımdan öpdü, hər ikimiz elə mütəəssir olduq ki, gözlərimiz yaşardı. Sonra Rafael el Qalyo kafedən çıxdı. Mən yanımda əyləşən Retenaya dedim ki, bu murdar qaraçı lap indicə başqa impressario ilə müqavilə bağlayıb. Retena soruşdu ki, hardan bilirsən? Dedim on ildir onunla işləyirəm, hələ heç vaxt mənə hədiyyə verməyib. Amma El Qalyonun impressariosu belə deyirdi ki, bu heç bir başqa mənə verə bilməz. Əslində elə də oldu. El Qalyo məhz o zaman ondan ayrılıb getdi.

Bu vaxt Pastora söhbətə qarışdı, ona görə yox ki, Rafaelin nəcib adını qorumaq istəyirdi, çünki heç kəs Rafael barəsində bu qızın özündən pis danışa bilməzdi; ona görə ki, Rafaeli “murdar qaraçı” adlandırmaqla impressario bütün qaraçı xalqını təhqir etmişdi. Pastora elə qızğınlıqla söhbətə

qarıxdı ki, özü də elə sözlər söylədi ki, impressario susmalı oldu. Onda mən Pastoranı sakitləşdirmək üçün araya girməli oldum. Başqa bir *gitana* da məni sakitləşdirmək üçün özünü ortaya soxdu. Elə bir hay-küy qopdu ki, bərkdən deyilən “fahişə” sözündən başqa heç bir söz başa düşmək olmurdu. Handan-hana aranı sakitləşdirdilər və hay-küyün səbəbkarı olan hər üçümüz yerimizə keçib qədəhlərimizi əlimizə aldığımız. Bu vaxt birdən gördüm ki, Finito hələ də al-qırmızı parçaya bürünmüş buğa kəlləsinə baxır, gözlərindən isə dəhşət oxunur.

Elə bu andaca klubun prezidenti nitq söyləməyə başladı. Nitqini bitirəndə örtüyü buğanın kəlləsindən götürəcəkdə. O danışdıqca yerbəyerdən “Ole!” deyərək çığırır və yumruqlarını stolun üstünə döyürdülər. Bütün bu müddətdə mən Finitoya baxırdım, o isə kresloya qısılıb mənim salfetimi ağzına tutaraq, lap ovsunlanmış kimi, dəhşətlə gözlərini divardakı buğa kəlləsinə zilləmişdi. Nitqin axırında Finito başını əsdirir və kresloya daha çox qısılmağa çalışırdı.

“Ey, balaca, sənə nolub?” – Finitodan soruşdum, o isə məni tanımırdı və yalnız başını əsdirərək hey təkrar edirdi: “Yox, yox, yox”.

Bu vaxt klubun prezidenti toplaşanların razılıq nidaları altında nitqini bitirdi, stulun üstünə çıxdı, buğa kəlləsinin üstünü örtən al-qırmızı parçanın ətrafına sarınmış ipi açdı və örtüyü yavaş-yavaş aşağı çəkməyə başladı. Örtük isə buynuzun birinə ilişdi, lakin o dartdı və örtük pardaxlanmış iti buynuzların üstündən sürüşdü. Nəhəng sarı buğa oxlu kirpinin tikanlarına bənzər ağ uclu əyri qara buynuzlarını qaldırıb toplaşanlara baxdı; kəllə, elə bil canlı idi, dik alnı irəli çıxmışdı, burun pərələri açılmışdı, gözləri isə parıldaıyır və düz Finitoya baxırdı.

Hamı çığıra-çığıra əl çaldı, Finito isə kreslonun dibinə çəkildi, bu vaxt hamı səsini kəsib ona baxdı. O isə yalnız: “Yox, yox, yox” – deyərək təkrar edir və kreslonun lap dibinə çəkilməyə çalışırdı. Sonra o lap bərkdən çığırırdı: “Yox!” Çığırın kimi də ağızından bir topa qara qan laxtası sıçradı, lakin o heç salfeti ağızına aparmadı da; qan laxtası çənəsinə sürüşdü, Finito isə gözünü buğadan çəkmir, elə hey buğaya

baxırdı. Handan-hana o belə dedi: “Bütün mövsümü, hə. Pul xatirinə, hə. Çörək xatirinə, hə. Amma mən çörək yeyə bilmirəm. Eşidirsiniz? Mənim mədəm həzm etmir. İndi mövsüm qurtaranda isə, – yox! yox!” O, stol arxasında əyləşənlərin hamısına nəzər saldı, yenə buğaya baxdı və bir də “yox” dedi. Sonra isə başını sinəsinə əydi və salfetlə üzünü örtüdü, dinib-danışmadan bu vəziyyətdə bir xeyli müddət oturdu. Yaxşı başlayan, şənlik və səmimi görüş nümunəsi sayılmalı olan banket uğursuz başa çatdı.

– Ondan az keçmiş öldü? – Primitivo soruşdu.

– Qışda, – Pilar dedi: – Saraqosa buğasından sonra heç sağalmadı. Belə zərbələr, buynuzun bədənə sancılmasından betər olur, çünki belə zərbələr içərini zədələyir və sağalmaq daha mümkün olmur. Finito sonralar, az qala, hər dəfə buğa öldürəndə belə zərbə alırdı. Buna görə də müvəffəqiyyət ondan üz döndərdi. Boyu balaca olduğuna görə o, buynuzun qabağından vaxtında qaça bilmirdi və hər dəfə zərbə alırdı. Amma aydın məsələdir ki, bu zərbələrin çoxu yüngül olurdu.

– Belə boyla gərək heç matadorluğa getməyəydi, – Primitivo dedi.

Pilar Robert Cordana baxıb başını silkələyə-silkələyə iri çuqun qazanın üstünə əyildi. Bu necə xalqdır, o düşündü. Bu ispanlar necə xalqdır. “Belə boyla gərək heç matadorluğa getməyəydi”. Mənsə buna qulaq asıram və heç nə demirəm. Bu məni heç acıqlandırmır da, mən izah etdim və indi susuram. Heç nə qanmayan adam üçün bu necə də adi işdir. *Que sencillo.*⁵⁰ Biri heç nə qanmadan deyir: “O, yaxşı matador deyildi”. O biri heç nə qanmadan deyir: “O, vərəmli idi”. Üçüncü isə, qanan adam onu qandırandan sonra durub deyir: “Belə boyla gərək heç matadorluğa getməyəydi”.

Ocağın üstünə əyilən qadın çarpayıya sərilməmiş, hər iki budunda düyün-düyün yara yerləri olan çılpaq qara bədəni,

⁵⁰Necə də adi işdir (*ispanca*)

sağ tərəfdə, aşağı qabırğasının altında buynuz zərbəsinin dərin izini, böyründən qoltuğunun altınacan gedən uzun ağ çapıği görürdü. O, Finitonun qapanmış gözlərini, qarabuğdayı qəmli simasını, alnından arxaya daranmış qıvrım qara saçlarını görürdü. Qadın özü də çarpayıda onunla yanaşı oturmuşdu və onun ayaqlarını ovuşdururdu: barmaqlarıyla baldırlarını övkələyir, əlləriylə də yüngülcə döyəcləyirdi ki, əzələləri qıc eləyən gərginliyi azaltsın.

– Hə, necədir? – soruşurdu. – Ayaqların necədir, balaca?

– Yaxşıdır, Pilar, yaxşıdır, – Finito gözlərini açmadan cavab verirdi.

– Bəlkə, sinəni ovxalayım?

– Yox, Pilar. Sinəmə toxunma.

– Dizdən yuxarı necə?

– Yox. Ora bərk ağrıyır.

– Axı oranı ovuşdurub yağ çəksəm, ayaqların qızışar, ağrı da yüngülləşər.

– Yox, Pilar. Sağ ol. Ayaqlarımı sakit uzadanda yaxşı oluram.

– Qoy bədənini spirtlə sürtüm.

- Yaxşı. Ancaq lap asta-asta.
- Axırınıcı buğanı çox gözəl öldürdün.
- Hə, mən onu yaxşı öldürdüm.

Onun bədənini spirtlə sürtəndən və üstünü döşəkağı ilə örtəndən sonra qadın özü də onunla yanaşı çarpayuya uzanırdı, o isə qara əlini uzadıb ona toxunur və deyirdi: “Pilar, sən qadınların şahısan”. Bu sözlər onun zarafatı idi, çünki o, əməlli-başlı zarafat edə bilmirdi; belə deyib, həmişə döyüşdən sonra olduğu kimi, yuxuya gedirdi, qadın isə yanında uzanıb onun əlini öz əlinə alırdı və nəfəsini dinləyirdi.

O, yuxuda tez-tez səksənirdi. Qadın onun barmaqlarının əlini necə bərk sıxdığını hiss edirdi, alnını bürüyən tər damllarını görürdü, oyananda isə ona deyirdi: “Eybi yoxdur, eybi yoxdur”. Və o yenə yuxuya gedirdi.

Qadın onunla beş il yaşadı, heç vaxt da ona xəyanət etmədi. Onu dəfn edəndən sonra isə Pablo ilə rastlaşdı. O vaxt Pablo pikadorların atlarının yüyənindən tutub meydana çıxarırdı. Özü də buğa kimi idi, o buğalardan ki, Finito bütün ömrünü onlara sərf etmişdi. Amma buğa cəsarəti kimi,

buğa gücü də çox davamlı olmur – indi qadın bunu bilirdi. Bir də axı bu dünyada çox davam gətirən nədir ki? Fikirləşdi ki, çox davam gətirən mənəm, mən özüm. Hə, mən çox davam gətirirəm, amma bu kimə gərəkdir ki?

– Mariya, – o dedi. – Fikir ver, gör nə eləyirsən. Od sənə nəyə görə lazımdır – şam hazırlamağa, yoxsa bütöv bir şəhəri yandırmağa?

Bu vaxt qaraçı mağaranın ağzında göründü. Üst-başı bütün qar idi, əlində karabin girəcəkdə dayandı, qarı çırpmaq üçün ayaqlarını yerə döyməyə başladı. Robert Cordan qalxıb ona tərəf getdi.

– Hə, nə xəbər var? – o, qaraçıdan soruşdu.

– Böyük körpüdə növbə hər altı saatdan bir dəyişir, iki-iki dayanırlar, – qaraçı cavab verdi. – Yol ustasının komasında səkkiz sıravı və bir kapral olur. Bu da sənın xronometrin.

– Bəs taxta zavodunda?

– Onu sənə qoca söyləyər. Yolu o müşahidə edir, oradan taxta zavodu da görünür.

– Bəs yolda nə var? – Robert Cordan soruşdu.

– Hərəkət həmişəki kimidir, – qaraçı cavab verdi. – Qeyri-adi bir şey yoxdur. Bir neçə maşın, vəssalam.

Qaraçı lap donmuşdu, tutqun sifəti soyuqdan bozarmış, əlləri də qızarmışdı; o, mağaraya girmədən gödəkcəsini çıxarıb çırpdı.

– Mən qarovulun dəyişməsinə gözlədim, – dedi. – Növbə saat on ikidə və sonra altıda dəyişdi. Hər halda, uzun çəkir. Mən bu orduda qulluq etmək istəməzdim.

Robert Cordan dəri gödəkcəsini əyninə keçirib:

– Qocanın dalınca getmək lazımdır, – dedi.

– Elə şey yoxdur, – qaraçı dedi. – Mənə indi bir qab isti şorba və ocağa yaxın yer lazımdır. Qoy onlardan biri səni ötürsün. Deyərəm necə tapmaq lazımdır. Ey, tənbəllər, – o, stolun arxasında oturanlara səsləndi. – *İngleslə* qocanın dalınca kim gedəcək?

– Mən gedərəm, – Fernando dedi. – Hayandadı ki?

– Qulaq as, – qaraçı dedi. – Bax, belə getmək lazımdır.

O, qoca Anselmonun yolu müşahidə etmək üçün düzəltdiyi postun yerini Fernandoya başa salmağa başladı.

ON BEŞİNCİ FƏSİL

Anselmo büzüsərək ağacın dalında oturmuşdu, yoğun gövdə onu qardan qoruyurdu. O, gövdəyə bərk-bərk qısılib əllərini gödəkcənin qollarına salmışdı, sağ əlini sol qola, sol əlini sağ qola, başını qulaqlarınacan yaxasının içinə çəkmişdi. Arada beynindən keçirdi ki, hərgah burda çox oturmalı olsam, donaram. *İngles* mənə tapşırırdı ki, mənə dəyişəcək adamı gözləyim, ancaq o, çovğun düşəcəyini bilmirdi axı. Yolda qeyri-adi bir şey görünür, o postda və taxa zavodunda nə olduğunu isə yaxşı bilirəm. Düşərgəyə qayıtmaq lazımdır. Ağı başında olan adam deyirdi ki, mənim düşərgəyə qayıtmaq vaxtım çatıb. Amma axırda bu qərara gəldi ki, qoy bir az da qalım burda, sonra gedərəm. Əmlər həmişə belədir, çox ciddi əmlərdir. Əgər bir şey dəyişirsə, bunu hesaba almırlar.

Ayağını ayağına sürtdü, sonra əlini gödəkcənin qolunun içindən çıxartdı, əyilib baldırlarını ovuşdurdu, qan işləsin deyə ayaqlarını bir-birinə vurdu. Fikirləşdi ki, burada, ağacın dalında o qədər də soyuq deyil, ağac küləkdən qoruyur, amma, hər halda, tezliklə durub getmək lazımdır, yoxsa donaram.

Əyilib ayaqlarını ovuşduranda yoldan avtomobil səsi eşidildi. Təkərlərə zəncir taxılmışdı, zəncirlərdən biri boşaldığından şappıldaıyrdı. Qoca həmin tərəfə baxdı, qarlı yolda yaşıl və qəhvəyi boya ilə necə gəldi rənglənmiş maşını gördü; onun şüşələri göy rənglənmişdi ki, kənardan heç nə görünməsin, içəridə oturanlar üçün isə balaca yarım dairə yer qoyulmuşdu. Bu, Baş qərargahın maşını idi. Otuz beşinci ildə buraxılmış və “maskirovka” edilmiş “Rolls-roys”dan idi. Amma Anselmo bunu bilmirdi. O görə bilmədi ki, “Rolls-roys”da öz plaşlarına bürünmüş üç zabit əyləşib: ikisi arxa oturacaqda, biri qatlanan oturacaqda. Qatlanan oturacaqda əyləşən zabit göy rəng çəkilmiş şüşənin rənglənməyən yerindən yola baxırdı. Lakin Anselmo bunu bilmirdi. Onlar bir-birini görmədilər.

Maşın elə Anselmonun oturduğu yerin aşağısından, qarın arasından göründü. O, çiyinə panço salmış sürücünü, onun qırmızı sifətini və polad dəbilqəsini gördü; sürücü ilə yanaşı oturan çaparın tutduğu əl pulemyotunun lüləsini gördü. Maşın döngədə gözdən itən kimi, Anselmo əlini qoltuğuna saldı. Robert Cordanın qeyd dəftərçəsindən cırılmış iki vərəqi köynəyinin döş cibindən çıxartdı və minik maşınlarını bildirən şəklin altında işarə qoydu. Bu, sayca onuncu maşın idi. Altısı artıq geri qayıtmışdı. Dördü hələ oradadır. Bu, adətən, həmin yoldan keçən maşınlardan çox deyildi, amma Anselmo bu rayonda fəaliyyət göstərən diviziya qərargahının “ford”larını, “fiat”larını, “ope”llərini, “reno”larını və “sitroyen”lərini Baş qərargahın “rolls-roys”larından, “lançi”lərindən, “mercedes”lərindən və “izotto”larından ayıra bilmirdi. Əgər burada qocanın yerinə Robert Cordan olsaydı, o tərəfə məhz hansı maşınların getdiyini görər və bu faktın bütün əhəmiyyətini qiymətləndirə bilərdi. Lakin Robert Cordan burada yox idi, qoca isə bloknotdan cırılmış vərəqdə, sadəcə olaraq, bunu qeyd etdi ki, yol ilə üzüyuxarı daha bir maşın keçdi.

Bu vaxt Anselmo lap donmuşdu, qərara gəldi ki, qaranlıq düşməmiş düşərgəyə getsin. O, yolu azacağından qorxmurdu, sadəcə olaraq, belə qərara gəlmişdi ki, burada oturmaq faydasızdır. Həm də ona görə ki, külək daha da soyuqlaşır və çovğun sakitləşmirdi.

O qalxıb elə oradaca ayaqlarını yerə döydü, qarın arasından yola baxdı, lakin yamac boyu yuxarı qalxmadı. Külək tutmayan tərəfdən şam ağacına söykəndi və eləcə də dayanıb durdu.

Mənə tapşırıblar ki, gözləyim, o düşündü. Bəlkə artıq *İngles* bu yana gəlir. Əgər getsəm, belə çovğunda o mənə axtara-axtara aza bilər. İntizamsızlıq və əmrlərin pozulması üzündən bu müharibədə azmı əziyyət çəkməli olmuşuq? Ona görə yaxşısı budur ki, bir az da gözləyim. O, tezliklə gəlməsə, mən buradan gedəcəm, heç bir əmrə baxmayacam, çünki mən məlumatı çatdırmalıyam. İndi burada donub qalmaq vaxtı deyil – iş lap çoxdur, həm də həddi aşmaq lazım deyil.

Üzbəüzdə, yolun o tayında taxta zavodunun borusundan tüstü çıxırdı. Tüstünün iyi qarın arasından Anselmoya çatırdı

və o fikirləşirdi ki, faşistlər üçün orada yaxşı keçir, yerləri isti və rahatdır, sabah axşamsa biz onları öldürəcəyik. Qərribə işdir, amma bu barədə fikirləşməmək daha yaxşıdır. Mən bütün günü onları müşahidə etmişəm və görürəm ki, onlar da bizim kimi adamlardır. Mən indi taxta zavoduna yanaşıb qapını döyə bilərəm və onlar məni ürəyiaçıqlıqla qarşılayarlar, amma bir şey var, onlara əmr edilib ki, bütün naməlum adamları dindirsinlər, onlardan sənəd tələb etsinlər. Deməli, bizim aramızda yalnız əmrlər durur. Bu adamlar faşist deyillər. Mən onları belə adlandırıram, lakin onlar faşist deyillər. Onlar da bizim kimi yoxsuldurlar. Gərək onlar bizə qarşı vuruşmayaydılar. Mənsə, yaxşısı budur ki, onları öldürəcəyimiz barədə fikirləşməyim.

Bu gözetçilər qalisiyalılardır. Mən bu gün günorta onların səsini eşidən kimi dərhal ləhcələrindən bildim. Onlar fərarilik edə bilməzlər, çünki bu, ailəni güllələməyə göndərmək demək olardı. Qalisiyalılar ya çox ağıllı olurlar, ya da lap kütbeyin. Qanmaz heyvan. Mən elələrini də, belələrini də görmüşəm. Lister də qalisiyalıdır, o, Franko ilə bir şəhərdəndir. Maraqlıdır, ilin bu vaxtında qar yağması,

görəsən, o gözetçilərin xoşuna gəlirmi? Axı onların yerində bizdəki kimi uca dağlar yoxdur, orada həmişə yağış yağır və həmişə də yaşıllıqdır.

Taxta zavodunun pəncərəsində işıq yandı. Anselmo soyuqdan büzüşə-büzüşə fikirləşdi ki, lənətə gəlsin bu *İngles*. Bizdə, bizim yerimizdə qalisiyalılar istidə, damın altında otururlar, mənsə burada ağaca qısılib donmalıyam, qaldığımız yer də qayaların arasındakı yuvadır, elə bil vəhşi heyvanıq. Hə, ancaq sabah heyvanlar yuvadan çıxacaq, bunlar, indi bu rahat yaşayanlar isə öz isti yorğanlarının altında öləcəklər. Oteroya basqın edilən gecə ölənlər kimi. Amma Oteronu xatırlamaq onun üçün qəti xoş deyildi.

Həmin gecə Oteroda qoca ilk dəfə adam öldürmüşdü. İndi ümid bəsləyirdi ki, bu gözetçilərlə haqq-hesab çəkmək vaxtı gələndə özü öldürməli olmayacaq. Oteroda Anselmo yorğanı gözetçinin başına atmışdı, Pablo isə onu bıçaqla vurmuşdu və o, boğula-boğula Anselmonun ayağından yapışib, yorğanın altında içini çəkərək ağlamağa başlamışdı. Anselmo əlini yorğanın üstündə gəzdirə-gəzdirə onu bir xeyli bıçaqla vurandan sonra həmin adam ayağını buraxdı və

sakitləşdi. Çığırmasın deyə, Anselmo dizi ilə onun boğazından basır və bıçaqla hey vururdu, Pablo isə bu vaxt qumbaranı gözətçilərin yatdığı qarovul otağının pəncərəsinə tulladı. Alov qalxanda onun gözlərində sanki bütün aləm sarı-qırmızı ləkələrlə doldu. Elə bu vaxt qarovul otağının pəncərəsinə daha iki qumbara atıldı. Pablo hər iki mili dartıb qumbaraları bir-birinin ardınca pəncərəyə tullaya bildi və yataqda ölməyənlər ikinci qumbara partlayan anda ayağa sıçrayarkən öldülər. Bu, Pablo üçün həmin o şanlı günlərdə olmuşdu. O vaxtlar Pablo bir iblis kimi bütün əyaləti dolaşırdı. Faşistlər heç bir postda gecəni rahat yata bilmirdilər.

İndi isə Pablounun işi bitib, axırı çatıb, o lap axtalanmış qaban kimidir, Anselmo düşündü. Əməliyyat qurtarandan və zingilti kəsildəndən sonra toxumluqlar kənara atılır və artıq qabanlığın itirmiş qaban burnunu yerə sürtə-sürtə bunları axtarmağa gedir və tapıb yeyir... Yox, Pablo hələ bu dərəcəyə çatmayıb. Bunu fikirləşəndə Anselmo gülümsündü. İşə bax ha, deməli, Pablo barədə də böhtan

demək olarmış. Lakin onun dəyişib tamam başqa adam olması həqiqətdir, əməlli-başlı alçaq olması da həqiqətdir.

Nə soyuqdur, qoca düşündü. Əcəb yaxşı olardı ki, *İngles* tez gələydi, əcəb yaxşı olardı ki, bu işdə mən heç kəsi öldürməyəydim. Qoy bu dərd qalisiyalı və rütbəli adamı öldürməkdən xoşu gələnlərin payına düşsün. *İngles* belə dedi. Əgər vacib olsa, mən öz borcumu yerinə yetirərəm, amma *İngles* dedi ki, mən onun yanında, körpüdə olacam, bu işi isə başqaları görəcəklər. Körpüdə döyüş olacaq və əgər mən tab gətirsəm, meydandan qaçmasam, deməli, bu müharibədə qocadan nə tələb olunursa, hamısını eləmiş oluram. Ancaq qoy *İngles* tez gəlsin, çünki mənə soyuqdur. Taxta zavodunun pəncərəsində işıq görəndə və biləndə ki, qalisiyalıların yeri istidir, mən daha çox üşüyürəm. Yaxşı olardı ki, indi yenə evimizdə olaydıq və müharibə də qurtarmış olaydı. Amma daha sənin evin yoxdur, düşündü. Əvvəlcə müharibədə qalib gəlmək lazımdır, bundan tez evə qayıda bilməzsən.

Taxta zavodunda əsgərlərdən biri öz çarpayısında oturub ayaqqabılarını yağlayırdı. O biri yatırdı. Üçüncüsü nə isə

bişirir, kapral isə qəzet oxuyurdu. Onların dəbilqələri divara vurulmuş mıxlardan asılmışdı, tufənglər taxta divara söykədilmişdi.

– Bu necə yerdir ki, az qala, iyunda da qar yağır? – çarpayıda oturan əsgər dedi.

– Təbiətin şiltaqlığıdır, – kapral cavab verdi.

– Hələ maydır, – bişir-düşürlə məşğul olan əsgər dedi.

– May hələ qurtarmayıb.

– Bu necə yerdir ki, mayda da qar yağır, – çarpayıda oturan əsgər yenə sözündən qalmadı.

– Mayda dağlarda qarın yağması adi hadisədir, – kapral dedi. – Mən Madriddə heç vaxt maydakı qədər üşüməmişəm.

– Və heç vaxt da belə istilərə düşməmişəm, – bişir-düşürlə məşğul olan əsgər dedi.

– Mayda hava həmişə dəyişkən olur, – kapral dedi. – Burada, Kastiliyada mayda havalar çox isti keçir, amma soyuq da olur.

– Ya da yağış tökür, – çarpayıda əyləşən əsgər dedi. – Keçən il mayda, demək olar, hər gün yağış yağırdı.

– Doğru deyil, – bişir-düşürlə məşğul olan əsgər dedi. – Həm də o vaxt may olsa da, ayla ölçəndə hələ aprel bitməmişdi.

– Sənin bu aylarından adam lap dəli olar, – kapral dedi. – Bəsdir aydan danışdın.

– Kimin ki çörəyi dənizdən, ya torpaqdan çıxır, o bilir ki, təqvimdə hansı ayın deyil, hansı havanın olması vacibdir, – bişir-düşürlə məşğul olan əsgər dedi. – Bax, məsələn, indi may təzəcə başlayıb, təqvimdə isə iyuna lap az qalıb.

– Onda bəs niyə ilin fəsilləri həmişə öz yerində qalır? – kapral soruşdu. Sənin boş sözlərindən adamın başı çatlayır.

– Sən şəhərlisən, – bişir-düşürlə məşğul olan əsgər dedi, – sən Luqodansan, hardan bilərsən ki, dəniz nədi, torpaq nə!

– Şəhər camaatı ömür boyu dənizdə, ya torpaqda əlləşən hər cür *analfabetos*⁵¹ biləndən çox bilir.

– Bu ayda dənizdə ilk sardina karvanı görünür, – bişir-düşürlə məşğul olan əsgər dedi. – Bu ayda qayıqları hazırlayırlar, skumbriya isə şimala tərəf gedir.

⁵¹Savadsızlar (*ispanca*)

– İndi ki sən Noyadansan, niyə səni donanmaya aparmadılar? – kapral soruşdu.

– Çünki siyahıda mən Noyadan yox, doğulduğum Neqreyradanam. Tambra çayı üstündəki Neqreyradan isə hamını orduya aparırlar.

– Sizin üçün daha pis, – kapral dedi.

– Sən elə bilmə ki, donanmada heç bir təhlükə olmur, – çarpayıda oturan əsgər dedi. – Dəniz döyüşünə düşməsən də, qış aylarında sahil mühafizəsində hər cür işlər olur.

– Ordudan da pis şey yoxdur, – kapral dedi.

– Ay səni, özün də kapralsan, – bişir-düşürlə məşğul olan əsgər dedi. – Bu nə sözdür danışırısan?

– Yox ey, mən təhlükə mənasında deyirəm. Bombardmanı, hücumu, səngər həyatını deyirəm.

– Burada belə şeylər yoxdur, – çarpayıda oturan əsgər dedi.

– Hə, Allahın köməyi ilə, – kapral dedi. – Amma kim bilir, bəlkə də canımızı qurtara bilməyəcəyik. Həmişə buradakı kimi rahat dolanmayacağıq ki.

– Sən necə bilirsən, bizi buradan tez aparacaqlar?

– Bilmirəm, – kapral dedi. – Yaxşı olardı ki, bütün müharibəni burada qalaydıq.

– Altı saat postda dayanmaq lap çoxdur, – bişir-düşürlə məşğul olan əsgər dedi.

– Çovğun qurtarmayınca, hər üç saatdan bir növbəni dəyişəcəyik, – kapral dedi. – Bu cür olar.

– Bəs bu gün nə üçün çoxlu qərargah maşını keçdi? – çarpayıda oturan əsgər soruşdu. – Bu qərargah maşınlarından xoşum gəlmir.

– Mənim də, – kapral dedi. – Belə şeylər əlamətdir.

– Təyyarələr də, – bişir-düşürlə məşğul olan əsgər dedi. – Təyyarələr də pis əlamətdir.

– Amma bizim aviasiya güclüdür, – kapral dedi. – Qırmızılarda belə aviasiya yoxdur. Bugünkü təyyarələri görəndə lap ürəyim açılırdı.

– Mən qırmızılardan təyyarələrini döyüş vaxtı görmüşəm və bunlar da oyuncaq deyil, – çarpayıda oturan əsgər dedi. – Mən onların ikimühərrikli bombardmançılarını döyüş vaxtı görmüşəm, onlar da dəhşətli şeydir.

– Ancaq, hər halda, onların aviasiyası bizimki qədər güclü deyil, – kapral dedi. – Bizim aviasiya məğlubedilməzdir.

Anselmo ağacın yanında durub yağın qarın arasından yola və taxta zavodunun pəncərəsindəki işığa baxarkən onlar beləcə söhbət edirdilər.

Yaxşı olardı ki, mən öldürməli olmayaydım, Anselmo düşünürdü. Yəqin ki, müharibədən sonra bütün bu qətlərə görə ağır cəzalar veriləcək. Əgər müharibədən sonra bizim dinimiz olmasa, onda yəqin ki, mülki bir tövbə düşünüb tapacaqlar ki, hamı neçə-neçə qətlin günahından təmizlənsin. Əgər belə olmasa, onda yaşamaq üçün bizim yaxşı, möhkəm əsasımız olmayacaq. Bilirəm ki, öldürmək lazımdır, amma bu, insana yaraşan iş deyil və yəqin ki, bütün bunlar qurtaranda və biz müharibəni udandan sonra

günahdan təmizlənməyimiz üçün hamımıza tövbə etdirəcəklər.

Anselmo çox nəcib adam idi. Uzun müddət tək-tənha qalanda – o isə demək olar ki, həmişə tək olardı – adam öldürmək barədə bu cür fikirlər onu rahat buraxmırdı.

Fikirləşirdi ki, maraqlıdır, görəsən, *İngles* bu iş barədə əslində nə düşünür. O dedi ki, bu onun üçün çətin deyil, axı o özü, elə bil həssas, yumşaq adamdır. Bəlkə cavanlar buna sadə bir şey kimi baxırlar. Bəlkə əcnəbilər və bizim dindən olmayanlar buna başqa cür baxırlar. Məncə, adam öldürmək əvvəl-axır insanı amansızlaşdırır. Hətta bunsuz keçinmək mümkün olmasa belə, adam öldürmək böyük günahdır. Bir vaxt biz bu günahı yumaq üçün çox zəhmət çəkməli olacağıq.

Artıq lap qaranlıq idi. O yenə yolun üstündən taxta zavodunun pəncərəsindəki işığa baxdı, qızıışsın deyər qollarını oynatmağa başladı. Fikirləşdi ki, bax indi düşərgəyə getmək olar, amma bununla belə, hansısa bir qüvvə onu yolun üstündəki ağacın yanında saxlamaqda idi. Qar daha da gücləndi və Anselmo beynindən keçirdi ki, kaş

ki körpünü bu gecə partladaydılar; belə gecədə hər iki postu ələ keçirmək və körpünü partlatmaq çox asan olardı, bununla da məsələ bitərdi. Hə, belə gecədə lap nə istəsən, eləmək olar.

Sonra o, ağaca söykəndi və daha körpü barədə düşünmədən ayaqlarını yavaş-yavaş yerə döydü. Qaranlığın çökməsi həmişə onda tənhalıq hissi oyadırdı. Bu gün isə özünü çox tənha hiss edirdi, ac adamlarda olduğu kimi, içində bir boşluq vardı. Əvvəllər tənha qalanda dua oxuyardı. Çox vaxt ovdan qayıdandan sonra bir duanı dönə-dönə təkrar-təkrar edər və bununla da yüngülləşərdi. Lakin müharibə başlandı bəri bir dəfə də dua etməmişdi. Onun duaya ehtiyacı vardı, lakin hesab edirdi ki, indi dua etmək şərəfsizlik və riyakarlıqdır. Qalan adamlardan fərqli olaraq, özü üçün heç bir xüsusi nemət və ya mərhəmət diləmək istəmirdi.

Fikirləşdi ki, doğrudur, mən tənhayam, amma bütün əsgərlər də, bütün əsgər arvadları da – əzizlərini və ya yaxınlarını itirənlərin hamısı tənhadır. Mənim arvadım yoxdur, nə yaxşı ki, o, müharibədən qabaq ölüb, çünki belə

müharibəni başa düşməzdi. Mənim uşaqlarım da yoxdur və heç vaxt olmayacaq. Bir işlə məşğul olmayanda gündüz də özümü tənha hiss edirəm, qaranlıq düşəndə isə tənhalığı daha çox duyuram. Amma bir üstünlüyüm var ki, onu heç kəs, nə adamlar, nə də Allah əlimdən ala bilər; bu üstünlük odur ki, mən Respublika yolunda yaxşı çalışmışam. Müharibə qurtarandan sonrakı yaxşı həyat üçün, hamımızın yaxşı yaşaması üçün mən çox zəhmət çəkmişəm. Mən müharibənin lap əvvəlindən bütün qüvvəmi ona vermişəm. Elə bir pis iş tutmamışam ki, ondan ötrü xəcalət çəkim.

Ancaq bir şeyə təəssüf edirəm ki, adam öldürməli oluruq. Yəqin ki, bu günahı yumağa imkanımız olacaq, çünki çox adamlar bu günaha batıblar. Deməli, hamı üçün ədalətli cəza düşünüb tapmaq lazımdır. Mən çox istərdim ki, bu barədə *İngles* ilə danışım, amma o cavandır və yəqin ki, məni başa düşməz. O artıq bu barədə söhbət salıb. Ya mən söhbət salmışam? *İngles*, yəqin ki, çox adam öldürüb, ancaq heç oxşamır ki, bu iş onun ürəyincə olsun. Qan tökməyə həvəslə gedən adamlarda həmişə nəsə bir xəbislik duyursan.

Hər halda, adam öldürmək böyük günahdır, o düşündü. Çünki bu elə bir işdir ki, hətta vacib olsa da, onu eləməyə bizim haqqımız yoxdur. Lakin İspaniyada adamları çox asanlıqla öldürürlər, özü də bəzən buna heç ehtiyac olmur. Hələ qızıışıb özlərindən çıxanda neçə-neçə ədalətsiz işlər görürlər, elə ədalətsizlik eləyirlər ki, sonra daha heç nəyi düzəltmək olmur. Yaxşı olardı ki, bu fikirlərdən uzaqlaşaydım. Yaxşı olardı ki, bu işlərin günahından təmizlənmək üçün bir yol tapaydılar. Kaş buna elə indidən başlamaq mümkün olaydı. Çünki tənha qalanda tək bircə bunu xatırlamaq mənə ağır olur. Bütün qalan şeyləri adamlara bağışlayırlar, yaxud onlar yaxşılıq eləməklə və ya başqa layiqli işlərlə öz günahlarını yuya bilirlər. Lakin adam öldürmək çox böyük günahdır. Mən istərdim ki, bütün bu işlər nə yollasa sahmana salınaydı. Bəlkə gələcəkdə xüsusi günlər ayrılacaq ki, həmin günlərdə bütün günahkarlar dövlət üçün işləyəcək və ya elə bir şey düşünəcəklər ki, adamlar öz günahlarını yuya bilsinlər. Məsələn, qabaqlar biz kilsəyə pul verdiyimiz kimi haqq versinlər. Kilsə günahların öhdəsindən gələ bilirdi. Bu fikir qocanın xoşuna gəldi və

qaranlıqda gülümsündü. Bu vaxt Robert Cordan ona yanaşdı. O lap sakitcə yaxınlaşmışdı. Qoca onu artıq ağacın yanında dayandığı vaxt gördü.

– *Hola, viejo*, – Robert Cordan pıçılıyla dedi və əlini onun çiyinə vurdu. – Hə, qoca, necədir?

– Çox soyuqdur, – Anselmo dedi.

Fernando onlardan bir az aralı dayanıb kürəyini küləyə və qara çevirmişdi.

– Gedək, – Robert Cordan yenə pıçılıyla dedi. – Gedək düşərgəyə, orada qızışarsan. Səni burada bu qədər saxlamaq lap cinayətdir.

– Bax, işıq onların postundan gəlir, – Anselmo dedi.

– Bəs gözətçi hanı?

– Buradan görünmür. O, döngənin dalındadır.

– Qoy rədd olsunlar, – Robert Cordan dedi. – Hamısını düşərgədə danışarsan. Gedək, gedək.

– Dayan, sənə göstərim, – Anselmo dedi.

– Səhər hər şeyə baxarıq, al, bunu iç.

O öz parçını qocaya uzatdı. Anselmo başını qaldıraraq bir qurtum içdi.

– Uf səni! – dedi və dodağını sildi. – Lap oddur.

– Hə, – Robert Cordan qaranlıqda dilləndi, – gedək.

Hava elə qaranlıqlaşdı ki, sürətlə uçuşan qar lopalarından və şam ağaclarının hərəkətsiz qaraltısından başqa ətrafda heç nə görünmürdü. Fernando yamacın bir az yuxarısında dayanmışdı.

Hələ sən bir bu manekenə bax, Robert Cordan fikirləşdi. Onu da qonaq etmək lazımdır.

– Ey, Fernando, – deyib ona yaxınlaşdı. – İçmək istəyirsən?

– Yox, – Fernando dedi. – Sağ ol.

Sən sağ ol, Robert Cordan ürəyində dedi. Böyük xoşbəxtlikdir ki, manekenlər spirtli içki içirlər. Onsuz da lap az qalıb. Bu qocanı gördüyümə necə də şadam. Onunla yanaşı yamacı qalxan Anselmoya baxdı və yenə əlini onun çiyinə vurdu.

– Səni gördüyümə şadam, *viejo*, qanım qara olanda sənə baxan kimi dərhal yüngüllük duyuram. Hə, gedək, gedək.

Onlar çovğuna sinə gərərək dağa qalxırdılar.

– Pablonun sarayına qayıdırıq, – Robert Cordan dedi; ispanca bu, çox gözəl səslənirdi.

– *El Palacio del Miedo*, – Anselmo dedi. – Qorxu sarayına.

– Zəiflik sarayı, – Robert Cordan tez cavab verdi.

– Nə zəiflik? – Fernando soruşdu.

– Elə-belə, – Robert Cordan dedi, – həmin o zəiflik.

– Niyə axı? – Fernando soruşdu.

– Kim bilir, iki kəlmə ilə deyib qurtarmaq olmaz. Pilardan soruş. – O, Anselmonun çiyinini qucaqladı, özünə tərəf çəkib bərk silkələdi. – Bilirsən, nə var? Səni gördüyümə şadam. Sən heç ağlına da gətirməzsən ki, bu ölkədə bir yerdə qoyub getdiyini adamı qayıdıb həmin yerdə tapmaq nə deməkdir.

– Səni görmək mənə də xoşdur, – Anselmo dedi. – Mən artıq getməyə hazırlaşmışam.

– İnanmıram! – Robert Cordan sevinclə dedi. – Sən donardın, amma getməzdin.

– Hə, yuxarıda işlər necədir? – Anselmo soruşdu.

– Əladır, – Robert Cordan dedi. – Hər şey lap əladır.

O, inqilabi orduda komandanlıq edən adama az-az qismət olan gözlənilməz bir könül xoşluğu ilə sevinirdi; heç olmasa, bir cinahının möhkəm durduğunu görəndə adam belə sevinir. Fikirləşdi ki, əgər hər iki cinah möhkəm dursaydı, lap ağ olardı. Bilmirəm, buna kim tab gətirə bilərdi. Amma cinahın, hər cür cinahın nə demək olduğunu araşdırsaq, onu bir adamın şəxsində təsəvvür etmək olar. Bəli, bir adamın şəxsində. Ona belə aksioma gərək deyildi. Ancaq bu adam etibarlıdır. Bir etibarlı adam. Döyüş başlananda sən mənim sol cinahım olacaqsan, qoca. Bunu sənə indi deməyin mənası yoxdur. Döyüş lap az çəkəcək, lakin çox şərəfli olacaq. Hə, mən həmişə arzu etmişəm ki, heç olmasa, bir müstəqil döyüş keçirim. Azenkurdan başlanmış bizim günlərdək başqalarının komandanlıq etdiyi döyüslərdə mən həmişə bir nöqsan tapmışam. Öz döyüşümü isə əməlli-başlı aparmalıyam. Bu döyüş az çəkəcək, amma qüsursuz olacaq. Əgər bütün işlər mənim hesablarıma uyğun getsə, onda bu döyüş həqiqətən qüsursuz olacaq.

– Yox, doğru sözümdür, – o, Anselmoya dedi. – Səni görməyimə ürəkdən şadam.

– Mən də səni görməyimə şadam, – qoca cavab verdi.

İndi, qaranlıqda onlar yamaca qalxdıqca, külək kürəklərinə vurduqca və üstlərini qar basdıqca, Anselmo artıq özünü tənha hiss etmirdi. *İngles* əlini onun çiyinə vuran andan o öz tənhalığını unutmuşdu. *İngles* şən, xoşhal idi, onlar bir-birilə zarafat edirdilər.

İngles dedi ki, hər şey yaxşı gedir və təşvişə heç bir əsas yoxdur. Bir qurtum absent Anselmonu qızıışdırmışdı, indi yeridikcə ayaqları da qızıışırdı.

– Yolda elə bir şey yoxdur, – dedi.

– Yaxşı, – *İngles* cavab verdi. – Düşərgəyə çatanda göstərəsən.

Anselmo fərəhlə addımlayırdı, müşahidə postunu tərk etmədiyini düşünmək ona xoş idi.

Robert Cordan hələ də fikirləşdi ki, əgər o, düşərgəyə qayıtsa, burada heç bir qəbahət olmazdı. Şəraiti nəzərə alanda, bu tamamilə ağıllı və düzgün hərəkət olardı. Lakin o yerində qaldı, əmri yerinə yetirdi. Belə tufanda postda axıracan durmağın mənası böyükdür. Nahaq deyil ki, alman

dilində tufan və hücum eyni bir sözlə ifadə olunur – “Sturm”.

Əlbət ki, mən postu axıracan tərک etməyən bir-iki adam da tapa bilərdim. Əlbət ki, tapa bilərdim. Görəsən, Fernando qalardı? Çox güman ki, qalardı. Hər halda, məni bura ötürməyi özü boynuna götürdü. Səncə, o qalardı? Amma nə yaxşı olardı! İnamı çatardı. Onu bir yoxlamaq lazımdır. Görəsən, indi bu maneken nə barədə düşünür?

– Fernando, sən nə barədə düşünürsən? – Robert Cordan soruşdu.

– Niyə soruşursan?

– Maraqlanıram, – Robert Cordan dedi. – Mən hər şeyə maraq göstərənəm.

– Mən şam yeməyi barədə düşünürəm, – Fernando dedi.

– Yeməkdən xoşun gəlir?

– Hə. Çox xoşum gəlir.

– Sən necə bilirsən, Pıların xörəyi dadlı olur?

– Belə də, – Fernando çiyinlərini çəkdi.

Lap ikinci Kulicdir, Robert Cordan düşündü. Məncə, bu qalardı. Onlar çovğuna sinə gərərək aramla yamacı qalxırdılar.

ON ALTINCI FƏSİL

– El Sordo burada idi, – Pilar Robert Cordana dedi.

Onlar soyuqdan gəlib tüstü basmış isti mağaraya girdilər və qadın işarə ilə Robert Cordanı yanına çağırdı.

– O, at dalınca getdi.

– Yaxşı. Mənə aid bir söz demədi ki?

– Ancaq onu dedi ki, at dalınca gedir.

– Bəs bizdə işlər necədir?

– *No se*⁵² – qadın dedi. – Bir ona bax.

⁵²Bilmirəm (*ispanca*)

Robert Cordan içəri girən kimi Pablonu görmüşdü və Pablo ona baxıb qımışmışdı. İndi o, stolun arxasında əyləşən Pabloya bir daha nəzər saldı və gülümsəyib ona əl yellətdi.

– *İngles!* – Pablo çığırdı, – qar hələ də yağır, *İngles*.

Robert Cordan başını tərpətdi.

– Səndəlləri çıxart, ver qurudum, – Mariya dedi. – Buradan asacam, ocağın üstündən.

– Muğayət ol, yandırmayasan, – Robert Cordan qıza dedi. Ayaqyalın gəzmək istəmirəm. Nolub? – O, Pılara tərəf çevrildi. – Yığıncaq keçirirsiniz burada? Bəs nə əcəb gözətçi qoymamısınız?

– Belə çovğunda? *Que va!*

Stolun arxasında altı kişi divara söykənib əyləşmişdi. Anselmo ilə Fernando hələ də gödəkcə və şalvarlarından qarı çırpır və ayaqlarını mağaranın girəcəyindəki divara vururdular.

– Gödəkcəni çıxart, – Mariya dedi, – yoxsa qar əriyəndə islanar.

Robert Cordan gödəkcəni çıxartdı, şalvarından qarı çırpdı və çantasının bağlarını açdı.

– Hər yeri yaş eləyəcəksən, – Pilar dedi.

– Məni ki sən özün çağırıdın.

– Nolsun çağıranda? Qayıt qapıya, qarı orda çırp.

– Bağışlayın məni, – Robert Cordan ayaqyalın torpaq döşəmədə dayandı. – Maryia, corablarımı tap gətir.

– Lap ağa kimi buyurur, – Pilar dedi və odunu alovun içinə itələdi.

– *Hay que aprovechar el tiempo*, – Robert Cordan ona cavab verdi. – Hələlik əlimizdə olan vaxtdan istifadə etmək lazımdır.

– Bura bağlıdır, – Mariya dedi.

– Al açarı, – o, açarı Mariyaya atdı.

– Qıfıla düşmür axı.

– Bu torbada deyil, o birindədir. Yuxarıdadır, yan tərəfdə.

QIZ corabları çıxartdı, çantanın bağlarını dartdı, qıfılı bağladı, corabları açarla birlikdə Robert Cordana uzatdı.

– Otur, corabları gey, ayaqlarını da yaxşı-yaxşı ovuşdur,
– qız dedi.

Robert Cordan qıza baxıb gülümsündü və Pilara eşitdirmək üçün soruşdu:

– Bəlkə, ayaqlarımı saçlarınla qurudasan?

– Lap donuzdur, – Pilar dedi, – əvvəlcə özünü hökmdar kimi göstərirdi, indi isə keçmiş ulu tanrının yerinə göz dikib. Mariya, vur onu odunla.

– Lazım deyil, – Robert Cordan ona dedi. – Zarafat edirəm, çünki kefim kökdür.

– Sənin kefin kökdür?

– Bəli, – dedi, – mənə, hər şey yaxşı gedir.

– Roberto, – Mariya dedi, – bax, burada otur, ayaqlarını qurut, mən də sənə içməyə bir şey verərəm ki, qızılaşsan.

– Guya bu vaxtacan heç kəsin ayaqları islanmayıb, – Pilar dedi. – Guya göydən bircə qar dənəsi də düşməyib.

Mariya qoyun dərisini gətirib torpaq döşəməyə sərdi.

– Səndəllər quruyanacan qoy ayaqlarının altına, – dedi.

Qoyun dərisi təzəcə qurudulmuşdu, aşılanmamışdı və Robert Cordan onun üstünə çıxanda perqament kimi xırçıldadı. Ocaq tüstülənirdi, Pilar Mariyanı səslədi:

– Ocağı üfür, yaramaz qız. Bura nədir, hisxanadır yoxsa?

– Özün üfür, – Mariya dedi, – mən El Sordo gətirən şüşəni axtarıram.

– Odur, kisələrin dalında, – Pilar dedi. – Südəmə körpə kimi nə nazını çəkirsən onun?

– Heç də elə deyil, – Mariya cavab verdi. – Körpə kimi yox, donub islanmış və evinə qayıtmış kişi kimi. Hə, tapdım, – qız şüşəni Robert Cordana uzatdı. – Bu, gündüz içdiyindəndir. Belə şüşədən yaxşı lampa düzəltmək olar. Biz yenə elektrik işığında yaşamağa başlayanda bundan bilirsən nə lampa çıxar! – Qız sevinclə yastı butulkaya baxdı. – Roberto, bunu necə içirlər?

– Bəs mən *İngles* deyiləm? – Robert Cordan gülümsədi.

– Adam arasında mən sənə Roberto deyirəm, – qız astadan dedi və qızardı. – Necə içəcəksən, Roberto?

– Sən də istəyirsən? – Robert Cordan Pablodan soruşdu, o isə başını yırğalayıb şəstlə dedi:

– Mən şərab içirəm.

Robert Cordan ispanca dedi:

– Onda get öz Baxusunun yanına.

– Birinci dəfədir ki, bu cür ad eşidirəm, – Pablo çətinliklə dedi, – bizim dağlarda belə adam yoxdur.

– Anselmo üçün tök, – Robert Cordan Mariyaya müraciət etdi. – Həqiqətən donan, bax, odur.

O, quru corabları geyəndə suqarışq viskinin təmiz və azca yandırıcı təmini ağzında duymaqda idi. Fikirləşdi ki, bu, absent kimi deyil, adamın canına yayılır. Absentdən yaxşı şey yoxdur. Kimin ağına gələrdi ki, burada viski tapılsın. Amma iş ona qalanda, viskini İspaniyanın ancaq bir yerində – La Qranxada tapmaq olar. Gör bir El Sordo necə adamdır, dinamitçi qonaq üçün viski tapması bəs deyilmiş, hələ şüşəni bura gətirməyi də unutmayıb və onu burada qoyub gedib. Bu, onlarda adicə lütfkarlıq deyil! Lütfkarlıq şüşəni ortaya qoyub nəzakət xatirinə qonaqla birlikdə içməkdir. Fransız belə də edərdi, qalanını isə başqa vaxta saxlardı. Lakin qonağa səmimi və diqqətli olmağa, başı vacib işə qarışdığına, ancaq özü haqqında düşünməli

olduğuna baxmayaraq, iltifat göstərüb qonağın ürəyinə yatan şeyi nəinki tapmağa, həm də gətirib çatdırmağa yalnız ispanlar qadirdilər. Onların ən yaxşıları qadirdilər. Özləri ilə viski götürməyi unutmurlar – bu xalqı sənə sevdiren xüsusiyyətlərdən biri budur.

Onları romantikləşdirmək lazım deyil, düşündü. İspanlar da amerikalılar kimi müxtəlif olurlar. Hər halda, özü ilə viski götürməsi çox gözəl işdir.

– Hə, necədir, xoşuna gəlir? – o, Anselmodan soruşdu.

Qoca ocağın yanında əyləşmişdi, iri əllərilə parçı tutub gülümsəyirdi. O başını tərpətdi.

– Yox? – Robert Cordan bir də soruşdu.

– Qız bura su tökdü, – Anselmo dedi.

– Roberto belə içir, – Mariya dedi. – Yoxsa, sən böyük adamsan, ona görə başqa cür istəyirsən?

– Xeyr, – Anselmo cavab verdi. – Mən böyük adam deyiləm. Amma yandılanda xoşuma gəlir.

– Onu mənə ver, – Robert Cordan qıza dedi. – Onun üçünsə elə tök ki, yandırsın.

O, Anselmonun qalan viskisini öz qabına tökdü, boş parçı Mariyaya qaytardı, qız isə ehtiyatla parça viski süzdü.

– Bax belə, – Anselmo parçı aldı, başını qaldırıb viskini birnəfəsə içdi. Sonra hələ də şüşəni əlində tutub yanında dayanmış Mariyaya baxdı, yaşaran gözlərilə ona göz vurdu.

– Bax, – dedi, – bax belə. – Sonra dodaqlarını yaladı. – Gözün qurdunu belə öldürərlər.

– Roberto, – Mariya hələ də əlində saxladığı şüşə ilə ona yanaşdı. – İndi sənə yemək vermək olar?

– Hazırdır?

– Hazırdır, səni gözləyirəm.

– Hamı yeyib?

– Səndən, Anselmodan, Fernandodan başqa hamı.

– Yaxşı, onda başlayaq, – qıza dedi. – Bəs sən?

– Sonra Pılarla yeyərəm.

– Otur bizimlə.

– Yox, yaxşı deyil.

– Otur ye. Mənim ölkəmdə kişi arvadından qabaq yeməyə əl vurmaz.

– Sənin ölkəndə belədir. Burada isə sonra yemək yaxşıdır.

– Onunla ye, – Pablo qıza baxdı. – Onunla ye. Onunla iç. Onunla yat. Onunla öl. Hər şeyi onun ölkəsində olduğu kimi elə.

– Sən sərxoşsan? – Robert Cordan stola yanaşdı. Üst-başı çirkli, üzü tüklü Pablo məmnun halda ona baxdı.

– Bəli. *İngles*, bəs sən hansı ölkədəsən? O, hansı yerdir ki, qadınlar kişilərlə bir yerdə yeyirlər?

– *Estados Unidos*,⁵³ Montana ştatı.

– Kişilərin arvad kimi yubka geydiyi yer sizin ölkədir?

– Xeyr. Ora Şotlandiyadır.

– Qulaq as, *İngles*, sən əyninə yubka keçirəndə...

– Mən yubka geymirəm, – Robert Cordan dedi.

Pablo sözündən qalmadı:

– Sən əyninə yubka keçirəndə altdan nə geyirsən?

⁵³Birləşmiş Ştatlar (*ispanca*)

– Mən bilmirəm şotlandiyalılar yubkanın altından nə geyirlər. Bu mənim özümü də həmişə maraqlandırıb.

– Bunun *escoceseslə*⁵⁴ nə əlaqəsi? Kimə lazımdır *escoceses*? O qəribə adı olan adamlarla kimin nə işi var? Qoy cəhənnəm olsunlar. Mən səni soruşuram, *İngles*, səni. Söylə görək, əyninə yubka keçirəndə altından nə geyirsən?

– Mən artıq iki dəfədir sənə deyirəm ki, bizdə yubka geymirlər, – Robert Cordan ona cavab verdi. – Nə sərxoş olanda, nə də gülmək xatirinə.

– Yox, bəs yubkanın altında nə olur? – Pablo dediyindən dönmürdü. – Axı hamı bilir ki, sizlərdə yubka geyirlər. Hətta əsgərlər də. Özüm şəkillərdə görmüşəm. Praysın sirkində də görmüşəm. *İngles*, sənənin yubkanın altında nə var?

– Nə lazımsa, hər şey, – Robert Cordan dedi.

Anselmo güldü, söhbətə qulaq asanların da hamısı gülüşdü, təkcə Fernandonun dodağı qaçmadı. Qadınların yanında belə kobud söhbət ona xoş gəlmirdi.

– Neylək, əslində, belə də olmalıdır, – Pablo dedi.

⁵⁴Şotlandiyalılar (*ispanca*)

– Amma, mənim zənnimcə, nə lazımsa, hər şeyi yerində olan adam yubka geyməz.

– Ona baş qoşma, *İngles*, – bunu yastısifət Primitivo dedi. – O sərxoşdur. Yaxşısı budur, danış görək, sizin ölkədə nə saxlayırlar və nə yetişdirirlər.

– Qaramal və qoyun, – Robert Cordan dedi, – bizdə taxıl və paxla bol olur, şəkər çuğunduru da əkirlər.

Robert Cordan, Anselmo və Fernando indi stolun dalında əyləşmişdilər, qalanları da onların başına toplaşmışdılar, yalnız Pablo şərab dolu qabı qabağına çəkib tək-tənha oturmuşdu. Süfrəyə dünən olduğu kimi, pörtlədilmiş ət gətirildilər. Robert Cordan acgözlüklə yeməyə girişdi.

– Sizdə dağ var? Adından görünür ki, belə ölkədə dağ olmalıdır, – Primitivo söhbəti davam etdirmək üçün nəzakətlə dedi. O, sərxoş Pablonun yerinə xəcalət çəkirdi.

– Dağ çoxdur, lap ucaları da var.

– Otlqlarınız necə, yaxşıdır?

– Gözəldir! Yüksək dağlardakı yay otlaqları dövlətin əlindədir. Payız gələndə mal-qaranı dağlardan aşağı endirirlər.

– Bəs sizdə torpaq kimin əlindədir – kəndlilərin?

– Torpağın çox hissəsi onu becərənlərin əlindədir.

Əvvəllər torpaq dövlətin idi, amma kimsə özünə sahə seçib məlumat versəydi ki, bu sahəni əkib-becərəcək, ona yüz əlli hektara sahib olmaq hüququ verilirdi.

– Danış görək, bu, necə olurdu, – Aqustin xahiş etdi. – Belə aqrar islahat xoşuma gəlir.

Robert Cordan homsted-aktın mahiyyətini izah etdi. Onun heç vaxt ağına gəlməzdi ki, bunu aqrar islahat hesab etmək olarmış.

– Çox gözəl! – Primitivo dedi. – Deməli, sizin ölkənizdə kommunizmdir.

– Xeyr. Bizdə respublikadır.

– Mən belə hesab edirəm ki, respublika şəraitində hər şey eləmək olar, – Aqustin dedi. – Məncə, başqa bir hökumət heç lazım da deyil.

– Bəs sizdə iri sahibkarlar yoxdur? – Andres soruşdu.

– Var, özü də lap çoxdur.

– Deməli, ədalətsizlik də var.

– Hə, bəs necə? Ədalətsizlik çoxdur.

– Bəs siz onunla mübarizə edirdiniz?

– Çalışırıq, özü də getdikcə daha çox. Hər halda, ədalətsizlik çoxdur.

– Bəs sizdə hissələrə bölünməli olan iri malikanələr varmı?

– Var. Amma elə adamlar da var ki, onların fikrincə, yüksək vergi qoyulsa, həmin malikanələr öz-özünə hissələrə parçalanacaq.

– Axı necə?

Robert Cordan sousu çörəklə siyirərək gəlir vergisi və miras vergisi sistemini izah etdi.

– Bununla belə, iri malikanələrə heç nə təsir etmir, – dedi, – halbuki bizdə hələ torpaq vergisi də var.

– Axı iri mülkədarlar və varlılar bir vaxt belə vergilərə qarşı çıxış edə bilərlər, – Primitivo dedi. – Məncə, bu cür vergilər çevrilişə səbəb ola bilər. Narazı adamlar onları gözləyən təhlükəni başa düşərək, bizdə faşistlərin elədiyi kimi, hökumətə qarşı qiyama qalxarlar.

– Ola bilər.

– Onda siz də bizim kimi vuruşmalı olacaqsınız.

– Bəli, biz də vuruşmalı olacağıq.

– Sizin ölkədə faşist çoxdur?

– Çoxdur, amma faşist olduqlarını hələ özləri də bilmirlər, vaxt gələr, başa düşərlər.

– Nə qədər ki qiyam qaldırmayıblar, onlara divan tutmaq olmaz?

– Yox, – Robert Cordan dedi. – Onlara divan tutmaq olmaz. Amma adamları elə tərbiyələndirmək olar ki, onlar faşizmdən qorxsunlar və faşizm özünü göstərəndə onu seçib ayıra bilsinlər, həm də onunla mübarizəyə başlasınlar.

– Heç bilirsən bircə faşist də olmayan yer haradır? – Andres soruşdu.

– Haradır?

– Pablonun yaşadığı şəhər, – Andres güldü.

Primitivo Robert Cordandan soruşdu:

– Onun şəhərində olanlardan xəbərin var?

– Hə, eşitmişəm.

– Sənə Pilar danışdı?

– Hə.

– O sənə hamısını danışa bilməzdi, – Pablo çətinliklə dedi.

– Onda özün danış, – Pilar ona dedi. – Əgər mən heç nə bilmirəmsə, özün danış.

– Yox, mən bunu heç kəsə danışmamışam.

– Hə, elədir, heç vaxt da danışmazsan. Sən çox şeyə razı oldurdun ki, o hadisələr baş verməsin.

– Yox, düz deyil. Əgər hər yerdə faşistlərə mənim kimi divan tutsaydılar, bizdə müharibə başlamazdı. Ancaq mən istərdim ki, bütün bunlar başqa cür ediləydi.

– Niyə belə danışırısan? – Primitivo ondan soruşdu.

– Bəyəm indi sən siyasətə başqa cür baxırısan?

– Yox. Lakin orada çox vəhşilik oldu, – Pablo bildirdi. – O günlər mən vəhşi kimi qəzəbli idim.

– İndi isə sərxoşsan, – Pilar dedi.

– Bəli, – Pablo cavab verdi. – Sizin icazənizlə, mən sərxoşam.

– Vəhşi vaxtlarında daha çox xoşuma gəlirdin, – qadın dedi. – Əyyaş ki var, murdarın murdarıdır. Oğru əgər oğurluq etmərsə, onu adam saymaq olar. Fırıldaqçı

özününküləri aldatmaz. Qatil evə qayıdıb əllərini yuyar. Əyyaş isə it iyi verir və öz yatağına qusur, həm də içini spirtlə yandırır.

– Sən qadınsan və heç nə anlamırsan. Mən şərabdan sərxoşam. Əgər öldürdüyüm adamlar olmasaydı, içim rahat olardı. Onları düşündükcə içəridən yanırım, – Pablo sakitcə deyib qaşqabaqla başını tərپətdi.

– El Sordo gətirəndən verin ona, – Pilar dedi. – Verin, heç olmasa, bir az özünə gəlsin. Elə qəmgindir ki, adam üzünə baxa bilmir.

– Əgər mən onları həyata qaytara bilsəydim, hökmən qaytarardım, – Pablo dedi.

– Get işinin dalınca, belə-belə olmuş! – Aqustin dedi. – Sən bunu harda deyirsən?

– Mən onların hamısını dirildərdim, – Pablo qəmgin halda dedi. – Əvvəlincidən axırıncıyadək hamısını!

– Yum ağzını! – Aqustin ona çığırdı. – Yum ağzını, ya da rədd ol buradan. Axı sən faşistləri öldürmüşən!

– Dediklərimi eşitdin, – Pablo dedi. – Mən onların hamısını dirildərdim.

– Sonra da müqəddəs olardın, – Pilar dedi. – Ömrümdə bu cür adam görməmişəm! Dünən səndə hələ bir az kişilik vardı. Bu günsə heç nə qalmayıb, yarımcan pişik balasına da gücün çatmaz. Hələ öz murdarlığına sevinir də.

– Ya hamını öldürmək lazım idi, ya da heç kəsi, – Pablo başını yırğaladı. – Ya hamını, ya heç kəsi.

– Bura bax, *İngles*, – Aqustin dedi. – Necə olub ki, sən İspaniyaya gəlmisən? Pabloya fikir vermə. O sərxoşdur.

– Birinci dəfə on iki il əvvəl gəlmişəm, ölkəni və dili öyrənmək istəyirdim, – Robert Cordan dedi. – Mən universitetdə ispan dilindən dərs deyirəm.

– Sən heç bir tikə də professoru oxşamırsan, – Primitivo dedi.

– Saqqalı yoxdur, – Pablo söhbətə qoşuldu. – Bir baxın, onun saqqalı yoxdur.

– Sən, doğrudan da, professorsan?

– Müəlliməm.

– Yəqin, kiməsə dərs verirsən?

– Bəli.

– Niyə bəs ispan dilindən? – Andres soruşdu. – Axı sən ingilissən, ingilis dilindən dərs sənə daha asan olardı.

– O, ispanca bizdən pis danışmır, – Anselmo dedi, – elə isə nə üçün başqalarına ispan dilini öyrətməsin?

– Elədir, – Fernando dedi. – Amma, hər halda, ispan dilindən dərs deyən əcnəbi öz boynuna ağır yük götürmürmü? Don Roberto, mən səni heç də incitmək istəmirəm.

– O əsl professor deyil, – Pablo tam özündən razı halda dedi, – onun saqqalı yoxdur.

– Axı sən ingilis dilini daha yaxşı bilirsən, – Fernando sözünə davam etdi. – Məncə, ingilis dilindən dərs vermək sənə üçün daha asan və daha sadə olardı.

– Axı o, ispanları öyrətmir, – Pilar Fernandonun sözünü kəsdi.

– Ümid edirəm ki, ispanları öyrətmir, – Fernando dedi.

– Qoy sözümü qurtarım, tərs qatır, – Pilar ona dedi. – O, ispan dilini amerikalılara öyrədir. Şimali amerikalılara.

– Məgər onlar ispanca danışmırlar? – Fernando soruşdu. – Cənubi amerikalılar bizim dildə danışirlar.

– Tərs qatır, – Pilar dedi. – O, ispan dilini ingiliscə danışan şimali amerikalılara öyrədir.

– Axı özü ingiliscə danışırsa, deməli, ingilis dilini öyrətmək onunçün asan olardı, – Fernando dediyindən dönmədi.

– Bəs sən eşitmirsən ki o, ispanca danışır? – Pilar Robert Cordana baxdı və ümitsiz halda başını tərpətdi.

– Bəli, danışır. Amma ləhcə ilə.

– Hansı ləhcə ilə? – Robert Cordan soruşdu.

– Estremadur ləhcəsi ilə, – Fernando özünü ciddi göstərməyə çalışırdı.

– Ay aman! – Pilar dedi. – Belə də camaat olar!

– Çox ola bilsin ki, belədir, – Robert Cordan dedi. – Mən elə oradan gəlmişəm.

– O, bunu da bilir, – Pilar dedi, – hey, qartımış qarı, – Fernandoya tərəf döndü. – Yeyib doydun? Bəs elədi sənə?

– Bilsəydim ki, yeməyimiz boldur, yenə yeyərdim, – Fernando cavab verdi. – Sən isə, don Roberto, ürəyinə başqa şey gətirmə, mənim səninlə heç bir işim yoxdur.

– Səni belə-belə olasan, – Aqustin qısaca dedi. – Lap belə-belə olasan. Biz inqilabı ona görə eləmişik ki, yoldaşa don Roberto deyəsən?

– Məncə, indi inqilabdan sonra hamımız bir-birimizə “don” deyə bilərik, – Fernando dedi. – Respublika zamanı belə də olmalıdır.

– Səni belə-belə olasan, – Aqustin dedi, – lap belə-belə olasan!

– Mən dediyimin üstündə dururam: ingilis dilini öyrətmək don Roberto üçün xeyli asan və sadə olardı.

– Don Robertsonun saqqalı yoxdur, – Pablo dedi. – O əsl professor deyil.

– Necə yəni saqqalım yoxdur? Bəs bu nədir? – Robert Cordan əlini üç gün ərzində sarı tük basmış üzünə və çənəsinə çəkdi.

– Belə də saqqal olar? – Pablonun kefi lap durulmuşdu. – Bu, saqqal deyil. O, yalançı professordur.

– Sizin hamınız belə-belə olasınız, – Aqustin dedi. – Bura lap dəlixanadır ki.

– Sən bir balaca iç, – Pablo ona dedi. – Mənə elə gəlir ki, hər şey qaydasındadır. Amma bir iş var ki, don Robertsonun saqqalı yoxdur.

– Onun saqqalı var, – Mariya əlini Robert Cordanın üzünə çəkib, Pabloya baxdı və Pablo “sən yaxşı bilərsən” deyib qızın cavabını verəndə Robert Cordan ona diqqətlə nəzər salıb fikirləşdi ki, onun əməlli-başlı sərxoş olduğuna heç inanmıram; yox, o, sərxoş deyil, onunla gərək ehtiyatlı olasan.

– Qulaq as, Pablo, – o dedi. – Sən bilən, qar hələ çox yağacaq?

– Bəs sən bilən, necə?

– Mən səndən soruşuram.

– O birilərdən soruş. Mən sənin üçün kəşfiyyatçı deyiləm. Sənin ki öz kəşfiyyatınızdan kağızın var. Arvaddan soruş. İndi o komandirlik edir.

– Mən səndən soruşuram.

– Rədd ol, belə-belə olmuş, – Pablo ona cavab verdi. – Sən də, arvad da, qız da belə-belə olasınız.

– O sərxoşdur, – Primitivo dedi. – Ona fikir vermə, *İngles*.

– Məncə, o qədər də sərxoş deyil, – Robert Cordan dedi.

Mariya Robert Cordanın arxasında dayanmışdı. Robert Cordan öz çiyni üstündən Pablonun qıza baxdığını görürdü. Girdə, tük basmış sifətindəki xırda qaban gözləri qıza zillənmişdi. Robert Cordan öz-özünə fikirləşdi: Bu müharibədə də, ondan əvvəl də çox qatillər görmüşəm, onların hərəsi bir cürdür, biri o birinə oxşamır. Heç birinin müəyyən əlamətləri və ya xüsusiyyətləri yoxdur, buna görə də “cinayətkar tip” anlayışı əsl uydurmadır. O ki qaldı Pabloya, Pablo əlbət ki, çox murdardır!

– Mən inanıram ki, içməyi bacarırsan, – o, Pabloya dedi.

– İnanmıram ki, sərxoşsan.

– Mən sərxoşam, – Pablo qürurla dedi. – İçmək boş şeydir. Bütün məsələ keflənməyi bacarmaqdadır. *Estoy miy, borracho*⁵⁵.

⁵⁵Mən bərk sərxoşam (*ispanca*)

– Şübhə edirəm, – Robert Cordan ona cavab verdi. – Qorxaqsan sən – bax, bu doğrudur.

Birdən mağaraya elə sakitlik çökdü ki, Robert Cordan Piların bişir-düşür elədiyi ocaqda odunun necə çırtıldığını eşitdi. Bütün ağırlığı ilə qoyun dərisinin üstündə dayananda onun necə xırçıldadığı qulağına çatdı. Ona elə gəldi ki, hətta qarın necə yağdığını da eşidir. Bu ola bilməzdi, ancaq o, qar yağan yerdəki sükutu eşitməkdə idi.

Fikirləşdi ki, onu öldürmək və bu işə son qoymaq lazımdır. Bilmirəm nə fikirləşir, amma ondan yaxşı bir şey gözləmirəm. Birigün körpü məsələsi olmalıdır, bu adama isə etibar yoxdur, bütün işimi korlaya bilər. Uzatmaq lazım deyil. Buna son qoymaq lazımdır!

Pablo qımışdı, şəhadət barmağını qaldırıb boğazına çəkdi. Sonra qısa, yoğun boynunda güclə dönmən başını yırğaladı.

– Yox, *İngles*, – dedi. – Mən bu tələyə düşmərim. – Sonra Pilara baxıb dedi: – Bu yolla məndən yaxa qurtarmaq olmaz.

– *Sinverguenza*⁵⁶ – Robert Cordan ona dedi və qəti hərəkət etmək qərarına gəldi. – *Cobarde*.⁵⁷

– Nə deyirəm, ola bilər, – Pablo dedi. – Amma, hər halda, mən bu tələyə düşməyəm. İç, *İngles* və arvada işarə elə ki, onun niyyəti baş tutmadı.

– Mumla, – Robert Cordan dedi, – onun bura daxil yoxdur. Mən özüm istəyirəm ki, səni qızışdırım.

– Zəhmət çəkmə, – Pablo ona cavab verdi. – Mən buna uyan deyiləm.

– Sən *bicho raro*⁵⁸, – Robert Cordan fürsəti əldən vermək, ikinci dəfə yanımaq istəmirdi, ona elə gəlirdi ki, bütün bunlar nə vaxtsa olub, məsələ bitib. O elə bil kitablardan oxuduğunu və ya yuxuda gördüklərini təkrar yadına salırdı.

⁵⁶Utanmaz (*ispanca*)

⁵⁷Qorxaq (*ispanca*)

⁵⁸Əclaf (*ispanca*)

– Hə, mən əclafam, – Pablo dedi. – Çox əclafam və çox sərxoşam. Sənin sağlığına, *İngles*. – O, qabdan şərab götürdü və parçı qaldırdı. – *Salud!*

Düzdür, sən əclafsan, Robert Cordan düşündü. Həm də hiyləgərsən, özü də adisindən yox. İndi o, elə hündürdən nəfəs alırdı ki, hətta ocaqdakı odunun çırtılısını da eşitmirdi.

– Sənin sağlığına, – Robert Cordan dedi və qabdan şərab götürdü; fikirləşdi ki, sağlıq deməyəndə xəyanətin də ləzzəti olmur, ona görə heç sən də geri qalma. – *Salud*, – dedi. – *Salud* və bir də *salud*.

Ay səni, *salud*, o düşündü. Al, bu da sənə *salud!*

– Don Roberto, – Pablo çətinliklə dedi.

– Don Pablo, – Robert Cordan cavab verdi.

– Sən professor deyilsən, çünki saqqalın yoxdur. Məndən yaxa qurtarmaq üçünsə, sən məni öldürməlisən, ancaq buna ərdəmin çatmaz.

O, gözlərini Robert Cordana zilləyib dodaqlarını elə bərk sıxdı ki, hər iki dodağı birləşib ensiz zolağa çevrildi.

Balığın ağzı, sudan çıxarkən havanı udan və şişib kürəyə dönən balıqlar kimi başı da girdədir, Robert Cordan düşündü.

– *Salud*, Pablo – Robert Cordan parçı qaldırdı və viskidən içdi. – Mən səndən çox şey öyrəndim.

– Deməli, mən professoru öyrədirəm, – Pablo başını tərپətdi. – Biz dost olacağıq, don Roberto.

– Biz onsuz da dostuq, – Robert Cordan dedi.

– Yox, biz yaxın dost olacağıq.

– Biz onsuz da yaxın dostuq.

– Çıxıb gedirəm buradan, – Aqustin dedi, – belə deyirlər ki, hər adam ömrü boyu bu şeydən bir ton dadmalıdır, mənimsə hər qulağında onun iyirmi beş funtu ilişib qalıb.

– Sən nə özündən çıxırsan, qarəsifət? – Pablo ona dedi. – Don Roberto ilə dostlaşmağımız xoşuna gəlmir?

– Qarəsifətdən ehtiyatlı ol, – Aqustin Pabloya yanaşib onun qarşısında dayandı və düyünlənmiş yumruğunu aşağı tutdu.

– Sənə hamı belə deyir.

– Sənə qalmayıb kim necə deyir.

– Hə, onda ağsifət deyərəm...

– Qoymaram elə də deyəsən.

– Onda bəs nəsən, qırmızısan?

– Bəli. Qırmızıyam. *Rojo*. Qırmızı ulduz taxıram, Respublika tərəfdarıyam. Adım da Aqustindir.

– Gör necə vətənpərvərdir bu, – Pablo dedi. – Bax bir, *İngles*, gör necə nümunəvi vətənpərvərdir.

Aqustin sol əlinin dalı ilə onun dodağının üstündən vurdu. Pablo yerindən tərpənmədi. Cəhəngləri şərabdan nəmli idi, üzünün ifadəsi dəyişmədi, lakin Robert Cordan gördü ki, onun bəbəkləri lap pişiyin gözləri kimi daraldı, parlaq işıq düşəndə pişiyin gözləri bu cür olur və onun bəbəklərində ancaq şaquli kəsik qalır.

– Bu da baş tutmayacaq, – Pablo dedi. – Buna ümid eləmə, arvad. – O, başını Pilara çevirdi. – Mən buna uyan deyiləm.

Aqustin Pablonu bir də vurdu. İndi onu yumruqla vurdu. Robert Cordanın əli stolun altında idi, tapançanı hazır tutmuşdu. O, qoruyucunu buraxdı və sol əli ilə Mariyanı itələdi. Qız bir addım geri çəkildi. Bu vaxt o, qızı böyründən

daha bərk itələdi ki, tamam aralanıb getsin. Bu dəfə Mariya qulaq asdı və o, qızın mağaranın divarı boyunca ocağa tərəf getməsini görəndən sonra nəzərlərini Pabloya  evirdi. Pablunun girdə başı Aqustinə tərəf dönmüşdü, xırda bulanıq gözləri ona dikilmişdi, g z bəbəkləri daha da daralmışdı. O, dodaqlarını yaladı, əlini qaldırıb ağızını sildi v  başını aşıağı salanda əlində qan gördü. Dilini dodaqlarına  ekib tüpürdü.

– Belə də olmayacaq, – dedi, – axmaq tapıblar. Mən buna uymayacam.

– *Cabron*, – Aqustin dedi.

– Bəs necə, – Pablo cavab verdi. – Sən özün bilirsən ki, bu arvada beləsi lazımdır.

Aqustin   nc  dəfə onu vurdu. Pablo yenə g ld , qanlı ağızında ürək, sarı, sınıq dişləri g r nd .

– Bəsdir, – Pablo parçı götürüb qabdan şərab doldurdu, – məni öldürməyə g c n z çatmaz, qola güc vermək isə axmaqlıqdır.

– *Cobarde*, – Aqustin dedi.

– Söyüş söymək də axmaqlıqdır, – Pablo şərabla ağzını yaxalayıb döşəməyə tükürdü. – İndi məni söyüşlə yoldan çıxara bilməzsiniz.

Aqustin yuxarıdan-aşağı Pabloya baxa-baxa durmuşdu, sözləri asta, aydın, qəzəb və nifrətlə deyə-deyə onu söyürdü, inadkar bir tərzdə müntəzəm söyürdü, sanki yaba ilə arabadan peyini götürüb şırımın içinə səpirdi.

– Belə də olmayacaq, – Pablo dedi, – bəsdir, Aqustin. Bir də dava salma. Əlini əzərsən.

Aqustin sərt hərəkətlə dönüb mağaranın ağzına addımladı.

– Getmə, – Pablo dedi. – Qar yağır. Burada yerini rahatla.

– Sən! Sən! – Aqustin onun üstünə çığıraraq bircə bu sözlə bütün nifrətini ifadə etməyə çalışdı.

– Bəli, mən, – Pablo dedi. – Özü də mən qalıb yaşayacam, siz isə hamınız öləcəksiniz.

O, şərabdən götürdü və Robert Cordana tərəf dönüb parçılıq qaldırdı.

– Professorun sağlığına, – dedi. Sonra Pilara sarı döndü.
– Senyora komandirin sağlığına. – Sonra parçı o birilərin qarşısında dolandırdı. – Sizin sağlığınıza, avamlar.

Aqustin ona yaxınlaşdı və əlinin yanı ilə vurub parçı yerə saldı.

– Əcəb axmaqlıqdır, – Pablo dedi. – O cür şərab heyif oldu.

Aqustin kobud söyüşlə cavab verdi.

Pablo təzədən özünə şərab götürüb:

– Yox, – dedi, – bəs görmürsən ki, mən sərxoşam? Ayıq olanda çox vaxt susuram. Heç mənim çox danışdığımı eşitmisən? Amma axmaqlarla bir yerə düşəndə darıxmasın deyə, ağıllı adam bəzən içməyə məcbur olur.

– Rədd ol, belə-belə olmuş, – Pilar ona dedi. – Mən sən qorxağa yaxşı bələdəm.

– Arvadın dilinə bir bax! – Pablo dedi. – Yaxşı, gedirəm, atlara baş çəkmək lazımdır.

– Get, atlarını əzizlə, madyanbaz, – Aqustin dedi. – Bu işə yaman öyrəşmisən.

– Yox, – Pablo başını yırğaladı. O, divardan asılmış plaşını götürüb Aqustinə baxdı. – Eh səni, ağzıpərtöv.

– Bəs sən öz atlarınla nə eləyəcəksən? – Aqustin soruşdu.

– Gedib bir onlara baş çəkim, – Pablo dedi. – Mən onları çox sevirəm. Onlar həтта arxadan baxanda da bu adamlardan gözəl görünür, ağılları da artıqdır. Hə, darıxmayın. *İngles*, onlara körpüdən danış, izah elə ki, hücum zamanı kim nə etməlidir. Başa sal ki, necə geri çəkiləcəklər. *İngles*, körpüdən sonra hara aparacaqsan onları? Bu vətənpərvərləri hara aparacaqsan? Mən bütün günü şərab içə-içə bunu düşünmüşəm.

– Hə, nə düşünüb tapmısan? – Aqustin soruşdu.

– Nə tapmışam? – Pablo ağzını açmadan dilini dişinin ətinə sürtdü. – Sənə nə var, nə tapmışam?

– De görək, – Aqustin ona dedi.

– Çox şeyi düşünmüşəm, – Pablo dedi. O, çirkli sarı plaşına büründü, girdə başını açıq saxladı. – Çox şeyi düşünmüşəm.

– Axı nəyi? – Aqustin dedi. – Nəyi?

– Mən düşünürdüm ki, siz hamınız sadələvhsünüz, – Pablo dedi, – sizi məhv edəcək əcnəbinin və ağılı tumanının altında olan arvadın fitvasına gedirsiniz.

– Çıx get, – Pilar onun üstünə çığırdı. – Get! Sənin murdar izin də burada qalmasın, lənətə gəlmiş madyanbaz.

– Dilə bax! – Aqustin heyranlıqla dedi, lakin fikri başqa yerdə idi. O hələ də sakitləşməmişdi.

– Mən gedirəm, – Pablo dedi, – amma tezliklə qayıdacam.

O mağaranın girəcəyindəki çulu qaldırıb çıxdı, az sonra bayırdan çığırtısı eşidildi:

– *İngles*, qar hələ də yağır!

ON YEDDİNCİ FƏSİL

İndi mağarada sakitlik idi, ancaq tavandakı deşikdən közün üstünə düşən qarın cızıltısı eşidilirdi.

– Pilar, – Fernando dedi, – orada ət qalmayıb?

– E-e, sən də əl çək, – qadın dedi.

Lakin Mariya Fernandonun qabını alıb ocağın qırağındakı qazana yanaşdı, qaşıqla bozartma çəkdi. Sonra qabı gətirib Fernandonun qabağına qoydu. O, süfrəyə əyləndə əlini onun çiyinə çəkdi. Bir neçə an Fernandonun yanında dayandı, əlini onun çiyindən götürmədi. Fernando heç ona baxmadı da; o, yeməklə məşğul idi.

Aqustin ocağın yanında durmuşdu, o birilər stolun dövrəsində əyləşmişdilər. Pilar Robert Cordanla üzbəüz oturdu.

– Hə, *İngles*, – qadın dedi, – bax sən onun hər üzünü gördün.

– İndi o neyləyəcək? – Robert Cordan soruşdu.

– Nə desən eləyə bilər, – qadın başını aşağı saldı. – Nə desən. İndi o, hər şeyə qadirdir.

– Pulemyotunuz haradadır? – Robert Cordan soruşdu.

– Bax, orda, küncdə, adyala bükülü, – Primitivo dedi. – Sənə gərəkdir?

– Hələlik yox, – Robert Cordan dedi. – Ancaq bilmək istəyirdim ki, haradadır.

– Buradadır, – Primitivo dedi. – Mən onu bura gətirdim, adyala bükdüm ki, mexanizmi paslanmasın. Diskləri, bax o kisədədir.

– O buna getməz, – Pilar dedi, – *maquinanı* xarab eləməz.

– Sən özün deyirsən ki, o, hər şeyə qadirdir.

– Hə, amma *maquina*-nı işlətməyi bacarmır. Bomba atmağı hə, bacarır. Daha yaxşı bacarır.

– Biz axmaq və iradəsiz adamlarıq ki, onu öldürmədik, – qaraçı dedi. Bu vaxtacan o, söhbətdə iştirak etmirdi. – Roberto, dünən axşam gərək onu öldürəydik.

– Öldür onu, – Pilar dedi. Onun iri sifəti tutuldu. – İndi mən də buna tərəfdaram.

– Mən əleyhinə idim, – ocağın yanında durub uzun əllərini yanına salmış Aqustin dedi; onun almacıqlarından aşağı tük basmış üzü alovun şəfəqində batıq görünürdü. –

Ancaq indi mən də bunun tərəfdarıyam. O, iyərənc adamdır, hamımızın da ölümünü arzulayır.

– Qoy hamı söyləsin, – Pıların səsi yorğun idi. – Sən, Andres?

– *Matarlo*⁵⁹, – iki qardaşdan böyüyü, qara saçları alnına tökülən oğlan başını tərətədi.

– Eladio?

– Mən də o fikirdəyəm, – kiçik qardaş dedi. – O, çox təhlükəli adamdır. Xeyri də azdır.

– Primitivo?

– Mən də.

– Fernando?

– Onu həbs etmək olmazmı? – Fernando soruşdu.

– Bəs keşiyini kim çəkəcək? – Primitivo dedi. – Bundan ötrü azı iki nəfər gərəkdir. Bəs sonra onunla neyləyəcəyik?

– Faşistlərə satarıq, – qaraçı dilləndi.

⁵⁹Onu öldürməli (*ispanca*)

– Elə bu çatmır, – Aqustin dedi, – elə bircə bu cür alçaqlıq çatmır!

– Mən ancaq təklif edirəm, məncə, faşistlər sevinclə ondan yapışardılar.

– Bəsdir, qurtar, – Aqustin dedi. – Alçaqlığa bax!

– Hər halda, Pablonun özünə layiq alçaqlıqdır, – qaraçı özünə haqq qazandırmaq istədi.

– Bir alçaqlıqla o birini yumaq olmaz, – Aqustin dedi, – hə, hamı fikrini söylədi. Qaldı ancaq qoca və *İngles*.

– Onların bura dəxli yoxdur, – Pilar dedi. – Pablo onların başçısı olmayıb.

– Dayanın, – Fernando dilləndi. – Mən hələ qurtarmamışam.

– Hə, danış, – Pilar dedi. – Nə qədər ki qayıtmayıb, danış. Nə qədər ki buraya əl qumbarasını tullamayıb və biz dinamit qarışıq havaya sovrulmamışıq, danış.

– Məncə, sən şişirdirsən, – Fernando dedi. – İnanmıram ki, onun belə bir niyyəti olsun.

– Mən də inanmıram, – Aqustin dilləndi. – Çünki onda şərab da havaya sovrulacaq, şərab isə tezliklə onu yenə cəlb edəcək.

– Bəlkə, onu El Sordoya verək, El Sordo isə qoy onu faşistlərə satsın, – Rafael təklif etdi. – Gəlin gözlərini çıxaraq, onda öhdəsindən asanlıqla gəlmək olar.

– Mumla, – Pilar dedi. – Sənə qulaq asanda ürəyim bulanır, səbəbi də sənin alçaqlığındır.

– Faşistlər ona heç yarım quruş da verməzlər, – Primitivo dilləndi. Başqaları buna cəhd ediblər, amma heç nə çıxmayıb. Onunla birlikdə səni də güllələyərlər, vəssalam.

– Məncə, kordan ötrü, necə olsa, bir şey verərlər, – qaraçı dedi.

– Sus, – Pilar ona çəmkirdi. – Bir də bu barədə danışsan, sən də Pablo ilə rədd olub gedə bilərsən.

– Bəs Pablo özü yaralı *guardia civil-in* gözünü çıxartdı, – qaraçı dediyindən dönmədi. – Yoxsa, yadından çıxıb?

– Bəsdir, – Pilar ona dedi. Robert Cordanın yanında bundan söz açmaq onun xoşuna gəlmədi.

– Qoymadılar sözümü bitirim, – Fernando onların sözünü kəsdi.

– Danış, – Pilar ona baxdı. – Danış, qurtar.

– İndi ki Pablonu həbs etməyin mənası yoxdur, – Fernando başladı, – indi ki onu faşistlərə satmaq da...

– Qurtar, – Pilar dedi. – Allah xatirinə, qurtar!

– ...rüsveyçılıq olardı, – Fernando sakitcə davam etdi, – onda mən nəzərdə tutulan əməliyyatın müvəffəqiyyətlə keçirilməsini təmin etmək üçün Pablonu aradan götürmək fikrinə şərik oluram.

Pilar bu balacaboy adama baxdı, başını tərpətdi, dodağını dişlədi, amma susdu.

– Mənim fikrim belədir, – Fernando dedi. – Elə bilirəm ki, Pablonu Respublika üçün təhlükəli adam hesab etməyə əsas var...

– İlahi! – Pilar dedi. – Bir bu adamın danışığına bax! Hətta burada da bürokratizmi yaymaq istəyir!

– ...çünki bu həm onun sözlərindən, həm də bu yaxınlardakı hərəkətlərindən məlum olur, – Fernando sözünə davam etdi. – O, hərəkətin başlandığı vaxtdan ta son

günlərə qədər gördüyü işlərdən ötrü təşəkkürə layiq olsa da...

Pilar davam gətirməyib ocağa tərəf getdi. Bir dəqiqə sonra yenə əvvəlki yerinə qayıtdı.

– Fernando, – qadın sakitcə dilləndi və qabı onun qabağına qoydu. – Bu da ət, sən canın, bunu ədəblə və adam kimi ye ki, ağzın yumulsun. Biz artıq sənin rəyini bilirik.

– Necə axı... – Primitivo sözə başladı və cümləni bitirməmiş dili dolaşdı.

– *Estoy listo*, – Robert Cordan dedi. – Mən bunu eləməyə hazırım. İndi ki hamınız eyni qərara gəldiniz, mən sizə bu işdə kömək edəyəm.

Lənət şeytana, o düşündü. Fernandoya qulaq asa-asa mən də onun kimi danışırım. Fransız dili diplomatiya dilidir, ispan dili isə – bürokratizm dili.

– Yox, – Mariya dedi. – Yox.

– Bu sənin işin deyil, – Pilar qızıza bozardı. – Dilini saxla.

– Bu, gün mən işi bitirərəm, – Robert Cordan dedi.

O, gördü ki, Pilar barmağını dodağına tutub ona baxır. Qadın gözləri ilə qapını göstərirdi. Girəcəkdən asılmış çul

çəkildi və Pablonun başı göründü. O, içəridəkilərə baxıb irişdi, çulun altından keçdi və arxasını onlara çevirərək çulu düzəltdi. Sonra plaşı çıxarıb üstündəki qarı çırpdı.

– Hə, məndən danışdırdınız? – o, hamıya müraciət etdi. – Mane oldum?

Heç kəs ona cavab vermədi. Pablo plaşını divara vurulmuş taxta mıxçadan asıb stola yanaşdı.

– *Que tal?*⁶⁰ – soruşdu, stolun üstündəki boş parçını götürüb qabdan şərab doldurmaq istədi. – Burada heç nə yoxdur ki, – o, Mariyaya dedi. – Get, tuluqdan doldur.

Mariya qabı götürdü, divardan başıaşağı asılmış tozlu, çox köhnəlmiş, qapqara qaralmış tuluğa yanaşdı, qabaq ayağından tıxacı darddı, ancaq axıracan çıxartmadı ki, şərab asta-asta süzülsün. Pablo qızın necə diz çökdüyünə, şəffaf qırmızı şərabın necə burula-burula qaba süzülməsinə tamaşa edirdi.

⁶⁰İşlər necədir? (*ispanca*)

– Bir az yavaş, – Pablo qıza dedi. – İndi şərab tuluğun kürəyindən aşağıdadır. Bu gün mən onun kürəyinəcən göbəyindən içmişəm. Bütün günü iş görmüşəm. Sizə nə lub? Diliniz yoxdur?

Hamı yenə bayaqkı kimi susmuşdu.

– Bərk bağla, Mariya, – Pablo dedi. – Bərk bağla ki, axıb getməsin.

– Bundan sonra şərabın çox olacaq, – Aqustin dedi. – Bəs deyincə içərsən.

– Birinin dili açıldı, – Pablo Aqustinə tərəf çevrildi. – Təbrik edirəm. Mən elə bildim ki, hamınızın bundan dili tutulub.

– Bundan, yəni nədən? – Aqustin soruşdu.

– Yəni mənim gəlişimdən.

– Elə bilirsən ki, səndən ötrü gözümüz atmışdı?

Ola bilər ki, Aqustin hazırlaşır, Robert Cordan düşündü. Ola bilər ki, bunu özü eləmək istəyir. Nifrəti kifayət

qədərdir. Mən Pabloya belə bir hiss bəsləmirəm. Bəli, nifrətim yoxdur. O iyrəncdir, amma ona nifrət bəsləmirəm. Hərçənd, göz çıxartmaq məsələsi çox şey deməkdir. Nə isə, bu onların öz işidir, onların öz müharibəsidir. Lakin yaxın iki gündə burada ona yer olmamalıdır. Hələlik mən kənarında duracam. Bu gün mən artıq onun üzündən özümü gicliyə qoymuşam və ona divan tutmağa hazırım. Amma bu başdan axmaq oyunla məşğul olmayacam. Burada, dinamitin yanında heç bir atışma, heç bir başqa axmaq hərəkət olmayacaq, yəqin ki, Pablo bunu fikirləşib. Sən necə, fikirləşmisən? – deyə özündən soruşdu. Yox, nə sən fikirləşmisən, nə Aqustin. Deməli, sizə elə belə gərəkdir.

– Aqustin, – o ucadan səsləndi.

– Nə var, – Aqustin gözünü Pablodan çəkdi və qaşqabaqla Robert Cordan baxdı.

– Sənə sözüm var, – Robert Cordan dedi.

– Sonra.

– Yox, bu saat, – Robert Cordan dedi. – *Por faver.*⁶¹

⁶¹Xahiş edirəm (*ispanca*)

Robert Cordan mağaranın ağzına tərəf addımladı. Pablo onun arxasınca baxdı. Hündür, ordları batmış Aqustin də yerindən qalxıb mağaranın ağzına tərəf yeridi. O, həvəssiz gedirdi, nifrətlə baxırdı.

– Kisələrdə nə olduğunu unutmusan? – Başqaları eşitməsin deyə Robert Cordan alçaqdan dedi.

– Hə, sənin şeylərin də belə-belə olsun! – Aqustin dedi. – Öyrəşirsən, sonra da yadına düşmür.

– Özüm də unutmuşam.

– Sənin şeylərin də belə-belə olsun! Lap axmaq adamlarıq! – O, iri addımlarla qayıdıb stolun arxasında əyləşdi.

– Şərab iç, dostum Pablo, – dedi, – hə, atlar necədir?

– Lap yaxşıdır, – Pablo dedi. – Çovğun da yavaşdır.

– Səncə, tamam kəsəcək?

– Hə, – Pablo dedi. – İndi daha bayaqkı kimi yağmır, qar dən-dən düşür. Külək yatmayacaq, amma qar kəsəcək. Külək dəyişib.

– Səncə, səhərə hava açılar? – Robert Cordan soruşdu.

– Hə, – Pablo cavab verdi. – Hava soyuq və aydın olacaq. Külək hələ bir neçə dəfə dəyişəcək.

Bir buna bax, Robert Cordan düşündü. İndi əsl dostluq mücəssəməsi olub. Küləklə birlikdə dəyişib. O, islahedilməz qatildir, sir-sifətdən də donuza oxşayır, amma yaxşı barometr kimi həssasdır. Hə, donuz da ağıllı heyvandır. Pablo bizə nifrət edir, bəlkə də yalnız bizim planlarımıza nifrət edir və təhqirə keçərək işi o yerə çatdırır ki, az qalırıq onu öldürək. Ancaq son anda özünü ələ alır və hər şey yenidən başlayır.

– Hava sarıdan bizim bəxtimiz gətirdi, *İngles*, – Pablo Robert Cordana dedi.

– Bizim? – Pilar soruşdu. – Bizim bəxtimiz?

– Hə, bizim bəxtimiz, – Pablo ona baxıb qımışdı və parçdan şərab içdi. – Niyə də yox? Atların yanına gedəndə mən hər şeyi ölçüb-biçdim. Niyə də biz razılığa gəlməyək?

– Nə barədə? – Qadın soruşdu. – Nə barədə?

– Hər şey barədə. Bax, məsələn, körpü barədə. Mən indi sənəin tərəfindəyəm.

– İndi sən bizim tərəfimizdəsən? – Aqustin dedi. – Bu qədər söz-söhbətdən sonra?

– Hə, – Pablo ona cavab verdi. – Hava dəyişəndən sonra mən sizin tərəfinizdəyəm.

Aqustin başını yırğaladı.

– Hava, – dedi və yenə başını yırğaladı. – Mən sənəin ağzına yumruq ilişdirəndən sonra?

– Hə, – Pablo ona baxıb güldü və barmaqlarını dodağına toxundurdu.

Robert Cordan Pilara göz qoyurdu. Qadın gözlərini Pabloya dikmişdi, elə bil əcaib heyvana baxırdı. Göz çıxarmaqdan söhbət salınanda, onun üzünə qonmuş ifadə hələ çəkilməmişdi. O başını tərptədi, sanki həmin hisslərdən uzaq qaçmağı çalışırdı, sonra başını qaldırdı.

– Qulaq as, – o, Pabloya dedi.

– Hə, nədir, arvad?

– Sənə nolub?

– Heç nə, – Pablo dedi, – fikrimi dəyişmişəm. Vəssalam.

– Sən gizlicə qulaq asırdın, – qadın dedi.

– Hə, – o cavab verdi – Ancaq heç nə eşitmədim.

– Qorxursan ki, biz səni öldürərik.

– Yox, bundan qorxmuram, – o, şərab dolu parçın üstündən qadına baxdı. – Sən özün bilirsən.

– Onda bəs sənə nolub? Gah sərxoş olub hamımıza hücum çəkirsən, işdən əl götürürsən, bizim öləcəyimiz barədə nalayiq sözlər deyirsən, qadınları təhqir edirsən, lazım olanı eləməkdə bizə mane olursan...

– Mən sərxoş idim, – Pablo cavab verdi.

– Bəs indi?

– İndi sərxoş deyiləm, həm də fikrimi dəyişmişəm.

– Qoy sənə başqaları inansın. Mən inanmıram, – Aqustin söylədi.

– İnanırsan inan, inanmırsan inanma, öz işindir. Ancaq məndən başqa heç kəs səni Qredosa aparıb çıxara bilməz.

– Qredosa?

– Körpüdən sonra ancaq ora çəkilmək mümkündür.

Robert Cordan Pilara sualedici nəzər salıb əlini elə qaldırdı ki, Pablo onu görməsin, sonra barmağını sağ

qulağına toxundurdu. Qadın başını tərپətdi. Sonra bir də tərپətdi. O, Mariyaya nəsə dedi və qız Robert Cordana yanaşdı.

– Pilar deyir: əlbət ki, eşidib, – Mariya Robert Cordanın qulağına pıçıldadı.

– Deməli, Pablo, – Fernando təmkinlə dedi, – sən indi bizim tərפimizdəsən və körpünün partladılmasında iştirak etməyə razısan?

– Bəli, dost, – Pablo dedi. O, Fernandoya dik baxdı və başını tərپətdi.

– Vicdan haqqı? – Primitivo soruşdu.

– Vicdan haqqı, – Pablo ona cavab verdi.

– Sən güman edirsən ki, hər şey yaxşı olacaq? – Fernando soruşdu. – İndi sən buna inanırsan?

– Əlbəttə, – Pablo dedi. – Bəyəm sən inanmırsan?

– İnanıram, mən axı heç vaxt inamımı itirmirəm.

– Gedəcəm buradan, – Aqustin qətiyyətlə bildirdi.

– Getmə, soyuqdur, – Pablo dostcasına ona dedi.

– Qoy soyuq olsun, – Aqustin dedi. – Mən daha bu *manicomio*-da qala bilmirəm.

– Bizim mağaranı nahaq dəlixana adlandırırısan, – Fernando etiraz etdi.

– Xalis dəlilər *manicomiosudur*, – Aqustin dedi. – Nə qədər ki sizinlə birgə aqlım başımdan çıxmayıb, buradan gedəcəm.

ON SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Bu sanki karuseldir, Robert Cordan düşündü. Lakin adət etdiyimiz, şarmankanın sədaları altında sürətlə fırlanan və uşaqların qızılı buynuzlu danalara mindiyi karuseldən deyil. O karuseldən ki, qaz fənərləri ilə işıqlandırılmış Avenü-dü-Menin axşam mənzərəsi görünür, lap yaxınlıqda isə qızardılmış balıq tabaqları düzülüb, fırlanan səadət təkərinin meşin dilləri nömrəli sütunlara dəyərək şappıldaıyır və elə buradaca mükafat üçün ayrılmış qənd torbaları qalaqlanıb. Yox, bu heç də həmin karuseldən deyil, hərçənd, bu adamlar

səadət təkərinin qarşısında dayanıb onun nə vaxt dayanacağını intizarla gözləyən həmin kepkalı kişilərə və toxunma sviter geymiş, saçları fənərlərin işığında parıldayan qadınlara çox oxşayırlar. Bəli, bunlar da həmin adamlar kimidirlər. Amma təkər başqadır. Bu, şaquli təkərdir və onunla yalnız yuxarı-aşağı hərhlənirsən.

Təkər artıq iki dövrə vurub. Bu böyük təkər yerə düz bucaq altında qurulub, onu işə salanda, bir dəfə dövrə vurur və ilk vəziyyətinə qayıdanda dayanır. Onunla birlikdə sən də dövrə vurursan və ilk vəziyyətə qayıdanda sən də dayanırsan. Heç priz də yoxdur, Robert Cordan düşündü, belə təkərlə fırlanmağa kimin həvəsi gələr! Amma özün istəməsən də, hər dəfə əyləşib dövrə vurursan. Yalnız bir dövrə; bircə dəfə böyük, uzun dövrə – əvvəlcə yuxarı, sonra aşağı və yenə ilk vəziyyətə qayıdırsan. Bax, biz də indi ilk vəziyyətə qayıtmışıq. Heç nə həll etmədən qayıtmışıq.

Mağara isti idi, bayırda külək yatmışdı. Robert Cordan stolun dalında əyləşib qeyd dəftərçəsini açmışdı və körpünün minalanması planını cızırdı. O, üç sxem çəkdi, formulları yazdı, iki rəsmi köməyilə partlayışın texnikasını

elə sadə və əyani təsvir etdi ki, əməliyyat zamanı özünün başına bir iş gəlsə, Anselmo təklikdə işi başa çatdırıb bilsin. Bütün cizgiləri bitirib, bunları bir daha yoxlamağa başladı.

Mariya yanaşı əyləşib çiyininin üstündən onun necə işlədiyinə baxırdı. O bilirdi ki, Pablo üz bəz oturmaq və başqaları da buradadır, söhbət edir və kart oynayırlar; o, mağaranın havasını sinəsinə çəkirdi, bu havada mətbəxin və xörəyin iyi tütünün qoxusu və kişilərin iyi ilə – tütün, şərab qoxusu və turşumuş tər iyi ilə – əvəz olunmuşdu. Bu vaxt Mariya onun karandaşına baxa-baxa əlini stolun üstünə qoydu, o, qızın əlindən tutub üzünə apardı, qabyumadan sonra onun əlindən gələn suyun təravətli iyini və adi sabunun qoxusunu sinəsinə çəkdi. Sonra Mariyanın əlini buraxdı və ona baxmadan işini davam etdirdi, buna görə də qızın necə qızardığını görmədi. Qız əlini stoldan, onun əlinin yanından çəkmədi, lakin Robert Cordan daha onun əlinə toxunmadı.

Partlayışın texnikası məsələsini bitirdikdən sonra o, vərəqi çevirdi və döyüş əmri yazmağa başladı. Beyni çox iti

və dəqiq işləyirdi, yazdıqları da xoşuna gəlirdi. O, iki səhifəni yazıb doldurdu, sonra yazdıqlarını diqqətlə oxudu.

Deyəsən, qurtardı, o özünə dedi. Hər şey tamamilə aydındır, elə bilirəm ki, heç nəyi yaddan çıxarmamışam... hər iki post məhv ediləcək, körpü isə Qolsun əmrinə əsasən partladılacaqdır, mənim cavabdeh olduğum bunlardır. Bu Pablo məsələsinə isə gərək qarışmayaydım, amma burada da, hər halda, bir çıxış yolu tapılar. Pablo olsa da, olmasa da, mənim üçün fərqi yoxdur. Lakin üçüncü dəfə bu təkərə minmək fikrində deyiləm. İki dəfə minmişəm, hər ikisində də tam dövrə vurduqdan sonra ilk vəziyyətə qayıtmışam və bir də ona minməyəm.

O, qeyd dəftərçəsini örtüb Mariyaya baxdı.

– Mariya, – dedi, – sən bundan bir şey başa düşdün?

– Yox, Roberto, – qız əlini onun karandaş tutan əlinin üstünə qoydu. – Qurtardın bəyəm?

– Hə. Daha hər şey həll olunub və qol çəkilib.

– Sən orada neyləyirsən, *İngles*? – Stolun o tərəfindən Pablo soruşdu. Onun gözləri yenə bulanıq idi. Robert Cordan gözlərini ona zillədi.

Təkərdən uzaq ol, Roberto Cordan özünə dedi. Dırmanma bu təkərə. Deyəsən, yenə fırlanmağa başlayır.

– Partlayışın planını hazırlayıram, – nəzakətlə cavab verdi.

– Bir şey çıxır?

– Lap yaxşıdır, – Robert Cordan dedi. – Lap yaxşı çıxır.

– Mənsə geri çəkilmək planını hazırlayıram, – Pablo dedi.

Robert Cordan onun donuz kimi baxan sərxoş gözlərinə, sonra isə şərab qabına baxdı. Qab, demək olar ki, boş idi. Təkərdən kənar ol, o özünə dedi. Pablo yenə içir. Qoy içsin. Amma, hər halda, təkərə dırmanma. Deyirlər ki, Vətəndaş müharibəsi zamanı Qrant, demək olar ki, heç vaxt ayıq olmamış. Bu faktdır. Əgər Qrant Pablonu görsəydi yəqin ki, bu müqayisədən dilxor olardı. Qrant hələ üstəlik siqar da çəkirdi. Neynək, Pablo üçün bir yerdən siqar tapmaq lazımdır. Bu cür sifətə lap yaraşar: yarıyacan çeynənmiş siqar. Amma siqarı haradan tapasan?

– Hə, işlər necə gedir? – Robert Cordan ədəblə soruşdu.

– Lap yaxşı, – Pablo təşəxxüslə və öyüdverici tərzdə başını tərpətdi. – *Muy bien*.

– Bir şey fikirləşmişən? – Aqustin gözünü kartlardan çəkib soruşdu.

– Hə, – Pablo dedi. – Mənim çox fikirlərim var.

– Bunları haradan tapmışan? Şərab parçından? – Aqustin soruşdu.

– Ola bilsin ki, şərab parçından. Kim bilir. Mariya, zəhmət olmasa, qaba şərab tök.

– Tuluq, yəqin ki, gözəl fikirlərlə doludur, – Aqustin yenə kartları nəzərdən keçirməyə başladı. – Gərək tuluğa girib axtaraydın.

– Niyə, – Pablo sakitcə cavab verdi, – mən bunları şərab qabından da tapıram.

Yox, o da təkərə dırmanmır, Robert Cordan düşündü. Təkər beləcə, boş-boşuna fırlanır. Görünür, bu təkərdə çox fırlanmaq olmaz. Bu, təhlükəli oyundur. Şadam ki, biz ondan endik. Mənim özümün də bu təkərdə iki dəfə başım gicəllənib. Lakin yalnız əyyaşlar, bir də qəddar, alçaq adamlar belə təkərlə öləncən fırlanırlar. Əvvəlcə o səni

yuxarı aparır və hər dəfə də sürəti ayrı cür olur, amma sonra mütləq aşağı endirir. Hə, qoy fırlansın. Məni daha ona cəlb edə bilməzsən. Yox, ser, general Qrant, bəsdir fırlandım.

Pilar ocağın yanında əyləşdi, o öz stulunu elə çevirmişdi ki, arxası ona sarı oturan iki oyunçunun kartlarına baxa bilsin. Qadın oyuna göz qoyurdu.

Ölümçül gərginlikdən dinc ev şəraitinə keçmək – bax ən təəccüblüsü budur, Robert Cordan düşündü. Amma işə bax ki, mənfur təkər aşağı enəndə sən də tələyə düşürsən. Lakin mən bu təkərdən düşmüşəm. Bir də məni ora mindirə bilməzsən.

Fikirləşdi ki, iki gün əvvəl Pıların, Pablonun və başqalarının mövcud olmasından xəbərim də yox idi. Mənim üçün bu dünyada Mariya adında adam yox idi. Həm də deyim ki, o vaxt dünya mənə daha sadə gəlirdi. Mən Qolsdan əmr almışdım və bu əmr tamamilə aydın idi, onun yerinə yetirilməsi bir sıra çətinliklər doğursa da və bəzi arzuolunmaz nəticələr verə biləcəyi gözlənilsə də, icrası tamamilə mümkün kimi görünürdü. Mən düşünürdüm ki, körpü partladıldıqdan sonra mən ya cəbhəyə qayıdacam, ya

da qayıtmayacam. Əgər qayıtsam, az müddətə Madridə getməyə icazə alacam. Bu müharibədə heç kəsə məzuniyyət verilmir, amma mən əmin idim ki, iki və ya üçgünlüyə icazə ala bilərəm. Madriddə mən bəzi kitablar almaq, “Florida” otelində nömrə tutmaq və isti vanna arzusunda idim. Təsəvvür edirdim ki, qapıçı Luisi bir şüşə absent dalınca göndərəm, – bəlkə o, Mantekerias Leonesasdan və ya başqa bir yerdən absent tapa bildi – vannadan sonra çarpayıda uzanıb, absent içə-içə kitab oxuyaram, sonra isə Heylorda zəng vurub öyrənərəm ki, nahara ora gəlmək olarmı.

“Qran-Via”da nahar etmək onun çox da ürəyincə deyildi, neyçün ki, əvvəla, oranın yeməyi yaxşı olmurdu, gərək düzünü deyəsən, həm də gərək ora çox tez gələydin, yoxsa sənə heç bir şey çatmazdı. Bir də ki, “Qran-Via” həmişə tanış jurnalistlərlə dolu olur, ağzından söz qaçırmaq üçün daim ehtiyatlı tərpnəməksə çox darıxdırıcıdır. O istəyirdi ki, absent içsin və söhbətə başı qarışsın, sonra da əla yeməkləri və əsl pivəsi olan Heylord otelinə getsin, Karkovla nahar eləsin və cəbhələrdəki yenilikləri öyrənsin.

O, ilk dəfə Heylord otelinə – rusların Madriddə qaldıqları yerə düşəndə, bura onun xoşuna gəlmədi və mühasirə olunmuş şəhərin bu guşəsindəki şərait ona çox təmtəraqlı, yemək süfrəsi çox dəbdəbəli, orada gedən söhbətlər isə müharibə dövrü üçün çox sərbəst göründü. Amma yaman tez öyrəşdim, o düşündü. Bu cür işi başa çatdırıb qayıdandan sonra ləzzətli yeməklərdən dada bilmək heç də pis deyil. Əvvəlcə ona sərbəst görünən söhbətlərdə isə, sonradan aydın olduğu kimi, həqiqət çox idi. Fikirləşdi ki, hər şey bitəndən sonra Heylord otelində danışmağa söz tapırdı. Hər şey bitəndən sonra.

Heylord otelinə Mariya ilə getmək olarmı? Yox, olmaz. Lakin onu nömrədə qoymaq olar və o, isti vanna qəbul edib, sənin oteldən qayıtmağını gözləyər. Bəli, məhz belə, sonra sən onun barəsində Karkova danışanda isə, onu da aparmaq olar, çünki onda hamı maraqlanacaq və onu görmək istəyəcək.

Heylord otelinə getməmək də olar. Bir az erkən “Qran-Via”da nahar edib, əlüstü geriye – “Florida”ya qayıtmaq olar. Amma sən yəqin ki, Heylord otelinə gedəcəksən, çünki

bütün bu əziyyətlərdən sonra ürəyin yenə dadlı xörək istəyəcək, dəbdəbə və rahatlıq içində dincini almaq arzusuna düşəcəksən. Sonra isə “Florida”ya qayıdacaqsan və Mariya səni orada gözləyəcək. Əlbət ki, burada hər şey bitəndən sonra, qız onunla Madridə gedəcək. Burada hər şey bitəndən sonra. Bəli, burada hər şey bitəndən sonra. Əgər burada hər şey yaxşı qurtarsa, o, belə hesab edə bilər ki, Heylord otelində nahar etməyə haqqı var.

Heylord otelində məşhur ispan komandirləri ilə görüşmək olur; müharibənin lap əvvəlində xalq içindən çıxmış bu adamlar heç bir hərbi hazırlıq görmədən komanda vəzifələri tutmuşdular, həm də məlum olmuşdu ki, onların çoxu rus dilini bilir. Bu, bir neçə ay əvvəl onun ilk böyük məyusluğuna səbəb olmuş və onu acı fikirlərə salmışdı. Ancaq sonra işin nə yerdə olduğunu başa düşdü və aydın oldu ki, burada elə bir şey yoxdur. Onlar həqiqətən fəhlələr və kəndlilər idilər. Onlar 1934-cü il inqilabında iştirak etmiş və inqilab məğlubiyyətə uğrayanda Rusiyaya qaçmalı olmuşdular. Orada isə onları komandir üçün vacib olan hərbi

təhsil almaq və gələn dəfə döyüşə hazır olmaq məqsədilə hərbi akademiya oxumağa göndərmişdilər.

İnqilab zamanı sənə kimin kömək etdiyini yadlara söyləmək və lazım olduğundan çox bildiyini üzə vurmaq yaramaz. İndi o da bunu başa düşür. Əgər hər hansı bir hərəkət mahiyyətə ədalətlidirsə, onda yalanın əhəmiyyəti olmamalıdır.

Məsələn, o, Heylord otelində bunu öyrəndi ki, El Campesino, yəni kəndli adlanan Valentin Qonsales heç də kəndli deyil, İspaniya xarici legionunun keçmiş serjantıdır; fərariyyət edərək Əbdül Kərimin tərəfində vuruşmuşdur. Lakin bunun özündə də elə şey yox idi. Nə üçün də belə olmasın?

Bu cür müharibədə dərhal kəndli başçılar lazım olur, həqiqi kəndli başçı isə Pabloya həddən artıq bənzəyə bilər. Əsl kəndli başçının yetişməyini gözləməyə vaxt yoxdur. Bir də onda həddindən artıq çox kəndlilik əlamətləri ola bilər. Buna görə də belə başçıları yaratmaq lazım gəlir. Doğrudur, o ilk dəfə Campesino ilə görüşəndə onun qara saqqalını, zənci dodaqlarına oxşayan qalın dodaqlarını və qaynar,

narahat gözlərini görəndə fikirləşmişdi ki, beləsi əsl kəndli başçısından da artıq əngəl törədə bilər. Son görüşdə ona hətta elə gəlmişdi ki, bu adam özü də haqqında deyilənlərə inanır və özünü kəndli kimi hiss edir. O, igid idi, dəliqanlı idi – ondan da cəsur adam tapmaq çətin idi. Amma, ilahi, necə də çox danışdı! Qızıışanda, ehtiyatsızlığının verəcəyi nəticələri düşünmədən ağzına gələni deyirdi. Bu cür danışqlar isə dəfələrlə çox acınacaqlı nəticələr vermişdi. Bununla belə, ən ümitsiz görünən vəziyyətlərdə də briqada komandiri kimi özünü itirmirdi. Heç vaxt ağlına gətirmirdi ki, vəziyyət ümitsiz ola bilər. O hətta belə olanda da çıxış yolu tapmağı bacarırdı.

Elə orada, Heylord otelindəcə qalisiyalı bənna Enrike Listerə rast gəlmək olardı. İndi diviziya komandiri olan bu adam da rus dilini bilirdi. Əndəlisli xarrat, ordu korpusu komandanlığına təzəcə təyin edilmiş Xuan Modestoda ora gəlirdi. O da rus dilini Puerto-de-santa Mariyada öyrənməmişdi, axı orada Berlisin kursları yox idi ki, xarratlar orada məşğul olaydılar. Bütün gənc komandirlər arasında yalnız o, rusların böyük etibarını qazanmışdı, çünki

əsl partiyaçı idi, Amerikada yaranmış “yüzfaizli” ifadəsini həvəslə işlədən rusların özünün də dediyi kimi, “yüzfaizli” partiyaçı idi.

Bəli, Heylord otelinə girib-çıxmadan öz təhsilinin tamam-kamal olduğunu söyləyə bilməzsən. Hər şeyin necə baş verməli olduğunu yox, əslində necə baş verdiyini adam ancaq orada öyrənirdi. Əslində, mən ancaq indi təhsil almağa başlamışam, düşündü. Görəsən, onu davam etdirməli olacağammı? Heylord otelində öyrənə bildikləri gərəkli və faydalıydı, onun məhz belə məlumatlara ehtiyacı var idi. Doğrudur, lap əvvəllərdə, hər cür uydurmaya inandığı vaxtlarda eşitdikləri onu heyrətləndirmişdi. Lakin indi çox şeydən başı çıxırdı və buna görə də həqiqəti gizlətməyin vacibliyini etiraf edirdi, Heylord otelində öyrəndiklərinin hamısı gördüyü işin düzgünlüyünə onun inamını möhkəmləndirirdi. Bütün hadisələrin guya necə baş verdiyini yox, həqiqətən necə olduğunu bilmək xoş idi. Müharibədə həmişə çoxlu yalan olur. Lakin Lister, Modesto və El Campesino barədə həqiqət bütün uydurmалardan və əfsanələrdən çox yaxşıdır. Bir vaxt bu həqiqəti heç kəsdən gizlətməyəcəklər,

amma indi o razı idi ki, Heylord adlı bir otel var və orada həmin həqiqəti öyrənə bilər.

İstədiyi kitabları alandan, isti vannaya girəndən, absenti içib bir az kitab oxuyandan sonra o məhz Heylord otelinə yollanmaq fikrində idi. Lakin bütün bu planları hələ əvvəl, Mariyaya rast gəlməmişdən qurmuşdu. Amma nolsun ki, indi onlar iki nömrə tutarlar və o, Heylord otelinə gedib-qayıdanacan qız öz işi ilə məşğul ola bilər, o isə oteldən birbaşa qızın yanına gələr. Qız bu dağlarda neçə vaxtdır ki gözləyir, deməli, “Florida” otelində də bir az gözləyə bilər. Onlar düz üç gün Madriddə olacaqlar. Üç gün xeyli vaxtdır. O, qızı Marks qardaşlarının tamaşasına aparacaq. Bu proqram üç aydır ki, davam edir, yəqin hələ üç ay da göstəriləcək. Fikirləşdi ki, Marks qardaşları onun xoşuna gələcək. Çox xoşuna gələcək.

Lakin Heylord otelindən bu mağaraya uzun yoldur, o düşündü. Amma yox, uzun yol bu deyil. Uzun yol bu mağaradan Heylord otelinə qədər olacaq. İlk dəfə o, Heylord otelinə Kaşkinlə birgə baş çəkmişdi və bura onun xoşuna gəlməmişdi. Kaşkin demişdi ki, o mütləq Karkovla tanış

olmalıdır, ona görə ki, Karkov amerikalılarla çox maraqlanır, bir də ona görə ki, Karkov Lope de Veqanın pərəstişkarıdır və belə hesab edir ki, dünyada “Qoyun bulağı”ndan yaxşı pyes olmayıb və olmayacaq. Bəlkə, doğrudan da, belədir, lakin Robert Cordan bu fikirdə deyildi.

O, Heylord otelini bəyənmədi, Karkovu isə bəyəndi. Karkov onun rast gəldiyi adamların ən ağıllısı idi. Əvvəlcə Karkov ona gülünc göründü – boz kitel, boz süvari şalvarı, qara süvari çəkməsi geymiş, xırdaca əlləri və ayaqları olan üzgün adamcığaz idi, danışanda elə bil sözləri dişlərinin arasından səpələyirdi. Lakin Robert Cordan gözəl, ağıllı, əsl daxili ləyaqəti və zahiri məğrurluğu ilə seçilən belə hazırcavab adam görməmişdi.

Allah bilir ki, Kaşkin Robert Cordan barədə nələr danışmamışdı, buna görə də Karkov ilk vaxtlar onunla hərarətli bir nəzakətlə dolanırdı, lakin Robert Cordan özünü qəhrəman kimi göstərmək əvəzinə, nalayiq və gülünc vəziyyətə – nəzakətdən səmimi açıq-saçıqlığa, sonra ərkyana bir münasibətə keçdi və onlar dostlaşdılar.

Heylord otelinin darvazasında süngüsü taxılmış tufəngli gözətçilər durublar və bu axşam həmin otel mühasirə edilmiş Madriddə ən ürəyəyatan və rahat yerdir. Bu axşam o, mağarada yox, orada olmaq istərdi. Hərçənd, indi, təkər dayandıqdan sonra, bura da bir o qədər pis deyil. Qar da yavaş-yavaş azalır.

O öz Mariyasını Karkova həvəslə göstərərdi, amma qızla ora getmək yaxşı düşməz, əvvəlcə razılıq almaq lazımdır, ümumiyyətlə, öyrənmək lazımdır ki, bu işdən sonra onu necə qarşılıyacaqlar. Axı o vaxtadan hücum qurtaracaq və Qols da orada olacaq, əgər burada Robert Cordanın işi yaxşı gətirsə, bunu hamı Qolsdan öyrənəcək. Hələ Mariyadan ötrü də Qols ona güləcək. Qızlar barədə əvvəl danışdıqlarını yadına salacaq.

O, əlini Pablonun qarşısındakı qaba uzatdı və bir parçə şərab götürdü.

– Sənin icazənlə, – dedi.

Pablo başını tərپətdi.

Görünür, öz strateji mülahizələrinə qapılıb, Robert Cordan düşündü. Məsələnin həllini şərab qabında axtarır.

Lakin bir halda ki, bu alçaq neçə vaxt burada başçı olub, deməli, doğrudan da bacarıqsız adam deyil.

Robert Cordan Pabloya baxa-baxa təsəvvür etməyə çalışırdı ki, Amerikada Vətəndaş müharibəsi dövründə ondan necə partizan rəhbəri çıxıb bilərdi. Axı onlar çox olublar. Amma biz onların barəsində heç nə bilmirik. Kuontril kimi, Mosbi kimi, ya da onun öz babası kimi başçılar barədə yox, kiçik partizan dəstələrinin başçıları barədə. Yeri gəlmişkən, şərab barəsində. Sən, doğrudan da, elə bilirsən ki, Qrant əyyaş idi? Babam həmişə deyərdi ki, bəli, o, əyyaş idi. Günortadan dörd saat keçmiş Qrant həmişə bir az kefli olardı və Viskburqun mühasirəsi zamanı bir neçə gün dalbadal içmişdi. Lakin babam deyərdi ki, Qrant necə sərxoş olursa olsun, o, həmişə ağılla hərəkət edərdi, ancaq onu ayılmaq asan olmurdu. Amma ayıldıqdan sonra o, ağılla hərəkət edərdi.

Bu müharibədə tərəflərdən heç birinin öz Qrantı, öz Şermanı və ya öz Stonuoll Ceksonu yoxdur. Ceb Stüart da görünmür, Şeridan da. Ancaq Mak-Klellanlar xətrin istəyən

qədərdir. Faşistlərdə Mak-Klellanlar əlindən tərpənmək olmur, bizdə isə, heç olmasa, üçü var.

Bu müharibə hərbi dahilər də yaratmayıb. Bircə nəfər də. Heç oxşayanı da yoxdur. Kleber, Lukaç və Hans Beynəlmiləl briqadalara komandanlıq edərək Madridin müdafiəsində öz rollarını şərəflə yerinə yetirdilər, amma sonra qoca, dazbaş, gözlüklü, özündənrazı bayquş kimi axmaq, maraqsız müsahib, buğa kimi cəsur və küt, təbliğatla şişirdilmiş Madrid müdafiəçisi Miaxanın Kleberin məşhurlaşmasına paxıllığı tutdu və o, rusları məcbur etdi ki, Kleberi komandanlıqdan kənar eləyib Valensiyaya göndərsinlər. Kleber yaxşı əsgər idi, lakin məşğul olduğu sahədə məhdud və zəvzək idi. Qols yaxşı komandır və əla əsgər idi, lakin onu həmişə tabe vəziyyətdə saxlayır, əl-qol açmasına imkan vermirdilər. Hazırlanan hücum onun ilk böyük əməliyyatı idi və həmin hücum barədə eşitdikləri, hələlik Robert Cordanın çox da xoşuna gəlmirdi.

O təəssüf edirdi ki, Qvadalaxaranın o tayındakı yaylada italyanların darmadağın edildiyi vuruşmanı görə bilməyib. O vaxt Robert Cordan Estremadurada idi. Həmin vuruşmanı

ona iki həftə əvvəl Heylordun otelində Hans təsvir eləmişdi, özü də elə təsvir eləmişdi ki, sanki hər şeyi öz gözlərilə görmüşdü. Vuruşmanın bir anında elə görünürdü ki, sanki hər şey əldən çıxmışdı – italyanlar Trixueke yaxınlığında cəbhəni yarmışdılar və əgər Torixa-Briueqa yolunu kəsə bilsəydilər, on ikinci briqada mühasirədə qalacaqdı. Hans demişdi ki, lakin biz italyanlarla vuruşduğumuzu bilirdik, buna görə də manevr etməyi qərara aldığımızı. Halbuki başqa düşmənlə vuruşsaydıq, buna haqq qazandırmaq olmazdı. Manevr baş tutdu.

Hans bütün bunları öz xəritəsində ona göstərmişdi. Hans bu xəritəni özü ilə səhra çantasında gəzdirirdi və gözəl manevri ilə fəxr edir, ondan ləzzət alırdı. Hans əla əsgər və yaxşı yoldaş idi. Hans söyləyirdi ki, Litserin, Modestonun və Kampesinin ispan hissələri də bu vuruşmada özlərini çox yaxşı göstərdilər. Bunu bütünlüklə komandirlərin xidməti və onların yaratdıqları intizamın nəticəsi hesab etmək lazımdır. Lakin Litser də, Modestoya da, Kampesinoya da necə hərəkət etməyi çox vaxt rus hərbi məsləhətçiləri başa salırdılar. Onlar qoşa idarə olunan

maşında uçan təyyarəçilərə bənzəyirdilər, belə halda təlimatçı pilot hər an buraxılan səhvi düzəldə bilirdi. Neylək, onların verilən dərsi nə dərəcədə yaxşı mənimsədiklərini bu ilin əməliyyatları göstərir.

Onlar kommunist idilər, möhkəm intizam tərəfdarı idilər. Onların tətbiq etdikləri intizam ispanlardan yaxşı əsgərlər yetişdirəcək. Litser intizam barədə xüsusən ciddi idi və o, diviziyada əsl döyüş qabiliyyəti yarada bilmişdi. Mövqeləri saxlamaq bir işdir, mövqələrə hücum edib onları ələ keçirtmək başqa işdir, döyüş əməliyyatlarının gedişində qoşunlara manevr etmək isə tamamilə ayrı işdir, – deyər Robert Cordan mağarada stolun arxasında əyləşib düşünürdü. Mənim tanıdığım Litser, görəsən, qoşa idarəedilmə götürüləndən sonra bu işin öhdəsindən necə gələcək. Bəlkə qoşa idarəetmə heç götürülməyəcək, o düşündü. Bəlkə heç onlar çıxıb getməyəcəklər. Bəlkə onlar hələ yerlərini də möhkəmlədəcəklər. Maraqlıdır, görəsən, ruslar bütün bu işlərə necə baxırlar? Bütün bunları yalnız Heylord otelində bilmək olar. Mənim üçün vacib olan çox

suallar var ki, bunların cavabını mən ancaq Heylord otelində ala bilərəm.

Bir vaxtlar Robert Cordana elə gəlirdi ki, Heylord otelində olmaq onun üçün zərərlidir. Orada hər şey, Beynəlmiləl briqadaların Madrid qərargahının yerləşdiyi sarayda, Velaskes küçəsindəki 63 nömrəli evdə hökm sürən puritan kommunizminə, dini kommunizmə tamamilə zidd idi. Velaskes küçəsindəki 63 nömrəli evdə sən özünü rahiblər ordeninin üzvü hesab edirdin, bir vaxtlar, yeni ordu nizamnaməsinə görə Beşinci alay briqadalara bölünənədək bu alayın qərargahında hökm sürən şəraitdən isə Heylord otelində əsər-əlamət yox idi.

O qərargahların hər ikisində sən özünü səlib yürüşünün iştirakçısı kimi hiss edirdin. Bu, yeganə uyğun sözdür, hərçənd, bu sözü o qədər yerli-yersiz işlədiblər ki, əsl mənasını çoxdan itirib. Bürokratizmə, bacarıqsızlığa, partiyadaxili dedi-qodulara baxmayaraq, sən ilk *priçastiye*⁶² günündə gözlədiyini, lakin duymadığın hissləri keçirirdin.

⁶²Xristianlıqda dini mərasim

Bu, dünyanın bütün məzlumları qarşısında öz üzərinə götürdüyün borc hissidir, elə bir hissdir ki, dini ekstazı dilə gətirmək necə mürəkkəb və çətindir, ondan danışmaq da eləcə mürəkkəb və çətindir. Bununla belə, elə həqiqi hissdir ki, sən Baxa qulaq asanda, yaxud Şartr və ya Leon kilsələrinin ortasında dayanıb iri vitrajlardan süzülən işığa baxanda, ya da Pradoda Mantenyanın, Qrekonun, Breygelin tablolarına tamaşa edəndə həmin bu hissi keçirirsən. Bu hiss danışsız və düşünmədən inandığın hansı bir işdəsə sənin yerini, həmdə sənin kimi bu işdə iştirak edənlərin hamısı ilə qardaşcasına yaxınlıq duyğusundan irəli gələn vəzifəni müəyyənləşdirirdi. Bu, əvvəllər sənə heç tanış olmayan bir hiss idi, amma indi həmin hiss sənə qəlbinə hakim kəsilib və onu doğuran səbəblərlə birlikdə sənə üçün elə vacib olub ki, indi hətta sənə ölməyinin də əhəmiyyəti yoxdur; əgər sən ölümdən yaxa qurtarmağa çalışırsansa, bu ancaq ondan ötrüdür ki, öz borcunu yerinə yetirməkdə ölüm sənə mane olmasın. Lakin ən yaxşısı bu idi ki, həmin hiss və həmin zərurət naminə nəşə etmək mümkün idi, çarpışmaq mümkün idi.

Biz çarpışdıq da, o düşündü. Lakin yaxşı vuruşub sağ qalanlar tezliklə hissələrinin saflığını itirdilər. Heç yarımca il də keçmədi.

Lakin mövqeyin və ya şəhərin müdafiəsində iştirak etdiyən vaxt bu ilkin saflıq yenidən qayıdıb öz yerini tutur. Syerradakı döyüşlər zamanı da belə oldu. Orada döyüşün gedişində əsl inqilabi həmrəylik duyulurdu. Orada ilk dəfə intizamı möhkəmlətmək zərurəti doğarkən o bunu başa düşdü və bəyəndi. Elə oldu ki, bir dəstə qorxaq güllə qabağından qaçmağa başladı. Robert Cordan onların necə güllələndiyini və yolların qırağına atılıb çürüdüyunü öz gözləri ilə gördü. Güllələnenlərin ancaq patronları və qiymətli şeylərini götürürdülər. Patronların, uzunboğaz çəkmələrin və meşin gödəkcələrin götürülməsi tamamilə düzgün idi. Qiymətli şeylərin götürülməsi olduqca ağıllı iş idi. Yoxsa bütün bunlar anarxistlərə qalardı.

Qaçanların yerindəcə güllələnməsi o vaxt düzgün, zəruri və ədalətli görünürdü. Burada heç bir qəbahət yox idi. Onlar ancaq özlərini düşündükləri üçün qaçırdılar. Faşistlər

hücuma keçmişdilər, biz dik yamacda, Qvadarramanın boz qayaları, şam meşəliyi və göyəm ağacları arasında onların qabağını aldığımız. Biz hava bombardmanı və lap yaxından açılan top atəşləri altında düz bir gün bu yolu əlimizdə saxladığımız. Nəhayət, sağ qalanlar əks həmləyə keçdilər və faşistləri qovdular. Sonra onlar kiçik dəstələrə bölünüb qayaların və ağacların arasından keçərək sol cinahdan bizi dövrəyə almağa cəhd göstərdilər, onda biz Sanitariuma çəkilib pəncərələrdən və damdan atəş açmağa başladığımız. Onlar bizi hər iki tərəfdən dövrəyə alırdılar və mühasirəyə düşməyin nə olduğunu bilsək də, faşistlər əks həmlə ilə yenidən geri oturdulana kimi davam gətirdik.

Adamın ağızını və boğazını qurudan qorxu şəraitində, sökülüb-tökülən suvağın tozanağı arasında və uçulan divarın gözlənilməz vahiməsi içərisində, partlayışların alovundan və gurultusundan dəli olmaq dərəcəsinə çatırsan və bütün bu həngamədə pulemyotu təmizləyir, səndən əvvəl ondan atəş açanları sürüyüb kənara çəkirsən, üzüqoylu daş-kəsəyin üstünə düşürsən, başını sipərin arxasında gizlədirsən, pulemyotu sazlayıb lenti düzəldirsən. Nəhayət, sipərin

arxasında uzanıb yerini rahatlayırsan və pulemyot yenə yola güllə yağdırır; nə lazım idisə, sən onu elədin və bilirsen ki, sən haqlısan. Sən döyüşün üzücü məstliyini duydun, yayda və payızda bütün dünya məzlumlarının yolunda, bütün zülmkarlara qarşı, inam bəslədiyin bütün amallar uğrunda sənin qarşında insanların açdığı yeni dünya uğrunda vuruşdun. Fikirləşirdin ki, bu payız sən məhrumiyyətlərə göz yummağa, soyuğa da, rütubətə də, sonsuz istehkam işlərinin his-pasına da davam gətirməyə alışdın. Yayda və payızda keçirdiyin duyğunu isə sən yorğunluğun, əsəb gərginliyin, yuxusuz gecələrindəki əziyyətlərin tamam alt-üst elədi. Lakin bu duyğu ölməmişdir və çəkdiyən bütün əzab-əziyyət ancaq və ancaq onu doğrultmaqdadır.

Fikirləşirdin ki, sən məhz o günlərdə dərin, şüurlu və təmənnasız iftixar hiss edirdin, sən bütün bunları Heylord otelində danışsaydın, əsl zəhlətökən axmaq vəziyyətinə düşərdin, o birdən-birə düşündü. Bəli, onda sən Heylord otelində heç kəsin xoşuna gəlməzdin. Sən çox sadədil idin. Elə bil ki, ilahi himayəsində idin. Amma bəlkə o vaxt Heylord otelində də hər şey başqa cür idi. Hə, doğrudan da,

o vaxt hər şey başqa cür idi, o özünə dedi. Tamamilə başqa cür. O vaxt ümumiyyətlə Heylörd yox idi.

Karkov ona həmin dövrün hadisələrindən xeyli danışmışdı. O zaman Madriddə nə qədər rus vardısıa, hamısı “Palas-otel”də yaşayırdı. Həmin günlərdə Robert Cordan onlardan heç birini tanımırdı. O vaxtlar hələ ilk partizan dəstələri təşkil olunmamışdı, o da hələ Kaşkin və başqaları ilə görüşməmişdi. Kaşkin o vaxt şimalda, İrunada və San-Sebastyanada idi, Viktoriya yaxınlığındakı uğursuz döyüşlərdə iştirak edirdi. O, Madridə ancaq yanvarda gəlib çıxdı, bu vaxt Robert Cordan Karabançelada və Userada vuruşurdu. Onlar üç gün-üç gecə Madridə hücum edən faşistlərin sağ cinahının qabağını kəsdilər, günün altında yanıb bozarmış yaylanın kənarındakı dağıdılmış qəsəbənin evlərini bir-bir mərakeşlilərdən və *terciodan*⁶³ təmizlədilər və şəhərin bu guşəsini qoruyub saxlamaq üçün müdafiə xətti yaratdılar – bütün bu müddətdə Karkov Madriddə idi.

⁶³Legionerlərdən (*ispanca*)

Həmin günlər barədə Karkov heç nəyə lağ etmədən danışırdı. O vaxt hamıya elə gəlirdi ki, hər şey əldən çıxıb və hər kəsin yaddaşında fərqlənmə nişanlarından və mükafatlarından daha qiymətli bir xatirə, hər şeydən əli çıxdığı güman edilərkən onun özünü necə aparması barədə xatirə qalmışdı. Hökumət şəhəri başlı-başına buraxaraq hərbi nazirliyin bütün maşınlarını götürüb qaçmışdı və qoca Miaxa mövqeləri velosipedlə gəzməli olurdu. Robert Cordan buna heç cür inana bilmirdi. Vətənpərvərliyinə baxmayaraq, o, Miaxanı velosipeddə təsəvvür edə bilmirdi; lakin Karkov təkid edirdi ki, məhz belə olmuşdur.

Lakin elə şeylər də vardı ki, Karkov onların barəsində yazmırdı. O vaxt “Palas-otel”də onun himayəsinə verilmiş ağır yaralı üç rus, iki tankçı və bir təyyarəçi vardı. Hər üçü ümitsiz vəziyyətdəydi və onları yerlərindən tərpətmək olmazdı. Əgər şəhəri təslim etmək qərara alınsaydı, Karkov tədbir görməliydi ki, onlar faşistlərin əlinə keçməsinlər.

Bu halda Karkov “Palas-otel”i tərk etməmişdən onlara zəhər verməyi vəd etmişdi. Bu üç meyitə baxarkən heç kəs deməzdi ki, bunlar rusdur. Onlardan biri üç güllə ilə

qarnından yaralanmışdı, o birinin bütün çənəsi getmişdi və səs telləri açıqda qalmışdı, üçüncünün ombası parçalanmışdı, sifəti və əlləri isə elə yanmışdı ki, bütün sifəti qaşsız, kirpiksiz və tüksüz suluğa çevrilmişdi. “Palas-otel” nömrəsindəki üç yaralını heç kəs rus hesab edə bilməzdi. Heç cür sübut edə bilməzdin ki, qarşında uzanmış çılpaq meyit rusdur. Ölülər öz milliyyətini və öz siyasi əqidəsini bildirmirlər.

Robert Cordan Karkovdan soruşmuşdu ki, o öz vədini yerinə yetirməyin zəruriliyinə necə baxır. Karkov cavab vermişdi ki, bütün bunlar onda sən deyən bir fərəh doğurmur.

– Bunu necə həyata keçirmək istəyirdiniz? – Robert Cordan soruşmuş və əlavə etmişdi: – Axı adama zəhər vermək o qədər də asan iş deyil.

Lakin Karkov demişdi:

– Yox, əgər həmişə özün üçün də belə bir ehtiyat götürürsənsə, onda çox asandır.

Sonra Karkov öz portsiqarını açıb, onun qapağında gizlətdiyini Robert Cordana göstərmişdi.

– Axı siz əsir düşsəniz, əvvəlcə portsiqarınızı alacaqlar, – Robert Cordan razılaşmamışdı. – Deyəcəklər: “Əllər yuxarı”, vəssalam.

– Burada da varımdır, – Karkov gülə-gülə gödəkcəsinin yaxasına işarə etmişdi. – Gərək yaxanın ucunu ağzına alasan, bax belə, dişinlə ampulanı sındırasan və udasan.

– Bu cür daha rahatdır, – Robert Cordan demişdi, – amma, sizcə, bu doğrudan da, detektiv romanlarda yazıldığı kimi, acı badam iyi verir?

– Bilmirəm, – Karkov şən halda cavab vermişdi. – Bir dəfə də iyləməmişəm. Bəlkə, ampulanın birini sındırıb yoxlayaq?

– Saxlasanız yaxşıdır.

– Doğrudur, – Karkov demişdi və portsiqarı cibinə qoymuşdu. – Başa düşürsünüzmü, mən heç də məğlubiyyətçi deyiləm, ancaq ağır vəziyyət bir də yarana bilər, bunu isə heç yerdən tapmaq olmaz. Siz Kordova cəbhəsindən gələn məlumatı oxumusunuz? Misilsiz məlumatdır. İndi bu mənim ən çox bəyəndiyim məlumatdır.

– Orada nə deyilir ki?

Robert Cordan Madridə Kordova cəbhəsindən gəlmişdi və indi onun ürəyi birdən sıxılmışdı; bu ona oxşayırdı ki, kimsə ancaq sizin zarafat edə biləcəyiniz məsələ barədə zarafat edir.

– *Nuestra gloriosa tropa siga avanzando sin perder ni una sola palma de terreno*, – Karkov öz qəribə ispan tələffüzü ilə misal gətirmişdi.

– Ola bilməz, – Robert Cordan inanmamışdı.

– Bizim şanlı qoşunlarımız ərazinin bir qarışını belə itirmədən irəliləməkdədir, – Karkov ingiliscə təkrar etmişdi.
– Məlumatda belə deyilir. Mən onu tapıb sizə çatdıraram.

Sənin tanıdığın və Posoblanco yaxınlığındakı döyüşlərdə həlak olan adamların xatirəsi hələ də yaşayırdı, lakin Heylord otelində bunu zarafata salırdılar.

Bax indi Heylord oteli bu vəziyyətdə idi. Lakin vaxt vardı ki, Heylord oteli mövcud deyildi və indi vəziyyət xeyli dəyişib, müharibənin ilk günlərindən sonra sağ qalanlar Heylordu bu hala gətiriblərsə, Robert Cordan buna çox şaddır və ora gedəndə də şad olur. Sənin Syerada, Karabançelada, Userada keçirdiyin duyğular indi uzaqda

qalıb, o düşündü. Lakin gənc həkimlər, gənc keşişlər və gənc əsgərlər öz işlərinə başlarkən onlarda özünü büruzə verən saf ehtirası axıradək kim saxlaya bilir ki? Bəlkə bu ancaq keşişlərə müyəssər olur, yoxsa onlar hər şeydən əl çəkməlidirlər. Bəs Karkovu götürsək necə?

Karkov haqqında düşünmək onu heç vaxt təngə gətirmirdi. Onlar axırınıcı dəfə Heylord otelində görüşəndə Karkov xeyli vaxt İspaniyada olmuş bir ingilis iqtisadçısı barədə şirin söhbət açmışdı. Robert Cordan uzun illər bu adamın məqalələrini oxumuşdu və şəxsiyyəti barədə heç nə bilmədən həmişə ona hörmət bəsləyirdi. Həmin adamın İspaniya haqqında yazdıqları o qədər də xoşuna gəlmirdi. Bu məqalələr çox sadə və aydın, həm də xeyli sxematik idi və bir çox statistika məlumatları qəsdən olmasa da, təhrif edilirdi. Lakin o qət etdi ki, ölkəni yaxşı tanıyanlara bu ölkə haqqında qəzet və jurnallarda yazılanlar nadir halda xoş gəlir və buna görə də həmin adamın xoş niyyətini qiymətləndirirdi.

Nəhayət, bir dəfə onu gördü. Bu, axşamçağı, Karabançelada hücumdan əvvəl oldu. Onlar buğa döyüşü

keçirilən sirkin divarı dibində oturmuşdular, yaxınlıqdakı iki küçədə atışma gedirdi və adamlar əsəbi halda hücumun başlanmasını gözləyirdilər. Onlara tank vəd olunmuşdu, amma gəlib çıxmamışdı. Montero əli ilə başını tutub oturmuşdu, özü də hey təkrar edirdi:

– Tank gəlmədi. Tank gəlmədi.

Soyuq bir gün idi və küçəyə sarı toz ələnirdi. Montero isə sol qolundan yaralanmışdı və qolu keyiyirdi.

– Biz tanksız keçinə bilmərik, – deyirdi. – Tankı gözləməli olacağıq, amma gözləyə də bilmərik. – Sancıdan səsi əsəbi çıxırdı.

Robert Cordan getdi görsün ki, tank, yanından tramvay keçən çoxmənzilli böyük evin tinində dayanmayıb ki – bu Monteronun fikri olmuşdu; Elə oradaca dayanıb durmuşdu, intəhası bu, tank deyildi. O vaxt ispanlar hər şeyi tank adlandırırdılar. Bu, köhnə, zirehli maşın idi. Sürücü böyük evin tininə kimi gəlib çıxmış, irəli, sirkə doğru getmək istəməmişdi. O, maşının dalında durmuşdu, qollarını çarpazlayıb metal tikiş yerinin üstünə qoymuş və yumşaq meşin dəbilqəli başını qolları arasına almışdı. Robert Cordan

sürücüyə müraciət edəndə o, yerindən tərpənmədən başını yırğalamış, sonra ona tərəf döndərmişdi, ancaq Robert Cordan heç baxmamışdı da.

– Mən ora getməyə əmr almamışam, – sürücü qaşqabaqlı tərzdə demişdi.

Robert Cordan qoburdan tapançanı çıxarıb lüləsini sürücünün meşin paltosuna söykəmişdi.

– Bu da əmr, – demişdi.

Sürücü futbolçu kimi yumşaq meşin dəbilqə qoyduğu başını tərpətib demişdi:

– Pulemyot patronsuzdur.

– Bizim orada patronumuz var, – Robert Cordan bildirmişdi. – Otur, gedək. Lentləri orada doldurarıq. Otur.

– Pulemyot atmağa adam yoxdur, – sürücü demişdi.

– Bəs o hanı? Pulemyotçu haradadır?

– Öldürüblər, – sürücü demişdi. – Orada, içəridədir.

– Çıxart onu, – Robert Cordan əmr etmişdi. – Çıxart onu oradan.

– Mən ona toxunmaq istəmirəm, – sürücü demişdi. – O, pulemyotla sükanın arasına düşüb, mən sükanın dalına keçə bilmirəm.

– Bura gəl, – Robert Cordan demişdi. – Bu saat köməkləşib onu çıxardarıq.

O, zirehli maşının qapısından girəndə başı əzilmişdi və qaşının üstündəki balaca yaradan axan qan üzünə yayılmışdı. Ölmüş pulemyotçu çox ağır idi və artıq qıc olmuşdu, buna görə də onu əymək olmurdu, oturacaqla sükan arasındakı dar yerdən başını dartıb çıxartmaq üçün Robert Cordan yumruğu ilə onun başından vurmali olmuşdu. Nəhayət, ağına gəlmişdi ki, pulemyotçunun başını aşağıdan dizi ilə itələsin. Beləliklə, onun başını dartıb çıxartmışdı, cəsədi qucaqlayıb, onu qapıya tərəf çəkməyə başlamışdı.

– Kömək elə mənə, – o, sürücüyə demişdi.

– Mən ona toxunmaq istəmirəm, – sürücünün cavabı belə olmuşdu və Robert Cordan görmüşdü ki, o ağlayır.

Sürücünün göz yaşları tozdan qaralmış üzündən axırdı, burnunun suyu da axırdı. Robert Cordan bayırdan qapının ağzında dayanıb pulemyotçunun meyitini maşından

çıxartmışdı, ölmüş pulemyotçu tramvay relslərinin lap yaxınlığında səkinin üstünə düşmüşdü. O bayaqkı kimi qıç olmuş vəziyyətdə idi elə bil tən ortadan qatlanmışdı. Bozsarı yanağı səkinin daşlarına yapışmış, maşında olduğu kimi, qolu altında qalmışdı. Robert Cordan tapança ilə sürücüyə işarə edərək:

– Otur, lənətə gələsən səni, – demişdi, – bu saat otur!

Elə bu vaxt tindən bir nəfər ağsaç kişi çıxmışdı. Əynində uzun palto vardı, şlyapasız idi; almacıqları çıxmışdı, gözləri isə bir-birinə yaxın idi. Əlində bir qutu “Çesterfild” siqareti tutmuşdu və bir siqaret çıxarıb, bu vaxt tapançanın köməyi ilə sürücünü zirehli maşına əyləşdirən Robert Cordana uzatmışdı.

– Bircə dəqiqə, yoldaş, – o, ispanca Robert Cordana müraciət etdi. – Bu döyüş barədə mənə bir-iki izahat verə bilməzsiniz?

Robert Cordan siqareti alıb onu göy köynəyinin döş cibinə soxmuşdu, adamı isə fotoşəkillərdən tanıdı – bu, ingilis iqtisadçısı idi.

– Rədd ol burdan, – Robert Cordan ona ingiliscə, sonra isə zirehli maşının sürücüsünə ispanca demişdi: – İrəli. Sirkə doğru. Başa düşdün?

O ağır yan qapını bərkdən çırpıb örtmüşdü, maşın uzun enişlə şütümüşdü. Bu vaxt zirehin üstünə güllə yağmağa başlamışdı, sanki dəmir qazana xırda daş atırdılar.

Sonra pulemyot işə düşəndə, elə bil çəkiclə zirehi döyəcləyirdilər. Onlar sirkin divarı yanında, keçənlik afişaların hələ də qaldığı yerdə maşını dayandırmışdılar; kassanın pəncərəsindən bir qədər aralı açıq patron yeşikləri qoyulmuşdu, yoldaşlar çiyinlərində tüfəng, kəmərlərində və ciblərində qumbara, divara daldalanıb gözləyirdilər. Montero demişdi:

– Yaxşı. Bu da tank. İndi hücum etmək olar.

Elə həmin axşam, təpədəki son evlər ələ keçiriləndən sonra o, kərpic divarın arxasında, mazğal üçün düzəldilmiş yarıqda uzanıb dəstənin dayandığı yerlə sıra dağlar arasında göz işlədikcə uzanan atəş meydanına baxırdı. Faşistlər o dağlara çəkilmışdilər. İndi o, zirvəsində dağıdılmış villa olan dik təpənin sol cinahını yaxşı qoruduğunu xoş bir duyğu ilə

düşünməkdə idi. Sonra samanın içinə girib adyala bürünmüşdü ki, tərdən islanmış nəm paltarları quruyarkən ona soyuq dəyməsin. Uzandığı yerdə birdən iqtisadçını yada salıb gülümsünmüş, sonra isə onunla kobud davranmasına təəssüflənmişdi. Ancaq ingilis siqareti ona uzadanda, sanki alacağı məlumatın haqqı kimi onun əlinə dürtəndə döyüşçünün qeyri-sıravi hərbiçiyə nifrəti elə bir qüvvə ilə alovlanmışdı ki, o özünü saxlaya bilməmişdi.

İndi Heylord otelini və bu adam barədə Karkovla olan söhbətini xatırladı.

– Görün siz onunla harada görüşmüşünüz, – Karkov o vaxt belə demişdi. – Mən özüm o gün Puente-de-Toledonun yaxınlığında idim. Deməli, o lap cəbhə xəttinə gəlib çıxıbmiş. Amma bu, deyəsən, onun son cəsurluğu idi. Ertəsi gün Madriddən getdi. Özünü Toledoda daha yaxşı göstərdi. Toledoda əsl igidlik nümayiş etdirdi. O, Alkasarın alınması layihəsinin müəlliflərindən biri idi. Bir onu Toledoda görəydiniz! Mənə elə gəlir ki, bu mühasirənin uğurla başa çatmasına görə biz onun köməyinə və onun məsləhətlərinə çox borcluyuq. Yeri gəlmişkən deyim ki, bu, müharibənin

ən mənasız mərhələsi idi. Bu ən böyük mənasızlıq idi. Söyləyin görüm, Amerikada bu adam barədə nə danışılar?

– Amerikada belə hesab edirlər ki, Moskvaya çox yaxındır, – Robert Cordan cavab vermişdi.

– Doğru deyil, – Karkov demişdi. – Amma onun gözəl çöhrəsi var. Bu cür çöhrə və davranışla hər şeyə nail olmaq mümkündür. Mən isə bu sir-sifətimlə heç nə eləyə bilmərəm. Həyatda az-çox nail olduqlarım sifətimin sayəsində deyil, çünki mənim bu üzüm nə adamları ruhlandırır bilir, nə də onlarda bir həvəs və etibar doğura bilir. Bu Mitçellin üzü isə üz deyil, xəzinədir. Əsl sui-qəsdçi simasıdır. Sui-qəsdçilərə ədəbiyyatdan bələd olan hər kəs dərhal ona etibar bəsləyir. Davranışı da xalis əfsunçu davranışdır. Onun otağa necə girdiyini görəndə kimi, siz dərhal hiss edirsiniz ki, qarşınızdakı insan ən yüksək dərəcəli sui-qəsdçidir. Öz aləmində Sovet İttifaqına kömək etmək kimi nəcib arzuya düşən, yaxud partiyanın qalib gələcəyi halda özünə əl yeri qoymaq istəyən varlı həmvətənlərinizdən hər hansı biri bu adamı görəndə kimi dərhal elə bilər ki, o, Kominternin etibarlı agentidir ki var.

– Deməli, onun Moskva ilə əlaqəsi yoxdur?

– Heç bir əlaqəsi yoxdur. Qulaq asın, yoldaş Cordan, siz bilirsinizmi ki, axmaqlar iki cür olur?

– Ziyanlılar və ziyansızlar?

– Yox. Mən Rusiyada təsadüf olunan iki cür axmaqlardan danışiram. – Karkov gülüb sözünə davam etmişdi: – Birincisi qış axmağıdır. Qış axmağı sizin evinizə yanaşıb bərkdən qapını döyür. Siz taqqıltını eşidib qapıya çıxırsınız və ömrünüzdə ilk dəfə onu görürsünüz. Üzünə baxanda heyrətə gəliirsiniz. Yekəpər adamdır, ayağında uzunboğaz çəkmə, əynində xəz palto və başında xəz papaq var, üst-başı bütün qardır. Əvvəlcə o, ayaqlarını yerə döyür və qar uzunboğaz çəkmələrindən yerə tökülür. Sonra xəz paltosunu çıxarıb çırpır və paltosundan da qar tökülür. Sonra papağını çıxarıb qapının taxtasına döyür, papaqdan da qar tökülür. Sonra yenə ayaqlarını yerə çırpıb otağa girir. Siz ancaq indi onu yaxşıca nəzərdən keçirirsiniz və görürsünüz ki, o, axmaqdır. Bu, qış axmağıdır. Yay axmağı isə əllərini ata-ata, başını oyan-buyana çevirə-çevirə küçədə addımlayır

və hər kəs iki yüz addımdan da bilir ki, o, axmaqdır. Bu, yay axmağıdır. Mitçell qış axmağıdır.

– Onda bəs niyə burada ona etibar edirlər? – Robert Cordan soruşmuşdu.

– Sifətinə görə, – Karkov cavab vermişdi. – Onun çox gözəl *gueule de conspirateur*.⁶⁴ Bir incə hiyləsi də var, həmişə özünü elə göstərir ki, ona böyük etibar və hörmət bəslənilən yerdən guya bu saat qayıdıb. Doğrudur, – Karkov gülümsünmüşdü, – bu hiylə təsirini itirməsin deyə, o həmişə yerini dəyişməli olur. Bilirsinizmi, ispanlar qərribə xalqdır. Buradakı hökumətin pulu çoxdur, qızılı çoxdur. Onlar dostlarına heç nə vermirlər. Siz əla dostsunuz. Deməli, siz hər işi pulsuz görəcəksiniz və mükafata ehtiyacınız yoxdur. Lakin dost hesab edilməyən və yola gətirilməli olan nüfuzlu firmanı və ölkəni təmsil edən adamlara çox səxavətliidlər. Əgər diqqət yetirsək, bu, çox maraqlı faktdır.

– Bu mənim xoşuma gəlmir. Hər şey bir yana qalsın, bu pullar axı ispan fəhlələrinə məxsusdur.

⁶⁴Sui-qəsdçi sifəti (*ispanca*)

– Bunun sizə xoş gəlib-gəlməməyi heç lazım da deyil. Lazım olan budur ki, siz başa düşəsiniz; hər dəfə görüşəndə mən sizə kiçik bir dərs verirəm və tədrisən siz lazım olan bilikləri əldə edəcəksiniz. Müəllimin özü də öyrənəndə çox maraqlı olur.

– Qayıdandan sonra çətin ki, mən müəllimlik edim. Yəqin ki, qırmızılardan hesab eləyib, bayıra atacaqlar.

– Neylək, onda Sovet İttifaqına gəlin, orada təhsilinizi davam etdirərsiniz. Məncə, bu sizinçün hər şeydən yaxşı olardı.

– Axı mənim ixtisasım ispan dilidir.

– Çox ölkələr var ki, orada ispanca danışırlar, axı hər yerdə İspaniyadakı kimi çətin olmayacaq. Bir də yadınızdən çıxarmayın ki, siz artıq, demək olar, doqquz aydır müəllimliklə məşğul deyilsiniz. Doqquz aya yeni ixtisas qazanmaq olar. Dialektika barədə çox oxumusunuz?

– Təkcə Emil Bernsin redaktorluğu ilə çıxan “Marksizm dərslisi”ni oxumuşam. Başqa heç bir şey.

– Əgər siz onu axıra qədər oxumusunuzsa, heç də az deyil. O min beş yüz səhifədir və hər səhifəsinə vaxt sərf etmək lazımdır. Lakin siz hələ başqa kitabları da oxumalısınız.

– İndi oxumağa vaxt yoxdur.

– Bilirəm, amma bir vaxt oxuyarsınız. Elə kitablar var ki, siz onları oxuyanda indi baş verən hadisələrin bir çoxunun mənasını başa düşəcəksiniz. İndi baş verən hadisələr isə yeni bir kitab üçün, öyrənilməsi vacib olan neçə-neçə məsələni izah edən çox lazımlı bir kitab üçün material olacaq. Ola bilsin ki, bu kitabı mən yazacam. Ümidvaram ki, məhz mən yazacam.

– Siz yazmasanız, bəs kim yazacaq?

– Tərifləməyin, – Karkov demişdi. – Mən jurnalistəm. Amma bütün jurnalistlər kimi, mən də ədəbiyyatla məşğul olmağı arzulayıram. İndi mən Kalvo Sotelo haqqında oçerk üçün material hazırlayıram. O xalis faşist idi; əsl ispan faşisti. Franko və bütün başqaları o cür deyillər. Mən Sotelonun nitqlərini və bütün yazılarını öyrənirəm. O, çox ağıllı idi və çox ağıllı olduğu üçün də onu öldürdülər.

– Mən güman edirdim ki, siz siyasi qətl üsulunun əleyhinəsiniz.

– Biz fərdi terrorun əleyhinəyik, – Karkov gülümsünmüşdü. – Əlbət ki, biz cinayətkar terrorçu və əks-inqilabçı təşkilatların fəaliyyətinin əleyhinəyik. Zinovyev, Kamenev, Rıkov kimilərin və onların əlaltılarının ikiüzlülüüyü bizdə nifrət və ikrah oyadır. Biz bu adamlara nifrət bəsləyirik. – O yenə gülümsünmüşdü. – Buna baxmayaraq, belə hesab etmək olar ki, siyasi qətl üsulu çox geniş tətbiq olunur.

– Siz demək istəyirsiniz ki...

– Mən heç bir şey demək istəmirəm. Lakin şübhəsiz ki, biz bəşəriyyətin tör-töküntülərini edam və məhv edirik. Biz onları ləğv edirik. Ancaq öldürmürük. Siz bunların fərqi başa düşürsünüz?

– Başa düşürəm, – Robert Cordan demişdi.

– Əgər mən hərdənbir zarafat edirəmsə – siz isə bilirsiniz ki, hətta zarafatyana zarafat eləmək də çox təhlükəlidir – hə, əgər mən hərdənbir zarafat edirəmsə, bu hələ o demək deyildir ki, bir vaxt ispan xalqı indi hakimiyyətdə olan bəzi

generalları güllələmədiyinə görə peşman olmayacaq. Ancaq adamların güllələnməsindən mənim xoşum gəlmir.

– Mən isə indi buna sakitcə baxıram, mənim də xoşum gəlmir, amma sakitcə baxıram.

– Bilirəm, – Karkov demişdi. – Mənə bu barədə danışblar.

– Məgər bunun bir əhəmiyyəti var? Mən nə düşünürəmsə, onu söyləməyə çalışmışam.

– Təəssüf ki, bu hər hansı bir adamı etibarlı hesab etməyə imkan verən şərtlərdən biridir, başqa şəraitdə belə etibar qazanmaq üçün həmin adam daha çox vaxt sərf etməli olardı.

– Bəyəm mən mütləq etibarlı olmalıyam?

– Görəcəyiniz iş elədir ki, siz tam etibarlı olmalısınız. Görək bir vaxt tapıb sizinlə söhbət eləyəm, görüm intellektiniz necədir. Heyif ki, biz heç vaxt ciddi söhbət etmirik.

– Mən müharibənin qələbə ilə qurtaracağı günə qədər intellektimi nümayiş etdirməməyi qərara almışam, – Robert Cordan demişdi.

– Onda qorxuram ki, o sizə hələ xeyli vaxt lazım olmasın. Buna baxmayaraq, hər halda, siz arabitir onu işlətməlisiniz.

Onda Robert Cordan:

– Mən “Mundo obrero”nu oxuyuram, – demişdi, Karkov isə belə cavab vermişdi:

– Yaxşı. Mən zarafatı da başa düşməyi bacarıram. Amma “Mundo obrero”da ağıllı məqalələr də olur. Bu, müharibə haqqında yazılanların hamısından ən ağıllı məqalələrdir.

– Bəli, – Robert Cordan demişdi. – Elədir. Lakin partiya orqanını oxumaqla hadisələrin bütün mənzərəsini görmək olmaz.

– İyirmi qəzet oxusanız belə, onsuz da siz bu mənzərəni görə bilməyəcəksiniz, – Karkov demişdi. – Hətta görsəniz də, heç cür başa düşə bilmirəm ki, bunun sizə nə köməyi ola bilər. Mənim həmişə belə təsəvvürüm var və həmişə də çalışıram ki, ondan uzaq olum.

– Sizin zənninizcə, işlər bu qədər pisdir?

– İndi əvvəlkindən yaxşıdır. Tədricən lap pisindən yaxa qurtarmaq mümkün olur. Amma yaxşıya hələ çox qalıb. İndi

vəzifə güclü ordu yaratmaqdır. Modestonun, Kampesinonun, Litserin və Düranın ardınca gedən bəzi ünsürlər tamamilə etibarlıdırlar. Lap çox etibarlıdırlar. Əladırlar. Bunu özünüz görəcəksiniz. Sonra, briqadalar da var. Doğrudur, onların rolları dəyişib, lakin tərkibində yaxşı və pis ünsür olan ordu müharibəni uda bilməz. Ordunun bütün döyüşçüləri müəyyən siyasi inkişaf səviyyəsinə çatmalıdırlar; hamı bilməlidir ki, nədən ötrü vuruşur və bunun əhəmiyyəti nədir. Hamı aparacağı mübarizəyə inanmalıdır və hamı intizama tabe olmalıdır. Güclü nizami ordu yaradılır, bu cür ordunun atəş altında özünü ləyaqətlə aparması üçün zəruri olan intizam yaratmağa isə vaxt yoxdur. Biz bu ordunu xalq ordusu adlandırırıq, lakin onda əsl xalq ordusunun əsas üstünlükləri yoxdur, həm də onda nizami ordunun mövcudluğu üçün lazım olan möhkəm intizam yoxdur. Özünüz görəcəksiniz. Bu, çox xatalı işdir.

– Bu gün sizin əhvalınız o qədər də yaxşı deyil.

– Elədir, – Karkov demişdi. – Mən Valensiyadan indicə qayıtmışam, özü də orda çox adamlar görmüşəm. Valensiyadan heç kəs yaxşı əhvalla qayıtmır. Nə qədər ki siz

Madriddəsiniz, ürəyiniz də arxayındır və elə bilirsiniz ki, müharibə ancaq qələbə ilə qurtara bilər. Valensiya tamamilə başqa məsələdir. Orada hələ də Madriddən qaçan qorxaqlar hökmranlıq edirlər. Onlar kağız-kuğuz içində xumarlanırlar. Madriddə qalanlara isə çox yuxarıdan baxırlar. Onların növbəti fitnəsi hərbi komissarlığı zəiflətməkdir. Hələ Barselona! Bir siz görsəydiniz Barselonada nələr olur!

– Necə ki?

– Lap əsl operettadır. Əvvəlcə bura hər cür ağılsızlar və inqilabçı-romantiklər üçün cənnət idi. İndi də operetta döyüşçüləri üçün cənnət olub. Bura forma geyib özünü çəkən, təşəxxüs satan və qırmızı-qara şərf gəzdirən adamların cənnətinə çevrilib. Bu adamlar müharibə ilə bağlı nə varsa, hamısını sevirlər, təkə vuruşmağı sevmirlər! Valensiyada adamın ürəyi bulanır, Barselonada isə gülməyi gəlir.

– Bəs siz POUM⁶⁵ qiyamı barədə nə deyə bilərsiniz?

⁶⁵Kataloniyada trotskiçi təşkilat

– Hə, bu, çox qeyri-ciddi işdir. Hər cür dəlilərin və axmaqların sərsəm hoqqabazlığıdır, əslində, sadəcə, uşaqlıqdır. Orada bir neçə namuslu adam vardı ki, onları da çaşırdılar. Bir ağıllı adam, bir az da faşist pulu var idi. Çox az. Zavallı POUM. Hər halda, axmaqdırlar.

– Bu qiyamda çox adam öldü?

– Sonra güllələnənlərdən və ya hələ güllələnəcək adamlardan az. POUM. Bütün bunlar, onun adı kimi qeyri-ciddidir. Heç olmasa, KRUP və ya QRİPP adlandırıldılar. Yox. QRİPP daha da təhlükəlidir. Onun ciddi fəsadları ola bilər. Hə, bilirsinizmi, onlar məni, Valteri, Modestonu və Priyetonu öldürmək istəyirdilər. Görürsünüz, başlarını necə itiriblər? Axı biz tamamilə müxtəlif adamlarıq. Zavallı POUM. Beləliklə, onlar heç kəsi öldürə bilmədilər. Nə cəbhədə, nə arxada. Təkcə Barselonada bir neçə adamı öldürə bildilər.

– Siz orada olmusunuz?

– Bəli. Mən trotskiçi qatillərin bu iyrənc təşkilatı və onların alçaq faşist fırılcaqları barədə oradan teleqram göndərmişdim, amma öz aramızda desək, bütün bu POUM

qeyri-ciddi təşkilatdır. Orada yeganə işgüzar adam Nin idi. Biz onu, az qala, tutacaqdıq, amma əlimizdən sürüşüb çıxdı.

– İndi o haradadır?

– Parisdə. Biz deyirik ki, o Parisdədir. Ümumiyyətlə, o qədər də pis adam deyil, amma ciddi siyasi səhvlərə yol verir.

– Bəs onların faşistlərlə əlaqədə olmaları necə, doğrudur?

– Onlarla əlaqədə olmayan varmı?

– Bizim onlarla əlaqəmiz yoxdur.

– Kim bilir. Ümidvaram ki, yoxdur. Axı siz onların arxasında tez-tez olursunuz. – Karkov gülmüşdü. – Parisdəki respublika səfirliyi katiblərindən birinin qardaşı isə keçən həftə Sen-Jan-de-Lüsə gedib, orada Burqosdan gələnlərlə görüşüb.

– Cəbhədə olmaq mənim daha çox xoşuma gəlir, – o vaxt Robert Cordan demişdi. – Cəbhəyə yaxınlaşdıqca, daha yaxşı adamlarla rastlaşırsan.

– Bəs faşistlərin arxasında olmaq xoşunuza gəlmir?

– Çox xoşuma gəlir. Orada gözəl adamlarınız var.

– Bəli, onların da, görünür, bizim arxamızda gözəl adamları var. Biz onları tutub güllələyirik, onlar da bizimkiləri tutub güllələyirlər. Siz onların ərazisində olanda həmişə fikirləşin ki, bizim arxamıza nə qədər adam göndərirlər.

– Mən bunu fikirləşirəm.

– Hə, yaxşı, – Karkov demişdi. – Bu gün siz, güman ki, hələ çox şey barədə fikirləşməlisiniz, buna görə də pivənizi içib qurtarın və gedin işinizi görün, mən də yuxarı qalxıb bəzi adamlarla görüşməliyəm. Yuxarı nömrələrdəki bəzi adamlarla. Yenə də yanıma gələrsiniz.

Elədir, Robert Cordan düşündü. Heylord otelində çox şey öyrənmək mümkündür. Karkov onun birinci və yeganə kitabını oxumuşdu. Kitab uğur qazanmamışdı. Cəmi iki yüz səhifəlik bir kitabdı, amma onu heç olmasa, iki min adamın oxuduğuna da qəti inamı yoxuydu. Həmin il piyada, üçüncüdərcəli vaqonlarda, avtobuslarda, yük maşınlarında, qatır və at belində dolaşdıqdan sonra İspaniya barədə öyrəndiklərinin hamısını bu kitaba daxil etmişdi. Basklar

Ölkəsinin, Navarranın, Araqonun, Qalisiyanın, hər iki Kastiliyanın və Estremaduranın hər qarışını tanıyırdı. Amma Borru, Ford və başqaları o qədər yaxşı kitablar yazmışdılar ki, o, demək olar, bir şey əlavə edə bilməmişdi. Lakin Karkov demişdi ki, yaxşı kitabdır.

– Yoxsa mən sizə yaxın durmazdım, – Karkov ona bildirmişdi. – Belə hesab edirəm ki, siz tam gerçəyi yazırsınız, bu isə nadir məziyyətdir. Buna görə də istəyirəm ki, siz bəzi şeyləri biləsiniz və başa düşəsiniz.

Yaxşı. Qoy bütün bunlar qurtarsın və onda o, yeni kitab yazar. Lakin yalnız bildiklərindən bəhs edər. Həqiqəti və bildiklərini yazar. Amma bunun öhdəsindən gəlmək üçün yazıçı sənətkarlığına yiyələnməli olacaq. Bu müharibədə onun öyrəndiyi bütün məsələlər o qədər də sadə deyil.

ON DOQQUZUNCU FƏSİL

– Sən neyləyirsən? – Mariya ondan soruşdu. Qız onunla yanaşı dayanmışdı.

O, başını qıza tərəf çevirib gülümsündü.

– Heç nə, – dedi, – oturub fikirləşirəm.

– Nəyi? Körpünü?

– Yox. Körpünü qurtarmışıq. Səni və Madriddə mənə tanış olan rusların yaşadığı oteli, bir də haçansa yazacağım kitabı düşünürəm.

– Madriddə rus çoxdur?

– Yox. Çox azdır.

– Faşist qəzetlərində isə yazırlar ki, orada yüz minlərlə rus var.

– Bu yalandır. Onlar çox azdır.

– Ruslar sənin xoşuna gəlir? Səndən əvvəl burada olan da rus idi.

– O sənə xoşuna gəlirdi?

– Hə. O vaxt mən xəstə yatırdım, mənə elə gəldi ki, həmin rus çox gözəl və çox igid adamdır.

– Gözəl adamdır! Əcəb uydurursan, – Pilar dedi, – burnu ovucun içi kimi yastı, sifəti də qoyun quyruğu kimi yekə.

– Biz onunla dost idik, yoldaş idik, – Robert Cordan Mariyaya dedi. – Mən onun xətrini çox istəyirdim.

– İstəməyinə istəyirdin, – Pilar dedi. – Sonra da elə özün gülləni ürəyinə çaxdın.

Qadın bu sözləri deyəndə stolun arxasında əyləşənlər gözlərini kartlardan ayırdılar. Pablo da Robert Cordana baxdı. Hamı susurdu, sonra qaraçı Rafael soruşdu:

– Roberto, bu doğrudur?

– Hə, – Robert Cordan cavab verdi. Piların bu barədə danışması ona xoş gəlmədi, onun özünün də El Sordonun yanında bundan danışması yaxşı olmadı. – Mən onu öz xahişi ilə vurdum. O, ağır yaralı idi.

– *Que cosas raras,*⁶⁶ – qaraçı dedi. – Nə qədər ki bizim yanımızda idi, elə həmişə bundan nigaran idi. Mən özüm

⁶⁶Maraqlı şeydir (*ispanca*)

dəfələrlə ona söz vermişdim ki, lazım gəlsə, bu işi görərəm.

Qəribə şeydir, – o təkrar etdi və başını yırğaladı.

– O, çox qəribə adam idi, – Primitivo dedi. – Hamı kimi deyildi.

– Yox, – Robert Cordan dedi. – Bütün bunlar nadanlıq və mövhumatdır.

– Yox əşi, – Pilar dedi. – Professora qulaq asdıq. – Qadın onunla yaşından böyük danışan uşaq kimi davranırdı.

– Məncə, adam pis şeyləri ürəyinə salanda qorxuya düşür, – Robert Cordan dedi, – pis bir şey görəndə...

– Bugünkü təyyarələr kimi, – Primitivo dilləndi.

– Ya da sənin kimi qonağı, – Pablo astadan dedi. Robert Cordan diqqətlə ona baxdı və başa düşdü ki, bunu mübahisə salmaq üçün demir, buna görə sözünə davam elədi.

– Pis bir şey görəndə qorxudan ölümü düşünməyə başlayırsan və sənə elə gəlir ki, pis əlamət səbəbsiz deyilmiş, – Robert Cordan sözünü bitirdi. – Mən əminəm ki, bütün məsələ bundadır. Mən nə falçılara, nə də gələcəkdən xəbər verənlərə inanmıram, ümumiyyətlə, heç bir möcüzəyə inanmıram.

– Amma o əvvəlki, qəribə adı olan adam öz aqibətini bilirdi, – qaraçı dedi. – Özü də necə gözləyirdisə, elə də oldu.

– O heç nəyi bilmirdi, – Robert Cordan razılaşmadı. – O qorxurdu ki, belə olacaq və bu fikir ona rahatlıq vermirdi. Siz məni inandıra bilməzsiz ki, guya o əvvəlcədən nəyi isə bilirmiş.

– Mən də inandıra bilmirəm? – Pilar ocaqdan bir ovuc kül götürdü və onu ovcundan üflədi. – Mən də səni inandıra bilmirəm?

– Yox. Heç bir şey – nə sənin cadugərliyin, nə də sənin qaraçı qanın.

– Çünki sən xalis karsan, – Pilar ona tərəf döndü və şamın titrək şöləsində onun iri sifətinin cizgiləri daha aydın və kobud göründü. – Mən deyə bilmərəm ki, sən ağılsızsan. Sən sadəcə karsan. Kar isə musiqini eşitmir. O, radionu da eşitmir. İndi ki bunu eşitmir, bunun mövcud olmadığını söyləmək onunçün lap asandır. *Que va, İngles!* Mən ölümü

qəribə adı olan bu adamın üzündən oxuyurdum, elə bil ki, ölüm onun sifətinə damğa ilə basılmışdı.

– Sən heç bir şey görməmişən, – Robert Cordan öz dediyinin üstündə dayanmışdı. – Bu, vahimə imiş və onun ürəyinə pis fikirlər damırmış. Başına gələn müsibətlərdən sonra onu vahimə basmışdı. Hər cür dəhşətləri təsəvvürünə gətirdiyindən, ürəyinə saldığı pis fikirlər ona əziyyət verirdi.

– *Que va*, – Pilar dedi. – Mən ölümü lap aydın görürdüm, elə bil onun çiyinə qonmuşdu. Bu hələ hamısı deyil, ondan ölüm qoxusu gəlirdi.

– Ölüm qoxusu gəlirdi! – Robert Cordan qadını cıratdı. – Bəlkə ölüm yox, vahimə? Vahimənin də öz qoxusu var?

– *De la muetre*,⁶⁷ – Pilar təkrar etdi. – Qulaq as. Ən məşhur peon de brega olan Blanket Qranero ilə işləyirdi və o mənə söyləmişdi ki, Manolo Qraneronun ölümü günü onlar Korridadan əvvəl kilsəyə gedibmişlər. Orada Manolodan elə bərk ölüm qoxusu gəlibmiş ki, Blanketin, az qala, ürəyi bulanıbmiş. Axı o, Manolo ilə oteldə olub və onun döyüşdən

⁶⁷Ölüm qoxusu (*ispanca*)

qabaq necə vanna qəbul etdiyinin və geyindiyyinin şahidi olmuşdu. Sirkə gedəndə də maşında yanaşı əyləşiblər və heç bir qoxu hiss edilməyib. Kilsədə də Xuan Luis de la Rosedən başqa heç kəs qoxunu duymayıb. Meydana çıxmaq üçün dördü də qapının ağzında sıraya düzüləndə Marsialla Çikuelo da heç bir şey duymayıb. Lakin Blanket mənə söylədi ki, Xuan Luis kətan kimi ağarmışdı. Blanket ondan soruşub ki, sən də qoxunu duyursan? Xuan Luis cavab verib ki, heç nəfəs çəkmək də mümkün deyil, hamısı sənin matadorunun qoxusudur. Blanket deyib: “*Pues nada*, heç nə eləmək olmaz. Güman edək ki, bizə elə gəlir” Xuan Luis Blanketdən soruşub, Blanket də deyib: “Yox, amma bundan Talaverde Xosedən gəldiyindən də pis qoxu gəlir”. Elə həmin gün Veraqua fermasının buğası *pokapene* Madridin Plazabe Toros meydanında ikinci *tenbibo*⁶⁸ qabağında Manolo Qraner onu məhəccərə sıxıb öldürdü. Mən Finito ilə orada idim və hər şeyi gözümlə gördüm. Buğa onun

⁶⁸Bölmə (*ispanca*)

kəlləsini parçaladı və Manolonun başı məhəccərin lap aşağısında estribo altında ilişib qaldı – buğa onu ora tullamışdı.

– Bəs sən özün nəyə duymuşdun? – Fernando soruşdu.

– Yox, – Pilar dedi. – Mən çox uzaqda idim. Biz üçüncü tendidoda yeddinci sırada əyləşmişdik. Lakin oradan, yandan hər şeyi görürdüm. Həmin axşam Fornada görüşərkən Blanket – o əvvəllər Xoselito ilə işləyirdi, Xoselito da onun gözləri önündə həlak olmuşdu – bu barədə Finitoya danışdı, Finito bunun necə baş verdiyini Xuan Luis la Rosadan soruşanda Xuan ona heç bir cavab vermədi, ancaq başını tərpətdi. Yəni, demək istəyirdi ki, deyilənlər doğrudur. Bunun necə baş verdiyini özüm gördüm. Sən isə, *İngles*, doğrudan da belə şeylərdə karsan, necə ki, həmin gün Çikuelo da, Marsial Lalanda da, bütün banderillros da, pikadorlar da, Xuan Luisin və Manolo Qraneronun ixtiyarında olan bütün *guente* kar idi. Amma Xuan Luislə

Blanket kar deyildilər. Mən də belə məsələlərdə kar deyiləm.

– Niyə sən elə karlıqdan danışırısan, axı burada məsələ duymaqdadır? – Fernando soruşdu.

– Lap belə-belə olasan! – Pilar dedi. – Bax, bu professor olmalı ikən, sən olmusan, İngles. Amma mən bir çox başqa şeylər barədə də danışa bilərəm, sən isə, İngles, görüb eşidə bilmədiyini məsələlər barədə mübahisə etmə. İtin eşitdiyini sən eşitmirsən. İtin duyduğunu da sən duya bilməzsən. Lakin insanın bəxtinə nə düşə biləcəyi sənə bir az məlumdur.

Mariya əlini onun çiyinə qoyanda Robert Cordan birdən-birə düşündü: bu boşboğazlığı qurtarmaq lazımdır, onsuz da az olan vaxtdan istifadə etmək lazımdır. Amma hələ tezdir. Axşamı birtəhər keçirmək lazım gələcək.

– Sən necə, cadugərliyə inanırısan? – o, Pablodan soruşdu.

– Necə deyim, – Pablo cavab verdi. – Əslində elə mən də sənə kimi fikirləşirəm. Heç vaxt mənə başıma möcüzə gəlməyib. Vahimənin nə olduğunu isə bilirəm. Bununla

belə, Piların adamın əlinə baxıb fal açmasına inanıram. Əgər yalan demirsə, bəlkə də həqiqətən o həmin qoxunu hiss edir.

– Nəyə görə yalan deməliyəm! – Pilar dedi. – Bunu mən özümdən çıxarmışam? Blanket ciddi adamdır, həm də Allaha inanandır. O, qaraçı deyil, Valensiyanın hörmətli adamlarındandır. Bəyəm sən heç vaxt onu görməmişən?

– Görmüşəm, – Robert Cordan dedi. – Çox görmüşəm. Balaca boyu var, sifəti ağımtıldır və heç kəs muleta ilə onun kimi işləyə bilmir. Özü də dovşan kimi zirəkdir.

– Doğrudur, – Pilar dedi, – sifəti ona görə ağımtıldır ki, ürəyi xəstədir. Qaraçılar söyləyirlər ki, guya o həmişə ölümlə yanaşı dolaşır, amma muleta vasitəsilə ölümdən yaxasını qurtarır, onun üçün ölümdən qaçmaq stolun üstündən tozu silmək kimi bir şeydir. Blanket qaraçı deyil, amma, hər halda, Talaverada çıxış etdikləri zaman o, Xoselitonun ölümünü duymuşdu. Doğrudur, bunu necə duyduğunu deyə bilmərəm, axı mansanilyanın iyi bütün qoxuları batırmışdı. Blanket bu barədə nə isə həvəssiz danışdı, özü də ona inanmırdılar, deyirdilər ki, guya bütün bunlar uydurmadır. Guya Xose o vaxt elə həyat keçirirmiş

ki, ola bilsin bu iy onun qoltuğunun altından gəlirmiş. Lakin bir neçə il sonra eyni hadisə Manolo Qraneronun başına gəldi və Xuan Luis de la Rosa bunun şahidi oldu. Doğrudur, Xuan Luis öz işini yaxşı bilsə də, sən deyən hörməti yox idi. Blanket isə ciddi və təvazökar adam idi, heç vaxt yalan danışmazdı. İnan mənə, *İngles*, sənin o qəribə adı olan yoldaşının ölümünü duyurdum.

– Ola bilməz, – Robert Cordan dedi. – Bax, sən deyirsən ki, meydana çıxhaçıxda, korrida başlamazdan bir qədər əvvəl Blanket bunu hiss edib. Sizin qatar əməliyyatınız axı uğurla keçmişdi. Kaşkin də öldürülməmişdi. O vaxt sən bunu necə hiss edə bilərdin?

– Vaxtın buna dəxli yoxdur, – Pilar izah etdi. – Son mövsümdə İqnasio Sañçes Mexiasdan elə bərk ölüm qoxusu gəlirdi ki, çoxları kafedə onunla yanaşı əyləşməkdən imtina edirdilər. Bunu bütün qaraçılar bilirdilər.

– Adam öləndən sonra belə şeyləri uydurmağa başlayırlar, – Robert Cordan təslim olmurdu. – Hamı gözəl

bilirdi ki, Sañes Mexias *cornadani*⁶⁹ çox gözləməli olmayacaq, çünki o, formada deyildi, üslubu ağır və təhlükəli idi, ayaqlarının gücü və yüngüllüyü itmişdi, refleksləri də əvvəlki kimi sürətli deyildi.

– Doğrudur, – Pilar təsdiq etdi, – bütün bunlar doğrudur. Amma qaraçılar bilirdilər ki, ondan ölüm qoxusu gəlir və o, “Villa-Rosa”da peyda olanda Rikardo və Felipe Qonsales kimi adamlar piştaxtanın arxasındakı kiçik qapıdan çıxıb qaçırdılar.

– Yəqin ki, onlar Sañes Mexiasa borclu idilər, – Robert Cordan izah etdi.

– Ola bilsin, – Pilar onun sözünə qüvvət verdi. – Çox ola bilsin. Bundan əlavə, onlar Sañes Mexiasın ölümünü duyurdular və bunu hamı bilirdi.

– *İngles*, o doğru deyir, – qaraçı Rafael dedi. – Bizlərdə hamı bunu bilir.

– Bircə sözə belə inanmıram, – Robert Cordan dedi.

⁶⁹Buynuz zərbəsi (*ispanca*).

– Qulaq as, *İngles*, – Anselmo dilləndi, – mənim cadugərliklə heç bir əlaqəm yoxdur. Amma bizim Pilar bu məsələləri yaxşı bilir.

– Axı bu nə iyi verir?– Fernando soruşdu. – Bu qoxu necə şeydir? Əgər iy verirsə, deməli, bu müəyyən bir iy olmalıdır.

– Fernandito, istəyirsən ki, biləsən? – Pilar ona baxıb gülümsündü. – Elə güman edirsən ki, sən də onu duya bilərsən?

– Əgər, doğrudan da, belə bir qoxu varsa, nə üçün mən onu duya bilməyim?

– Doğrudan da, nə üçün duya bilməyəsən? – Pilar iri əllərini dizlərinə qoyub güldü. – Fernando, sən heç gəmidə dəniz səfərində olmusan?

– Yox. Olmamışam, heç olmaq da istəmirəm.

– Onda sən heç nə duymazsan, çünki həmin ölüm qoxusu qasırğa vaxtı bütün illüminatorlar bağlananda gəmiyə yayılmağa başlayır. Göyərtə ayağının altından qaçanda və ödün ağzına gələndə illüminatorun kip bağlanmış qapağının

mis dəstəsini iylə, bax onda bu qoxunun bir tərkib hissəsini duyarsan.

– Mən belə bir qoxunu duya bilmərəm, çünki heç bir gəmi ilə üzmək fikrində deyiləm, – Fernando cavab verdi.

– Mənsə bir neçə dəfə gəmi ilə dənizdə üzmüşəm, – Pilar dedi. – Meksikaya və Venesuellaya.

– Hə, o qoxuda daha nə olur? – Robert Cordan soruşdu. Pilar öz səyahətlərini xatırlayaraq istehza ilə ona nəzər saldı.

– Öyrən, *İngles*, öyrən. Düz eləyirsən, öyrən. Hə, gəmidə sənə deyilənləri eləyəndən sonra, səhər tezdən aşağı, Madriddəki Toledo körpüsünə en, *matadero*⁷⁰ yanında ayaq saxla. Orada, Mansanaresdən yayılan dumandan nəm olmuş küçədə dayan və kəsilən heyvanların qanını içmək üçün sübh açılmamış oraya gələn qarıları gözlə. Başına şal örtmüş, sifəti bozarmış, gözləri nursuz qarılardan biri qarşına çıxacaq, görəcəksən ki, onun çənəsindən və yanaqlarından qocalıq əlaməti olan tüklər sallanıb elə bil

⁷⁰Sallaqxana (*ispanca*)

cücərmış noxudun zoğlarıdır, tük deyil, ölgün, mumabənzər dəriyə yapışmış ağ zoğlardır. Sən, *İngles*, onu bərk-bərk qucaqla, bağına bas və dodaqlarından öp, onda sən bu qoxunun ikinci tərkib hissəsini duyarsan.

– Mənim iştaham da qaçdı, – qaraçı dilləndi, – bu zoğlardan danışanda adamın ürəyi bulanır.

– Ardını söyləyim? – Pilar Robert Cordandan soruşdu.

– Əlbəttə, – o dedi. – İndi ki öyrənmək lazımdır, öyrənək.

– Qarıların üzündəki bu zoğlardan adamın ürəyi ağzına gəlir, – qaraçı dedi. – Pilar, qarılar niyə bu hala düşürlər? Axı bizdə heç vaxt belə olmur.

– Bəs necə! – Pilar istehza ilə dedi. – Bizim bütün qarılar cavanlıqda sərv kimi qamətli olurlar, bir şərtlə ki, kişilərin sevgisi sayəsində qarın sallatmasınlar, axı qaraçı arvadları bunsuz keçinə bilmirlər...

– Belə danışmaq yaxşı deyil, – Rafael dedi, – yaxşı deyil.

– Ah, incidin, – Pilar dedi. – İndiyəcən sən elə bir qaraçı qadın görmüsənmi ki, qarnı burnuna dəyməsin və ya hamiləlikdən təzəcə azad olmasın?

– Bir buna bax.

– Boşla, – Pilar dedi, – qəlbə dəymək asandır. Mən onu deyirəm ki, qocalanda hər kəs özünə görə idbarlaşır. Bunu gizlətməyə dəyməz. Amma *İngles* bu qoxunu duymaq istəyirsə, qoy səhər tezdən matadero tərəfə getsin.

– Mütləq gedərəm, – Robert Cordan dedi. – Amma mən bunu öpüşsüz də duyaram. Qarıların üzündən sallanan zoğlar Rafael kimi, məni də qorxutdu.

– Öp qarını, *İngles*, – Pilar dedi, – öp ki, hər şeyi öyrənə biləsən, sonra isə bu qoxu burnuna yayılanda qayıt şəhərə, solmuş güllərin atıldığı zibil qutusunu görən kimi başını sal lap onun içinə və sinə dolusu nəfəs al ki, çürümüş qıçaların iyi bundan əvvəl burnuna hopmuş qoxuya qarışsın.

– Hə, bu cür də edərəm, – Robert Cordan dedi. – Bəs sənin söylədiklərin nə gülüdür?

– Xrizantem.

– Hə. Mən xrizantemi iylərəm, – Robert Cordan dedi.

– Bəs sonra?

– Sonra bir də bu lazımdır, – Pilar davam etdi. – Lazımdır ki, yağışlı, ya dumanlı payız günü olsun, ya da qışın əvvəli. Bax, belə bir gündə şəhəri dolaş, *casas de putas*⁷¹ təmizlənərkən və çirkab vedrələri qanovlara boşaldılarkən Kalye de Salüdan keç, səmərəsiz sevgi söylərinin şirintəhər iyi ilə ərovun və siqaret kötöklərinin qoxusu burnuna dəyəndə Nəbatat bağına tərəf dön, daha o evlərdə işləyə bilməyən qadınlar gecə vaxtı parkın dəmir darvazası yanında, ya dəmir məhəccərin qabağında, ya da elə səkidəcə öz işlərini görürlər. Onlar bax burada, ağacların kölgəsində, dəmir məhəccərin yanında on sentimo almaqla ən sadədən başlayaraq, bir peseta müqabilində dünyada bizi yaşadan həmin o böyük işə qədər, kişi onlardan nə tələb edirsə, hamısını yerinə yetirirlər. Orada, hələ bellənib əkilməmiş torpaqda sən atılmış bir kisə tapacaqsan və ondan rütubətli torpağın, solmuş çiçəklərin və üstündə gecə nə edilirsə, hamısının qoxusu gələcək. Bu kisə hər şeyi –

⁷¹Fahişəxanalar (*ispanca*)

torpağın da, quru qıçaların da, çürümüş ləçəklərin də qoxusunu, insanın həm ölümünü, həm də doğulmasını bildirən qoxunu özündə cəmləşdirir. Bu kisəni başına keçirib qoxusunu sinənə çəkərsən.

– Yox.

– Hə, – Pilar dedi. – Bu kisəni başına keçirib qoxusunu sinənə çəkməyə çalış. Dərindən nəfəs al və əgər əvvəlki qoxular hələ qalıbsa, onda sən yaxınlaşan ölümün qoxusunu, bizim hamımızın bildiyi qoxunu duyacaqsan.

– Yaxşı, – Robert Cordan dedi. – Sən deyirsən ki, Kaşkin burada olanda ondan belə qoxu gəlirdi?

– Gəlirdi.

– Neylək, – Robert Cordan ciddi tərzdə dedi. – Əgər bu doğrudursa, yaxşı ki, mən onu vurmuşam.

– Ole, – qaraçı dedi, o birilər də güldülər.

– Afərin, – Primitivo Robert Cordanı təriflədi. – Bu onun üçün yaxşı qulaqburmasıdır.

– Qulaq as, Pilar, – Fernando dedi, – doğrudanmı, sən güman edirsən ki, don Roberto kimi savadlı adam belə murdar şeylərlə məşğul olacaq?

– Yox, güman etmirəm, – Pilar dedi.

– Axı bu, iyərənc işdir.

– Bəli, – Pilar razılaşdı.

– Doğrudanmı güman edirsən ki, o özünü bu qədər alçaldacaq?

– Yox, alçaltmayacaq, – Pilar dedi. – Yaxşısı budur, get yat, eşidirsən?

– Dayan, Pilar... – Fernando əl çəkmirdi.

– Sus! – Pilar gözlənilmədən qəzəblə səsləndi. – Özünü gic yerinə qoyma, mən axmaq da heç bir qanmayan adamlarla daha belə söhbətlər eləməyəcəm.

– Hə, etiraf edirəm ki, mən qanmıram... – Fernando təzədən söhbətə başlamaq istədi.

– Etirafların özünə qalsın və nahaq yerə başını ağrıtmə, – Pilar dedi. – Qar hələ də yağır?

Robert Cordan mağaranın ağzına yanaşdı, çulu qaldırdı və bayıra baxdı. Gecə aydın və soyuq idi, çovğun

sakitləşmişdi. O, uzaqlara, ağacların gövdələri arasındakı bəyazlığa, sonra isə yuxarı, təmiz səmaya baxdı. Təmiz və soyuq havadan onun nəfəsi tutuldu.

Əgər El Sordo bu gün at tapmağa gedib sə, gör qarın üstündə nə qədər iz olacaq, o düşündü. Sonra çulu buraxıb tüstü dolmuş mağaraya qayıtdı.

– Hava açılıb, – dedi, – çoxğun kəsib.

İYİRMİNCİ FƏSİL

Gecə Robert Cordan uzanıb qızın yolunu gözləyirdi. Artıq külək yatmışdı və şam ağacları gecənin qaranlığında hərəkətsiz durmuşdu. Onların gövdəsi hər yeri örtən qarda aydınca seçilirdi və o, yataq kisəsində uzanıb, əldəqayırma yatağının yumşaqlığını duyurdu, isinmiş kisədə ayaqlarını rahatca irəli uzatmışdı, gümrahlıq verən hava başını sərinlədir və nəfəs aldıqca burun pərlərini dondururdu. O yanpörtü uzanmışdı, şalvarını və gödəkcəsinə bürüdü

səndəllərini balıq yerinə başının altına qoymuşdu; soyunarkən qoburdan çıxartdığı və qaytanla sağ biləyinə bağladığı iri, ağır tapançanın soyuqluğunu böyründə hiss edirdi. O, tapançanı özündən kənar elədi və qara qayadakı yarıqdan, mağaranın girəcəyindən gözünü ayırmadan kisənin içinə çəkildi. Səma təmizlənmişdi və qarın əks etdirdiyi işıq ağacların gövdələrini və mağaranın yerləşdiyi nəhəng qayanı görmək üçün kifayət edirdi.

Uzanmamışdan əvvəl o, baltanı götürüb mağaradan bayıra çıxmışdı, təzə yağmış qarın üzəriylə meşəliyin o başına gedib cavan bir küknar qırmışdı. Qaranlıqda ağacı mağaranın yaxınında olan sıldırım qayanın yanına sürüyüb gətirmişdi. Orada, qayanın daldasında külək tutmayan bir yer seçmişdi, küknarı dik saxlayıb sol əliylə gövdədən, sağ əliylə baltanın küpündən tutaraq bir-bir budaqları qırmışdı və qarın üstündə iri budaq qalığı əmələ gəlmişdi. Sonra ağacın çılpaq gövdəsini yerə tullayıb mağaraya yönəlmişdi ki, divarın dibində gördüyü taxtanı gətirsin. Bu taxta ilə o, qayanın yanında yeri təmizləmişdi, budaqları alıb bir-bir

qarını çırpmışdı, bunları bir neçə sıx sıra ilə üst-üstə yığıb, beləliklə, yataq kisəsi üçün döşənəcək düzəltmişdi.

Ağacın gövdəsini döşənəcəyin ayağında köndələninə qoymuşdu ki, budaqlar qabarmasın, gövdəni də hər iki tərəfdən taxtadan qopartdığı kiçik pazlarla yerə bərkitmişdi. Sonra mağaraya qayıtmışdı, çulun altından keçib taxtanı və baltanı divarın dibinə qoymuşdu.

– Sən neyləyirdin? – Pilar soruşmuşdu.

– Özümə yataq düzəldirdim.

– Mən bu taxtadan rəf düzəltmək istəyirdim, sən isə onu doğradın.

– Təqsirkaram.

– Yaxşı, eybi yoxdu, – qadın demişdi. – Taxta zavodunda taparıq. Yatağı nə sayaq düzəltmisən?

– Bizim yerlərdəki kimi.

– Nə deyirəm, yuxun şirin olsun, – qadın söyləmişdi.

Robert Cordan çantalardan birini açıb yataq kisəsini götürmüş, bükdüklərini təzədən yerinə qoymuşdu, yenə çulun altından keçib kisəni mağaradan çıxartmışdı, onun bağlı tərəfini yatağın ayağına, budaqları qırılıb kiçik pazlarla

yerə bərkidilən gövdə tərəfdən sərmışdi. Kısənin ağzı lap qayanın altına düşdü. Çantaların ardınca mağaraya qayıdanda Pilar ona demişdi:

– Onlar bu gecə də mənim yanımda gecələyə bilərlər.

– Bəyəm bu gün gözətçilər olmayacaq? – Robert Cordan soruşmuşdu. – Gecə aydıdır, çovğun da kəsib.

– Fernando gedəcək, – Pilar demişdi.

Mariya mağaranın lap o başındaydı və Robert Cordan onu görmürdü.

– Hamınızın gecəsi xeyrə qalsın, – o demişdi. – Gedirəm yatmağa.

Yatmaq üçün ocağın qarşısında torpaq döşəməyə adyal və döşək salan, taxta stolları və üstünə xam dəri çəkilmış kətilləri kənara qoyanlar arasında ancaq Primitivo və Andres ona tərəf dönmüşdülər: “*Buenas noches*”.⁷² Anselmo adyalı və plaşı başına çəkib küncdə yatmaqda idi, Pablo isə elə oturduğu yerdə yuxuya getmişdi.

⁷²Gecən xeyrə qalsın (*ispanca*)

– Yatağına sərməyə keçə verim? – Pilar Robert Cordandan astaca soruşmuşdu.

– Yox, – o demişdi, – sağ ol. Mənə heç nə lazım deyil.

– Rahat yat, sənin şeylərinə ötrü mən cavabdehəm.

Fernando Robert Cordanla birlikdə çıxmışdı və yataq kisəsini düzəldənə kimi onun yanında dayanmışdı.

– Don Roberto, açıq havada yatmaq haradan ağlına gəldi? – çiyində karabin, plaşına bürünüb qaranlıqda durmuş Fernando soruşmuşdu.

– Mən buna vərdiş eləmişəm. Gecən xeyrə qalsın.

– Əgər vərdiş eləmisənsə, eybi yoxdur.

– Səni nə vaxt əvəz edəcəklər?

– Saat dördə.

– Dördə kimi lap donarsan.

– Vərdiş eləmişəm, – Fernando cavab verdi.

– Hə, vərdiş eləmisənsə, eybi yoxdur, – Robert Cordan nəzakətlə bildirmişdi.

– Gecən xeyrə qalsın, don Roberto.

– Gecən xeyrə qalsın, Fernando.

Sonra o, əynindən çıxartdığı paltarlarından balıq düzəltdi, kisəyə girmişdi, pərqunun istisində küknar budaqlarının yumşaqlığını duya-duya gözlərini qarın bəyazlığında aydınca seçilən mağaranın girəcəyinə zilləyib gözləməyə başlamışdı və bu intizar anlarında ürəyinin necə döyündüyünü hiss etmişdi. Gecə aydın gecəydi, onun beyni də gecənin havası kimi aydın və soyuqdu. O, küknar budaqlarının ətrini, əzilmiş iynəyarpaqların iyini, çətilmiş budaqlardan süzülən qətran şirəsinin tünd qoxusunu sinəsinə çəkirdi.

Pilar, o düşündü, Pilar və ölüm qoxusu. Amma mən indi sinəmə çəkdiyim qoxunu sevirəm. Bunu, bir də təzə biçilmiş yoncanın, sürünün basdalayıb keçdiyi əzilmiş yovşanın qoxusunu, odunun və xəzəl tüstüsünün qoxusunu. Görünür, vətən həsrətinin qoxusu da belədir – payızda Missula küçələrində yandırılan xəzəl tüstüsünün qoxusu kimi. İndi sən hansının qoxusunu seçərdin? Hinduların səbətində dibinə sərdikləri zərif otların mı qoxusunu? His çəkmiş dərinin mi qoxusunu? Yaz yağışından sonrakı torpağın mı qoxusunu? Qalisiyada sahili bürümüş naz kollarının arasından keçərkən

duyduğun dənizinmi qoxusunu? Yoxsa Kuba sahillərində qaranlıqda əsən küləyinmi qoxusunu? Bu külək çiçəklənən kaktus və yabanı üzüm qoxusu verir. Bəlkə səhərçağı xətrinə düşən döş əti qızartmasının qoxusunu və ya səhər-səhər içdiyən qəhvənin ətrini seçəsən? Bəlkə acgözlüklə dişlənmiş almanın ətri daha yaxşı olardı? Bəs şirəxanadakı sidrin və ya sobadan yenicə çıxarılmış çörəyin ətri necə? Sən, görünür ki, acmısan, o düşündü və böyrü üstə çevrilib yenə ulduzların qarda əks olunan işığında mağaranın girəcəyinə baxmağa başladı.

Kimsə çulun altından çıxdı və o gördü ki, həmin adam mağaranın girəcəyində, qaya yarığının ağzında dayandı. Sonra o, qarın ayaq altında necə xırçıldadığını eşitdi və adam çulun altına girib təzədən mağaraya çəkildi.

Yəqin ki, hamı yatmasa, qız gəlməyəcək, o beynindən keçirtdi. Nə qədər vaxt boşa gedəcək. Artıq gecəyarı oldu. Ah, Mariya! Tez gəl, Mariya, axı vaxt azdır.

Budaqdan yerə, qarın üstünə düşən qarın yüngül xışıltısını eşitdi. Xəfif külək əsdi və o bunu öz yanağında hiss etdi. Birdən onu dəhşət bürüdü ki, qız gəlməz. Qalxan

külək səhərin yaxınlaşdığını bildirirdi. Budaqlardan yerə qar töküldü və o, küləyin şam ağaclarının təpəsini necə yellətdiyini eşitdi.

Hə, Mariya! Tez gəl. Gəl. Orada gözləmə. İndi onların yuxuya getməsini gözləməyin o qədər də əhəmiyyəti yoxdur.

Bu vaxt o, mağaranın girəcəyindəki çulun altından qızın nə cür çıxdığını gördü. Qız birdəqiqəliyə orada dayandı, o bilirdi ki, bu Mariyadır, amma onun nə elədiyini seçə bilmirdi. O yavaşdan fit çaldı, qız isə hələ də mağaranın ağzında dayanmışdı və qayalığın kölgəsində nəsə eləyirdi. Sonra Robert Cordan qamətli, uzunayaqlı qızın qarın üzəriylə ona sarı necə qaçdığını gördü. Qızın əlində nəsə var idi. Gəlib onun yanında dizi üstə düşdü, özünü saxlaya bilmədiyindən başı zərblə Robert Cordanın başına dəydi. Qız yalın ayaqlarının qarını çırpdı, onu öpüb əlindəki boğcanı qabağa uzatdı.

– Bunu balışının yanına qoy, – dedi, – mən orda soyundum ki, vaxt itməsin.

– Sən bu qarda ayaqyalın gəlmisən?

– Hə, bircə toy köynəyində.

O, qızı bərk-bərk özünə sıxdı və qız başını onun çənəsinə söykədi.

– Ayaqlarıma toxunma, Roberto, əlin üşüyər.

– Ayaqlarını bəri elə, qoy qızıışsın.

– Yox, onsuz da qızışacaq. Tək onu de ki, məni sevirsən.

– Sevirəm səni.

– Bax belə. Belə. Belə.

– Sevirəm səni, balaca dovşanım.

– Toy köynəyimi necə, sevirsənmi?

– Bu, həmin köynəkdir?

– Odur, keçən gecəki köynəkdir. Bu mənim toy köynəyimdir.

– Ayaqlarını bura ver.

– Yox, səni üşüdər. Ayaqlarım qızışacaq. Elə indi də istidir. Qarın soyuğu bu saat keçər. De ki, sevirsən məni.

– Sevirəm səni, balaca dovşanım.

– Mən də səni sevirəm, mən sənın arvadınam.

– Ordakılar yatır?

– Yox, amma daha dözə bilmədim. Bir də axı bunun nə dəxli var?

– Heç bir dəxli yoxdur, – o, qızın zərif, uzun, od kimi bədənini bütün canıyla duya-duya: – İndi heç nəyin dəxli yoxdur, – dedi.

– Əlini başımın altına qoy, görüm səni öpə bilərəmmi.

Belə yaxşıdır? – qız soruşdu.

– Hə, – o cavab verdi. – Toy köynəyini çıxart.

– Çıxartmaq lazımdır?

– Hə, əgər sənə soyuq deyilsə.

– *Que va*, soyuq nədir, od tutub yanıram!

– Mən də. Sonra soyuq olmaz ki?

– Yox. Sonra biz meşə heyvancığazı kimi olacağıq, eyni bir heyvancığaz kimi bir-birimizə o qədər yaxın olacağıq ki, sənin harada, mənim harada olduğumu ayıra bilməyəcəyik. Hiss edirsən? Mənim ürəyim sənin ürəyindir.

– Elədir. Ayırmaq olmur.

– Görürsən? Mən sən olmuşam, sən isə mən, hər birimiz ikimizik. Sevirəm səni, sevirəm, ah, bilsən necə sevirəm. Doğrudur ki, biz səninlə birlik? Sən bunu duyursan?

– Hə, – o dedi. – Doğrudur.

– İndi də duyursan? Sənin öz ürəyin yoxdur, bu mənim ürəyimdir.

– Öz ayaqlarım da yoxdur, əllərim də yoxdur, bədənim də yoxdur.

– Amma hər halda, biz ayrı-ayrılıq, – qız dedi. – Mənsə istəyirəm ki, lap bir olaq.

– Boş söz danışırısan.

– Hə, istəyirəm. İstəyirəm. Sənə deyəcəyim də budur.

– Boş söz danışırısan.

– Qoy boş söz olsun, – qız onun çiyininə qısılib astadan dilləndi. – Mən bunu deməli idim. Amma biz ayrı-ayrı adamlarıq, nə yaxşı ki, sən Robertosan, mən isə Mariya. Amma sən özünü mənimlə dəyişmək istəsən, sevinə-sevinə dəyişərəm. Mən sən olaram, çünki səni sevirəm.

– Mən dəyişmək istəmirəm. Yaxşısı budur, bir olaq və hər kəs də özlüyündə qalsın.

– İndi biz bir olacağıq, heç vaxt da ayrılmayacağıq. – Sonra qız dedi: – Sən burada olmayanda, mən sən olacağam.

Bilsən, səni necə sevirəm, necə sənin qayğını çəkmək istəyirəm!

– Mariya.

– Hə.

– Mariya.

– Hə.

– Mariya.

– Hə. Hə.

– Sənə soyuqdur?

– Yox. Çiyynini ört.

– Mariya.

– Mən danışa bilmirəm.

– Ah, Mariya, Mariya, Mariya!

Sonra, daha sonra qız gecə soyuğunun keçə bilmədiyi isti kisədə ona qısılarlaq dinməzcə uzandı, bəxtəvərcəsinə başını onun yanağına sürtüb yavaşcadan dedi:

– Bəs sənə necə, soyuqdur?

– *Comu tu*⁷³, – o dedi.

⁷³Sənə necədirsə (*ispanca*)

– Hə, – qız dedi. – Amma gündüz başqa cür idi.

– Elədir.

– Mənə bu cür daha xoşdur. Ölmək vacib deyil.

– *Ojal no*, – o cavab verdi. – Ümid edirəm ki, vacib deyil.

– Mən onu demirəm.

– Bilirəm. Bilirəm nəyi fikirləşirsən. Biz ikimiz də eyni şeyi fikirləşirik.

– Onda niyə mən fikirləşdiyimi söyləmədin?

– Biz kişilər başqa cür fikirləşirik.

– Onda mən şadam ki, biz ayrı-ayrılıq.

– Mən də şadam. Amma mən başa düşürəm ki, sən hansı ölümdən danışırıdın. Bunu mən elə-belə, kişilərin adətinə görə dedim. Əslində isə mən də sən duyanı duyuram.

– Nə etsən də, nə danışsan da, bu belə olmalıdır.

– Sevirəm səni, sənin adını da sevirəm, Mariya.

– Bu, adi addır.

– Yox, adi deyil.

– Gəl daha yataq. Mən tez yuxuya gedəcəm.

– Gəl yataq, – o dedi; həmin anda qızın uzun, zərif bədəninin öz hərərəti ilə onu necə isindiriyini, ona necə toxtaqlıq verdiyini duyurdu. Qızın baldırlarının, sinəsinin və ayaqlarının təkcə bir təması möcüzə kimi onun tənhalığını qovur, onunla birgə ölümə meydan oxuyurdu. – Rahat yat, uzunayaq dovşancığım.

– Mən artıq yatıram.

– Mən də indicə yatıram. Rahat yat, sevgilim.

Sonra o yatdı, xoşbəxt, bəxtiyar bir yuxuya daldı.

Lakin gecənin bir aləmində ayıldı, qızı bərk-bərk özünə çəkdi, sanki bu onun bütün varlığı idi və bu varlığı onun əlindən alırdılar. O, qızı qucaqladıqca bütün varlığının onda olduğunu hiss edirdi və bu, həqiqətən belə idi. Lakin qız ayılmadı. Qız bərk yatmışdı, şirin yuxuda idi. Robert Cordan böyrü üstə çevrildi, kisənin ucunu qızın başına çəkdi, onun boynundan öpdü, sonra isə qaytanı dartıb tapançanı yanına qoydu ki, əlinin altında olsun və bu vəziyyətdə uzanaraq gecənin qaranlığında xəyala daldı.

İYİRMİ BİRİNCİ FƏSİL

Dan söküləndə isti külək əsdi və Robert Cordan ağaclardakı qarın necə əridiyini, lopa-lopa aşağı töküldüyünü eşitdi. Yaz səhəri idi. Havanı sinəsinə çəkdiyə başa düşdü ki, axşamkı çovğun dağ yerinin adı şiltaqlığı idi və günortaya kimi qar əriyəcək. Sonra at ayaqlarının səsini eşitdi; sulu qarın içindən səs batıq çıxırdı. O, karabin çantasının yəhərə dəyib tappıldadığını, iri dərinin qıcirtısını eşitdi.

– Mariya, – o, qızı silkələdi ki, ayılsın. – Gizlən kisədə.

Bir əliylə köynəyinin yaxasını düymələyib o biri əliylə tapançadan yapışıb qoruyucunu çəkdi. Qızın qırxılmış başı kisənin içində görünməz oldu, həmin andaca ağacların dalından çıxan atlını gördü. O, kisədə lap büzüşərək ikiəlli tapançadan tutub, ona yaxınlaşan adamı nişan aldı. Əvvəllər bu adamı heç vaxt görməmişdi.

İri, boz axtanın belində oturub plaşını ponçosayağı çiyinə salmış atlı onun bərabərinə çatdı. Atlının başında xaki rəngində beret, ayağında qara uzunboğaz çəkmə vardı. Yəhərdən asılmış çantadan avtomatın qundağı və uzun sandığı görünürdü. Atlı cavan idi, sifətinin cizgiləri dərhal diqqəti cəlb edirdi; bir an keçməmiş o da Robert Cordanı gördü. Əlini aşağı, çantaya tərəf apardı və cəld hərəkətlə avtomatı çantadan çıxartmaq üçün yəhərə əyiləndə Robert Cordan plaşın sol tərəfindəki qırmızı emblemi gördü, emblemdən azca aşağı, onun sinəsinin ortasını nişan alaraq atəş açdı.

Atəş qarlı meşənin sakitliyində gurultu qopardı. At mahmızlanmış kimi götürüldü, cavan oğlan isə hələ də avtomatın çantasından yapışmış halda aşağı sürüşdü və onun sağ ayağı üzəngiyə ilişib qaldı. At meşə ilə çaparaq üzəşağı sallanmış oğlanı arxasınca sürüyürdü, kələ-kötür yerlərdə onun cəsədi atılıb-düşürdü. Robert Cordan sağ əlində tapança, ayağa durdu.

Boz at ağacların arasıyla dördnala çapırdı, arxasınca sürünən cəsəd isə qarın üzərində bir tərəfi qırmızı rəngə

boyanmış geniş zolaq açırdı. Adamlar mağaradan bayıra töküldülər. Robert Cordan əyilib bağlamadan şalvarını çıxartdı və ayağına çəkməyə başladı.

– Geyin, – o, Mariyaya dedi.

O, yüksəkdə uçan təyyarənin səsini eşitdi. İrəliddə ağacların arasında dayanmış boz atı və hələ də bir ayağı üzəngidə ilişib qalmış, başıaşağı sallanmış atlını görürdü.

– Get atı gətir, – Robert Cordan ona tərəf qaçan Primitivonu səslədi. Sonra soruşdu: – Yuxarı postda kim dayanmışdı?

– Rafael, – Pilar mağaradan çığırdı. Qadın mağaranın ağzında dayanmışdı, saçını hələ səliqəyə salmamışdı, qoşa hörüyünü çiyinə atmışdı.

– Süvari kəşfiyyat dəstəsi yaxındadır, – Robert Cordan dedi. – Hanı sizin pulemyotunuz? Onu bura verin.

O, Piların geriyyə dönərək: “Aqustin!” deyə qışqırdığını eşitdi. Sonra qadın mağaraya girdi və oradan iki nəfər cəld bayıra sıçradı – biri çiyində üçayaqlı pulemyotla, digəri disk dolu kisə ilə.

– Onlarla yuxarı get, – Robert Cordan Anselmoya dedi. – Yerə yatıb üçayağı tutarsan.

Anselmo və həmin iki nəfər ağacların arasındakı cığırla üzüyuxarı qaçdılar.

Günəş hələ dağların ardından qalxmamışdı; Robert Cordan qəddini düzəldərək şalvarını düymələyir və kəmərinə bağlayırdı, tapança hələ də biləyindən asılı idi. Sonra tapançanı kəmərinə qobura saldı, ilgəyi açdı və onu boynundan keçirdi.

Bir zaman səni bu ilgəklə boğacaqlar, o düşündü. Hər halda, tapança öz işini gördü.

Tapançanı qoburdan çıxartdı, patron darağını dartdı, qoburdakı patrondaşdan bir patron götürüb onu doldurdu və darağı öz yerinə saldı. Ağacların arasına, Primitivonun durduğu yerə baxdı, Primitivo orada atın cilovundan tutaraq süvarinin ayağını üzəngidən çıxartdı. Üzü qarın içində olan süvari asılı qalmışdı və Robert Cordan gördü ki, Primitivo onun ciblərini axtarır.

– Ey! – o çağırırdı. – Atı bura gətir.

Səndəllərini ayağına keçirtmək üçün yerdə oturanda Robert Cordan Mariyanın kisədə necə geyindiyini eşidirdi. Lakin indi artıq onun həyatında Mariya üçün yer yox idi.

Bu süvari belə bir şey gözləmirdi, Robert Cordan fikirləşdi. O heç bir izə düşmədiyindən hətta ehtiyatlı olmağı da lazım bilməmişdi, yuxarı posta gedən izləri də görməmişdi. Görünür, süvari kəşfiyyat dəstələrinin birindəndir, bu dağlarda belə dəstələr çoxdur. Amma tezliklə süvarinin yoxa çıxdığı bilinəcək və onun öz izini tutub düz bura gələcəklər. Hə, əgər o vaxtaca qar əriməsə, əgər kəşfiyyat dəstəsinin özünün başına bir iş gəlməsə, düşündü.

– Aşağı gedəydin, – o, Pabloya dedi.

İndi onların hamısı mağaradan çıxmışdı və əllərində karabin, kəmərlərində qumbara durmuşdular. Pilar dəri çantadakı qumbaraları Robert Cordana uzatdı, o, üçünü götürüb cibinə qoydu. Sonra çulun altından mağaraya girib öz çantalarını tapdı, avtomat olan çantanı açdı, qundağı və lüləni çıxartdı, qundağı lüləyə keçirdi, sandığı yerinə saldı, daha üç sandığı da cibinə qoydu, çantanın qıfılını bağlayıb

mağaranın ağzına yönəldi. Fikirləşdi ki, bütün cibim dəmir-dümürlə doludur, kaş ki tikişləri sökülməyəydi.

Mağaradan çıxıb Pabloya dedi:

– Mən yuxarı gedirəm. Aqustinin pulemyotdan başı çıxır?

– Hə, – Pablo cavab verdi. O, atı gətirən Primitivodan gözünü çəkmirdi. – *Mira que caballo*, – dedi, – tamaşa edin, görün at nə atdır!

Boz at tamam tər içindəydi, yüngülcə titrəyirdi, Robert Cordan əlini onun yalına çəkdi.

– Mən onu o biri atların yanına apararam, – Pablo dedi.

– Yox, – Robert Cordan dedi. – Onun ləpiri buraya gəlir. Gərək ləpirlər əks istiqamətə getsin.

– Doğrudur, – Pablo razılaşdı. – Onu minib buradan apararam, bir yerdə gizlədərəm, qar əriyəndən sonra isə buraya gətirərəm. *İngles*, bu gün sənin başın yaxşı işləyir.

– Sən aşağı bir adam göndər. Biz isə yuxarı getməliyik.

– Bunun mənası yoxdur, – Pablo dedi, – ora atlı getmək olmaz. Amma biz buradan çıxma bilərik; mən bundan başqa iki yol da tanıyıram. İndi isə əlavə iz qoymasaq yaxşıdır.

İşdir, təyyarələr uçsa, görə bilərlər. Pilar, şərab botasını ver mənə.

– Yenə huşunu itirənəcən içəcəksən? – Pilar soruşdu. – Yaxşısı budur, bunu götür.

Qadın əlini uzadıb Pablonun cibinə iki qumbara qoydu.

– *Que va*, içəcəksən, – Pablo irişdi. – Vəziyyət ağırdır. Hər halda, botanı ver mənə. Bu cür işə gedəndə daha su içməyəcəyik ki.

O, əllərini qaldırıb cilovdan yapışdı və atın belinə qalxdı. Sonra irişə-irişə ürkmüş atı oxşadı. Robert Cordan onun atı necə nəvazişlə mahmızladığını gördü.

– *Que caballo mas bonito*⁷⁴ – Pablo boz atı oxşadı. – *Que caballomas hermaso*⁷⁵ Hə, tərən görək. Səni buradan nə qədər tez aparsam, o qədər yaxşıdır.

O, aşağı əyildi, qoruyucu örtüyü olan, doqquz millimetrlik patron üçün uyğunlaşdırılmış yüngül avtomatı,

⁷⁴Nə qəşəng atdır (*ispanca*)

⁷⁵Nə gözəl atdır (*ispanca*)

daha doğrusu, tapança-pulemyotu çantadan çıxardıb hər tərəfini diqqətlə nəzərdən keçirdi.

– Bax buna silah deyərəm. Bax, müasir süvari belə olar.

– Odur, müasir süvari, üzü üstə düşüb, – Robert Cordan həyəcanla dedi. – *Vamonos*. Andres, atları yəhərləyib hazır saxla. Əgər atışma səsi eşitsən, onları meşəliyə çək. Silahları özünlə götür, atları qoy qadınlar saxlasınlar. Fernando, kisələrimi sənə tapşırıram, onları da aparmaq lazımdır. Ancaq xahiş edirəm, onlarla ehtiyatlı ol. Pilar, kisələrdə sənənin də gözün olsun, çalış ki atlarla bir yerdə bunları da götürsünlər. *Vamonos*. Getdik.

– Biz Mariya ilə birgə köçmək üçün hər şeyi hazırlayıyıq, – Pilar dedi. – Bir ona tamaşa elə, – qadın Pablonu göstərdi. Pablo əsl *vaquero*⁷⁶ kimi bütün ağırlığını salaraq, ürkdüyündən burun pərələri açılmış boz atı minmişdi, avtomata yeni sandıq taxırdı. – Bir bax, bu atı görəni kimi necə dəyişdi.

⁷⁶Çoban (*ispanca*)

– İndi mənim ikicə belə atım olsaydı, – Robert Cordan qızgınlıqla dedi.

– Sənin bu atın yalnız xata çıxarda bilər.

– Eləsə, mənə qatır verin, – Robert Cordan güldü. – Onun ciblərini axtar, – o, Pılara müraciətlə üzü üstə qarın içinə düşən meyitə işarə etdi. – Hər şeyi götür: məktubları, kağızları və hamısını çantanın üst cibinə qoy. Hər şeyi götür, bildin?

– Hə.

– *Vamonos*, – Robert Cordan dedi.

Pablo irəlidə, iki kişi isə daban-dabana onun arxasınca gedirdilər ki, artıq iz salmasınlar. Robert Cordan öz avtomatını lüləsi aşağı tutmuşdu.

Vurulan süvarinin patronları buna düşsəydi, yaxşı olardı, o düşündü. Amma çətin düşə. O, alman avtomatıdır, bu isə Kaşkinin avtomatıdır.

Günəş dağların dalından qalxdı. İsti külək əsir, qar əriyirdi. Gözəl yaz səhəri idi. Robert Cordan dönüb gördü ki, Mariya Pılarla yanaşı durub. Sonra qız cığırla yuxarı

qaçdı. O, Primitivonu irəli buraxdı və dayandı ki, qızla danışsın.

– Bura bax, – qız dedi. – Olar ki, mən də səninlə gedim?

– Yox, Pılara kömək elə.

Qız qolundan yapışıb onun ardınca gedirdi.

– Qoy səninlə gedim.

– Yox.

Qız onunla lap daban-dabana gedirdi.

– Mən üçayağı tutaram. Anselmonu öyrətdiyin kimi.

– Üçayaq-zad tutmayacaqsan.

Qız onunla bərabərləşdi, əlini uzadıb onun cibinə saldı.

– Yox, – Robert Cordan dedi, – yaxşısı budur, öz toy köynəyinin qeydinə qal.

– İndi ki gedirsən, onda öp məni.

– Sənin həyan yoxdur ki, – o dedi.

– Hə, – qız dedi. – Heç bir tikə də yoxdur.

– Çıx get. İşimiz çox olacaq. Əgər onlar izə düşüb buraya gəlsələr, atışmalı olacağıq.

– Bura bax, – qız dedi. – Sən onun sinəsindəkini gördün?

– Hə. Əlbəttə, gördüm.

– İsanın ürəyi.

– Hə, navarralılar belə nişan taxırlar.

– Sən onu nişan almışdın?

– Yox. Bir az aşağıyı. İndi isə get.

– Qulaq as, – qız dedi. – Mən hamısını görürdüm.

– Sən heç nə görmürdün. Adicə adam idi. At belində adicə bir adam. Çıx get.

– De ki, məni sevirsən.

– Yox. İndi yox.

– İndi sevmirsən?

– *Dejamos*⁷⁷. Get. Hamısı birdən mümkün deyil – həm sevmək, həm də bu işlə məşğul olmaq.

– Mən istəyirəm ki, pulemyotun üçayağını tutam, o atanda da mən səni əzizləyəcəyəm – qoy hamısı birdən olsun.

– Sən dəlisən. Get.

– Yox, mən dəli deyiləm, mən səni sevirəm.

– Onda get.

⁷⁷Boşlayaq bunu (*ispanca*)

– Yaxşı. Gedirəm. Əgər sən məni sevmirsənsə, onda mən səni ikimizin də yerinə sevirəm.

O öz düşüncələrinə dalaraq qıza baxdı və gülümsündü.

– Atışma səsi gələn kimi atları aparın, – dedi, – mənim kisələrimi daşımaqda Pilara kömək elə. Bəlkə elə bir şey olmayacaq. Ümidvaram ki, olmayacaq.

– Mən gedirəm, – qız dedi. – Gör Pablonun necə atı var.

Boz at cığırda yuxarı qalxırdı.

– Hə. Daha get.

– Gedirəm.

Qızın Robert Cordanın cibində yumulmuş əli onun buduna sıxılmışdı. O, qıza baxdı və gördü ki, ağlayır. Qız əlini onun cibindən çıxartdı, qollarını Robert Cordanın boynuna salıb bərk-bərk qucaqladı və öpdü.

– Gedirəm, – dedi, – *me voy*. Gedirəm.

O, geri döndü və gördü ki, qız hələ də öz yerində dayanıb, səhərin ilk şəfəqləri onun əsmər çöhrəsində və qırılmış qızılı-sarı saçlarında oynamaqdadır. Qız yumruğunu qaldırdı, sonra çevrildi, başını aşağı salıb cığırda aşağı getdi. Primitivo dönüb onun ardınca baxdı.

– Saçları qırılmasaydı, qəşəng qız olardı, – dedi.

– Hə, – Robert Cordan dedi. O nə isə başqa şey barədə fikirləşirdi.

– Bəs o, yataqda necədir? – Primitivo soruşdu.

– Nə?

– Deyirəm yataqda necədir?

– Dilini saxla.

– Acıqlanmaq nəyə gərək, indi ki...

– Bəsdir, – Robert Cordan dedi.

O, seçdiyi mövqeyi nəzərdən keçirirdi.

İYİRMİ İKİNCİ FƏSİL

– Mənə şam budaqları qır, – Robert Cordan Primitivoya dedi. – Amma tez. – Sonra üzünü Aqustinə tutdu: – Pulemyot üçün bura heç yaxşı yer deyil.

– Niyə ki?

– Onu, bax, buraya qoy, – Robert Cordan barmağıyla göstərdi, – sonra başa salaram. Bax belə. Qoy kömək eləyim. Belə, – sallağı oturaraq dedi.

O, dar, uzun yarığa baxaraq hər iki tərəfdəki qayaların hündürlüyünü ölçüb-biçirdi.

– Onu bir az da qabağa, bax bura çəkmək lazımdır, – dedi. Hə, bu cür. İndi yaxşıdır. Hələlik yarayar, sonra hər şeyi lazımınca düzəltmək gərəkdir. Bax belə. Buraya bir neçə daş qoy. Budur, götür. İndi bu tərəfdən qoy. Yer saxla ki, lüləni döndərmək mümkün olsun. Bu daşı bura, yaxına qoy. Anselmo, get mağaraya, baltanı gətir. Tez ol. Yəni sizin əməlli-başlı atəş nöqtəniz olmayıb? – o, Aqustindən soruşdu.

– Biz onu həmişə burada qoyuruq.

– Bunu sizə Kaşkin tapşırırmışdı?

– Yox. Pulemyot gətiriləndə, Kaşkin artıq burda yox idi.

– Bəs gətirən adam bilmirdi ki, onu necə yerləşdirmək lazımdır?

– Yox. Yükdaşıyanlar gətirmişdilər.

– Əcəb iş görürük! – Robert Cordan söylədi. – Deməli, pulemyotu sizə təlimatsız-zadsız göndəriblər?

– Elədir, hədiyyə göndəriblər. Birini bizə, birini də El Sordoya. Pulemyotları dörd nəfər gətirmişdi. Anselmo onlara bələdçilik edirdi.

– Qəribədir ki, ələ keçməyiblər, dörd nəfərin birdən cəbhə xəttini keçməsi zarafat deyil!

– Mən özüm də bunu fikirləşmişəm, – Aqustin dedi. – Mənim zənnimcə, onları göndərən adam belə hesab edib ki, hamısı ələ keçəcək. Amma Anselmo onları sağ-salamat keçirtdi.

– Sən pulemyot ata bilirsən?

– Bəli. Öyrənmişəm. Ata bilirəm. Pablo da atır. Primitivo da. Fernando da. Biz hamımız mağarada stolun üstündə onu söküb təzədən yığmışıq, beləliklə də, öyrənmişik. Bir dəfə elə söküb-tökdük ki, heç iki günə yığa bilmədik. O vaxtdan daha sökməmişik.

– Bəs indi işləyirmi?

– Hə, amma biz daha onu qaraçıya və başqalarına vermirik.

– Görürsən. İşlətməmisiniz, faydası da olmayıb, – Robert Cordan dedi. – Bax bu qayalar nəinki bizi cinahlardan qorumur, əksinə, üstümüzə hücum edənlər üçün daldalanacaq rolu oynayır. Belə pulemyotun atəş meydanı düz olmalıdır. Amma sənin gərək yandan vurmaq imkanın da olsun. Başa düşdün! Budur, bax. İndi bütün bu sahə atəş altına düşür.

– Görürəm, – Aqustin cavab verdi. – Bilirsən, biz heç vaxt müdafiəyə keçməmişik, ancaq bircə dəfə bizim şəhər alınanda müdafiə olunmuşuq. Qatarın partladılmasında isə *maquinalı* əsgərlər iştirak edirdilər.

– Hamımız birlikdə öyrənərik, – Robert Cordan dedi. – Ancaq əsas qaydalara əməl etmək lazımdır. Bəs qaraçı hanı, axı onun postu buradadır?

– Bilmirəm.

Pablo atla yarıqandan keçdi, sonra dönüb pulemyot üçün atəş sahəsi olan düz talada dövrə vurdu. Robert Cordan gördü ki, o, yamacla enib atın yuxarı qalxarkən saldığı ləpirlərlə yanaşı irəliləyir. Meşəyə çatanda o, sola döndü və ağacların arxasında görünməz oldu.

Təki süvari kəşfiyyat dəstəsinə rast gəlməyəydi, Robert Cordan düşündü. Yoxsa onu birbaşa üstümüzdə gətirə bilər.

Primitivo şam budaqlarını gətirdi və Robert Cordan bunları pulemyotun yanında qarın üstündən donmamış torpağa sancmağa başladı, beləliklə, pulemyot budaqların arasında hər iki tərəfdən görünməz oldu.

– Yenə də gətir, – dedi, – pulemyotun yanında olanların hamısı üçün daldalanacaq düzəltmək lazımdır. Düzdür, sən deyən də yaxşı deyil, amma hələlik yarayar, Anselmo baltanı gətirəndə yan-yörəsini düzəldərik. İndi məsələ belədir: əgər təyyarə səsi eşitsən, elə uzan ki, qayanın kölgəsi üstünə düşsün. Mən burada olacam, pulemyotun yanında.

Günəş artıq xeyli qalxmışdı, yüngül meh əsirdi və qayaların arasında günün istisindən adam ləzzət alırdı.

Dörd at, Robert Cordan düşündü. İki qadın, mən, Anselmo, Primitivo, Fernando, Aqustin, sonra o qardaşlardan böyüyü – tfu, lənətə gəlsin, heç cür adını yadımda saxlaya bilmirəm. Oldu səkkiz. Qaraçını da əlavə etsək, olar doqquz nəfər. Bir də Pablo. Amma indi Pablunun

öz atı var, onu hesaba almamaq olar. Andres – bax böyük qardaşın adı belədir. Sonra da o biri qardaş. Eladio. Oldu on. Beləliklə, adambaşına yarım atdan da az düşür. Tutaq ki, üç nəfər burada qalıb müdafiə olunacaq, dörd nəfər isə çəkilib gedə biləcək. Pablonu da saysaq, beş nəfər. Daha iki nəfər qalır. Maraqlıdır, bəs o özü haradadır?

Əgər qarın üstündəki izi tutub Karın məskən saldığı yerə gedib çıxsalar, Allah bilir ki, onun başına nə gələcək. Gərək elə qar da məhz o vaxt dayanaydı. Amma qar tez əriyər və iş də düzələr. Amma Karın işi yox. Qorxuram ki, Karın işi daha düzəlməsin. Əgər bugünkü gün sakit keçsə, biz bu gün vuruşmalı olmasaq, sabah işin öhdəsindən gələrik. Hətta ixtiyarımızda olan qüvvə ilə. Bilirəm ki, işin öhdəsindən gələrik. Ola bilsin ki, nəticə o qədər də yaxşı olmasın. Lazım olduğu qədər səliqəli olmasın, istədiyimiz kimi olmasın, amma var qüvvəmizi sərf edib işin öhdəsindən gələrik. Təki bu gün vuruşmalı olmayaydıq. Allah eləməsin ki, bu gün vuruşmalı olaq.

Hələlik isə burada oturub gözləmək lazımdır, bundan da ağıllı şey tapmaq olmaz. Əgər başqa bir yerə getməli olsaq,

onda biz ancaq əlavə iz salmış olarıq. Yer, hər halda, münasib yerdir. Əgər işimiz lap çətinə düşsə, burada üç yol var. Gecə düşəndən sonra isə qaranlıqda haradan istəsən, körpüyə yaxınlaşa bilərik və səhər nə lazımdırsa, edərik. Bilmirəm, nə üçün bu məni əvvəllər çox təşvişə salırdı. Burada çətin bir şey yoxdur. Təki təyyarələr vaxtında havaya qalxardı. Təki belə olaydı. Sabah yolda toz göyə qalxacaq.

Bəli, bu gün isə ya ən sakit, ya ən ağır gün olacaq. Şükür Allaha ki, biz süvarinin atını vaxtında buradan rədd elədik. İndi kəşfiyyat dəstəsi izə düşsə belə, çətin ki, onun hara getdiyini müəyyən edə bilsin. Belə fikirləşəcəklər ki, onların ön kəşfiyyatçısı burada ayaq saxlamış və geri dönmüşdür, beləliklə Pablonun təzə saldığı izi tutub gedəcəklər. Maraqlıdır, görəsən, bu donuz oğlu donuz hara gedib? Yəqin izi itirməyə çalışacaq, qar tamam əriyəndən sonra isə dövrə vurub aşağı yolla bura qayıdacaq. Amma o da var ki, bu atı görəndən lap ağılı çaşıb. Ola bilər ki, atı da götürüb qaçsın. Əşi, qoy nə istəyir, eləsin. Xasiyyəti budur. Hər halda, ona çox da bel bağlamaq olmaz.

Burada əsl atəş nöqtəsi düzəltməkdənsə, bu qayalardan istifadə etmək və pulemyotu olduğu yerdə yaxşı gizlətmək daha əlverişlidir, yoxsa yeri qazmağa başlasan, süvarilər, ya da təyyarələr başının üstünü qəfil alanda əlin heç nəyə çatmaz. Burada nə qədər lazımdırsa duruş gətirmək olar, onsuz da mən burada çox qala bilmərəm. Materialımı götürüb körpüyə tərəf getməliyəm. Anselmo da mənimlə gedəcək. İşdir, burada döyüşə başlasaq, onda bizi qorumağa kim qalar?

O, ətrafa boylanıb sol səmtə qayanın dalından çıxan qaraçını gördü. O, çiyində karabin, yırğalana-yırğalana gəlirdi, qarayanız çöhrəsinə təbəssüm qonmuşdu, hər əlində vurulmuş bir dovşan vardı. Heyvanların ayağından yapışıb yellədə-yellədə gətirirdi.

– *Hola Roberto!* – o, şən halda çığırdı.

Robert Cordan əli ilə ağızını tutdu və qaraçı qorxu içində dayandı. Sonra qayaların arxasında gizlənə-gizlənə Robert Cordanın sallağı oturduğu, pulemyotun budaqlarla gizlədildiyi yerə gəldi. O da sallağı əyləşdi və dovşanları qarın üstünə qoydu. Robert Cordan onun üzünə baxdı.

– Ah səni, *hijo de la gran puta*,⁷⁸ – o, astadan dedi. –

Haralarda avaralanırsan, belə-belə olmuş?

– Mən izə düşüb onların ardınca getdim, – qaraçı dedi.

– İkisini də vurdum. Onlar meşədə toy düzəltmişdilər.

– Bəs sənin postun?

– Lap az vaxta getmişəm, – qaraçı pıçıldadı. – Nə var?

Bir şey olmayıb ki?

– Burada süvari kəşfiyyat dəstəsi olub.

– *Redios!*⁷⁹ – qaraçı dedi. – Sən özün onları gördün?

Robert Cordan gülümsədi:

– Biri indi də düşərgədədir, səhər yeməyinə qonaq gəlmişdi.

– Mənə elə gəldi ki, atəş səsi eşitdim. Ay belə-belə olsun onu! Haradan keçib-gedir? Buradan?

– Buradan. Sənin postundan.

– *Mi madre!*⁸⁰ Mən necə də bədbəxt adamam.

⁷⁸Yava oğlu (*ispanca*)

⁷⁹İlahi (*ispanca*)

⁸⁰Ay anam! (*ispanca*)

– Qaraçı olmasaydın, güllələyərdim səni.

– Yox, Roberto. Elə demə. Çox təəssüf edirəm. Bu, dovşanların üzündən oldu. Dan yeri sökülənə yaxın eşitdim ki, erkək qarın üstündə oynaqalayır. Sən heç təsəvvür edə bilməzsən ki, onlar orada nə oyun çıxarırdılar. Mən o saat səs gələn tərəfə atıldım, amma onlar qaçdılar. Onda mən izlərinə düşdüm və yuxarıda onlara çatıb ikisini də vurdum. Bir əlini vur, gör necə yağlıdır, özü də ilin bu çağında. Gör indi Pılar bunlardan bizə nə bişirəcək! Roberto, mən səndən az təəssüf eləmirəm. O süvarini öldürdülər?

– Hə.

– Kim, sən?

– Hə.

– *Que tio!*⁸¹– deyib qaraçı açıq-aşkar yaltaqlanmağa çalışdı. Sən lap möcüzəsən.

⁸¹Afərin sənə (*ispanca*)

– Get işinə! – Robert Cordan dedi. O, təbəssümünü saxlaya bilmədi. – Dovşanlarını da götür apar düşərgəyə, bizə də yeməyə bir şey gətir.

O, əlini uzadıb dovşanları yoxladı; cansız, uzun, ağır, yumşaq tüklü, uzun ayaqlı, uzun qulaqlı dovşanlar qara gözləri açıq halda qarın üstündə uzanmışdılar.

– Doğrudan da, yağlıdır, – o dedi.

– Yağlı da sözdür, – qaraçı öyündü, – hərəsinin qabırğasından bir çəllək yağ çıxar. Belə dovşanları heç yuxumda da görməmişəm.

– Yaxşı, get və tez yemək gətir, həmin *reguetenin*⁸² sənədlərini də gətir. Onları Pilardan alarsan.

– Mənə acığın tutmur ki, Roberto?

– Acığım tutmur! Hirsimdən bilmirəm nə edəm, axı necə ola bilər ki, postu atıb gedəsən. Əgər bütün bir süvari eskadronu gəlsəydi, nə edərdik?

– *Redios*, – qaraçı dedi. – Sən necə də ağıllı adamsan.

⁸² Monarxist təşkilatlardan birinin üzvü

– Qulaq as mənə. Bir də heç vaxt postdan getməyəsən. Heç vaxt güllələmək sözünü mən boş-boşuna işlətmirəm.

– Aydınır, bir də eləməyəm. Bir də bilirsən, nə var? Daha heç vaxt fürsət düşməyəcək ki, bu cür iki dovşanı birdən ovlayasan. Belə şey adamın ömründə bir dəfə olur.

– *Anda!*⁸³ – Robert Cordan dedi. – Tez də gəl.

Qaraçı dovşanları götürüb qayaların arasında gözdən itdi, Robert Cordan isə nəzərini açıq talaya və onun arxasındakı dağın yamacına çevirdi. İki qarğa dövrə vurub, yamacın aşağısında bitən şam ağacına qondu. Üçüncü qarğa da bunların yanına uçub gəldi və Robert Cordan fikirləşdi ki, budur, mənim gözətçilərım. Nə qədər ki onlar sakit oturublar, deməli, bu tərəfdən heç kəs gəlmir. Sonra qaraçını düşündü. Ondan nə fayda ola bilər? Siyasi cəhətdən savadsızdır, intizamsızdır və heç bir işdə ona bel bağlamaq olmaz. Amma o mənə sabahkı iş üçün lazımdır. Sabah mən ona iş taparam. Qaraçı müharibədə – nəşə inanılası şey

⁸³Get (*ispanca*)

deyil. Belələrini hərbi xidmətdən azad etmək lazımdır, necə ki, bəzilərini mənəvi əqidəyə görə azad edirlər. Onsuz da onlardan bir fayda yoxdur. Lakin bu müharibədə mənəvi əqidəyə görə heç kəsi azad etməyiblər. Heç kəsi. Müharibə hamını öz girdabına salıb. İndi də növbə gəlib bu avaralar dəstəsinə çatıb. İndi müharibə burada gedir.

Aqustin və Primitivo budaqları gətirib gəldilər və Robert Cordan səliqə ilə pulemyotu gizlətdi, elə gizlətdi ki, təyyarədən də görmək olmasın, meşə səmtdən isə hər şey təbii görünürdü. Robert Cordan onlara müşahidə postu üçün əlverişli yer seçdi: sağdakı hündür qayadan bütün ətraf görünürdü, soldakı yeganə yolu isə başqa nöqtədən müşahidə altına almaq olardı.

– Əgər sən oradan bir kəsi görsən, atəş açmayasan ha, – Robert Cordan dedi. – Bura balaca bir daş at ki, diqqəti cəlb eləyəsən, sonra tüfənglə siqnal ver, bax bu cür. – O, tüfəngi başının üstünə qaldırdı sanki nədənsə özünü müdafiə edirdi.

– Neçə nəfər olduqlarını bu cür göstərərsən, – o, tufəngi bir neçə dəfə qaldırıb endirdi. – Əgər piyadalar olsa, tufəngin lüləsini aşağı tut. Bax belə. Amma pulemyot atəşini eşitməyincə, atmayasan. Belə hündür yerdən düz nişan almaq lazımdır. Əgər mən iki dəfə fit versəm, onda gizlənə-gizlənə buraya, *maquina* olan yerə gəl.

– Başa düşdüm, – Primitivo tufəngi qaldırıb dedi. – Bu çox asandır.

– Deməli, əvvəlcə daş atırsan ki, diqqəti cəlb eləyəsən, sonra göstərirsən ki, hansı tərəfdən və neçə nəfər gəlir. Amma ehtiyatlı ol ki, səni görməsinlər.

– Hə, qumbara da atmaq olmaz?

– Ancaq pulemyot işə düşəndən sonra. Ola bilər ki, atlılar öz yoldaşlarını axtara-axtara yanımızdan ötüb-keçsinlər, heç bizə tərəf dönməsinlər. Ola bilsin ki, onlar Pablonun izi ilə getsinlər. Əgər döyüşə girməmək mümkündürsə, gərək girməyək. Gərək var qüvvəimizlə çalışaq ki, döyüşə girməyək. Hə, indi qalx yuxarı.

– *Mey voy*, – Primitivo dedi və dik qayaya dırmaşmağa başladı.

– İndi səninlə məşğul olaq, Aqustin, – Robert Cordan dedi. – Pulemyotdan nə bilirsən?

Hündürboylu, qarayanız, üzünü tük basmış, gözləri çuxura düşmüş, balaca ağzı, iş görməkdən kobudlaşmış iri əlləri olan Aqustin sallağı oturdu.

– *Pues*⁸⁴, onu doldura bilirəm. Nişan ala bilirəm. Ata bilirəm. Daha heç nə bilmirəm.

– Yadında saxla, onları əlli metr yaxına buraxıb, sonra atmaq lazımdır, özü də yalnız onların mağaraya yollandıqlarına tam əmin olduqdan sonra, – Robert Cordan izah elədi.

– Yaxşı. Bəs mən necə biləcəyəm ki, əlli metr haradadır?

– Bax, o qayanın yanında. Əgər aralarında zabıt olsa, birinci ona at. Sonra o birilərinə keç. Aramla keç. Azca döndərdin, kifayətdir, həm də elə tut ki, lüləsi atılıb-düşməsin, diqqətlə nişan al, ehtiyac olmasa, birdəfəyə altıdan artıq atəş açma, çünki atəş vaxtı lülə atılıb-düşür. Hər

⁸⁴Hə (*ispanca*)

dəfə bir adama at, sonra o birinə keç, əgər atlını vurursansa, qarnını nişan al.

– Yaxşı.

– Pulemyot tərپənməsin deyə bir adam üçayaqdan tutmalıdır. Bax belə. O həm də sənün üçün diskləri dolduracaq.

– Bəs sən hara gedəcəksən?

– Mən bax, orada olacam, solda. Ora hündürdür və bütün ətrafı görmək olur. Səni sol tərəfdən kiçik *maquina* ilə qoruyacam. Bax, orada. Əgər onlar gəlsələr, hamısını qırmaq olar. Amma kifayət qədər yaxınlaşmasalar, atma.

– Yaxşı olardı ki, hamısını qıraydıq. Onlar üçün qırğın düzəldəydik. *Menuda matanza!*

– Yox, yaxşı olardı, heç gəlməyədilər.

– Əgər bu körpü məsələsi olmasaydı, onların hamısını qıraydıq, sonra da buradan çəkilib gedərdik.

– Bunun heç kəsə xeyri olmazdı. Körpü müharibəni udmaq üçün nəzərdə tutulan planın bir hissəsidir. Bəs bu nədir? Boş təsadüf. Bunun heç bir mənası yoxdur.

– *Que va*, heç bir mənası yoxdur. İndi ki faşist öldürülür, deməli, bir faşist azalır.

– Elədir. Amma bu körpü Seqoviyanı, əyalətin baş şəhərini tutmağımıza kömək edə bilər. Sən bir fikirləş. Bu vaxtadan biz bircə dənə də olsa, belə şəhəri ala bilməmişik.

– Sən, doğrudan da, buna inanırsan? Yəni inanırsan ki, biz Seqoviyanı ala bilərik?

– Bəli. Əgər biz körpünü tələb olunan kimi partlada bilsək, bu mümkündür.

– Yaxşı olardı ki, onların da hamısını qıraydıq, körpünü də partladaydıq.

– Sənin iştahan böyükdür, – Robert Cordan dedi.

Bu zaman onun gözü qarğalarda idi. Birdən gördü ki, qarğalardan biri elə bil hərəkətə gəldi. O qarıldadı və uçdu. İkincisi isə əvvəlki kimi yenə budaqda oturmuşdu. Robert Cordan qayanın başında özünə yer eləyən Primitivoya baxdı. Primitivo gözlərini qabağa zilləmişdi, amma heç bir işarə vermirdi. Robert Cordan əyilib pulemyotun çaxmağını yoxladı. Qarğa yenə həmin budaqda idi. İkinci qarğa qarlı talanın üstündə geniş dövrə vurub yenə əvvəlki yerinə

qondu. Günəşin və isti küləyin qızdırdığı qar ağırlıq saldığı budaqlardan tökülürdü.

– Sabah bir bölük adam qırmağa imkanın olmayacaq, – Robert Cordan dedi. – Taxta zavodundakı postu məhv etmək lazımdır.

– Mən hazırım, – Aqustin dedi, – *Estoy listo*.

– Körpünün o tərəfində, yol ustasının daxmasındakı ikinci postu da məhv etmək lazımdır.

– Onu da edə bilərəm, bunu da, – Aqustin cavab verdi. – Hər ikisini məhv edə bilərəm.

– İkisini olmaz. Bunlar eyni vaxtda məhv edilməlidir.

– Hə, onda hansını istəsən; çoxdan əlimə bir iş keçmir. Pablo burada bizi işsizlikdən çürüdüb.

Anselmo baltanı gətirib gəldi.

– Sənə yenə budaq lazımdır? – soruşdu. – Məncə, onsuz da heç bir şey görünmür.

– Budaq yox, ikicə kiçik ağac lazımdır. Bax, burada basdırarıq yerə, onda hər şey təbii görünər. Çünki ətrafda ağac azdır, bu yaşıllıq şübhə oyada bilər.

– Bu saat gətirərəm.

– Aşağıdan kəs ki, kötökləri görünməsin.

Robert Cordan arxadakı meşəlikdən balta səsi eşitdi. O, yuxarı – Primitivoya, sonra aşağı – talanın o tərəfində qaralan şam ağaclarına baxdı. Qarğalardan biri yenə öz yerində oturmuşdu. Bu vaxt o, yaxınlaşan təyyarənin ahəngdar gurultusunu eşitdi, başını qaldırıb təyyarəni gördü. Günəşdə parıldayan kiçik, gümüşü təyyarə, sanki hərəkətsiz halda göyün yüksək qatından asılıb qalmışdı.

Robert Cordan üzünü Aqustinə tutub:

– Belə yüksəklikdən bizi görə bilməzlər, – dedi, – amma, hər halda, uzanmaq yaxşıdır. Bu gün ikinci kəşfiyyat təyyarəsidir ki, başımızın üstündən uçar.

– Dünənkiləri unutmusan? – Aqustin soruşdu.

– Bu gün mənə elə gəlir ki, dünən gördüklərimiz pis yuxu idi, – Robert Cordan dedi.

– Onlar, yəqin ki, Seqoviyadadırlar. Pis yuxu çin olmağa fürsət axtarır.

Təyyarə artıq dağların zirvələri arxasında gözdən itmişdi, amma mühərriklərin uğultusu hələ də eşidilməkdə idi. Robert Cordan başını aşağı salanda qarğanın budaqdan

uçduğunu gördü. O, qarıldamadan düz ağacların arası ilə uçurdu.

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ FƏSİL

– Uzan, – Robert Cordan Aqustinə pıçıldadı, sonra başını çevirib əlini qoca Anselmoya tərəf yellədi: – uzan, uzan.

Amma qoca yolka aparən şaxta baba kimi çiyində şam ağacı, qayanın dalından çıxırdı. Robert Cordan gördü ki, Anselmo şam ağacını qayanın dalına atdı və özü də orada gizləndi, indi Robert Cordanın qarşısında taladan və meşədən başqa heç bir şey yox idi. O heç nə görmür və heç nə eşitmirdi, lakin ürəyinin bərkdən döyündüyünü hiss edirdi, sonra o, daşın daşa dəydiyini və uçqun səsini eşitdi. Başını sağa çevirdi və Primitivonun tufənginin üfüqi şəkildə dörd dəfə qalxıb-endiyini gördü. Sonra yenə heç bir şey

görünmədi, irəlidə ancaq qarın ağ zolağını, onun üstündə at ləpirlərini, sonra isə meşəni seçmək olurdu.

– Süvarilərdir, – astadan Aqustinə dedi.

Aqustin boylandı və onun qara batıq yanaqlarına təbəssüm qondu. Robert Cordan gördü ki, Aqustin tərləyib. Əlini uzadıb onun çiyinə qoydu. Əlini çəkməyə macal tapmamış hər ikisi meşədən çıxan dörd atlını gördü və əlinin altında Aqustinin əzələlərinin necə tarıma çəkildiyini hiss etdi.

Atlılardan biri irəlidə gedirdi, o biri üçü isə bir az geri qalmışdı. Başdakı atlı qardakı izi tutub, gözlərini yerdən ayırmadan gedirdi. Qalanları heç bir sıra gözləmədən onun ardınca hərəkət edirdilər. Dördü də diqqətlə qulaq verirdi. Robert Cordan dirsəklərini geniş açıb qarın üstündə uzanmışdı, nişangahın üstündən yaxınlaşan atlılara baxır, ürəyinin döyüntüsünü aydın duyurdu.

Başdakı atlı Pablonun dövrə vurduğu yerə çatıb dayandı. Qalanları da ona yanaşıb atlarını saxladılar.

Robert Cordan indi pulemyotun göy rəngə çalan polad lüləsinin üstündən onları aydınca görürdü: sifətlərini,

kəmərdən asılmış qılıncları, atların tərddən qaralmış böyürlərini, xaki rəngli plaşları və navarrasayağı yan qoyulmuş, həmin rəngdə olan beretlərini. Başdakı atlı öz atını pulemyotun qoyulduğu qayanın arasına tərəf döndərdi və Robert Cordan onun küləkdən və gündən qaralmış gənc çöhrəsini, bir-birinə yaxın olan gözlərini, donqar burnunu və uzun üçkünc çənəsini görə bildi.

Başdakı atlı barmağı ilə pulemyotun qoyulduğu yarğanı göstərdi, atının sinəsi birbaşa Robert Cordana tərəf dönmüşdü, başı yuxarı qalxmışdı, yəhərdən asılmış çantadan avtomatın qundağı görünürdü.

Robert Cordan gözlərini nişangahdan və qarın üstündə bir yerə yığışmış atlılardan ayırmadan dirsəklərini bir az da bərk basdı. Üçünün avtomatı çantalardan çıxarılmışdı. İkisi avtomatı yəhərin üstünə köndələninə qoymuşdu. Üçüncü atlı öz avtomatını sağ tərəfə qoyub, qundağını buduna sıxmışdı.

Düşməni belə yaxın məsafədən nişan almaq fürsəti az olur, o düşündü. Adətən adamlar əl boyda görünürlər və düz nişan almaq böyük zəhmət tələb edir; ya da onlar qaçırlar, dağılışırlar, yenə qaçırlar, onda dağın yamacını, ya bütün

küçəni gözəyarı atəşə tutursan, ya da pəncərələri nişan alıb atırsan; bəzən isə görürsən ki, onlar çox uzaqda yolla hərəkət edirlər. Qatar partladanda onları indiki kimi görmək olur. Yalnız belə vaxtda onlar indiki kimi görünürlər və dörd pulemyotla onları qaçmağa məcbur etmək olar. Belə məsafədə onlar iki dəfə böyük görünürlər.

Sən, – deyə o, nişangahın kəsiyi qarşısında hərəkətsiz dayanan və başdakı atlının sinəsinin ortasına, səhər şəfəqində plaşın fonunda aydın görünən qırmızı emblemdən azca sağa tuşlanmış arpacığın ucuna baxaraq düşünürdü, sən, – deyə o artıq ispanca düşünür və qoruyucunu bərk sıxırdı ki, pulemyotdan vaxtından əvvəl atəş açmasın, – bax sən cavan yaşında ölürsən. Eh səni, o düşündü, eh səni, eh səni. Amma hələlik bu lazım deyil. Hələlik bu cür lazım deyil.

O hiss etdi ki, yanında uzanmış Aqustin çeçədi, lakin öskürəyini saxladı və bəlğəmini uddu. Sonra pulemyotun göy rəngə çalan yağlanmış lüləsi istiqamətində baxaraq və əvvəlki kimi qoruyucudan barmağını çəkmədən gördü ki, başdakı süvari atını döndərdi və əli ilə meşəni, Pablonun izi

olan tərəfi göstərdi. Dördü də dönüb meşəyə doğru yortdu və Aqustin güclə eşidiləcək səslə pıçıldadı:

– *Cabrones!*

Robert Cordan geriyə, Anselmonun ağacı atdığı tərəfə baxdı. Qaraçı Rafael çiyində tufəng və əllərində iki aşırma yük, qayaların arasından onlara tərəf gəlirdi. Robert Cordan ona əl elədi və qaraçı dərhal aşağı əyilib gözdən itdi.

– Biz onların dördünü də öldürə bilərdik, – Aqustin sakit halda dedi. Onun təri hələ də qurumamışdı.

– Hə, – Robert Cordan pıçılıtlı ilə cavab verdi. – Amma biz atışmaya başlasaydıq, kim bilir, bunun axırını nə olardı.

Bu vaxt o, yenə də yerə düşən daşın səsini eşitdi və tez boylandı. Lakin nə qaraçı, nə də Anselmo görünürdü. O, saatına baxdı, sonra başını qaldırıb gördü ki, Primitivo fasiləsiz olaraq tez-tez tufəngini qaldırıb-endirir.

“Pablo onları qırx beş dəqiqə qabaqlayıb”, Robert Cordan fikirləşdi və bu vaxt yaxınlaşan süvari dəstəsinin tappılısını eşitdi.

– *No te apures*, – o, Aqustinə pıçıldadı. – Narahat olma. Onlar da o birilər kimi yan keçəcəklər.

Dəstə meşənin kənarında göründü, iyirmi atlı qoşa-qoşa gedirdi, hamısı bayaqkı dörd atlı kimi geyinmiş və silahlanmışdı – qılıncları kəmərdən, çantadakı avtomatları yəhərdən asılmışdı, onlar taladan keçdilər və yenə meşəyə girdilər.

– *Tu ves?* – Robert Cordan Aqustinə dedi. – Görürsənmi?

– Onlar çoxdurlar, – Aqustin dedi.

– Əgər biz o dörd nəfəri öldürsəydik, onda gərək bunlarla üz-üzə gələydik, – Robert Cordan yavaşdan söylədi. İndi onun ürəyi sakit döyünürdü, köynəyi əriyən qardan islanmışdı. O, içərisində ürəksıxıcı bir boşluq hiss etdi.

Günəş havanı bərk isidirdi və qar sürətlə əriyirdi. Robert Cordan görürdü ki, ağacların dibində çuxurlar əmələ gəlir, düz qabağında, pulemyotun yanında isə qar boşalır və qərribə naxışlar salırdı, çünki yuxarıdan günəş qızdırırdı, aşağıdan isə torpağın nəfəsi. Robert Cordan yuxarıya, Primitivoya nəzər saldı. Pimitivo öz postunda qollarını çarpazlayıb bildirdi ki, heç nə yoxdur.

Qayanın arxasından Anselmonun başı göründü və Robert Cordan ona işarə etdi ki, gəlsin. Qoca qayadan-qayaya sürünərək pulemyotun yanına gəlib çıxdı və onun yanında üzünü üstə düşdü.

– Çoxdur, – o dedi. – Çoxdur.

– Sənin ağacların mənə lazım deyil, – Robert Cordan ona dedi, – daha meşə salmağa ehtiyac olmayacaq.

Hər ikisi – Anselmo da, Aqustin də dişlərini ağartdılar.

– Belə də ötüşdük, indi isə ağac basdırmaq təhlükəlidir, çünki həmin bu adamlar geri dönəcəklər və onlar, güman ki, o qədər də axmaq deyillər.

O, deyib-danışmaq istəyirdi, bu isə həmişə o demək idi ki, lap indicə böyük bir bələdan qurtarıb. O, işin nə dərəcədə pis olduğunu həmişə özünün söhbətə nə qədər çox meyil etməsi ilə ölçürdü.

– Pulemyotu gizlətməyimiz yaxşı oldu, eləmi? – dedi.

– Yaxşı oldu, – Aqustin cavab verdi. – Yaxşı oldu, faşistlərin hamısı belə-belə olsun. Biz o dörd nəfəri vura bilərdik. Sən gördün? – o, Anselmodan soruşdu.

– Gördüm.

– Məsələ belədir, – Robert Cordan qocaya dedi. – Sən dünənki postuna və ya başqa yerə getməlisən, istədiyin yeri özün seçərsən, dünənki kimi yola göz qoymalısan, gediş-gəlişi qeyd etməlisən. Bunu çoxdan etmək lazım idi. Qaranlıq düşənəcən orada otur. Sonra qayıt, biz oraya başqa adam göndərərik.

– Bəs mənim izim?

– Qar əriyən kimi aşağı yollan. Əriyən qardan yol palçıq olacaq. Təkərlərin izinə fikir ver, gör çoxmu yükmaşını keçib və tank olmayıb ki, sən öz postunu tutmayınca, biz təzə bir şey öyrənə bilməyəcəyik.

– İcazə verərsən, bir söz deyim? – qoca soruşdu.

– Əlbəttə, de.

– Sənin icazənlə, yaxşı olmazmı ki, mən La-Qranxaya gedəydim, öyrənəydim ki, gecə orada nə olub, bir adama tapşırıydım ki, müşahidə eləsin və hər şeyi mənə öyrətdiyin kimi yazsın. Axşamsa kağızı bizə gətirərlər, ya da daha yaxşısı, kağızın dalınca özüm La-Qranxaya gedərəm.

– Qorxmursan ki, eskadrona rast gələsən?

– Əgər qar ərisə, yox.

– La-Qranxada bu işə yarayan bir adam varmı?

– Var. Bu işə yarayan adam var. Mən bu işi qadına tapşıraram. La-Qranxada bir neçə qadın var ki, onlara etibar etmək olar.

– Deyəsən, var, – Aqustin söylədi. – Lap yəqin var. Başqa işə yarayanlar da var. Bəlkə, qocanın yerinə mən gedim?

– Yox, qoy elə qoca getsin. Sənin pulemyotdan başın çıxır, gün isə hələ uzundur.

– Mən qar əriyəndən sonra gedəcəm, – Anselmo dedi.

– Qar tez əriyir.

– Ağlın nə kəsir, onlar Pablону tuta bilərlər? – Robert Cordan Aqustindən soruşdu.

– Pablo hiyləgərdir, – Aqustin dedi. – Ağıllı maralı tazısız tutmaq olar?

– Bəzən olur, – Robert Cordan dedi.

– Pablону tutmaq olmaz. Düzdür, onda əvvəlki Pablodan əsər-əlamət qalmayıb. Amma sağ-salamat bu dağlarda oturub, heç bir şey olmamış kimi şərab vurması elə-belə deyil, halbuki nə qədər adam gülləyə qurban olub.

– O, doğrudan da, deyilən kimi hiyləgərdir?

– Deyiləndən də hiyləgərdir.

– Hələlik onda bir ağıl görmürəm.

– *Como que no?*⁸⁵ Onun sən deyən ağılı olmasaydı, dünənki gündən sağ çıxmazdı. Bilirsən, *İngles*, mənə elə gəlir ki, sənin nə siyasətdən başın çıxır, nə də partizan müharibəsindən. Bunların hər ikisində əsas məsələ canını salamat saxlamağı bacarmaqdır. Bir yadına sal gör, dünən o öz canını necə bacarıqla qoruya bildi. Sənin də, mənim də nə qədər acı sözlərimizi udmalı oldu!

İndi, Pablo yenidən dəstə ilə birlikdə hərəkət edərkən, onu heç cür nüfuzdan salmaq lazım deyildi və Robert Cordan onun ağılına şübhə etdiyinə görə dərhal təəssüfləndi. O özü də bilirdi ki, Pablo ağıllıdır. Axı körpünün dağıdılması barədə əmrin bütün zəif cəhətlərini məhz Pablo dərhal duya bilmişdi. O, həmin sözü Pabloya rəğbət bəsləmədiyinə görə dedi və hələ sözünü qurtarmamış öz

⁸⁵Necə yəni yox (*ispanca*)

səhvini anladı. Buna səbəb, sözün köməyi ilə gərginliyi zəiflətmək tələbatı idi. Söhbəti dəyişmək üçün o, Anselmoya tərəf dönüb dedi:

– Bəs sən günün günortaçağı La-Qranxaya necə gedəcəksən?

– Burda nə var axı? Mən ki hərbi orkestrlə getməyəcəm.

– Boynuna da zıncırov salmayacaqsan, – Aqustin dedi. – Əlində də bayraq tutmayacaqsan.

– Hansı yolla gedəcəksən?

– Əvvəl yuxarı yolla, sonra isə aşağı yolla meşədən keçib gedəcəm.

– Birdən ələ keçdin?

– Mənim sənədlərim var.

– Bizim hamımızın kifayət qədər sənədi var, amma tutulsan, bəzilərini çeynəyib udmağı unutma.

Qoca başını tərpedib əlini köynəyinin döş cibinə vurdu.

– Qabaqlar da ələ keçmişəm, – dedi, – ancaq heç vaxt kağız yeməli olmamışam.

– Hər ehtimala qarşı kağızlara xardal sürtmək lazımdır, – Robert Cordan dedi. – Mən həmişə öz sənədlərimizi sol

cibimə qoyuram, faşist sənədlərini isə sağ cibimə. Hər halda, tələsiyə düşəndə səhv etməzsən.

“Birinci süvari dəstəsinin başında gedən atlı qayanın yarığını göstərəndə yəqin ki, işlər əməlli-başlı pis imiş, ona görə də indi dilimiz açılıb, yaman çox danışırıq”, o düşündü.

– Bura bax, Roberto, – Aqustin dedi. – Deyirlər hökumət gündən-günə sağa tərəf meyil edir. Respublikada daha “yoldaş” demirlər, “senyor” və “senyora” deyirlər. Sənin cibinin yerini dəyişmək olmazmı?

– Hökumət tamamilə sağa meyil edəndə, mən sənədləri şalvarımın dal cibinə qoyacam, – Robert Cordan cavab verdi. – Həm də ortadan tikəcəm.

– Yox, yaxşısı budur, qoy elə köynəyin cibində qalsın, – dedi. – Heç olar ki, biz müharibəni udaq, amma inqilabı uduzaq?

– Yox, – Robert Cordan dedi. – Lakin biz müharibəni uduzsaq, onda nə inqilab olacaq, nə Respublika; nə sən, nə

mən – heç bir şey olmayacaq, ancaq yekə bir *caqajo*⁸⁶ olacaq.

– Elə mən də bunu deyirəm, – Anselmo bildirdi. – Təki müharibəni udaq. Özü də yaxşı olardı ki, müharibəni udaq, amma heç kəsi güllələməyək. Yaxşı olardı ki, biz ədalətlə hakimiyyət sürəydik və hər kəs necə mübarizə edibsə, onun müqabilində öz payını alaydı. Bizə qarşı vuruşanları da başa salaydılar ki, onlar səhv ediblər.

– Biz çoxlarını güllələməli olacağıq, – Aqustin dedi. – Çoxlarını, çoxlarını, çoxlarını.

O, sağ əlini bərk yumaraq sol ovçuna döydü.

– Yaxşı olardı heç kəsi güllələməyəydik. Hətta lap böyükləri də. Yaxşı olardı ki, onları işə göndərməklə islah edəydik.

– Mən onlara iş tapardım, – Aqustin bir ovuc qar götürüb ağzına apardı.

– Nə iş tapardım, ay dələduz? – Robert Cordan soruşdu.

– İki layiqli məşğuliyyət.

⁸⁶İspan söyüşü.

– Axı nə məşğuliyyət?

Aqustin yenə qar götürüb ağzına doldurdu və süvari dəstəsinin gözdən itdiyi tərəfə baxdı. Sonra ərimiş qarı tüpürdü.

– *Vaya*. Əcəb səhər yeməyidir, – dedi, – bu murdar qaraçı harada qaldı?

– Nə məşğuliyyət? – Robert Cordan soruşdu. – Bəs niyə demirsən, bədniyyət?

– Təyyarədən paraşütsüz tullanmaq, – Aqustin dedi və gözləri parıldadı. – Hələ bu məşğuliyyət yazığımız gələn adamlardan ötrüdür, qalanlarını isə hasara mıxlamaq lazımdır ki, özləri üçün sallanıb qalsınlar.

– Murdar söz danışırısan, – Anselmo dedi, – bu yolla bizdən heç vaxt Respublika olmaz.

– O dörd nəfərə baxanda və fikirləşəndə ki, biz onları öldürə bilərik, mən tövlədə ayğır gözləyən madyan kimi idim, – Aqustin söylədi.

– Amma sən onları neyçün öldürmədiyimizi bilirsən, – Robert Cordan sakit səslə dedi.

– Hə, bilirəm, – Aqustin söylədi. – Amma həmin o madyan kimi səbrim çatmırdı. Əgər başına gəlməyibsə, məni anlamazsan.

– Səndən tər su kimi axırdı, – Robert Cordan ona dedi. – Mən elə bildim ki, qorxudandır.

– Həm də qorxudan idi, – Aqustin dedi. – Həm qorxudan, həm də başqa şeydən. Dünyada bu dediyimdən güclü şey yoxdur.

Elədir, Robert Cordan düşündü. Biz bu işə soyuq başla gedirik, amma onlarda başqa cürdür, həmişə də başqa cür olub. Bu onların müqəddəs etiqadıdır. Aralıq dənizinin uzaq sahillərindən gətirilən yeni dinə qədər onlar həmin bu etiqadla yaşayıblar. Onlar heç vaxt köhnə etiqaddan əl çəkməyiblər, ancaq onu gizli saxlayıblar, müharibələrdə və inkvizisiya vaxtı üzə çıxarıblar. Bunlar tonqalda kitab yandıranlardır – etiqada qulluq edənlərdir. Hamı adam öldürməli olur, amma biz onlardan fərqli şəkildə öldürürük. Bəs sən, bəyəm sən heç vaxt bu hissənin əsiri olmamısan? Syerrada sən belə bir hissə keçirməmişən? Bəs Usera yaxınlığında necə? Estremadurada olduğun günlərdə heç bir

dəfə də belə olmayıb? Ümumiyyətlə, heç bir dəfə də? *Que va*, o özünə dedi. Hər qatar partladılarda mən belə bir hiss keçirmişəm.

Di bəsdir, bərbərlər və qədim iberiyalılar haqqında şübhəli ədəbi uydurmалardan əl çək və boynuna al ki, hər bir könüllü əsgər kimi – onun bu barədə nə dediyindən asılı olmayaraq – adam öldürməyin sevinci sənə də tanışdır. Anselmo bunu başa düşmür, çünki o, əsgər deyil, ovçudur. Qocanı ideallaşdırmaq da lazım deyil. Ovçular heyvanları öldürürlər, əsgərlər isə insanları. Özün özünü aldatma, o düşündü. Və bunu qəlizləşdirmə. İndi sən azara tutulmusan, özü də uzun müddətə. Özün də bəzi günahları Anselmonun boynuna yıxmağa çalışma. O əsl xristiandır. Katoliklər ölkəsində beləsinə az-az rast gələrsən.

Lakin mən Aqustinlə bir yerdə olanda əmin idim ki, bu qorxudur, o düşündü. Döyüş ərəfəsində təbii qorxu. Demə, bu elə həmin hiss imiş. Əlbəttə. Güman ki, indi o, sadəcə olaraq, lovğalanır. Amma qorxu da vardı. Mən bunu ovcumun tərləməsindən duyurdum. Yaxşı, söhbətə son qoymaq vaxtıdır.

– Get gör qaraçı yemək gətiribmi, – o, Anselmoya dedi.
– O axmağı buralara buraxma. Yeməyi ondan alıb özün gətir. Nə qədər çox olsa da, qoy gedib yenə gətirsin. Mən acmışam.

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Budur, əsl may səhəri açıldı. Səma uca və aydın idi, ilıq külək Robert Cordanın kürəklərini qızdırırdı. Qar sürətlə əriyir, onlar isə oturub yeyirdilər. Hər adama ət və keçi pendirindən hazırlanmış iki böyük sendviç düşürdü. Robert Cordan qatlanan bıçağı ilə soğanı fal-fal doğrayıb ət və pendirin üstünə qoydu.

– Ağzından elə iy gələcək ki, faşistlər meşənin o başından duyuq düşəcəklər, – Aqustin bunu Robert Cordana deyə-deyə özü də ağzını bəs deyincə doldururdu.

– Şərab tuluğunu mənə ver, içim, – Robert Cordan dedi; onun ağzı ət, pendir, soğan və çeynənmiş çörəklə dolu idi.

Heç belə acmamışdı, tuluqda qaldığından azca qatran iyi verən şərabdan içdi, tuluğu elə qaldırdı ki, şərab birbaşa boğazına tökülsün, tuluğun altı pulemyotu örtən şam budaqlarının yarpaqlarına toxunurdu; şərabı rahat içmək üçün başını geri atanda, Robert Cordanın başı da budaqlara dəyirdi.

– Yenə istəyirsən? – Aqustin pulemyotun üstündən öz sendviçini ona uzatdı.

– Yox. Sağ ol. Özün ye.

– Yeyə bilmirəm. Belə tezdən yeməyə adət etməmişəm.

– Doğrudan istəmirsən?

– Doğrudan, doğrudan. Al.

Robert Cordan sendviçi alıb dizinin üstünə qoydu, gödəkcəsinin qumbaralar olan yan cibindən bir baş soğan çıxartdı və onu doğramaq üçün bıçağı açdı. Cibində qalıb çirklənmiş soğanın gümüşü qabığını soydu, sonra bir fal kəsdi. Soğanın üst qatı qopdu, Robert Cordan onu büküb sendviçin arasına qoydu.

– Sən səhər-səhər həmişə soğan yeyirsən? – Aqustin soruşdu.

– Tapanda yeyirəm.

– Sizlərdə hamı soğan yeyir?

– Yox, – Robert Cordan dedi. – Orada bu heç vaxt dəb olmayıb.

– Yaxşı ki, belədir, – Aqustin dedi. – Mən Amerikanı həmişə mədəni ölkə hesab etmişəm.

– Soğanın nəyi xoşuna gəlir?

– Təkcə iyi. İyini çıxsan, qızılıgül kimidir.

Robert Cordan ağzı dolu halda ona baxıb gülümsündü.

– Qızılıgül kimi, lap qızılıgül kimi! Qızılıgül – qızıl güldür, bu isə soğandır.

– Soğan sənənin ağlını başından alır, – Aqustin dedi. – Özündən muğayat ol.

– Soğan – bu, soğandır; bu, soğandır, – Robert Cordan şən halda dedi və ürəyində əlavə etdi: “Daş – Stein-qayadır, qaya parçasıdır, qənbərdir”.

– Ağzını şərəblə yaxala, – Aqustin dedi. – Qəribə adamsan, *İngles*. Sən əvvəllər bizimlə işləyən dinamitçiyə qətiyyəən oxşamırsan.

– Aramızda bircə fərq var.

– Nədir, söylə.

– Mən sağam, o isə ölüb, – Robert Cordan dedi və fikirləşdi: nolub sənə? Heç belə söz deyərlər? Bəlkə, yeməkdən belə olmusan? Yoxsa soğandan sərxoşsan? Yəni indi bunun səninçün heç bir mənası yoxdur? Bunun heç vaxt elə bir mənası olmayıb – səmimiyyətlə öz-özünə dedi. Sən özünü elə göstərməyə çalışmısan ki, guya böyük mənası var, əslində isə yalandan özünü belə göstərmisən. İndi isə o qədər az vaxt qalıb ki, yalan danışmağa dəyməz.

– Yox, – bu dəfə Robert Cordan ciddi tərzdə dedi. – Bu adamın vəziyyəti çox ağır olub.

– Bəs sənin? Bəyəm sənin vəziyyətin ağır deyil?

– Yox, – Robert Cordan dedi. – Mən o adamlardanam ki, belə adamların vəziyyəti heç vaxt o qədər də ağır olmur.

– Mən də eləyəm, – Aqustin dedi. – Bəzi adamlar hər şeyə çətin dözürlər, bəziləri isə yox. Mən hər çətinliyə dözə bilirəm.

– Daha yaxşı, – Robert Cordan yenə şərab tuluğunu yuxarı qaldırdı. – Bax, bu da olanda işlər lap əla gedir.

– Amma başqalarının əzabına çətin dözürəm.

– Yaxşı adamların hamısı belədir.

– Özüm isə hər çətinliyə dözürəm.

– Sənin arvadın var?

– Yoxdur.

– Mənim də arvadım yoxdur.

– Amma indi sənin Mariyan var.

– Elədir.

– Hər halda, qəribədir, – Aqustin dedi. – Qatar partladılıandan sonra biz onu bura gətirəndə Pilar heç birimizi ona yaxın buraxmırdı, onu Karmelit qızlar monastırındakı kimi qoruyurdu. Sən heç təsəvvür edə bilməzsən ki, onu necə qısqançlıqla qoruyurdu. Sonra sən gəlib çıxdın və Pilar onu hədiyyə kimi sənə təqdim etdi. Buna nə deyərsən?

– Heç də belə olmayıb.

– Bəs necə olub?

– Pilar mənə tapşırırdı ki, onun qeydinə qalım.

– Sənin də başlıca qayğın – bütün gecəni onunla sevişməkdir?

– Əgər heç bir şey baş verməsə.

– Əcəb qayğıdır.

– Bəs sənin ağılına gəlmir ki, bu cür də qayğı göstərmək olar?

– Axı, bizim hər birimiz ona bu cür qayğı göstərə bilərdik.

– Daha bu barədə danışmayaq, – Robert Cordan dedi.

– Mən onu ürəkdən sevirəm.

– Ürəkdən?

– Dünyada bundan da artıq sevgi ola bilməz.

– Bəs sonra? Körpüdən sonra necə?

– O mənimlə gedəcək.

– Əgər elədirsə, onda qoy daha heç kəs bu barədə bir kəlmə də danışmasın və qoy hər ikinizə bol-bol səadət nəsib olsun.

O, tuluğu qaldırıb xeyli içdi, sonra Robert Cordana ötürdü.

– Bir sözüm də var, *İngles*, – dedi.

– De.

– Mən özüm də onu sevirdim.

Robert Cordan əlini onun çiyninə qoydu.

– Çox sevirdim, – Aqustin dedi. – Lap çox. Elə sevirdim ki, hətta təsəvvür etmək olmaz.

– İnanıram.

– İlk dəfə görəndən, yalnız onu düşünürdüm.

– İnanıram.

– Qulaq as. Mən səninlə ciddi danışıram.

– Danış.

– Ona bir dəfə də olsun əlim dəyməyib, aramızda heç nə olmayıb, ancaq mən onu çox sevirəm. Sən onu ələ salma. O səninlə yatsa da, elə zənn etmə ki, gəzəyəndir.

– Mən onu həmişə sevəcəm.

– Bax ha. Bir iş də var. Əgər inqilab başlanmasaydı, bəlkə də o qızın tayı-bərabəri olmayacaqdı. Sən onun

qeyrətini çəkməlisən. Onun vəziyyəti, doğrudan da, ağır olub. O bizim kimi deyil.

– Mən onunla evlənəcəm.

– Yox. Məsələ bunda deyil. İndi ki bizdə inqilabdır, bunun mənası yoxdur. Amma... – o başını tərpətdi, – əslində bu cür daha yaxşı olardı.

– Mən onunla evlənəcəm, – Robert Cordan bu sözləri deyərkən qəhərləndiyini hiss etdi. – Mən onu lap çox sevirəm.

– Bu, sonra da mümkündür, – Aqustin dedi. – Münasib vaxt olanda da mümkündür. Əsas məsələ odur ki, sənin belə bir niyyətin var.

– Var.

– Qulaq as, – Aqustin dedi. – Bəlkə də mənə dəxli olmayan şeylərdən danışırım, amma İspaniyada sənə yaxınlıq elədiyən qızlar çoxmu olub?

– O qədər də çox olmayıb.

– Onlar kimlər idi, gəzəyənlər?

– Tək onlar yox.

– Nə qədər olub?

– Bir neçə nəfər.

– Sən onlarla yatmısan?

– Yox.

– Bax görürsən! Mən ancaq onu demək istəyirəm ki, Mariya üçün bu, əyləncə deyil.

– Mənim üçün də əyləncə deyil.

– Əgər mən başqa şey fikirləşsəydim, hələ keçən gecə onunla yatanda səni vurub öldürərdim. Bizdə belə şeylərin üstündə az adam öldürümlər.

– Bura bax, dost, – Robert Cordan dedi. – Bilirsən, vaxt azlığından iş belə səliqə-sahmansız oldu. İndi vaxt dardır. Sabah bizi döyüş gözləyir. Tək mənim özümə qalsaydı, mənimçün bunun əhəmiyyəti yoxdur. Amma mənimlə Mariya üçün bu o deməkdir ki, biz bütün həyatımızı ixtiyarımızda olan qısa vaxt ərzində yaşamalırıq.

– Bir gün-bir gecə – az vaxtdır, – Aqustin dedi.

– Elədir. Amma bizim dünənki günümüz və ötən gecəmiz də olub, bu gecəmiz də var.

– Mənə bax, – Aqustin dedi. – Əgər sənə kömək edə bilərəmsə...

– Yox, bizə heç bir şey lazım deyil.

– Əgər mən səndən, ya Mariyadan ötrü bir şey edə bilərəmsə...

– Yox.

– Doğrudur, insan insan üçün çox az şey edə bilər.

– Yox, çox şey edə bilər.

– Məsələn, nə?

– Söz ver ki, bu gün, ya sabah gedişindən asılı olmayaraq, mənə tam etibar edəcəksən və döyüş vaxtı, hətta verdiyim əmrlər sənə yanlış görünsə belə, tabe olacaqsan.

– Mən sənə inanıram. Xüsusən, süvari dəstəsinə rast gələndən sonra və atı necə yola saldığını görəndən sonra.

– Bütün bunlar boş şeylərdir. Biz nə ediriksə, hamısı bir şeyin xatirəsidir. Müharibəni udmağın xatirəsidir. Əgər biz onu udmasaq, bütün qalan şeylərin mənası yoxdur. Sabah biz çox vacib iş görməli olacağıq. Lap vacib iş. Sabah döyüş olacaq. Döyüşdə intizam olmalıdır. Çünki çox şey, əslində göründüyü kimi deyil. İntizam etibara əsaslanmalıdır.

– Bütün bunlar bir şeydir, Mariya isə başqa, – Aqustin yerə tüpürüb dedi. – Vaxt azdır, heç olmasa, ondan insan

kimi istifadə edin. Əgər sənə köməyim dəyə bilərsə, əmr et. Sabahkı işdə isə mənə tam arxayın ola bilərsən. Əgər sabahkı işin xatirinə ölmək lazımdırsa – neylək, həvəslə və açıq ürəklə ölümə də gedərik.

– Mən özüm də bunu hiss edirəm, – Robert Cordan dedi.

– Amma bunu səndən eşitmək xoşdur...

– Bir iş də var, bax o yuxarıdakına, – Aqustin Primitivonun oturduğu yeri göstərdi, – bax, ona da arxayın ola bilərsən. Piların barəsində danışmaq artıqdır, sən hələ onun qiymətini bilmirsən. Qoca Anselmo da elədir, Andres də, Eladio da. O, sakit adamdır, amma etibarlıdır. Fernando da. Bilmirəm, o sənə necə təsir bağışlayır. Doğrudur, onun barəsində demək olmaz ki, çox zirəkdir. Onun zirəkliyi dolu arabayla dağa qalxan öküzün zirəkliyindən çox deyil. Amma vuruşmağı və əmrləri yerinə yetirməyi – *es muy hombre!*⁸⁷

Özün görəcəksən.

– Deməli, hər şey yaxşıdır.

⁸⁷Əsl kişi kimi bacarır (*ispanca*)

– Yox. İki etibarsızdır. Qaraçı və Pablo. Amma bir qalaq keçi qığı ilə müqayisədə biz necəyiksə, Karın dəstəsi də bizimlə müqayisədə elədir.

– Daha yaxşı.

– Hə, ancaq mən istərdim, hər şey bu gün olaydı.

– Mən də istərdim. Onda bu işə son qoyulardı. Amma əlimizdən nə gəlir?..

– Sənin fikrincə, çətin olacaq?

– Ola bilsin.

– Amma sən ruhdan düşürsən, *İngles*, eləmi?

– Yox.

– Mən də. Mariyaya və başqa şeylərə baxmayaraq, ruhdan düşürəm.

– Bilirsən nə üçün?

– Yox.

– Mən də bilmirəm. Ola bilsin ki, bu, havadandır. Hava çox yaxşıdır.

– Ola bilər. Kim bilir, bəlkə də bu görəcəyimiz işin böyüklüyündəndir.

– Yəqin elədir, – Robert Cordan dedi. – Amma kaş bu gün heç nə olmayaydı. Ən başlıcası, ən əsası odur ki, bu gün heç nə olmasın.

Küləklə birlikdə uzaqdan nə isə bir səs gəldi. O bu səsin həqiqiliyinə əmin deyildi, buna görə də ağzını açaraq yuxarı, Primitivoya baxa-baxa qulaq asmağa başladı. Bir anlığa, yalnız bir anlığa, elə bil səsi yenə eşitdi. Külək şam ağaclarının arasında cövlan edirdi və Robert Cordan diqqətini toplayaraq qulaq verdi. Külək yenə güclə eşidiləcək əks-səda gətirdi.

– Birtəhər dözərəm, – o, Aqustinin səsini eşitdi. – Mariya mənim olmadı. Neynək! Daha neynək! Yenə başımı qəhbələrlə girləyəyəm.

– Sakit, – Robert Cordan ona qulaq asmadan dedi; onlar yanaşı uzanmışdılar, lakin o başqa səmtə baxırdı. Aqustin cəld ona nəzər saldı.

– *Que pasa?*⁸⁸ – soruşdu.

Robert Cordan barmağını dodağına apardı və yenə qulaq asmağa başladı. Yenə həmin səs gəldi. Bu zəif, batıq, nazik səs idi, özü də çox uzaqdan gəlirdi. Daha şübhə yeri qalmırdı. Bu, pulemyotdan dalbadal açılan atəş səsləri idi. Adama elə gəlirdi ki, hardasa lap uzaqlarda dalbadal bir yığın fişəng partlayır.

Robert Cordan Primitivoya sarı döndü. O, başını qaldırıb üzü onlara tərəf oturmuşdu və əlini qulağına tutub dinləyirdi. Robert Cordan ona baxanda, Primitivo barmağı ilə dağın başını göstərdi.

– El Sordogildə döyüş gedir, – Robert Cordan dedi.

– Onda köməyə gedək, – Aqustin dedi. – Yığ camaatı, köməyə gedək.

– Yox, – Robert Cordan dedi. – Biz burada qalacağıq.

⁸⁸Nə olub? (*ispanca*)

İYİRMİ BEŞİNCİ FƏSİL

Robert Cordan yuxarı baxdı və gördü ki, Primitivo qəddini düzəldərək müşahidə postundan öz tufəngiylə işarə verir. Robert Cordan başını tərپətdi, lakin Primitivo əlini qulağına qoyub tufəngi göstərirdi, dönə-dönə göstərirdi, elə bil qorxurdu ki, onu başa düşməyə bilərlər.

– Burada, pulemyotun yanında qal, ancaq tam əmin olmayınca ki, onlar sənə üstünə gəlirlər, atma. Hətta onda da atma. Onlar bax o kolların yanına çatana kimi gözlə, – Robert Cordan barmağı ilə göstərdi. – Başa düşdün?

– Hə. Amma...

– Heç bir amması-filanı yoxdur. Sonra səni başa salaram.
Mən Primitivonun yanına gedirəm.

Anselmo yanında idi və Robert Cordan ona dedi:

– *Viejo*, sən burada, Aqustinlə pulemyotun yanında qal. –
O, tələsmədən, aydın danışdı. – Atlılar lap yaxın
gəlməyincə, o atmamalıdır. Əgər onlar keçən dəfəki kimi,
uzaqdan görünsələr, toxunmaq lazım deyil. Atmaq lazım
gəlsə, üçayağı tut ki, tərپənməsin, diskləri də ona ötür.

– Yaxşı, – qoca dedi, – bəs La-Qranxa necə olsun?

– Sonra gedərsən.

Robert Cordan boz qayalara dırmaşa-dırmaşa yuxarı
qalxdı, qayalar yaş idi və qalxarkən əlinin altında sürüşürdü.
Bunların üstünü örtən qar günəşin istisində sürətlə əriməkdə
idi. Qayalar üst tərəfdən artıq qurumuşdu. O dırmaşa-
dırmaşa yuxarı boylandı və şam meşəsini, onun arxasındakı
uzun yarıqanı və uzaqda, sıra dağların üzbəüzündəki vadini
gördü. Nəhayət, gəlib iki böyük qayanın arasında
Primitivonun gizləndiyi çökəyə çatdı və Primitivo ona dedi:

– Kara basqın ediblər. Neyləyəcəyik?

– Heç nə, – Robert Cordan cavab verdi.

Buradan atışma aydınca eşidilirdi və o, irəli baxanda gördü ki, uzaqda, vadinin o tərəfində, daha bir dik yoxuşun başladığı yerdə süvari dəstəsi meşədən çıxıb atışma eşidilən tərəfdəki qarlı yamacla qalxır. O, süvarilərin qarın üstünə kölgə salan uzun qoşa cərgəsini gördü. Süvarilər dağın zirvəsinə qalxıb meşədə gözdən itənə qədər onları baxışları ilə izlədi.

– Köməyə getmək lazımdır, – Primitivo dedi. Onun səsi xırıltılı və ölgün idi.

– Mümkün deyil, – Robert Cordan dedi. – Mən bunu lap səhərdən gözləyirdim.

– Niyə ki?

– Onlar dünən kənddən at qaçıırıblar. Qar kəsib və onların izinə düşüb tapıblar.

– Axı biz onların köməyinə getməliyik, – Primitivo dedi. – Onları tək qoymaq olmaz. Onlar bizim yoldaşlarımızdır.

Robert Cordan əlini onun çiyninə qoydu.

– Biz heç nə eləyə bilmərik, – dedi, – əgər əlimizdən gəlsəydi, mən nə lazımdısa edərdim.

– Ora yuxarı yolla gedib çıxmaq olar. Biz atları və iki *maquina* götürə bilərik. Aşağıdakını və sənin avtomatını. Onların köməyinə də gedə bilərik.

– Qulaq as... – Robert Cordan dedi.

– Mən ayrı şeyə qulaq asıram, – Primitivo cavab verdi.

Atəş sədaları ara vermədən, dalğa-dalğa yayılırdı. Sonra pulemyot taqqıltısı arasından əl qumbaralarının ağır və boğuş partlayışları eşidildi.

– Onlar məhv oldular, – Robert Cordan dedi. – Onlar hələ qar dayananda məhv olmuşdular. Əgər ora getsək, biz də məhv olarıq. Biz qüvvələrimizi parçalaya bilmərik.

Primitivonun çənəsini və boynunu tük basmışdı. Sifəti yastı idi, tük olmayan yerlər qəhvəyiyyə çalırdı, burnu sınımış və yastılanmışdı, qonur gözləri dərinədə idi; onun üzünə baxanda Robert Cordan gördü ki, cəhənglərindəki və boğazındakı tüklər ürpəşir.

– Sən bir qulaq as, – Primitivo ona dedi. – Orada əsl qırğındır.

– Əgər dərəni hər tərəfdən mühasirə ediblərsə, onda elədir ki, var, – Robert Cordan dedi. – Amma bəlkə də kimsə aradan çıxıb.

– Biz yaxınlaşıb arxadan zərbə vura bilərdik, – Primitivo dedi. – Gəl dördümüz də atları götürüb gedək.

– Bəs sonra nolsun? Sən onlara arxadan zərbə vurandan sonra nolacaq ki?

– Biz Karla birləşərik.

– Orada ölməkdən ötrü? Bir günəşə bax. Axşama hələ çox var.

Səma uca və buludsuz idi, gün onların kürəyini yandırırdı. Onlardan aşağıda, yarığın o biri tərəfindəki cənub yamacında uzun qara torpaq şırımları açılmışdı, budaqlarda, demək olar ki, qar qalmamışdı. Azca əvvəl yaş olan qayalardan indi yüngül buğ qalxırdı.

– Sən buna dözməli olacaqsan, – Robert Cordan ona dedi. – *Hay que aguantar*⁸⁹. Müharibədə belə şeylər olur.

⁸⁹Dözmək lazımdır (*ispanca*)

– Yəni biz heç nə eləyə bilmərik? Lap heç nə? – Primitivo onun gözlərinin içinə baxırdı və Robert Cordan bilirdi ki, qarşısındakı adam ona inanır. – Onda bəlkə təkcə məni və kiçik pulemyotla başqa birisini ora göndərəsən?

– Faydasızdır, – Robert Cordan dedi.

Ona elə gəldi ki, səmada gözlədiyini gördü, amma bu, küləyin qoynuna alıb apardığı və uzaq meşənin kənarında qanadlarını gərən qırğı idi.

– Faydasızdır. Hətta hamımız getsək də, – o dedi.

Bu vaxt atışma gücləndi və əl qumbaralarının gurultusu tez-tez eşidilməyə başladı.

– Oh, belə-belə olsun onlar, – Primitivo coşub küfr yağdırdı: gözləri yaşarmışdı, yanaqları dartılırdı. – Ah, ilahi, ah, Məryəm ana, onları belə-belə olsunlar!

– Sakit ol, – Robert Cordan dedi. – Tezliklə sən də onlarla vuruşmalı olacaqsan. Bax, odur, Pilar gəlir.

Qadın qayadan-qayaya çətinliklə dırmaşaraq onların yanına gəlirdi. Hər dəfə külək atışmanın yeni dalğasını gətirəndə Primitivo hey təkrar edirdi: “Belə-belə olsunlar. Ah, ilahi, ah, Məryəm ana, onları belə-belə olsunlar!”

Robert Cordan Pilara kömək etməkçün aşağı endi.

– *Que tal*, arvad? – o, axırını qayadan çətinliklə aşan qadının hər iki əlindən yapışıb çəkdi.

– Sənin binoklundur, – qadın dedi və binoklun qayığını boynundan çıxartdı. – Deməli, artıq Karın başının üstünü alıblar?

– Hə.

– *Pobre*⁹⁰, – qadın təəssüflə dilləndi. – Yazıq Kar.

Yoxuşdan sonra hələ də tövşüyürdü və Robert Cordanın əlindən tutub bərk-bərk sıxa-sıxa ətrafa boylanırdı.

– Səncə, orada işlər necədir?

– Pisdir. Çox pisdir.

– O, *jodido*?⁹¹

– Yəqin ki.

– *Pobre*, – qadın dedi. – Yəqin ki, atlara görə.

⁹⁰Yazıq (*ispanca*)

⁹¹Həlak olub? (*ispanca*)

– Yəqin ki.

– *Pobre*, – Pilar dedi. – Rafael mənə süvari dəstəsi barədə o qədər uydurma söyləyib ki. Buradan kim keçib?

– Əvvəl kəşfiyyat dəstəsi, sonra eskadronun bir hissəsi.

– Harada, hansı yerdə?

Robert Cordan atlıların dayandığı yeri də, pulemyotu harda gizlətdiklərini də ona göstərdi. Buradan, Primitivonun postundan Aqustinin ancaq bir ayağı görünürdü.

– Qaraçının deməyinə görə, guya o qədər yaxın gəliblərmiş ki, qabaqdakı atın döşü pulemyotun lüləsinə dirənibmiş. Uydurmağa candır! Sən binoklu mağarada qoyub getmisən.

– Siz yır-yığış elədiniz?

– Nə aparmaq mümkündürsə, hamısını yığmışıq. Pablodan bir xəbər yoxdur?

– O, eskadronun qırx dəqiqə əvvəl ötüb-keçdi. Süvarilər onun izi ilə getdilər.

Pilar qımışdı. O hələ də Robert Cordanın əlindən tutub durmuşdu. Nəhayət, onu buraxıb:

– Süvarilər Poblunu görə bilməzlər, – dedi. – Bəs Karın işi necə olsun? Yəni biz heç nə eləyə bilmərik?

– Heç nə.

– *Pobre*, – qadın dedi, – mən Karın xətrini çox istəyirdim. Sən tam əminsən ki, *jodido*?

– Hə, mən çoxlu atlı gördüm.

– Bura gələnlərdən də çox idi?

– Bütöv bir dəstə idi. Mən onların dağa necə qalxdıqlarını gördüm.

– Qulaq as, gör bir necə atırlar, – Pilar dedi. – *Pobre, pobre Sordo*.

Onlar atışmanın səsinə qulaq verdilər.

Robert Cordan dedi:

– Primitivo ora, onun yanına getmək istəyirdi.

– Ağlın çaşıb-nədir? – Pilar yastısifətə dedi. – Burda *locos* artıb, əllərindən yer tapa bilmirsən.

– Mən onlara kömək etmək istəyirəm.

– *Que va*, – Pilar dedi. – İgid olub mənimçün. Qorxursan ki, guya burda oturub qalsan ölümdən canını qurtaracaqsan?

Robert Cordan Pilara, onun hindu qadınlarıtək almacıqları çıxmış iri, qarabuğdayı sifətinə, bir-birindən

xeyli aralı olan qara gözlərinə, gülüş ifadə edən ağızına və sanki kədərdən əyilmiş üst dodağına baxdı.

– Sənin sözün kişi sözü olmalıdır. Saç-saqqalın ağarıb.

– Məni ələ salma, – Primitivo qaşqabaqla cavab verdi. –

Əgər adamın bir tikə ürəyi, bir tikə düşüncəsi varsa...

– Onda adam özünü ələ almağı bacarmalıdır, – Pilar dedi. – Sən bizimlə qalsan da çox yaşamayacaqsan. Özgələrlə bir yerdə ölümə can atmağın nə mənası? O ki qaldı xam xəyallara, qaraçının ki hamıya bəs eləyər. Mənə o qədər goplayıb ki!

– Əgər burada olsaydın, buna uydurma kimi baxmazdın, – Primitivo dedi, – vəziyyət çox ciddi idi.

– *Que va.* Tutaq ki, bir neçə atlı gəlib, sonra da çıxıb gedib. Siz isə özünüzü qəhrəman kimi tutursunuz. Gör haçandandı bika oturmuşuq burada, hamısı ondandır.

– Bəs indi Karın başına gələnlər də elə-belədir? – Primitivo bu dəfə nifrətlə soruşdu. Aydın idi ki, külək əsən səmtdən gələn hər yaylın atəşinin səsi ona böyük əzab verir, o ya El Sordonun dadına çatmağı, ya da Pilardan yaxa qurtarmağı, onun çıxıb getməsini istəyirdi.

– Yaxşı, – Pilar dedi. – Olan olub. Başqalarının bədbəxtliyinə görə gözünün qorasını sıxmaq nəyə lazım.

– Get işinin dalınca, – Primitivo dedi, – belə axmaq, belə qəddar arvadları görəndə adam bilmir neyləsin!

– Nəsil artırmağa qüdrəti çatmayan kişilərə güc verməkçün mən çıxıb gedirəm, – Pilar dedi. – Onsuz da buradan heç nə görünür.

Elə bu vaxt Robert Cordan yüksəkdə uçan təyyarə səsi eşitdi. O başını qaldırdı və ona elə gəldi ki, bundan əvvəl gördüyü kəşfiyyat təyyarəsini tanıdı. Görünür, indi təyyarə cəbhədən qayıdırdı və El Sordonun faşistlərlə döyüşdüüyü yerin üzərində, sıra dağlar tərəfdə yüksəkdən uçurdu.

– Budur, bədniyyət quş, – Pilar dedi. – Maraqlıdır, oradakı həngamə təyyarədən görünür, ya yox?

– Əlbəttə, – Robert Cordan dedi. – Əgər təyyarəçi kor deyilsə.

Onlar təyyarənin günəş altında gümüşü parıltı saçaraq düz və sürətlə uçduğuna baxırdılar. Təyyarə sol tərəfdə uçurdu və propellerlərin yerində ikiqat halə görünürdü.

– Uzan, – Robert Cordan dedi.

Təyyarə artıq onların üstündən uçurdu, onun kölgəsi yarıq boyu sürüşüb gedirdi, mühərrik var gücüylə guruldayırdı. Sonra təyyarə onların üstündən keçib vadiyə doğru uçdu və onlar təyyarə gözdən itənə kimi onun rəvan, inamlı uçuşunu izlədilər. Az keçmiş təyyarə yenə səmada göründü, geniş dövrə vurub düz iki dəfə sıra dağların üstündən uçdu və nəhayət, Seqoviya istiqamətində uzaqlaşaraq tamam gözdən itdi.

Robert Cordan Pilara baxdı. Qadın başını tərptədi, alnında tər damcıları puçurlanırdı. Alt dodağını dişləyib qanatmışdı.

– Hərə bir şeydən qorxur, – qadın dedi. – Mənim qorxduğum da budur.

– Qorxu azarı sənə məndən keçməyib ki? – Primitivo istehza ilə soruşdu.

– Yox, – qadın əlini onun çiyinə qoydu. – Səndən elə azara tutulmaq olmaz, çünki səndə qorxu yoxdur. Mən bunu bilirəm. Bağışla ki, bayaq sənənlə kobud zarafat elədim. Bizim hamımız bir qazanda qaynayırıq. – Sonra üzünü

Robert Cordana tutdu. – Mən yemək və şərab göndərərəm.

Sənə başqa bir şey lazım deyil ki?

– Bu saat heç nə. O birilər haradadır?

– Sənin bütün ləvazimatın aşağıda, atların yanındadır, hamısı yerli-yerindədir. – Qadın gülümsündü. – Bəd nəzərdən uzaq yerdədir. Buradan çıxıb getməyə tam hazırıq. Mariya sənin kisələrinin keşiyini çəkir.

– Əgər təyyarələr bir də bu tərəflərə gəlsə, onu mağaradan çıxmağa qoymayasan ha.

– Baş üstə, *milord İngles*, – Pilar dedi. – Sənin qaraçını (onu sənə bağışlayıram) göbələk yığmağa göndərmişəm, istəyirəm ki, bişirib dovşan ətinə qatım. İndi göbələk çoxdur, dovşanları isə, məncə, bu gün yemək lazımdır, hərçənd, sabah, ya birigün onlar daha dadlı olardı.

– Hə, bu gün yesək yaxşıdır, – Robert Cordan dedi və Pilar iri əlini onun çiyinə, avtomatın qayıışı olan yerə qoydu, sonra isə əlini qaldırıb onun saçlarını qarışdırdı.

– Ay səni, *İngles*, – Pilar dedi. – Qızartma hazır olan kimi, Mariya sənin payını gətirər.

Uzaq t p dəki atıŒma, demək olar ki, kəsildi, ancaq arabir t k-t k at Œ səsləri eŒidilirdi.

– Necə bilirsən, orda hər Œey bitib? – Pilar soruŒdu.

– Yox, – Robert Cordan dedi. – AtıŒma səsindən belə görünür ki, onlara basqın ediblər, amma onlar basqının qabaĒını ala biliblər. İndi yəqin ki, süvarilər hər tərəfdən onları mühasirə ediblər, daldada gizlənib təyyarə gözləyirlər.

Pilar  z n  Primitivoya tutdu:

– İnanırsan ki, mən səni incitmək istəmirdim?

– *Va lo se*⁹², – Primitivo dedi. – Mən səndən bundan da bet rini eŒitmiŒ m, heç incim miŒ m. Çox acıdils n. Amma indi dilini dinc saxla, arvad, Kar mənim yaxın dostum idi.

– Bəs mənim yaxın dostum deyildi? Qulaq as, yastıburun. Müharibədə ürəyindən ke  ni söyləmək  tindir.  z dərdimiz  z m z  bəs el r, özgə dərdini necə  k  bilərik?

Primitivo hələ də qaŒqabaqlı idi.

⁹²Bilir m (*ispanca*)

– Sənə dərman lazımdır, – Pilar ona dedi. – Yaxşı, gedim xörək hazırlayım.

– Sən mənə o *requete*-nin sənədlərini gətirmisən? – Robert Cordan qadından soruşdu.

– Əcəb ağılsızam ha, – qadın dilləndi. – Tamam huşumdan çıxıb. – Mariya ilə göndərərəm.

İYİRMİ ALTINCI FƏSİL

Artıq saat üçə yaxın idi, təyyarələr isə hələ də görünmürdü. Günortaya kimi qar tamam əridi və qayalar günün altında qızmağa başladı. Səmada bir parça da bulud yox idi. Robert Cordan qayanın üstündə köynəksiz oturub kürəyini günə verirdi və vurulmuş süvarinin ciblərindən

tapılan məktubları oxuyurdu. Arabir başını qaldırıb vadinin o biri tərəfindəki meşənin kənarına, ondan yuxarıdakı dağların zirvələrinə baxırdı, sonra yenə məktublarla məşğul olurdu. Təzə süvari dəstələri görünmürdü. Bəzən El Sordonun düşərgəsi tərəfdən atəş səsi eşidilirdi. Lakin bu tez-tez olmurdu.

O, hərbi sənədlərdən öyrəndi ki, öldürülən süvari Navarradakı Tafalya şəhərindən imiş, iyirmi bir yaşı varmış, subay imiş, dəmirçi oğluymuş. O, “N” süvari alayından idi. Bu, Robert Cordanı təəccübləndirdi. Çünki o belə hesab edirdi ki, həmin alay şimaldadır. Gənc süvari karlist idi. Müharibənin əvvəllərində İrun uğrunda döyüşlərdə yaralanmışdı.

Yəqin ki, mən ona Pamplonada *feria*⁹³ zamanı, küçələrdə buğaların qarşısınca qaçan adamların içində rast gəlmişəm, Robert Cordan fikirləşdi. Müharibədə həmişə istədiyini yox,

⁹³Yarmarka (*ispanca*)

bir başqasını öldürməli olursan. Demək olar ki, həmişə, – o, fikrini dəqiqləşdirdi və oxumağa davam etdi.

Onun əlinə keçən ilk şəxsi məktublar çox təntənəli, çox səliqəli yazılmışdı və bu məktublarda əsasən yerli hadisələrdən söhbət gedirdi. Bunlar öldürülən gəncin bacısının məktublarıydı və Robert Cordan öyrəndi ki, Tafalyada hər şey yaxşıdır, süvarinin atası sağ-salamatdır, anası da həmişəki kimidir, ancaq bir az bel ağrısından əziyyət çəkir və bacısı əmindir ki, o da sağ-salamatdır, nisbətən təhlükədən uzaqdır; çox şaddır ki, qardaşı qırmızıları əzir və İspaniyanın onların hökmranlığından azad olmasına kömək edir. Sonra məktub yazmadığı müddətdə öldürülən və ağır yaralanan tafalyalı cavanlar sadalanırdı. Ölənlər on nəfər idi. Tafalya kimi kiçik şəhər üçün bu xeyli çoxdur, Robert Cordan fikrindən keçirdi.

Məktubda dindən çox söhbət gedirdi, bacısı yazırdı ki, müqəddəs Antoniyə, Pilarskayadakı Məryəm anaya və digər Məryəm analara dua edir ki, onun qardaşını hifz etsinlər,

rica edirdi ki, qardaşı həm də İsanın müqəddəs ürəyinin himayəsi altında olduğunu unutmasın və əmin olduğunu bildirirdi ki, qardaşı İsanın ürəyinin təsviri olan nişanı həmişə sinəsinə taxır; axı dəfələrlə – bu sözün altından xətt çəkilmişdi – sübut olunub ki, nişan taxılan yerə güllə batmır. Axırda daim onu sevən bacısı Konçanın imzası qoyulmuşdu.

Məktubun qıraqlarına azacıq ləkə düşmüşdü. Robert Cordan onu axıracan oxuyub səliqə ilə yerinə, hərbi sənədlərin yanına qoydu, eyni səliqəli xətlə yazılmış o biri məktubu açdı. Bu məktub öldürülən gəncin nişanlısından, onun *noviasından* idi, əvvəlki məktub kimi nəzakətli və təmtəraqlı yazılmışdı, lakin burada adaxlısının taleyi üçün təşviş hiss olunurdu. Robert Cordan bu məktubu da oxudu, sonra bütün məktubları və kağızları qatlayıb şalvarının dal cibinə qoydu. Qalan məktubları oxumaq istəmədi.

Deyəsən, bu gün mən bir nəcib iş görmüşəm, o düşündü. Hə, deyəsən, nəcib iş görmüşəm, – deyə fikrindən keçirtdiyini özlüyündə təsdiq etdi.

– Sən orda nə oxuyursan? – Primitivo soruşdu.

– Bu gün səhər vurduğumuz *requete*-nin məktubları və sənədləridir. Baxmaq istəyirsən?

– Mən oxuya bilmirəm, – Primitivo dedi. – Maraqlı bir şey var?

– Yox, – Cordan qısaca cavab verdi. – Hamısı şəxsi məktublardır.

– Bəs onun olduğu yerdə işlər necədir? Məktublarda bu barədə bir şey var?

– Deyəsən, o qədər də pis deyil. Onun yerliləri arasında ölənlər çoxdur.

Sonra pulemyotun necə gizlədildiyinə baxdı, qar əriyəndən sonra pulemyotun yanına düzülmüş budaqları bir qədər dəyişmək və düzəltmək lazım gəlmişdi. İndi hər şey çox təbii görünürdü. O dönüb ətrafa baxmağa başladı.

– O, hansı şəhərdəndir? – Primitivo soruşdu.

– Tafalyadan.

Di yaxşı görək, – Robert Cordan özünə dedi. Əgər mənim təəssüfimdən bir adam təskinlik tapsa, mən təəssüflənməyə hazırım. Amma çətin ki, bundan kimsə təskinlik tapsın.

Di yaxşı, qurtar, daha bəsdir, yenə özünə dedi.

Hə, qurtardım.

Lakin qurtarmaq o qədər də asan deyil. Bu vaxta qədər sən neçəsini öldürmüşən, özündən soruşdu. Bilmirəm. Sən belə hesab edirsən ki, öldürməyə haqqın var? Yox. Haqqım yoxdur, amma öldürməliyəm. Sənin öldürdülərləndən neçəsi əsl faşist idi? Çox azı. Amma onların hamısı düşmən əsgərləri idi, biz isə qüvvəyə qarşı qüvvə çıxarırdıq. Axı navarralılar sənə həmişə o biri ispanlardan daha xoş gəlirlər. Sənsə onları da öldürürsən. Elədir. İnanmırsansa, get düşərgəyə bax. Axı sən ki adam öldürməyin yaxşı iş olmadığını bilirsən, elə deyil? Elədir, bilirəm. Və bunu eləyirsən? Bəli. Və sən hələ də tam inanırsan ki, haqq işin keşiyində durmusan? Bəli.

Belə lazımdır, – o özünə dedi, həm də təskinlik üçün yox, iftixarla dedi. Mən xalqın və onun öz istədiyi idarə üsulunu seçmək hüququnun tərəfdarıyam. Amma sən adam öldürmək tərəfdarı olmamalısan. Lazım gələndə, sən adam öldürməlisən, amma öldürmək tərəfdarı olmamalısan. Əgər

sən buna tərəfdarsansa, onda hər şey lap başlanğıcdan düz deyil.

Necə bilirsən, hər halda, sən neçəsini öldürmüşən? Bilmirəm, heç bunu xatırlamaq da istəmirəm. Amma bilməyinə bilirsən də bunu? Bəli. Onda de görək neçəsini öldürmüşən? Dəqiq demək çətindir. Qatar partladanda çoxlarını öldürmüşən. Lap çoxlarını. Amma dəqiq demək çətindir. Bəs neçəsini dəqiq bilirsən? Dəqiqi iyirmidən çoxdur. Bəs onlardan neçəsi əsl faşist idi? İkisini yəqin bilirəm. Çünki Usera yaxınlığında əsir aldığımız həmin iki nəfəri mən güllələməli oldum. Bəs bu səndə ikrah oyatmırdı? Yox. Amma bundan ləzzət də almırdın, eləmi? Yox, ləzzət almadım. Qərara gəldim ki, bir də belə iş tutmayım. Mən bundan uzaq olmağa başladım. Silahsız adamları öldürməkdən uzaq durmağa başladım.

Qulaq as, – o özünə dedi. Yaxşısı budur, boşla bunu. Bu səninin özün üçün və görəcəyin iş üçün çox zərərlidir. Bu yerdə o özünə etiraz etdi: mənə yaxşı bax. Sən vacib iş görürsən və buna görə də hər vaxt hər şeyi başa düşməlisən. Mən nəzarət etməliyəm ki, səninin üçün hər şey aydın olsun.

Çünkü belə olmasa, gördüyün işi görməyə haqqın olmaz, çünki sənin gördüyün iş cinayətdir və heç kəsə başqasını candan eləməyə hüquq verilməyib, bu hüquq yalnız o halda verilə bilər ki, həmin iş daha ağır cinayətə mane olmaq xatirinə görülsün. Buna görə, çalış ki, bütün bunlar səninçün aydın olsun, özünü də aldatma.

Lakin mən öldürdüyüm adamların hesabını aparmaq istəmirəm, – o birbaşa özünə dedi. Qətiyyənlə istəmirəm, necə ki bəziləri tüfəngin qundağında cızıq çəkmək kimi murdar bir üsulla öz qənimətlərinin siyahısını tuturlar. Mənim hesab aparmamağa haqqım var, unutmamağa da haqqım var.

Yox, – o özünə cavab verdi. Sənin heç nəyi unutmamağa haqqın yoxdur. Sənin heç bir şeyə göz yummağa haqqın yoxdur. Heç bir şeyi unutmamağa, yaxud yumşaltmağa, yaxud təhrif etməyə haqqın yoxdur.

Sus, – o özünə təpindi. Sən getdikcə çox təşəxxüslü olursan.

Ya da hər hansı məsələdə sənin özünü aldatmağa haqqın yoxdur, deyib özünə etiraz etməkdə davam elədi.

Yaxşı, – yenə özünə dedi. Faydalı məsləhətlər üçün sağ ol. Hə, bəs Mariyanı sevə bilərəmmi?

Sevə bilərəm, – özünə cavab verdi.

Hətta cəmiyyətin xalis materialist konsepsiyasında məhəbbət kimi şeylərə yer olmadığını fərz etsək də, sevə bilərəm?

Sən nə vaxtdan bu cür konsepsiyalara uymusan, – özündən soruşdu. Sənin axı belə konsepsiyaya yoxdur. Ola da bilməz. Sən əsl marksist deyilsən, bunu özün də bilirsən. Sən, sadəcə olaraq, Azadlığa, Bərabərliyə və Qardaşlığa inanırsan. Sən həyata, azadlığa və xoşbəxt olmaq hüququna inanırsan. Dialektikaya varma. Bu, başqa birisindən ötrüdür, səndən ötrü deyil. Sən bunu yalnız müəyyən qədər bilməlisən ki, gülünc vəziyyətə düşməyəsən. Sən müharibəni udmaq naminə müvəqqəti olaraq çox şeydən imtina eləmişən. Əgər müharibə uduzularsa, bütün bunlar hədəyə gedəcək.

Amma sonra sən inanmadıqlarını bir kənara tullaya bilərsən. Çox şey var ki, sən bunlara inanmırsan, çox şey də var ki, inanırsan.

Daha bir məsələ. Heç vaxt məhəbbətlə əylənmə. Elə adamlar var ki, bunun nə olduğunu anlamaq səadəti onlara heç vaxt qismət olmur. Sən də əvvəllər anlamırdın, indi isə anladın. Səninlə Mariya arasında olanlar gün yarım və ya uzun illər davam etməsindən asılı olmayaraq, insanın həyatında baş verə biləsi ən əsas hadisə kimi qalacaq. Bəzi adamlar həmişə iddia edəcəklər ki, belə şey yoxdur. Çünki onlara həmin hiss nəsib olmayıb. Amma mən sənə deyirəm ki, belə bir hiss var və indi sən bu hissi yaşamısan. Hətta sabah ölməli olsan da, sənin xoşbəxtliyin bundadır.

Bəsdir ölüm haqqında bu danışıqlar, – o özünə dedi. Bizdə belə söhbətlər olmur. Belə söhbətləri bizim anarxist dostlarımız eləyirlər. İş lap çətinə düşəndə həmişə onların ağına eyni fikir gəlir: nəyisə yandırmaq və ölmək. Hər halda, qəribə düşüncə tərzidir. Çox qəribədir. Hə, belə-belə işlər, dost, görünür, bugünkü gün sakitcə keçəcək, – o özünə dedi. Saat üçə az qalıb, bir azdan nahar vaxtı çatacaq. Karın düşərgəsində yenə atışırlar, deməli, çox güman ki, onu mühasirəyə alıblar və yeni qüvvə gözləyirlər. Hərçənd, onlar da tələsməlidirlər ki, qaranlıq düşənəcən işi bitirsinlər.

Hər halda, görəsən, Karın düşərgəsində vəziyyət necədir? Sonra bizdə necə olacaqsa, indi orada elədir, ancaq gec-tezi var. Məncə, orada işlər o qədər də yaxşı deyil. Bu at məsələsində biz Karı yamanca işə saldıq. İspanca buna necə deyirlər? *Un callejon sin salida*. Çıxılmaz vəziyyət. Zənnimcə, mən bunun öhdəsindən gələ bilərdim. Sən işini gör, sonrası asandır. Amma mühasirəyə düşəndə təslim olmaq mümkündürsə, belə müharibədə iştirak etmək, görünür, çox xoşdur. *Estamos copados*. Biz mühasirədəyik. Bax, indiki müharibədə ən çox eşidilən dəhşət dolu fəryad budur. Həmin fəryaddan sonra adətən güllələnmə gəlir və təkcə güllələnmə ilə iş bitirsə, belə hesab etmək olar ki, sən bəxtin gətirib. Karın bəxti bu cür gətirməyəcək. Əgər növbə bizə çatsa, bizimki də eləcə.

Saat düz üç idi. Bu vaxt Robert Cordan uzaqdan boğuş uğultu eşitdi və başını qaldıranda təyyarələri gördü.

İYİRMİ YEDDİNCİ FƏSİL

El Sordo yüksək təpənin başında vuruşurdu. Bu təpə o qədər də xoşuna gəlmirdi; onu görəndə fikirləşmişdi ki, təpə şankra oxşayır. Lakin onun başqa çarəsi yox idi, o, təpəni hələ uzaqdan bələdləmişdi və pulemyotun ağırlığı altında əyilərək bir böyründə qumbara kisəsi, o biri böyründə disklərlə dolu kisə təpəyə doğru çapdı, pulemyotun lüləsi zora düşmüş atın belini əzirdi, arxada isə İqnasio və Xoakin çapırdılar, arabir dayanıb atır, yenə dayanıb atırdılar ki, El Sordo yerinə çatıb pulemyotu qura bilsin.

Onda hələ qar – onları güdaza verən lənətə gəlmiş qar hələ əriməmişdi. Ata güllə dəyəndə və at xırıltıyla nəfəs ala-ala, ürkə-ürkə son yoxuşu çətinliklə qalxmağa cəhd edəndə, eyni vaxtda həmin qarın üstünə öz isti, al qanını axıdanda, Kar atın belindən yerə atıldı, cilovu çiyinin üstündən keçirərək dırmaşa-dırmaşa atı da ardınca çəkdi. Çiyinlərində iki ağır kisə hər tərəfdən yağan güllənin içində o, bacardığı qədər cəld dırmaşırdı və nəhayət, atın yalından tutub özünə

sarı çəkdi, onu tez, cəld və üsullu güllə ilə vurdu, eyni zamanda onun düşəcəyi yeri elə dəqiq hesabladı ki, at başıirəli halda yerə gələrək iki qayanın arasındakı boşluğu tutdu. Sonra pulemyotu elə qurdu ki, atın belinin üstündən atəş açsın, bir-birinin ardınca iki diski atıb qurtardı; pulemyot şaqqıldayır, boş gilizlər qara sancılırdı, qızmış lülənin altında qalmış dəridən yanan tük qoxusu gəlirdi, o isə tərəninin yamacında görünən hər adamı gülləyə tuturdu ki, onları geri çəkilməyə məcbur etsin və arxada nə baş verdiyini bilmədiyindən tükləri ürpəşirdi. Onun dəstəsindəki beş adamın axırıncısı tərəninin başına qalxanda qorxu keçdi və El Sordo qalan diskləri qorumaq üçün atəşi dayandırdı.

Daha iki vurulmuş at yamacda düşüb qalmışdı, üçü də burada, tərəninin başında idi. Dünən onlar üç at qaçıra bilmişdilər, lakin səhər düşərgədə ilk həyəcan vaxtı kimsə birini yəhərsiz minmək istəyəndə at qırılıb qaçmışdı.

Tərəninin başına gəlib çıxan beş nəfərdən üçü yaralı idi. Karın ayağının yumşaq yerinə bir, sol qoluna iki güllə dəymişdi. Susuzluqdan boğazı qurumuşdu, yaralı ayağı şişmişdi, qolundakı yara şiddətli ağrı verirdi. Başı da bərk

ağrıyırdı; o, qarın üstündə uzanıb təyyarələri gözləyərkən bir ispan kəlamını xatırladı: “*Hay que tomar la tuerte como si fuera aspirina*” – yəni “Ölümü aspirin həbi kimi qəbul etmək lazımdır”. Lakin kəlamı ucadan təkrar etmədi. O, başını partladan ağrıya dözə-dözə boğazına qalxan ürəkbulanmaya məhəl qoymadan gülümsündü, əlini güclə tərپətdi və dəstəsindən sağ qalanlara tərəf boylandı.

Beş nəfərin hamısı tərپənin başında, beşguşəli ulduzun ucları kimi yerləşmişdi. Onlar dizləri və əlləri ilə torpağı eşir, gildən və daşlardan tərپəciklər düzəldirdilər ki, bunların arxasında başlarını və çiyinlərini gizlədə bilsinlər. Sonra onlar bu sığınacaqdan istifadə edərək, düzəlttikləri tərپəcikləri birləşdirməyə başladılar. On səkkiz yaşlı Xoakinin polad dəbilqəsi vardı idi, o, dəbilqə ilə yeri qazır və onu torpaqla doldurub yanındakılara ötürürdü.

Həmin dəbilqəni Xoakin qatarı partlatdıqları vaxt ələ keçirtmişdi. Dəbilqə güllə ilə deşilmişdi və onu atmadığı üçün hamı Xoakinə gülürdü. Lakin Xoakin deşiyin diş-diş olmuş kənarlarını çəkiclə hamarlamış, sonra ora taxta tıxac

vurub bayıra çıxan artıq hissəsini dəbilqənin səthi ilə bərabər qaydada kəsmişdi.

Atışma başlananda o, dəbilqəni başına elə bərk basdı ki, kəlləsi cingildədi, elə bil başına mis qazan vurdular, sonra güllələrin vıyılması, şaqqılması, zümzüməsi altında onu irəli can atmağa məcbur edən, boğazını qurudan, dizlərini taqətdən salan və nəfəsini kəsən bu son çarpışmada mindiyi at öldürülərkən, dəbilqə onun başına dözülməz ağırlıq salır və çatlamağa hazır olan alnını sanki dəmir qurşaq kimi sıxırdı.

Lakin o, dəbilqəni atmadı. Və indi Xoakin həmin dəbilqə ilə torpağı qazıyır, avtomat kimi əsl inadla işləyirdi. O hələ yaralanmamışdı.

– Axır ki, bir işə yaradı, – Kar alçaq, xırıltılı səslə dedi.

– *Resistir y fortifisar es vencer*, – Xoakin, döyüş vaxtı üçün adi olan susuzluqdan daha çox, qorxudan qurumuş dilini ağzında güclə tərpedərək dedi. Bu, İspaniya Kommunist Partiyasının şüarlarından biri idi, mənası da bu cürdü: müqavimət göstər və mövqeyini möhkəmlət, onda qalib gələrsən.

Kar çevrilib aşağı baxdı, orada böyük qayanın dalında gizlənən süvarilərdən biri atəş açmağa hazırlaşdı. Kar Xoakini çox sevirdi. Amma indi şüar vaxtı deyildi.

– Sən nə dedin?

Partizanlardan biri düzəltdiyi sığınacaqdan başını çıxartdı. O, bütün bu vaxtı üzüstə uzanıb çənəsini yerdən qaldırmadan ehtiyatla daşları düzürdü. Xoakin işdən ayrılmadan bərkiməmiş uşaq səsi ilə şüarı təkrarladı.

– Axırınıcı söz necədir? – çənəsini yerdən qaldırmayan partizan soruşdu.

– *Vencer*, – oğlan dedi. – Qalib gələrsən.

– *Mierda*⁹⁴, – çənəsini yerdən qaldırmayan partizan dedi.

– Bizə uyğun olan bir şüar da var, – Xoakin şüarları tilsim kimi söylədi. – Pasionariya deyir: diz üstə yaşamaqdansa, ayaq üstə ölmək yaxşıdır.

– Elə bu da *mierda*, – həmin adam dedi, o biri partizan isə çiyini üstündən dilləndi:

⁹⁴Zibil (*ispanca*)

– Biz isə diz üstə deyilik, qarnı üstdəyik.

– Ey, kommunist! Heç bilirsənmi ki, o Pasionariyanın eynilə sən yaşda olan oğlu hərəkatın lap başlanğıcından Rusiyadadır?

– Yalandır, – Xoakin dedi.

– *Que va*, yalandır, – partizan dedi, – bunu mənə qəribə adı olan dinamitçi söyləyib. O da sənin üzvü olduğun partiyadan idi. Nəyə görə yalan danışaydı?

– Doğru deyil, – Xoakin dedi. – O, oğlunu müharibədən qurtarmaq üçün Rusiyada gizlətməz.

Karın dəstəsindən olan o biri partizan:

– Bu saat Rusiyada olmaq istərdim, – dedi. – Bəlkə sənin Pasionariyan məni də Rusiyaya göndərəydi, hə, kommunist?

– Əgər sən öz Pasionariyana belə inanırsansa, ondan xahiş elə ki, bu saat bizi bu təpənin üstündən götürsün, – budu sarınmış üçüncü partizan söylədi.

– Səni buradan faşistlər götürəcək, narahat olma, – çənəsini yerdən qaldırmayan partizan dedi.

– Belə danışmaq yaxşı deyil, – Xoakin dedi.

– Ağzının südünü sil, ana uşağı, şlyapanda mənə torpaq ver, – çənəsini yerdən qaldırmayan partizan dedi. – Bu gün heç birimiz günəşin necə batacağını görməyəcəyik.

Kar düşünürdü: bu təpə şankra oxşayır. Yaxud yastı giləli cavan qız məməsinə, ya da vulkanın zirvəsinə. Bəyəm sən vulkan görmüsən, o düşündü. Görməmişən və heç vaxt da görməyəcəksən. Bu təpə isə, sadəcə olaraq, şankra oxşayır. Özün də vulkanları rahat burax. Vulkanlar barədə fikirləşmək artıq gecdir.

O, öldürülmüş atın yalı üstündən ehtiyatla boylandı və aşağıda, təpənin lap ayağında, qayanın dalında dərhal pulemyot şaqqıldadı və güllələr batıq bir səslə atın cəmdəyinə dəydi. Kənara sürünüb atın cəmdəyi ilə qaya arasındakı pazşəkili yarıqdan baxdı. Üç meyit yamacda, zirvəyə yaxın yerdə düşüb qalmışdı, hər üçü faşistlər pulemyot atəşi altında hücum keçən vaxtda öldürülmüşdü, lakin Kar və onun yoldaşları əl qumbaralarını faşistlərə tərəf tullayaraq və üzüaşağı gillədərək onları geri oturdular. Ölənlər çox idi, sağ qalanları isə təpənin bu tərəfindən

görmək olmurdu. Ətrafda elə bir daldalanacaq yox idi ki, hücumla keçənlər oradan zirvəyə qalxa bilsinlər. Kar bilirdi: nə qədər ki onun dörd döyüşçüsü, kifayət qədər patronu və qumbarası var, minomyot gətirməyincə onu buradan tərptəmək mümkün olmayacaq. Kar bilmirdi: bəlkə onlar La-Qranxaya minomyot dalınca adam göndəriblər. Bəlkə də heç göndərməyiblər, çünki onsuz da tezliklə təyyarələr gələcək. Artıq dörd saat idi ki, kəşfiyyat təyyarəsi onların üstündən uçmuşdu.

Bu tərpe, doğrudan da, şankra oxşayır, El Sordo fikirləşdi. Amma onlar axmaqcasına birbaşa üstümüzə gələndə, çoxunu qırdıq. Bizi belə asanlıqla tutmağı necə ağıllarına gətiriblər? Təptəzə silahlarına güvəniblər, buna görə də qət ediblər ki, daha heç nə fikirləşmək lazım deyil. Həmləyə başçılıq edən gənc zabit qumbaradan öldü, həmin qumbara gillənə-gillənə və atılıb düşə-düşə başlarını əyib yamac boyu üzüyuxarı qaçan faşistlərin üstünə gedirdi. Partlayışın sarılığında və gurultu qoparan boz tüstünün içində o, zabitin yerə necə sərildiyini gördü, o elə indi də yığıldığı həmin yerdə düşüb qalmışdı, tullanmış köhnə əsgir-üsgrü boğçasına

oxşayırdı, həmlə edənlərdən heç biri həmin yerdən bir addım da irəli gedə bilmədi. Kar meyitə baxdı, sonra nəzərlərini aşağı, o biri meyitlərə çevirdi.

Onlar cəsurdurlar, amma axmaqdırlar, o düşündü. Hər halda, indi ağıllanıblar, daha həmləyə keçmirlər, təyyarə gözləyirlər. Bəlkə də, minomyotu gözləyirlər. Minomyotu gözləsələr, yaxşıdır. Kar bilirdi ki, minomyot qurulan kimi onlar məhv olacaqlar, lakin minomyot daha təbii və sadədir, təyyarələr barədə düşünəndə isə elə hiss keçirirdi ki, sanki onu soyundurublar, hətta dərisini soyublar və o, təpənin başında lap çılpaq oturub.

Bundan da çılpaq olmaq mümkün deyil, o düşündü. Dərisi soyulmuş dovşan onunla müqayisədə elə bil ki, ayı kürkünə bürünüb. Axı təyyarələr onların nəyinə gərəkdir? Minomyotla bizim axırımıza çıxmaq daha münasibdir. Lakin onlar öz təyyarələri ilə fəxr edirlər və buna görə də mütləq təyyarələri gözləyəcəklər. Öz avtomat silahları ilə də bu cür fəxr edirlər, buna görə də belə axmaqcasına düz üstümüzdə gəldilər. Amma, görünür, minomyot gətirməyə də adam göndəriblər.

Partizanlardan biri atəş açdı. Sonra çaxmağı şaqqıldadıb tələsik bir də atdı. Kar dedi:

– Patrona qənaət elə.

– Fahişə oğlunun birisi bax, o qayanın üstünə çıxmışdı, – o, barmağı ilə göstərdi.

– Vura bildin onu? – Kar çətinliklə başını döndərüb soruşdu.

– Yox, – partizan dedi, – nacins təzədən geri çəkildi.

– Fahişənin lap yekəsi Pılardır. – Çənəsini yerdən qaldırmayan adam dedi. – Axı o yava bilir ki, burada bizim axırımıza çıxacaqlar.

– Pilar heç nə eləyə bilməz, – Kar dedi. Danışan adam onun sağlam qulağı tərəfdə uzanmışdı və Kar başını çevirmədən deyilənləri eşitdi. – O nə eləyə bilər?

– Bu axmaqlara arxadan zərbə vura bilər.

– *Que va*, – Kar dedi. – Onlar yamac boyu səpələniblər. Pilar onlara necə zərbə vura bilər? Azı yüz əlli nəfərdirlər. Bəlkə bundan da çoxdurlar.

– Əgər biz gecəyə qədər davam gətirə bilsəydik, – Xoakin dedi.

– Əgər Milad bayramı pasxaya düşsəydi, – çənəsini yerdən qaldırmayan adam söylədi.

– Əgər sənın xalanın tumanı altındakı başqa bir şey olsaydı, ona xala yox, dayı deyərdilər, – o biri partizan dilləndi.

– Çağır öz Pasionariyanı. Bizə ancaq o kömək edə bilər.

– Onun oğlu barəsində danışılanlara inanmıram, – Xoakin bildirdi. – Onun oğlu oradadırsa, deməli, oxuyur ki, təyyarəçi və ya başqa bir peşə sahibi olsun.

– Sadəcə, təhlükədən uzaqlaşdırıblar, – partizan cavab verdi.

– Dialektikanı öyrənir. Sənın Pasionariyan da orada olub. Litser də, Modesto da. Onların hamısı. Bunları mənə qəribə adı olan dinamitçi danışıb.

– Qoy oxusunlar, sonra da gəlib bizə kömək edərlər, – Xoakin söylədi.

– Qoy indi kömək etsinlər, – o biri partizan söylədi. O, atəş açıb dedi: – *Me cago en tal*. Yenə dəymədi.

– Patrona qənaət et və uzunçuluq eləmə, yoxsa susayacaqsan, – Kar dedi. – Burada su tapmaq mümkün deyil.

– Al gəldi, – partizan yanı üstə çevrilib arxasındakı şərab tuluğunun bağlandığı ipi başından aşırıdı və tuluğu Kara uzatdı. – Ağzını yaxala, qoca. Yəqin, yaranın şiddətindən susamısan.

– Hamıya az-az payla, – Kar dedi.

– Hə, onda özümdən başlayıram, – deyib tuluğun sahibi onu başqalarına ötürməzdən qabaq xeyli içdi.

– Kar, sənin zənnincə, təyyarələr nə vaxt gələr? – çənəsini yerdən qaldırmayan adam soruşdu.

– Lap elə bu dəqiqə, – Kar cavabında dedi. – Onlar çoxdan burada olmalı idilər.

– Səncə, bu it uşaqları yenə həmləyə keçəcəklər?

– Təyyarələr gəlməsə, hə.

O qət etdi ki, minomyotdan danışmağa dəyməz. Minomyot gələndə onsuz da biləcəklər.

– Allaha şükür, təyyarələri boldur. Yadına sal, dünən nə qədərini gördük?

– Lap çox idi, – Kar dedi.

Onun başı bərk ağrıyırdı, əli keyimişdi və dözülməz sancıdan qolunu tərpedə bilmirdi. Sağlam əliylə şərab tuluğunu qaldırıb uca, aydın və yay səması kimi mavi səmaya baxdı. Onun əlli iki yaşı vardı və yəqin bilirdi ki, göy üzünü görməsi sonuncu dəfədir.

Kar ölümdən zərrəcə qorxmurdu, amma onu yandıran bu idi ki, yalnız ölmək üçün yararlı olan belə bir tərpedə tələyə düşüb. Əgər o vaxt keçib gedə bilsəydik, o düşündü. Əgər biz onları tovlayıb dərəyə çəkə bilsəydik və ya özümüz vurub yola çıxsaydıq, hər şey yaxşı qurtarardı. Amma bu lənətə gəlmiş tərpe işləri korladı. Neylək, bu tərpedən mümkün qədər istifadə etmək lazımdır; deyəsən, indiyəcən ondan pis yararlanmamışıq.

Əgər o bilsəydi ki, bəşəriyyət tarixində insanlar ölmək üçün tərpedən neçə dəfə istifadə etməli olublar, bu ona çətin ki, təskinlik verəydi, çünki belə anlarda insan başqalarının onun vəziyyətinə düşərkən nələr çəkdiyini düşünmür, necə ki dünən dul qalmış qadın başqa birisinin sevimli ərini itirməsindən yüngüllük duymur.

Ölümdən qorxsan da, qorxmasan da, ölümlə barışmaq həmişə çətindir. Kar barışmışdı, amma yaşının əlli ikiyə çatmasına, üç yara almasına və mühasirəyə düşdüyünü dərk etməsinə baxmayaraq, onun barışmasında itaətkarlıq yox idi.

Fikrində öz-özünə istehza edirdi, lakin səmaya və uzaq dağlara baxa-baxa şərəbdən içir və ölmək istəmirdi. Fikirləşdi ki, əgər ölmək lazımdırsa, – ölmək isə lazımdır – onda mən ölümə hazırım. Amma ölmək istəmirəm.

Ölmək – bu sözün heç bir mənası yox idi, bu söz göz önündə heç bir mənzərə yaratmırdı, qorxu da gətirmirdi. Lakin yaşamaq – tərənin yamacında küləyin dalğalandırdığı zəmi demək idi. Yaşamaq – səmada qanad çalan qırğı demək idi. Yaşamaq – taxıl döyüləndən sonra xırmanı toz bürüyəndə və saman hər tərəfə dağılanda bir bardaq su demək idi. Yaşamaq – atın mahmızla sıxılmış böyrü, yəhərin üstünə köndələnə atılmış karabin, həm tərə, həm dəre, həm çay, həm çayın yaxası boyunca dikilən ağaclar, həm vadinin qurtaracağı, həm də onun arxasındakı dağlar demək idi.

Kar şərab tuluğunu yanındakına ötürdü və başı ilə təşəkkür elədi. Qabağa əyilib əlini ölmüş atın belinə, pulemyot lüləsinin dərinə yandırdığı yerə döydü. Hələ də yanıq tükün iyi gəlirdi. O, atı burada necə dayandırdığını, heyvanın necə titrədiyini, onların ətrafında sağdan, soldan, hər tərəfdən yağan güllələrin necə vıyıldadığını və şaqqıldadığını, atın gözləri ilə qulaqları arasındakı kəsişmə nöqtəsinə necə sərrast atəş açdığını xatırladı. Sonra at yerə sərilməyə o, arxadan heyvanın isti, tərli belinə yataraq pulemyotu qurmağa başladı, çünki aşağıdakılar artıq həmləyə keçmişdilər.

– *Eras mucho caballo*, – o dedi, bunun isə mənası belə idi: sən yaxşı at idin!

İndi Kar sağlam böyrü üstündə uzanıb səmaya baxırdı. Bir yığın boş gilizin üstündə uzanmışdı, başını qaya, bədənini isə ölmüş atın cəmdəyi qoruyurdu. Yaralı ayağı da, yaralı qolu da şişmişdi və bərk sancırdı, lakin yorğunluqdan yerindən tərpənmək istəmirdi.

– Nolub, qoca? – başqalarından daha yaxında uzanmış partizan soruşdu.

– Heç nə. Dincəlirəm.

– Yat, – o dedi. – Onlar gələndə oyadacaqlar.

Bu vaxt aşağıdan kiminsə səsi gəldi.

– Ey, quldurlar! – qayanın dalından, onlara daha yaxın pulemyotun qurulduğu yerdən çığırdılar. – Nə qədər ki, təyyarələr külünüzü göyə sovurmayıb, təslim olun!

– Nə deyir o? – Kar soruşdu.

Xoakin onun üçün təkrar etdi. Kar bir az süründü, qalxdı və yenə pulemyotun dalında uzandı.

– Ola bilsin ki, təyyarələr heç gəlməsin, – dedi, – cavab verməyin və atmayın. Bəlkə, onlar yenə həmləyə keçdilər.

Pasionariyanın oğlundan danışan adam dedi:

– Gəl onları əməlli-başlı söyüb biabır eləyək.

– Yox, – Kar dedi. – İri tapançanı mənə ver. Kimdə iri tapança var?

– Budur, məndə var.

– Ver bura!

Sonra diz üstə qalxaraq, doqquz millimetrlik iri “star”ı aldı və öldürülmüş atın yanında yerə atəş açdı, sonra gözlədi və qısa fasilələrlə daha dörd dəfə atdı. Sonra altmışa qədər

saydı və axırıncı gülləni öldürülmüş ata vurdu. O gülümsündü və tapançanı sahibinə qaytarıb pıçıltıyla dedi: “Doldur, amma qoy hamı sussun və heç kəs atmasın”.

– *Bandidos!* – aşağıdakı qayanın yanından səs gəldi.

Təpədə tam sakitlik idi.

– *Bandidos!* Nə qədər ki sizi tikə-tikə eləməyiblər, təslim olun!

– Tilova gəlir, – Kar şən halda pıçıldadı.

O, bir az da gözlədi və nəhayət, qayanın ardından bir baş göründü. Təpədən atmırdılar və baş yenə gizləndi. Kar diqqətlə baxaraq gözləyirdi, amma daha heç nə olmadı. Kar o birilərinə baxdı, onlar da hərə öz yerindən müşahidə edirdi. Onun baxdığını görüb hamı başını tərpətdi.

– Heç kəs yerindən tərpənməsin, – El Sordo pıçıldadı.

Qayanın dalından yenə səs gəldi:

– Fahişə balaları! Qırmızı əclaflar!

Kar qımışdı. O, sağlam qulağını yamaca çevirib uzanmışdı və ucadan deyilən söyüşü eşidirdi. Bu, aspirindən yaxşıdır, – o fikirləşdi. Biz nə qədər nigarançılıq çəkəcəyik? Yəni bunlar belə axmaqdırlar?

Səs yenə kəsildi və onlar üç dəqiqə heç nə eşitmədilər, heç bir hərəkət də görmədilər. Sonra yamacın yüz yard aşağısında, qayanın dalında oturmuş snayper boylanıb atəş açdı. Güllə qayaya dəydi və bərk vızıltıyla çovudu. Sonra Kar gördü ki, pulemyotun qoyulduğu sığınacaqdan bir adam çıxdı və az qala, ikiqat bükülərək snayperin gizləndiyi qayanın yanına qaçdı. O, qayanın arxasındakı çuxura girdi və gözdən itdi.

Kar boylandı. İşarə ilə ona bildirdilər ki, başqa tərəflərdən hərəkət görünmür. Kar şən halda gülümsündü və başını tərپətdi. Hə, bu, aspirindən çox yaxşıdır – o, fikrindən keçirtirdi və ancaq ovçuya bəlli olan bir sevinclə gözləməyə başladı.

Aşağıda, qayanın arxasında indicə qaçıb gələn adam snayperə deyirdi:

– Sən necə bilirsən?

– Heç nə bilmirəm, – snayper dedi.

– Tamamilə mümkündür, – qaçıb gələn adam dedi; o, zabit idi və bu hissəyə komandanlıq edirdi. – Onlar mühasirədədirlər. Ölümdən başqa heç nə gözləmirlər.

Snayper dinmədi.

– Atəşdən sonra sən bir hərəkət hiss elədin?

– Yox.

Zabit qol saatına baxdı: üçə on dəqiqə qalırdı.

– Təyyarələr bir saat əvvəl burada olmalı idi, – o dedi.

Bu vaxt qayanın arxasındakı çuxura daha bir zabit atıldı və snayper çəkildi ki, ona yer versin.

– Pako, sən necə, – birinci zabit soruşdu. – Sən buna nə deyirsən?

İkinci zabit dik yamacla üzüyuxarı qaçdığından hələ də təngnəfəs idi.

– Məncə, bu, hiylədir, – o dedi.

– Birdən hiylə olmadı? Özün fikirləş, bir dəstə ölünü mühasirədə saxlamaqla axmaq vəziyyətə düşürük.

– Biz bu gün axmaqdan da pis vəziyyətdəyik, – ikinci zabit söylədi. – Bir bu yamaca bax.

O, başını qaldırıb meyitlərlə dolu yamaca baxdı. Onun baxdığı yerdən tərənin başında ancaq qayaların ucu, atın qarnı və irəli çıxmış ayaqları, yer qazılarkən atılmış təzə torpaq görünürdü.

– Bəs minomyotlar necə oldu? – ikinci zabit soruşdu.

– Bir saatdan sonra burada olmalıdır. Bəlkə də, tez.

– Onda gözləyək. Onsuz da bəs deyincə axmaqlıq eləmişik.

– *Bandidos!* – birinci zabit ayağa durdu və qayanın dalından başını çıxararaq qəfildən bağırdı; tərənin başı ona daha yaxın göründü. – Qırmızı əclaflar! Qorxaqlar!

İkinci zabit snayperə baxıb başını tərətdi. Snayper kənara baxırdı, lakin onun dodaqları daha kip örtülmüşdü.

Birinci zabit qayanın üstündən başını dik tutub, əlini tapançanın dəstəsindən ayırmırdı, beləcə dayanıb ara vermədən söyür, təhqir yağdırırdı. Lakin tərənin başında sakitlik idi. Onda zabit qayanın dalından çıxdı və açıq yerdə üzü zirvəyə dimdik dayanıb çığırdı:

– Əgər sağsınızsa, atın, qorxaqlar! Orada fahişə qarnından çıxmış nə qədər qırmızı olsa da, heç birindən qorxmayan adamı vurun.

Belə uzun cümləni birnəfəsə bağıрмаq çox çətin idi, buna görə də zabitin sifəti qızardı, alınının damarları şişdi.

İkinci zabit – o, sakit baxışlı arıq və qarayanız, leytenant idi, nazik dodaqları, iri ağız vardı, batmış ordlarını tük basmışdı – yenə başını yırğaladı. Uğursuz hücum cəhdi indi söyüş yağdıran həmin zabitin əmri ilə başlanmışdı. Təpənin yamacında meyiti qalmış gənc leytenant, hazırda getdikcə qızıışan kapitanın söyüşlərini dinləyən leytenant Pako Berrendonun ən yaxın dostu idi.

– Bunlar həmin əclaflardır ki, mənim anamı və bacımı güllələyiblər, – kapitan dedi.

Onun qırmızı sifəti və eynən ingilissayağı kürən bığları vardı, gözləri də nəsə fərli deyildi, açıq-mavi rəngə çalırdı, kirpikləri isə sarı idi. Əgər düz onun gözlərinə baxsaydın, elə bilərdin ki, bunlar heç vaxt bir nöqtədə qovuşa bilmir.

– Qırmızılar! – kapitan çığırdı. – Qorxaqlar!

Sonra o yenə söyməyə başladı. Açıqlıqda durub, diqqətlə nişan aldı və təpənin başında görünən yeganə hədəfə – Karın ölmüş atının cəmdəyinə atəş açdı. Güllə hədəfə on beş yard qalmış torpağı göyə sovurdu. Kapitan bir də atdı. Güllə qayaya dəydi və vızıltı ilə çovudu.

Kapitan hələ də dayanıb tərənin başına baxırdı. Leytenant Berrendo o biri leytenantın tərənin başına çathaçatda düşüb qalmış meyitinə baxırdı. Snayper yerə baxırdı. Sonra o, başını qaldırıb kapitana baxdı.

– Orada bir nəfər də sağ qalan yoxdur, – kapitan dedi, – Ey! – o, snayperə dedi. – Qalx yuxarı, bax.

Snayper yenə başını aşağı saldı və heç nə demədi.

– Bura bax, eşitmirsən? – kapitan çığırdı.

– Eşidirəm, cənab kapitan, – snayper ona baxmadan cavab verdi.

– Onda qalx, tərən qalx yuxarı, – kapitan hələ də tapançanı əlində tutmuşdu. – Eşidirsən?

– Eşidirəm, cənab kapitan.

– Bəs onda nniyə getmirsən?

– İstəmirəm, cənab kapitan.

– İstəmirsən? – kapitan tapançanı snayperin belinə dirədi.

– Qorxuram, cənab kapitan, – əsgər təmkinlə cavab verdi.

Leytenant Berrendo kapitanın üzünə və qərribə gözlərinə baxıb fikirləşdi ki, o, snayperi yerindəcə güllələyə bilər.

– Kapitan Mora, – o dedi.

– Hə, leytenant Berrendo?

– Bəlkə də əsgər haqlıdır.

– Necə yəni, haqlıdır? O deyir ki, qorxur, əmri yerinə yetirməkdən imtina edir, özü də haqlıdır?

– Mən onu demirəm. Onu deyirəm ki, ola bilsin, hiylədir bu.

– Orada ancaq ölümlər qalıb, – kapitan dedi. – Bəyəm özün eşitmədin? Dedim ki, orada ancaq ölümlər qalıb.

– Siz tərənin yamacındakı yoldaşlarımızı deyirsiniz? – leytenant Berrendo soruşdu. – Mən sizin fikrinizə şərikəm.

– Pako, – kapitan dedi. – Səfeh olma. Elə bilirsən ki, Xulian səndən başqa heç kəsə əziz deyildi? Mən qırmızıları deyirəm. Bax!

Kapitan qəddini düzəltdi, ikiəlli qayadan tutdu və yuxarı dırmaşdı, o qədər də asanlıqla çıxıb bilmədi, əvvəlcə dizi üstə qalxdı, sonra ayağa durdu.

– Atın! – o çığıraraq boz qranitin üstündə dik durdu və hər iki əlini yellədi. – Atın mənə! Vurun mənə!

Təpənin başında atın cəmdəyi arxasında uzanan Kar qımışdı. Əcəb adamlardır, o düşündü. Sonra güldü, lakin o saat da gülməyini kəsdi, çünki bədəni titrəyəndə qolu sancırdı.

– Əclaflar! – aşağıdan bağırtı gəlirdi. – Qırmızı əclaflar!
Atın mənə! Vurun məni!

Kar səssiz gülərək ehtiyatla atın sağrısının yanından boylandı və qayanın üstündə durub əllərini ölçən kapitanı gördü. İkinci zabit qayanın kənarında, onunla yanaşı dayanmışdı. Snayper o biri tərəfdə durmuşdu. Kar yarıqdan gözünü çəkməyərək şən halda başını tərpətdi.

– Atın mənə! – o, astadan öz-özünə dedi. – Vurun məni!
– Bu vaxt yenə Karın çiyinləri titrədi. Gülməkdən qolu bərk sancırdı, başı isə elə bil bu saat partlayacaqdı. Lakin Kar gülməyini saxlaya bilmirdi.

Kapitan Mora qayadan endi.

– Hə, Pako, indi əmin oldun? – o, leytenant Berrendodan soruşdu.

– Yox, – leytenant Berrendo dedi.

– Belə-belə olasınız, – kapitan dedi. – Hamınız axmaq və qorxaqsız.

Snayper işini möhkəm tutaraq yenə qayanın dalına çəkildi və leytenant Berrendo onunla yanaşı çöməlib oturdu. Kapitan açıq yerdə dayanıb yenə tərənin başına ucadan söyüş yağdırırdı. Söyüş söymək üçün dünyada ispancadan rahat dil yoxdur. Bu dildə bütün ingilis söyüşləri üçün söz var. Bir çox söz və ifadələr də var ki, bunlar yalnız küfrlə qatı dindarlığın əlaqəli olduğu ölkələrdə işlədilir. Leytenant Berrendo çox dindar katolik idi. Snayper də. Onların hər ikisi Navarradan idi, hər ikisi karlist idi, amma zarafata salıb tez-tez söyüş söysələr də, lap küfr danışsalar da, di gəl, ikisi də bunu günah sayır və günahlarının bağışlanması üçün dua edirdilər.

İndi qayanın arxasında oturub kapitana baxa-baxa, onun necə çığırdığına qulaq asa-asa, hər ikisi fikrən ondan və onun sözlərindən uzaq olmağa çalışırdı. Hər ikisi, bəlkə də, ölməli olacaqları gündə, belə bir günahı boynuna götürmək istəmirdi. Belə danışmağın axırı xeyir olmayacaq, snayper

düşünürdü. Məryəm ananı bu cür dilə gətirməyin axırı xeyirə deyil. Belə sözlər heç qırmızılarının da dilinə gəlməz.

Xulianı öldürdülər, leytenant Berrendo düşünürdü. Belə bir gündə Xuan yamacda düşüb qalıb, bu işə durub söyüş yağdırır, öz küfrü ilə daha böyük bədbəxtlik gətirmək istəyir.

Bu vaxt kapitan çığırtısını kəsdi və leytenant Berrendoya tərəf döndü. Onun baxışı həmişəkindən daha qərribə idi.

– Pako, – o, qızğıncasına leytenanta üz tutdu, – biz ikimiz ora gedəcəyik.

– Mən getməyəcəm.

– Nə? – kapitan yenə əlini tapançasına atdı.

Belə hay-küyçü hərbiçilərdən zəhləm gedir, leytenant Berrendo düşünürdü. Əllərini silaha atmadan bir söz belə deyə bilmirlər. Beləsi yəqin ayaqyolunda da tapança çıxardır və özünə əmr edir.

– Əgər əmr edirsinizsə, gedərəm. Amma etirazımı bildirirəm, – leytenant Berrendo kapitana dedi.

– Tək gedəcəm, – kapitan ona dedi, – buranı qorxaqların üfunəti basıb!

O, sağ əlində tapança, mətin addımlarla yamacı qalxmağa başladı. Berrendo və snayper onu izləyirdilər. Kapitan heç bir sığınacaq axtarmadan qayalara, öldürülmüş ata, təpənin başında təzə qazılmış torpağa baxa-baxa düz irəli gedirdi.

Kar qayanın yanında, atın arxasında uzanıb, addımbaaddım yoxuşu qalxan kapitanı izləyirdi.

Ancaq biri, o düşündü. Bizə ancaq biri qismət oldu. Amma danışığından görünür ki, *caza moyordur*⁹⁵. Bir bax, necə gəlir. Gör nə heyvandır. Gör yamacla necə addımlayır. Bu daha mənim olacaq. Mən onu özümlə aparacam. O mənim yol yoldaşım olacaq. Gəl, dostum, yoldaşım, gəl. Tez gəl. Düz bura gəl. Gəl, səni burada gözləyirlər. Gəl. Yeyin gəl. Ləngimə. Birbaşa bura gəl. Yolundan sapma. Dayanma, arxadakılara baxma. Bax, belə yaxşıdır. Aşağı baxma. Nahaq başını sallayırsan. Paho, bıçığı da varmış. Necədir sizinçün? Mənim yol yoldaşımın bıçığı var. Özü də kapitandır.

⁹⁵İri heyvan (*ispanca*)

Gör necə nişanları var. Dedim axı, *caza moyordur*. Sifətdən isə xalis ingilisə oxşayır. Bir boy-buxununa bax. Sarışındır, üzü qırmızı, gözləri mavidir. Başı açıqdır, bıǵı da kürən. Gözləri mavi, yox, açıq-mavidir və nəsə birtəhərdir. Gözləri açıq-mavidir və elə bil hərəsi bir yana baxır. Bir az da yaxın gəl. İndi dayan. Hə, dostum, yoldaşım. Al gəldi, dostum, yoldaşım.

El Sordo yavaşca tətiiyi basdı və üç dəfə çiyinə təpdi; üçayaqlı əl pulemyotundan atanda həmişə bərk təpir.

Kapitan yamacda üzüaşaǵı uzanmışdı. Sol əli qatlanıb altında qalmışdı. Tapança tutmuş sağ əli qabaǵa uzanmışdı. Aşaǵıda hər tərəfdən tərənin başına güllə yağdırırdılar.

Qayanın arxasında büzüşüb qalan, bu saat atəş altında açıq yerdən necə qaçıb gedəcəyini düşünən leytenant Berrendo Karın yuxarıdan gələn boǵuq səsini eşitdi.

– *Bandidos!* – o çığırırdı. – *Bandidos!* Atın mənə! Vurun məni!

Kar tərənin başında pulemyotunun arxasına yataraq elə gülürdü ki, bütün sinəsi ağrıyır, elə gülürdü ki, sanki bu saat başı iki bölünəcəkdi.

– *Bandidos!* – yenə gülə-gülə çığırdı. – Vurun məni, *bandidos!*

Sonra şən halda başını tərپətđi. Fikirləşdi ki, eybi yoxdur, yol yoldaşlarımız çox olacaq. O, hələ ikinci zabiti də yerə sərməyə çalışacaq, qoy bir qayanın arxasından çıxsın. Gec-tez oradan çıxmalı olacaq. Kar bilirdi ki, zabit qayanın ardından komandanlıq edə bilməz və onu vurmaq üçün fürsət gözləyirdi.

Bu vaxt tərپənin başında olanlar yaxınlaşan təyyarələrin səsinə eşitdilər.

El Sordo bunu eşitmədi. O, pulemyotu qayanın uzaq küncünə tuşlayır və fikirləşirdi: o qaçanda, mən atəş açacam, buna görə də hazırlaşmalıyam. Yoxsa gülləm boşa çıxar. Qaçanda, kürəyindən vurmaq olar. Bir az kənarı, qabağını nişan almaq olar. Ya da onun bir az qaçmasına imkan verib qabağı nişan almaq və atmaq olar. Bu vaxt o hiss etdi ki, kimsə çiyinə toxunur, dönüb baxanda Xoakinin qorxudan

ağarmış sifətini gördü, onun göstərdiyi tərəfə baxanda yaxınlaşmaqda olan üç təyyarəni gördü.

Elə həmin bu anda leytenant Berrendo qayanın dalından sıçradı və başını əyib, ayaqlarını ata-ata yamacla aşağı, pulemyotun gizlədildiyi sığınacağa sarı qaçdı.

Başı təyyarələrə qarışan El Sordo onun necə qaçdığını görmədi.

– Kömək elə, onu buradan çıxardım, – o, Xoakinə dedi və oğlan atla qayanın arasında sıxılıb qalan pulemyotu çəkib çıxartdı.

Təyyarələr yaxınlaşmaqda idi. Onlar eşalon sırasıyla uçur və hər saniyə iriləşib daha böyük görünürdülər, gurultuları da getdikcə artırdı.

– Arxası üstə uzanıb atəş açın, – Kar dedi. – Qabağı nişan alın.

O bircə an da təyyarələrdən gözünü çəkmirdi.

– *Cabrones! Hijos de pita!* – dalbadal söydü. – İqnasio, pulemyotu oğlanın çiyinə qoy, – dedi. – Sən isə, Xoakin, yerində otur və tərپənmə. Aşağı əyil. Bir az da. Yox, lap aşağı.

O, arxası üstə uzanıb getdikcə yaxınlaşan təyyarələri nişan alırdı.

– İqnasio. Üçayağı tut mənimçün.

Üçayağın ayaqları Xoakinin çiyinlərindən sallanmışdı, lülə isə titrəyirdi, çünki oğlan getdikcə güclənən uğultunu eşitdikcə canına düşən titrəməni saxlaya bilmirdi.

İqnasio qarnı üstə uzandı, yaxınlaşan təyyarələri görmək üçün ancaq başını qaldırdı, pulemyotu yaxşı tutmaqdan ötrü üç ayağın üçünü də bir yerə yığdı.

– Çox əyil! – o, Xoakinə dedi. – Qabağa əyil!

“Pasionariya deyir: ayaq üstə ölmək daha yaxşıdır... – Xoakin fikrən təkrar etdi, uğultu isə getdikcə artırdı. Birdən özü öz sözünü kəsdi: – Ey Tanrının bakirə anası, ey məsum Həzrəti-Məryəm! Tanrının özü sənindir. Mübarək bətnindən biz bəndələrə xilaskar Həzrəti-İsanı sən əta etmişən. Ey Tanrının bakirə anası, biz günahkar bəndələrin bağışlanması üçün indi və ölüm ayağında dua elə. Amin. – Sonra yenidən başladı: – Ey Tanrının bakirə ançası, ey Müqəddəs Məryəm... – amma dili qəfildən dolaşdı, çünki uğultu qulaqbatırıcı gurultuya keçdi və Xoakin tələsə-tələsə

tövbə duasının sözlərini bir-birinin ardınca söylədi: – İlahi, bağışla ki, avamlığımdan sənin barəndə küfr danışıbmışam...”

Bu vaxt onun lap qulağının dibində gurultu qopdu və qızmış lülə çiyinini yandırdı. Sonra yenə gurultu qopdu, pulemyot atəşindən qulaqları tamam batdı. İqnasio var gücüylə üçayağı aşağı basır, qızmış lülə Xoakinin belini lap bərk yandırdı. İndi hər tərəfi nəriltili-gurultu səsləri bürümüşdü və Xoakin tövbə duasının qalan sözlərini xatırlaya bilmirdi.

O ancaq bunu xatırlayırdı: ölüm ayağında. Amin. Ölüm ayağında. Amin. Ölüm ayağında. Amin. O birilər hamısı atırdı. İndi və ölüm ayağında. Amin.

Sonra pulemyotun gurultusu ardınca fit səsi eşidildi, bu səsdən hava yarıldı və qırmızı-qara uğultuda altındakı torpaq ləngər vurdu, sonra isə qabararaq onun üzünə dəydi, sonra hər tərəfdən gil parçaları və daş qırıntıları yağdı, İqnasio onun üstündə uzanmışdı, pulemyot da onun üstündə qalmışdı. Amma ölməmişdi, çünki yenə fit səsi eşidildi və uğultudan torpaq yenə ləngər vurdu. Sonra bir də fit səsi

eşidildi və yer onun altından qaçdı, təpənin bir tərəfi havaya uçdu, sonra isə yavaş-yavaş yatdı və onların üstünü örtüdü.

Təyyarələr üç dəfə qayıdıb təpənin başını bombaladı, lakin oradakıların heç biri daha bunu bilmədi. Sonra onlar təpənin başına pulemyotdan atəş açdılar və uçub getdilər. Onlar sonuncu dəfə təpənin üstünə şığıyarkən, başdakı təyyarə qanadını əyərək döndü, o biri iki təyyarə də beləcə döndü və hər üç təyyarə paz şəklində düzülüb Seqoviya istiqamətində gözdən itdi.

Leytenant Berrendo təpənin başını fasiləsiz atəş altında saxlayaraq, bombaların açdığı çuxurlardan birinə patrul göndərdi ki, zirvəyə qumbara atmaq asan olsun. O, risk etmək istəmirdi – birdən kimsə sağ qalıb bu qarmaqarışıqlıqda yuxarıda onları gözləyər – o özü də at cəmdəklərinin, daşların, qırıntıların, dinamit qoxusu verən qazılmış torpağın arasına dörd qumbara atdı və yalnız bundan sonra çuxurdan çıxıb baxmağa getdi.

İqnasionun bədəninin ağırlığı altında huşunu itirmiş gənc Xoakindən başqa təpənin başında hamı qırılmışdı. Oğlanın burnundan və qulaqlarından qan gəlirdi. Hər tərəf gurultuya

qərq olandan və partlayan bomba onu yerə sərəndən bəri Xoakin heç nə görmür, heç nə hiss etmirdi. Leytenant Berrendo xaç çəkdi, tapançanı oğlanın peysərinə dayayıb tez və ehmallica – əgər belə sərt hərəkətə ehmallica demək mümkündürsə – onu vurdu, Kar da atı belə vurmuşdu.

Leytenant Berrendo təpənin başında dayanıb aşağı, yoldaşlarının meyitləri səpələnmiş yamaca baxdı, sonra başını qaldırıb uzaqlara, Kar bu təpədə gizlənənə qədər onu qova-qova gəldikləri yerlərə baxdı. O, döyüşün bütün mənzərəsini xatirində canlandırırdı və sonra əmr etdi ki, öldürülmüş süvarilərin bütün atlarını yuxarı gətirsinlər və meyitləri yəhərlərə köndələn bağlasınlar ki, bunları La-Qranxaya aparmaq mümkün olsun.

– Bunu da götürün, – dedi. – Bax, bunu, əlində pulemyot olanı. Çox güman ki, Kar elə odur. Hamısından yaşlıdır, özü də pulemyotdan atəş açırdı. Başını vurulub pançoyna bükülsün. – Birdəqiqətlik fikrə gedəndən sonra əlavə elədi: – Hə, mənəcə, bütün başları götürmək lazımdır. Aşağıdakıları da, hücum etdiyimiz yerdə olanları da. Tüfəng-tapançaları yığın, pulemyotu yəhərə bağlayın.

Sonra o, birinci həmlə zamanı öldürülmüş leytenantın cəsədinə yanaşdı. Meyitə baxdı, amma toxunmadı.

Que cosa mas mala les la guerra, leytenant Berrendo öz-özünə dedi, bunun da mənası belə idi: müharibə necə də pis şeydir.

Sonra yenə xaç çəkdi və təpədən enərkən öldürülmüş yoldaşının ruhunu şad etmək üçün beş dəfə “Həzrəti-İsa”, beş dəfə də “Həzrəti-Məryəm” duasını oxudu. O öz əmrinin yerinə yetirilməsində iştirak etmək istəmədi.

İYİRMİ SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Təyyarələr uçub gedəndən sonra Robert Cordan və Primitivo yenə atəş səsləri eşitdilər və Robert Cordana elə gəldi ki, təzədən öz ürəyinin döyüntüsünü eşidir. Onun görə

bildiği axırıncı dağın üstünü tüstü bürümüşdü, səmada uzaqlaşan təyyarələr isə üç nöqtə kimi görünürdü.

Yəqin ki, öz süvarilərini bombardman ediblər, El Sordo və onun adamlarına heç toxunmayıblar, Robert Cordan öz-özünə söyləndi. Bu zəhrimar təyyarələr ancaq vahimə törətməyi bacarırlar, heç kəsi öldürə bilmirlər.

Primitivo atışmanın boğuş səsinə dinləyərək:

– Onlar hələ də vuruşurlar, – dedi.

Bombardman vaxtı o, hər zərbdən diksinirdi və indi ara vermədən qurumuş dodaqlarını yalayırdı.

– Əlbət ki, vuruşurlar, – Robert Cordan dedi. – Axı təyyarələr heç kəsi öldürə bilmir.

Bu vaxt atışma kəsildi və o daha atəş səsi eşitmədi. Leytenant Berrendonun tapançasının səsi bura gəlib çatmırdı. Atəşin kəsilməsinin ilk anları onu narahat etmədi. Lakin sükut uzandıqca o, ürəyinin sıxıldığını hiss etməkdəydi. Sonra qumbara partlayışlarının səsinə eşitdi və bir anlığa ürəyi yerinə gəldi. Amma yenə sakitlik çökdü, səs-səmir kəsildi və indi o başa düşdü ki, hər şey bitib.

Mariya düşərgədən gəlib çıxdı, qalaylı vedrədə göbələk sousu ilə dovşan qızartması, balaca torbada çörək, tuluqda şərab, dörd qalaylı nimçə, iki parç və dörd qaşığı gətirdi. Qız pulemyotun yanında dayandı və iki nimçəyə ət çəkdi – birini Aqustin üçün, digərini Anselmonu əvəz edən Eladio üçün, iki parç da şərab tökdü.

Robert Cordan bir əlində vedrə tutmuş çiyli torbalı qızın qırılmış başı günəşdə parıldaya-parıldaya onun yanına, müşahidə postuna necə cəldliklə dırmaşdığına baxırdı. O, bir az aşağı enib qızdan vedrəni aldı və sonuncu yoxuşu çıxmaqda ona kömək etdi.

– Təyyarələr niyə gəlmişdi? – qız soruşdu və təlaşla ona baxdı.

– Karı bombalamaq üçün.

O, vedrənin qapağını götürüb, özü üçün dovşan ətindən çəkdi.

– Onlar hələ də atışirlar?

– Yox. Hər şey bitdi.

– Oh, – deyə qız dodağını dişləyib uzaqlara baxdı.

– Mən nəsə yemək istəmirəm, – Primitivo dedi.

– Hər halda, ye, dostum, – Robert Cordan ona dedi.

– Boğazımdan keçmir.

Robert Cordan tuluğu ona uzadıb:

– İç, – dedi, – sonra yeyərsən.

– El Sordodan sonra heç həvəsim qalmayıb, – Primitivo başını buladı. – Özün ye. Mənim heç həvəsim yoxdur.

Mariya ona yanaşdı, boynunu qucaqlayıb öpdü.

– Ye, dost, – qız dedi. – Gərək qüvvəmizi qoruyaq.

Primitivo üzünü ondan çevirdi. Tuluğu alıb başını qaldırdı, şərabı birbaşa boğazına tökərək bir neçə qurtum içdi. Sonra nimçəyə ət çəkib yeməyə başladı.

Robert Cordan Mariyaya baxıb başını yırğaladı. Qız yanaşı əyləşib onun çiyinini qucaqladı. Onlardan hər biri başqasının nə duyduğunu bilirdi. Beləcə oturmuşdular, Robert Cordan tələsmədən dovşan ətindən yeyirdi, göbələk sousu ona ləzzət verirdi, yeməyin üstündən şərab içirdi. Hamısı dinməzəcə əyləşmişdilər.

– Mariya, əgər istəyirsənsə, burada qala bilərsən, – yemək mərasimi qurtarandan sonra Robert Cordan qıza dedi.

– Yox, – Mariya dedi. – Gərək Piların yanına qayıdım.

– Burda da qala bilərsən. Mənim fikrimcə, daha elə bir şey olmayacaq.

– Yox. Gərək Piların yanına qayıdım. O mənə öyüd-nəsihət verir.

– Neyləyir?

– Öyüd-nəsihət verir. – Qız gülümsündü və sonra onu öpdü. – Bəyəm bilmirsən kilsədə necə öyüd-nəsihət verirlər?

– O qızardı. – Pilar da belə eləyir. – Yenə qızardı. – Ancaq başqa nəsihət verir.

– Elə isə get, onun nəsihətlərinə qulaq as, – o, Mariyanın başını sığalladı.

Qız yenə ona baxıb gülümsündü, sonra Primitivodan soruşdu:

– Sənə oradan bir şey gətirmək lazım deyil ki?

– Yox, qızım, – Primitivo dedi.

Onların hər ikisi görürdü ki, Primitivo hələ özünə gəlməyib.

– *Salud*, dost, – qız ona dedi.

– Bura bax, – Primitivo dedi. – Mən ölümdən qorxmuram, amma onları orada tək qoymaq... – O qəhərləndi.

– Bizim başqa çarəmiz yox idi, – Robert Cordan dedi.

– Bilirəm. Amma, hər halda...

– Bizim çarəmiz yox idi, – Robert Cordan təkrar elədi. –

Daha bu barədə danışmasaq yaxşıdır.

– Hə. Amma onlar tək qaldılar, bizdən də heç bir kömək görmədilər.

– Bu barədə danışmasaq yaxşıdır, – Robert Cordan yenə təkrar söylədi. – Sən isə, *guapa*, get, nəsihətə qulaq as.

O, qızın iri daşların arasından keçərək aşağı necə düşməsinə baxırdı. Zirvələri seyr edə-edə xeyli beləcə oturub düşündü.

Primitivo onunla söhbətə başlamaq istədi, amma o cavab vermədi. Günün altında isti idi, amma Robert Cordan istini hiss etmir və oturduğu yerdən dağların yamacına, dik yamac boyunca cərgələnən şam ağaclarına baxırdı. Bir saat beləcə ötdü, günəş ondan sol tərəfə keçdi, bu vaxt o, uzaq zirvədəkiləri gördü və binoklu gözünə tutdu.

Əvvəlinci iki atlı yaşıl yamaca çıxanda, onların atları balaca oyuncaqlar kimi görünürdü. Sonra daha dörd atlı sıra ilə geniş yamaca çıxdı və nəhayət, o, binoklda əsgərlərin və atların qoşa cərgəsini aydın gördü. Cərgəyə baxdıqca qoltuğunun altının necə tərlədiyini və tərini böyürləri ilə aşağı axdığını hiss etdi. Cərgənin başında atlı gedirdi, ardınca da daha bir neçə adam gəlirdi. Sonra yəhərə köndələn bağlanmış yükü aparən atlar gedirdi. Sonra daha iki atlı gəlirdi. Sonra belində yaralıları aparən atlar gəlirdilər, yanlarıncə da onları müşayiət edənlər addımlayırdı. Cərgənin axırında daha bir neçə atlı gəlirdi.

Robert Cordan onların yamacla aşağı necə endiklərinə, qalın meşəyə necə çəkildiklərinə baxırdı. Məsafə xeyli uzaqdı, belə uzaq məsafədən o, atlardan birinin üstündəki yükü – hər iki ucundan və daha bir neçə yerdən bağlanmış iplərin arasından dolu noxud qıçası kimi qabarmış pançonu görə bilmədi. Bürmələnmiş panço yəhərin üstünə köndələn qoyulmuşdu və ucları üzəngiyə bağlanmışdı. Onun yanında Karın atəş açdığı pulemyot gözə dəyirdi.

Kəşfiyyatçıları qabağa göndərən və cərgənin başında gedən leytenant Berrendo heç bir iftixar duymurdu. O, döyüşdən sonra özündə bir daxili boşluq hiss etməkdəydi. Fikirləşirdi ki, baş kəsmək vəhşilikdir. Lakin maddi dəlillər və ölənlərin şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək də vacibdir. Onsuz da məni çox danlayacaqlar, amma kim bilir, bu başları gətirməyim bəlkə onların xoşuna gələcək? Axı onların arasında elələri var ki, bu cür işləri çox bəyənilir. Ola bilər ki, başları Burqosa göndərsinlər. Hə, bu vəhşilikdir. Təyyarələr isə – bu artıq *muchos* idi. Son dərəcə. Son dərəcə. Amma bizdə Stoks minomyotu olsaydı, hər işi özümüz görərdik, demək olar ki, heç itki də verməzdik. Mərmiləri daşımaq üçün iki qatır və yəhərinə minomyot bağlanmış bir qatır bəsimiz idi. Onda biz əsl ordu olardıq. Minomyot, üstəgəl bütün bu avtomat silahlar. Sursat daşıyan daha bir qatır; yox, iki qatır. Bəsdir, o özünə dedi. Onda daha bu süvari dəstəsi olmazdı. Bəsdir. Sən bütöv bir ordu arzulayırsan. Bir az da keçsə, könlündən dağ artilleriyası keçəcək.

Sonra o, tƏpƏdƏ hƏlak olan Xulianı dŐşündü. BƏli, Xulian hƏlak oldu vƏ indi onu birinci vzwodda yƏhƏrin üstündən aşırib aparırlar. Leytenant Berrendo günƏşin işıqlandırdığı yamacı arxada buraxaraq alaqaranlıq meşəyə girdi, şam ağaclarının alaqaranlığında Xulian üçün dua etdi.

– Müqəddəs ana, mərhəmət çeşməsi, – deyib duasına başladı, – həyatımızın ümidi, bizim təsəllimiz. Dərdimizi, möhnətimizi sənə söyləyirik, sənə dua edirik...

Leytenant Berrendo dua edirdi, atlar isə nallanmış ayaqları ilə asta-asta şam yarpaqlarının üstündən keçirdi, ağacların gövdələri arasından süzülən günəş şüaları lap elə bil kilsədəki sütunların arasından düşürdü, o isə Xulian üçün dua oxuyur və qabağa, ağaclığa baxa-baxa gözləri ilə irəlidəki kəşfiyyatçılarını axtarırdı. Onlar meşədən La-Qranxaya gedən yola çıxdılar və at ayaqlarının qopardığı tozun içində irəlilədilər. Toz yəhərlərə, üzüaşağı köndələn bağlanmış meyitlərin üstünə yatırdı, yaralıları və onlarla yanaşı gedənləri də qalın toz basmışdı.

Anselmo da onları bu yolda, qaldırdıqları tozun arasından gördü. O, meyitləri və yaralıları saydı, Karın

pulemyotunu da tanıdı. Üzəngilərə bağlanmış və yüyənindən tutub aparılan atın ayaqlarına dəyən bu bağlamada nə olduğunu həmin vaxt başa düşmədi, amma sonra, hava qaralanda düşərgəyə gedən yolun üstündəki yüksəkliyə, Karın atışdığı təpəyə qalxanda, pançodan düzəldilmiş uzun bağlamada nə olduğunu dərhal anladı. Qoca qaranlıqda Karın yanında olanları tanıya bilmədi, amma cəsədləri saydı və geriyə, Pablonun düşərgəsinə qayıtdı.

Anselmo qaranlıqda tək-tənha addımlayırdı, lap indicə gördüyü bomba çalalarından və təpənin başından gözləri önündə açılan mənzərədən sonra o, qəlbini bürüyən vahiməni hiss edərək sabahkı günlə bağlı bütün fikirləri özündən uzaqlaşdırmağa səy edirdi. Odur ki, tələsə-tələsə addımlayır və bu xəbəri düşərgəyə mümkün qədər tez çatdırmağa çalışırdı. Özü də gedə-gedə həm Karın, həm də onun dəstəsində olanların ruhuna dua oxuyurdu. Hərəkət başlanandan bəri qoca ilk dəfə idi ki, dua edirdi: müqəddəs məsum qadın, sənin mərhəmətin sonsuzdur.

Lakin o, sabahkı günlə bağlı fikirləri özündən uzaqlaşdırma bilmədi və fikirləşdi ki, *İngles* mənə nə desə,

hamısını yerinə yetirəcəm, necə desə, o cür də eləyəcəm. İlahi, amma elə et ki, mən həmişə onun yanında olum və elə et ki, onun sərəncamları dəqiq olsun, çünki təyyarələrdən bizi bombalasa, mən özümü ələ ala bilməyəcəyəm. İlahi, mənə kömək ol ki, sabah ölüm ayağında özümü kişi kimi aparım. İlahi, kömək elə ki, sabah məndən nə tələb olunacaqsa, başa düşüm, anlayım. İlahi, mənə kömək elə ki, ayaqlarım sözümlə baxsın, təhlükə anında qorxub qaçmayım. İlahi, mənə kömək elə ki, sabah döyüş vaxtı özümü kişi kimi aparım. İlahi, indi ki mən səndən kömək diləyirəm, məni diləyimə çatdır, özün bilirsən ki, boş yerə səndən heç nə istəməyərəm və bir də səndən heç nə ummayacam.

Qaranlıqda gedə-gedə oxuduğu duadan bir yüngüllük duydu. İndi o inanırdı ki, sabah özünü əsl kişiyyə layiq olan kimi aparacaq. Yamacla aşağı enərkən Anselmo yenə Kar üçün və onun adamları üçün dua etdi və çox keçmədən yuxarı posta çatdı. Orada Fernando onu səslədi.

– Mənəm, – qoca cavab verdi. – Anselmoyam.

– Yaxşı, – Fernando dedi.

Hər ikisi qaranlıqda, böyük qayanın altında dayanarkən o, Fernandodan soruşdu:

– Karın başına gələnləri bilirsən?

– Bəs necə, – Fernando cavab verdi. – Pablo hamısını bizə danışdı.

– Pablo orada olub?

– Bəs necə, – Fernando küt bir inadla təkrar etdi. – Süvarilər uzaqlaşan kimi Pablo təpəyə gedib.

– O danışdı ki...

– O hər şeyi bizə danışdı, – Fernando cavab verdi. – Bu faşistlər əsl vəhşidirlər! Biz elə etməliyik ki, İspaniyada belə vəhşilər olmasın. – Fernando ani susandan sonra acı-acı dedi: – İnsan ləyaqəti onlara yaddır.

Anselmo qaranlıqda qımışdı. Bir saat əvvəl o heç təsəvvür edə bilməzdi ki, haçansa yenə gülümsəyəcək. Fikirləşdi ki, bu Fernando da əcəb qəribə adamdır.

– Hə, – o, Fernandoya dedi. – Onlara çox şey öyrətmək lazımdır. Bütün təyyarələrini, bütün avtomatlarını, bütün tanklarını, bütün toplarını onların əlindən almaq, hamısına insan ləyaqətini öyrətmək lazımdır.

– Tamamilə doğrudur, – Fernando dedi. – Şadam ki, mən deyənlə razısan.

Anselmo Fernandonu öz ləyaqətilə tək buraxıb, mağaraya tərəf getdi.

İYİRMİ DOQQUZUNCU FƏSİL

Anselmo mağaraya girəndə Robert Cordan taxta stolun dalında, Pablo ilə üzbəüz əyləşmişdi. Stolun ortasına bir qab şərab, hərənin də qabağına bir parç qoyulmuşdu. Robert Cordan qeyd dəftərçəsini çıxarıb karandaşı əlində tutmuşdu. Pilar və Mariya gözə dəymirdilər, onlar mağaranın o başına çəkilmişdilər. Anselmo bilmirdi ki, Pilar qızı ora qəsdən aparıb; aparıb ki, qız stolun arxasındakı söhbəti eşitməsin və Piların burada olmaması ona qəribə gəlirdi.

Anselmo mağaraya girəndə Robert Cordan başını qaldırıb ona baxdı. Pablo dinməzəcə oturmuşdu. Gözlərini şərab dolu qaba diksə də, qabı görmürdü. Anselmo Robert Cordana dedi:

– Mən oradan, yuxarıdan gəlirəm.

– Pablo hamısını bizə danışib, – Robert Cordan ona cavab verdi.

– Orada altı meyit var, başlarını isə özləriylə aparıblar, – Anselmo dedi. – Mən ora çatanda artıq qaranlıq idi.

Robert Cordan başını tərpətdi. Pablo şərab dolu qaba baxıb susurdu. Onun sifətində heç bir ifadə duyulmurdu, xırda donuz gözləri isə şərab qabına elə baxırdı ki, guya bunu ömründə birinci dəfə görürdü.

– Əyləş, – Robert Cordan Anselmoya dedi.

Qoca, üstünə dəri çəkilməmiş kətildə oturdu və Robert Cordan əyilib stolun altındakı şüşəni – Karın hədiyyəsini çıxartdı. Orada ancaq yarıya qədər viski qalmışdı. Robert Cordan əlini parça uzatdı, ora viski töküb parçanı Anselmonun qabağına çəkdi.

– İç, qoca, – dedi.

Pablo gözünü qabdan çəkib düz Anselmonun üzünə baxdı və o içəndən sonra yenə gözünü şərab dolu qaba zillədi. Viskini içən Anselmo burnunun, gözlərinin, ağzının göynədiyini hiss etdi, sonra isə mədəsini xoş, sakitləşdirici bir hərarət bürüdü. O, əliylə ağzını sildi. Sonra Robert Cordana baxıb dedi:

– Bir az da olarmı?

– Əlbət ki.

Robert Cordan qaba viski tökdü və bu dəfə parçı stolun üstündə sürüşdürmədi, qaldırıb qocaya verdi. Viski Anselmonu daha göynətmədi. Fizioloji məhlul çoxlu qan itirmiş adamı cana gətirən kimi, viski də Anselmonu canlandırdı. Qoca yenə şüşəyə baxdı.

– Bu da sabaha qalsın – Robert Cordan dedi. – Hə, qoca, danış görək yolda nə gördün?

– Çoxlu maşın gördüm, – Anselmo dedi. – Hamısını mənə dediyin kimi yazmışam. İndi mən orada adam qoymuşam, qadındır. Bir azdan gedib öyrənəcəm.

– Bəs tankvuran toplar görmədin? Onların rezin təkərləri var, lülələri də uzundur.

– Hə, dörd yük maşını keçdi. Hərəsində də belə bir top vardı, üstdən şam budaqlarıyla örtülmüşdü. Hər topun yanında isə altı əsgər.

– Deməli, dörd top? – Robert Cordan ondan soruşdu.

– Hə, dörd, – Anselmo bunu kağızına baxmadan dedi.

– Yaxşı. Bəs sonra nə gördün?

Robert Cordan Anselmonun yolda gördükləri barədə dediklərinin hamısını yazırdı. Oxumaq və yazmaq bilməyən adamlara məxsus gözəl hafizəsi olan Anselmo hər şeyi başdan ayağacan danışdı. O danışdıqca Pablo iki dəfə qabdan özünə şərab süzdü.

– Bir də süvariləri gördüm, onlar Karın düşərgəsi olan tərəfdən La-Qranxaya getdilər, – Anselmo sözünə davam etdi.

Sonra o neçə yaralı olduğunu və atlarla nə qədər meyit aparıldığını söylədi.

– Yəhərlərdən birinin üstündə bağlama vardı, onda mən bağlamada nə olduğunu başa düşmədim. Amma indi bilirəm ki, onun içindəki kəsik başlar imiş, – o, birnəfəsə söylədi. – Süvari eskadronu. Tək bir zabit qalmışdı. Səhər biz

pulemyotun yanında uzandığımız vaxt gördüyümüz zabit deyildi. Onu yəqin ki, vurublar. Ölənlərin arasında iki zabit var, bunu qollarındaki nişanlardan bildim. Onlar üzüqoylu yəhərlərin üstündən aşırılmışdı, əlləri asılı qalmışdı. Kəsik başların asıldığı yəhərə Karın *maquinasını* bağlamışdılar. Lüləsi əyilmişdi. Vəssalam.

Qoca sözünü bitirəndə Robert Cordan dedi:

– Bu da kifayətdir – və parçla özünə şərab götürdü. – Səndən başqa kim cəbhə xəttindən Respublika ərazisinə keçib?

– Andres və Eladio.

– Onlardan hansı daha etibarlıdır?

– Andres.

– Navaserradaya gedib çıxmaqçün ona nə qədər vaxt lazım olar?

– Yük aparmasa və ehtiyatla getsə – üç saat, əgər bəxti gətirsə. Mənim səninlə gəldiyim yol başqa idi, daha uzun, amma daha təhlükəsiz yol idi, axı biz sənin materiallarını gətirirdik.

– O, yəqin gedib çıxıb bilər?

– *No se*, heç nəyin yəqinliyini demək olmaz.

– Sən də deyə bilməzsən?

– Yox.

Deməli, məsələ aydındır, Robert Cordan düşündü. Əgər o desəydi ki, yəqin gedib çıxsa bilər, mən də yəqin ki, onu başqa yerə göndərərdim.

– Andres bu işin öhdəsindən sən kimi gələ bilər?

– Gələr, bəlkə daha yaxşı gələr. O cavandır.

– Amma nə olursa olsun, bunu ora çatdırmaq lazımdır.

– Bir qəziyyə olmasa, çatdırar. Əgər olsa, nə eləyək, hər adamın başına qəziyyə gələ bilər.

– Mən məlumat yazıb onunla göndərəcəm, – Robert Cordan dedi. – Mən başa salaram ki, generalı harada tapsın. O, diviziyanın *Estado Mayorunda*⁹⁶ olacaq.

– Onun bu diviziyalardan başı çıxmaz, – Anselmo dedi. – Mən özüm də həmişə çaşıram. Görək generalın familiyasını və onu necə tapmağı deyəsən.

⁹⁶Qərargah (*ispanca*)

– General elə orda, diviziyanın Estado Moyorunda olacaq.

– Bəyəm bu yer bəlli deyil?

– Yer bəllidir, qoca, – Robert Cordan tələsik izah etdi. – Amma general hər dəfə təzə yer seçir, döyüş ərəfəsində orada mənzil-qərargah düzəldir.

– Bəs onda bu yer haradadır?

Anselmo yorulmuşdu və yorğun olduğundan deyiləni heç cür başa düşə bilmirdi. Bir də ki “briqada”, “diviziya”, “ordu korpusu” kimi sözlər həmişə onu çaşdırırdı. Əvvəlcə kolonlar vardı, sonra alaylar oldu, sonra da briqadalar yarandı. İndi isə həm briqadalar, həm də diviziyalar var. O heç nə başa düşmürdü. Müəyyən bir yer göstərəydilər.

– Sən tələsmə, qoca, – Robert Cordan dedi. O bilirdi ki, əgər Anselmonu düzgün başa sala bilməsə, Andres də heç nə başa düşməyəcək. – Diviziyada Estado Moyor elə bir yerdir ki, onu general özü seçir və oradan komandanlıq edir. O,

diviziyaya komandanlıq edir, diviziya isə iki briqadadan ibarətdir. Mən bilmirəm ki, indi Estado Moyor haradadır, çünki orada olmamışam. Çox ehtimal ki, bir mağarada və ya qazmadadır; sözün qıssası, gizli yerdədir və ora məftillər çəkilib. Andres soruşacaq ki, general hardadır və diviziyanın Estado Moyoru harda yerləşir. Andres bunu ya həmin generala, ya onun Estado Moyorunun rəisinə, ya da familiyasını yazacağım adama verəcək. O birilərin hamısı hücumla məşğul olsa belə, kimsə öz yerində olmalıdır. Hə. İndi başa düşdün?

– Hə.

– Onda Andresi bura göndər, mən də hər şeyi yazım və bu möhürlə möhürləyim. – O, taxta dəstəsi olan kiçik, dairəvi, rezin HKX möhürünü və əllisentlik pul böyüklüyündəki dəmir qutuda saxladığı mürəkkəbli yastıqçanı Anselmoya göstərdi; Robert Cordan bunların hər ikisini həmişə cibində gəzdirirdi. – Bu möhürə inanarlar. Hə, sən Andresi bura göndər, mən hər şeyi ona izah edəyəm. Tələsmək lazımdır, amma əvvəlcə əmin olmalıyam ki, o hər şeyi başa düşüb.

– Əgər mən başa düşmüşəmsə, o da başa düşər. Amma sən hər şeyi yaxşı-yaxşı izah elə. Mən həmişə bu qərargahları, diviziyaları çaşdırıram. İndiyəcən mənə müəyyən bir yerə, məsələn, bir evə göndəriblər. Navaserradada komandanlıq edənlərin yeri köhnə mehmanxanada idi. Qvadarramada bağçalı evdə idi.

– Bu generalın *Estado Mayoru* mövqelərin lap yaxınlığında olacaq, – Robert Cordan dedi. – Yerin altında olacaq ki, təyyarələr bombalaya bilməsin. Andres nə soruşacağını bilsə, oranı çətinlik çəkmədən tapar. Qoy ancaq mənim məktubumu göstərsin. Yaxşı, get gətir onu, məktubu mümkün olduqca tez çatdırmaq lazımdır.

Anselmo çulun altından keçib mağaradan çıxdı. Robert Cordan öz qeyd dəftərçəsində yazmağa başladı.

– Bura bax, *İngles*, – Pablo hələ də şərab dolu qaba baxa-baxa fikrə getmişdi.

– Mən yazıram, – Robert Cordan başını qaldırmadan dedi.

– Bura bax, *İngles*, – Pablo bilavasitə şərab qabına müraciət edirdi. – Dilxor olmağa dəyməz. Postları tutarıq və Karsız da sənin körpünü partladarıq, adamımız çatar.

– Yaxşı, – Robert Cordan yaza-yaza dedi.

– Adamımız çatur. Bu gün sənin fikrin xoşuma gəldi, *İngles*, – Pablo şərab qabına deyirdi. – Səndə *picardia* çoxdur. Sən məndən də hiyləgərsən. Mən sənə inanıram.

Robert Cordan fikrini Qolsa yazdığı məlumatda cəmləşdirmişdi; o, mümkün qədər az söz işlətməyə, bununla belə, maksimum inandırıcı görünməyə çalışırdı, vəziyyəti elə göstərmək istəyirdi ki, hücumu ləğv etsinlər, eyni zamanda, onları inandıрмаğa çalışırdı ki, ona tapşırılan vəzifənin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olan təhlükədən qorxmur, yalnız bütün faktları onların nəzərinə çatdırmaq istəyir, buna görə də Pabloya qulaq asmırdı.

– *İngles*, – Pablo dedi.

– Yazı yazıram, – Robert Cordan başını qaldırmadan ona cavab verdi.

Bəlkə, iki nəfər göndərim, o düşündü. Onda körpünü partlatmaq lazım gəlsə, onu partlatmağa adam çatmayacaq.

Mən nə bilim ki, bu hücum nədən ötrüdür. Bəlkə bu, vur-tut manevidir? Bəlkə onlar düşmən qoşunlarını digər mövqelərdən yayındırmaq istəyirlər? Ya da təyyarələri şimaldan yayındırmaq fikrindədirlər. Bəlkə məsələ də elə bundadır? Və əslində heç kəs müvəffəqiyyət qazanmaq ümidində deyil? Budur mənim Qolsa məlumatım. Mən körpünü hücum başlayanda partladacam, tez yox. Əmr aydındır və hücumu ləğv etsələr, mən heç nəyi partlatmayacam. Lakin mənə verilən əmri yerinə yetirmək üçün kifayət qədər adamım olmalıdır.

– Sən nə deyirsən? – O, Pablodan soruşdu.

– Onu deyirəm ki, *İngles*, mən hər şeyə tam əminəm, – Pablo yenə də şərəb qabına müraciət edirdi.

Eh, mən də sən deyəni deyə bilsəydim, – Robert Cordan düşündü. O hələ də yazırdı.

OTUZUNCU FƏSİL

Deməli, bu axşam o nə iş görməli idisə, hamısını görüb. Sərəncamlar verilib. Hər kəs dəqiq bilir ki, səhər nə etməlidir. Andres üç saat əvvəl yola düşdü. Bu, səhər açılan kimi olacaq, ya da heç olmayacaq. Mən əminəm ki, olacaq, Robert Cordan Primitivo ilə danışmaq üçün getdiyi yuxarı postdan qayıdarkən özünə dedi.

Hücuma Qols rəhbərlik edir, amma o, hücumu ləğv edə bilməz. Bundan ötrü Madriddən icazə almaq gərəkdir. Lakin çox çətin ki, orada lazımlı adamları oyatmaq mümkün olsun, əgər mümkün olsa da, onlar yuxulu-yuxulu heç nə başa düşməyəcəklər. Mən Qolsu bir az əvvəl xəbərdar etməliydim ki, bizim hücumu dəf etməyə hazırlaşsınlar, amma hələ müəyyən bir şey olmadığı halda, mən bunu necə yazı bilərdim? Axı onlar hərbi qüvvələrini ancaq axşama yaxın, qaranlıqda hərəkətə gətirdilər. Onlar istəmirdilər ki, yoldakı hərəkət təyyarələrdən görünsün. Hə, bəs onların öz

təyyarələri necə? Buradan uçan faşist təyyarələri nə demək idi?

Bizimkilər yəqin ki, bunu nəzərə alıblar. Ancaq ola bilər faşistlər özlərini elə göstərsinlər ki, Qvadalaxarada hücum keçməyə hazırlaşsınlar? Şayiələrə görə, İtaliya qoşunları şimalda fəaliyyət göstərməklə yanaşı Soriyada və Siquensa yaxınlığında cəmləşmişlər. Hərçənd, eyni zamanda iki hücum üçün çətin ki, onların adamları və silahları bəs eləsin. Bu mümkün deyil, deməli, bu vur-tut boş söhbətdir.

Lakin biz son iki ayda İtaliyanın Kadiksə nə qədər qoşun çıxardığını bilirik. Gözləmək olar ki, onlar Qvadalaxarada yenə hücum etməyə cəhd göstərəcəklər; daha bu, ilk dəfəki mənasız cəhd kimi olmayacaq, onlar bu dəfə üç istiqamətdə hücum keçərək, yaylanın qərb hissəsində, dəmir yolu boyunca böyük bir ərazini əhatə edəcəklər. Bu tamamilə realdır. Hansı belə bir hücumun necə həyata keçirilə biləcəyini ona göstərmişdi. İlk vaxtlar onlar çoxlu səhvə yol vermişdilər. Onların bütün strategiyası qüsurly idi. Arqand hücumunda, Madrid-Valensiya dəmir yolunu kəsməyə çalışarkən, onlar Qvadalaxara cəbhəsindəki qoşunlardan

istifadə etməmişdilər. Bəs nəyə görə onda onlar iki əməliyyatı bir vaxtda başlamadılar? Nəyə görə, nəyə görə? Səbəbini nə vaxt biləcəyik?

Biz isə hər iki halda onların qabağını eyni bir qoşunla saxladıq. Əgər hər iki əməliyyatı birdən başlasaydılar, biz heç vaxt onların qabağını ala bilməzdik. Təşviş lazım deyil, o özünə dedi. Bir yadına sal, axı əvvəllər çox möcüzələr baş verib. İkisindən biri olacaq: ya sən səhər bu körpünü partladacaqsan, ya da yox. Amma özünü aldatma, ümid etmə ki, onu partlatmalı olmayacaqsan. Körpünü partlatmaq lazım gələcək – bu gün olmasa da, başqa bir vaxtda. Bu olmasa da, başqa bir körpünü partlatmaq lazım gələcək. Kimin nə edəcəyini həll etmək sənə qalmayıb. Sənin işin əmrləri yerinə yetirməkdir. Əmrləri yerinə yetir və bunların arxasında nə durduğunu fikirləşmə.

Bu əmr tamamilə aydındır. Həddindən çox aydındır. Amma sən gərək təşviş keçirməyəsən, qorxmayasan. Çünki tamamilə təbii olan qorxu hissənə qapılısan, bu qorxu səninlə işləyəcək adamlara da sirayət edir.

Amma bu kəsilmış başlar əhvalatı lap ağ oldu, o özünə dedi. Özü də qoca, tərənin başındakı meyitlərə rast gələndə tək-tənha olub. Əgər sən də eynilə onun kimi, meyitlərə rast gəlsəydin, buna nə deyərdin? Bu əhvalat sənə yaman təsir eləyib, elə deyilmi? Bəli, Cordan, səni yaman həyəcanlandırır. Ümumiyyətlə, bu gün çox şeylər olub. Amma sən özünü yaxşı apardın. Hələ ki özünü pis aparmamısan.

Montana Universitetinin ispan dili müəllimi olduğunu nəzərə alsaq, fərasət və bacarığına söz ola bilməz, o özüylə zarafata keçdi. Sən pis işləmirsən. Amma özünü misilsiz şəxsiyyət hesab eləmə. Öz işində çox da qabağa getməmişən. Xüsusi hərbi hazırlıq keçməyən, hərəkətdən əvvəl bəstəkar və gənc aristokrat olan Düranı yadına sal. İndi o əla bir generaldır və briqadaya komandanlıq edir. Vunderkind şahmat oynamağa necə nail olursa, Düran da buna sadəcə və asanlıqla nail olub. Sən uşaq yaşlarından müharibədən bəhs edən kitablar oxuyurdun və hər b sənətini öyrənirdin, səndə bu həvəsi Amerikada Vətəndaş müharibəsindən söhbət açan baban oyatmışdı. Doğrudur,

baban onu qiyamçıların müharibəsi adlandırır. Amma yaxşı, ağıllı şahmatçı vunderkind şahmatçı ilə müqayisədə necədirsə, sən də Düranla müqayisədə eləsən. Dostum Düran! Yaxşı olardı ki, onunla bir də görüşəydim.

Bütün bunlar qurtarandan sonra o, Heylord otelində Düranla görüşəcək. Bəli. Bütün bunlar qurtarandan sonra. Görürsənmi, özünü necə tox tutursan! Bütün bunlar qurtarandan sonra, mən Heylord otelində onunla görüşəcəm, yenə öz-özünə dedi. Özünü aldatma. Sən hər işi lazım olduğu kimi görürsən. Ağılla görürsən. Özünü aldatmadan görürsən. Sən Düranı bir daha görməyəcəksən və bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Heç lazım da deyil, o düşündü. Gərək belə fikirlərdən uzaq olasan.

Qəhrəmancasına fədakarlıq da lazım deyil. Bu dağlarda qəhrəmancasına fədakarlıq göstərən vətəndaşlar lazım deyil. Sənin baban dörd il bizim Vətəndaş müharibəsinin iştirakçısı olub, sən isə bu müharibədə vur-tut birinci ilini başa vurursan. Sənin qabaqda hələ çox vaxtın var, özün də bu işə gözəl yarayırsan. İndi isə sənin Mariyan da var. Bəli, sənin hər şeyin var. Təşvişə ehtiyac yoxdur. Partizan dəstəsi

ilə süvari eskadronu arasındakı kiçik toqquşma nə deməkdir? Heç nə. Adamların başını kəsiblər, nolsun ki? Məgər bunun bir əhəmiyyəti var? Yoxdur!

Müharibədən sonra baban Kirni qalasında olanda hindular həmişə əsirlərin başının dərisini soyurdular. Atanın kabinetindəki rəfli dolabda rəfə düzülmüş ox ucları, divardan asılmış döyüş papaqları və onlara sancılan əzilmiş qartal lələkləri, maral dərisinin qoxusunu verən hindu şalvarları və gödəkcələri, muncuqlu mokasinlər yadındadırmı? Kəl ovuna gedənlərin iri ox-kamanı yadındadırmı? O kaman da, ox qabındakı ov və döyüş oxları da həmin dolabda idi. Sən əlini atıb bir neçə oxu birdən götürəndə ovcunun necə gicişdiyi yadındadır?

Belə-belə şeyləri yadına sal. Müəyyən bir şeyi, bir əşyanı yadına sal. Babanın parıldayan və yaxşı yağlanmış əyri qınlı qılıncını yadına sal, baban sənə onun dəfələrlə itilənib nazıqlaşmış tiyəsinə göstərirdi. Babanın smit-i-vessonunu xatırla. Bu, zabitlərə məxsus otuz iki kalibrli tapança idi, rahat atırdı, qoruyucusu da yox idi. O vaxtdan bəri sən belə yüngül, rahat çaxmaq görməmişən, özü də tapança həmişə

yaxşı yağlanardı və lülənin içi həmişə təmiz olardı, hərçənd, tapançanın üstü çoxdan sürtülmüşdü, lülənin və barabanın boz metalı meşin qoburda qaldığından hamar olmuşdu. Qoburun klapanına S.Ş. hərfləri basılmışdı, həmin tapançanı silah təmizləyən cihaz və iki yüz patronla birlikdə dolabın yeşiyində saxlayırdılar. İçində patron olan karton qutular kağıza bükülmüşdü və mumlanmış vişlə yaxşıca sarınmışdı.

Tapançanı yeşikdən çıxarıb əlində saxlamağa sənə icazə vermişdilər. Baban: “Qoy öyrəşsin”, – deyirdi. Amma onunla oynamağa sənə icazə vermirdilər, çünki bu, “doğruçu silah” idi.

Bir dəfə necə oldusa sən babandan xəbər aldın ki, o həmin tapança ilə heç adam öldürübümü və baban: “Hə” – deyə cavab verdi. Sonra sən soruşdun: “Nə vaxt, baba?” və o belə dedi: “Qiyamçılardan müharibəsində və sonralar”. Sən dedin: “Bu barədə mənə danışarsanmı, baba?” Baban da cavab verdi: “Mən bu barədə danışmaq istəmirəm, Robert”.

Sonralar, atan bu tapança ilə özünü vuranda və dəfn günü sən gəlib çıxanda istintaq qurtaran kimi müstəntiq onu sənə qaytarıb dedi: “Bob, yəqin ki, sən tapançanı saxlamaq

istəyirdin. Əslində, mən onu özümdə saxlamalıyam, amma bilirəm ki, sənin atan onu əziz tuturdu, çünki onun atası bütün müharibəni bu tapançayla vuruşmuş, süvari dəstəsinin başında bizim bu yerlərə də həmin tapançayla gəlmişdir; həm də bu yaxşı tapançadır. Mən bu gün onu yoxladım. Lap sən deyən də deyil, amma hələ işlətmək olar”.

O, tapançanı yeşiyə, əvvəlki yerinə qoydu, amma ertəsi gün onu götürüb Çəblə birlikdə dağlara, Red-Loca tərəfə getdi. İndi orada dərədən və Ayı dişi yaylasından ta Kuk-Sitiyə qədər yol çəkilib. Onlar yuxarıda, mülayim küləklər əsən, bütün yayı qarı əriməyən bir yerdə, gölün kənarında dayandılar; bu göl barədə deyirlər ki, onun dərinliyi səkkiz yüz futdur, suyu isə tünd-yaşıl çalır; Çəb atları saxladı, o isə qayanın başına çıxdı, əyildi və gölün hərəkətsiz səthində öz əksini gördü, əlindəki tapançanı gördü, sonra tapançanın lüləsindən tutub onu aşağı tulladı, onun qabarcıqlar buraxaraq suyun dibinə getməsinə baxdı, nəhayət, tapança şəffaf suda kiçildi və gözdən itdi. Bundan sonra o, qayadan endi, yəhərə oturdu və qoca yabı Bessi elə mahmızladı ki, at

şillaq atmağa başladı. O, sahil boyu atı yortdu və at sakitləşəndən sonra dönüb evə getdilər.

– Bob, mən bilirəm ki, sən niyə belə elədin, – Çeb ona dedi. O da cavab verdi ki, bilirsənsə, daha nə danışmaq?

Və onlar bir daha bundan söhbət açmadılar və əgər qılınc hesaba alınmazsa, babanın şəxsi silahı yox oldu. Qılınc indi də başqa şeylərlə birlikdə onun Missuladakı sandığında qalır.

Görəsən, babam bu işə nə deyirdi, o düşündü. Babam yaxşı əsgər olub, bunu hamı deyirdi. Bir də deyirdilər ki, əgər o, həmin gün Kasterin yanında olsaydı, qoymazdı ki, Kaster tamam rüsvay olsun. Axı Kaster nə səbəbdən Litl-Biq-Horn boyunca səngərlərin üzərindəki tüstünü və tozu görə bilməmişdi? Bəyəm o səhər qatı duman vardı ki? Yox, duman-filan yox idi.

İstərdim ki, burada mənim yerimdə babam olaydı. Kim bilir, bəlkə sabah gecə onunla görüşdük. Əgər doğrudan da deyilən mənasız bir şey – axirət dünyası varsa (mənsə əminəm ki, belə bir şey yoxdur), onunla söhbət etməyə çox şad olardım. Hələ ondan çox şey öyrənmək istəyirəm. İndi

soruşmağa ixtiyarım var, çünki mən özüm də onun elədiklərini eləməli oluram. Elə bilirəm ki, indi o belə suallara etiraz etməz. Əvvəllər mənim soruşmağa ixtiyarım yox idi, mən onu başa düşürəm: o məni tanımırdı və buna görə də danışmaq istəmirdi. Amma indi biz bir-birimizi başa düşərdik. Mən onunla danışmaq və ondan bir neçə məsləhət almaq istərdim. Heç məsləhət də lazım deyil, mən onunla bunsuz da həvəslə söhbət edərdim. Heyif ki, aramızda bu qədər zaman fərqi var.

Sonra bu barədə fikirləşərkən o başa düşdü ki, əgər doğrudan da, onlar axirətdə görüşməli olsaydılar, o özü də, babası da atasının yanında özlərini çox narahat hiss edərdilər. Hər kəsin belə hərəkət etməyə ixtiyarı var, o fikirləşdi. Amma burada yaxşı bir şey yoxdur. Mən bunu başa düşürəm, amma bəyənə bilmirəm. *Lache*⁹⁷ – bax, buna belə ad vermək olar. Lakin sən doğrudanmı bunu başa düşürsən? Hə, əlbəttə başa düşürəm, amma... Aha, “amma”

⁹⁷Qorxaq (*ispanca*)

deyirsən. Yalnız özünü həddən artıq düşünənlər belə bir yola qədəm qoya bilərlər.

Ah, babamın burda olmasını necə də istərdim, o düşündü. Heç olmasa, bir saatlığa. Bəlkə də, xasiyyətimdəki az-çox müsbət cəhətlər mənə o birinin, tapança atmağın yerini bilməyəninin vasitəsilə elə babamdan keçib. Bəlkə də, bizim aramızda olan yeganə əlaqə elə budur. Eh, lənətə gəlsin! Lənətə gəlsin, vəssalam. Amma heyif ki, aramızda bu qədər yaş fərqi var, yoxsa mən babamdan o birinin öyrətmədiklərini öyrənə bilərdim. Onda necə olsun ki, babam da qorxu keçirməli olub və qorxunu boğmağa çalışıb, nəhayət, dörd ildə və hindularla müharibədə qorxunun öhdəsindən gələ bilib, ola bilsin, burada heç sən deyən bir şey də olmayıb – onda necə olsun ki, bəlkə elə bu qorxu ona, o birinə sirayət eləyib və onu *cobarde* vəziyyətinə salıb, necə ki, məsələn, matadorların ikinci nəsində olur? Əgər həqiqətən belədirsə, onda necə olsun? Bəlkə əsil-nəcabət həmin o birinin vasitəsilə keçib?

İlk vaxtlar özümü necə pis hiss etdiyimi ömrüm boyu unutmaram. Mən bilirdim ki, o, *cobarde* idi. Bacarırsansa, bunu öz ana dilində de. Qorxaq. Deyən kimi, o saat yüngülləşirsən, ümumiyyətlə, köpəkoğlu üçün əcnəbi sözünü axtarmağın mənası yoxdur. Yox, o, köpəkoğlu deyildi. O, sadəcə, qorxaq idi, bu isə insanın qismətinə düşən ən böyük bədbəxtlikdir. Çünki o, qorxaq olmasaydı, həmin qadının qabağından qaçmazdı və qoymazdı ki, qadın onu gözümçixdıya salsın. Maraqlıdır, o, başqa qadınla evlənsəydi, görəsən, mən necə olardım? Bunu sən heç vaxt bilməyəcəksən, o düşündü və gülümsündü. Ola bilsin ki, qadının despotizmi həmin o birində çatışmayanları tamamlayıb. Həmçinin səndə çatışmayanları. Yüngülləşir, yüngülləşir. Nə qədər ki sabahkı günü yaşamamısan, əsil-nəcabət və buna bənzər şeylər barədə boşboğazlıq etməyə dəyməz. Vaxtından əvvəl lovğalanmaq lazım deyil. Ümumiyyətlə, lovğalanmaq lazım deyil. Göylərə qaldırdığın əsil-nəcabətin nə olduğunu sabah görərik.

O yenə babasını düşünməyə başladı.

“Corc Kasterə ağıllı komandır demək olmaz”, – babası bir dəfə belə söyləmişdi. – “Ona heç ağıllı adam da demək olmaz”.

Yadına düşdü ki, babası belə deyəndə, Red-Loçdakı bilyard otağından asılmış və qədim Anheyzerbuş litoqrafiyasında təsvir edilmiş qəhrəman – dalğavari sarı qıvrım saçlar, əynində maral dərisindən gödəkcə, əlində tapança, sui tayfasından olan hindular da hər tərəfdən üstünə gəlirlər – barəsində bu sözləri eşitmək ona çox ağır gəlmişdi.

“O həmişə bir bəlaya düşər olur, hər dəfə də salamat qurtarırdı, – baba sözünə davam etmişdi. – Litl-Biq-Hornda yenə bəlaya düşdü, amma ondan yaxa qurtara bilmədi. Fil Şeridan isə çox bacarıqlı adam idi, Ceb Stüart da həmçinin. Amma Con Mosbidən yaxşı süvari komandiri olmayıb və olmayacaq”.

Onun Missuladakı sandığında saxlanılan şeylərin arasında general Fil Şeridanın “Atlı Kilka” deyilən Kilpatrikə bir məktubu vardı; məktubda deyilirdi ki, onun babası Con Mosbidən də yaxşı süvari komandiri idi.

Gərək mən Qolsa babamdan danışaydım, o düşündü. Ehtimal ki, Qols heç onun adını eşitməyib. Yəqin ki, o heç Con Mosbini də tanımır. İngilislər bu adları yaxşı xatırlayırlar. Çünki İngiltərədə bizim Vətəndaş müharibəsini qitənin hər yerində olduğundan daha ətraflı öyrəniblər. Karkov deyirdi ki, bu müharibə qurtarandan sonra istəsəm, Moskvaya, Lenin məktəbinə gedə bilərəm. Deyirdi lap Qızıl Ordunun hərbi akademiyasında da oxuya bilərəm. Görəsən, babam bunu eşitsəydi, nə deyərdi? Ömründə bir dəfə də olsun, demokratlarla bir masa arxasında əyləşməyən babam.

Yox, mən əsgər olmaq istəmirəm, o fikirləşdi. Burasını lap yəqin bilirəm. Deməli, bundan vaz keçdik. Mən ancaq onu istəyirəm ki, müharibəni udaq. Məncə, əsl əsgər yalnız öz işini əməlli-başlı görə bilir, vəssalam. Yox, bu düz deyil. Bəs onda Napoleon, bəs Vellinqton? Elə bil sən bu axşam keyləşmişən ha, o özünə dedi.

Adətən öz fikirləri ondan ötrü ən yaxşı sirdaş idi; babasını düşündüyü o axşam da belə oldu. Lakin atası barədə xatirələr onu təbdən çıxartdı. O, atasını başa düşürdü, ona hər şeyi bağışlayırdı, halına acıyır və ona heyifsilənirdi,

amma xəcalətdən yaxa qurtara bilmirdi. Yaxşısı budur, tamam unut, heç fikirləşmə, o özünə dedi. Tezliklə sən Mariya ilə bir yerdə olacaqsan və onda daha heç nəyi fikirləşməyəcəksən. İndi, hər şey qət olunandan sonra heç nəyi fikirləşməsən yaxşıdır. Diqqətini bir şeyin üstündə cəmləşdirəndə fikrin axınını saxlamaq olmur, o, çarx kimi boş-boşuna fırlanır. Yaxşısı budur, heç nəyi fikirləşmə.

Fərz edək ki, belədir, o düşündü. Tutaq ki, təyyarələr bombaları birbaşa tankvuran topların üstünə tökdü və hamısını parça-parça etdi, onda tanklar lazım olan təpəyə qalxa bilər və bizim Qols On dördüncü briqadadakı bütün bu əyyaşları, *clochards*, avaraları, fanatikləri və qəhrəmanları qabağına qatıb qovur, Qolsun İkinci briqadasında isə Düranın gözəl adamları var, mən onları tanıyıram, – və onda sabah axşam biz Seqoviyaya çatırıq.

Hə, fərz edək ki, belədir, o özünə dedi; mən La-Qranxaya yollanaram, o özünə dedi. Amma sənə bu körpünü partlatmaq lazım gələcək, – qəflətən bunu tam aydınlığı ilə dərk etdi. Hücumu ləğv etməyəcəklər. Çünki sənin bir az əvvəl güman etdiklərin bu əməliyyatı təşkil eləyənlərin

ümidlərinə tamamilə uyğun gəlir. Bəli, körpünü partlatmaq lazım gələcək, o bunu bilirdi. Andresin başına nə gəlsə də, bunun heç bir əhəmiyyəti olmayacaq.

Qaranlıqda cığırda aşağı endikcə, hər işin görüldüyü və yaxın dörd saatda heç nə etməyəcəyini düşündükcə xoşhallanır və hiss edirdi ki, konkret şeylər barədə düşüncələr onu xeyli həvəsləndirib, körpünü mütləq partlatmaq fikri indi ona, az qala, rahatlıq gətirirdi.

Qəlbini bürüyən qeyri-müəyyənlik hissi – adam ayın günlərini səhv salaraq bu gün qonaqların gəlib-gəlməyəcəyini bilməyəndə belə vəziyyətə düşür – və Andres Qolsa xəbər aparandan sonrakı narahatlığı indi keçib getmişdi. İndi o yəqin bilirdi ki, bayram təxirə salınmayacaq. Fikirləşdi ki, bu cür yaxşıdır, belədə heç olmasa yəqinini bilirsən. Hə, bu cür daha yaxşıdır.

OTUZ BİRİNCİ FƏSİL

Budur, onlar yenə kisənin içində bir yerdədirlər və artıq son gecə yarından keçib. Mariya ona qısılib uzanmışdı, Robert Cordan qızın hamar ayaqlarının bütün uzunluğunu və çayın axıb getdiyi düzəndə iki kiçik təpəyə bənzəyən döşlərini hiss etməkdəydi, bu təpələrin ardında isə uzun dəre – Mariyanın boynu başlayırdı; gəncin dodaqları ora yapışmışdı. O, hərəkətsiz uzanmışdı və heç nə fikirləşmirdi, qız isə onun başını tumarlayırdı.

Mariya lap astadan:

– Roberto, – dedi və onu öpdü. – Çox xəcalət çəkirəm. Səni dilxor etmək istəmirəm, ancaq yaman ağrıyıram, içərimdə nə isə yaxşı deyil. Qorxuram ki, bu gün mənimlə olmaq sənə xoş gəlməsin.

– Olan işdir, – gənc dedi. – Eybi yoxdur, dovşancığım. Qorxma. Biz elə bir şey etməyəcəyik ki, ağrısı olsun.

– Məsələ onda deyil. Məsələ ondadır ki, səninlə istədiyim kimi ola bilməyəcəm.

– Bunun əhəmiyyəti yoxdur. Keçib-gedəcək. Bu cür ki yanaşı uzanmışıq, onsuz da bir yerdəyik.

– Hə, ancaq xəcalət çəkirəm. Yəqin ki, bu, başıma gətirilən pis işdəndir. Sənin mənimlə olmağından deyil.

– Bu barədə danışmayaq.

– Mən danışmaq istəmirəm. Amma çox heyifsilənirəm ki, məhz bu gün, bu gecə səninlə istədiyim kimi ola bilmirəm, ona görə dedim ki, səbəbini biləsən.

– Bura bax, dovşancığım, bu, tezliklə keçib-gedəcək, hər şey qaydasına düşəcək.

Amma özü də fikirləşdi: hər halda, heyif ki, son gecə belə oldu. Sonra o xəcalət çəkdi və dedi:

– Dovşancığım, mənə bərk qısıl. Səni yaxından duyanda mənim üçün səni sevdiyim anlardakı kimi yaxşı olur.

– Mənsə bərk xəcalət çəkirəm, çünki elə bilirdim ki, bu gecə də El Sordonun düşərgəsindən qayıtdığımız zaman o dağda olduğu kimi olacaq.

– *Que va*, hər gün belə olmur. Elə indi də ondakından pis deyil. – Əslində yalan deyirdi, çalışırdı öz dilxorçuluğu barədə fikirləşməsin. – Biz bir yerdə sakitcə uzanarıq, bu cür də yatarıq. Gəl söhbət edək. Axı biz çox az söhbət edirik.

– Bəlkə sənin işindən, sabahkı işlərdən danışmaq? Çox istərdim ki, sənin nə iş gördüyündən xəbərim olsun.

– Yox, – Robert Cordan dedi və ayaqlarını bütün kisə boyu uzadıb yerini rahatladı; indi o, yanağını qızın çiyinə yapışdırıb, sol əlini də onun başının altına qoyaraq hərəkətsiz uzanmışdı. – Ən yaxşısı, sabahkı işlərdən və bu gün baş verən hadisələrdən danışmamaqdır. Bizim işdə itkidən söz açmırlar, sabah görülməli işlər isə görülməkdir. Sən qorxmursan ki?

– *Que va*, mən həmişə qorxuram. Amma indi səndən ötrü elə qorxuram ki, özüm heç yadıma düşmürəm.

– Lazım deyil, dovşancığım. Mən çox həngamələr görmüşəm. Bundan pisləri də olub, – yalandan uydurdu,

sonra birdən-birə gerçəklikdən uzaqlaşmaq meylindən özünü saxlaya bilməyib dedi: – Madriddən danışaq, orada keçirəcəyimiz günləri təsəvvür edək.

– Yaxşı, – qız cavabında dedi. – Ah, Roberto, bu gün belə olmağıma çox heyifsilənirəm. Bəlkə səninçün daha bir şey eləyə bilərəm?

Roberto Cordan qızın başını tumarladı və onu öpdü, sonra isə ona sarılıb rahatca uzandı və gecənin sakitliyinə qulaq verdi.

– Bax, mənimlə Madriddən danışa bilərsən, – dedi və fikirləşdi: bu mənim hafizəmdə qalar və sabah mənə gərək olar. Nəyim varsa, sabah mənə gərək olacaq.

O, qaranlıqda gülümsündü. Sonra yenə yumşaldı, gerçəklikdən çox-çox uzaq aləmlərə daldı və bundan həzz duydu, bu elə bir gecə vüsəlinə bənzəyirdi ki, arada anlaşma olmasa da, həmin vüsəldən doğan həzzi duyursan.

– Sevgilim mənim, – o dedi və qızı öpdü. – Qulaq as. Dünən axşam mən Madridi fikirləşirdim və təsəvvür edirdim ki, ora çatan kimi səni oteldə qoyacam, özüm isə bəzi adamlarla görüşmək üçün rusların yaşadığı o biri otelə

gedəcəm. Ancaq bütün bunlar boş söhbətdir. Mən səni heç bir otdə tək qoyub getməyəcəm.

– Niyə?

– Ona görə ki, istəyirəm həmişə mənimlə olasan. Səni bir an da tək qoymayacam. Sənədləri almaq üçün Sequridaya səninlə birlikdə gedəcəm. Sonra birlikdə gedib sənə lazım olan paltarları alacağım.

– Mənə az şey lazımdır, özüm də ala bilərəm.

– Yox, sənə çox şey lazımdır və biz bir yerdə gedib lap yaxşılarını alacağım, sən də bu paltarlarda çox gözəl görünəcəksən.

– Məncə, yaxşısı budur, oteldəki nömrədə qalaq, paltar almaq üçünsə başqa bir adam göndərək. Otel haradadır?

– Plasa-del-Kalyaoda. Biz oradakı nömrədə çox vaxt keçirəcəyik. Orada üstündən təmiz döşəkağılar sərilmiş geniş çarpayı var, vanna otağında isə krandan isti su gəlir, orda həm də iki divar şkafı var, mən öz şeylərimi birindən asaram, o biri də sənin olar, orada hündür, geniş pəncərələr var, onları laybalay açmaq olar, bayırda, küçədə isə bahardır. Mən elə yerlər tanıyıram ki, orada yaxşı nahar

etmək olar, orada xəlvəti alver gedir, amma çox yaxşı yemək verirlər, şərab və viski satılan dükənləri də tanıyıram. Nömrəyə bir şey də götürərik ki, acanda yeyək, viski də götürərik ki, bəlkə mən içmək istədim, sənə isə mansanilya alaram.

– Amma mən viskinin dadına baxmaq istəyirəm.

– Axı viski tapmaq çox çətindir, sənə isə mansanilyadan xoşun gəlir.

– Yaxşı, Roberto, sənə viskin mənə lazım deyil, – qız dedi. – Ah, sənə necə də sevirəm. Sənə də, məndən əsirgədiyin viskini də. Amma yaman yaramazsan ha.

– Yaxşı, verərəm dadına baxarsan, amma viski qadınlar üçün zərərliyədir.

– Mən isə bu vaxtaca yalnız qadınlar üçün xeyri olan şeyləri bilirdim. Yaxşı, orada mən yatağa necə uzanacam? Həmin o toy köynəyində?

– Yox. Mən sənə cürbəcür köynəklər, əgər pijamada yatmaq daha çox xoşuna gəlsə, pijamalar alaram.

– Mən özümə yeddi toy köynəyi alacam. Həftənin hər gününə bir dənə. Sənə də təmiz toy köynəyi alacam. Sən heç öz köynəyini yuyursan?

– Hərdən yuyuram.

– Mən fikir verəcəm ki, üst-başın təmiz olsun, bir də sənin üçün viski töküüb onu su ilə qarışdıracam, biz Karın yanında olanda sizin elədiyiniz kimi. Qəlyanaltı üçün mən sənə zeytun, şor balıq, fındıq alacam və biz düz bir ay nömrədə oturub heç yana çıxmayacağıq. Əgər səninlə istədiyim kimi ola bilsəm... – qız dedi və birdən kədərləndi.

– Bunun eybi yoxdur, doğrudan da, eybi yoxdur. Bəlkə sənin oran cızılıb, sonra yara əmələ gəlib və indi də ağrıyır. Belə şeylər olur. Amma tez də keçib gedir. İşdir, ciddi bir şey olsa, Madriddə yaxşı həkimlər var.

– Axı əvvəl hər şey yaxşı idi, – qız yazıq-yazıq dedi.

– Görürsənmi, deməli, yenə hər şey yaxşı olacaq.

– Onda gəl yenə Madriddən danışaq. – Qız ayaqlarını onun ayaqlarına keçirdi, başını onun çiyinə sürtdü. – Mənim kifirliyimə görə orada xəcalət çəkməyəcəksən ki? Qırxıq başımdan utanmayacaqsan ki?

– Yox. Sən qəşəngsən. Sənin qəşəng sifətin və gözəl, uzun, yüngül bədəninin var. Dərin hamar, tünd-qızıllı rəngdədir və hər kəs səni görsə, çalışacaq ki, əlimdən alsın.

– *Que va*, məni sənin əlindən alsın! Səndən başqa mənə öləncən heç bir kişi toxunmayacaq. Heç kəs məni sənin əlindən ala bilməz.

– Çoxları istəyəcək. Baxarsan.

– Səni necə sevdiyimi görəndə kimi dərhal başa düşərlər ki, mənə toxunmaq ərimiş qurğuşun qazanına əl uzatmaq kimi bir şeydir. Bəs sən? Sən gözəl, özünə tay olan ağıllı, savadlı qadınları görəndə necə? Məndən ötrü xəcalət çəkməyəcəksən ki?

– Heç vaxt. Mən səninlə evlənəcəm.

– Əgər istəyirsənsə, evlən. İndi ki daha bizdə kilsə yoxdur, mənə, bunun əhəmiyyəti olmayacaq.

– Hər halda, biz evlənəcəyik.

– Əgər istəyirsənsə, evlən. Bilirsən nə var? Əgər biz haçansa hələ kilsəsi olan başqa bir ölkəyə gedib çıxsaq, bəlkə orada evlənə bildik?

– Mənim vətənimdə hələ kilsə var. Əgər sənin üçün bunun əhəmiyyəti varsa, orada evlənə bilərik. Mən heç vaxt evli olmamışam. Odur ki, bunu eləmək çox asandır.

– Mən şadam ki, sən heç vaxt evli olmamısan. Həm də şadam ki, mənə yaxşı bələd olduğun şeyləri danışırısan, bu o deməkdir ki, sən çox qadın görmüsən. Pilar da deyir ki, ancaq belə kişilərə ərə getmək olar. Daha bundan sonra özgə arvadların ardınca qaçmayacaqsan ki? Çünki qaçsan, mən ölərəm.

– Mən heç vaxt qadın düşkünü olmamışam. – Bu həqiqət idi. – Sənə qədər heç ağılıma da gəlmirdi ki, mən əməlli-başlı sevə bilərəm.

Qız onun yanağını oxşadı, sonra onu qucaqladı.

– Sən, yəqin ki, çox qadın görmüsən?

– Amma birini də sevməmişəm.

– Bura bax. Pilar mənə bir şey dedi...

– Nə dedi?

– Yox. Deməsəm yaxşıdır. Gəl Madriddən danışaq.

– Sən nə demək istəyirdin axı?

– Daha heç nə.

– Bəlkə, hər halda, deyəsən, birdən vacib şey oldu?

– Səncə, bu vacib ola bilər?

– Əlbəttə.

– Haradan bilirsən? Sən ki bilmirsən bu nədir.

– Üzündən görürəm.

– Yaxşı, səndən gizlətmirəm. Pilar mənə dedi ki, sabah hamımız öləcəyik, bunu sən də yaxşı bilirsən, amma fərqi varmırsan. Pilar bunu səni pisləmək üçün yox, tərifi etmək üçün deyirdi...

– O lap bu cür dedi? – Robert Cordan soruşdu; fikirləşdi ki, axmaq arvaddır, ancaq ucadan belə dedi: – Bütün bunlar qaraçı uydurmasıdır. Bazardakı alverçi qarılar, bir də şəhər qəhvəxanalarındakı qorxaqlar belə deyirlər. Qaraçı uydurmalarıdır, belə-belə olsun onu.

O, qoltuğunun altının necə tərlədiyini və tər damcılarının böyründən süzülüb axdığını hiss etdi, sonra öz-özünə dedi: hə, qorxursan? Ucadan isə:

– Pilar mövhumatçı, boşboğaz arvaddır. Yaxşısı budur, gəl yenə Madriddən danışaq, – dedi.

– Deməli, sən belə bir şey bilmirsən?

– Əlbəttə, yox. Bu murdar sözləri təkrar etmə, – Robert Cordan qıza dedi, daha acı, pis bir söz də işlətdi.

Ancaq indi Madriddən söhbət açarkən o, xəyal aləminə bütünlüklə uya bilmirdi. Döyüş ərafəsindəki gecəni başa vurmaq üçün o, sadəcə olaraq, sevgilisini də, özünü də aldadırdı və bunu yaxşıca başa düşürdü. Bu onunçün xoş idi, lakin xəyal aləminin bütün gözəlliyi yoxa çıxmışdı. Bununla belə, o yenə danışmağa başladı.

– Mən artıq sənin saçın barədə, həm də onu necə düzəltmək barədə düşünmüşəm. İndi sənin saçın xəzli heyvanın tükləri kimi hər tərəfdən bərabər çıxır, əl vuranda adamın xoşu gəlir, çox qəşəngdir, sığallayanda yaxşı yatır, sonra isə küləkdə dalğalanan çovdar zəmisini kimi yenə qalxır.

– Sığalla mənim saçımı.

O, qızın saçını sığalladı və əlini çəkmədən, qızın lap boğazına tərəf əyilib pıçıltı ilə danışmaqda davam etdi, özünü isə getdikcə daha çox qəhər boğurdu.

– Amma biz Madriddə bərbərxanaya gedə bilərik, orada sənin saçını və boynunun ardını mənimki kimi düzəldərlər, nə qədər ki saçın uzanmayıb, belə yaxşı görünər.

– Mən sənə oxşayacam, – qız dedi və onu özünə sarı çəkdi. – Heç vaxt da saçımın düzümünü dəyişməyəcəm.

– Yox. Sənin saçın belə qalmayacaq, uzanacaq. Nə qədər ki qısadır, mən deyən kimi düzəldərik. Saçının uzanması üçün nə qədər vaxt lazımdır?

– Lap uzanması üçün?

– Yox. Bura qədər, kürəyinə qədər. Mən istəyirəm ki, sənin saçın kürəyinə tökülsün.

– Qreta Qarbonun saçı kimi?

– Hə, – o, xırıltılı səslə cavab verdi.

İndi bayaqkı xəyallar sürətlə geri qayıtmaqdaydı və o, bütünlüklə həmin xəyallara qovuşmaq istəyirdi. Nəhayət, yenə xəyallar aləminə qapıldı və sözünə davam etdi:

– Sənin saçların çiyinlərinə töküləcək, ucları isə dəniz dalğası kimi azca burulacaq, sənin saçların yetişmiş buğda zəmisinin rəngini alacaq, uzun, tünd-qızılı rəngə çalacaq, gözlərin isə saçına və dərinə yaraşan yeganə bir rəngdə, tünd

şəfəq saçan qızılı rəngdə olacaq, mən də sənin başını geri əyib gözlərinə baxacam, səni bərk-bərk bağrıma basacam.

– Harada?

– Harada istəsən. Səninlə olduğumuz hər yerdə. Saçının uzanması üçün nə qədər vaxt lazımdır?

– Bilmirəm, əvvəllər heç vaxt saçımı qırxdırmamışam. Elə bilirəm ki, yarım ilə qulaqlarımdan aşağıyacan uzanar, bir il keçəndən sonra isə sən istəyən kimi olar. Amma bundan qabaq bilirsən nə olacaq?

– Yox, bilmirəm. De.

– Biz o məşhur otelimizdəki, sənin məşhur nömrədəki böyük, təmiz çarpayıda uzanacağıq, sonra birlikdə məşhur çarpayıda oturub qarderobun güzgüsünə baxacağıq, güzgüdə bir sən olacaqsan, bir də mən, onda mən, bax, beləcə sənə tərəf dönəcəm və səni, bax, beləcə qucaqlayacam, sonra isə səni, bax, beləcə öpəcəm.

Sonra onlar qaranlıqda bir-birinə qısılib, tərپənmədən yanaşı uzandılar. Ağrıdan yerlərində donub qaldılar, bir-birinə bərk-bərk sıxıldılar və Robert Cordan qızı qucaqlayarkən, özünün də başa düşdüyü kimi, heç vaxt baş

tutmayacaq arzularını ağışuna aldı, bununla belə, qəsdən sözüünə davam edib dedi:

– Dovşancığım, biz həmişə o oteldə yaşamayacağıq.

– Niyə ki?

– Biz Madriddə, Buen-Retiro parkı boyunca uzanan o küçədə mənzil tuta bilərik. Orada bir amerikalı qadın hərəkətdən əvvəl mənzil kirayə verirdi, zənnimcə, mən hərəkətdən əvvəlki qiymətə belə bir mənzil tuta bilərəm. Orada elə mənzillər var ki, pəncərələri parka açılır və həmin pəncərələrdən bütün park görünür; dəmir məhəccər, ləklər, üstünə çınqıl tökülmüş cığırlar və cığırların arasındakı çəmənliyin yaşıllığı, kölgəli ağaclar, irili-xırdalı fəvvarələr və indi çiçəklənməkdə olan şabalıd ağacları. Bax, Madridə çatan kimi parkda gəzəcək və göldə yenə su varsa, qayıqla üzəcəyik.

– Bəs niyə orada su yox idi?

– Noyabrda suyu açıb buraxmışdılar, çünki Madridə hava hücumları zamanı aviasiya üçün oriyentir olmuşdu. Amma mənim fikrimcə, indi yenə orada su var. Yəqin bilmirəm. Heç su olmasa da, biz bütün parkı gəzərik, o parkda bir yer

var, lap elə bil meşədir, orada dünyanın hər yerindən gətirilmiş ağaclar bitir və hər ağacın gövdəsində lövhə asılıb, orada həmin ağacın adı və hansı ölkədən gətirildiyi yazılıb.

– Mən kinoya da getmək istərdim, amma ağaclar da maraqlıdır. Yadımda saxlaya bilsəm, çalışaram ki, hamısının adını öyrənim.

– Ora muzey kimi deyil, ağaclar açıqlıqda bitir, parkda təpələr də var, bir yeri lap cəngəlliyə oxşayır. Parkın arxasında isə kitab bazarı var, orada səki boyu yüzlərlə köşk düzülüb, həmin köşklərdə köhnə kitablar satılır, indi orada xeyli kitab var, çünki bunları bombaların dağıtdığı otaqlardan və faşistlərin evlərindən daşıyıb kitab bazarına gətirirlər. Əgər Madriddə vaxtım olsaydı, hərəkət başlanmazdan qabaqkı, keçmiş günlərdəki kimi, saatlarla kitab bazarında dolaşardım.

– Sən kitab bazarını gəzənəcən mən də ev işləri ilə məşğul olaram. Qulluqçu tutmağa pulumuz çatar?

– Əlbəttə. Əgər xoşuna gəlsə, oteldəki xidmətçi Petranı götürərik. Təmizkar qızıdır, yaxşı da bişirib-düşürür. Mən

orada jurnalistlərlə nahar eləmişəm, onlar üçün yeməyi Petra hazırlayırdı. Oradakı nömrələrdə elektrik plitələri var.

– İstəyirsənsə, o qızı götürmək olar. Ya da özüm başqa bir adam taparam. Amma sən yəqin tez-tez səfərə çıxacaqsan. Axı məni səninlə bu cür işə buraxmazlar.

– Bəlkə mən Madriddə iş tapdım. Mən bu işlə çoxdan məşğul oluram, hərəkətin lap əvvəlindən isə döyüşçüyəm. Çox ola bilsin ki, indi məni Madridə keçirsinlər. Mən heç vaxt bunu xahiş eləməmişəm. Mən həmişə ya cəbhədə olmuşam, ya da bu cür işdə. Bilirsənmi, sənə rast gəlməmişdən əvvəl, ümumiyyətlə, mən heç kəsdən heç nə ummamışam. Heç vaxt heç nəyə can atmamışam. Hərəkətin taleyindən və müharibəni udmağın vacibliyindən başqa heç vaxt heç nəyin fikrini çəkməmişəm. Doğru deyirəm, öz tələblərimdə həmişə təvazökar olmuşam. İndiyəcən çox işləmişəm, indi də bax, səni sevirəm, – o, namümkün şeyləri təsəvvür edərək danışırdı. – Uğrunda mübarizə apardığımız amalları necə sevirəmsə, səni də o cür sevirəm. Mən səni azadlığı, insan ləyaqətini, hər kəsin işləmək və ac qalmamaq hüququnu sevdiyim kimi sevirəm. Mən səni müdafiə

etdiyimiz Madrid qədər, bu müharibədə həlak olan bütün yoldaşlarım qədər sevirəm. Həlak olan yoldaşlarım isə çoxdur. Çoxdur. Sən heç təsəvvür eləməzsən ki, nə qədər çoxdur. Amma mən səni dünyalar qədər, bəlkə daha artıq sevirəm. Mən səni lap çox sevirəm, dovşancığım. Sözlə deyilə biləndən də çox. Amma bunları ona görə deyirəm ki, sən heç olmasa, bir az biləsən. Mənim heç vaxt arvadım olmayıb, indi isə arvadım var və mən xoşbəxtəm.

– Mən var qüvvəmi sərf edəcəm ki, sənə lap yaxşı arvad olum, – Mariya dedi. – Doğrudur, əlimdən bir iş gəlmir, amma çalışacam ki, sən bunu hiss etməyəsən. Biz Madriddə yaşasaq yaxşıdır. Başqa bir yerdə yaşamalılı olsa da, yaxşıdır. Əgər lap biz heç yerdə yaşaya bilməsək, lakin mən səninlə bir yerdə olsam, daha yaxşıdır. Əgər biz sənin vətəninə getsək, orada yaşayan bütün *İngleslər* kimi, mən də ingiliscə danışmağı öyrənərəm. Mən onların adətlərinə göz qoyub hər şeyi onların elədiyi kimi edərəm.

– Bu, çox məzəli görünər.

– Yəqin ki. Mənim səhlərim də olacaq, amma sən səhlərimi düzəldəcəksən, mən də heç vaxt eyni səhvi ikinci

dəfə təkrar etməyəcəm. Bəlkə də iki dəfə səhv etdim, amma çox olmaz. Vətənimdə bizim yeməklər xətrinə düşsə, bişirə bilərəm. Mən bilmirəm evdarlıq məktəbləri varmı, varsa lap ora girib oxuyaram.

– Var belə məktəblər, amma sənə lazım deyil.

– Pilar mənə dedi ki, guya sənin ölkəndə belə məktəblər olmalıdır. Bu barədə o, jurnalda oxuyub. Pilar dedi ki, mən gərək ingiliscə danışmağı öyrənim və yaxşı danışıq ki, sən heç vaxt məndən ötrü xəcalət çəkməyəsən.

– Bütün bunları Pilar sənə nə vaxt deyib?

– Hə, bu gün biz şeyləri yığışdıranda danışıb. Elə hey ondan danışır ki, sənə yaxşı arvad olmaq üçün neyləməliyəm.

Görünür, o da Madridə gedibmiş, Robert Cordan düşündü və qızdan Piların daha nə dediyini soruşdu.

– Deyirdi özümə fikir verməliyəm, qamətimi şux saxlamalıyam. Guya matadoram-nəyəm. Amma dedi ki, bu çox vacibdir.

– Pilar haqlıdır, – Robert Cordan dedi. – Amma sən uzun illər hələ bunun dərdini çəkməli olmayacaqsan.

– Yox. O dedi ki, bizim qadınlar həmişə bunu yadda saxlamalıdırlar, çünki bu birdən başlaya bilər. Dedi ki, bir vaxtlar o da mənim kimi qədd-qamətli imiş, amma o vaxtkı qadınlar gimnastika ilə məşğul olurdular. O mənə gimnastika eləməyi öyrətdi və dedi ki, çox yeməməliyəm. Başa saldı ki, mənə nəyi yemək olmaz. Ancaq unutmuşam, gərək bir də soruşam.

– Kartofu deyibmiş.

– Hə, kartof və heç bir qızartma yemək olmaz, mən ona ağrıyan yerimdən danışanda, söylədi ki, bunu sənə deməməliyəm, dözməliyəm ki, sən heç nə bilməyəsən. Amma mən sənə dedim, ona görə ki, heç vaxt heç nəyi səndən gizlətmək istəmirəm, bir də qorxdum elə güman edərsən ki, səninlə birlikdə həzz ala bilmirəm və dağda bir yerdə olmağımız elə-belə imiş.

– Çox yaxşı ki, mənə dedin.

– Doğrudan? Axı mən xəcalət çəkirəm, nə istəsən, səninçün hamısını elərəm. Pilar mənə ərin xoşuna gələn cürbəcür şeylər öyrədib.

– Heç nə eləmək lazım deyil. Bizim nəyimiz varsa, o hər ikimizinkidir və biz bunu qoruyub saxlayacağıq. Səninlə yanaşı uzanıb səni qucaqlamağım onsuz da mənə xoşdur, bilirəm ki, həqiqətən yanımdasan, sən yaxşılaşanda yenə aramızda hər şey olacaq.

– Bəyəm sənin elə bir istəyin yoxdur ki, mən onu yerinə yetirə bilim? Pılar mənə bunu da başa salıb.

– Yox. Bizim bütün istəklərimiz birlikdə olacaq. Mənim səndən ayrı heç bir istəyim yoxdur.

– Mən çox şadam ki, belədir. Amma yadında saxla ki, sənin istəyincə həmişə hər şeyə hazırım. Ancaq bunu sən özün deməlisən, çünki mən çox ağılsızam, Pıların öyrətdiklərinin də çoxunu tam başa düşmədim. Soruşmağa utandım, o isə çox ağıllıdır və hər şeyi bilir.

– Balaca dovşan, – o dedi. – Sən lap möcüzəsən.

– *Que va*, amma arvadın bilməli olduğu hər şeyi öyrənmək asan deyil, özü də elə bir gündə ki, hamı düşərgəni yığışdırıb döyüşə hazırlaşır, yaxınlıqda isə başqa bir döyüş gedir, buna görə də nəyi bacarmasam, gərək mənə deyəsən, çünki səni sevirəm. Bəlkə də hər şeyi yaxşı

yadımda saxlaya bilməmişəm; Pıların dediklərinin çoxu lap qəliz idi.

– O daha nə dedi sənə?

– Eh, o qədər şey dedi ki, hamısını xatırlaya bilmirəm. O dedi ki, əgər mən yenə başıma gətirilən pisliklərin fikrini çəkməyə başlasam, onda bunu sənə söyləyə bilərəm, çünki sən nəcib adamsan və hər şeyi başa düşürsən. Amma yaxşısı budur, heç vaxt söhbət açmayım. Ancaq o vaxt danışa bilərəm ki, əvvəllərdə olduğu kimi, o yenə mənə əziyyət versin, bir də dedi ki, əgər sənə söyləsəm, bəlkə yüngülləşərəm.

– O sənə yenə əziyyət verir?

– Yox. İndi səninlə olandan sonra mənə elə gəlir ki, o hadisə heç vaxt olmayıb. Təkcə atamı-anamı unuda bilmirəm və heç vaxt unutmayacam. Amma mən sənın bilməli olduğun hər şeyi sənə danışmalıyam ki, əgər həqiqətən arvadın olsam, sənın heysiyyətinə toxunmasın. Mən bir dəfə də olsun, heç kəsə tabe olmadım. Var gücümle müqavimət göstərdim, mənımlə ancaq ikilikdə bacara

bildilər. Biri boynumda oturub məni tutdu. Bunu sənə təskinlik üçün deyirəm ki, qeyrətinə toxunmayın.

– Mənim qeyrətim sənsən. Mən heç nə bilmək istəmirəm.

– Yox, bunu mən ərin arvad qeyrəti çəkməli olduğuna görə deyirəm. Bir iş də var. Mənim atam kəndimizin bələdiyyə rəisi idi. Anam da hörmətli adam və nəcib katolik qadın idi, onların hər ikisini respublikaçı olan atamın siyasi əqidəsinə görə güllələdilər. Onları mənim gözümün qabağında güllələdilər və atamı kənd sallaqxanasının divarına söykəyəndə o çığırdı: “*Viva la Republica!*”⁹⁸

Anamı da divara söykəyəndə o dedi: “Yaşasın bu kəndin bələdiyyə rəisi olan ərim!” Əmin idim ki, məni də güllələyəcəklər və istəyirdim deyəm: “*Viva la Republica y vivan miss pabres!*”⁹⁹ Ancaq məni güllələmədilər, mənim başıma pis işlər gətirdilər.

⁹⁸Yaşasın Respublika! (*ispanca*)

⁹⁹Yaşasın Respublika və yaşasın mənim valideynlərim!
(*ispanca*)

İndi isə sənə başqa bir şeyi də söyləmək istəyirəm, çünki bunun hər ikimizə dəxli var. Matadero yanındakı qətdən sonra onlar bizim hamımızı – güllələnənlərin qohumlarını, bu müsibəti öz gözləri ilə görmüş, amma sağ qalmış adamları dik yamacla kəndin baş meydanına apardılar. Demək olar, hamı ağlayırdı, amma elələri də vardı ki, gördükləri müsibətdən göz yaşları qurumuş və dilləri tutulmuşdu. Mən də ağlaya bilmirdim. Ətrafda heç nə görmürdüm, çünki güllə qabağında dayanmış atamla anam gözümün önündə idilər və anamın: “Yaşasın bu kəndin bələdiyyə rəisi olan ərim!” sözləri sonsuz bir fəryad kimi beynimdə guruldayırdı. Anam respublikaçı deyildi və o “*Viva la Republica*” demədi. Anam yalnız ayaqları yanında üzü üstə düşmüş atama “*Viva*” dedi.

Ancaq anam bunu ucadan, lap çıxıraraq dedi. Elə bu vaxt onlara atəş açdılar, anam yıxıldı, mən istədim ki, yerimdən qopub onun yanına qaçım, lakin qaça bilmədim, çünki hamımızın əl-qolunu bağlamışdılar. Onları *guardia civiles* güllələyirdi, qalanları da güllələməyə hazırlaşırdılar, amma bu vaxt falanqaçılar bizi meydana qovdular, *guardia civiles* isə tüfənglərinə söykənərək yerlərində qalıb divarın dibinə tökülmüş meyitlərə baxa-baxa durmuşdular. Hamımızı, qızları və qadınları qol-qola çatmışdılar, bizi uzun sıra ilə küçələrdən meydana doğru qovdular, ratuşa qabağındakı bərbərxananın qarşısında dayanmağa məcbur etdilər.

Bu vaxt iki falanqaçı bizə yanaşdı və onlardan biri dedi: “Bax, bu, bələdiyyə rəisinin qızıdır”, o birisi isə dedi: “Elə ondan da başlayaq”.

Onlar mənim qonşu qızlara bağlandığım ipi kəsdilər və həmin iki nəfərdən biri dedi: “Qalanlarını yenə bir yerə bağlayın”. Sonra onlar qoltuğumun altından yapışdılar, məni bərbərxanaya çəkib apardılar, zorla bərbərin kreslosuna əyləşdirdilər və tutdular ki, yerimdən qalxa bilməyim.

Mən güzgüdə öz sifətimi, məni tutub saxlayanların və bir də arxada dayanan üç nəfərin sifətini görürdüm, amma bu sifətlərdən heç biri mənə tanış deyildi. Mən güzgüdə özümü də, onları da görürdüm, lakin onlar ancaq məni görürdülər. Elə bil ki, diş həkiminin kreslosunda əyləşmişən, ətrafında çoxlu diş həkimi var və hamısı da dəlidir. Özümü güclə tanıyırdım, çünki dərddən böyüklüyündən sifətim dəyişmişdi, lakin güzgüyə baxanda başa düşdüm ki, bu elə mən özüməm. Ancaq müsibətim o qədər böyük idi ki, qorxu və ya başqa şey hiss etmirdim, ancaq kədər duyurdum.

Onda mənim hörüklərim vardı və birdən güzgüdə gördüm ki, birinci falanqaçı hörüyümün birini tutub dartdı, dərddən nə qədər keyləşsəm də, ağrını hiss etdim. Sonra o, hörüyü ülgüclə dibindən kəsdi və mən özümü güzgüdə birhörüklü gördüm, kəsilənin yerində isə topa tük qalmışdı. Sonra falanqaçı o biri hörüyümü də kəsdi, amma daha dartmadı, ülgüc qulağıma toxundu və mən qan gördüm. Barmağını sürt, yara yerini hiss edirsən?

– Hə. Bəlkə, heç bunu danışmasan yaxşıdır?

– Yox. Eybi yoxdur. Ən pis şeydən danışmayacam. Hə, o, ülgüclə hər iki hörüyümü dibindən kəsdi, ətrafdakıların hamısı gülüşürdü, mənsə qulağımdakı yaranın ağrısını da hiss etmirdim. Sonra o, qabağımda dayandı – o biri iki nəfərsə məni tutmuşdu – və hörüklərlə üzümə vurub dedi: “Qırmızı rahibəlik üçün bizdə belə qırxırlar. İndi bilirsən ki, proletar qardaşlarla necə birləşmək lazımdır. Qırmızı İsanın adaxlısı!”

O, hörükləri – mənim öz hörüklərimi – dönə-dönə üzümə çırpırdı, sonra isə əsgü əvəzinə ağzıma soxdu, boynuma bərk-bərk sarıyıb arxadan düyün vurdu, məni tutan o iki nəfərsə elə hey gülüşürdülər. Tamaşa edənlərin də hamısı gülüşürdü. Onların güldüklərini güzgüdə görərkən ilk dəfə ağladım, çünki valideynlərim güllələndikdən sonra tamam donub qalmışdım və gözümdən yaş gəlmirdi.

Ağzımı bağlayan o adam əvvəlcə alnımdan peysərimə doğru, sonra tərəmi maşınla qırxmağa başladı, sonra qulaqlarımın dibini, bütün başımı qırxdı, o iki nəfər isə məni elə tutmuşdu ki, hər şeyi güzgüdə görürdüm, ancaq gözlərimə inanmırdım və hey ağlayırdım, kəsik hörüklər

soxulmuş və açıla qalmış ağızımdan, dəhşət bürümüş sifətimdən və tamamilə keçəlləşmiş başımdan gözümlü çəkə bilmirdim.

Öz işini bitirəndən sonra o, bərbərin rəfindən yod şüşəsini götürdü (onlar bərbəri də öldürmüşdülər, çünki həmkarlar birliyinin üzvü idi və bərbərin cəsədi yolda düşüb qalmışdı, bizi küçədə sürükləyəndə məni qaldırmışdılar ki, onun üstündən adlaya bilim), şüşə tıxacı yoda batırıb qulağımdakı yaraya sürtdü, mən dərin kədər və dəhşət içində yüngül bir ağrı duydum. Sonra qabağa keçib yodla alnıma FUB¹⁰⁰ hərflərini yazdı; o, hərfləri rəssam kimi yavaş-yavaş və səylə çəkirdi.

Mən bütün bunları güzgüdə görürdüm, amma daha ağlamırdım, çünki ata-anamın fikrindən ürəyim daşa

¹⁰⁰FUB (“Fahişə Uşaqlarının Birliyi”) – “Xalq Uşaqlarının Birliyi” gənclər təşkilatının faşistlər tərəfindən ədəbsizcəsinə təhrif edilmiş adı

dönmüşdü, başıma nə gətirdilərsə, hamısı boş şey kimi görünürdü. Falanqaçı hərfləri yazıb qurtardı, öz işinə tamaşa etməkçün bir addım geri çəkildi, sonra isə yod şüşəsini yerinə qoydu və başqırخان maşını götürüb dedi: “O biri gəlsin!”

Məni iki tərəfdən bərk-bərk tutub bərbərxanadan bayıra sürüdülər, qapıda hələ də arxası üstə düşüb qalan bərbərə toxundum, onun üzü bozarmışdı, elə oradaca ən yaxşı rəfiqəm olan Konsepsion Qarsia ilə, az qala, toqquşacaqdım, onu da iki nəfər başqası küçədən dartıb gətirirdi. O, əvvəlcə məni tanımadı, lakin sonra tanıdı və çığırmağa başladı. Məni meydandan çəkib apardıqları vaxt ratuşanın qarşısında, atamın kabinetinə gedən pillələrlə yuxarı qalxanda onun çığırtısı eşidilirdi; kabinetdə məni divanın üstünə atdılar. Elə orada da başıma pislik gətirdilər.

– Mənim dovşancığım, – Robert Cordan bacardıqca bərk, həm də nəvazişlə onu özünə sıxdı. Lakin onun nifrəti də soyumamışdı. – Daha bu barədə danışma. Daha mənə heç nə danışmaq lazım deyil, çünki nifrət məni boğur.

Qız soyuq və hərəkətsiz halda onun ağuşuna uzanmışdı, amma az sonra dedi:

– Hə. Daha mən bu barədə danışmayacam. Amma onlar pis adamlardır, əgər mümkün olsaydı, mən özüm də onların bir neçəsini öldürərdim. Ancaq bunları sənə ona görə dedim ki, əgər sənin arvadın olsam, sənin heysiyyətinə toxunmasın. Dedim ki, hər şeyi biləsən.

– Yaxşı ki, dedin, – Robert Cordan cavab verdi. – Çünki işimiz gətirsə, sabah çoxlarını öldürəcəyik.

– Orada falanqaçılar da olacaq? Mənim başıma bütün bu oyunları onlar gətiriblər.

– Falanqaçılar vuruşurlar, – Robert Cordan qaşqabaqla dedi. – Onlar arxadakıları öldürürlər. Döyüşdə biz başqaları ilə vuruşuruq.

– Bəs onları heç cür öldürmək olmaz? Mən bunu çox istərdim.

– Mən onlardan da öldürmüşəm. Biz yenə onları öldürəcəyik. Biz qatarları partladanda, çoxlu falanqaçı öldürürdük.

– Bu dəfə qatar partlatmağa səninlə getmək istərdim, – Mariya dedi. – O qatardan sonra, Pilar məni bura gətirəndə, bir az özümdə deyildim. O mənim necə olduğumu sənə danışıb?

– Hə. Bu barədə danışmaq lazım deyil.

– Başıma elə bil qurğuşun doldurmuşdular, mən birçə ağlaya bilirdim. Amma sənə deyiləsi bir sözüm də var. Mən bunu deməliyəm. Ola bilsin, biləndən sonra heç məni almaq istəmədin. Əgər elə olsa, bəlkə heç olmasa, bir yerdə olmağımıza razılıq verəsən.

– Mən səninlə evlənəcəm.

– Yox. Mən bunu tamam unutmuşdum. Yəqin ki, istəməyəcəksən. Başa düşürsən, yəqin ki, mən sənə oğul, ya qız doğa bilməyəcəm, çünki Pilar deyirdi ki, əgər doğa bilsəydim, onda başıma gətirilən o pis işdən sonra doğmalıydım. Mən bunu sənə deməliydim. Bilmirəm, necə olub ki, bunu tamam unutmuşam.

– Bu vacib deyil, dovşancığım. Birincisi, bəlkə də heç belə deyil. Düzünü ancaq həkim deyə bilər. Sonrası da, nə qədər ki dünya bu vəziyyətdədir, mən heç də dünyaya uşaq

gətirmək fikrində deyiləm. Ürəyimdə nə qədər məhəbbət varsa, hamısını sənə verirəm.

– Mənsə sənə oğul, ya qız doğmaq istərdim. Bizim uşağımız olmasa, faşistlərlə mübarizə aparanların uşağı olmasa, onda bu dünya necə düzələ bilər?

– Ay səni! Mən səni sevirəm. Eşidirsən? İndi isə yatmaq lazımdır, dovşancığım. Mən sübh açılmamış qalxmalıyam, bu vaxtlar dan yeri tez sökülür.

– Deməli, axırda sənə söylədiyimin mənası yoxdur? Hər halda, biz evlənə bilərik?

– Biz artıq evlənmişik. Bax indi sən mənim arvadımsan. İndi isə yat, dovşancığım, vaxta lap az qalıb.

– Biz doğrudan evlənəcəyik? Bunlar boş söz deyil ki?

– Yox. Doğrudan evlənəcəyik.

– Onda bu saat yatıram, işdir, oyansam, uzanıb bu barədə düşünəcəm.

– Mən də.

– Gecən xeyrə qalsın, mənim ərim.

– Gecən xeyrə qalsın, – Robert Cordan dedi. – Gecən xeyrə qalsın, arvadım.

O, qızın sakit, rəvan nəfəsini eşitdi və başa düşdü ki, qız yatır. İndi özü lap sakit uzanmışdı, qorxurdu ki, tərənib qızı oyatsın. O, Mariyanın deyə bilmədiyi bütün qalan hadisələri düşünür, nifrətdən boğulurdu və səhər adam öldürməli olacağına görə məmnun idi. Lakin öz şəxsi duyğularımı bununla qarışdırmamalıyam, o düşündü.

Axı bunu necə unutmaq olar? Mən bilirəm ki, biz də dəhşətli işlər görmüşük. Amma bunun səbəbi o idi ki, biz cahil, savadsız idik və başqa cür eləyə bilmirdik. Onlar isə şüurlu surətdə və qəsdən edirlər. Özü də bunu mükəmməl təhsil almış adamlar edirlər. İspan cəngavərliyinin ən görkəmli nümayəndələri. Bu necə xalqdır! Kortəsdən, Pisarodan, Manendes de Avildən başlamış Pabloya qədər hamısı əsl köpək uşaqlarıdır! Həm də necə qəribə adamlardır! Dünyada onlardan da yaxşı və onlardan da pis xalq yoxdur. Onlardan da nəcib və onlardan da amansız xalq yoxdur. Bəs onları kim başa düşür? Mən yox, çünki mən onları başa düşsəydim, bağışlamazdım. Başa düşmək – əfv etmək deməkdir. Yox, bu doğru deyil. Əfv etmək xristian ideyasıdır. İspaniya isə heç vaxt xristian ölkəsi olmayıb.

Onun həmişə öz pərəstişgahı olub və o, kilsədə həmin pərəstişgaha sitayiş edib. *Otra Virgen mas*¹⁰¹.

Yəqin elə buna görə də onlar öz düşmənlərinin virgensini məhv etməyə can atırlar. Əlbəttə, ispan din fanatiklərində bu nifrət xalqda olduğundan daha dərinidir. Xalq tədricən kilsədən ayrılıb, çünki kilsə hökumətlə birləşib, hökumət də həmişə pozğun olub. Bu yeganə ölkədir ki, islahat ona gəlib çatmayıb. Bax buna görə də indi onlar öz inkvizisiyasının ziyanını çəkirlər.

Hə, bu məsələ barədə düşünməyə dəyər. Görəcəyiniz işin dərini az çəkmək üçün fikrini bunlarla məşğul etsən yaxşıdır. Uydurmaqdansa, bu faydalıdır. İlahi, gör bu gün o özündən nə qədər uydurub. Bəs Pilar – o da bütün günü uydurmaqla məşğul olub. Hə, aydındır! Hətta sabah onları öldürsələr də, nolsun ki? Əgər körpünü vaxtında partlatmaq

¹⁰¹Daha bir bakirə qız (*ispanca*)

mümkün olsa, bunun nə əhəmiyyəti var? Bax, sabah lazım olan budur.

Hə, bunun əhəmiyyəti yoxdur. Axı onsuz da əbədi yaşamaq olmaz. Bəlkə də, bu üç gündə mən bütün ömrümü yaşamışam. Əgər belədirsə, mən son gecəni başqa cür keçirmək istərdim. Amma son gecə heç vaxt yaxşı olmur. Sonuncu olan heç bir şey yaxşı olmur. Yox, bəzən son sözlər yaxşı olur. “Yaşasın bu kəndin bələdiyyə rəisi olan ərim!” – yaxşı deyilib.

O bilirdi ki, bu yaxşıdır, çünki özlüyündə bu sözləri təkrar edərkən bütün vücudu titrəyirdi. Əyilib Mariyanı öpdü, lakin qız ayılmadı. Lap astadan ingiliscə pıçıldadı:

– Mən məmnuniyyətlə səninlə evlənərəm, dovşancığım. Mən sənin ailənlə fəxr edirəm.

OTUZ İKİNCİ FƏSİL

Həmin o axşam Madriddəki Heylord otelinə çoxlu adam yığışmışdı. Faraları sürməyi rəngdə boyanmış bir maşın darvazaya yanaşdı, qara süvari çəkməsi, boz süvari şalvarı geymiş, kitelinin düymələri boğazına qədər düymələnmiş bəstəboy bir adam maşından düşüb, qapıda dayanan gözətçilərin salyutuna cavab verdi, portyenin yerində oturan gizli polis agentini başı ilə salamladı və liftin kabinəsinə girdi. Mərmər vestibüldə də iki gözətçi vardı, onlar baş qapının hər iki tərəfində qoyulmuş stullarda əyləşmişdilər və bəstəboy adam yanlarından keçib liftə sarı gedəndə onlar ancaq boylanıb baxmaqla kifayətləndilər. Onların vəzifəsi otelə girən hər bir yad adamın silahlı olub-olmadığını bilmək üçün ciblərini axtarmaq, böyürlərini və qoltuğunun altını yoxlamaq idi. Silahlı olanlar saxlamaq üçün silahlarını portyeyə verməli idilər. Lakin onlar süvari şalvarı geymiş bəstəboy adamı yaxşı tanıyırdılar və həmin adam yanlarından keçəndə ona ancaq gözucu nəzər saldılar.

O öz nömrəsinə gələndə gördü ki, otaq adamlarla doludur. Adamlar kübar evlərində olduğu kimi, kreslolarda oturub,

ayaq üstə durub bir-biri ilə söhbət edirdilər; kişilər və qadınlar araq, sodalı su ilə viski və pivə içirdilər. Dörd kişi hərbi formada idi. Qalanları zamşa ya meşin gödəkcə geymişdilər, dörd qadından üçü isə adi paltarda idi, qara və çox arıq olan dördüncü qadının geyimi milis formasına oxşayırdı, amma yubkada idi, uzunboğaz çəkmə geymişdi.

Karkov otağa girərkən ən əvvəl forma geymiş qadına yanaşdı, ona baş əyib əlini sıxdı. Bu onun arvadı idi və o, qadına rusca nəsə dedi. Karkovun nə dediyini heç kəs eşitmədi, o, içəri girərkən gözlərindəki məğrurluq ifadəsi bir anlığa çəkildi. Lakin o, qəşəng qızın qırmızı-sarı saçlarını, şəhvətlə xumarlanan simasını görəndə kimi bu ifadə yenə öz yerini aldı və Karkov iti, düz addımlarla qıza tərəf yönəlib ona təzim etdi. Uzaqlaşarkən isə arvadı onun ardınca baxmadı. Qadın ucaboy qəşəng ispan zabitinə tərəf dönüb onunla rusca danışmağa başladı.

– Sənin istəclin son vaxtlar yaman yoğunlayıb, – Karkov qıza dedi. – Biz müharibənin ikinci ilinə qədəm qoyandan bəri bütün qəhrəmanlarımız yoğunlamağa başlayıblar.

O, haqqında söhbət gedən adama baxmırdı.

– Sabah sən məni özünlə hücumla aparacaqsan? – qız ondan soruşdu; o, almanca danışdı.

– Aparmayacam. Heç bir hücum da olmayacaq.

– Bu hücumdan hamının xəbəri var, – qız dedi, – gizlətmək lazım deyil. Dolores də gedir. Mən onunla, ya da Karmenlə gedəcəm. Çoxlu adam gedir.

– Kim aparırsa, onunla gedə bilərsən. Mən aparmayacam.

Sonra o, qızı diqqətlə süzdü və dərhal ciddiləşərək soruşdu:

– Bunu sənə kim dedi? Amma düzünü de!

– Rixard, – qız da ciddi cavab verdi.

Karkov çiyinlərini çəkdi və qızdan aralandı.

– Karkov, – ortaboylu adam onu səslədi; onun ağarmış, şişkin sifəti vardı, gözlərinin altı tuluqlanmışdı, alt dodağı sallaq idi, səsi isə mədəsi xəstə adamın səsinə oxşayırdı. – Xoş xəbəri eşitmişiniz?

Karkov yaxınlaşanda həmin adam dedi:

– Bundan indicə xəbər tutmuşam. On dəqiqə əvvəl, çox olmaz. Əla xəbərdir. Bu gün Seqoviya yaxınlığında faşistlər

bütün günü özlərininkilərlə vuruşublar. Onlar üsyançıları pulemyot və tufəng atəşi ilə sakitləşdirməli olublar. Gündüz onlar öz hissələrini təyyarələrdən bombardman ediblər.

– Bu doğrudur? – Karkov soruşdu.

– Tamamilə doğrudur, – gözlərinin altı tuluqlanmış adam söylədi. – Bu yeniliyi Dolores özü xəbər verib. O, indicə burada idi, mən heç vaxt onu bu qədər şən və xoşbəxt görməmişdim. Bu xəbər onu yaman sevindirmişdi. Dediklərinin həqiqət olduğu səsindən bilinirdi. Mən “İzvestiya” üçün məqaləmdə bu barədə yazacağam. Onun dedikləri mənimçün bu müharibənin ən qiymətli məqamlarından biri idi, həmin anda mən sanki mərhəmət və dərin həqiqətin bir-birinə qovuşduğu ehtiraslı bir səs eşidirdim. O qadın xalqın əsl müqəddəslik rəmzi kimi nur saçırdı. Ona nahaq yerə *la Pasionaria*¹⁰² demirlər.

– Yazın, – Karkov dedi, – bunu mənə niyə deyirsiniz? Bu qədər vaxtı mənə niyə sərf edirsiniz? Bu saat gedib yazın.

¹⁰²Alovlu (*ispanca*)

– Niyə bu saat?

– Sizə məsləhət görürəm ki, ləngiməyin, – deyə Karkov ona baxdı, sonra isə üzünü döndərdi.

Onun müsahibi, altı tuluq bağlamış gözləri ilə bir qədər əvvəl gördüyü gözəlliyin təsirinə qapılaraq, əlində araq stəkanı, bir neçə dəqiqə yerindən tərpənmədi; sonra nömrədən çıxdı və eşitdiklərini yazmaq üçün öz otağına getdi.

Karkov o biri qonağa yanaşdı: bu, qırx səkkiz yaşlarında enlikürək, möhkəm bədənli, şən ovqatlı kişiydi, açıq-mavi gözləri, seyrəkləşməyə başlamış sarışın saçları, sarı bıığı var idi. Əyninə general forması geymişdi. Özü macar idi və diviziyaya komandanlıq edirdi.

– Dolores gələndə siz burada idiniz? – Karkov ondan soruşdu.

– Bəli.

– Orada nə baş verib ki?

– Guya faşistlər özlərininkilərlə vuruşurlar. Əgər bu gerçəkdirsə, çox yaxşıdır.

– Hər yerdə sabahkı hücum barədə söhbət gedir.

– Biabırçılıqdır! Bütün jurnalistləri güllələmək lazımdır, onlarla birlikdə sizin bugünkü qonaqlarınızın çoxusunu, birinci növbədə də bu alman zibili Rixardı. Bu yarmarka kəndirbazına briqada komandanlığını etibar edəni isə hökmən güllələmək lazımdır. Ola bilsin ki, sizi də, məni də güllələmək lazımdır. Çox ola bilsin. – General qəhqəhə çəkdi. – Amma siz, hər halda, bunu heç kəsin yadına salmayın.

– Mən, ümumiyyətlə, belə şeylərdən danışmağı xoşlamıram. Onu da deyim ki, arabir mənim yanıma gələn amerikalı indi oradadır. Bilirsiniz kimdir? Həmin o Cordandır, partizan dəstələri ilə işləyən amerikalı. İndi o guya Doloresin söylədiyi hadisənin baş verdiyi yerdədir.

– Elə isə bu gün o həmin hadisə barədə məlumat göndərməlidir, – general dedi. – Məni ora buraxmırlar, yoxsa özüm gedib sizinçün hər şeyi öyrənərdim. Bu amerikalı, Qolsla işləyir, hə? Siz ki, sabah Qolsu görəcəksiniz?

– Bəli, sabah səhər.

– Amma hər şey yoluna düşməsə, onun gözlərinə görünməyin, – general dedi. – Mənim kimi, onun da yazı-poçu adamlarını görənlər gözü yoxdur. Ancaq onun xasiyyəti daha mülayimdir.

– Hər halda, siz nə fikirləşirsiniz?

– Yəqin, faşistlər manevr edirmişlər, – general güldü. – Görərsiniz sabah Qols onlarçün necə manevr düzəldəcək. Təki bu işə əl qatsın, Qvadalaxara yaxınlığında o heç də pis manevr düzəltmədi.

– Eşitmişəm ki, siz də uzaq səfərə çıxırsınız, – Karkov dedi və gülümsündü.

General qəfildən hirsləndi.

– Bəli, mən də. İndi mənim barəmdə də boşboğazlığa başlayıblar. Heç kəs bunsuz bir addım ata bilmir. Sözcəzdirenələr dəstəsi bir yerə yığılıb! Bir adam tapılmır ki, dilini dinc qoysun. Belə bir adam olsaydı və bu işə inansaydı, ölkəni xilas etmiş olardı.

– Sizin dostunuz Priyeto dilini dinc qoymağı bacarır.

– Amma o, qələbənin mümkünlüyünə inanmır. Bəs xalqa inanmadan necə qalib gəlmək olar?

– Siz haqlısınız, – Karkov dedi. – Yaxşı, mən getdim yatmağa.

O, tüstü və qeybət dolu otaqdan çıxıb, kiçik yataq otağına keçdi və çarpayıya əyləşib, uzunboğaz çəkmələrini çıxartdı. Səs-küy buraya da gəlirdi və o, səsi azaltmaq üçün qapını bağladı və pəncərəni açdı. Soyunmadı, çünki saat ikidə o, Kolmenar, Sersedə və Navaserradadan keçib cəbhəyə, səhər çağı Qolsun hücumu başlayacağı yərə getməliydi.

OTUZ ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Pilar onu yuxudan oyadanda gecə saat iki idi. Qadın əlinin bədəninə toxunduğunu hiss edəndə, əvvəlcə elə bildi ki, Mariyadır, odur ki, qıza tərəf çevrilib dedi: “Dovşancığım”. Lakin qadın iri əli ilə onun çiyindən silkələyən kimi dərhal tamam oyandı, çılpaq böyrünə

yapışan tapançanın dəstəsini sıxıb özünü yığışdırdı elə bil özünün çaxmağını çəkmişdilər.

Qaranlıqda o, Pıları tanıdı və qoşa əqrəbli qol saatına baxdı, bu əqrəblər sferblatın lap yuxarısında sivri bucaq yaradaraq parıldayırdı, gördü ki, saat ikini göstərir və dedi:

– Nolub, arvad?

– Pablo gedib.

Robert Cordan şalvarını və səndəllərini geydi. Mariya oyanmadı.

– Nə vaxt gedib?

– Bir saat qabaq.

– Sonra nə var?

Qadın yazıq səslə:

– Sənin bəzi şeylərini aparıb, – dedi.

– Belə. Nəyi aparıb?

– Bilmirəm, – qadın cavab verdi. – Özün get, bax.

Onlar qaranlıqda mağaranın ağzına doğru yönəldilər, çulun altından keçib içəri girdilər. Robert Cordan qadının ardınca gedərək, soyuq külün və yatan kişilərin qoxusu çökmüş kəşif havanı sinəsinə çəkirdi və ayağının altını

elektrik fənəri ilə işıqlandırırdı ki, yatanlara toxunmasın.

Anselmo oyanıb soruşdu:

– Hə, vaxtdır?

– Hələ yox, – Robert Cordan pıçıldadı. – Yat, qoca.

Hər iki çanta Pıların yatağının başında idi. Yatağın yan tərəfindən adyal asılmışdı. Robert Cordan qadının yanında diz üstə düşüb fənərlə hər iki çantanı işıqlandıranda boğuş, ürəkbulandırıcı tər iyi onu vurdu, belə iy adətən hinduların yorğan-döşəyindən gəlir. Hər iki çanta yuxarıdan aşağıya kimi bıçaqla kəsilmişdi. Robert Cordan fənəri sol əlinə alıb, sağ əlini birinci çantaya soxdu. O, həmin çantaya yataq kisəsini qoyurdu, indi orada boş yer çox olmalı idi. Elə də oldu. Məftil sarğıları yenə orada idi, amma içində partladıcı olan dördkünc taxta qutu yox idi. İçərisinə səliqə ilə bükülmüş detonatorlar qoyulmuş siqar qutusu da yoxa çıxmışdı. Bikford qaytanı və kapsullar qoyulmuş dəmir qab da yox idi.

Robert Cordan ikinci çantanı yoxladı. Dinamit çox idi. Olsa-olsa, bir paket götürülmüşdü.

O qalxıb qadına tərəf çevrildi. Adamı bivaxt oyadanda o öz daxilində üzücü bir boşluq hiss edir, elə bil ki, labüd bir bəlanı qabaqcadan duyur, indi onu da onqat betər qüvvə ilə bu cür bir duyğu bürümüşdü.

– Sən buna keşik çəkmək deyirsən? – o soruşdu.

– Mən başımı onların üstünə qoyub yatmışdım, hələ əlimlə də tutmuşdum, – Pilar ona cavab verdi.

– Çox bərk yatmısanmış.

– Qulaq as, – Pilar dedi. – Gecə o, yerindən qalxdı, mən soruşdum ki, hara belə? Dedi subaşına gedirəm, arvad. Mən yenə yatdım. Oyananda isə bilmədim nə qədər keçib, fikirləşdim ki, yerində yoxdursa, deməli, atlara baş çəkməyə gedib. Axı o həmişə gedir. Sonra gördüm ki, – qadın yazıq-yazıq sözünü bitirdi, – gördüm ki, gəlib çıxmır, narahat oldum, yoxladım ki, görüm kisələr yerindədirmi, hər şey qaydasındadırmı, birdən əlim kisənin yırtığına keçdi, durub sənin yanına gəldim.

– Gedək, – Robert Cordan dedi.

Onlar mağaradan çıxdılar; gecənin bir aləmi idi, səhərin açılmasına hələ xeyli vardı.

– O, gözətçidən yan keçib atları başqa yolla apara bilərmimi?

– Hə, iki yol var.

– Yuxarı postda kim dayanıb?

– Eladio.

Onlar cidarlanmış atların otladığı çəmənliyə çatana kimi Robert Cordan susurdu. Çəmənlikdə üç at qalmışdı. Kəhər və boz at bunların arasında yox idi.

– Sən necə bilirsən, o nə vaxt gedib?

– Bir saat qabaq.

– Neylək, – Robert Cordan dedi. – Gedib qalanları yanıma daşıyım, sonra da uzanıb yatım.

– Onların keşiyini özüm çəkəcəm.

– *Que va*, özün çəkəcəksən. Sən artıq bir dəfə keşik çəkdin.

– *İngles*, – qadın dedi. – Mənim əzabım səninkindən az deyil. İndi sənə şeylərini qaytarmaq üçün canımdan keçərdim. Məni niyə incidirsən? Pablo bizim ikimizə də xəyanət edib.

Qadın bunu deyəndə o başa düşdü ki, indi hirslənməyin xeyri yoxdur, başa düşdü ki, qadınla dava salmaq olmaz. Axı bütün bu günü Pılarla işləməli olacaq, günün də iki saati keçib.

O, əlini qadının çiyinə qoydu.

– Eybi yoxdur, Pılar, – dedi, – bunsuz da keçinmək olar. Bunu başqa bir şeylə əvəz edərik.

– O, nə aparıb?

– Heç nə. Onun apardığı artıq şeylər idi.

– Bunlar partlayışdan ötrü lazım idi?

– Hə. Amma başqa cür də partlatmaq olar. Yaxşısı budur, de görüm, Pabloda bikford qaytanı və kapsullar yox idi ki? Axı onu belə şeylərlə təchiz etməli idilər.

– Onları da aparıb, – qadın yazıqcasına cavab verdi. – Mən dərhal baxdım. Bunlar da yoxdur.

Onlar meşə yolu ilə mağaranın ağzına gəldilər.

– Get, yat, – o, qadına dedi. – Pablosuz bizim üçün daha yaxşı olacaq.

– Gedirəm Eladionun yanına.

– Pablo yəqin ki, başqa yolla gedib.

– Dəxli yoxdur, onsuz da gedəcəm. Mən hiylə bilən deyiləm, buna görə aldandım, səni də pis vəziyyətdə qoydum.

– Boş şeydir, – o dedi. – Get yat, arvad. Saat dördə ayaq üstə olmalıyıq.

O, qadınla birlikdə mağaraya girdi və oradan hər iki çantanı çıxartdı, bunları ikiəlli tutmuşdu ki, cırıqlardan heç bir şey düşməsin.

– Ver tikim.

– Yola düşəndə tikərsən, – o, astadan dedi. – Bunları ona görə aparmıram ki, sənə etibarım yoxdur. Aparamsam yata bilmərəm.

– Onda qabaqcadan verərsən ki, cırıq yerləri tikim.

– Yaxşı, verərəm. Get yat, arvad.

– Yox. Mən səni də, Respublikanı da pis vəziyyətdə qoymuşam.

– Get yat, arvad, – o, mülayim səslə qadına dedi. – Get yat.

OTUZ DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Dağların zirvələri faşistlərin əlində idi. Sonra vadi başlayırdı. Tikililəri və anbarı olan fermadakı faşist postu hesaba alınmasa, vadi heç kəsin əlində deyildi. Robert Cordanın məktubunu Qolsa aparan Andres bu postun yanından keçməmək üçün qaranlıqda böyük dövrə vurdu. O, pulemyotun tətik çərçivəsinə bağlanmış məftilin haradan çəkildiyini bilirdi və qaranlıqda onu tapdı, üstündən atılıb keçdi, gecənin küləyində yarpaqları xışıldayan qovaq ağaclarının sıralandığı ensiz çay boyunca getdi. Faşist postunun yerləşdiyi fermada xoruz banladı. Andres dönüb arxaya baxdı və ağacların dalında, fermanın pəncərələrinin birində, lap pəncərənin altında işıq zolağı gördü. Gecə sakit və aydın idi, o, çayın kənarından çəmənliyə döndü.

Çəmənlikdə bir ildən bəri, iyul döyüşləri zamanından dörd ot tayası qalmışdı. Bunları aparan yox idi və fəsillər dəyişdikcə tayalar yatmış, ot tamam çürümüşdü.

İki tayanın arasından çəkilməmiş məftilin üstündən aşanda korlanmış ota Andresin heyfi gəldi. Amma respublikaçılar otu çəmənlikdən sonra başlanan dik Qvadarrama yamacı ilə daşımali olacaqdılar, faşistlərə isə, yəqin ki, ot lazım deyil, o fikirləşirdi. Onlarda ot da boldur, çörək də boldur. Onlarda hər şey boldur. Amma sabah səhər onlara əməlli-başlı divan tutacağıq! Sabah səhər biz onlardan Karın heyfini alırıq. Bunlar necə vəhşidirlər! Amma sabah səhər yolda toz asimana qalxacaq.

O istəyirdi ki, paketi tezliklə yerinə çatdırsın və postlara həmlə başlanana qədər düşərgəyə qayıtsın. Bunu həqiqətənmi istəyirdi, yoxsa öz-özünü aldadırdı? *İngles* deyəndə ki, paketi çatdırmağı ona tapşırır, qəlbini necə yüngüllük hissi bürüyürdü – yaxşı yadıdadır. O vaxta qədər səhərin açılmasını sakitcə gözləyirdi. Bunu eləmək lazım idi. O özü buna səs vermişdi və hər şeyə hazır idi. Karın dəstəsinin məhv olması ona ağır təsir bağışladı. Amma, hər halda, bu, Karın başına gəlmişdi, onların başına gəlməmişdi. Onlar öz işlərini görəcəkdilər.

İngles onunla danışanda uşaqlıqda kənd bayramı günü, səhər oyanarkən keçirdiyi hissi duydu; o vaxtlar yuxudan oyanıb eşidərdi ki, bərk yağış yağır, deməli, hava çox rütubətli olacaq və meydana buğaların cırnadılması ləğv ediləcəkdə.

Uşaqlıqda buğaları cırnatmaqdan onun xoşu gələrdi və o, qızmar günəşin od ələdiyi küçələrə çıxan yolları bağlamaq üçün yanlarına arabalar düzölmüş və hər tərəfdən dövrəyə alınmış tozlu meydana buğanın qədəm basacağı günü və dəqiqəni intizarla gözlərdi, qəfəsin qapısı açılan kimi buğa dörd ayağının dördünü də bərk-bərk yerə dayayıb, taxtanın üstündə sürüşə-sürüşə meydana cumardı. O, həmin anı həyəcan, vüqar və qorxu ilə gözlərdi, onu tər basardı, əvvəlcə buğa buynuzlarının taxta qəfəsə necə dəydiyini eşidər, sonra isə buğanın özünü görərdi; görərdi ki, başını lap yuxarı qaldırmış, burun pərələri açılmış, qulaqları tərpnən, qara dərisinə toz qonmuş, böyürlərində qurumuş peyin ləkələri qalan heyvan ayaqlarını yerə bərk basaraq taxtanın üstü ilə meydana sürüşür. O, buğanın aralı buynuzları altında bir-birindən uzaqda yerləşən, qırpılmayan

gözlərinə baxardı, buynuzlar sahil qumunun cilaladığı taxta kimi hamar və bərk olardı, iti uclarını görəndə adamın ürəyinə vahimə düşərdi.

O, buğanın meydana girəcəyi və heyvanın gözlərinə tamaşa etməyin mümkün olacağı dəqiqəni bütün ilboyu gözlərdi, nəfəsini dərib gözlərdi ki, görsün, buğa kimi seçəcək, qəfildən yerdən qoparaq başını aşağı əyib pişik kimi tullana-tullana, buynuzlarını sağa-sola əyə-əyə kimin üstünə atılacaq. Uşaq ikən bu dəqiqəni bütün ilboyu gözlərdi, lakin *İngles* paketi aparmalı olacağını ona söyləyəndə qəlbini bürüyən duyğu, uşaqlıqda yuxudan ayılarkən yağışın kirəmit damı, daş divarı və döşənməmiş kənd küçəsindəki gölməçələri döyəclədiyini eşidib rahat nəfəs alarkən keçirdiyi həmin duyğu idi.

Bu kənd kapealarında o, buğanı həmişə cəsarətlə qarşılayırdı, bu cəhətdən öz kəndlərindəki və ya qonşu kəndlərdəki kişilərin heç birindən geri qalmazdı, başqa kəndlərdəki kapealara getməsə də, heç nəyin xatirinə bu ləzzətdən imtina etməzdi. O, buğanın cumacağı anı sakitcə gözləyər və ancaq son saniyədə kənara atılırdı. Buğa bir

kəsi yerə yıxan zaman heyvanın diqqətini yayındırmaq üçün kisəni onun burnunun qabağında yellədərdi və çox vaxt onun buynuzlarından yapışib, yerə yığılanı buynuzlamağa qoymazdı, buynuzunu kənara çəkərdi, buğa yerə yığılan adamdan əl çəkib başqasının üstünə atılmayanacan təpiklə burnuna-burnuna o ki var vurardı.

O, buğanın quyruğundan yapışib heyvanı yerə yığılan adamdan kənara çəkərdi, var qüvvəsi ilə onu dartardı, quyruğunu burardı. Bir dəfə o, buğanın quyruğunu sağ əlinə doladı, sol əliylə buynuzundan yapışdı, bu vaxt buğa başını qaldırıb onun üstünə cumdu, o, dal-dalı qaçdı, bir əliylə buğanın quyruğundan, o birisiylə buynuzundan tutub onunla birlikdə fırlanmağa başladı, nəhayət, meydandakılar hamılıqla buğanın üstünə atılıb bıçaqları onun bədəninə yortdular. Bu tozun, qızmar istinin, şərab, buğa və insan tərinin qoxusu içində, camaatın qulaqbatırıcı səs-küyündə o, həmişə buğanın üstünə birincilər sırasında atılardı. Keçirdiyi duyğu yaxşı yadındadır, buğa onun altında vurnuxur, atılıb düşür, o isə heyvanın yalı üstə yataraq buynuzunun birini lap dibindən qoltuğu ilə, o birini isə barmaqları ilə sıxırdı; buğa

onu sağa-sola çırpırdı, o isə bütün bədəni ilə qıvrılır, elə bilirdi ki, bu saat qolu çiyindən qopacaq. O qızmış, tozlu, cod, titrək, qabarıq əzələnin üstünə yatır, dişlərini buğanın qulağına keçirib, bıçağı qabaran, titrəyən yalın aşağısına yorturdu, isti qan fişilti ilə onun yumruğuna vururdu, o isə bütün ağırlığını yalın üstünə salıb bıçağı yenə buğanın boynuna yorturdu.

Birinci dəfə dişləri ilə buğanın qulağından yapışanda və bu cür bərk yapışmaqdan çənəsinin və boynunun keyləşdiyini hiss edəndə, camaat gülüb onu ələ salmışdı. Amma gülsələr də, hər halda, ona rəğbət bəsləyirdilər. Həmin vaxtdan bəri o bunu hər dəfə təkrar edirdi. Onu Villakonexos Buldoqu adlandırır və zarafatla deyirdilər ki, o, buğaları diri-diri yeyir. Həmkəndliləri bu günü həmişə intizarla gözləyirdilər ki, onun buğanın qulağından necə yapışacağını görsünlər və o, qabaqcadan bilirdi ki, hər dəfə belə olacaq: əvvəl buğa qəfəsdən çıxacaq, sonra birinin üstünə cumacaq, daha sonra hamı çığıranda ki “öldürmək lazımdır” – o, camaatın arasından vurub keçəcək və bir sıçrayışla buğanın üstünə atılacaq. Sonra hər şey bitəndə,

bıçaqlanmış buğa adamların altında sakitləşəndə, qalxıb uzaqlaşacaq və buğanın qulağını dişlədiyinə görə xəcalət çəkəcək, eyni zamanda, əsl kişi kimi özü ilə fəxr edəcək. Və o, arabaların arasından keçərək, daşdan hörülmüş fəvvarədə əllərini yumağa gedəcək, kişilər əllərini onun çiyinə döyərək ona tuluq uzadacaqlar və çığıracaqlar: “Bizim Buldoqa ura! Allah ananı saxlasın!” Ya da deyəcəklər: “Gör nə qoçaq oğlandır. Axı hər il bunu təkrar edir”.

Andres həm xəcalət çəkir, həm içində nəşə bir boşluq duyur, həm də fəxr edir və özünü xoşbəxt sayırdı; o çalışırdı ki, tezliklə hamıdan uzaqlaşib əllərini yusun; o, sağ əlini çiyinə qədər yuyur və bıçağı da yuyub təmizləyirdi, sonra isə birindən tuluğu alıb ağızını yaxalayırdı ki, buğa qulağının təmi gələn ilə qədər ağızından getsin.

O, şərəbı daş plitənin üstünə tükürür, sonra isə tuluğu yuxarı qaldırıb şərəbı birbaşa boğazına töküdü.

Hər şey belə idi. Ona Villakonexos Buldoqu deyirdilər və o, heç nəyin xatirinə öz kəndlərində buğaların cırnadılması mərasimini ötürməzdi. Bununla belə, unutmurdu ki, yağışın səsini eşidərkən keçirdiyin hissdən

yaxşı heç bir şey ola bilməz, bu vaxt artıq bilirsən ki, dişlərini buğanın qulağına keçirməli olmayacaqsan.

Amma mən geri dönməli, özümü düşərgəyə çatdırmalıyam. Burda fikirləşməyə ehtiyac yoxdur. Mən özümü düşərgəyə çatdırmalıyam, gözətçilər və körpü ilə əlaqədar əməliyyatda iştirak etməliyəm. Mənim qan qardaşım Eladio oradadır, Anselmo, Primitivo, Fernando, Aqustin, Rafael oradadırlar, hərçənd, Rafael heç nəyə dəyməz, amma iki qadın, Pablo və *İngles* oradadır. Düzdür, *İngles* hesaba alınmaya bilər, o əcnəbidir və əmri yerinə yetirir. Onların hamısı bu işdə iştirak edəcək. Və mən paketin xatirinə bu sınaqdan kənarda qala bilmərəm. Mən bu paketi tezliklə yerinə çatdırıb dərhal geri qayıtmalıyam ki, postlara həmlə vaxtına kimi özümü çatdırım. Bu paketin xatirinə həmin işdə iştirak etməmək əsl biabırçılıq olardı. Hər şey aydındır, fikirləşməyə ehtiyac yoxdur. Bundan başqa, – birdən nəyi isə xatırladı, yadına düşdü ki, qarşıdakı əməliyyat onunçün nəinki şərəf işidir, nəinki ilk növbədə fikirləşdiyi işdir, həm də bir zövqdür, – hə, bundan əlavə, bir neçə faşisti o dünyaya göndərmək mənə xoş olar. Çoxdandır

ki, onlardan heç kəsi öldürmürük. Sabah biz əsl işlə məşğul olacağıq. Sabah biz əlimizi qoynumuza qoyub oturmayaçağıq. Sabahkı günü biz hədə yerə keçirməyəcəyik. Qoy sabahkı gün tez gəlsin və hamı ilə birlikdə mən də orada olum.

Elə həmin dəqiqə o, hündür naz kolluğunun içərisindən keçərək respublika hissələrinin mövqeləri olan yerə getmək üçün dik yamaca qalxanda, qaranlıqda lap qabağından bir kəklik qanad çalıb uçdu və qorxudan onun nəfəsi tutuldu.

Gözlənilməzlikdən belə oldu, Andres düşündü. Necə olur ki, onlar qanadlarını belə bərk çırpırlar? Yəqin ki, kəklik yumurta üstündə oturubmuş. Yuvası, az qala, ayağımın altında qalacaqdı. Müharibə olmasaydı, yaylığı kola bağlardım, geri dönəndə yuvanı axtarıb tapardım, yumurtaları götürüb evdə qırt toyuğun altına qoyardım, beləliklə, bizim hində balaca kəkliklər gəzərdi, mən də onlara qulluq edərdim, böyüyəndən sonra isə onlardan başqa quşları cəlb etmək üçün istifadə edərdim. Gözlərini çıxartmazdım, çünki onsuz da ələ öyrəşəcəklər. Bəlkə də,

buna etibar etmək olmaz. Hə, olmaz. Onda gözlərini çıxarmaq lazım gələcək.

Onları özün böyüdəndə, bu cür eləmək adama xoş olmur. Əgər onları başqa quşları cəlb etmək üçün saxlamaq istəyirsənsə, qanadlarını kəsmək və ya ayağından bağlamaq olar. Əgər müharibə olmasaydı, mən Eladio ilə bax, faşist postunun yerləşdiyi o çaya xərçəng tutmağa gedərdim. Bir gecə mən onunla bu çayda qırx səkkiz xərçəng tutmuşdum. Əgər körpü məsələsindən sonra biz Syerra-de-Qredosa getməli olsaq, orada da yaxşı çaylar var, alabalıq və xərçəng çox olur. Qredosa getsəydik, o fikirləşdi. Yayda Qredosda yaxşı olur, elə payızda da; qışda isə sərt soyuqlar düşür. Amma bəlkə də, qışa qədər müharibəni uda bildik.

Əgər atamız respublikaçı olmasaydı, onda Eladio və mən faşistlərin ordusunda qulluq edərdik, faşist əsgərinin isə heç bir dərdi yoxdur. Əmrləri yerinə yetir, yaşa və ya öl, aqibətin necə olmalıdırsa, elə də olacaq. Hökumətə tabe olmaq onunla vuruşmaqdan asandır.

Lakin partizan müharibəsi məsuliyyətli işdir. Əgər sən narahat adamsansa, onda sənin narahatlığına çox səbəb var.

Eladio məndən çox fikirləşir. Özü də narahatdır. Mən öz işimizə inanıram və heç nədən narahat deyiləm. Amma bizim məsuliyyətimiz böyükdür.

Biz çətin zamanda doğulmuşuq, o düşündü. Əvvəllər, yəqin ki, yaşayış asanmış. Amma bizim üçün çox ağır deyil, çünki lap ilk günlərdən çətinliklərə alışmışıq. Kim ki çətinliyə dözə bilmir, onun burada güzəranı olmayacaq. Bizim zamanımız çətin zamandır, çünki biz ciddi məsələləri həll etməliyik. Faşistlər birinci basqın ediblər və hər şeyi bizim yerimizə həll ediblər. Biz həyat uğrunda vuruşuruq. Amma mən istərdim ki, yaylığı o kola bağlayaydım və gündüz bura qayıdaydım, yumurtaları götürüb qırt toyuğun altına qoyaydım, sonra da görəydim ki, həyatımızda balaca-balaca kəklilər gəzişir. Onlara baxanda adamın ürəyi açılır: həm balacadırlar, həm də qəşəng.

Fikirləşdi ki, sənə nə evin var, nə evinin yanında həyətin. Ailən də yoxdur, ancaq bir qardaşın var ki, o da sabah döyüşə gedəcək; küləkdən, günəşdən və boş qarnından başqa sənə heç nəyin yoxdur. İndi külək zəifləyib, günəş isə batıb. Cibində dörd qumbara var ki,

bunlar da ancaq vızıldatmağa yarayır. Çiyində karabinin var ki, bu da ancaq güllə atmağa yarayır. Səndə bir paket var ki, onu mütləq yerinə çatdırmaq lazımdır. Bağırsaqların zir-zibillə doludur, onu da torpağa boşaldacaqsan. Hələ üstünə siyə də bilərsən. Nə gedirsə, səndən gedir. O, qaranlıqda düşünə-düşünə qımışdı və öz-özünə dedi ki, sən əcəb filosofsanmış, başıbəlalı filosof. Bunu deyəndə yenə qımışdı.

Hər halda, heç bir ülvi fikir kənd fiestası günü səhər tezdən yağışın səsini eşidərkən qəlbini bürüyən həmin hissə bənzər yüngüllük hissini boğa bilmədi. Qabaqda, dağın başında respublika qoşunlarının mövqeləri yerləşirdi və o bilirdi ki, orada onu səsləyəcəklər.

OTUZ BEŞİNCİ FƏSİL

Robert Cordan hələ də yuxuda olan Mariya ilə yanaşı, yataq kisəsində uzanmışdı. O, böyrü üstə uzanaraq kürəyini qıza çevirmişdi və arxasında onun uzun bədənini hiss edirdi. İndi bu yaxınlıq ancaq masqara kimi idi. Sən. Sən. Hə sən, deyə o daxilən hiddətlənirdi. Eh səni. Axı sən özün o Pabloya ilk dəfə baxan kimi özünə dedin ki, onlan xəyanəti məhz səmimiyyət göstərdiyi vaxt gözləmək lazımdır. Kütbeyin, zavallı kütbeyin. Yaxşı, daha bəsdir. İndi bunun fikrini çəkmək lazım deyil. Bəlkə o, oğurladığı şeyləri gizlədib, ya da harasa tullayıb. Yox, buna ümid azdır. Onsuz da qaranlıqda heç nə tapa bilməzsən. Oğurladıqlarını o özündə saxlayacaq. Hələ dinamiti də aparıb. Mənfur əyyaş. Murdarın biri. Elə-belə rədd olub getsəydi, nə vardı ki. Hələ partlayıcı və detanatorlar da ona gərək olub. Mən kütbeyini nə vadar elədi ki, şeyləri bu axmaq arvadın ümidinə qoyum? Alçağın biri, murdarsifət. Murdar *cabron*.

Bəsdir, sakit ol, o özünə dedi. Sən riskə getməliydin və bu sənə çox etibarlı görünürdü. Səni, sadəcə olaraq, aldatdılar, lənət şeytana. Səni maymaq yerinə qoydular. Başını itirmə. Sənin materialların getdi. Getdi, vəssalam!

Ah, lənətə gəlsin bu murdar donuzu. İndi öz başına çarə qıl. Çarə qılmaq lazımdır, sən bilirsən ki, körpü partladılmalıdır, hətta sən orada durmalı və... yox, bundan da əl çək. Yaxşısı budur, babanla məsləhətləş.

Baban da cəhənnəm olsun, bu namərd, məlun ölkə də, burada yaşayan, cəbhənin bu tayında və o tayındakı hər bir məlun ispan da cəhənnəm olsun. Qoy hamı – Larqo, Priyeto, Asensio, Miaxa, Roxo – hamı bir yerdə və hər biri ayrılıqda cəhənnəm olsun. Cəhənnəm olsun onların eqosentrizmi, onların xudbinliyi və namərdliyi. Qoy biryolluq və həmişəlik cəhənnəm olsunlar. Biz onların yolunda ölənə qədər, qoy özləri cəhənnəm olsunlar. Biz onların yolunda öləndən sonra, qoy hamısı cəhənnəm olsun. Qoy bütün var-yoxları ilə birlikdə cəhənnəm olsunlar. Pablo da cəhənnəm olsun. Onların hamısı bir yerdə Pablo deməkdir. İlahi, ispan xalqına rəhmin gəlsin. Onun rəhbəri kim olur-olsun, bu rəhbər əvvəl-axır onu aldadacaq. İki min il ərzində tək bir cə nəcib adam olub ki, o da Pablo İqlesiasdır, qalanları isə yalançıdırlar. Amma hardan bilək ki, bu müharibədə İqlesias özünü necə aparardı? Yadımdadır, bir vaxt Larqo mənə

yaxşı adam kimi görünürdü. Durutti də yaxşı idi, amma elə öz adamları onu Puente-de-los-Frankesedə güllələdilər. Ona görə güllələdilər ki, Duritti onları hücumla qovurdu. Onu intizamsızlığın misilsiz intizamı naminə güllələdilər. Eh, cəhənnəm olsun onların hamısı. İndi də Pablo mənim partladıcımı və detonatorlarımı götürüb aradan çıxıb. Qoy o da cəhənnəm olsun. Yox, əslində o bizi cəhənnəmə göndərib. Kortes və Menendes de Avildən tutmuş Miaxaya qədər, onların hamısı belə edib. Yadına sal ki, Miaxa Kleberin başına nə gətirdi. Xudpəsənd, qotur donuz. Baş eynən yumurtaya oxşayan kütbeyin murdar. Cəhənnəm olsun bütün bu azğın, xudpəsənd, namərd donuzlar ki, həmişə İspaniyaya, onun ordularına ağalıq ediblər. Hamısı cəhənnəm olsun, ancaq xalq yox.

Get-gedə hər şeyi daha çox şişirdərək, ağına-bozuna baxmadan ucdantutma hamıya lənət oxuduqca, qəzəbi yavaş-yavaş soyuyur, yağdırdığı ittihamlara artıq özü də inanmaq istəmirdi. Əgər hər şey sən dediyin kimdirsə, onda bura niyə gəlmisən? Bu, belə deyil və sən bunu gözəl bilirsən. Bir yadına sal, gör nə qədər əsl insan var. Yadına

sal, gör nə qədər gözəl insan var. Öz haqsızlığından özü də dilxor oldu. O, ədalətsizliyə amansızlıqdan az nifrət eləmirədi və qəzəb onun gözlərini tutmuşdu. Nəhayət, yavaş-yavaş qərəzi azalmağa başladı. Qırmızı, qara gözqamaşdıran, ölüməsaçan kini tamam çəkilib getdi və sevmədiyın qadınla yaxınlıqdan sonra olduğı kimi, düşüncəsində bir boşluq, sakitlik, dəqiqlik, aydınlıq duydu.

– Ah səni, mənım zavallı dovşancığım, – deyib Mariyaya tərəf çevrildi, qız isə yuxuda gülümsəyərək ona daha bərk qısıldı. – Bir dəqiqə əvvəl mənı dındırsəydin, mən səni vurardım. Biz kişilər acıqlananda lap heyvan kimi oluruq.

İndi o, qıza qısılaraq uzanmışdı, onu qucaqlayıb çənəsini çiyinə dayamışdı və beləcə uzanaraq, nə edəcəyini və məhz nə cür edəcəyini fikirləşirdi.

İşlər o qədər də pis deyil, o düşündü. Heç də pis deyil. Bilmirəm, əvvəllər belə iş görənlər olubmu? Amma bizdən sonra belə işi görəcəklər, eynilə bu cür çətin şəraitdə görəcəklər, bundan ötrü lazım olan adamlar tapılacaq. Əgər biz özümüz bunu eləsək və başqaları da xəbər tutsalar. Hə, əgər başqaları da xəbər tutsalar. Əgər bizim bunu necə

elədiyimizin üstündə baş sındırmalı olmasalar. Biz çox azıq, amma təşvişə düşmək lazım deyil. Mən körpünü əlimizdə olan materiallarla da partladacam. Amma nə yaxşı ki, hirsim soyudu. Mən ki, az qala, boğulurdum, elə bil güclü küləyə düşmüşdüm. Qərəz özü də israfçılıqdır, onu gərək özünə rəva bilməyəsən.

– Hər şey hesablanıb, *guapa*, – o, lap astadan Mariyanın çiyini üstündən pıçıldadı. – Bunun sənə heç dəxli olmadı. Sən, hətta heç nə bilmədin. Biz həlak olsaq da, körpünü partladacağıq. Sən heç nədən ötrü təşviş keçirməli olmadın. Düzdür, bu o qədər qiymətli toy hədiyyəsi deyil. Amma nahaq demirlər ki, möhkəm yuxudan qiymətli şey yoxdur. Sən bütün gecəni bərk yatmışan. Bəlkə də, öz yuxunu nişan üzüyü kimi barmağına taxacaqsan. Yat, *guapa*, rahat yat, sevgilim. Mən səni oyatmayacam. İndi sənin üçün ancaq bunu edə bilirəm.

O, Mariyanı yüngülcə qucaqlayaraq uzanmışdı, qızın nəfəsini, ürəyinin döyüntüsünü hiss edirdi və qol saatına baxıb vaxtı izləyirdi.

OTUZ ALTINCI FƏSİL

Andres respublika qoşunlarının mövqələrinə yaxınlaşıb, gözətçiləri səslədi. Daha doğrusu, üçqat tikanlı məftil çəkilmiş yamacın dik endiyi yerdə uzandı, başını daş və torpaqdan düzəldilmiş səddə tərəf qaldırıb çığırdı. Burada bütöv müdafiə xətti yox idi və o, keşikçilərə rast gələnədək, qaranlıqda bu məntəqənin yanından ötüb respublika qoşunlarının yerləşdiyi ərazinin dərinliyinə gedib çıxma bilirdi. Lakin ona elə gəlirdi ki, buradaca tanışlıq vermək daha təhlükəsiz və asandır.

– *Salud!* – o çığırdı. – *Salud, milicianos!*¹⁰³

¹⁰³Salam, əsgərlər! (*ispanca*)

O, çaxmaq şaqqıltısı eşitdi. Sonra səddin arxasında tütəngdən atəş açıldı. Qulaqbatırıcı gurultu eşidildi və sarı işıq zolağı qaranlığı yardı. Andres çaxmaq şaqqıltısını eşidib yerə yatdı, üzünü torpağa yapışdırdı.

– Yoldaşlar, atmayın, – Andres çığırdı, – Atmayın. Mən sizin yanınıza qalxmaq istəyirəm.

– Neçə nəfərsiniz? – səddin dalından kiminsə səsi eşidildi.

– Bir nəfər. Mənəm. Daha heç kəs yoxdur.

– Sən kimsən?

– Andres Lopes. Özüm Villakonexosluyam. Pablonun dəstəsindənəm. Məlumat aparıram.

– Tütəng və patron varındır?

– Varındır, dost.

– Tütəngsiz və patronsuz biz bura heç kəsi buraxmarıq, – səs eşidildi. – Bir dəfəyə üç adamdan artıq da gələ bilməz.

– Mən təkəm, – Andres çığırdı. – Vacib tapşırığı yerinə yetirirəm. Buraxın məni.

O, səddin dalındakıların danışığını eşitdi, amma sözləri ayırd edə bilmədi. Sonra yenə həmin səs eşidildi:

– Neçə nəfərsiniz?

– Təkəm. Bir nəfər. Daha heç kəs yoxdur. Allah xatirinə.

Səddin dalında yenə danışmağa başladılar. Sonra səs eşidildi:

– Bura bax, faşist.

– Mən faşist deyiləm, – Andres çığırdı. – Mən Pablonun dəstəsindənəm, *guerrillero*. Baş qərargaha məlumat aparıram.

– Lap başı xarab olub, – o, yuxarıdan gələn səsi eşitdi. – Qumbaranı tulla ona.

– Bura baxın, – Andres dedi. – Mən təkəm. Yanımda daha heç kəs yoxdur. Yalandırsa, lap belə-belə olum, deyirəm sizə ki, təkəm. Buraxın məni.

Səddin o tərəfində kimsə güldü:

– Lap nəcib xristian kimi danışır.

Sonra başqasının səsi eşidildi:

– Yaxşısı budur, qumbaranı tulla ona.

– Yox! – Andres çığırdı. – Siz böyük səhv edirsiniz. Mən vacib tapşırığı yerinə yetirirəm. Buraxın məni.

Bax elə buna görə də cəbhə xəttini keçib o tərəf-bu tərəfə getməkdən onun xoşu gəlmirdi. Bəzən hər şey yaxşı olurdu, bəzən pis. Amma heç vaxt lap yaxşı olmurdu.

– Təksən? – yenə yuxarıdan soruşdular.

– *Me cago en la leche*¹⁰⁴ – Andres çığırdı. – Neçə dəfə təkrar etməliyəm? Təkəm.

– Hə, əgər təksənsə, qalx ayağa və tufəngi başının üstündə saxla.

Andres ayağa durdu və karabini ikiəlli yuxarı qaldırdı.

– İndi məftilin arasından keç. *Maquina* sənə tərəf tuşlanıb, – yenə bayaqkı səs eşidildi.

Andres tikanlı məftilin birinci xəttinə yanaşdı.

– Əlim işləməsə keçə bilmərəm, – o çığırdı.

– Əlini aşağı salmayasan, – səs ona əmr etdi.

– Mən məftilə ilişmişəm, – Andres cavab verdi.

– Ən rahatı qumbaranı ona tullamaqdır, – o biri səs dedi.

¹⁰⁴İspan söyüşü

– Qoy tufəngi çiyininə aşırsın, – başqa birisinin səsi gəldi.
– Əllərini yuxarı qaldırıb necə keçəcək? Fikirləşmək lazımdır!

– Faşistlərin hamısı bir şeydir, – başqa səs eşidildi. – Dalbadal şərt qoyurlar.

– Bura baxın, – Andres çığırdı. – Mən faşist deyiləm, Pablonun dəstəsindənəm, *guerrillero*-yam. Biz o qədər faşist qırmışıq ki, heç yatalaq da o qədər qırmayıb.

– Mən Pablo və onun dəstəsi barədə bir şey eşitməmişəm, – səs gəldi, görünür, bu, post rəisinin səsi idi.
– Pyotr və Pavel barədə də, başqa müqəddəslər barədə də bir şey bilmirəm. Onların dəstələrindən də xəbərim yoxdur. Tufəngi çiyininə aşır və əllərini qaldır yuxarı.

– Nə qədər ki, *maquina*-dan sənə atəş açmamışıq, – o birisi çığırdı.

– *Que poco amabees sois* – Andres dedi. – Siz o qədər də nəzakətli deyilsiniz! – O, məftillərin arasından keçərək irəliləməyə başladı.

– Nəzakətli deyilik? – kimsə çığırdı. – Biz müharibədəyik, dost.

– Görürəm, – Andres cavab verdi.

– Nə deyir o?

Andres yenə çaxmaq şaqqıltısı eşitdi.

– Heç nə! – o çığırdı. – Mən heç nə demirəm. Nə qədər ki bu lənətə gəlmiş məftilin arasından keçməmişəm, atmayın.

– Bizim məftilimizi yamanlama! – kimsə çığırdı. – Yoxsa qumbaranı tullayarıq.

– *Quiero desiz, que buena alambrada*¹⁰⁵, – Andres çığırdı. – Nə gözəl məftildir! İndicə yanınıza gəlirəm, qardaşlar.

– Tullayın ona qumbaranı, – o, yenə bayaqkı səsi eşitdi. – Deyirəm sizə, ən ağıllısı budur.

– Qardaşlar, – Andres dedi. O, qan-tər içində idi, özü də bilirdi ki, qarşısındakı adam üçün qumbaranı atmaq heç nədir. – Mən balaca adamam.

– İnanıram, – qumbaraatan dedi.

¹⁰⁵Mən demək istəyirəm ki, nə gözəl məftildir! (*ispanca*)

– Sən də haqlısan, – Andres dedi. O, ehtiyatla üçüncü məftildən keçdi və səddə lap yaxınlaşdı. – Mən lap balaca adamam. Amma mənə mühüm iş tapşırıblar. *Muy, muy, serio*¹⁰⁶.

– Azadlıqdan mühüm şey yoxdur, – qumbaraatan çıxırdı.
– Bəlkə, sən elə düşünürsən ki, azadlıqdan da mühüm şey ola bilər? – o, acıqla soruşdu.

– Yox, dost, – Andres rahat nəfəs alaraq dedi. İndi o bilirdi ki, ən qəddar adamlara, qırmızı-qara şərf gəzdirənlərə rast gəlib. – *Viva la Libertad!*

– *Viva la FA! Viva la CNT!*¹⁰⁷ – səddin arxasından cavab verdilər. – Yaşasın anarxist sindikalizm və azadlıq!

– *Viva nosotros!* – Andres çıxırdı. – Yaşayaq biz!

¹⁰⁶Çox, çox mühüm iş (*ispanca*)

¹⁰⁷Yaşasın İberiya anarxistlərinin Federasiyası! Yaşasın Milli Əmək Konfederasiyası! (*ispanca*)

– O bizimkilərdəndir, – qumbaraatan dedi. – Amma mən bu andırla onu yerə sərə bilərdim.

O, əlində tutduğu qumbaraya baxdı və Andres səddən aşıb gələndə mütəəssir oldu. Qumbaraatan əlindən qumbaranı buraxmadan Andresi elə qucaqladı ki, qumbara onun kürəyinə dirəndi, sonra da Andresin hər iki yanağından öpdü.

– Çox şadam ki, hər şey yaxşı qurtardı, qardaş, – o dedi.

– Sənin rəisin hanı? – Andres soruşdu.

– Burada rəis mənəm, – o dedi. – Sənədlərini göstər.

O, blindaja getdi və şam işığında sənədlərə baxdı: sənədlərin arasında Respublikanın bayrağı kimi üçrəngli, ortasına HKX möhürü vurulmuş, yarıdan qatlanmış bir parça ipək, salvoconducto – mühafizə vəsiqəsi və ya buraxılış vərəqi idi ki, orada Andresin adı, yaşı, doğulduğu yer və ona verilən tapşırıq göstərilmişdi.

Robert Cordan bütün bunları qeyd dəftərçəsindən cırdığı vərəqdə yazıb HKX şampı vurmuşdu və nəhayət, bükülmüş

dörd vərəqdə Qolsa yazılmış məlumat var idi ki, bunlar da qaytanla sarınmış və üstündən HKX-nın möhürü vurulmuşdu.

– Belələrini mən artıq görmüşəm, – post rəisi dedi və ipək parçasını Andresə qaytardı. – Bunlardan sizin hamınızda var. Amma belə kağız olmasa, bunların əhəmiyyəti yoxdur.

O, salvocondutonu alıb bir də əvvəldən axıracan oxudu və soruşdu:

– Sən özün hardansan?

– Villakonexosdan, – Andres cavab verdi.

– Sizin yerdə nə bitir?

– Yemiş, – Andres dedi. – Bu, bütün dünyaya məlumdur.

– Orada kimi tanıyırsan?

– Necə ki? Bəyəm sən özün də oradansan?

– Yox. Amma orada olmuşam. Mən Aranxuesdənəm.

– Kimi istəyirsən, soruş.

– Xose Rinkonu təsvir elə.

– Meyxana sahibini deyirsən?

– Hə, hə.

– Başı qırxıqdır, qarnı yoğundur, gözləri də bir az çöp.

– Hə, indi ki belədir, deməli, bu kağız etibarlıdır, – post rəisi dedi və vərəqi Andresə uzatdı.– Bəs sən onların tərəfində neyləyirsən?

– Atamız hələ hərəkətdən qabaq Vilyakastinə köçmüşdü. Ora dağların arxasında, düzənlikdədir. Hərəkət başlananda biz orada yaşayırdıq. O vaxtdan da mən Pablonun dəstəsindəyəm. Ancaq mən tələsirəm, dostum. Bunu tez çətdirməyə lazımdır.

– Bəs siz olan yerdə, faşist ərazisində neyləyirlər? – post rəisi soruşdu. O tələsmirdi.

– Bu gün çoxlu tomate olub, – Andres iftixarla dedi. – Bu gün yolda toz asimana qalxırdı. Bu gün Karın bütün dəstəsini qırdılar.

– Bu Kar kimdir ki? – zabit şübhə ilə soruşdu.

– Dağlarda ən yaxşı dəstələrdən birinin başçısı.

– Pis olmazdı ki, sizin hamınız respublika ərazisinə keçib orduya daxil olaydınız, – zabit dedi. – Orada partizanlıq edirsiniz, bu isə boş şeydir. Pis olmazdı ki, bura keçib bizim

intizama tabe olaydınız. Partizan dəstələri lazım olanda isə, təşkil edib göndərərik.

Andres xalis səbir yiyəsiydi. Məftilin arasından arxayınılıqla keçmişdi, indiki istintaq da onu narahat etmirdi. Bu adamın nə onları, nə də onların gördüyü işi başa düşməməsi ona adi bir şey kimi gəlirdi və ondan ötrü bu axmaq söhbətlərdə də, söhbətin bu qədər uzanmasında da gözlənilməz bir şey yox idi, intəhası indi o, yoluna davam etməliydi.

– Bura bax, compadre, – o dedi. – Çox ola bilsin ki, sən haqlısan. Amma mənə əmr olunub ki, bu paketi otuz beşinci diviziyanın komandirinə çatdırım, həmin diviziya sübh çağı bu dağlarda hücum keçəcək, indi isə artıq gecdir və mən yoluma davam etməliyəm.

– Nə hücum? Sən hücum barədə nə bilirsən?

– Mən heç nə bilmirəm. Amma mən Navaserradaya çatmalı, oradan da o yana getməliyəm. Göndər məni öz komandirinin yanına, bəlkə o mənə bir maşın verdi. Mənə bir adam qoş, amma tez, çünki işi ləngitmək olmaz.

– Bütün bunlar mənə çox şübhəli görünür, – zabit dedi. – Yaxşı olardı ki, məftilə yaxınlaşanda səni vurub aşırıydıq.

– Yoldaş, sən ki, sənədlərimi gördün və mən səni başa saldım ki, nədən ötrü gedirəm, – Andres səbirlə cavab verdi.

– Saxta sənəd düzəltmək də olar, – zabit dedi, – hər faşist özünə belə bir tapşırıq uydura bilər. Səni rəisin yanına özüm aparacam.

– Yaxşı, – Andres dedi. – Gedək. Ancaq tez elə.

– Ey, Sañçes, komandanlığı qəbul elə, – zabit dedi. – Nə eləmək lazım olduğunu sən məndən pis bilmirsən. Mən bu üzdənirəq yoldaşı komandirin yanına aparıram.

Onlar tərənin dalındakı dayaz səngərlə irəli getdilər və Andres qaranlıqda bu tərəni müdafiə edənlərin buladığı naz kollarının içindən üfunət iyini hiss etdi. Sahibsiz uşaqlara oxşayan kirli, intizamsız, korlanmış, xeyirxah, mehriban, ağılsız və cahil, həm də əllərində silah olduğu üçün həmişə xatalı olan bu adamlar onun xoşuna gəlmirdi. Andresin özünün siyasətdən başı çıxmazdı, o ancaq Respublika tərəfdarı idi. Bu adamların necə danışdıqlarını tez-tez eşidərdi və onlar gözəl danışardılar, onları dinləmək

Andresə xoş gələrdi, amma onların özlərini bəyənməzdi. Bu nə azadlıqdır ki, adam ayağının altını bulayır, sonra da yığışdırmır, o düşündü. Pişik qədər azad olan heç nə yoxdur, amma o da buladığı yeri təmizləyir. Pişik ən qatı anarxistdir. Nə qədər ki onlar bunu pişikdən öyrənməyiblər, onlara hörmət etməyəcəklər.

İrəlidə addımlayan zabit birdən dayandı.

– Karabin hələ də səndədir? – o soruşdu.

– Hə, – Andres cavab verdi. – Necə bəyəm?

– Onu bura ver. Birdən arxadan vurarsan məni.

– Niyə axı? – Andres ondan soruşdu. – Mən niyə arxadan səni vurmalıyam?

– Kim bilir, – zabit dedi, – mən heç kəsə inanmıram.

Karabini bura ver.

Andres karabini çiyindənən aşırıb ona verdi.

– İndi ki daşımaq istəyirsən, buyur.

– Belə yaxşıdır, – zabit dedi. – Ürəyim arxayın olar.

Onlar qaranlıqda tərənin yamacı ilə aşağı enirdilər.

OTUZ YEDDİNCİ FƏSİL

Robert Cordan qızın yanında uzanıb qolundakı saatda vaxtı izləyirdi. Vaxt ləng gedirdi, demək olar ki, hiss olunmurdu, çünki saat balaca idi və o, saniyə əqrəbini görə bilmirdi. Lakin dəqiqə əqrəbinə baxanda, belə nəticəyə gəldi ki, diqqətini toplasa, onun necə hərəkət etdiyini hiss edə bilər. O, çənəsini qızın başına dayayıb uzanmışdı və saata baxmaq üçün boynunu uzadanda, qızın qırxılmış saçını yanağında hiss edirdi. Qızın saçı yumşaq, diri və dələ xəzi kimi ipəyə oxşar idi, tələninin yayını qaldırıb oradan dələni çıxaranda və bir əlində tutub o biri əlinlə xəzini tumarlayanda bu yumşaqlığı aydın hiss edirsən. Mariyanın

saçı yanağına toxunanda, onu qəhər boğurdu və qızı özünə sıxanda boğazındakı qəhər bütün bədəninə yayılırdı: o, gözlərini siferblatdan ayırmadan başını aşağı saldı, siferblatın sol tərəfində nizəyə oxşayan işıltılı iti əqrəbin necə hərəkət etdiyini aydınca görürdü və Mariyanı özünə daha bərk sıxaraq, sanki bu hərəkəti ləngitməyə çalışırdı. QIZI oyatmaq istəmirdi, lakin indi, onların sonuncu dəfəsində ona toxunmaya da bilmirdi. O, dodaqlarını qızın qulağının dalına, boynuna toxundurdu və öpə-öpə onun hamar dərisini və saçlarının yumşaq təmasını duydu. Siferblatda hərəkət edən əqrəbə baxdı və Mariyanı özünə daha bərk sıxıb dilinin ucunu qızın yanağına, qulağının sırgalığına sürtdü; onun dili titrəyirdi. Titrəyişin həsrətli vücuduna necə yayıldığını duydu və dəqiqə əqrəbinin saat üçə yaxınlaşdığını gördü. Bu vaxt o, hələ yuxuda olan Mariyanın başını özünə tərəf çevirdi və dodaqlarını tapdı. QIZI öpmürdü, ancaq öz dodaqlarını yüngülcə onun yumulmuş dodaqlarına sürtür və zərif bir təmas duyurdu. O, qıza tərəf çevrildi və qızın uzun, yüngül, zərif vücudundan bir titrəyiş keçdi, Mariya yuxulu-yuxulu içini çəkdi, sonra

hələ də ayılmadan özü onu qucaqladı, daha sonra ayıldı və dodaqlarını bərk-bərk onun dodaqlarına yapışdırdı.

Onda Robert Cordan dedi:

– Səni ağrıdacaq.

Qız isə cavab verdi:

– Yox, ağrıtmayacaq.

– Dovşancığım.

– Yox. Sus.

– Mənim dovşancığım.

– Sus, sus.

Sonra onlar bir oldular, işləyən saatın əqrəbi indi görünməsə də, onlar bilirdilər ki, hər ikisini eyni bir tale gözləyir, hətta onu bilirdilər ki, indi nə varsa, ondan artıq heç nə olmayacaq, bilirdilər ki, olan elə budur və bu, onların son qismətidir; bu yaxınlıq olmuşdu və yenə olmalıydı, oldu da. Belə yaxınlıq əvvəl də olub, həmişə olub, indi də olur, bax, olur, olur, olur. Ah, budur o, budur o, budur o, ancaq o, təkcə o və həmişə də o. Səndən başqa heç nə yoxdur və o sənənin peyğəmbəridir. İndinin özündə və həmişəlik. Budur o, budur o, daha başqa bir şey yoxdur. Hə, budur o və ancaq

o, daha heç nə lazım deyil, ancaq o olsun, özü də sən hardasan, mən hardayam, biz hardayıq soruşma, soruşmaq gərək deyil, qoy bircə o olsun; qoy indinin özündə və həmişə belə olsun; həmişə o olsun, həmişə o olsun, bundan belə bircə o olsun, başqa heç nə gərək deyil, bircə o olsun, o olsun; o ülvidir, o uçur, o üzür, o qaçır, o dövrə vurur, o süzür, o uzaqlaşır, yenə uzaqlaşır, daha da uzaqlaşır, hey uzaqlaşır; birlikdə, birlikdə, birlikdə, hələ də birlikdə, hələ də birlikdə; birlikdə aşağı endik, birlikdə yerimiz yumşaqdır, birlikdə darıxdıq, birlikdə incəldik, birlikdə fərəhləndik, bu birliyin qədrini bilək, bu birliyi sevək, yenə birlikdə, birlikdə yerin üstündəydik, bədənin ağırlığından əzilən, qatran və gecə qoxusu verən kəsik şam budaqları dirsəklərin altında xışıldayır; budur, artıq lap yerin üstündəyik, qarşıda isə bu günün səhəri durur.

Sonra o ucadan danışdı, çünki qalanları hamısını fikrində söyləyirdi və bu vaxta qədər dinib-danışmırdı:

– Ah, Mariya, mən səni sevirəm, bilsən sənə nə qədər minnətdaram.

– Sus, – Mariya dedi. – Yaxşısı budur, susaq.

– Yox, mən danışacam, çünki bu çox vacibdir.

– Yox.

– Dovşancığım...

Lakin qız başını döndərib bərk-bərk ona qısıldı və o, astaca soruşdu:

– Ağrıdır, dovşancığım?

– Yox, – qız dedi. – Mən də sənə minnətdaram. Ona görə ki, yenə *la gloria* oldu.

Sonra onlar sakitcə, yanaşı uzandılar, bütün bədənləri – ayaqları, budları, sinələri, çiyinləri bir-birinə toxunurdu, ancaq Robert Cordan yenə saatına baxmaq üçün azca çevrildi və bu vaxt Mariya dedi:

– Biz necə də xoşbəxtik.

– Hə, – Robert Cordan dedi. – Bundan şikayət eləmək günah olar.

– Daha yatmağa vaxt yoxdur?

– Yoxdur, – o dedi. – Daha az qalıb.

– Onda gəl qalxıb bir şey yeyək.

– Yaxşı.

– Bura bax. Səni nə işə narahat edir?

– Yox.

– Doğrudan?

– İndi daha heç bir narahatlığım yoxdur.

– Əvvəl var idi?

– Bir müddət var idi.

– Mən sənə kömək edə bilmərəm?

– Yox, – Robert Cordan dedi. – Sən onsuz da mənə kömək elədin.

– Bunu deyirsən? Bu daha çox mənə lazım idi.

– Bu hər ikimiz üçün lazım idi, – o dedi. – Belə işdə insan tək olmur. Qalx, dovşancığım, geyinmək lazımdır.

Lakin fikri – onun ən yaxşı yoldaşı – yenə *la gloria* üstünə qayıdırdı. Qız *la gloria* dedi. Bu heç də *glory* deyil. Fransızların söylədikləri və yazdıqları *la gloire* də deyil. Bu, Əndəlis xalq nəğmələrində olan həmin o sözdür. Əlbəttə, bu, Qrekoda da, San-Xuan de la Krusda da, başqalarında da olub. Mən mistik deyiləm, lakin bunu inkar etmək, telefonu inkar etmək və ya Yerin Günəş ətrafında fırlandığını, yaxud kainatda Yerdən əlavə, digər planetlərin də mövcud olduğunu inkar etmək kimi bir şeydir.

Biz bilməli olduqlarımızdan nə qədər də az bilirik. Mən istərdim ki, qarşıda bu gün məni gözləyən ölüm yox, uzun ömrüm olaydı, çünki bu dörd gündə mən həyat barədə ömrüm boyu bildiklərimdən daha çox bildim. Mən istərdim ki, lap qocalana qədər yaşayım və həyatı bilim. Həqiqətən bilim. Maraqlıdır, görəsən, ömür boyu öyrənmək olarmı, yoxsa insan yalnız müəyyən qədər biliyi mənimsəməyə qadirdir? Mən əmindim ki, çox şey bilirəm, əslində isə bu şeylər barədə heç təsəvvürüm yoxmuş. Mən istərdim ki, qarşıda çoxlu vaxtım olaydı.

– Sən mənə çox şey öyrətdin, dovşancığım, – o, ingiliscə dedi.

– Sən nə deyirsən?

– Mən səndən çox şey öyrəndim.

– *Que va*, – qız dedi. – Savadlı sənsən, mən yox.

Savadlı, o düşündü. Mənim bir tikə savadım var. Lap bir tikə. Əgər mən bu gün ölsəm, çox təəssüf, çünki indi artıq bəzi şeyləri öyrəndim. Maraqlıdır, nəyə görə sən bəzi şeyləri məhz indi öyrəndin? Vaxtın azlığı fərasətini artırdığına görəmi? Vaxtın azlığı boş şeydir. Sən bunu bilməliydin.

Bura gələndən bəri, mən bu dağlarda bütöv bir ömür yaşamışam. Anselmo mənim ən köhnə dostumdur. Mən onu Çebdən də yaxşı, Çarlzdan da yaxşı, Qaydan da yaxşı, Maykdan da yaxşı tanıyıram. Onlara isə yaxşı bələdəm. Ağzıpərtöv Aqustin mənim qardaşımdır, mənimsə heç vaxt qardaşım olmayıb. Mariya mənim əsl məhəbbətim, mənim arvadımdır. Mənimsə heç vaxt əsl məhəbbətim olmayıb, heç vaxt arvadım olmayıb. Mariya mənə həm də bacıdır, mənimsə heç vaxt bacım olmayıb, o həm də mənim qızımdır, qızım isə heç vaxt olmayacaq. Adam bu cür gözəl aləmdən ayrılmaq istəmir.

O, səndəllərinin iplərini bağlayıb qurtardı.

– Məncə, həyat çox maraqlı şeydir, – o, Mariyaya dedi.

Qız onunla yanaşı yataq kisəsinin üstündə əyləşib dizdən aşağı ayaqlarını qucaqlamışdı. Kimsə mağaranın girəcəyindən asılmış çulu qaldırdı və onların hər ikisi işıq gördü. Hələ də gecə idi və səhərin açılmağından əsər-ələmət yoxdu. O, başını qaldırıb şam ağaclarının arasından baxanda gördü ki, ulduzlar xeyli aşağı enib.

– Roberto, – Mariya dedi.

– Hə, *guapa*.

– Bu gün həmin işdə biz birlikdə olacağıq, hə?

– Başlanandan sonra.

– Bəs lap əvvəldən?

– Yox, sən atların yanında olacaqsan.

– Bəyəm səninlə birlikdə ola bilmərəm?

– Yox. Mənim işim elədir ki, onu tək özüm yerinə yetirə bilərəm, yanımda olsan, səndən ötrü narahat olaram.

– Yəqin ki, sən işini qurtaran kimi gələcəksən, elə deyil?

– Elədir, – o dedi və qaranlıqda gülümsündü. – Qalx, *guapa*, getməmişdən qabaq yemək lazımdır.

– Bəs yataq kisəsi?

– Xətrin istəyirsə, bük onu.

– Xətrim çox istəyir, – qız dedi.

– Qoy sənə kömək edim.

– Yox. Burax, özüm bükərəm.

Qız yataq kisəsinin qırışlarını düzəldib bükmək üçün diz üstə oturdu, sonra fikrini dəyişdi, yerdən qalxıb kisəni elə bərk çırpdı ki, havada bərk şappıldadı. Sonra yenə diz üstə oturdu, kisəni hamarlayıb bükdü. Robert Cordan hər iki

çantanı qaldırıb ehtiyatla götürdü ki, cırıq yerlərindən heç nə düşməsin, sonra şam ağaclarının arası ilə mağaranın ağzından asılan və his iyi verən çula doğru addımladı. O, dirşeyi ilə çulu çəkib mağaraya girəndə, saatında üçə on dəqiqə qalırdı.

OTUZ SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Onlar mağarada idilər, kişilər ocağın başına toplaşmışdılar, Mariya ocağın odunu körükləyirdi. Pilar artıq qazanda qəhvə qaynatmışdı. O, Robert Cordanı oyadandan bəri daha yatağına girməmişdi və indi tüstü dolu mağarada kətildə oturub ikinci çantanın cırığını tikirdi. Birinci artıq tikilmişdi. Ocağın alovu onun üzünü işıqlandırırdı.

– Özün üçün yenə ət qoy, – qadın Fernandoya dedi. – Doldur qarnını, utanma. Onsuz da, həkimimiz yoxdur, bir şey olsa, heç kəs qarnını yarıb baxmayacaq.

– Arvad, niyə belə danışırsan? – Aqustin dedi, – sənin dilin lap şortu fahişənin dilidir.

O, uçayağı yığılıb lüləyə yapışdırılan əl pulemyotuna söykənərək dayanmışdı, ciblərində xeyli qumbara vardı, bir çiyindənən içində disklər olan torba asılmışdı, o biri çiyindəki çanta isə patronla dolu idi. Papiros çəkə-çəkə qəhvə fincanını qaldırıb üfləyirdi. Pilar ona dedi:

– Sən lap ikiyayaqlı dəmir-dümür dükanısan. Bu yüklə heç yüz addım da ata bilməyəcəksən.

– *Que va*, arvad, – Aqustin dedi. – Yol axı üzüaşağı olacaq.

– Bəs yuxarı post? Ora qalxmaq lazımdır, – Fernando dedi. – Sonra isə üzüaşağı gedəcəyik.

– Keçi kimi dırmaşaram, – Aqustin dedi, – bəs qardaşın hanı? – o, mağaranın divarı dibində durmuş Eladiodan soruşdu. – Sənin gözəl qardaşın əkilib?

– Kəs səsini, – Eladio ona cavab verdi.

Döyüş ərəfəsində Eladio əsəbi və acıqlı idi. O, yaxınlaşıb stolun ayağına söykədilmiş və üzünə xam dəri çəkilmiş səbətlərdəki qumbaralarla ciblərini doldurmağa başladı.

Robert Cordan onunla yanaşı sallağı oturdu. O, əlini səbətə salıb ordan dörd qumbara götürdü. Bunlardan üçü ovalşəkili Mils qumbaraları idi.

– Bunlar sizdə hardandır? – o, Eladiodan soruşdu.

– Bunlar? Respublika qumbaralarıdır. Qoca gətirib.

– Hə, təsiri necədir?

– *Valen mas que pesan*¹⁰⁸, – Eladio dedi. – Bu qumbaraların misli yoxdur.

– Bunları mən gətirmişəm, – Anselmo dedi, – bir kisədə altmışını birdən. Ağırlığı doxsan funtdur.

– Siz bunlardan istifadə etmisiniz? – Robert Cordan Pilardan soruşdu.

– *Que va*, əlbəttə, istifadə etmişik, – qadın söylədi. – Pablo Oterodakı postu bunların köməyi ilə ələ keçirdi.

¹⁰⁸Bunların qiyməti çəkisindən bahadır (*ispanca*)

Aqustin Pablonun adını eşidib söyməyə başladı. Robert Cordan ocağın işığında Pıların sıfətinin necə dəyişdiyini gördü.

– Bəsdır, – qadın Aqustinin sözünü kəsdi. – Bu barədə danışmaq lazım deyil.

– Bunlar heç vaxt boşə çıxmır ki? – Robert Cordan üzərinə boz rəng çəkilmış qumbaranı əlində tutub qoruyucu mili dırnağıyla yoxlayırdı.

– Heç vaxt, – Eladio dedi, – heç olmayıb ki, partlamasın.

– Tezmi partlayır?

– Düşən kimi partlayır. Tez. Çox tez.

– Bəs bunlar?

O, məftilə sarınmış, bankaya oxşayan qumbaranı əlinə götürdü.

– Axmaq şeydir, – Eladio ona cavab verdi. – Bunlar partlayanda alovu çox olsa da, qəlpəsi heç olmur.

– Ancaq həmişə partlayır, hə?

– *Que va*, həmişə! – Pılar dedi. – Həmişə nə onların sursatında, nə də bizimkində heç bir qüsür olmur.

– Axı siz özünüz deyirsiniz ki, o birilər həmişə partlayır.

– Mən deməmişəm, – Pilar ona cavab verdi. – Sən onu başqalarından soruşdun, məndən yox. Mən deyə bilmərəm ki, bunlar həmişə partlayır.

– Hamısı partlayır, – Eladio sözünün üstündə dayandı. – Arvad, düzünü söylə.

– Sən bunu hardan bilirsən? – Pilar ondan soruşdu. – Bunları ki Pablo atırdı. Sən Oteroda heç kəsi öldürməmişən.

– Bu lap şortu fahişənin qarnından çıxıb... – Aqustin başladı.

– Bəsdir, – Pilar hirsle onun sözünü ağzında qoydu. Sonra davam etdi: – Bunların hamısı birdir, *İngles*, ancaq çıxıntılı qumbaralar ələ daha rahat yatır. Həm də etibarlıdır.

– *İngles*, səncə biz qumbara atmalı olacağıq? – Aqustin soruşdu.

– Ola bilsin, – Robert Cordan dedi.

Lakin o, sallağı oturub qumbaraları sökəndə fikirləşirdi ki, bu mümkün deyil. Başa düşürəm, necə olub ki, özüm özümü aldatmışam. Biz onda batdıq ki, onlar Karı

mühasirəyə aldılar. Kar da onda batdı ki, qar dayandı. Sən bu fikrə inanmaq istəmirsən. Sən öz işini görməlisən və plan tərtib etməlisən, lakin özün də bilirsən ki, bu planın yerinə yetirilməsi mümkün deyil. Sən onu tərtib etmisən, indi isə bilirsən ki, o heç nəyə yaramır. Bu saat, bu səhər o heç nəyə yaramır. Sən sərəncamında olanlarla postlardan hər birini ələ keçirə bilərsən. Amma hər iki postu ələ keçirə bilməzsən. Hər halda, buna ümid eləmək olmaz. Özün özünü aldatma. Gündüz işığında bu mümkün deyil.

Hər iki postu dərhal tutmaq cəhdi bir fayda verməyəcək. Pablo bunu əvvəlcədən bilirdi. Yəqin ki, o həmişə əkilməyə çalışmış, amma Kar mühasirəyə alınanda Pablo başa düşdü ki, bizim işimiz tamam bitib. Möcüzəyə bel bağlamaqla əməliyyata hazırlıq görmək olmaz. Əgər indi sərəncamında olanlarla işə girişsən, hamısını güdaza verərsən və heç körpünü də partlada bilməzsən. Sən Piların, Anselmonun, Aqustinin, Primitivonun, qorxaq Eladionun, avara qaraçının və Fernandonun ölümünə bais olarsan, körpünü isə partlada bilməzsən. Yoxsa sən arxayınsan ki, möcüzə baş verəcək və Andresdən sənə məktubunu alan Qols hücumu

dayandıracaq? Belə olmasa, bu əmrin ucbatından sən hamının ölümünə bais olacaqsan. Mariyanın da. Bu əmrin ucbatından sən onun da ölümünə bais olacaqsan. Sən, heç olmasa, Mariyanı xilas edə bilməzsən? Məlun Pablo, səni lənətə gələsən, o düşünürdü.

Yox. Acıqlanmaq lazım deyil. Acıqlanmaq da elə qorxu kimi bir şeydir. Amma qızla yatmaqdaysa, gecə Pılarla bu yerləri dolaşib adam yığmağa çalışsaydın, daha yaxşı olardı. Bəli, o düşündü. Amma birdən mənim başıma bir iş gələydi, onda körpünü partlatmağa adam tapılmazdı. Hə. Bax buna görə də sən getmədin. Başqasını da göndərmək olmazdı, çünki sən riskə gedib daha bir adam itirə bilməzdin. Səninlə bir yerdə olan adamları qorumaq və ancaq onları hesaba alıb plan tutmaq lazım idi.

Amma sənin planın poxdur. Deyirəm sənə ki, poxdur. Sən onu gecə tərtib etmişən, indi isə səhərdir. Gecəki planlar səhərə yaramır. Gecə bir cür fikirləşirsən, səhər isə hər şey başqa cür görünür. Özün də bilirsən ki, plan heç nəyə yaramır.

Bəs Con Mosbi necə, bu cür çıxılmaz vəziyyətlərdə yol tapmağı bacarırdı? Əlbəttə ki, bacarırdı. Bundan da çətin vəziyyətlər olurdu. Yadında saxla: gözlənilməz vəziyyət də yarana bilər. Bu elementi qiymətləndirməmək olmaz. Bunu nəzərə al, unutma. Yadında saxla ki, lazım olan işlərin hamısını görməlisən. Əgər lazım olan hər şeyi etsən bu iş o qədər də mənasız deyil. Özü də səndən çox şey gözləyirlər. Səndən imkan daxilində uğur yox, tam uğur gözləyirlər. Amma bir gör, iş nə şəkil alıb. Əslində, lap əvvəldən hər şey istənilən kimi olmadı, belə hallarda isə iş getdikcə xarablaşır; bu, dağdan gillənən və yumşaq qarda get-gedə böyüyən qar topası kimi bir şeydir.

O hələ də stolun yanında sallağı oturmuşdu, birdən başını qaldırdı və Mariyanı gördü, qız ona baxıb gülümsündü. O da qıza baxıb təkcə dodaqları ilə gülümsündü, dörd qumbara götürüb ciblərinə qoydu. Yalnız detonatorları açıb bunlardan istifadə etmək olar, o düşündü. Amma qumbaranın partlaması çətin ki, işə ziyan vursun. Qumbaralar partladıcı materialla eyni vaxtda işə salınacaq və partlayışın özünün gücünü azaltmayacaq. Hər halda, mən belə fikirləşirəm.

Mən buna əminəm. Heç olmasa, bir az da özünə arxayın ol. Axı elə bu gecə fikirləşirdin ki, babanla sən çox igid adamlarsınız, atan isə qorxaqdır. İndi isə sübut elə ki, heç olmasa, bir az da özünə arxayınsan.

O yenə Mariyaya baxıb zorla gülümsündü. Qız da elə bilir ki, sən dahisən, o özünə dedi. Amma mənə qalsa, sən zibilsən. Hə, sən poxsan. Bütün bu *gloria* və başqa axmaqlıqlar da həmçinin. Sənin gözəl fikirlərin vardı. Bütün dünya, elə bil ovcunun içində idi. Rədd elə bütün bu cəfəngiyatı.

Yaxşı, yaxşı, o özünə dedi. Acıqlanma. Bu, vəziyyətdən çıxmaq üçün çox asan yoldur. Bu cür çıxış yolunu həmişə tapmaq olar. Sən isə ruhdan düşürsən. Tezliklə hər şeyi itirəcəyinə görə, bunların hamısını ovsanadan çıxarmaq lazım deyil. Beli qırılmış və öz-özünü sancan ilana oxşama; ay axmaq, axı hələ heç kəs sənin belini qırmayıb. Əl dəyməmiş ulayırsan. Döyüş hələ başlamayıb, sən isə hirslənirsən. Hirsini döyüş vaxtına saxla. Hirs sənə onda lazım olacaq.

Pilar əlində çanta, ona yanaşdı.

– İndi möhkəmdir, – dedi, – bu qumbaralar çox yaxşıdır, bizi darda qoymaz.

– Hə, özün necəsən, arvad?

Qadın ona baxıb başını buladı və gülümsündü. O fikirləşdi ki, görəsən, bu, süni təbəssümdür, ya yox? Belə baxanda, səmimi təbəssümə oxşayırdı.

– Yaxşıyam, – qadın dedi. – *Dentro de la gravedad*. Sonra onun yanında sallağı oturub soruşdu: – İndi bu saat əməliyyatın başlandığı vaxtda sən özün nə fikirləşirsən?

– Fikirləşirəm ki, biz azıq, – Robert Cordan dərhal cavab verdi.

– Mən də o fikirdəyəm, – qadın dedi. – Biz lap azıq. – Sonra təkcə ona dedi: – Mariya tək özü atlara baxar. Mənlik orda iş yoxdur. Biz onları cidarlayırıq. Bunlar süvari atlardır, atəşdən hürkməzlər. Mən aşağı posta gedib Pabloya verilən tapşırığı yerinə yetirərəm. Beləliklə, sənin bir adamın artıq olar.

– Yaxşı, – o dedi. – Mən elə də bilirdim ki, sən ora getmək istəyəcəksən.

– Qulaq as, *İngles*, – deyə Pilar diqqətlə ona baxdı. – Sən təşvişə düşmə. Hər şey yaxşı olacaq. Yadında saxla ki, onlar bu həmləni gözləmirlər.

– Elədir, – Robert Cordan dedi.

– Bir də ki, *İngles*, – Pilar lap astadan, xırıltılı səsini mümkün qədər boğub dedi. – Onda mən sənə ovcuna baxıb nə demişdimsə...

– Mənim ovcuma baxıb nə demişdin? – o, əsəbi halda qadının sözünü kəsdi.

– Sən bir qulaq as. Hirsələnmə, oğlan. Ovcuna baxıb fal açmağımı deyirəm. Bütün bunlar qaraçı uydurmasıdır, bunu elə-belə, etibarlı görünmək üçün demişdim. Əslində heç nə yox idi.

– Bu barədə yetər, – o, soyuq tərzdə dedi.

– Yox, – qadın xırıltılı və nəvazişli səslə cavab verdi. – Bütün bunlar mənim uydurmamdır. Mən istəmirəm ki, sən döyüş günü təşviş keçirəsən.

– Mən təşviş keçirmirəm, – Robert Cordan dedi.

– Yox, *İngles*, – qadın dedi. – Sən çox təşviş keçirirsən, özü də haqq işi üçün təşviş keçirirsən. Amma hər şey yaxşı

olacaq. Elə biz dünyaya ona görə gəlmişik ki, hər şey yaxşı olsun.

– Mənim siyasi komissara ehtiyacım yoxdur, – Robert Cordan ona cavab verdi.

Qadın yenə xoş, səmimi təbəssümlə gülümsündü, qalın, kobudlaşmış dodaqları aralandı, sonra o dedi:

– Mən səni çox sevirəm.

– İndi bu, mənə lazım deyil. *Ni tu, ni Dios.*¹⁰⁹

– Elədir, – Pilar xırıltılı səslə pıçıldadı. – Bilirəm. Mən də sənə elə bunu demək istəyirdim. Həm də təşvişə düşmə. Biz hər şeyi necə lazımsa, elə də edəcəyik.

– Niyə də yox? – Robert Cordanın üzü zəif təbəssümdən titrədi. – Əlbəttə, edəcəyik. Hər şey yaxşı olacaq.

– Nə vaxt gedəcəyik? – Pilar soruşdu.

¹⁰⁹Nə sən, nə Allah (*ispanca*)

– Lap bu saat, – Robert Cordan saata baxıb dedi və çantanın birini Anselmoya verdi. – Hə, işlər necədir, qoca?

Anselmo, Robert Cordanın ona verdiyi nümunə əsasında axırıncı pazı yonurdu. Bu pazlar ona görə hazırlanırdı ki, birdən yenə lazım oldu.

– Yaxşıdır, – qoca başını tərpətdi. – Hələlək çox yaxşıdır. – O, əlini irəli uzatdı. – Bax, – dedi və gülümsündü. Onun irəli uzanmış əli əsmirdi.

– *Bueno, y que*¹¹⁰ – Robert Cordan ona dedi. – Mən də əlimi uzatsam, əsməz. Sən bir barmağını uzat.

Anselmo barmağını irəli uzatdı; barmaq titrəyirdi. O, Robert Cordana baxıb başını tərpətdi.

– Mənimki də titrəyir, – Robert Cordan göstərdi. – Həmişə titrəyir. Bu, olan işdir.

– Məndə belə olmur, – Fernando sağ əlinin şəhadət barmağını uzatdı. Sonra sol barmağını uzatdı.

– Tüpürməyi necə, bacarırsan? – Aqustin ondan soruşdu və Robert Cordana göz vurdu.

¹¹⁰Nə olsun ki? (*ispanca*)

Fernando hayqırıb ləzzətlə mağaranın torpaq döşəməsinə tüpürdü, sonra tüpürcəyi ayağı ilə yaydı.

– Bura bax, pinti qatır, – Pilar ona dedi, – igidliyini hamıya göstərmək istəyirsənsə, onda ocağa tüpürəydin.

– Əgər biz bu yerdən tamam çıxıb getməsəydik, mən heç vaxt döşəməyə tüpürməzdim, Pilar, – Fernando süni bir ciddiliklə dedi.

– Bu gün tüpürəndə ehtiyatlı olasan gərək, – Pilar ona cavab verdi. – Gərək çalışasan ki, tərək edə bilməyəcəyinin yerə tüpürməyəsən.

– Qara pişiyə bir bax, – Aqustin irişdi. O, əsəb gərginliyini azaltmaq üçün zarafat etməyə çalışırdı, amma o da hamı kimi eyni duyğunu keçirirdi.

– Mən zarafat eləyirdim, – Pilar dedi.

– Mən də, – Aqustin cavab verdi. – *Amma me cago en la leche*, işə tez başlasaydıq, sevinərdim.

– Bəs qaraçı hanı? – Robert Cordan Eladiodan soruşdu.

– Atların yanındadır, – Eladio dedi. – Mağaranın ağzına çıxsan, onu görərsən.

– Necədir o?

– Çox qorxur, – Eladio gülümsündü. Başqalarının qorxmağından danışanda, onun özünün ürəyi rahat olurdu.

– Qulaq as, *İngles*, – Pilar nəşə demək istədi, amma Robert Cordan ona tərəf dönəndə birdən gördü ki, qadın ağzını açaraq heyrətlə baxır, elə bil öz gözlərinə inanmır; o, cəld əlini tapançaya atıb qəfildən mağaranın girəcəyinə doğru çevrildi. Orda çiyində avtomat, enlikürək, potaboy, üzünü tük basmış Pablo durmuşdu – onun xırda, qızarmış gözləri düz irəli baxır və heç kəsin üzərində dayanıb durmurdu.

– Sənsən... – Pilar gözünə inanmırmış kimi dedi. – Sənsən...

– Mənəm, – Pablo sakitcə dedi. Sonra mağaraya girdi. – *Hola, İngles*, mən Eliasın və Alexandronun dəstəsindən beş adam gətirmişəm. Onlar yuxarıda, atların yanındaırlar.

– Bəs partladıcı, bəs detonatorlar? – Robert Cordan soruşdu. – Bəs o biri materiallar?

– Mən onları qayadan çaya tulladım, – Pablo yenə heç kəsə baxmadan danışdı. – Amma detonatorun yerinə qumbara götürmək olar, mən hər şeyi fikirləşmişəm.

– Mən də, – Robert Cordan dedi.

– İçməyə bir şeyiniz yoxdur? – Pablo yorğun halda soruşdu.

Robert Cordan öz flyaqasını ona uzatdı və Pablo dərhal bir neçə qurtum içdi, sonra əli ilə ağzını sildi.

– Sənə nolub? – Pilar soruşdu.

– *Nada*, – deyə Pablo yenə ağzını sildi. – Heç nə. Mən qayıtdım.

– Axı sənə nolub?

– Heç nə. Bir anlığa özümü itirmişdim. Ona görə də getdim, indi isə yenə burdayam. – O, Robert Cordana tərəf

çöndü. – *En el fondo no soy cobarade*, dərininə getsək, məlum olar ki, məndə qorxaqlıq yoxdur.

Amma bir çox başqa sifətlər var, Robert Cordan düşündü. Nədən deyirsən, mərc qoşaram. Amma hər halda, sən köpək oğlunu görməyə şadam.

– Mən Eliasın və Alexandronun dəstələrindən ancaq beş adam yığa bildim, – Pablo dedi. – Bir dəqiqə də dincəlməmişəm, hey çapmışam. Siz doqquz nəfərsiniz, bu qüvvə ilə işin öhdəsindən heç cür gələ bilməzsiniz. Mən bunu hələ dünən axşam, *İngles* hər şeyi izah edəndə başa düşdüm. Siz işin öhdəsindən heç cür gələ bilməzsiniz. Aşağı postda yeddi əsgər və bir kapral var. Birdən onlar həyəcan qaldırdılar, yaxud atışmağa başladılar? – İndi o, Robert Cordana baxdı. – Mən gedəndə elə fikirləşirdim ki, sən özün hər şeyi başa düşəcəksən və bu işdən əl çəkəcəksən. Sonra, sənin materialını tullayanda, başqa cür fikirləşməyə başladım.

– Səni görməyimə şadam, – Robert Cordan dedi. O, Pabloya yanaşdı. – Təkcə qumbaralarla keçinərik. Hər şey yaxşı olacaq. Qalan materialın olmamasının eybi yoxdur.

– Yox, – Pablo dedi, – səndən ötrü mən heç nə eləməzdim. Sən bizə bədbəxtlik gətirdin. Bunların hamısı sənin ucbatından oldu. Karın başına gələn də sənin ucbatından oldu. Amma sənin materialını tullayanda, tənhalıq məni üzməyə başladı.

– Yeri, yeri... – Pilar dedi.

– Odur ki, işi yola vermək üçün adam axtarmağa getdim. Mən tapa bildiklərimin ən yaxşılarını gətirmişəm. Onlar yuxarıda gözləyirlər, çünki əvvəlcə istədim sizinlə danışım. Onlar elə bilirlər ki, başçı mənəm.

– Başçı elə sənsən, – Pilar dedi, – əgər özün bunu istəyirsənsə.

Pablo ona baxdı və heç nə demədi. Sonra adi və sakit tərzdə danışmağa başladı:

– Karın başına gələn hadisədən sonra mən çox şeyi götür-qoy eləmişəm. Qərarım da budur: əgər başımıza bir iş gələcəksə, qoy birlikdə gəlsin. Ancaq, *İngles*, başımıza bu bəlanı gətirdiyinə görə sənə nifrət edirəm!

– Yaxşı, Pablo, – Fernando dedi. O hələ də çörəklə qazandakı ətin suyunu siyirirdi, cibləri qumbara ilə dolu idi,

çiyindənən patron çantası asılmışdı. – Bəyəm sən əməliyyatın uğurlu keçəcəyinə inanmırsan? Üç gün bundan qabaq özün deyirdin ki, hər şey yaxşı olacaq.

– Ona yenə ət ver, – Pilar acıqla Mariyaya dedi. Sonra Pabloya nəzər saldı, baxışları yumşaldı. – Deməli, sən qayıtmısan?

– Hə, arvad, – Pablo dedi.

– Neylək, xoş gəlmisən, – Pilar ona dedi. – Mən inanmırdım ki, ilk baxışdan göründüyü kimi, səndən tamam əl üzmək lazımdır.

Pablo sakitcə dedi:

– Elədiyim işdən sonra tənhalıq mənim üçün çox ağır oldu, mən buna dözə bilməzdim.

– Dözə bilməzdin, – Pilar onu cıratdı. – Sən belə şeyə heç on beş dəqiqə də dözə bilməzsən.

– Məni cıratma, arvad. Mən qayıtmışam.

– Belə xoş gəlibsən, – qadın təkrar etdi. – Mən bunu bir dəfə dedim, yoxsa sən eşitmədin? Qəhvə iç, sonra da yığışaq. Bu oyunbazlıqdan təngə gəldim.

– Bu, qəhvədir? – Pablo soruşdu.

– Əlbəttə, qəhvədir, – Fernando dedi.

– Mariya, tök mənimçün. Hə, necəsən? – Pablo qıza baxmadan soruşdu.

– Yaxşıyam, – Mariya ona bir fincan qəhvə verdi. – Ət istəyirsən?

– *Nome gusta estar solo*, – Pablo başını silkələyib təkcə Pilara izah etməyə başladı; elə bil, burada başqa adam yox idi. – Tənhalıq bir şey deyil. Dünən mən bütün günü tək gəzdim. Özü də heç bir üzüntü hiss etmədim, çünki ümumi iş naminə əlləşirdim. Ancaq dünənki gecə! *Hom re! Que mal lo pase!*¹¹¹

– Sənin sələfin, məşhur satqın İuda özünü asmışdı, – Pilar dedi.

– Belə danışma, arvad, bəyəm görmürsən? Mən qayıtmışam. İudadan danışmaq lazım deyil, ümumiyyətlə, bu barədə danışmaq lazım deyil. Mən qayıtmışam.

– O gətirdiklərin necə adamlardır? – Pilar soruşdu.

¹¹¹İlahi! Mən onu nə pis çəkirdim! (*ispanca*)

– Onları gətirməyə dəyərdi?

– *Son buenos*¹¹². – O, cürətlənib Piların gözünün içinə baxdı, sonra yenə üzünü çevirdi.

– *Buenos y lobos*. Yaxşı və axmaq adamlardır. Ölümə getməyə və başqa hər şeyə hazırdırlar. *A tu gusto*. Lap sən istəyən adamlardır. Belələrindən sənın xoşun gəlir.

Pablo yenə Piların gözünün içinə baxdı, amma bu dəfə üzünü çevirmədi. O, qızarmış xırda donuz gözləri ilə düz qadına baxırdı.

– Sən... sən, – qadın dedi və onun xırıltılı səsi yenə yumşaldı. – Ay səni. Bilirsən mən nə fikirləşirəm? Əgər insanda nə isə olubsa, bunun bir zərrəsi həmişə onda qalmalıdır.

– *Listo*¹¹³, – Pablo gözlərini düz ona zillədi, – bu gün başımıza nə gəlsə də mən hazırım.

– İndi inandım ki, sən qayıtmısan, – Pilar dedi. – İndi inanıram. Hər halda, bizdən çox uzaq düşmüşdün.

¹¹²Onlar yaxşı adamlardır (*ispanca*)

¹¹³Mən hazırım (*ispanca*)

– Ver, sənin şüşəndən bir qurtum içim, – Pablo Robert Cordana dedi. – Sonra da yola hazırlaşmaq lazımdır.

OTUZ DOQQUZUNCU FƏSİL

Onlar qaranlıqda yamacı qalxdılar və meşədən çıxaraq, dar dərəyə düşdülər. Yükləri ağır idi, yoxuşu aramla qalxırdılar. Atların yəhərlərinə də yük yığılmışdı. Yola düşməyə hazırlaşarkən Pilar demişdi:

– Bir şey olsa, yükü atarıq, amma düşərgə salmaq lazım gəlsə, bütün bunlar gərək olacaq.

– Bəs qalan sursat hanı? – Robert Cordan öz çantalarını bağlaya-bağlaya soruşmuşdu.

– Bax, bu tayların içində.

Robert Cordan çantanın ağırlığından əyilmişdi, cibləri qumbara ilə dolu olan gödəkcəsinin yaxası boynunu dartırdı. Ağır tapança belində durmurdu, şalvarının cibləri avtomat sandıqlarından şişmişdi. Ağzında hələ də qəhvənin tamı qalmışdı. O, sağ əlində avtomatını aparır, sol əliylə gödəkcəsinin yaxasını çəkirdi ki, çantanın çiyini kəsən qayışını boşaltsın. Qaranlıqda onunla yanaşı addımlayan Pablo:

– *İngles*, – dedi.

– Nə deyirsən?

– Gətirdiyim adamlar elə bilirlər ki, iş uğurlu olacaq, çünki onları buraya mən gətirmişəm. Sən onlara elə bir söz demə ki, inamları qırılsın.

– Yaxşı, – Robert Cordan cavab verdi. – Amma gəl elə edək ki, iş uğurlu olsun.

– Onların beş atı var, *sabes*?¹¹⁴ – Pablo qeyri-müəyyən şəkildə dedi.

¹¹⁴Bilirsən? (*ispanca*)

– Lap yaxşı, – Robert Cordan dedi. – Atları bir yerdə saxlayırıq.

– Hə, yaxşı, – Pablo cavab verdi və daha heç bir söz demədi.

Dostum Pablo, çətin ki, sənin dönməyin həmişəlik olsun, Robert Cordan düşündü. Bəli. Sənin təkcə elə qayıtmağının özü bir möcüzədir. Lakin çətin ki, bir vaxtlar səni müqəddəslər cərgəsinə yazmaq mümkün olsun.

– Bu beş nəfərlə mən Kara tapşırılan işi görürəm, aşağı postu ələ keçirirəm, – Pablo dedi. – Biz məftilləri kəşib, şərtləşdiyimiz kimi, geriyə, körpüyə tərəf çəkilerik.

Robert Cordan fikirləşdi ki, on dəqiqə əvvəl biz bu barədə danışmışdıq, maraqlıdır, Pablo bu söhbəti təzədən niyə açsın ki...

– Bəlkə, sonra biz Qredosa çəkilə bildik, – Pablo dedi. – Mən bu barədə çox fikirləşmişəm.

Yəqin ki, elə indicə sənin ağılına dahiyənə bir fikir gəlib, Robert Cordan düşündü. Yəqin nəsə kəşf eləmişən. Amma

məni də dəvət eləməyinə inanmıram. Yox, Pablo. Məni inandırmağa çalışma.

Pablo mağaraya qayıdıb özü ilə beş nəfər də gətirdiyini deyəndən sonra Robert Cordanın kefi kökəlmişdi. Pablunun qayıtması qar yağan vaxtdan bəri əməliyyatın üstünü alan qorxu dumanını dağıtmışdı və Robert Cordan Pablonu yenidən görəndə xoşbəxtliyin ona tərəf döndüyünü düşünməsə də – o bu fikrə inanmırdı – hər halda, hiss edirdi ki, işlər yaxşılaşır və indi uğur qazanmağa ümid var. Uğursuzluq duyğusu yox olmuşdu. İndi o, boşalmış şinə vurulan hava kimi bədəninə gümrəhliyin artdığını hiss etməkdə idi. Şinə hava vurulanda da əvvəlcə sanki heç nə bilinmir, halbuki iş başlayıb və nasos yavaş-yavaş işləyir, rezin kamer isə az-az tərپənməyə başlayır. Onun gümrəhliyi dəniz qabarması və ya ağacın gövdəsindən axan şirə kimi artmaqda idi. Ürəyinə daman bütün pis fikirlərin yavaş-yavaş yox olub getdiyini rüşeym halında aydın duymaqda idi, bu rüşeym isə çox vaxt döyüş ərəfəsində onun qəlbində əsl xoşbəxtlik hissini çevrilirdi.

İşin pis qurtarması ehtimalına məhəl qoymamaq yox, bu ehtimala nifrət bəsləmək bacarığı ona verilən ən böyük vergi, müharibədə dəfələrlə köməyinə çatan istedad idi. O, həmin keyfiyyəti yavaş-yavaş itirirdi, çünki başqa adamların həyatı üçün həddindən artıq məsuliyyət daşımali olur, lap əvvəlcədən pis düşünülmüş və pis təşkil edilmiş işləri yerinə yetirməli olurdu. Belə şəraitdə isə işin pis qurtaracağına, uğursuzluğa məhəl qoymamaq olmaz. Söhbət sənin öz işinin xarab ola biləcəyindən getmir ki, onu saymamaq mümkün olsun. Bilirdi ki, təkcə o özü heç nədir, ölüm də heç nədir. Nəyi bilməsə də, bunu yaxşı bilirdi. Doğrudur, son bir neçə gündə o başa düşmüşdü ki, digər insan övladları ilə birlikdə o özü də hər şey ola bilər. Lakin ürəyinin dərinliyində bilirdi ki, bu istisnadır. Bizdə belə şey olub, o düşündü. Mənim böyük xoşbəxtliyim də bundadır. Bu mənə bəlkə də ona görə bəxş olunub ki, heç vaxt bunu xahiş eləməmişəm. Bunu heç kəs mənim əlimdən ala bilməz və bu mənim varlığımdan heç yana gedə bilməz. Lakin bu artıq oldu-keçdi, bu səhər buna son qoyuldu, qarşıda isə məni iş gözləyir.

Neylək, o özünə dedi. Şadam ki, əvvəl səndə çatışmayan bir çox yeni keyfiyyətlər əldə etməyə başlamısan. Yoxsa bir ara, az qala, ruhdan düşmüşdün. Mən hətta sənin yerinə xəcalət çəkirdim. Axı mən elə sənsən. Və səni mühakimə edə biləcək başqa “mən” yoxdur. Biz hər ikimiz ruhdan düşmüşdük. Sən də, mən də – elə hər ikimiz. Hə, daha yetər. Ruhi xəstə kimi ikiləşməkdən əl çək. Bir nəfər də bəsdir.

İndi sən necə lazımsa, yenə o cürsən. Amma bura bax, bütün günü qızı düşünmək olmaz. İndi sənin qızdan ötrü eləyə biləcəyin yeganə bir şey varsa, o da qızın təhlükədən kənarında qalmasına çalışmaqdır və sən bunu edəcəksən. Belə görünür ki, atımız çox olacaq. Sənin qıza ən yaxşı köməyin bu olar ki, öz işini lazımınca və cəld yerinə yetirib oradan rədd olasan, onun fikrini çəkmək isə sənə ancaq mane olar. Odur ki, daha onu düşünmə.

O bütün bunları qət edib ayaq saxladı və gözlədi ki, Pilar, Rafael və atlarla gələn Mariya ona çatsın.

– *Guapa*, – o, qaranlıqda qıza dedi. – Hə, necəsən?

– Yaxşıyam, Roberto.

– Sən təşvişə düşmə, – o, avtomatı sol əlinə alıb sağ əlini qızın çiyinə apardı.

– Mən təşvişə düşürəm, – qız cavab verdi.

– Biz hər şeyi yaxşı hazırlamışıq, – o dedi. – Rafael də səninlə birlikdə atları saxlayacaq.

– Mən səninlə olmağı daha çox istərdim.

– Yox, sən atlar olan yerdə daha çox lazımsan.

– Yaxşı, – qız dedi. – Onda orada olaram.

Elə bu an atlardan biri kişnədi, o saat qayanın dalından başqa bir at zil, titrək kişnərtiyə ona cavab verdi.

Robert Cordan qaranlıqda təzə atların qaraltısını sezdi. Addımını yeyinlədib Pablo ilə birlikdə onlara yaxınlaşdı. Atların yanında adamlar dayanmışdı.

– *Salud*, – Robert Cordan dedi.

– *Salud*, – qaranlıqdan cavab gəldi.

Robert Cordan qaranlıqda həmin adamların üzünü görə bilmirdi.

– Bu *İngles* bizimlə birlikdə gedəcək, – Pablo dedi. – O, dinamitçidir.

Buna heç kəs heç nə demədi. Ola bilsin ki, onlar qaranlıqda başlarını tərپətdilər. Sonra onlardan hansınınsa səsi gəldi:

– Pablo, getmək vaxtıdır, bir azdan hava işıqlaşacaq.

– Siz yenə qumbara gətirmisiniz? – bir başqası soruşdu.

– Çox gətirmişik, – Pablo dedi. – Atdan enəndə, nə qədər istəsəniz, götürün.

– Onda gedək, – bişqa birisinin səsi eşidildi. – Onsuz da gecənin yarısını burada gözləmişik.

– *Hola*, Pilar, – həmin adamlardan biri bura yaxınlaşan qadını görəndə dedi.

– *Que me maten!*¹¹⁵ Bu ki Pepedir, – Pilar xırıltılı səslə dilləndi. – Hə, çoban, işlər necədir?

– Yaxşıdır. *Dentro de la gravedad*.

– Bu at səndə hardandı? – Pilar ondan soruşdu.

¹¹⁵Səni görüm yox olasan (*ispanca*)

– Pablo boz atını mənə verib, – həmin adam dedi. –
Yaxşı atdır.

– Di tərpinin gedək, – bir başqası dedi. – Vaxtdır.
Burada boş-boşuna danışmağın mənası yoxdur.

– Hə, sən necəsən, Elisio? – Pilar yəhərə qalxan adamdan
soruşdu.

– Necə olacam ki? – Elisio kobud cavab verdi. – Əl çək,
arvad, iş görmək lazımdır.

Pablo kəhərə minib:

– Hə, daha hamınız ağzınızı yumun, atlarınızı mənim
dalımca sürün, – dedi. – Atları saxlayacağımız yeri özüm
sizə göstərərəm.

QIRXINCI FƏSİL

Robert Cordan yatdığı, körpünü necə partlatmağı götür-qoy elədiyi və Mariya ilə birlikdə olduğu vaxt Andres yavaş-yavaş irəliyə doğru hərəkət edirdi. Respublikaçıların mövqeyinə çatana qədər o, faşist postlarının yanında sürətlə ötüb keçirdi, qaranlıqda bu sürətlə ancaq yerli şəraitə yaxşı bələd olan sağlam, dözümlü kəndli gedə bilərdi. Amma respublikaçıların mövqelərinə gəlib çıxan kimi sürəti dərhal yavaşdı.

Belə güman edilirdi ki, Robert Cordandan alınmış buraxılışı, HKX möhürlü vəsiqəni və paketi göstərən kimi, lazımı yerə mümkün qədər tez çatmaqda hamı ona kömək edəcək. Lakin o, respublika ərazisinə çatar-çatmaz, hər şeydən şübhələnən və özünü dartan bölük komandiri ilə toqquşdu.

Andres həmin bölük komandiri ilə batalyon qərargahına yollandı və hərəkətdən əvvəl bərbər olmuş batalyon komandiri onu dinləyib dərhal işə girişdi. Adı Qomes olan bu komandir axmaqlığına görə bölük komandirini danladı, əlini Andresin çiyinə qoydu, onu pis konyaka qonaq etdi və dedi ki, özü keçmişdə bərbər işləsə də, həmişə *guerrillero*

olmağı arzulayıb. Sonra o, yavərini yuxudan oyadıb batalyon komandanlığını ona tapşırıdı və motosikletçini oyatmaq üçün çapar göndərdi.

Qomes Andresi motosikletçi ilə briqada qərargahına göndərmək əvəzinə, belə qərara gəldi ki, onu oraya özü aparsa daha yaxşıdır; Andres qabaq oturacaqdan bərk-bərk yapışdı və onlar çala-çuxurda atılıb düşə-düşə, hər iki tərəfdən hündür ağaclarla əhatə olunmuş mərmilərin dağıtdığı dağ yoluyla gurultu qopara-qopara irəli cumdular. Motosikletin farası ağacların ağardılmış və əhəngi qopub tökülən gövdələrinə işıq salırdı, gövdələrin qabığı, hərəkətin birinci ilində bu yolda gedən döyüşlər zamanı mərmilərin qəlpələri və güllələrdən didik-didik olmuşdu. Handan-hana onlar kiçik dağ kurortuna gəlib çıxdılar. Briqada qərargahı damı dağıdılmış kiçik evdə yerləşirdi. Qomes idmançı çevikliyi ilə əyləci basıb, motosikleti evin divarına söykədi və fərağat vəziyyəti alan yuxulu gözətçinin yanından keçib böyük otağa girdi; otağın divarlarından xəritələr asılmışdı, yuxulu zabit yaşıl günlüklü papağını gözlərinin üstünə basaraq, üzərində bir cüt telefon, lampa və “*Mundo obrero*”

qəzetinin nömrəsi olan stolun arxasında əyləşmişdi. Həmin zabit Qomesə baxıb dedi:

– Sən bura niyə gəlmisən? Bəyəm bilmirsən ki, telefon var?

– Mən polkovniki görmək istəyirəm, – Qomes dedi.

– O yatır, – yuxulu zabit cavab verdi. – Mən faraların işığını bir mil uzaqdan görürdüm. İstəyirsən bizi bombalamağa başlasınlar?

– Polkovniki çağır, – Qomes dedi, – çox ciddi işdir.

– Sənə deyirlər ki, yatır, – zabit hirsələndi. – Yanındakı bu quldur kimdir? – O, başı ilə Andresə işarə etdi.

– *Guerrillero*-dur, faşistlərin arxasından gəlib, onda general Qolsa çatacaq çox vacib paket var. General sabah səhər çağrı Navaserradada başlanmalı olan hücumu komandanlıq edir, – Qomes həyəcanla və çox ciddi tərzdə dedi. – Allah xatirinə, polkovniki oyat.

Zabit yaşıl sellüloidin kölgə saldığı qıyılmış gözlərini ona zillədi.

– Hamınız ağılınızı itirmisiniz. Mənim nə general Qolsdan, nə də onun hücumundan xəbərim var. Bu idmançını da götürüb, qayıt öz batalyonuna.

Qomes qəzəblə dedi:

– Sənə deyirəm, polkovniki oyat.

– Açıll başımdan, – zabit tənbel-tənbel dillənib üzünü yana çevirdi.

Qomes doqquz millimetrlük ağır tapançasını qoburdan çıxarıb onu zabitin çiyinə dirədi.

– Oyat onu, faşist quyruğu. Oyat, yoxsa bu saat meyitini sərərəm yerə.

– Sakit ol, – zabit dedi, – siz bərbərlər yaman qızğın adamlarsız.

Andres stolüstü lampanın işığında Qomesin üzünün açıqdan necə əyildiyini gördü. Lakin o ancaq bunu dedi:

– Oyat deyirəm onu.

– Çapar! – zabit nifrət dolu səslə bağırdı.

Əsgər qapıda göründü, rəsmi təzim edib çıxdı.

– Bu gün nişanlısı ona qonaq gəlib, – zabit bunu deyib yenə gözünü qəzetə zillədi. – Əlbət ki, o səni görməyinə lap şad olacaq.

– Sənin kimilər müharibəni udmağımıza mane olmağcün əllərindən gələni edirlər, – Qomes qərargah zabitinə dedi.

Zabit bu sözlərə əhəmiyyət vermədi. Sonra qəzeti oxuya-oxuya sanki öz-özünə dedi:

– Qəribə qəzetdir!

– Bəs niyə “*El Debate*” oxumursan? Bu ki əsl sənə layiq qəzetdir.

Qomes hərəkətdən əvvəl Madriddə çıxan əsas mühafizəkar-katolik orqanı olan qəzetin adını çəkdi.

– Unutma ki, rütbədə mən səndən böyüyəm və sənin barəndə raportumun təsiri çox ola bilər, – zabit ona baxmadan dedi. – Mən heç vaxt “*El Debate*” oxumamışam. Mənə şər atma.

– Əlbəttə. Axı sən “ABS” oxuyursan, – Qomes dedi. – Ordu sənin kimilərlə doludur. Sənin kimi zabitlərlə. Lakin bunun sonu çatacaq. Cahillər və həyasızlar hər tərəfdən bizi

sıxışdırır. Amma biz birinciləri öyrədəcəyik, ikinciləri isə məhv edəcəyik.

– Təmizləyəcəyik – bax düz söz budur, – zabit yenə ona baxmadan dedi. – Bax burada yazırlar ki, sənin məşhur rusların yenə bəzilərini təmizləyiblər. İndi lap ingilis duzundan da yaxşı təmizləyirlər.

– Hər bir söz yerinə düşər, – Qomes ehtirasla dedi. – Hər bir söz, təki sən kimilər ləğv edilsin.

– Ləğv edilsin, – zabit öz-özünə danışmış kimi dedi. – Bax bu da Kastilya ləhcəsində olmayan təzə sözdür.

– Onda güllələnsin, – Qomes dedi. – Kastilya ləhcəsində belə söz var. İndi başa düşdün?

– Başa düşdüm, dost, ancaq çıxırmaq lazım deyil. Bizim briqada qərargahında polkovnikdən başqa da xeyli adam dincəlir, sən qızgınlığın adamı yorur. Elə buna görə də mən dəlləyə getmirəm, üzümü həmişə özüm qırırıram. Lağlağıdan xoşum gəlmir.

Qomes Andresə baxdı və başını buladı. Qəzəb və nifrətdən gözləri yaşarmışdı. Lakin o ancaq başını buladı və heç bir söz demədi, bütün sözlərini sonraya saxladı.

Syerrada batalyon komandirliyinə qədər yüksəltdiyi bu il yarımında o neçə-neçə belə hadisənin şahidi olmuşdu. Lakin indi, polkovnik tək pijamada otağa girəndə Qomes fərağat durub ona hərbi salam verdi.

Boz sifətli bəstəboy polkovnik Miranda bütün ömrü boyu orduda xidmət etmişdi. Mərakeşdə mədəsini korladığı vaxtlarda Madriddə yaşayan arvadının məhəbbətini itirmiş, ailə səadətinə xitam vermişdi, heç cür boşana bilməyəcəyinə əmin olduqdan sonra (mədəsinin sağalacağından heç söz açmağa dəyməzdi) respublikaçı olmuşdu, – Miranda polkovnik rütbəsində Vətəndaş müharibəsinə başlamışdı. Onun bir arzusu vardı: müharibəni elə bu rütbədə başa vurmaq. O, Syerranın müdafiəsini yaxşı təşkil etmişdi və indi istəyirdi ki, onu elə orada saxlasınlar, çünki birdən yenə müdafiə olunmaq lazım gələ bilərdi. Görünür, az ət yediyinə görə, müharibədə özünü daha yaxşı hiss edirdi. Yanında bolla bikkarbonat duzu saxlayırdı, axşamlar viski içirdi, onun iyirmi üç yaşlı məşuqəsi, keçən ilin iyulunda milicianas olmuş bütün qızlar kimi, hamilə idi. Budur, indi

polkovnik Miranda otağa girdi, Qomesin salamına başını tərptəməklə cavab verdi və əlini ona uzatdı.

– Nə işdən ötrü gəlmisən, Qomes? – polkovnik Miranda soruşdu və sonra stolun arxasında əyləşmiş yavərinə müraciət etdi. – Pepe, zəhmət olmasa, siqaret ver.

Qomes Andresin sənədlərini və məlumatı ona göstərdi. Polkovnik salvoconducto, sonra isə Andresə iti bir nəzər saldı, başı ilə onu salamladı, gülümsündü və hərəsliklə paketə baxdı. O, barmağı ilə möhürü yoxlayıb sonra buraxılış vərəqəsini və məlumatı Andresə qaytardı.

– Hə, dağlarda çətin dolanırsınız? – o soruşdu.

– Yox, pis deyil, – Andres cavab verdi.

– Sənə deyiblər ki, general Qolsun qərargahı hansı məntəqədən daha yaxın olmalıdır?

– Navaserradadan, cənab polkovnik, – Andres cavab verdi. – *İngles* dedi ki, qərargah Navaserradanın yaxınlığında, mövqelərin dalında, sağ cinah istiqamətində olmalıdır.

– Hansı *İngles*? – polkovnik sakitcə soruşdu.

– *İngles*, indi bizdə olan dinamitçi.

Polkovnik başını tərپətdi. Onun üçün bu, müharibənin daha bir izah olunmaz qəribəliyidi: “*İngles*, indi bizdə olan dinamitçi”.

– Onu özün motosikletdə apar, Qomes, – polkovnik dedi.
– General Qolsun *Estado Mayor*-una bir təsirli *salvoconducto* yaz, amma çox təsirli olsun. Sonra ver, qol çəkim. – O bunu gözünün üstündə yaşıl sellüoid günlük olan zabitə tapşırtdı. – Yaxşısı budur, makinada çap elə, Pepe. Nə lazımsa, burdan köçürt, – o, işarə ilə Andresdən buraxılışını istədi, – özün də iki möhür vur. – Sonra Qomesə tərəf çevrildi. – Bu gün sizə çox təsirli kağız lazım olacaq. Tamamilə doğrudur. Hücüm hazırlanan vaxtlarda gərək ehtiyatlı olasan. Mən çalışacam ki, mümkün qədər təsirli olsun. – Sonra mehribancasına Andresə dedi: – Yeməkdən- içməkdən nə istəyirsən?

– Xeyr, cənab polkovnik, – Andres cavab verdi. – Mən ac deyiləm. Axırncı postda məni konyaka qonaq ediblər, yenə içsəm, lap xarab olaram.

– Sən bura gələndə, mənim cəbhəm boyu bir hərəkət və ya hazırlıq hiss etmədin ki? – polkovnik nəzakətlə Andresdən soruşdu.

– Hər şey həmişəki kimidir, cənab polkovnik. Sakitlikdir. Tam sakitlikdir.

– Zənnimcə, mən səni üç ay əvvəl Sersedilyada görmüşəm, ola bilərmimi? – polkovnik soruşdu.

– Bəli, cənab polkovnik.

– Elə də bilirdim. – Polkovnik əlini onun çiyinə vurdu.

– Sən qoca Anselmo ilə bir yerdə idin. Hə, necədir o sağdır?

– Sağdır, cənab polkovnik, – Andres ona cavab verdi.

– Yaxşı. Çox şadam, – polkovnik dedi.

Zabit makinada çap olunmuş buraxılış vəsiqəsini polkovnikə göstərdi; polkovnik oxudu və aşağıda imza elədi.

– İndi isə tərpnin, – deyə o hər ikisinə baxıb Qomesə dedi: – Motosikletlə ehtiyatlı ol, faranı söndürmə. Mənim salamımı yoldaş general Qolsa yetirin. Mən onunla Pegerinosdan sonra görüşmüşəm. – Və hər ikisinin əlini sıxdı. – Sənədləri köynəyinin yaxasında gizlət. Köynəyini də düymələ, motosikletdə külək düz adamın üzünə vurur.

Onlar çıxandan sonra polkovnik balaca şkafa yanaşdı, oradan stəkanı və şüşəni çıxartdı, özünə viski tökdü və divarın dibindəki səhəngdən üstünə su aldı. Sonra bir əlində stəkan, yavaş-yavaş viskidən içə-içə divardakı böyük xəritənin qarşısında gəlib dayandı və Navaserrada yaxınlığındakı hücumun uğurlu ola biləcəyini ölçüb-biçməyə başladı.

– Nə yaxşı ki, orada olan Qolsdur, mən deyiləm, – nəhayət, o, stolun dalında oturan zabitə dedi.

Zabit ona cavab vermədi və polkovnik nəzərlərini xəritədən ayırıb zabitə baxanda gördü ki, zabit başını əllərinin üstünə qoyub yatır. Polkovnik stola yanaşdı və telefonları götürüb zabitin başına yaxınlaşdırdı – birini sağdan, o birini soldan qoydu. Sonra şkafa yanaşdı, özünə bir az da viski töküb üstünə su aldı və yenə xəritənin qabağına gəldi.

Andres, mühərrik işə düşəndən sonra titrəyən oturacaqdan bərk yapışdı, küləkdən qorunmaq üçün başını əydi və motosiklet gurultu sala-sala faranın işıqlandırdığı kənd yoluyla irəli getdi. Qranlıq yol hər iki tərəfdən qovaq

ağaclarıyla əhatə olunmuşdu, onlar aşağı enib çayın yanında dumana girəndə isə qaranlıq çəkildi, havaya elə bil sarılıq çökdü, sonra yol bir də yuxarı qalxanda qaranlıq yenə qatılaşdı və bu vaxt onların farası irəlidə, yol ayrıcında dağlardan enən boş yük maşınlarının boz gövdələrini işıqlandırdı.

QIRX BİRİNCİ FƏSİL

Pablo atı saxladı və qaranlıqda yerə endi. O birilər atdan düşərkən Robert Cordan yəhərlərin cırıltısını və xırıltılı səsləri eşitdi, atlardan biri başını tərpedəndə isə yüyənin cingiltisi gəldi. At tərinin və təzə adamların gecə əyinlərindən çıxarılmamış çirkli paltarlarının, həm də mağarada yaşayanların tüstülü boğanaq iyi onu vurdu. Pablo

Robert Cordanla yanaşı durmuşdu və ondan turş çaxır qoxusu gəlirdi, bu iy elə tünd idi ki, Robert Cordan sanki ağzında mis pul saxlamışdı. O, papirosunu yandırılıb ovuclarının içinə aldı ki, közərtisi görünməsin, tüstünü dərindən sinəsinə çəkdi və Pablonun lap astadan dediyi sözləri eşitdi: “Pilar, biz atları cıdarlayanacan, sən qumbara kisəsini aç”.

– Aqustin, – Robert Cordan pıçılıtlı ilə dedi, – sən və Anselmo mənimlə körpüyə gedəcəksiniz. *Maquina* diskləri olan kisə səndədir?

– Hə, əlbəttə, məndədir.

Robert Cordan Pilara yaxınlaşdı, qadın Primitivonun köməyi ilə atlardan birinin yükünü boşaldırdı.

– Arvad, qulaq as, – o, astadan dedi.

– Nə var? – qadın atın qarnı altındakı qayıışı aç-aça xırıltılı səslə pıçıldadı.

– Sən başa düşdün ki, ancaq bombardman səsini eşidəndə posta hücum etmək olar?

– Sən bunu neçə dəfə təkrar edəcəksən? – Pilar söylədi. – *İngles*, sən lap deyingən qarıdan da betərsən.

– Mən bunu yoxlamaq üçün deyirəm, – Robert Cordan cavab verdi. – Gözətçilərin işini bitirən kimi, qaçın körpüyə, yolu və mənim sol cinahımı kəsin.

– Mən hər şeyi birinci dəfədən başa düşmüşəm, bundan yaxşı başa sala bilməzsən, – Pilar pıçıltı ilə cavab verdi. – Get, öz işini gör.

– Bombardman səsini eşitməyincə heç kəs yerindən tərpənməsin, atəş açmasın, qumbara atmasın, – Robert Cordan astadan dedi.

– Məni incitmə, – Pilar əsəbi halda pıçıldadı. – Mən hər şeyi hələ Karın yanında olduğumuz vaxt başa düşmüşəm.

Robert Cordan Pablonun atları bağladığı yerə yollandı.

– Mən ancaq hürkə biləcək atları cıdarladım, – Pablo ona dedi. – Bunlar isə ipi dartan kimi dərhal sərbəst olacaqlar, bax belə.

– Yaxşıdır.

– Onlarla necə rəftar etməyi mən qıza və qaraçıya başa salaram, – Pablo dedi.

Onun gətirdiyi adamlar karabinlərinə söykənərək kənardə dayanmışdılar.

– Sən hər şeyi başa düşdün? – Robert Cordan soruşdu.

– Bəs necə, – Pablo dedi. – Gözətçilərin işini bitirmək. Məftilləri kəsmək. Sonra geri, körpüyə qayıtmaq. Sən körpünü partladana kimi, onun qabağını kəsmək.

– Bir də bombardman səsini eşitməyincə başlamamaq.

– Doğrudur.

– Hə, onda sənə uğurlar.

Pablo nəşə donquldandı. Sonra dedi:

– Hə, *İngles*, biz geri qayıdanda isə sən bizi böyük *maquina* və öz kiçik *maquinanla* qoruyacaqsan, elədirmi?

– Narahat olma, – Robert Cordan dedi. – Necə lazımdırsa, o cür də olacaq.

– Onda danışdıq, – Pablo dedi. – Amma, *İngles*, çox ehtiyatlı olmaq lazımdır. Əgər ehtiyatı gözləməsək, iş görmək o qədər də asan olmayacaq.

– Mən özüm *maquina*-dan atacam, – Robert Cordan ona dedi.

– Sən onun dilini bilirsən? Mən istəmirəm ki, Aqustin məni vursun. Lap bunu qəsdən etməsə də.

– Dilini lap yaxşı bilirəm. Doğru sözümdür. Əgər Aqustin atmalı olsa, göz qoyacam ki, sizin başınızdan yuxarını nişan alsın. Yuxarı, lap yuxarı atsın.

– Onda danışdıq, – Pablo dedi. Sonra yavaşdan, elə bil sirr açmış kimi əlavə etdi: – Atlar isə yenə də azdır!

İt oğlu it, Robert Cordan düşündü. Bəyəm o qanmır ki, nə yuvanın quşu olduğunu dərhal bilmişəm?

– Mən piyada gedəcəm, – o dedi. – Atların işi sənlikdir.

– Yox, *İngles*, səninçün də at olacaq, – Pablo astadan dedi. – Hamı üçün at tapılacaq.

– Bu sənin işindir. Məndən ötrü narahat olma. Bəs sənin təzə *maquinan* üçün patronun çatacaq?

– Hə, süvaridə nə qədər patron vardısı, hamısı burdadır. Mən ancaq dördünü atmışam, yoxlamaq istəyirdim. Dünən dağda yoxladım.

– Yaxşı, biz getdik. Ora ertə çatmaq lazımdır ki, səhər açılan kimi yerə yata bilək.

– Bu saat hamımız gedirik. *Suerte*¹¹⁶, *İngles*.

¹¹⁶Uğur olsun (ispanca)

Bu alçaq indi nə hiylə qurur, görəsən, Robert Cordan özündən soruşdu. Deyəsən, bilirəm. Neynək, bu onun işidir, mənimki deyil. Şükür ki, mən bu adamları ilk dəfədir görürəm.

– *Suerte*, Pablo, – o, əlini irəli uzadıb dedi və onların əlləri qaranlıqda bir-birinə qovuşdu.

Robert Cordan əlini uzadarkən fikirləşirdi ki, bu, ilanı ələ almaq və ya cüzamlıya toxunmaq kimi bir şey olacaq. O bilmirdi ki, Pablonun əli necədir. Amma Pablonun əli qaranlıqda onun əlini bərk-bərk tutub ürəklə sıxdı, o da Pablonun əlini bərkdən sıxdı və qaranlıqda Pablonun əli ona xoş gəldi. Robert Cordan bu əli sıxanda, qəlbində qəribə bir duyğu baş qaldırdı: bütün bu səhər ərzində ən qəribə duyğu. İndi biz müttəfiqik, o düşündü. Müttəfiqlərin əl tutmaqdan həmişə xoşları gəlir. Hələ bir-birinin döşünə orden

taxmaqlarını və bir-birinin o üzündən-bu üzündən öpməklərini demirəm. Mən şadam ki, bunsuz keçinə bildik. Müttəfiqlər isə, yəqin hamısı bu cürdür. Ürəklərinin dərinliyində bir-birinə nifrət edirlər. Amma bu Pablo çox qəribə tipdir.

– *Suerte*, Pablo, – Robert Cordan bu qəribə, bu möhkəm, bu inadlı əli bərkdən sıxdı. – Mən səni necə lazımdırsa, qoruyacam. Narahat olma.

– Sənin materiallarını götürməyimə indi çox peşmanam, – Pablo dedi. – Elə bil tutmam tutmuşdu.

– Əvəzində sən adam gətirmisən, bizə lazım olan da elə budur.

– *İngles*, mən bir də səni bu körpüdən ötrü qınamayacam, – Pablo dedi. – İndi görürəm ki, hər şey yaxşı qurtaracaq.

– Siz burada neyləyirsiniz? *Maricones*¹¹⁷ olmusuz? – birdən qaranlıqda Pılının səsi eşidildi. – Sənə elə bircə bu çatmırdı. Gedək, *İngles*, bəsdir vidalaşdın, muğayat ol, dinamitin qalanını da aparmasın.

¹¹⁷İspan söyüşü

– Sən məni başa düşmürsən, arvad, – Pablo dedi, – amma biz *İngles*lə bir-birimizi başa düşürük.

– Səni heç kəs başa düşmür. Nə Allah, nə doğma anan; heç mən də başa düşmürəm. Gedək, *İngles*, gəl öz dayçanla vidalaş, çıxıb gedək. *Me cado en ti padçe*¹¹⁸. Mən artıq belə düşünməyə başlayıram ki, buğanın meydana çıxma ərafəsində qorxuya düşürsən.

– Sənin ananı, – Robert Cordan dedi.

– Elə bil, heç öz anan olmayıb, – Pilar şən halda pıçıldadı. – İndi isə gedək, çünki mən bütün işi tez başlayıb, tez də qurtarmaq istəyirəm. Sən isə özününkülərlə get, – o, Pabloya dedi. – Kim bilir, onlar nə qədər davam gətirəcək. Orda ikisi var ki, əlləri ilə mənə pul versəydilər də, onları özümlə aparmazdım. Çağır onları, yığışın, gedin.

Robert Cordan çantanı çiyninə aşırıdı və atların yanına, Mariyanın olduğu yerə yollandı.

¹¹⁸İspan söyüşü

– Salamət qal, *guapa*, – dedi, – tezliklə görüşərik.

Onda qəribə hiss əmələ gəlmişdi, elə bil əvvəllər haçansa bu sözləri deyib və ya elə bil hansı bir qatarsa indicə yola düşməlidir, hə, daha doğrusu, elə bil bu bir qatardır, özü isə dəmiryol stansiyasının platformasında dayanıb.

– Salamət qal, Roberto, – qız dedi. – Özündən muğayət ol.

– Mütləq, – Robert Cordan dedi.

O, başını əydi ki, qızı öpsün, bu vaxt çanta sürüşdü və peysərinə elə dəydi ki, onların alınları toqquşdu. Və həmin anda ona elə gəlmişdi ki, belə bir toqquşma da əvvəllər haçansa olub.

– Ağlama, – Robert Cordan qıza dedi, onu pərt eləyən tək cə çantanın ağırlığı deyildi.

– Mən ağlamıram, – qız dedi. – Ancaq tez qayıt.

– Atəş açılanda, qorxma. Bu gün atışma çox olacaq.

– Yox, qorxmaram. Ancaq tez qayıt.

– Salamət qal, *guapa*, – o nə isə pərt halda dedi.

– *Salud*, Roberto.

Qatarla Red-Locdan Billinqsə getdiyi zamandan bəri Robert Cordan heç vaxt özünü belə gənc hiss etməmişdi – Billinqsdə isə başqa qatara minməli idi; o vaxt ilk dəfə məktəbə oxumağa gedirdi. O, qatarla getməkdən qorxurdu və istəmirdi ki, bunu bir adam bilsin, stansiyada konduktor onun çamadanını platformadan götürməmişdən bir dəqiqə əvvəl, o, vaqonun aşağı pilləsinə ayaq qoymaq istəyirdi, amma bu vaxt atası onu öpdü və xudahafizləşərkən dedi: “Nə qədər ki səndən ayrı olacağım, Allah nəzərini bizim üstümüzdən əskik eləməsin”. Atası dindar, çox dindar adam idi və bu sözləri lap ürəkdən demişdi. Lakin onun bıqları islanmışdı, gözləri də yaşarmışdı, bütün bunlar – göz yaşları içində qəhərlə deyilən sözlər və vidalaşarkən atasının onu öpməsi – onu yaman pərt eləmişdi, birdən ona elə gəlmişdi ki, atasından xeyli böyükdür və bu vaxt atasına elə acı olmuşdu ki, özünü güclə ələ ala bilməmişdi.

Qatar yerindən tərpendi, o isə axırıncı vaqonun meydançasında dayanıb stansiyanın və su qülləsinin getdikcə necə kiçildiyinə baxırdı, – budur, onlar lap kiçildi,

lap elə bil oyuncaq boyda oldu, – şpallarla kəsilən və onu getdikcə uzaqlaşdıran relslər isə həmahəng taqqılıntının sədaları altında yavaş-yavaş bir nöqtədə birləşirdi.

Tormozçu dedi: “Bob, görünür, səndən ayrılmaq atan üçün ağırdır”, – “Bəli”, – o, dəmir yolu boyunca, teleqraf dirəkləri ilə tozlu cığır arasında bitən yovşan kollarına baxa-baxa dedi. O baxırdı ki, bəlkə bir yerdə kəklik göründü.

“Bəyəm sən məktəbə getmək istəmirsən?” – “Yox, istəyirəm”, – o dedi və bu, həqiqət idi. Əgər o, əvvəllər belə desəydi, bu, həqiqət olmazdı, lakin həmin anda bu, həqiqət idi və Mariya ilə vidalaşarkən, o vaxtdan bəri birinci dəfə idi ki, o özünü qatar yola düşdüyü zaman olduğu kimi cavan hiss edirdi. Hə, indi o özünü çox cavan, çox da utancaq hiss edirdi və Maryia ilə utana-utana vidalaşırdı, elə bil məktəbli oğlan artırmada qızla vidalaşırdı və bilmirdi ki, qızı öpsün, ya öpməsin. Sonra o başa düşdü ki, utancaqlığı vidalaşmaya görə deyil. Utancaqlıq hissi qarşıdakı görüşdən doğurdu. Vida anları utancaqlığa yalnız qismən səbəb idi, bu utancaqlığı isə o, qarşıdakı görüş fikrini təsəvvür edərkən duyurdu.

Yenə səndə başlanır, o öz-özünə söyləndi. Amma mənim fikrimcə, elə adam tapılmaz ki, bundan ötrü özünü cavan hiss etməsin. O, bunu öz adı ilə demək istəmirdi. Boşla görək. Di bəsdir, qurtar. Özünü uşaq yerinə qoymağın hələ tezdir.

– Salamət qal, *guapa*, – o dedi. – Salamət qal, dovşancığım.

– Salamət qal, mənim Robertom.

Anselmo ağır çantanı qaldırdı. Hələ mağarada ikən yük-yapını çiyinə almış Aqustin ağaca söykənərək dayanmışdı və yükün üstündən pulemyotun lüləsi görünürdü.

– Yaxşı, – o dedi. – *Vamonos*.

Hər üçü yamacla aşağı getdi.

Hamısı bir yerdə Fernandonun yanından keçərkən o:

– *Buena suerte*, don Roberto, – dedi.

Fernando onların keçdiyi yerin bir neçə addımlığında sallağı oturmuşdu, amma bu sözləri çox ləyaqətlə dedi.

– Sənə də *buena suerte*, Fernando, – Robert Cordan dedi.

– Sənin bütün işlərində, – Aqustin əlavə elədi.

Fernando Aqustinə məhəl qoymadan:

– Sağ ol, don Roberto, – dedi.

– Bu, adam deyil, möcüzədir, *İngles*, – Aqustin pıçıldadı.

– Sən haqlısan, – Robert Cordan dedi. – Sənə kömək edim? – Sən lap yük atı kimi yüklənmişən.

– Eybi yoxdur, – Aqustin cavab verdi. – Çox şadam ki, nəhayət, başladıq.

– Yavaş danış, – Anselmo dedi. – İndən belə az və astadan danışmaq lazımdır.

Anselmo irəlidə, onun ardınca Aqustin, sonra da Robert Cordan yamacla aşağı enirdilər, səndəllərinin altında şam ağacının yarpaqlarını hiss edən Anselmo ehtiyatla, çox ehtiyatla gedirdi ki, sürüşməsin; budur, ayağı ağacın kötüyünə ilişdi, o, əlini irəli uzadıb pulemyotun soyuq metalına və bükülmüş üçayağa toxundu, sonra yan-yanı endi. Səndəlləri sürüşür, yumşaq torpağı eşirdi, yenə sol əlini irəli uzadıb şam ağacının kələ-kötür qabığına toxundu, nəhayət, əli gövdədəki hamar zolağın üstünə düşdü, o, qatran bulaşmış ovcunu geri çəkdi, bu yer bıçaqla çapılmışdı və onlar yenə dik meşəli yamacla Robert Cordanın və Anselmonun birinci gün körpüyə baxdıqları yerə endilər.

Anselmo qaranlıqda şam ağacına toxundu, Robert Cordanın qolundan tutub qulağına elə yavaşdan pıçıldadı ki, Robert Cordan onu güclə eşitdi:

– Bax, onların kürəsində od var.

Zəif alovun işıldadığı yerdə yol körpüyə çıxırdı – Robert Cordan bunu bilirdi.

– Biz burdan baxırdıq, – Anselmo dedi. O, Robert Cordanın əlini tutub aşağı çəkdi və kötükdən bir az yuxarıdakı kiçicik təzə çapığın üstünə qoydu. – Sən körpüyə baxana kimi, mən burada nişan qoymuşdum. Bax, sən *maquina*-nı burada, bir az sağ tərəfdə qoymaq istəyirdin.

– Elə burada da qoyarıq.

– Yaxşı.

Robert Cordan və Aqustin çantalarını şam ağacının yanında yerə qoydular və Anselmonun ardınca, xırda şam ağaclarının göyərtdiyi kiçik, hamar tala ilə getdilər.

– Buradır, bax, buradır, – Anselmo dedi.

Robert Cordan şam ağaclarının dalında sallağı oturub Aqustinə pıçıldadı:

– Sübh açılan kimi, bax burdan sən yolun qısa bir hissəsini və körpüyə çıxan yolu görəcəksən. Sən bütün körpünü də, o biri tərəfdə yolun bir hissəsini də görəcəksən, sonra yol qayanın arxasına burulur.

Aqustin susurdu.

– Biz partlayışı hazırlayana kimi, sən burda uzanacaqsan, yuxarıdan və ya aşağıdan kim gəlsə, atəş aç.

– Bu işıq hardan gəlir? – Aqustin soruşdu.

– Körpünün o biri tərəfindəki köşkdən, – Robert Cordan pıçıldadı.

– Gözətçilərlə kim məşğul olacaq?

– Mən, bir də qoca, sənə ki, demişəm. Amma biz onlarla bacarmasaq, hər iki köşkə atəş aç. Gözətçiləri görsən, onlara da atəş açarsan.

– Hə. Sən bunları demisən.

– Partlayışdan sonra, Pablo öz adamları ilə qayanın dalından çıxanda, onları qovan olsa, atəş aç. Amma Pablogilin başı üstündən atarsan. Hər halda, mümkün olduqca başlarından yuxarı at ki, onları izləyənlər geri düşsünlər, hər şeyi anladın?

– Bəs necə? Sən dünən də belə izah etmişdin.

– Sualın var?

– Yoxdur. Məndə iki dənə torba var. Yuxarıdan onların görə bilməyəcəyi yerdən torpaq yığıb bura gətirmək olar.

– Ancaq buranı qazma. Biz yuxarıda necə gizlənmişdiksə, sən də burda o cür yaxşı gizlənmişsən.

– Yaxşı. Torpağı hava açılmamış gətirərəm. Torbaları elə qoyacam ki, bunları görmək mümkün olmayacaq. Baxarsan.

– Sən körpüyə çox yaxınsan. *Sabes?* Gündüz bu yer aşağıdan yaxşı görünür.

– Narahat olma, *İngles*. İndi sən hara gedirsən?

– Mən balaca *maquina* ilə bir az da aşağı enəcəm. Qoca bu saat o biri tərəfə keçəcək ki, dərhal uzaqdakı köşkə çata bilsin. Həmin köşkün üzünü bax, o yanadır.

– Onda vəssalam, hamısı aydındır, – Aqustin dedi. – *Salud, İngles*. Tütünün var?

– Çəkmək olmaz. Çox yaxındır.

– Mən çəkməyəcəm. Papirosu ancaq ağızımda tutacam. Sonra çəkərəm.

Robert Cordan qutunu ona uzatdı və Aqustin üç papiros götürüb yastı çoban papağının arasına soxdu. O, xırda şam ağaclarının arasında pulemyotun ayaqlarını açdı və əlini gəzdirə-gəzdirə şeylərini götürüb elə düzdü ki, hamısı əlinin altında olsun.

– *Nada mas*, – o dedi. – Daha heç nə qalmadı.

Anselmo ilə Robert Cordan ondan ayrılıb çantaları qoyduqları yerə qayıtdılar.

– Bunları hara qoysaq yaxşıdır? – Robert Cordan pıçılıtlı ilə soruşdu.

– Məncə, bura. Sən əminsən ki, balaca *maquina* ilə buradan gözətçini vura biləcəksən?

– Bura o gün uzandığımız yerdir?

– Həmin ağacdır, – Anselmo elə astadan pıçıldadı ki, Robert Cordan onu güclə eşitdi və başa düşdü ki, qoca birinci gün olduğu kimi, indi də dodaqlarını tərپətmədən danışır. – Mən bıçaqla nişan qoymuşam.

Robert Cordanın qəlbində yenə elə bir hiss oyandı ki, sanki bütün bunlar nə vaxtsa olub, amma indi bu hiss ona görə oyanmışdı ki, o öz sualını təkrar etmişdi, qoca isə öz

cavabını. Aqustin ondan gözetçilər barədə soruşanda da belə olmuşdu, halbuki Aqustin bunun cavabını əvvəlcədən artıq bilirdi.

– Çox yaxındır. Lap həddən artıq yaxındır, – o pıçıldadı.

– Ancaq işıq arxadan düşəcək. Eybi yoxdur, yerləşərik.

– Onda mən o biri tərəfə keçim, – Anselmo dedi. – Sən məni bağışla, *İngles*. Elə olsun ki, səhv eləməyim. Bəlkə mən hər şeyi anlaya bilməmişəm?

– Nəyi? – o, çox astadan soruşdu.

– Bir də de ki, hər şeyi dəqiq başa düşüm.

– Mən atan kimi sən də at. Sənin vurduğun gözetçi ölən kimi, körpü ilə yanıma qaç. Torbalar yanımda olacaq. Sən mənə kömək edərsən. Mən sənə hər şeyi deyərəm. Əgər mənim başıma bir iş gəlsə, sənə öyrətdiyim kimi, hər şeyi özün edərsən. Tələsmə, hər şeyi səliqə-sahmanla elə, pazları dərinə vur, qumbaraları möhkəm bağla.

– Mənə hər şey aydındır. Hər şey yadımdadır. Daha gedim. Sən yaxşı gizlən, *İngles*, tezliklə işıqlaşacaq.

– Atəş açmamışdan əvvəl dincəl və düz nişan al. Ona adam kimi yox, hədəf kimi bax, *acuerdo?*¹¹⁹ Bütün bədənini yox, müəyyən bir nöqtəni nişan al. Əgər üzü sənə tərəf dursa, qarnını nişan al. Əgər arxası sənə dayansa, kürəyinin ortasını nişan al. Qulaq as, qoca. Əgər oturmuş olsa, mən atan kimi, qaçmazdan və əyilməzdən qabaq yerindən sıçrayacaq. Bax, sən də bu vaxt atəş aç. Amma o, hələ də oturmuş olsa, dərhal at. Gözləmə. Ancaq düz nişan al. Əlli yarda qədər yaxınlaş. Axı sən ovçusan. Sənin üçün burada çətin bir iş yoxdur.

– Sən necə əmr etsən, elə də edəsiyəm.

– Hə. Mən sənə belə əmr edirəm, – Robert Cordan dedi.

Fikirləşdi ki, nə yaxşı mən bunu əmr kimi təqdim etməyi unutmamışam. Bu cür asandır. Belə olanda, heç olmasa, onun günahı azalır. Hər halda, ümid edirəm ki, o özü belə

¹¹⁹Yaxşı? (*ispanca*)

başə düşür. Axı birinci gün onun adam öldürmək barədə mənimlə necə danışdığını tamam unutmuşdum.

– Mən bunu sənə əmr edirəm, – dedi. – İndi isə get.

– *Me voy*, – Anselmo dedi. – Hə, tezliklə görüşərik.

– Tezliklə görüşərik, qoca.

O, dəmiryol stansiyasında gözləri yaşla dolmuş atasının onunla vidalaşmasını xatırladı və qocaya nə “salamat qal” dedi, nə də “uğur arzulayıram”.

– Tüfəngin lüləsini təmizləmişən? – o pıçıldadı. – Yoxsa lap bərk təpəcək.

– Hələ mağarada təmizləmişəm, – Anselmo cavabında dedi. – Mən hamısını sünbə ilə təmizləmişəm.

– Hə, tezliklə görüşərik, – Robert Cordan ona dedi və ayağı səndəlli qoca səssizcə yeriyərək iri, yüngül addımlarla ağacların dalında gözdən itdi.

Robert Cordan şam ağacının iynə yarpaqları döşənmiş torpaqda uzandı və ağacların səhər yelinin təsiri ilə başlanacaq ilk xışıltısını gözləməyə başladı. Avtomatın sandığını çıxardıb çaxmağı bir neçə dəfə açıb-bağladı. Sonra çaxmağı bağlamadan tüfəngin lüləsini özünə tərəf çevirdi,

qaranlıqda lüləni dodağına yaxınlaşdırdı və onu üfləyərək dili ilə yağlı, sürüşkən metalı hiss etdi. Silahı sol əlinə götürüb çaxmağını yuxarı tutdu ki, içinə toz və şam ağacının iynələri düşməsin, baş barmağı ilə sandıqdakı bütün patronları çıxarıb qabağına sərđiyi cib yaylığının üstünə düzdü. Sonra qaranlıqda əlini gəzdirərək patronları bir-bir təzədən sandığa doldurdu. Sandıq yenə ağırlaşdı və Robert Cordan onu yerinə saldı, dolu sandıq yerinə düşəndə çıqqıldadı. O, şam ağacının dalında üzüqoylu uzanmışdı, avtomatı sol əlində tutub aşağıda görünən işıltıya baxırdı. Hərdən işıltı yox olurdu və o belə güman edirdi ki, köşkdəki gözətçi kürənin qabağını kəsir. Robert Cordan beləcə uzanıb səhərin açılmasını gözləyirdi.

QIRX İKİNCİ FƏSİL

Pablonun mağaraya qayıtdığı və dəstənin yamacla aşağı, atların saxlanacağı yerə endiyi vaxt Andres sürətlə Qolsun qərargahına doğru irəliləyirdi. Onlar yük maşınlarının dağlardan endiyi baş Navaserrada yoluna çıxdılar. Orada nəzarət postu vardı, amma Qomes polkovnik Mirandadan aldığı buraxılış vəsiqəsini gözətçiyə göstərərəkən, o, kağızı cib fənərilə işıqlandıraraq baxdı, sonra o biri gözətçiyə ötürdü, sonra Qomesə qaytarıb ona rəsmi salam verdi.

– *Siga*, – o dedi. – Yolunuza davam edin. Amma farasız.

Motosiklet təzədən nərildədi, Andres yenə qabaq oturacaqdan yapışdı və onlar yük maşınlarının arasından vurub keçərək irəli getdilər. Yük maşınları işıqlarını yandırmadan uzun sıra ilə üzəaşağı irəliləyirdi. Onlar yuxarı qalxan yüklənmiş maşınlarla da rast gəlirdilər və bunların hamısı toz qaldırırdı, Andres qaranlıqda tozu görmür, amma

üzünə tozun necə vurduğunu, dişlərinin arasında necə xırıldadığını hiss edirdi.

Onlar yük maşınlarından birinə lap yaxınlaşanda motosiklet yavaşdı, sonra Qomes sürəti artırıb həmin yük maşınını ötüb keçdi, sonra ikincisini, üçüncüsünü, dördüncüsünü ötdü, qarşıdan gələn maşınlar isə gurultu ilə yolun sol tərəfindən keçirdi. İndi arxadan minik maşını gəlirdi və onun klaksonu hərdənbir toz basmış yük maşınlarının gurultusuna qarışırdı; sonra onun faraları yandı və sarı rəngli qatı duman kimi göydən sallanan tozu işıqlandırdı, maşın qıcırta ilə başqa sürətə keçdi, təkidlə, qəzəblə, dəlicəsinə ulaya-ulaya onları vurub ötdü.

Sonra irəlidə bütün hərəkət yavaşdı, onlar sanitar maşınlarının, qərargah maşınlarının, ağır metal bağalara oxşayan, göyə ucalan hərəkətsiz tozun içində top lülələri yuxarı dikilmiş zirehli maşınların, eləcə də digər maşınların arasından şütüyərək ikinci nəzarət postuna gəlib çıxdılar, burada isə, heç demə, qəza baş veribmiş. Yük maşınlarından biri dayanmış, o birisi isə bunu görmədən maşına çırpılıb arxa bortunu dağıtmışdı, patron yeşikləri yola tökülmüşdü.

Yeşiklərdən biri sınıb dağılmışdı, Qomeslə Andres motosikletdən düşüb onu dayanan maşınların arasından qabağa, nəzarət postuna doğru çəkib aparırdılar ki, buraxılışı göstərsinlər. Andres tozun içinə tökülmüş minlərlə mis gilizin üstüylə addımlayırdı. Qabaqdakı maşını vuran yük maşınının radiatoru əzilmişdi. O biri maşınsa arxadan ona dəyib dayanmışdı. Onlarca digər maşın arxadan gəlib sıxlaşmışdı, uzunboğaz çəkməli zabit, sıraya düzülmüş maşınların yanından qaça-qaça sürücülərin üstünə çığırdı ki, maşınları geri çəksinlər və beləliklə də əzilmiş maşını yoldan çıxartmaq mümkün olsun.

Lakin yük maşınları həddindən çox idi, zabit sıranın axırına çataraq, ardı-arası kəsilməyən maşınların qabağını alandan sonra, yük maşınları geri gedə bildi və Andres gördü ki, zabit əlində cib fənəri büdrəyə-büdrəyə qaçır, çığırır, söyür; qarşıdan gələn maşınlar isə qaranlıqda bir-birinin dalınca gedirdi.

Nəzarət postundakı gözətçi buraxılışı onlara qaytarmadı. Gözətçilər iki nəfər idi, onların cib fənəri, çiyinlərində tufəngləri vardı, onlar da çığırdılar. Buraxılışı alan gözətçi

qarşı tərəfdən gələn yük maşınlarından birinə yanaşdı və sürücüyə tapşırırdı ki, o biri nəzarət postuna xəbər versin: basırıq qurtarmayınca bütün maşınları saxlasınlar. Sonra gözətçi buraxılışı hələ də əlində tutaraq geri döndü və yeşikləri yerə səpələnən yük maşınının sürücüsünün üstünə çığırdı:

– Allah xatirinə, hər şeyi at, sür get, yoxsa biz heç vaxt bu həngamədən baş açə bilmərik!

Arxadakı təkərlərin üstünə əyilən sürücü:

– Ötürücüm sınıb, – dedi.

– Ötürücün də belə-belə olsun. Sənə deyirlər sür get də!

Sürücü maşının üstünə əyilib dedi:

– Sınıb tökülmüş diferensialla heç yana getmək olmaz.

– Onda qoy bir adam səni yedəyə alsın, əvvəl-axır bu zibili buradan götürmək lazımdır axı.

Sürücü maşının əzilmiş yerini elektrik fənəri ilə işıqlandıran gözətçiyə qaşqabaqlı halda baxmaqda idi.

– Tərpən! Tərpən! – hələ də buraxılış vəsiqəsini əlində tutan gözətçi çığırdı.

Qomes ona xatırlatdı:

– Mənim sənədlərimi ver. Buraxılış vəsiqəsini bəri ver, biz tələsirik.

– Al buraxılışını, rədd ol, – gözətçi kağızı ona qaytardı və qarşından gələn yük maşınını saxlamaq üçün yolun o biri tərəfinə cumdu.

– Yol ayrıcında maşını döndər, bu maşının yanına ver, onu yedəyə alıb aparacaqsan, – o, sürücüyə dedi.

– Mən sərəncam almışam...

– Sənin sərəncamın da belə-belə olsun. Nə deyirəmsə, ona da əməl elə.

Sürücü qaz verib düz getdi – heç yerə dönüb-eləmədən maşını irəli sürdü və tozun içində gözdən itdi.

Qomes əzilmiş yük maşınının dalından motosikleti döndərdi və yolun indi boş olan sağ tərəfinə çıxdı, qabaq oturacaqdan bərk-bərk tutan Andres gözətçinin o biri yük maşınını saxladığını və kabinədən başını çıxarıb qulaq asan sürücü ilə danışmağa başladığını gördü.

İndi onlar tədricən dağlara qalxa-qalxa sürətlə gedirdilər. Yuxarı qalxan maşınlar nəzarət postunda saxlanılmışdı və yalnız qabaqdan gələn maşınlar yolun sol tərəfindən,

motosikletin yanından ötürdü, motosiklet isə sürətlə yuxarı qalxaraq nəzarət postunu qəzadan əvvəl ötüb keçmiş maşınlara çatdı.

Onlar hələ də faranı yandırmadan dörd zirehlini, sonra isə əsgərləri aparən yük maşınlarının dəstəsini ötüb keçdilər. Əsgərlər qaranlıqda səssizcə gedirdilər, Andres əvvəlcə əsgərlərin hardasa onun başı üstə, maşınlarda, tozun içində bir-birinə qısılib oturduqlarını hiss etdi. Sonra daha bir qərargah maşını onlara çatdı, bu maşın aramsız siqnal verirdi, faraları gah yanır, gah da sönürdü, yananda yük maşınlarını işıqlandırır. Andres çiyinlərində tüfəng olan polad dəbilqəli əsgərləri gördü, pulemyotların lülələri yuxarı, göyə dikilmişdi və qaranlıqda aydın seçilirdi, maşının faraları sönəndə isə gecənin qatı zülməti onları əridirdi. Bir yük maşını ilə bərabərləşəndə o, faraların işığında əsgərlərin həyəcanlı və qəmli sifətlərini gördü. Əsgərlər polad dəbilqə qoymuşdular və qaranlıq yolla hücumun başlanacağı yerə gedirdilər. Qaranlıqda onların çöhrəsi hər birinin gizli düşüncələrini əks etdirirdi. Faraların işığında əsgərlər başqa cür görünürdülər, onları gündüz bu

cür görmək olmazdı, çünki gündüz hər adam birindən xəcalət çəkir, onlar bombardman və həmlə başlanana kimi davam gətirirlər, sonra isə heç kəs sifətinin nə hala düşdüyünü fikirləşmir.

Qomes hələ də qərargah maşınını irəli buraxmır, bir-birinin ardınca yük maşınlarını ötüb keçirdi. Arxada oturmuş Andres əsgərlərin sifəti barədə heç də bu cür fikirləşmirdi. O, başqa şey fikirləşirdi: “Gör necə ordudur. Necə silahı var. Necə mexanikləşdirilib. *Vaya gente.*¹²⁰ Bir bu adamlara bax. Budur, respublika ordusu. Bir onlara bax. Yük maşınları bir-birinə bənd olub. Adamların da hamısının geyimi eyni. Hamı polad dəbilqədə. Yük maşınlarında yerləşdirilən, təyyarələri gözləyən *maquinalara* bir bax. Gör bizdə necə ordu yaradılıb!”

Motosiklet əsgərləri aparan boz rəngli hündür yük maşınlarını, dördkünc kabinəli və yöndəmsiz dördkünc

¹²⁰Bunlar nə adamlardır (*ispanca*)

radiatorlu yük maşınlarını ötüb keçir, sürəti azaltmadan yolboyu yoxuşa qalxırdı, onların lap arxasınca gələn qərargah maşını tozun içində titrək parıltı ilə yük maşınının arxasını işıqlandırırırdı, onun bortunda qırmızı ordu ulduzu çəkilmişdi, yanlarda da həmin ulduzlar təsvir edilmişdi, motosiklet asanlıqla yoxuşu qalxırdı. Hava getdikcə soyuyurdu, yuxarı qalxdıqca yol sağa-sola burulurdu, yük maşınları ağır-ağır irəliləyirdi, faraların işığında bəzi maşınların radiatorları üzərində buxar görünürdü, motosiklet də gedə-gedə tırıldayırdı. Yoxuşu qalxarkən Andres qabaq oturacaqdan bərk-bərk tutub fikirləşirdi ki, motosikletdə belə səyahət əla şeydir! O, əvvəllər heç vaxt motosikletə minməmişdi, indi isə onlar maşınların arasıyla dağa, hücumun təyin olunduğu yerə qalxırdılar və Qomeslə birlikdə yoxuşu qalxarkən o bilirdi ki, postlara hücum başlanana qədər düşərgəyə dönmək barədə fikirləşmək artıq şeydir. Belə basırıq yolda, bu cür qarmaqarışıqda o ancaq sabah axşam geri dönə bilər, özü də işi gətirsə. O, əvvəllər heç vaxt hücumun və hücumu hazırlığın necə olduğunu

görməmişdi və indi, yolla gedərkən Respublikanın yaratdığı ordunun böyüklüyünə və gücünə mat qalmışdı.

İndi onlar dağın lap döşündən keçən yolla irəliləyirdilər, burada yoxuş olduqca dik idi və zirvəyə yaxınlaşanda, Qomes ona dedi ki, yerə düşsün, onlar bir yerdə motosikleti itələyib axırınıcı dikə qaldırdılar. Dağın başından azca solda yol dərhal burulurdu və maşınlar buradan dönürdü, həmin yerdən onlar, göyə ucalan böyük daş binanın pəncərələrində sayrışan işıqları gördülər.

– Gedək ora, qərargahın yerini soruşaq, – Qomes Andresə dedi və onlar motosikleti böyük daş binanın bağlı qapısına çəkdilər, binanın qarşısında iki gözətçi durmuşdu. Qomes motosikleti divara söykədi və bu vaxt qapı açıldı, içəridən düşən işıqda meşin kostyumlu, çiyindən çanta sallanmış və sol böyründən taxta qoburlu mauzer asılmış motosikletçi göründü. Qapı bağlananda o, qaranlıqda qapının ağzındakı motosikletini tapdı, mühərrik işə düşsün deyə, onu bir qədər qabağa itələdi və gurultu qopararaq yolboyu yuxarı cumdu.

Qomes qapıda dayanan gözətçiyə müraciət etdi:

– Altmış beşinci briqadadan kapitan Qomes. Deyə bilməzsən, Beşinci diviziyaya komandanlıq edən general Qolsun qərargahını necə tapaq?

– Bura deyil, – gözətçi bildirdi.

– Bəs bura nədir?

– *Comandancia*.¹²¹

– Hansı *comandancia*?

– *Comandancia*, vəssalam.

– Hansı hissənin *comandanciasi*?

– Sən kimsən ki, suallarına da cavab verim, – gözətçi qaranlıqda ona dedi.

Bu dağ zirvəsində başdan-başa ulduzla dolu olan səma çox təmiz idi və tozlu yoldan uzaqlaşmış Andres indi hətta qaranlıqda da hər şeyi seçə bilirdi. O, aşağıda, yolun sağa döndüyü yerdə, gecənin səması fonunda seçilən yük və minik maşınlarının kölgələrini aydın görürdü.

¹²¹Komendantlıq (*ispanca*)

– Mən Altmış beşinci briqadanın birinci batalyonunun kapitanı Roxelio Qomesəm və soruşuram ki, general Qolsun qərargahı harada yerləşir.

Gözətçi qapını araladı və qışqırdı:

– Kapralı çağırın.

Elə bu an yolun döngəsində iri qərargah maşını göründü, maşın dövrə vurub böyük daş binaya tərəf yönəldi, Andreslə Qomes kapralı burada gözləyirdilər. Maşın onların yanından keçib qapının ağzında dayandı. Maşından Beynəlmiləl briqada forması geymiş iki zabitin müşayiəti ilə hündür bir adam düşdü. O, yaşlı və kök idi, başına fransız ordusuna xas xaki rəngində çox iri beret qoymuşdu, əynində palto vardı, paltonun üstündən planşet və uzun qayışlı tapança asılmışdı.

O, sürücüyə tapşırırdı ki, maşını qapıdan çəkib örtülü yerə qoysun. Bu sözlər fransızca deyildiyindən, Andres onun nə danışdığını başa düşmədi, əvvəllər bərbər olmuş Qomes isə fransızca cəmi bir neçə söz bilirdi.

Hündür adam digər iki zabitlə qapıya doğru gedərkən, Qomes işıqda onun sifətini aydın gördü və bu adamı tanıdı. Qomes onu siyasi yığıncaqlarda görmüşdü və “*Mundo*

obrero”da onun fransızcadan tərcümə edilmiş məqalələrini oxumuşdu. Qomes onun tüklü qaşlarını, qonur gözlərini, buxağını xatırladı və vaxtilə Qara dənizdə fransız donanmasında üsyana başçılıq etmiş bu adamın fransız inqilabçısı olduğunu bildi.

Qomes bilirdi ki, bu adam Beynəlmiləl briqadalarda çox böyük siyasi vəzifə tutur və bilirdi ki, Qolsun qərargahının yeri ona məlum olmalıdır və bu adam ona qərargahın səmtini göstərə bilər. Amma o bilmirdi ki, zəmanə, ümitsizlik, öz şəxsi və siyasi işlərindən narazılıq, sonsuz şöhrətpərəstlik bu adamı yaman günə qoyub; bilmirdi ki, hər hansı iş üçün ona müraciət etməkdən də xatalı şey yoxdur. Bütün bunları bilmədən o irəli, həmin adamın qarşısına getdi, düyünlənmiş yumruğu ilə onu salamlayaraq dedi:

– Yoldaş Marti, biz general Qolsa məlumat aparırıq. Onun qərargahının yerini bizə deyə bilməzsiniz? Çox təcildir.

Hündür və kök adam başını Qomesə tərəf çevirdi və sulu gözlərlə diqqətlə onu süzdü. Hətta cəbhədə, açıq maşınla təmiz havada gəzdikdən sonra da, onun parlaq elektrik

lampası ilə işıqlanan boz sifətində meyit rəngi vardı. Elə bil onun sifəti cansız toxumadan ibarətdi.

– Nə aparırsınız, yoldaş? – o, Qomesdən ispanca, aşkar Kataloniya ləhcəsində soruşdu. Andresi çəpəki süzəndən sonra yenə nəzərlərini Qomesə çevirdi.

– General Qolsun adına məlumatdır, yoldaş Marti, əmr olunub ki, onun qərargahına çatdırılsın.

– Məlumat hardandır, yoldaş?

– Faşist cəbhəsi arxasından, – Qomes dedi.

Andre Marti əlini uzadıb məlumatı və o biri kağızları aldı. Hamısına baxıb cibinə dürtdü.

– Hər ikisini həbs edin, – o, kaprala buyurdu. – Hər ikisinin üst-başını axtarın və mən dallarınca adam göndərən kimi yanıma gətirin.

O, cibində məlumat, böyük daş binaya girdi. Andres və Qomesi qarovul otağına aparıb axtarmağa başladılar.

– Buna nolub? – Qomes gözətçilərdən birinə dedi.

– *Esta loco*, – gözətçi cavab verdi. – O, dəlidir.

– Nə danışırısan? – Qomes dedi. – Axı o böyük siyasi xadimdir, Beynəlmiləl briqadaların baş komissarıdır.

– *Apesar de eso, esta loco*, – kapral dedi. – Buna baxmayaraq, dəlidir. Siz faşistlərin arxasında neyləyirsiniz?

– Bax, bu yoldaş ordandır, partizandır, – Qomes onun üst-başını axtaran kaprala cavab verdi. – General Qolsa məlumat aparır. Bax ha, mənim sənədlərimi itirməyəsen. Pullarımı da, iplə bağlanmış bu gülləni də. Bu, Qvadarrama yaxınlığında aldığım ilk yaranın nişanəsidir.

– Narahat olma, – kapral dedi, – hamısı bu yeşikdə olacaq. Qolsun yerini məndən niyə soruşmadın?

– Biz elə səndən soruşmaq istəyirdik. Mən gözətçidən soruşdum, o da səni çağırdı.

– Elə bu vaxt dəli gəldi, sən də ondan soruşdun? Ondan heç nə soruşmaq olmaz. O, dəlidir. Sənin Qolsun buradan üç kilometrlikdədir. Yolboyu yuxarı getmək, sonra isə sağa dönüb meşəyə girmək lazımdır.

– Sən bizi onun yanına buraxa bilərsən?

– Yox. Bundan ötrü başından keçməlisən. Mən səni dəlinin yanına aparmalıyam. Axı sənin məlumatın da ondadır.

– Bəlkə bizim bəramizdə bir adama söz deyəsən?

– Hə, – kapral cavab verdi. – Rəislərdən kimi görsəm, deyərəm. Onun dəli olduğunu hamı bilir.

– Mənsə həmişə onu böyük adam bilmişəm. Fransanın şərəfini qoruyan adam sanmışam.

– Bəlkə də elədir, – kapral əlini Andresin çiyinə qoydu. – Amma o, dəlidir. Onda adam güllələmək azarı var.

– Doğrudan, o, adamları güllələyir?

– *Como lo oyes*,¹²² – kapral dedi. – Bu qoca, bubon taunundan da çox adam qırıb. *Matomass que la pestu bubonica*. Ancaq o bizim kimi deyil, faşistləri öldürmür. *Que va*. Onunla zarafatın axırı pis olur. *Mata bishos raros*. O, qəribə-qəribə adamları öldürür. Trotskiçiləri. Təmayülçüləri. Hər cür nadir nüsxələri.

Andres bundan heç nə başa düşmədi.

– Biz Eskurialda olanda onun sərəncamı ilə o qədər adam öldürdülər ki, – kapral dedi. – Özü də onları biz güllələməli olurduq. Beynəlmiləl briqadaçılar özlərininkiləri güllələmək istəmirdilər. Xüsusən fransızlar. Sonrakı qanqaraçılıqdan

¹²²Özün eşitdiyini kimi (*ispanca*)

yaxa qurtarmaq üçün bizi göndərirlər. Biz fransızları güllələmişik, belçikalıları güllələmişik. Başqalarını da güllələmişik. Orada nə millət desən, vardı. *Tiene mania de fusilar gente.*¹²³ Hamısını da siyasi işlərə görə tutmuşdular. O, dəlidir. *Purifica mas que el salvarsan.* O, Salvarsandan da yaxşı təmizlik işi apardı.

– Yaxşı, sən məlumat barədə bir adama söz deyəcəksən?

– Hə, dost. Mütləq. Mən bu iki briqadada hamını tanıyram. Onların hamısı bura gəlib-gedir. Mən hətta rusları da tanıyram, ancaq onlardan çox az adam ispanca danışır. Biz qoymarıq ki, bu dəli ispanları güllələsin.

– Bəs məlumat necə olsun?

– Onu da qaydaya salarıq, yoldaş, sən narahat olma. Biz onunla, bu dəli ilə danışmağın yolunu bilirik. O ancaq öz adamları üçün təhlükəlidir. İndi biz bunu başa düşmüşük.

– Dustaqları gətirin, – Andre Martinin səsi eşidildi.

Kapral soruşdu:

– *Quereis echar un trago?* İçmək istəyirsən?

¹²³Onda adamları güllələmək maniyası var (*ispanca*)

– Neylək, ver gəlsin.

Kapral balaca şkafdan cirə arağı çıxartdı, Qomes və Andres içdilər. Kapral da içdi və əli ilə dodağını silib:

– *Vamonos*, – dedi.

Yandırıcı cirə arağının ağızı, mədəni, ürəyi necə qızışdırdığını hiss edərək onlar qarovul otağından çıxdılar və dəhlizdən keçib otağa girdilər. Marti uzun stolun arxasında əyləşib xəritəni açmışdı, əlində tutduğu qırmızı-göy karandaş, sərkərdəlik oyununda ona kömək edirdi. Bütün bunlar Andresi daha da gecikdirirdi. Bu gün ərzində, belə ləngimələr çox olmuşdu. Bu cür ləngimələr həmişə çox olur. Əgər sənədlərin qaydadadırsa və ürəyin təmizdirsə, onda qorxmağa ehtiyac yoxdur. Belə şeylər həmişə bununla qurtarır ki, səni buraxırlar və sən öz yoluna davam edirsən. Amma *İngles* cəld olmağı tapşırırmışdı. İndi Andres bilirdi ki, körpü partladılana qədər geri dönmək mümkün olmayacaq, lakin məlumatı çatdırmaq lazımdır, stolun arxasında əyləşən bu qoca isə onu cibinə qoyub.

– Burda dayanın, – Marti onlara baxmadan dedi.

– Yoldaş Marti, qulaq asın, – qəzəbini cirə arağı ilə bir az da artıran Qomes özünü saxlaya bilmədi. – Bu gün onsuz da bir dəfə anarxistlərin nadanlığı üzündən ləngimişik. Sonra bir bürokratın, faşistin başısoyuqluğu üzündən ləngimişik. İndi isə kommunistin mənasız şübhəsi bizi ləngidir.

– Səsinizi kəsin. Siz mitinqdə deyilsiniz, – Marti ona baxmadan dedi.

– Yoldaş Marti, bu çox təcili işdir, – Qomes dedi. – Özü də çox vacib işdir.

Kapral və əsgər bu səhnəni çox maraqla müşahidə edirdilər, elə bil pyesə baxırdılar. Tamaşanı bir neçə dəfə görsələr də, ən maraqlı yerlərindən həmişə böyük ləzzət alırdılar.

– İşlərin hamısı təcilidir, – Marti söylədi. – Və hamısı da çox vacibdir. – İndi o, karandaşı əlindən buraxmadan onlara nəzər saldı. – Siz hardan bilirsiniz ki, Qols buradadır? Heç başa düşürsünüz ki, hücum ərəfəsində bura gəlib generalı xəbər almaq, onun adını çəkmək nə deməkdir? Siz hardan bilirsiniz ki, bu general məhz burada olmalıdır?

– Özün ona başa sal, – Qomes Andresə dedi.

– Yoldaş general, – Andres sözə başladı. Andre Marti ona belə bir rütbə bəxş edən Andresin səhvini düzəltmədi.

– Bu paketi mənə cəbhənin o tayında veriblər...

– Cəbhənin o tayında? – Marti soruşdu. – Hə, o dedi ki, sən faşistlərin arxasından gəlmisən.

– Yoldaş general, paketi mənə Roberto adlı bir *İngles* verib, o dinamitçidir, bizə gəlib ki, körpünü partlatsın. Başa düşürsünüz?

– Dalısını söylə. – Marti bu “söylə” sözünü “yalan de”, “uydur”, “quraşdır” mənasında işlətdi.

– Belədir, yoldaş general, *İngles* mənə tapşırıb ki, məlumatı təcili general Qolsa çatdırım. Bu gün Qols bu dağlarda hücumu başlayır və biz ancaq bir şey xahiş edirik: əgər yoldaş general razıdırsa, bizə izin versinlər ki, paketi tezliklə çatdıraq.

Marti başını buladı. O, Andresə baxırdı, amma onu görmürdü.

Qols, – deyə o, dəhşət və sevincqarıışıq bir hiss keçirərək düşünürdü, belə bir hissi o adam keçirir ki, rəqibinin çox ağır avtomobil qəzasında həlak olduğundan xəbər tutur və

ya nifrət bəslədiyi, lakin təmizliyinə şübhə etmədiyi adamın pul yediyini eşidir. Yəni Qols onlarla əlbirdir! Yəni Qols faşistlərlə əlaqə yaradır! Onun, demək olar ki, iyirmi ildən bəri tanıdığı Qols. Həmin Qols ki, Lukaç ilə birlikdə o qış Sibirdə qızıl qatarını ələ keçirib. Həmin Qols ki, Kolçaka qarşı vuruşub. Sonra Polşada vuruşub. Həm də Qafqazda və Çində vuruşub. Oktyabrın birindən isə burada vuruşur. Amma o həqiqətən Tuxaçevski ilə yaxın olub. Doğrudur, Vorosilovla da yaxın olub. Amma, eyni zamanda, Tuxaçevski ilə də. Daha kiminlə? Burada əlbəttə ki, Karkovla yaxındır. Lukaçla da yaxındır. Macarların isə hamısı intriqaçıdır. O, Qalla nifrət edirdi. Qols Qalla nifrət edirdi. Bunu yadında saxla. Qeyd elə bunu. Qols həmişə Qalla nifrət edirdi. Pusta isə yaxşı münasibət bəsləyirdi. Bunu yadında saxla. Onun qərargah rəisi də Düvaldır. Görürsən necə olur? Sən özün eşitdin ki, o, Kopiki axmaq adlandırdı. Bu, belə də deyilib. Bu faktdır. İndi də faşistlərin arxasından məlumat gəlir. Ağac o vaxt sağlam olar və boy atar ki, onun çürümüş budaqları tamam kəsilib atılsın. Və çürüyün çürüklüyü hamıya aydın olmalıdır, ona görə ki, onu

məhv etmək lazımdır. Lakin bu, Qols, başqası yox, məhz Qolsdur. Yəni Qols satqın çıxsın! O bilirdi ki, heç kəsə inanmaq olmaz. Heç kəsə. Heç vaxt. Nə arvadına. Nə qardaşına. Nə ən köhnə dostuna. Heç kəsə. Heç vaxt.

– Aparın onları, – o, gözətçiyə dedi. – Həm də möhkəm mühafizə edin.

Kapral əsgərə baxdı. Bu dəfə tamaşa həmişəkindən maraqsız alındı.

– Yoldaş Marti, – Qomes dedi, – ağınlınızı itirməyin. Mənə, namuslu zabit və yoldaşa qulaq asın. Məlumatı nəyin bahasına olur-olsun, çətdırmaq lazımdır. Bu yoldaş onu faşist mövqelərindən keçirib ki, yoldaş general Qolsa təqdim etsin.

– Aparın onları, – Marti bu dəfə daha yumşaq tərzdə gözətçilərə dedi.

Əgər bu iki nəfəri güllələmək lazım gələcəkdisə, o, indidən hər ikisinə acıyırdı, insan kimi acıyırdı. Lakin ona əzab verən Qolsun faciəsi idi. Düşünürdü ki, yəni bu məhz Qols olsun. Faşist məlumatını elə bu saat Varlova göstərmək lazımdır. Yox, ən yaxşısı, Qolsun özünə göstərmək lazımdır,

görək onu necə qəbul edəcək. O, belə də eləyəcək. Əgər Qols Varlovla həmrəydirsə, onda heç Varlova etibar etmək olar? Yox. Burada gərək işi çox ehtiyatla görəsən.

Andres Qomesə tərəf döndü.

– Deməli, o, məlumatı göndərmək istəmir? – Andres öz qulaqlarına inanmayaraq soruşdu.

– Bəyəm özün eşitmədin? – Qomes dedi.

– *Me cago en su puta madre!*¹²⁴ – Andres dedi. – *Esta loco.*

– Hə, – Qomes cavab verdi. – O, dəlidir. Siz dəlisiniz. Eşidirsiniz? Dəli! – o, qırmızı-göy karandaşı əlində tutub yenə xəritənin üzərinə əylən Martinin üstünə çığırdı. – Bura bax, eşidirsən? Dəli! Dəli qatil!

– Aparın onları, – Marti gözətçiyə dedi. – Öz günahlarını dərk etdiklərindən ağılları çaşıb.

¹²⁴İspan söyüşü

Bu cümlə kaprala tanış idi. O bunu dəfələrlə eşitmişdi.

– Dəli qatil! – Qomes çığıırdı.

– *Hijo de la gran puta*¹²⁵, – Andres dedi. – *Loco*.

Bu adamın kütlüyü Andresi hövsələdən çıxartmışdı.

Əgər o dəlidirsə, onu bir dəli kimi buradan rədd eləmək lazımdır. Qoy onun cibindən məlumatı götürsünlər. Lənətə gəlsin bu dəlini. Andresin həmişəki sakitliyi və mehribanlığı ispanlara xas olan dərin qəzəbə çevrildi. Bir az da keçsəydi, bu qəzəb onun gözünü tutacaqdı.

Gözətçilər Qomeslə Andresi otaqdan çıxarıb aparanda, Marti xəritəyə baxa-baxa qüسسə ilə başını tərپətdi. Gözətçilər ona yağdırılan söyüşdən ləzzət aldılar, amma bütövlükdə bu tamaşa onları açmadı. Əvvəllər daha maraqlı olurdu. Andre Marti söyüşləri sakitcə dinləyirdi. Neçə-neçə adam onunla söhbətini söyüşlə qurtarmışdı. O, həmişə səmimi-qəlbədən həmin adamların halına acıyırdı, həmişə də bu barədə düşünürdü və bu onun olan-qalan səmimi fikirlərindən, özününkü hesab edə biləcəyi fikirlərdən biri idi.

¹²⁵İspan söyüşü

O, beləcə oturub gözlərini xəritəyə, heç vaxt əməlli-başlı anlamadığı xəritəyə, qəhvəyi, nazik, hörümçək toruna bənzəyən üfüqi xətlərə dikmişdi. O bilirdi ki, bu üfüqi xətlər müxtəlif təpələri və dərələri bildirir, lakin heç vaxt beyninə girmirdi ki, nə üçün bura təpə, bura isə dərə kimi göstərilib. Amma briqadaların siyasi rəhbəri kimi, ona hər iş qarışmağa icazə verilirdi, o da xəritədə nömrələnmiş, nazik qəhvəyi xətlə dairəyə alınmış çayların əyri xətlərinə, paralel istiqamətdə uzanan zolaq-zolaq yolların kəsişdiyi meşələrin yaşıl ləkələri arasındakı bir yerə barmağını qoyub deyirdi: “Budur. Zəif yer, bax, buradır”.

Hər ikisi şöhrətpərəst və siyasətbaz olan Qall və Kopik onunla razılaşırdılar və bir müddət sonra heç vaxt xəritə görməyən, lakin həmlədən qabaq müəyyən təpənin nömrəsini eşidən adamlar həmin təpəyə qalxır və onun döşündə ölümlə üzləşirdilər, ya da təpənin ətəklərinə çatar-çatmaz zeytunluqdan açılan pulemyot atəşi ilə yerə sərilirdilər. Cəbhənin başqa bir sahəsində isə nəzərdə tutulmuş təpəyə qalxmaq çətin olmurdu, hərçənd, bu da bir

nəticə vermirdi. Lakin Qolsun qərargahında Marti barmağını xəritəyə uzadanda, başı yara yerləri ilə dolu olan generalın solğun üzünün damarları şişirdi və o fikirləşirdi: “Ah, Andre Marti, bu murdar barmağınızın mənim xəritəmə toxunmasına yol verməkdənsə, sizi güllələmək mənə daha xoş olardı. Lənətə gələsiniz sizi, başınız çıxmayan işə girişdiyinizə görə nə qədər adam məhv olub. O günə daş düşəydi ki, traktor zavodlarına, kəndlərə, kooperativlərə sizin adınızı verdilər və siz indi toxuna bilmədiyim simvol olmusunuz. Gedin başqa bir yerdə şübhələnin, hədələyin, işə qarışın, ifşa edin və güllələyin, mənim qərargahımdan isə əl çəkin”.

Lakin Qols bütün bunları ucadan demək əvəzinə, xəritənin üstünə əyilmiş bu cəmdəkdən, bu barmaqdan, bu sulu gözlərdən, bu çal bıqlardan və bu üfunətli nəfəsdən uzaq olmaq üçün kürəyini stulun söykənəcəyinə dayayıb deyirdi: “Bəli, yoldaş Marti. Mən sizi başa düşdüm. Lakin mənə bu, inandırıcı deyil və mən sizinlə razılaşmıram. Mənim başımın üstündən hərəkət edə bilərsiniz. Bəli. Bu

məsələn, özünüz dediyiniz kimi, partiya qaydası ilə irəli sürə bilərsiniz. Lakin mən sizinlə razı deyiləm”.

İndi isə Andre Marti oturub stolun üstünə sərilməmiş xəritəyə göz gəzdirirdi, abajursuz elektrik lampası iri beretli başını işıqlandırır, beretini alına çəkmişdi ki, parlaq işıq gözüne düşməsin. O, tez-tez mumlu kağızda çoxaldılmış hücum əmrinin nüsxəsinə baxır və hərbi məktəbdə taktiki vəzifəni təhlil edən cavan zabit kimi əmri xəritə əsasında yavaş-yavaş, səylə, səbirlə təhlil edirdi. Müharibə bütünlüklə onun qəlbinə hakim kəsilmişdi. Xəyalında qoşunlara özü komandanlıq edirdi; qərargahın işinə qarışmağa ixtiyarı var idi, onun fikrincə isə, bu elə komandanlıq etmək deməkdi və o, cibində Robert Cordanın məlumatı, beləcə, oturmuşdu, Qomes və Andres isə qarovul otağında, işin necə qurtaracağını gözləyirdilər, Robert Cordan da körpünün yuxarısındakı meşədə uzanmışdı.

Andre Marti Andreslə Qomesi tutub saxlamasaydı və onlar öz vəzifələrini vaxtında yerinə yetirsəydilər də, çətin ki, Andresin səfərinin nəticəsi başqa cür ola bilərdi. Hücumu dayandırmaq üçün cəbhədə kifayət qədər səlahiyyətli

adamlar yox idi. Maşın lap çoxdan işə salınmışdı və onu dərhal saxlamaq mümkün deyildi. İri hərbi əməliyyatların hamısında böyük ətalət qüvvəsi olur. Lakin bu ətalət aradan qaldırıldıqdan və maşın hərəkətə gətirildikdən sonra maşını dayandırmaq, az qala, onu işə salmaq qədər çətin olur.

Lakin həmin axşam, beretini gözlərinin üstünə çəkmiş yaşlı adam hələ də stolun üstündəki xəritəni öyrənərkən, qapı açıldı və rus jurnalisti Karkov mülki paltar – meşin palto geymiş və başlarına kepi qoymuş iki digər rusun müşayiəti ilə otağa girdi. Kapral özü də istəmədən onların arxasınca qapını örtüdü. Karkov, onun görüşüb-danışdığı birinci məsul şəxs idi.

– Yoldaş Marti, – Karkov özünün saymazyana-nəzakətli ahəngi ilə, fısıldaya-fısıldaya gülümsündü, onun sarı dişləri göründü.

Marti yerindən qalxdı. O, Karkovu sevmirdi, lakin buraya “Pravda”dan gələn və bilavasitə Stalinlə əlaqəsi olan Karkov o vaxt İspaniyada ən nüfuzlu şəxslərdən biri idi.

– Yoldaş Karkov, – o dedi.

– Hücüm hazırlayırsınız? – Karkov başı ilə xəritəyə işarə edib ötkəm-ötkəm soruşdu.

– Mən onu öyrənirəm, – Marti cavab verdi.

– Hücüm edən kimdir? Siz, yoxsa Qols? – Karkov təmkinlə soruşdu:

– Sizə bəlli olduğu kimi, mən siyasi komissaram, həmişə də yalnız bu işdə olmuşam, – Marti cavab verdi.

– Nə danışırırsınız, siz təvazökarlıq edirsiniz. Siz ki əsl generalsınız. Sizin xəritəniz var, səhra binoklunuz var. Siz axı bir zaman admiral olmusunuz, yoldaş Marti?

– Mən artilleriya starşinası olmuşam, – Marti dedi.

Bu yalan idi. Əslində üsyan başlananda baş mirzə idi. Amma indi həmişə belə fikirləşirdi ki, artilleriya starşinası olub.

– Hə-ə... Mənsə elə bilirdim ki, siz adicə mirzə olmusunuz, – Karkov dedi. – Mən həmişə faktları dolaşığı salıram. Jurnalist üçün xarakterik cəhətdir.

Digər iki rus söhbətdə iştirak etmirdi. Onlar Martinin çiyini üzərindən xəritəyə baxır və arabir öz dillərində

danışdırlar. Marti və Karkov salamladıqdan sonra fransızca danışmağa başlamışdılar.

– Yaxşı olar ki, “Pravda” üçün yazanda, faktlar dolaşığı düşməsin, – Marti dedi.

O bunu kəskin şəkildə dedi ki, Karkovdan birtəhər yaxasını qurtarsın. Karkov həmişə “onun köpünü yatırdırdı” (fransızca *degonfler*), bu işə Martiyə rahatlıq vermirdi və onu ehtiyatlı olmağa məcbur edirdi. Karkov onunla danışanda, yadda saxlamaq çətin olurdu ki, o, Andre Martidir və onu buraya Fransa Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi mühüm səlahiyyətlə göndərib. Bunu da yadda saxlamaq çətin olurdu ki, onun şəxsiyyəti toxunulmazdır. Bu toxunulmazlığa toxunmaq Karkov üçün adi bir şey idi. İndi Karkov deyirdi:

– “Pravda”ya xəbər göndərməmişdən əvvəl, adətən mən faktları yoxlayıram. “Pravda”da mən tamamilə dəqiqəm. Yoldaş Marti, deyin görək Seqoviya rayonunda fəaliyyət göstərən partizan dəstələrimizdən birinin Qolsa göndərdiyi məlumat barədə siz heç nə eşitməmişiniz ki? Cordan adlı bir amerikalı yoldaş bu saat oradadır, ondan xəbər gəlməliydi.

Faşistlərin arxasında toqquşma barədə bizdə məlumat var. O, Qolsa məlumat göndərməliydi.

– Amerikalı? – Marti soruşdu. O biri isə *İngles* demişdi. Deməli, beləymiş. Deməli, o səhv edib. Ümumiyyətlə, bu axmaqlar niyə onunla danışdılar?

– Bəli, – Karkov ona nifrətlə nəzər saldı. – Gənc amerikalı. Siyasi cəhətdən o qədər inkişaf etməsə də, ispanlara yaxşı bələddir və partizan dəstələrində iş aparmaq üçün çox qiymətli adamdır. Məlumatı mənə verin, yoldaş Marti. Onsuz da o məlumat çox ləngiyib.

– Nə məlumat? – Marti soruşdu. Belə sual vermək axmaqlıq idi və bunu özü də başa düşürdü. Lakin öz səhvini dərhal boynuna ala bilməzdi və bu sualı da həqarət anını uzaqlaşdırmaq üçün verirdi.

– Sizin cibinizdə olan məlumat. Cordanın Qolsa göndərdiyi məlumat, – Karkov hiddətlə dedi.

Andre Marti məlumatı cibindən çıxarıb stolun üstünə qoydu, gözlərini Karkova zillədi. Hə, yaxşı. O səhv etmişdi və daha heç nə etmək olmazdı, amma o, həqarətli vəziyyətə düşdüyünü boynuna almaq istəmirdi.

– Buraxılış vəsiqəsini də, – Karkov astadan dedi.

Marti buraxılış vəsiqəsini məlumatla yanaşı qoydu.

– Yoldaş kapral! – Karkov ispanca qışqırdı.

Kapral qapını açdı və otağa girdi. Tez də Andre Martiyə nəzər saldı. Marti isə itlərin dövrəyə aldığı qoca qaban kimi ona baxmaqda idi. Onun sifəti nə qorxu, nə də həqarət ifadə edirdi. O, acıqlı idi və kimsə onu əsəbiləşdirmişdisə, bu çox uzun çəkməyəcəkdi. O bilirdi ki, bu itlər onun öhdəsindən gələsi deyillər.

– Bunları sizin qarovul otağında olan iki yoldaşa verin və hər ikisini general Qolsun qərargahına göndərin, – Karkov dedi. – Onları burada onsuz da çox ləngidiblər.

Kapral çıxdı və Marti onun arxasınca baxdı, sonra nəzərlərini Karkova çevirdi.

– Yoldaş Marti, – Karkov ona dedi, – mən hələ bunu aydınlaşdıracam ki, görək sizin şəxsiyyətiniz nə dərəcədə toxunulmazdır.

Marti düz ona baxır və susurdu. Karkov dedi:

– Kaprala da bir şey eləməyəsiz. Kaprallıq bir iş yoxdur. Mən o adamlara qarovul otağında rast gəldim və onlar mənə

müraciət etdilər (bu yalan idi). Ümidvaram ki, mənə həmişə müraciət edəcəklər (bu həqiqət idi, hərçənd, ona məhz kapral müraciət etmişdi).

Karkov əmin idi ki, onun sadəliyi ancaq xeyir verir, o, xeyirxah məqsədlə işə qarışmağın gücünə inanırdı.

– Bilirsinizmi, SSRİ-də, hətta Azərbaycanın kiçik bir şəhərində də ədalətsizliyə yol verilirsə, mənə – “Pravda”nın ünvanına məktub yazırlar. Bu sizə məlumdur? Adamlar deyirlər: Karkov bizim dadımıza çatar.

Andre Marti Karkova baxırdı, onun sifəti ancaq kin və nifrət ifadə edirdi. O bir şeyi düşünürdü: Karkov onun barəsində nəşə yaxşı iş görməyib. Çox gözəl, Karkov, siz nüfuzlu adam olsanız da, özünüzü gözləyin.

– Burada iş bir qədər başqa cürdür, – Karkov sözünə davam etdi, – amma prinsipçə hamısı eyni şeydir. Mən hələ bunu aydınlaşdıracam ki, görüm sizin şəxsiyyətiniz nə dərəcədə toxunulmazdır, yoldaş Marti.

Andre Marti üzünü çevirib gözlərini xəritəyə zillədi.

– Cordan nə yazır? – Karkov soruşdu.

– Oxumamışam, – Andre Marti dedi. – *Et maintenant fichemoi la paix*¹²⁶, yoldaş Karkov!

– Yaxşı, – Karkov cavab verdi. – Öz hərbi məşğələnizi davam etdirin.

O, Martinin yanından çıxıb qarovul otağına getdi. Andres və Qomes artıq orada yox idilər. Karkov boş qarovul otağında birdəqiqəlik dayanıb, yola və sübhün ala-toranında görünməyə başlayan dağın uzaq zirvələrinə baxdı. Fikirləşdi ki, ora qalxmaq lazımdır, daha vaxta az qalır.

Andres və Qomes yenə də motosikletdə yol gedirdilər, ancaq indi hava işıqlaşmaqda idi. Dağın zirvəsini bürüyən boz dumanda hələ də döngələri bir-bir ötən motosikletin qabaq oturacağından yapışmış Andres maşının sürətlə irəlilədiyini duyurdu. Sonra Qomes əyləci basdı və onlar motosikletdən düşdülər, üzüaşağı uzanan yolun ortasında motosikletin yanında durdular, sol tərəfdə, meşənin içində

¹²⁶İndi isə məni rahat burax (*fransızca*)

şam budaqlarıyla örtülmüş tanklar dayanmışdı. Bütün meşə qoşunla dolu idi. Yanından keçən əsgərlərin çiyində Andres xərəklərin uzun ağaclarını gördü. Sağda, ağacların altında, yolun yaxınlığında üstü və yanları şam budaqları ilə örtülmüş üç qərargah maşını dayanmışdı.

Qomes motosikleti bu maşınlardan birinin yanına çəkdi, onu şam ağacına söykəyib maşının qabağında arxasını ağaca verən sürücü ilə danışdı.

– Mən sizi onun yanına apararam, – sürücü dedi. – Motosikletini gizlət, üstünü də bununla ört. – O, qırılmış budaq qalağını göstərdi.

Qomeslə Andres sürücünün – onun adı Visente idi – ardınca gedərkən günəş şam ağaclarının təpəsindən təzəcə görünməyə başlayırdı, onlar ağacların arasındakı cığıra düşüb yamacla yuxarı, blindajın qapısına tərəf irəlilədilər, blindajın damından o tərəfə, yuxarıya doğru məfillər uzanırdı. Onlar qapının ağzında qaldılar, sürücü isə içəri girdi. Andres, uzaqdan dağın döşündə adi qazma kimi görünən blindajın quruluşuna heyrətlə tamaşa edirdi; yaxınlıqda təzə qazılmış torpaq yox idi, qapının ağzında

dayanmış Andres görürdü ki, blindaj dərinidir, genişdir, onun içində gəzişən adamlar başlarının tavanın tirlərinə toxunacağından qorxmurlar.

Sürücü Visente bayıra çıxıb dedi:

– O yuxarıda, qoşunların hücumu hazırlaşdığı yerdədir. Mən paketi onun qərargah rəisinə verdim. Qol çəkib qayıtdı. Budur, al.

O, imzalanmış zərfi Qomesə uzatdı. Qomes zərfi alıb Andresə verdi, Andres onu köynəyinin altına soxdu.

– İmza edənin familiyası nədir? – o soruşdu.

– Düval, – Visente cavab verdi.

– Çox yaxşı, – Andres dedi. – Bu adam, paketi verə biləcəyim üç nəfərdən biridir.

– Cavabı gözləyəcəyik? – Qomes soruşdu.

– Gözləmək lazımdır. Amma körpü partladılandan sonra *İngles* və qalan adamlar harada olacaqlar, mən onları hardan axtarıb tapacam – bunu bir Allah bilir.

– Gedək əyləşək, – Visente dedi. – General gələnə qədər sizə qəhvə verərəm. Yəqin acmısınız.

– Gör nə qədər tank var, – Qomes dedi.

O, budaqlarla örtülmüş, boz rəng çəkilməmiş tankların yanından keçirdi, tanklar yerə tökülmüş şam yarpaqlarının altındakı torpaqda dərin şırımlar açmışdı, bu da onların yoldan dönüb dalı-dalı meşəyə çəkildiyi yeri göstərirdi. Şam budaqlarının altından qırx beş millimetrlik topların üfqi istiqamətdə tuşlanmış lülələri görünürdü; əyinlərinə meşin palto geymiş, başlarına dəbilqə qoymuş sürücülər və atıcılar ağaclara söykəlib oturmuşdular, ya da yerə uzanıb yatırdılar.

– Bu, ehtiyat qüvvəsidir, – Visente dedi, – bu qoşunlar da ehtiyatdadır. Hücuma başlayacaq qoşunlar yuxarıdadır.

– Çoxdurlar? – Andres dedi.

– Hə, – Visente cavab verdi. – Bütöv diviziyadır.

Blindajda isə Robert Cordanın məlumatını sol əlində tutub sol qolundakı saata baxan, məlumatı dördüncü dəfə oxuyub hər dəfə də qoltuğunun altını tər basdığını və bu tər böyürlərindən süzülüb axdığını hiss edən Düval telefon dəstəyinə deyirdi:

– Onda Seqoviya mövqeyini verin. Gedib? Avila mövqeyini verin.

O, telefonun dəstəyini əlindən yerə qoymurdu. Amma artıq telefona heç bir ehtiyac yox idi. Düval hər iki briqada ilə danışa bilmişdi. Qols qoşunların döyüşə hazırlıq vəziyyətini yoxlayırdı və indi müşahidə postuna doğru gedən yoldaydı. O, müşahidə postunu çağırırdı, lakin Qols orada yox idi.

– Uçuş meydanını verin, – Düval birdən-birə bütün məsuliyyəti öz üzərinə götürmək istədi. O, məsuliyyəti boynuna götürüb hücumu dayandıracaq. Dayandırmaq lazımdır. Əgər düşmən hücumu gözləyirsə, adamları düşmən üzərinə qəfil hücumla göndərmək olmaz. Olmaz! Qırğındır bu, vəssalam. Belə olmaz. Bu, ağlasığmaz hərəkətdir. Nə olur-olsun, belə yaramaz. Qoy onu güllələsinlər. O dərhal aerodromu çağıracaq və bombardmanı ləğv edəcək. Bəlkə bu vur-tut yayındırıcı hücumdur? Bəlkə biz yalnız hərbi sursatı və qoşunları geri çəkməliyik? Bəlkə bütün əməliyyat elə bundan ötrü başlanıb? Axı sən hücumla gedəndə, heç vaxt demirlər ki, bu ancaq yayındırıcı hücumdur.

– Uçuş meydanı lazım deyil, – o, rabitəçiyə dedi. – Altmış doqquzuncu briqadanın müşahidə postunu verin.

İlk təyyarələrin uğultusu eşidiləndə, o hələ də müşahidə postuna zəng çalmaqda idi. Həmin andaca onu müşahidə postu ilə calaşdırdılar.

– Bəli, – Qols sakitcə cavab verdi.

O, ayaqlarını iri daşa söykəyərək qum dolu kisəyə söykənib oturmuşdu, alt dodağından papiros sallanırdı, danışarkən çiyinin üstündən yuxarı baxırdı. O, üç-üç uçan təyyarələrin getdikcə bir-birindən necə aralandığını, günəşin ilk şüaları altında səmada gümüşü işıq saçaraq uğultu ilə uzaqdakı dağın arxasından necə çıxdığını seyr edirdi. O, təyyarələrin günün altında şəfəq saçaraq yaxınlaşdığını müşahidə edir, günəş şüalarının propellerlərin üstünə düşdüyü yerdə ikiqat halə görürdü.

– Bəli, – o, telefonun dəstəyinə fransızca dedi, çünki danışan Düval idi. – *Nous sommes foutus. Oui. Comme toujours. Oui. C'est dommage. Oui*¹²⁷. Heyif ki, artıq gecdir.

¹²⁷Biz batdıq, kaput. Bəli. Həmişəki kimi. Bəli. Çox təəssüf. Bəli. (*fransızca*)

Onun təyyarələrin ardınca baxan gözlərində iftixar duyulurdu. İndi o, qanadlardakı qırmızı fərqləndirici nişanları seçirdi və maşınların sürətli, əzəmətli, uğultulu uçuşunu müşahidə edirdi. Bax, gör necə ola bilərmiş. Bunlar bizim təyyarələrdir. Həmin təyyarələr buraya hissə-hissə, Mərmərə dənizi, Dardanel boğazı, Aralıq dənizi vasitəsilə Qara dənizdən gəmilərlə gətirilib, bunları Alikantedə səliqə-sahmanla boşaldıblar, bacarıqla yığıblar, sınaqdan keçirəndən sonra nöqsansız hesab ediblər, indi onlar sıx və dəqiq sıra ilə uçurdu, səhər şəfəqlərində lap gümüşü rəngə çalırdı, onlar irəlidəki dağların zirvələrini bombalamağa uçurdu ki, hər şey gurultu ilə göyə sovrulsun və biz hücumla keçə bilək.

Qols bilirdi ki, təyyarələr onun başı üstündən keçən kimi, havada delfinlərə bənzəyən bombalar aşağı uçacaq. Onda dağların zirvələri toz dumanına qərq olub gurultu ilə havaya sovrulacaq, sonra isə, bu duman təbəqələri birləşəcək və hər

şey gözdən itəcək. Onda tanklar hər iki yamacla sürünəcək, bunların arxasınca isə onun hər iki briqadası hərəkət edəcək. Əgər hücum qəfil olsaydı, onlar çox-çox irəli, sonra yamacla üzəaşağı, sonra aşırımdan keçib o biri taya gedəcəklər, arabir yolu təmizləmək üçün dayanacaqdılar, çünki iş çoxdur, belə işi ağıllı-başlı görmək lazımdır, tanklar isə onlara kömək edə bilərdi, tanklar dönüb gələ bilərdi və öz atəşləri ilə onları qoruyardı, o biriləri isə hücumu keçənləri daşıyardı, sonra yamac boyu irəliləyər, aşırımdan keçərək aşağı, o biri taya gedərdi. Əgər xəyanət olmasaydı və hamı öhdəsinə düşən işi görsəydi, belə olmalı idi.

İki dağ zirvəsi var, tanklar var və onun iki şanlı briqadası var ki, hər dəqiqə meşədən hücumu keçməyə hazırdır, indicə təyyarələr də göründü. Onun öhdəsinə düşən iş layiqincə, necə lazımdısa o cür görülüb.

Lakin indi artıq lap başı üzərində olan təyyarələrə baxdıqca o, ürəyinin necə sıxıldığını hiss etdi, çünki telefonla Cordanın məlumatını eşidəndən sonra anladı ki, dağların başında heç kəs olmayacaq. Onlar aşağı enib dar səngərlərdə qəlpələrdən özlərini qoruyacaqlar, yaxud

meşədə gizlənəcəklər və bombardmançı təyyarələr uzaqlaşan kimi pulemyotlarla, avtomatlarla, Cordanın yolda gördüyü tankvuran toplarla yenə yuxarı qalxacaqlar və biz bir daha rüsvay olacağıq. Lakin təyyarələrin qulaqbatırıcı nəritisi çox şey deyirdi, Qols yuxarı baxıb təyyarələrin uçuşunu izləyə-izləyə telefon dəstəyinə dedi:

– Yox. *Rien a faire. Rien. Faut pas penser, Faut accepter*¹²⁸.

O, sərt, məğrur nəzərləri ilə təyyarələrə baxırdı, bu gözlər bilirdi ki, hər şey necə ola bilərdi və indi necə olacaq, Qols həтта əgər heç vaxt bu cür olmasa belə, necə ola bilərdi fikrindən qürur duyaraq bu fikrə qəti inamla dedi:

– *Bon. Nous ferons notre petit possible*¹²⁹, – və dəstəyi asdı.

¹²⁸Heç nə eləmək olmaz. Heç nə. Bu barədə düşünmək lazım deyil. Vəziyyətlə barışmaq lazımdır (*fransızca*).

¹²⁹Yaxşı. Biz nə mümkündürsə, edərik (*fransızca*).

Lakin Düval onun dediklərini ayırd etmədi. Əlində telefon dəstəyi, stolun arxasında oturaraq, o ancaq təyyarələrin nəriltilisini eşidir və fikirləşirdi: ola bilsin ki, bu saat, bax, ola bilsin ki, bu dəfə, səslərinə qulaq ver, ola bilsin ki, bombardmançı təyyarələr onları bombalayıb darmadağın edəcək, ola bilsin ki, biz onların mövqelərinə gedib çatacağıq, ola bilsin ki, o istədiyi ehtiyat qüvvələrini ala biləcək, ola bilsin ki, bu dəfə əsl hücum başlanır. İşə bir bax! Ətrafda elə gurultu qopmuşdu ki, o öz fikirlərini belə, eşitmirdi.

QIRX ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Robert Cordan körpüyə gedən yolun üstündəki dağın döşündə, şam ağacının dalında uzanıb dan yerinin

sökülməsinə baxırdı. O həmişə günün bu vaxtını sevərdi və indi dan yerinin sökülməsini müşahidə etmək, sanki öz daxilinin də ala-torana büründüyünü duymaq ona xoş idi, elə bil ki, o özü də zülmətin tədricən çəkilməsində iştirak edirdi, günəş doğmazdan əvvəl başlayan bu işıqlanma zamanı əşyalar qara rəng alır, onların arasındakı fəza isə ağarır, gecə parlaq nur saçan işıqlar saralır və nəhayət, gündüzün işığında əriyir. Yamacın aşağısındakı şam ağaclarının cizgiləri artıq dəqiq və aydın göründü, gövdələr qalınlaşdı və qəhvəyi rəng aldı, aşağı enən duman zolağında yol parıldamağa başladı. Əyin-başı şəhdən nəm olmuşdu, meşədəki torpaq yumşaq idi və o, qalaq-qalaq yerə səpilmiş bozumtul şam iynələrinin dirsəkləri altında necə yatdığını hiss edirdi. Çayın üzərindən sürünüb gələn seyrək dumanın arasından o, aşağıda, uçurumun üstündən aşırılmış rahat və dübbədüz körpünün polad fermalarını və körpünün hər iki başındakı taxta gözətçi köşklərini seyr edirdi. Lakin çayın üzərinə çökən dumanda körpünün şəbəkələri hələ nazik və zərif görünürdü.

O, köşkdəki gözətçini, onun plaşla örtülmüş kürəyini, əlini qızdırmaq üçün köhnə kerosin bidonundan düzəldilmiş kürənin üstünə əyilərəkən polad dəbilqənin altından çıxan boynunu görürdü. O lap aşağıda daşların üstü ilə axan suyun səsinə eşidir və gözətçi köşkü üzərindəki nazik, seyrək tüstünü görürdü.

Saatına baxıb fikirləşdi: maraqlıdır, görəsən, Andres Qolsun yanına gedib çıxma bildimi? Əgər körpü partladılmalıdırsa, yaxşı olardı nəfəsini dərsən ki, vaxt çox uzansın və dəqiqələrin necə ötdüyünü aydın hiss etmək mümkün olsun. Hər halda, Andres qərargaha gedib çıxma bildi, ya yox? Gedib çıxma bildisə, onlar hücumu ləğv edəcəklər, ya yox? Ləğv etməyə macal tapa biləcəklərmi? *Que va*. Təşvişə düşməyin nə mənası var? Ya ləğv edəcəklər, ya yox. Yalnız bir qərar olacaq, azacıq gözlə, sən onu biləcəksən. Birdən hücum uğurlu oldu? Qols dedi ki, bu mümkündür. Şans var. Tanklarımız bu yolla irəliləsə, adamlar isə La-Qranxadan keçməklə dağların bütün sol silsiləsini dolanıb keçsələr, şans var. Sən hücumun uğurlu olma bləcəyini niyə axı təsəvvür edə bilmirsən? Sən

müdafiəyə o qədər alışmışsan ki, belə şeylər heç ağına da gəlmir. Belə olmağına belədir. Amma bir şey də var ki, Qolsla söhbət bu qədər adamın və topların yolun o tayına keçməsindən əvvəl olmuşdu. Bu qədər təyyarənin uçmasından əvvəl olmuşdu. Sadələvh olmaq lazım deyil. Amma bir şeyi yadında saxla: nə qədər ki biz burada faşistlərin qabağını saxlayırıq, onların əl-qolu bağlıdır. Onlar əvvəlcə bizi məğlub etməsələr, başqa ölkəyə hücum edə bilməzlər, bizi isə heç vaxt məğlub edə bilməyəcəklər. Əgər fransızlar kömək etmək istəsələr, sərhədi bağlamasalar və əgər Amerika bizə təyyarə versə, onlar heç vaxt bizi məğlub edə bilməzlər. Əgər bizə, heç olmasa, bir şey versələr, heç vaxt. Bu xalq daim vuruşacaq, tək ona yaxşı silah verəsən.

Yox, hələ burada uzun müddət, bəlkə də bir neçə il qələbə gözləmək olmaz. Bu yalnız düşmən qüvvəsini yayındırmaq məqsədilə olan strateji hücumdur. Xəyala uymaq lazım deyil. Birdən bu gün biz cəbhəni yara bildik? Axı bu bizim ilk böyük hücumumuzdur. Reallıq hissini itirmə. Hər halda, birdən cəbhəni yara bildik? Aludə olma, o özünə dedi. Yolboyu o tərəfə hərəkət edən hərbi qüvvələri

yadına sal. Sən əlindən gələni eləmişən. Qısa dalğalı ratsiyalar – bax, bizə bunlar lazımdır. Neylək, bir vaxt bunlar da olar. Amma hələlik yoxdur. Sən isə diqqətini topla, nə lazımdırsa, onu da elə.

Bu gün irəlidə bizi gözləyən neçə-neçə günlərdən biridir. Amma bəlkə də bütün o gələcək günlər bu gün sənə nə edəcəyindən asılıdır. Bütün bu il belə olub. Neçə dəfələrlə belə olub. Bütün bu müharibə belədir. Səhər tezdən axı bu nə əllaməlikdir, o özünə dedi. Yaxşısı budur, bax gör aşağıda nə var-nə yox.

O, panço geymiş və polad dəbilqə qoymuş, çiyinlərindən tüfəng asılmış iki nəfərin yolun döngəsindən çıxıb körpüyə tərəf gəldiyini gördü. Onlardan biri körpünün o biri başındakı gözətçi köşkünə girib gözdən itdi. O biri isə ləng, ağır addımlarla körpü boyu irəlilədi. Körpünün ortasında ayaq saxlayıb çaya tüpürdü, sonra yavaş-yavaş irəli addımladı; qarşısına çıxan ikinci gözətçi bir neçə dəqiqə onunla danışdı və körpü ilə o biri tərəfə getdi. O, təzə gələn gözətçidən bərk gedirdi (tələni duyub, Robert Cordan

düşündü), amma o da körpünün ortasında dayandı və çaya tüpürdü.

Bu da bir əlamətdir, Robert Cordan düşündü. Körpüyə qalxanda gərək mən də tüpürüm. Əgər onda macal tapsam. Yox. Çətin ki, bu, yararlı vasitə olsun. Çətin ki, kömək etsin. Körpüyə çıxmamışdan əvvəl mən sübut etməliyəm ki, onun bir köməyi yoxdur.

Təzə gözətçi köşkə girib orada əyləşdi. Süngü taxılmış tüfəngini divara söykəmişdi. Robert Cordan döş cibindən binoklu çıxartdı və boz rənglə boyanmış metal konstruksiyalar, körpünün o biri başı aydın görünən kimi okulyarları fırlatdı. Sonra binoklu gözətçinin köşkünə yönəltdi.

Gözətçi divara söykənib oturmuşdu. Dəbilqəsi qarmaqdan asılmışdı, sifəti aydın görünürdü. Robert Cordan onun üzünə baxan kimi iki gün əvvəl gündüz növbəsində qarovul çəkən həmin əsgəri tanıdı. O yenə coraba oxşayan toxunma papaq qoymuşdu. Hələ də üzünü qırxmamışdı. Ordları batıq idi, almacıqları çıxmışdı. Sıx qaşları çatma idi. Üz-gözündən bilinirdi ki, yuxuludur, Robert Cordan onun

necə əsnədiyini gördü. Sonra gözətçi tütün kisəsini və kağız bürməyi çıxarıb özünə siqaret eşdi. Alışqanla bir xeyli əlləşdi, axırda onu cibinə soxdu, kürəyə yaxınlaşıb onun üstünə əyildi, közərən kömürü götürdü, üfürə-üfürə bir neçə dəfə ovcunda atıb-tutdu, siqaretini yandırıb kömürü təzədən kürəyə tulladı.

Gözətçi yenidən oturub köşkün divarına söykənəndə və aramla siqaretini sümürəndə Robert Cordan obyektı səkkizqat böyüdən Seys binoklunda onun üzünə xeyli tamaşa etdi. Sonra binoklu aşağı saldı, qatlayıb cibinə qoydu.

Daha ona baxmayacam, o özünə dedi.

İndi sakitcə uzanıb yola baxır və çalışırdı ki, heç bir fikrə yaxa tanıtməsin. Yamacın aşağısında bitən şam ağacındakı dələ şaqqıltı saldı və Robert Cordan dələnin ağacın gövdəsi ilə üzüaşağı cumduğunu gördü, sonra dələ dayanıb başını çevirdi və gözlərini ona zilləyən adama tərəf baxdı. O, dələnin xırda və parıldayan gözlərini, həyəcandan titrəyən quyruğunu gördü. Sonra dələ yerə atıldı və qabaq pəncələrini yığıb quyruğunu sallayaraq bir neçə uzun

sıçrayışla başqa bir ağacın yanında peyda oldu. Ağacın gövdəsinə atılıb budaqların arasından bir də baxdı. Sonra Robert Cordan yenə onun şaqqıltısını eşitdi və gördü ki, dələ yuxarı budaqlardan birinin üstündə yatıb, quyruğu isə hey tərənir.

Robert Cordan nəzərlərini yenə aşağı, şamlığın içindən görünən gözətçi köşkünə çevirdi. Ürəyindən keçdi ki, kaş dələ burada, onun cibində olaydı, yaxud fikrini məşğul etməyə başqa bir şey tapılaydı. O, dirsəklərini şam iynələrinə sürtdü, amma arzuladığı bu deyildi. Heç kəs bilmir ki, belə bir işə gedəndə insan özünü necə tənha hiss edir. Niyə heç kəs ki? Bax, mən bilirəm. Ümid edirəm ki, heç olmasa, dovşancığım buradan sağ-salamat çıxıb gedə biləcək. Yaxşı, daha bəsdir. Hə, hə, əlbəttə. Axı ümid bəsləməyə nə var, mən də ümidimi itirmirəm. Ümid edirəm ki, körpünü necə lazımdırsa, partladacam, qız da sağ-salamat çıxıb gedə biləcək. Doğrudur. Hə, əlbəttə. Məhz belə. Bu saat mənə daha heç bir şey lazım deyil.

İndi artıq yola və gözətçinin köşkünə yox, uzaqdakı dağlara baxırdı. Fikir eləmək qətiyyən lazım deyil, o özünə

dedi. Eləcə hərəkətsiz uzanıb səhərin açılmasını seyr edirdi. Səhər sürətlə açılırdı – axı mayın axırındaydı və bu əsl gözəl yay səhəri idi. Meşin gödəkcəli, meşin papaqlı, sol böyründən avtomat asılmış motosikletçi körpünün üstündən keçib yolla üzüyuxarı getdi. Sonra körpüdə sanitar maşını gördü, maşın məhz Robert Cordanın uzandığı yerin alt tərəfindən keçdi və yolboyu yuxarı qalxmağa başladı. Daha heç nə görünmədi. O, şam ağaclarının ətrini sinəsinə çəkir və çayın səsini eşidirdi, indi körpü səhərin aydınlığında lap dəqiq və çox gözəl görünürdü. O, şam ağacının dalında uzanmış, avtomatı sol dirsəyinin yanına qoymuşdu, daha gözətçi köşkünə baxmırdı. Beləliklə, xeyli vaxt keçdi, artıq ona elə gəlirdi ki, daha heç nə olmayacaq, belə gözəl may səhərində heç nə ola bilməz, amma birdən o, dalbadal atılan bombaların boğuş partlayışlarını eşitdi.

Bu səsləri eşidən kimi, ilk bombalar uzaqlarda partlayan kimi, hətta onların gurultulu əks-sədası dağlara yayılmamışdan əvvəl o, dərindən köks ötürüb avtomatını yerdən götürmüşdü. Yükün ağırlığından əli keyimişdi, barmaqları gizildəyir və çox çətinliklə tərپənirdi.

Köşkdəki gözətçi bombaların gurultusunu eşidib yerindən qalxdı. Robert Cordan onun tufəngi götürüb köşkdən necə çıxdığını və gurultuya qulaq verdiyini gördü. Gözətçi indi yolun ortasında, günün altında dayanmışdı. Toxunma papağı yana əyilmişdi, başını qaldırıb bomba atılan tərəfə dönəndə günəş onun qırılmamış üzünü işıqlandırdı.

Duman tamam çəkilməmişdi və Robert Cordan yolun ortasında başını qaldırıb dayanmış adamı lap yaxşı görə bilirdi. Günəşin şüaları şam ağaclarının arasından gözətçinin sifətinə düşürdü.

Robert Cordan çətinliklə nəfəs alırdı, elə bil döş qəfəsini məftillə sarımışdılar. O, dirsəklərini yerə dayadı, barmaqları ilə qundağın hamar səthinə toxundu, arpacığı kəsiyin arası ilə gözətçinin döşünə tuşladı və ehmalca tətiiyi çəkdi.

Atəş kəskin, qısa təkənla onun çiyinini təpdi, yoldakı adam isə təəccüb və ağrıdan üzünü qırışdırıb dizi üstə düşdü, sonra qovrula-qovrula yerə sərildi. Tufəngi yanına düşdü, bir barmağı tətiiyin çənbərində ilişib qaldı. Robert Cordan körpünün ağzında yumağa dönmüş adamdan və körpünün o

biri başındakı gözətçi köşkündən gözünü ayırdı. O, ikinci gözətçini görmürdü, buna görə də nəzərlərini sağdakı yamaca, Aqustinin gizləndiyi yerə çevirdi. Sonra Anselmonun atəşini eşitdi, atəşin əks-sədası yarığa gurultu saldı. Sonra o, Anselmonun bir daha atəş açdığını eşitdi.

İkinci atəşin ardınca yolun körpüyə yaxın döngəsində qumbaralar partladı. Sonra sol tərəfdə qumbaraların partlayışı eşidildi. Sonra yolun o başında tufəng atışması başladı, aşağıda isə qumbaraların partlayışı ilə yanaşı, Pablunun avtomatı dilə gəldi – taq-taq-taq-taq-taq. Robert Cordan yuxarıdakı dik yamacla körpünün o başına tərəf sürünən Anselmonu gördü və avtomatını çiyindənən aşırıb şam ağaclarının dalındakı hər iki ağır çantayı götürdü, hərəsini bir əlinə aldı, çantaların ağırlığından bu saat qollarının çıxacağını hiss edərək, ləngər vura-vura dik yamacla aşağı, yola tərəf qaçdı.

Qaçarkən onu haylayan Aqustinin səsini eşitdi: “*Buen caza, İngles, Buenacaza!*” Eşitdi və fikirləşdi: “Hə, ovun uğurlu olsun, axı necə uğurlu olsun”. Elə həmin andaca Anselmonun üçüncü atəşini eşitdi və bu atəş polad

dayaqların arasında cingildədi. O, gözətçinin yolun ortasına düşüb qalmış meyitinin yanından keçdi və əlində ağır çantalar, körpüyə tərəf yüyürdü.

Bir əlində karabin tutmuş qoca artıq ona tərəf qaçırdı.

– *Sin novedad!* – o çığırdı. – Heç nə olmayıb. *Tuve que rematarlo.* Mən onun axırına çıxmalı oldum.

Körpünün ortasında diz üstə düşən Robert Cordan çantaları açıb materialları çıxararkən gördü ki, Anselmonun üzündən çal saqqalına göz yaşları axır.

– *Ja mate uno tambien,* – o, Anselmoya dedi. – Mən də birini öldürdüm. – O, başı ilə körpünün axırında yumağa dönmüş birinci gözətçini göstərdi.

– Elədir, dost, elədir, – Anselmo dedi. – Öldürmək lazımdır, bax, biz də öldürürük.

Robert Cordan artıq körpünün fermalarına dırmaşırdı. Polad soyuq idi, həm də şəhdən islanmışdı, buna görə ehtiyatla dırmaşaraq, ayaqlarını çəpinə bərkidilmiş dayaqlara qoyurdu, kürəklərində günəşin ılıq şüalarını hiss edirdi, aşağıda gur axan suyun səsini eşidirdi, qulağına atışma səsləri gəlirdi, yuxarı post tərəfdə lap çox atəş

açılırdı. İndi onu tər basmışdı, körpünün altı isə sərin idi. Bir qoluna məftil sargısını keçirmişdi, o biri biləyindən qayıqla bağlanmış kəlbətin asılmışdı. Anselmonu səsleyib:

– Dinamiti mənə ver, *viejo*, – dedi. – Ancaq hamısını yox, bir-bir ver.

Qoca məhəccərdən xeyli aşağı əyilib uzunsov dinamit bağlılarını ona ötürürdü, Robert Cordan bunları alıb nəzərdə tutulan yerlərə qoyur, dərinə itələyərək bərkidirdi.

– Pazları ver, *viejo*, pazları!

O, təzəcə yonulmuş pazların qoxusunu sinəsinə çəkərək hamısını bərkidirdi ki, dinamitin partladıcısı fermaların düyünlərində möhkəm dayansın. İndi ancaq partlayış barədə fikirləşərək öz işini görür, dinamit bağlılarını bərkidir, pazları vurarkən təcrübəli cərrah kimi cəld və məharətlə işləyirdi. Birdən aşağı post tərəfdən atışma səsi eşitdi. Sonra qumbara partladı. Ardınca daha bir qumbara partlayıb öz gurultusu ilə suyun səsinə batırdı. Sonra o tərəfdə hər şey sükuta qərq oldu.

Lənət şeytana, o düşündü. Görəsən, orada başlarına nə iş gəldi?

Yuxarı postda hələ də atışırdılar. Fikirləşdi ki, bu qədər atışma kimə lazımdır axı. İki qumbaranı dinamit bağlılarının üstündən yan-yana bağladı, qumbaralar laxlayıb düşməsin deyə üstündən məftil sarıdı, möhkəmcə dartaraq yastıağızla burdu. Sonra işi necə gördüyünü yoxladı və daha möhkəm olsun deyə qumbaraların üstündəki boşluğa bir paz da vurdu, beləliklə, bütün partladıcılar fermaya yapışdırılmış oldu.

– İndi o biri tərəfə keçirik, *viejo*, – o, Anselmonu səslədi və fermaların düyünlərinin üstü ilə dırmaşdı. Fikirləşdi ki, elə bil polad cəngəlliklərdən keçən Tarzandır. Gurultunun xüsusilə boğuş olduğu qaranlıq tağın altından bir də çıxıb başını qaldıranda Anselmonun üzünü və ona dinamit uzadan əlini gördü. Lənət sənə, qocanın nə xoş sifəti var, düşündü. Həm də daha ağlamır. Bütün bunlar xeyrədir. Bir tərəf artıq hazırdır. İndi qaldı bu biri tərəf. Vəssalam, daş üstə daş qalmayacaq. Yaxşı, yaxşı. Başını qarışdırma. Öz işini gör. Bayaqqı kimi çevik və səliqəli ol. Həddindən artıq əlləşmə, həm də tələsmə. Hər şeyi mümkün olduğundan tez eləməyə çalışma. İndi artıq iş yaxşı gedir. Hər halda, bir tərəfi

partlatmaqda heç kəs sənə mane ola bilməz. Hər şey öz qaydasınca gedir. Amma körpünün altı soyuqdur. Uf, zəhrimar, lap şərab anbarındakı kimi soyuqdur, amma, heç olmasa, zir-zibil yoxdur. Adətən, daş körpünün altında işləyəndə zir-zibil dolu olur. Bu, əfsanəvi körpüdür. Əfsanələr necə də gözəldir! Yuxarıda qocanın vəziyyəti mənimkindən daha pisdır. Hər şeyi mümkün olduğundan tez eləməyə çalışma. “Yenə paz ver, *viejo!*” Orada atışmanın hələ də davam etməsi heç xoşuma gəlmir. Deyəsən, orada Pilargilin işləri yaxşı deyil. Görünür, gözetçilərdən kimsə bayırda olub. Yolda və taxta zavodunda onların rastına çıxıb. Hələ də atışrlar. Deməli, orada hələ kimsə qalıb. Bir də ki, bu zəhrimar taxta kəpəyi. Bu hündür kəpək qalaqları. Taxta kəpəyi yerdə qalıb bərkiyəndə, döyüş vaxtı yaxşı daldalanacaq olur. Hə, görünür, orada hələ bir neçə adam qalıb. Aşağıda, Pablo olan yerdə isə sakitlikdir. Bəs o ikinci partlayış nə idi? Yəqin ki, maşın və ya motosiklet keçirmiş. Kaş ki bu saat zirehli maşınlar və ya tanklar gəlməsin. Tez ol, tez ol. Partladıcını mümkün qədər tez qoy, pazları da bərk vur, möhkəm sarı. Lap səfeh arvad kimi əsirsən. Mərc

gəlirəm ki, yuxarıdakı o səfəh arvad heç əsib-eləmir. O arvad Pildir. Bəlkə elə o da əsir? Bu atəşlərdən görünür ki, orada Piların vəziyyəti elə də asan deyil. İş əngələ düşəndə Pilar da əsəcək. Hamı kimi.

Boylanıb günün altına çıxdı və Anselmonun ötürdüyü bağlını almaq üçün əlini uzatdı, axan suyun səsi daha əvvəlki kimi boğuş deyildi, bu vaxt yuxarı postda atışma gücləndi, sonra isə qumbaraların partlayışı eşidildi. Sonra yenə qumbaralar partladı.

– Deməli, onlar taxta zavodundakı posta həmlə ediblər.

Yaxşı ki, mənim dinamitim çubuğun yox, tirin üstündədir, o düşündü. Zəhrimara qalsın. Bir az rahatdır. Hərçənd, içi o zibillə dolu olan giş kisə daha yaxşıydı. İki kisə. Yox, biri də bəs edərdi. Bir də detonatorlar və mənim gözəl partladıcım olsaydı. O əclaf mənim partladıcımı çaya atdı. Yeşiyi də, qalan şeyləri də. Bax, bu çaya atıb hamısını. Heyvan Pablo. Amma eybi yoxdur, o indi oradakılara divan tutur.

– Yenə ver, *viejo*.

Afərin, qoca, işi yaxşı bacarır. Körpüdə onun da vəziyyəti yaxşı deyil. Adam vurmaq onunçün çox ağır idi. Elə mənimçün də ağır idi, amma mən bu barədə fikirləşməmişdim. Heç indi də fikirləşməmişəm. Belə lazımdır. Amma bir şey də var ki, Anselmonun əlindəki adi tufəngdir. Mən bilirəm bu necə olur. Adamı avtomatla vurmaq nəşə asan olur. Demək istəyirəm ki, adam öldürən üçün asan olur. Bu tamam başqa işdir. Sən ancaq toxunursan, qalanı isə öz-özünə olur. Sənsiz olur. Yaxşı, hələlik bu ideyanı yadda saxlayaram, başqa bir vaxt inkişaf etdirərəm. Yaman başın varmış. Uzun-uzadı düşünməyə yaman meyillisən, əziz Cordan. Cordan yox, İordan. Hə, məni məktəbdə belə cırnadırdılar. Sən heç bilirsənmi ki, o şiltaq İordan çayı bu körpünün altında guruldayan çaydan azca genişdir? Əlbəttə ki, başladığı yerdə. Dünyada hər şey kiçikdən başlayır. Bu körpünün altı isə lap rahatdır. Evdə olmasan da, lap evdəki kimi rahatdır. Hə, İordan, yığışdır özünü. İordan, burada iş ciddidir. Bəyəm başa düşürsən? İş ciddidir. Bir bu tərəfə bax. *Para que?* İndi mənim başıma nə gəlirsə gəlsin, körpü

olmayacaq. O vaxt ki İordan olmayacaq, körpü də olmayacaq, daha doğrusu, əksinə.

– Bir az da səbir elə, Anselmo, dostum, – Robert Cordan dedi. Qoca başını tərpətdi. – Bu saat qurtarıram.

Qoca yenə başını tərpətdi.

O, məftillə qumbaraları bərkidir, daha yolun döngəsindəki atəş səslərinə qulaq vermirdi. Birdən hiss etdi ki, ancaq çayın səsini eşidir. Aşağı baxıb gördü ki, su daşların arasında ağappaq köpüklənə-köpüklənə çağlayır, sonra isə çınqılın üstündə şəffaf gölməçə yaradır.

Əlindən saldığı paz gölməçənin ortasında burulğana düşüb eyni yerdə fırlanırdı. Birdən yaxınlıqda mığmığa ovlayan alabalıq sıçradı və suda dairələr əmələ gəldi. Hər iki qumbaranı birləşdirən məftili kəlbətinlə bərk-bərk burub, metal haşiyənin arasından günəşin şüaları altında yaşıla çalan dağ döşünü gördü. Fikirləşdi ki, dağın döşü iki gün əvvəl bomboz idi.

Körpünün altındakı sərin qaranlıqdan parlaq günəş işığına tərəf boylandı və yuxarıdan onun üstünə əyilən Anselmonu səslədi:

– İri məftil sarğısını mənə ver!

Ancaq vaxtından əvvəl çəkmək olmaz. Yoxsa o saat halqa qopar. Heyif ki, məftili bu tərəfdən o tərəfə uzatmaq mümkün deyil. Eybi yox, məftilim çoxdur, keçinərik, o düşündü. Sonra qumbaraların lingini boşaltmalı olan halqaları saxlamış millərə baxdı. O, millər dartılarkən linglərin sıçraması üçün yerin kifayət edəcəyini yoxladı (onları birləşdirən məftili linglərin altından keçirtirdi), sonra sarğıdakı məftilin ucunu halqalardan birinə bağladı, ikinci qumbaranın halqasına gedən əsas məftillə birləşdirdi, məftildən bir az açdı, onu polad əyrinin ətrafına doladı və sarğını Anselmoya ötürdü.

– Al saxla, ancaq ehtiyatlı ol, – dedi.

Körpünün üstünə qalxdı, qocanın əlindən sarğını aldı və gedə-gedə məftili boşaldaraq geriyə, yolun ortasında vurulmuş gözətçinin düşüb qaldığı yerə tərəf çəkildi; məhəccərdən aşağı əyilə-əyilə məftili körpünün bayır tərəfinə buraxaraq sarğını necə sürətlə açırdısa, o sürətlə də addımlamağa başladı.

– Çantaları götür, – çiyini üstündən Anselmonu səslədi. Avtomatının yanından keçərkən əyildi, onu götürüb yenidən çiyinə keçirdi. Gözünü məftildən ayıranda, yuxarı postdan qayıdanları gördü.

Onlar dörd nəfər idilər, bunu dərhal gördü. Amma məftil dolaşmasın və ya bir yerə ilişməsin deyə o, nəzərlərini aşağı dikdi. Eladio gələnlərin arasında yox idi.

Robert Cordan məftili körpünün axırına kimi apardı, sonuncu dirəyin dövrəsinə ilgək saldı və yolboyu ağ rənglənmiş ilk daşa kimi qaçdı. Burada o, məftili kəsdi və ucunu Anselmoya verdi.

– Tut, *viejo*, – dedi. – Bax belə. İndi mənimlə geriyə, körpüyə gedək. Məftili gedə-gedə dola. Yox, ver mənə, özüm dolayaram.

Körpüyə çatanda o, əvvəl düzəltdiyi ilgəyi açdı, indi məftil bağlandığı qumbara halqasına qədər düz və sərbəst gedib çıxırdı, sonra məftilin ucunu Anselmoya verdi.

– Götür bunu, ağ daşın yanına qayıt, – dedi, – möhkəm tut, amma boş saxla. Dartma. Lap bərk dartsan, körpü partlayacaq. *Comprendes?* Başa düşürsən?

– Hə.

– Məftili asta-asta burax, amma fikir ver ki, sallanmasın, yoxsa dolaşar. Yüngülcə və möhkəm tut, ən əsası isə, vaxtı gəlməyincə dartma. *Comprendes?*

– Hə.

– Dartmaq vaxtı gələndə ləngimə, bərk dart.

Robert Cordan danışdıqca yola baxırdı, Piların dəstəsindən qalanlar bu yolla gəlirdilər. Onlar lap yaxınlaşanda, Robert Cordan gördü ki, Primitivo ilə Rafael köməkləşib Fernandonu gətirir. Görünür, o, qasığından yaralanmışdı, çünki hər iki əliylə qasığını tutub yeri yirdi, qoca ilə gənc isə hər iki tərəfdən onun qoluna girmişdi. Fernando sağ ayağını sürüyə-sürüyə gəlirdi, ayaqqabısının ucu qudrona dəyirdi. Pilar üç tufənglə dikdirlə dırmaşırdı. Robert Cordan arvadın üzünü görmürdü, lakin Pilar başını bacardıqca dik tuturdu.

– İşləriniz necədir? – Primitivo çığırdı.

– Yaxşıdır. Biz, demək olar ki, qurtarmışıq, – Robert Cordan cavab verdi.

Özlərinin işinin necə olduğunu soruşmağa isə dəyməzdi: o bir də baxanda gördü ki, hər üçü yolun kənarında dayanıb və Fernando başını yırğalayaraq yoxuşu çıxmaqdan imtina edir.

– Tüfəngi mənə verin, – Robert Cordan onun boğuş səsini eşitdi.

– Yox, *hombre*. Biz səni atları saxladığımız yerə aparacağıq.

– At mənim nəyimə lazımdır? – Fernando dedi. – Mənim üçün burda da yaxşıdır.

Ardını Robert Cordan eşitmədi, çünki bu vaxt Anselmo ilə danışdı.

– Əgər tanklar gəlsə, partlat, – o, qocaya dedi. – Ancaq körpüyə girdikləri vaxt. Əgər zirehli maşınlar görünsə, yenə partlat. Körpüyə girdikləri vaxt. Pablo qalanlarının qabağını ala bilər.

– Sən oradan, körpünün altından çıxmayınca partlatmayacam.

– Mənim fikrimi çəkmə. Əgər partlatmaq lazım gəlsə, partlat. Mən ikinci məftili bərkidib bura gələcəm. Onda körpünü bir yerdə partladarıq.

Və qaça-qaça körpünün ortasına getdi.

Anselmo Robert Cordanın çiyində avtomat, biləyindəki qayışdan asılmış kəlbətinlə körpü boyu necə qaçdığını gördü. Budur, o, məhəccərdən aşdı və körpünün altında gözdən itdi. Qoca məftilin ucunu sağ əlində tutub daşın arxasında çömbəldi və aşağıya – yola və körpüyə baxmağa başladı. Onunla körpü arasındakı yarı yolda gözətçinin cəsədi görünürdü, günəş indi onun kürəyini yandırır, elə bil o, günün şüaları altında tamam büzüşmüş və yolun hamar qudronu üzərinə uzanmışdı.

Gözətçinin tüfəngi yanına düşmüşdü, süngüsünün ucu birbaşa Anselmoya yönəlmişdi. Qoca ona məhəl qoymadan məhəccərin zolaq kimi kölgə saldığı körpüyə və o tərəfə, yarıq boyu uzanaraq sola burulan və sıldırım qayanın dalında gözdən itən yola baxırdı. O, körpünün o başında günəşin işıqlandırdığı gözətçi köşkünə nəzər yetirdi, sonra əlində sıxdığı məftilin ucunu yaddan çıxarmadan, başını

Fernandonun hələ də Primitivo ilə mübahisə etdiyi səmtə çevirdi.

– Qoyun burda qalım, – Fernando deyirdi. – Yaram bərk ağrıdır, içəridə də qanaxma kəsilmir. Tərpənəndə qanaxmanı mən içimdə hiss edirəm.

– Biz səni yuxarı, meşəyə qədər apararıq, – Primitivo dedi. – Sən boynumuzu qucaqla, biz də ayaqlarından tutaq.

– Faydası yoxdur, – Fernando dedi. – Məni o daşın dalında oturdun. Yuxarıdakı kimi, burda da fayda verə bilərəm.

– Bəs biz getməli olanda necə? – Primitivo soruşdu.

– Qoyun burda qalım, – Fernando dedi. – Bu yara ilə atın belinə qalxmaq olmaz. Sizin isə bir atınız artıq olar. Mənimçün bura lap yaxşıdır. Onlar tezliklə gələcəklər.

– Biz səni meşəyə kimi apara bilərik, – qaraçı dedi. – Bunun heç bir çətinliyi yoxdur.

Əlbət ki, qaraçı tez getməyə can atırdı, Primitivo da həmçinin. Amma, hər halda, Fernandonu bura qədər gətirmişdilər.

– Yox. Mənimçün bura lap yaxşıdır. Eladioya nolub?

Qaraçı güllənin hara dəydiyini göstərmək üçün barmağını başına aparıb dedi:

– Bax, güllə ona səndən sonra dəydi. Biz posta həmlə edəndə.

– Qoyun qalım, – Fernando dedi.

Anselmo görürdü ki, yaralı çox əziyyət çəkir. O hər iki əliylə qasığındakı yaranı sıxırdı, başını dağın döşünə qoymuş, ayaqlarını uzatmışdı. Ağarmış sifəti tər içindəydi.

– Qoyun qalım, insafınız olsun, – Fernando dedi. Ağrıdan onun gözləri qapanmışdı, cəhəngləri titrəyirdi. – Düz deyirəm, bura mənimçün çox yaxşıdır.

– Onda götür, bu tufəng, bu da patronlar, – Primitivo dedi.

– Bu mənim tufəngimdir? – Fernando gözlərini açmadan soruşdu.

– Yox, səninki Pıladıdır. Bu Eladionunkudur.

– Özümünkü olsaydı yaxşıydı, ona daha çox öyrəşmişəm.

– Mən onu sənə gətirərəm, – qaraçı yalan söylədi. – Hələlik bunu götür.

– Burda yerim rahatdır, – Fernando dedi. – Həm yol görünür, həm də körpü.

O, gözlərini açdı, başını çevirib körpüyə baxdı, sonra ağır güc gələndə yenə gözlərini yumdu.

Qaraçı əlini alınına döydü və baş barmağıyla Primitivoya işarə etdi ki, getmək vaxtıdır.

– Onda biz sənin ardınca gələrik, – Primitivo bunu deyib, artıq cəld yuxarı dırmaşan qaraçının ardınca getdi.

Fernando kürəyini dağın döşünə verdi. Yolun kənarını göstərən ağ rənglə boyanmış daşlardan biri onun qarşısında idi. Baş kölgədə qalmışdı, lakin tələsik tampon qoyulub sarınmış yarasını, onun üstünü örtən əllərini gün qızdırırdı. Ayaqları da günün altında qalmışdı. Tüfəng əlinin altındaydı, tüfəngin yanında üç daraq patron günün işığında parıldaırdı. Əllərinin üstündə milçəklər gəzirdi, lakin yaranın ağrısından Fernando milçəkləri hiss etmirdi.

– Fernando! – məftili əlində bərk tutmuş Anselmo sallağı oturduğu yerdən onu səslədi. Qoca məftilin ucunda ilgək düzəltdirmiş və onu bərk burmuşdu ki, saxlamaq rahat olsun.

– Fernando! – qoca bir də çağırdı; Fernando gözlərini açıb ona baxdı və soruşdu:

– Hə, işiniz necədir?

– Hər şey yaxşıdır, – Anselmo dedi, – bu saat partladırıq.

– Lap yaxşı. Mənlik bir iş olsa, deyərsən, – Fernando bunu deyib gözlərini yumdu, çünki içində ağrı şiddətlənmişdi.

Anselmo başını çevirib yenə körpüyə baxmağa başladı.

Qoca, körpünün altından məftil sarğısının üzə çıxacağını, sonra isə *İnglesin* başının və qaralmış üzünün görünəcəyini, onun məhəccərə dırmaşaraq körpüyə qalxacağını gözləyirdi. Eyni zamanda, körpüdən o yandakı yola baxırdı ki, birdən uzaq döngədən bir şey görünə bilər. O nə indi, nə də əvvəl qorxu hiss etmirdi. Fikirləşirdi ki, hər şey çox sürətlə gedir, özü də iş çox sadədir. Mən gözətçini öldürmək istəmirdim, amma daha keçib. *İngles* bu sözü necə dilinə gətirir ki, adamı öldürmək heyvan öldürmək kimi bir şeydir?!

Mən ova gedəndə həmişə ürəyimdə bir yüngüllük olurdu və heç bir günah hiss etmirdim. Amma adama atəş açanda, elə bilirsən ki, doğma qardaşını vurursan. Birinci atəşlə

öldürməyəndə, daha pis! Yox, bunun fikrini çəkmə. Bu sənə çox ağır gəlirdi və sən körpüdə qaça-qaça arvad kimi ağlayırdın.

Keçmiş ola, o özünə dedi. Sonra bütün başqa günahların kimi, bu günahı da yumağa çalışarsan. Amma, heç olmasa, dünən axşam dağ yoluyla evə qayıdarkən istədiyinə nail oldun. Sən döyüşdə iştirak edirsən və hər şey sənə aydındır. İndi artıq bu gün ölməli olsan belə, eyb etməz.

Qoca dönüb Fernandoya baxdı: o hələ də dağın döşünə söykənib uzanmışdı, hər iki ovcu ilə qasığını tutmuşdu, göyərmiş dodaqlarını kip sıxmışdı, gözləri axırdı, ağır-ağır, kəsik-kəsik nəfəs alırdı. Anselmo ona baxa-baxa fikirləşdi: əgər ölməli olacağamsa, kaş ki bu tez olaydı. Yox, axı mən əhd etmişdim ki, bu gün arzum yerinə yetərsə, bir şey də istəyəcəyəm. Yox, mən heç nə istəmirəm. Aydınadır? Mən heç nə istəmirəm. Heç nə. Dünən istədiklərimi mənə yetir, sonra nə olur-olsun.

O, yağanda gedən döyüşün uzaqdan gələn səsinə qulaq verdi və öz-özünə dedi: bu gün doğrudan da böyük gündür.

Bu günün necə əlamətdar olduğunu mən bilməliyəm və bunu başa düşməliyəm.

Lakin o nə ruh yüksəkliyi, nə həyəcan hiss edirdi. Ancaq onu bilirdi ki, daşın dalında büzüşüb oturub, ilgək edilmiş məftilin ucunu əlində tutub, məftil sargısını o biri qoluna keçirib. Bilirdi ki, tənhalıq duymur və özünü burada görülən işlərdən ayrı hesab etmir. O, əlindən uzanıb gedən bu məftildən, körpüdən, *İnglesin* körpüdə qoyduğu dinamit partladıcılardan ayrılmaz idi. O, hələ də körpünün altında əlləşən *İnglesdən* ayrılmaz idi; o, döyüşün bütün təfsilatından və Respublikadan ayrılmaz idi.

Qəti həyəcanlı deyildi. İndi hər yan sükuta qərq olmuşdu, günəş onun kürəyini və əyilmiş boynunu yandırırdı, başını qaldıranda isə hündür, buludsuz səmanı, o biri sahildəki dağın döşünü görürdü və heç bir sevinc hiss etmirdi. İntəhası tənhalıq da duymurdu, ürəyində xof da yoxdu.

Pilar yamacın yuxarısında, ağacın dalında özünə yer eləyib uzanmışdı və aşırıma gedən yola baxırdı. Böyründə doldurulmuş üç tüfəng vardı və qadın onlardan birini yanaşı uzanan Primitivoya uzadıb dedi:

– Get orda uzan, bax o ağacın arxasında. Sən isə, qaraçı, bax burda, – deyib bir az aşağıdakı ağacı göstərdi. – O öldü?

– Yox, – Primitivo cavab verdi. – Hələ sağdır.

– İşimiz gətirmədi, – Pilar dedi. – İki nəfərimiz də olsaydı, bu cür alınmazdı. O, gərək kəpək qalağını iməkləyə-iməkləyə keçəydi. Heç olmasa, orda yeri rahatdır?

Primitivo başını tərpətdi.

– *İngles* körpünü partladanda, qəlpələri bura gəlib çıxmaz ki? – qaraçı ağacın dalından boylanıb soruşdu.

– Bilmirəm, – Pilar dedi. – Aqustin böyük *maquina* ilə səndən də yaxındadır. Əgər yeri çox yaxın olsaydı, *İngles* onu ora qoymazdı.

– Mənim yadımdadır ki, biz qatarı partladanda parovozun fənəri lap başımın üstündən keçmişdi, dəmir parçaları da göydə qaranquş kimi pərvaz edirdi.

– Sən yaxşı şeir yazarsan, – Pilar dedi. – Lap qaranquş kimi! Yox, paltar ləyənləri kimi. Bax bu daha düz olar. Bura bax, qaraçı, bu gün sən lap qoçaqlıq elədin. İndi qorxuya düşməyəsən ha.

– Mən ona görə soruşdum ki, qəlpələr bura gəlib çatsa, ağacın dalında gizlənim.

– Necə oturmusan, elə də otur. Biz neçə adam vurduq?

– Beşini. İkisi də burdadı. Görmürsən? O başda da biri uzanıb. Ora bax, körpüyə, köşkü görürsən? Bax görürsən? – O, barmağını tuşlayıb göstərdi. – Hələ aşağı postda səkkizi də Pablonun payına düşürdü. Mən ora kəşfiyyata getmişdim. *İngles* göndərmişdi.

Pilar nəşə donquldandı, sonra əsəbi və kəskin şəkildə:

– *İngles* harda qaldı, o belə-belə olmuş körpünün altında nə əlləşir? – dedi. – *Vaya mandanga!*¹³⁰ O, körpünü partladır, yoxsa təzədən qurmaq istəyir?

Qadın başını qaldırıb yol kənarındakı daşın dalında büzüşmüş Anselmonu görüb çıxırdı:

– Ey, *viejo!* Sənin o belə-belə olmuşun harda qaldı?

– Hövsələn olsun, arvad, – məftilin ucunu əlində həm ehmalca, həm də bərk saxlamış Anselmo cavab verdi. – Bu saat işini qurtarır.

¹³⁰İspan söyüşü

– Sən o pis fahişələrin canı, de görüm, bəs niyə belə uzun çəkir?

– *Es muy concieuzudo!*¹³¹ – Anselmo çığırdı. – Bu iş elmi işdir, gərək baş işlədəsən.

– Onun elmi də belə-belə olsun, – özündən çıxan Pilar qocanın üstünə düşdü. – Qoy o belə-belə olmuş murdarsifət tez partlatsın, biz də qurtaraq.

Sonra üzünü meşəyə tutub var səslə bağırdı:

Mariya! Sənin *İnglesinin* lap...

Ürəyi soyumayan arvad Cordana və onun körpü altında görə biləcəyi işlərə dilindən çıxan söyüşləri yağdırdı.

– Sakit ol, arvad! – Anselmo yoldan üzübəri çığırdı. – Sən heç bilmirsən, onun orda nə qədər işi var. Amma daha qurtarır.

– Hamısı cəhənnəm olsun, – Pilar getdikcə qızıışırdı. – Ən vacibi, çevik olmaqdır.

¹³¹O çox vicdanlıdır (*ispanca*).

Bu vaxt hamısı yolun uzaq döngəsində, Pablonun ələ keçirdiyi postda atəş səsləri eşitdilər. Pilar söyüşlərini saxlayıb qulaq verdi.

– Ey-vay, ey-vay. Budur hey! – qadın dilləndi.

Məftil sarğısını körpünün üstünə atan Robert Cordan da atışma səslərini eşitdi və dırmaşaraq körpüyə çıxmağa başladı. Dizini döşəmənin kənarına qoyub əlləriylə məhəccərin yuxarisından yapışanda, aşağı post tərəfdən pulemyotun şaqqıltısı qulağına çatdı. Bu, Pablonun avtomatının səsinə oxşamırdı. Robert Cordan qalxıb məhəccərdən aşdı, məftili cəld açaraq məhəccər boyu getdi.

Gedə-gedə atəş səslərinə qulaq asırdı və hər dəfə ona elə gəlirdi ki, şaqqıltı sanki diafraqmasında əks edərək qarnını titrədir. İndi səs elə bil yaxından gəlirdi, amma Robert Cordan getdikcə gedir və ancaq çiyini üstündən geriyə boylanırdı. Lakin körpüdən o yanda yol boş idi, nə tank görünürdü, nə maşın, nə də adamlar. O, gözətçi köşkünə qədər yolun yarısını keçəndə də yol hələ boş idi. Məftili ehtiyatla məhəccərin arxasına buraxaraq yolun dördüdə üç hissəsini keçəndə də yolda hələ heç nə yox idi, məftil

məhəccərin buruq dəmirlərinə ilişməsin deyə, qolunu irəli uzadıb köşkün başına dolananda da yolda sakitçilik idi. Sonra o döndü və ensiz arx boyunca sürətlə, uzaqdan vurulmuş topa çatmağa çalışan futbolçu kimi daldalı getməyə başladı, gedə-gedə məftili də yavaş-yavaş ardınca çəkirdi, amma Anselmo ilə lap bərabərləşəndə də körpüdən o yandakı yol hələ boş idi.

Sonra arxadan yaxınlaşan maşının səsinə eşitdi və geri dönərkən yuxarıdan yola çıxan iri yük maşınını gördü, məftilin ucunu əlinə sarıyaraq Anselmoya çıxırdı: “Partlat!” – və dabanlarını yerə bərk basaraq, gərilmiş məftilin müqavimətinə üstün gəlmək üçün onu bir də əlinə sarıyaraq, bütün bədənini geri verdi. Arxadan gələn yük maşınının səsi isə güclənməkdə idi, qabaqda da yol görünürdü, vurulmuş gözətçi yolun ortasında düşüb qalmışdı, sonra uzun körpü, körpünün arxasında isə hələ də boş olan yol görünürdü. Bu vaxt birdən nəşə çatladı, nəşə guruldadı və körpünün ortası qayaya dəyən dalğa kimi qalxdı. O, əlləriylə başını tutub üzünü üstə arxın içinə atılanda, partlayışdan qızışan hava cərəyanı bütün bədənini yayıldı. Üzünü daş-kəsəkli torpağa

yapışdırdığından, körpünün yenidən necə yatdığını görmədi, yalnız acı, sarımtıl tüstünün tanış qoxusunu duydu, ətrafına polad qəlpələr səpələndi.

Sonra qəlpə yağışı dayandı. Sağ qalmışdı, başını qaldırıb körpüyə baxdı. Körpünün ortası yox idi. Hər tərəf diş-diş olmuş polad parçalarıyla dolmuşdu, təzəcə parçalanan yerlərdə metal parıldayırdı. Yük maşını körpüdən yüz yard aralı dayanmışdı. Sürücü və onunla gedən iki əsgər yolda qaralan drenaj borusunun ağzına tərəf qaçırdılar.

Fernando həmin yerdə uzanmışdı, hələ nəfəsi kəsilməmişdi. Əlləri böyürlərinə sıxılmışdı, barmaqları aralanmışdı.

Anselmo ağ rəngli daşın dalında üzü üstə düşmüşdü. Sol əli başının altına qatlanmışdı, sağ əli irəli uzanmışdı. Məftilin ilgəyi hələ də ovcunda sıxılmışdı. Robert Cordan ayağa durdu, yolu qaçıb keçdi, qocanın yanında dizi üstə düşdü və yəqin etdi ki, o ölüb. Polad qəlpəsinin hara dəydiyini yoxlamaq üçün qocanı arxası üstə çevirmədi: qoca ölmüşdü, qalan şeylərin mənası yox idi.

Öldüyü üçün çox kiçik görünür, Robert Cordan fikirləşdi. Sanki boyu balacalaşmış, saçları daha da çallaşmışdı. Fikirləşdi ki, bu boy-buxunla qoca bu ağır yükləri necə daşıyırmiş? Sonra Anselmonun ayaqlarına, dar çoban şalvarına, baldırlarına, nimdaş səndəlinin altına baxdı, yerdən onun karabinini və indi artıq boş olan çantaları qaldırdı, Fernandoya yanaşib onun tufəngini də götürdü. Gedərkən diş-diş olmuş polad qırıntısını ayağıyla kənara itələdi. Sonra hər iki tufəngi çiyinə keçirdi, lülələrindən tutub yamacla yuxarı dırmaşdı. Geriyə qanrılmırdı, körpünün arxasındakı yola da baxmırdı. Uzaqdakı döngədən yenə atəş səsləri gəlirdi, lakin indi ondan ötrü heç nəyin fərqi yox idi. O, trinitrotoluolun qoxusundan öskürürdü, içərisi elə bil tamam keyimişdi.

Tufəngin birini Pıların yanına, onun uzandığı ağacın altına qoydu. Qadın dönüb baxanda, yenə böyründə üç tufəng gördü.

– Siz çox yuxarı qalxmısınız, – Robert Cordan dedi. – Yolda yük maşını dayanıb, siz isə onu görmürsünüz. Orada elə zənn edirlər ki, bu, təyyarədən atılan bomba idi. Bir

qədər aşağı ensəniz, daha yaxşı olar. Mən də Aqustini götürüb Pablonun köməyinə gedim.

– Bəs qoca? – qadın onun üzünə baxıb soruşdu.

– Öldü.

O, yenə çətinliklə, ağır-ağır öskürdü və yerə tüpürdü.

– Sənin körpün partladılıb, *İngles*. – Pilar gözlərini ona dikmişdi. – Bunu unutma.

– Mən heç nəyi unutmuram. Boğazdan sazsan. Burada necə bağırdığını eşidirdim. Mariyaya çığır ki, mən sağam.

Pilar onu başa salmağa çalışdı:

– İki nəfəri taxta zavodunda itirdik...

– Gördüm, – Robert Cordan dedi. – Siz nəsə ağılsız hərəkət eləmişiz?

– Bilirsən nə var, *İngles*, rədd ol cəhənnəmə, Fernando ilə Eladio da adam idilər.

– Niyə sən yuxarı, atların yanına getmirsən? – Robert Cordan soruşdu. – Mən burda səndən yaxşı bacararam.

– Sən Pablonun köməyinə getməlisən.

– Cəhənnəm olsun Pablo! Qoy canını öz poxuyla xilas eləsin.

– Yox, *İngles*, axı o qayıdıb. Özü də aşağıda yaxşı vuruşurdu. Bəyəm sən eşitmirdin? O indi də vuruşur. Görünür, orda vəziyyət ağırdır. Bir özün qulaq ver.

– Yaxşı, gedərəm onun yanına. Sizin ikiniz də belə-belə olasınız. Sən də, sənin Pablön da!

– *İngles*, sakit ol. Bütün bu işlərdə mən sənə hamıdan artıq kömək eləmişəm. Pablo sənin barəndə pis iş gördü, amma qayıtdı ki...

– Əgər mənim partladıcım olsaydı, qoca ölməzdi. Mən körpünü burdan partladardım.

– Əgər olsaydı, əgər olsaydı...

Partlayışdan sonra başını qaldırıb Anselmonu yolun kənarında ölmüş görərkən qəlbini bürüyən qəzəb, acıq, daxili boşluq hələ keçməmişdi. Və bütün bunlardan əlavə, sarsıntı da vardı, əsgər bu sarsıntını nifrətə çevirir ki, əsgər olaraq qalsın. İndi, hər şey bitəndən sonra o, tənhalıq və kədər duyurdu, yanında olanların hamısına nifrət edirdi.

– Əgər qar yağmasaydı... – Pilar dedi.

Bu zaman o fiziki təmasla (məsələn, tutaq ki, qadının onu qucaqlamasıyla) baş verdiyi kimi dərhal yox, tədriclə,

fikri fikrə calamaqla baş verən hadisələri qavramağa başladı və nifrəti soyudu. Qar, hə də, qar. Əlbət ki, hər şeyin günahı qardır. Qar. O biri yoldaşların başına gələnlərin günahı ondadır. Hər şeyi başqalarının gözü ilə görən kimi, özün öz varlığından azad olan kimi, müharibədə də daim öz varlığından azad olmalısən, bunsuz keçinmək mümkün deyil. Orada öz “mən”in ola bilməz, orda yalnız öz “mən”ini itirə bilərsən. Bu vaxt o öz “mən”ini itirdi və “Kar...” deyən Pıların səsini eşitdi.

– Nə? – o soruşdu.

– Kar...

– Hə, – Robert Cordan soyuq və istehzalı təbəssümlə qadını süzdü. – Unut. Mən haqlı deyildim. Bağışla məni, arvad. Öz işimizi layiqincə və birlikdə başa çatdıraq. Sən doğru söylədin, körpü, hər halda, partladıldı.

– Hə, hər şeyi olduğu kimi qəbul elə.

– Yaxşı, mən Aqustinin yanına gedirəm. Qoy qaraçı aşağı ensin ki, yolu yaxşı görə bilsin. Bütün tufəngləri Primitivoya ver, özün isə mənim *maquinamı* götür. Qoy sənə göstərim ki, ondan necə atırlar.

– Öz *maquinanı* özündə saxla, – Pilar cavab verdi. – Biz burada çox qalmayacağıq. Pablo gələn kimi yola düşürük.

– Rafael, – Robert Cordan qaraçını səslədi. – Ardımca gəl. Buraya. Bax belə. Görürsən, bax orda, drenaj borusunun ağzından adamlar çıxır. Bax, yük maşınının dalında. Maşına tərəf gedirlər, görürsən? Onlardan birini mənim üçün vur. Otur. Tələsmə.

Qaraçı diqqətlə nişan alıb atəş açdı, o çaxmağın dəstəsini geri verib boş gilizi tullayanda Robert Cordan dedi:

– Yan keçdi. Sən çox yuxarını nişan aldın, güllə qayaya dəydi. Bax, görürsən, qırıntılar tökülür. İki fut aşağıni nişan al. Hə, diqqət. Onlar yenə qaçırlar. Yaxşıdır!

– Biri hazırdı, – qaraçı dedi.

Adamlardan biri drenaj boru ilə maşın arasındakı yolda yıxıldı. O biri iki nəfər dayanıb onu yerdən qaldırmadı. Onlar geri, borunun ağzına doğru qaçdılar və dərinde gizləndilər.

– Daha ona atma, – Robert Cordan dedi. – İndi maşının qabaq təkərini nişan al. Düz nişan almasan, güllə mühərrikə dəyəcək. Yaxşı. – O, binoklla baxırdı. – Azca aşağı.

Yaxşıdır. Əla atırsan! *Mucho! Mucho!*¹³² İndi isə çalış ki, radiatorun qapağını vurasan. Hətta qapağı yox, elə radiatorun özünü. Əhsən, sən lap çempionsanmış! İndi qulaq as. Yolda hər nə görünsə, bax, o yerdən yaxına buraxma. Görürsən?

– Bax, indi qabaq şüşəni vuracam, – özündən razı qalan qaraçı dedi.

– Lazım deyil. Maşın bəs deyincə zədələnib. Patrona qənaət elə, birdən yolda nəşə görünər. Hə, nə gəlsə, drenaj borusunun bərabərinə çatanda atəş aç. Əgər maşın olsa, çalış ki, sürücünü vurasan. Ancaq onda hamınız birdən atın, – Robert Cordan Primitivo ilə birlikdə onlara yaxınlaşan Pilara dedi. – Burda sizin gözəl mövqeyiniz var. Görürsən, o çıxıntı sizin cinahı necə qoruyur?

– Gedib Aqustinlə öz işini görəydin, – Pilar dedi. – Qurtar öz mühazirəni. Bu yerləri mən səndən yaxşı tanıyıram.

¹³²Lap! Lap!(*ispanca*)

– Qoy Primitivo, bax orda, bir az yuxarıda uzansın, – Robert Cordan dedi. – Bax, orda. Görürsənmi, dost? O tərəfdə, uçurumun başladığı yerdə.

– Yaxşı, – Pilar dedi. – Get, *İngles*. Ağillı məsləhətlərini özünə saxla. Burada məsələ aydındır.

Bu vaxt onlar təyyarələrin gurultusunu eşitdilər.

Mariya çoxdan atların yanında idi, amma orda sakit dura bilmirdi. Atlar da həmçinin. Bu meşədən yol görünmürdü, körpü də görünmürdü və atışma başlayanda qız ağ qaşqalı kəhər ayğırın boynunu qucaqladı. Atlar düşərgənin yaxınlığındakı meşə ağlında saxlananda da, qız bu kəhəri oxşayır və onu yedirirdi. Lakin qızın həyəcanı kəhərə də keçmişdi, atəş və partlayış səsi eşidiləndə at da narahatcasına başını silkələyir, burun pərələrini şişirdirdi. Mariya bir yerdə dura bilmirdi; atların başına dolanır, onları oxşayır, əlini sağırlarına vururdu, atlar isə bundan daha da hürkür və narahat olurdu.

Mariya atışmaya qulaq verərkən, bunun yolda baş verən dəhşətli bir şey olduğunu düşünməməyə çalışırdı, inanmaq istəyirdi ki, eşitdiyi atışma səsidir – Pablo təzə adamları ilə, Pilar da öz dəstəsi ilə birlikdə atışirlar, gərək qorxu-təşviş keçirməsin. Yox, o həyəcan keçirməməli, Robertoya möhkəm inanmalıdır. Ancaq qız buna müvəffəq ola bilmirdi, çünki aşağıdan və bir az o yanda, körpünün arxasından atışma eşidilirdi, döyüşün yarığandan buraya gələn boğuş sədaları uzaqda fırtınanın əks-sədasına bənzəyirdi, bombalar gah dalğa-dalğa gurultu salır, gah da uğuldayırdı, – bütün bunlar onun düşündüyündən daha dəhşətli idi və bunları eşitdikcə qızın nəfəsi kəsilirdi.

Sonra birdən qız aşağıdan, dağın döşündən Piların zəhmli səsinə eşitdi, arvad çığıra-çığıra ədəbsiz sözlər yağdırırdı, amma Mariya sözləri ayırd edə bilmir və fikirləşirdi: ah, ilahi, yox, yox. O, təhlükədə olduğu vaxt belə demək lazım deyil. Heç kəsi təhqir etmək və ehtiyac olmadan riskə getmək lazım deyil. Tale ilə oyun oynamaq olmaz.

Sonra tələsik və bilaixtiyar Roberto üçün dua etdi, – o, məktəbdə də belə edərdi, – duanı tez-tez söyləyər, iki duadan hər birini sol əlinin barmaqlarıyla on dəfə sayardı. Sonra partlayış eşidildi, atlardan biri şahə qalxdı və başını elə silkələdi ki, cilov qırıldı, at meşənin içinə götürüldü. Lakin çətinliklə də olsa Mariya onu tutub geri qaytara bildi. At titrəyirdi, büdrəyirdi, sinəsi tərdən qaralmışdı, yəhəri yana əyilmişdi. Qız onu o biri atların yanına gətirəndə, yenə aşağıda atışma eşitdi və fikirləşdi: mənim daha tabım qalmadı. Orda baş verənlərdən xəbərsiz yaşaya bilmərəm. Nəfəs çəkə bilmirəm, dilim-dodağım quruyub. Özüm də qorxuram, burada qalmağımın heç bir xeyri yoxdur, ancaq atları hürküdürəm, bu atı da təsadüfən tutdum, çünki ağaca dəyəndə, yəhəri əyilmişdi, ayağı üzəngiyə ilişmişdi. İndi yəhəri düzəldərəm. İlahi, mən neyləyim! Daha taqətim yoxdur.

İlahi, elə et ki, ona heç nə olmasın, çünki mənim bütün qəlbim, bütün vücudum o körpüdədir. Mən bilirəm, Respublika ən birincidir, hər şeydən vacibdir, ikincisi isə odur ki, biz müharibəni udmalıyıq. Ancaq, ey müqəddəs, ey

məsum ilahə, onu mənim xatirimə xilas et, nə buyursan, həmişə əməl edərəm. Axı mən yaşamıram. Mən daha yoxam. Mən ancaq onun vücudunda və onunlayam. Onu mənə qaytar, onda mən də yaşayaram və hər şeyi sənin istəyincə eləyərəm, o da mənə mane olmaz. Və bütün bunlar Respublikanın ziddinə olmaz. Ah, keç günahımdan, çünki mən çaşmışam. Mən hər şeyi çaşdırmışam. Amma sən onu mənə qaytarsan, həmişə düz işlərdən yapışaram. O nə buyursa, sən nə buyursan, onu edərəm. Sənin də, onun da qulunuz olaram. Ancaq burada xəbərsiz durmağa taqətim yoxdur.

Sonra atı təzədən bağlayıb yəhərini düzəldəndə, çulunu hamarlayanda, əyilib qarınaltını çəkəndə birdən Piların gur səsinə eşitdi:

– Mariya! Mariya! Sənin *İnglesin* salamatdır. Eşidirsən? Sağ-salamatdır.

Bu vaxt qız yəhərdən ikiəlli yapışdı, qırılmış başını atın yəhərinə yapışdırıb ağladı. Sonra yenə Piların səsinə eşitdi və başını yəhərdən çəkib çığırdı:

– Eşitdim! Sağ ol! – Nəfəsi tutuldu, dərindən içini çəkib yenə çığırdı: – Sağ ol! Çox sağ ol!

Təyyarələrin səsi gələndə, hamı yuxarı baxdı.

Təyyarələr səmanın ənginliyində Seqoviya tərəfdən uçurdular, hündürdə gümüşü parıltı saçırdılar, onların ahəngdar uğultusu bütün səsləri batırırdı.

– Onlardır, – Pilar dedi. – Təkcə bu çatmırdı.

Robert Cordan yuxarı baxa-baxa əlini qadının çiyinə qoyub dedi:

– Yox, arvad. Onlar bura bizə görə uçurlar. Bizə baş qoşmağa onların vaxtı yoxdur. Sakit ol.

– Onları görənlər gözümlər yoxdur.

– Mənim də. Hə, indi mən Aqustinin yanına getməliyəm.

O, özünü şam ağaclarının kölgəliyinə verib yamacdakı qayanın çıxıntısını dolanıb keçməyə başladı. Mühərriklərin ahəngdar, fasiləsiz uğultusu kəsilmək bilmirdi, dağıdılmış körpünün o tərəfindəki yolun uzaq döngəsindən isə pulemyot şaqqıltısı eşidilirdi.

Robert Cordan cavan şam meşəliyində pulemyotun arxasında uzanmış Aqustinin yanında özünə yer elədi, havada isə yeni-yeni təyyarə dəstələri görünürdü.

– O tərəfdən nə xəbər var? – Aqustin soruşdu. – Pablo nə əcəb gəlmir? Bəyəm o bilmir ki, daha körpü yoxdur?

– Bəlkə aradan çıxa bilmir?

– Onda özümüz gedərik. Qoy cəhənnəm olsun.

– İmkanı olan kimi gələcək, – Robert Cordan dedi. – Bu saat onu görəcəyik.

– Mənsə onun səsini eşitmirəm, – Aqustin dedi. – Lap çoxdan eşitmirəm. Yox. Odur! Qulaq as! Odur. Bu onunkudur.

Süvari avtomatının qısa atəşi – taq-taq-taq-taq-taq – şaqqıldadı, sonra bir də, sonra bir daha.

– Odur, odur, lənət sənə şeytan, – Robert Cordan dedi.

O, yeni-yeni təyyarələrin uçub gəldiyi uca, buludsuz, mavi səmaya baxdı, sonra başını yuxarı qaldıran Aqustinə nəzər saldı. Sonra nəzərlərini aşağı, dağıdılmış körpüyə və onun arxasında hələ də boş olan yola çevirdi, öskürüb tüpürdü və dəzgahlı pulemyotun yenidən döngənin o

tərəfində səslənən şaqqılıtısına qulaq verdi. Səs əvvəlki yerdən gəlirdi...

– Bəs bu nədir? – Aqustin soruşdu. – Bu nə poxdur belə?

– Mən körpünü partladandan bəri bu səsi eşidirəm, – Robert Cordan dedi.

O yenə aşağı, körpüyə və çaya baxdı, orda döşəmənin bir parçası lap polad önlük kimi sallanmışdı. İlk təyyarələrin vadini bombalaması eşidilirdi, Seqoviya tərəfdən isə yeni-yeni təyyarələr uçub gəlirdi. İndi bütün səma onların mühərriklərinin səmindən titrəyirdi, diqqətlə baxanda isə o, eskadrilyanı müşayiət edən qırıq təyyarələri də gördü; kiçik oyuncaq kimi görünən bu təyyarələr yüksəkdə eskadrilyanın üzərində fırlanırdı.

– Yəqin ki, üç gün əvvəl onlar cəbhəyə gedib çıxıb bilməyiblər, – Aqustin dedi. – Ola bilsin ki, qərbə tərəf dönüblər, sonra da geri qayıdıblar. Əgər o tərəfdə təyyarələri görsəydilər, hücumu başlamazdılar.

– O dəfə bu qədər çox deyildilər.

Onda qəribə bir duyğu vardı, sanki gözləri qarşısında təbii bir hərəkət başlanmış, sonra böyük, nəhəng, azman

miqyasda əks olunaraq, get-gedə artmışdı. Sanki suya balaca bir daş atılmış, ondan əmələ gələn dairələr isə genişlənilib artaraq nərə çəkən qabarma dalğasına çevrilmişdi. Sanki sən çağırırsan, əks-səda isə qulaqbatırıcı şimşək kimi səsinə geri qaytarır və bu şimşək ölüm gətirir. Sanki sən bir adamı vurursan, o da yığılır, ətrafda isə zirehli və təpədən-dırnağa silahlanmış başqa adamlar ayağa qalxır. Sevinirdi ki, indi yağanda, Qolsun yanında deyil.

O, Aqustinlə yanaşı uzanıb, təyyarələrin necə uçduğuna baxır, arxada atışma olub-olmadığına qulaq verir, yolu müşahidə edirdi. Bilirdi ki, tezliklə yolda nə isə görünəcək, amma məhz nə görünəcəyi məlum deyildi. Hələ də mat-məəttəl qalmışdı və heç cür ağına sığışdıra bilmirdi ki, necə olub partlayış zamanı ölməyib. Ölməyə o qədər hazır idi ki, indi baş verən hadisələr ona qeyri-real görünürdü. Bu hissi özündən kənar eləmək lazımdır, o düşündü. Bundan yaxa qurtarmaq lazımdır. Mən bu gün hələ çox iş görməliyəm. Ancaq yaxa qurtara bilmirdi, ətrafda hər şey yuxu kimi görünürdü – bunu özü də dərk edirdi.

Sən bolluca tüstü udmusan, bax məsələ bundadır, o özünə dedi. Amma bilirdi ki, iş bunda deyil. O hər şeyin aşkar zahiri reallığını inadla qeyri-reallıq kimi duyurdu; körpüyə, yolda vurulmuş gözətçiyə, arxasında Anselmonun düşüb qaldığı daşa, qayanın ətəyində uzanmış Fernandoya, hərəkətsiz yük maşınının dayandığı yolun hamar, qara zolağına nəzər salırdı. Lakin hər şey əvvəlki kimi qeyri-real olaraq qalırdı.

Boş şeydir, o özünə dedi. Görünür, bir az başın hərlənir, bu da böyük gərginlikdən sonra əmələ gələn reaksiyadır, vəssalam. Qanını qaraltma.

Bu vaxt Aqustin onun çiyindən tutdu və barmağını tuşlayıb yarğanın o biri tərəfini göstərdi; Robert Cordan dönüb baxanda Pablonu gördü.

Onlar yolun döngəsindən Pablonun necə çıxıb qaçdığını gördülər: Pablo dayandı, divara söykənib qaçdığı tərəfə döndü və bir qatar atəş açdı. Robert Cordan bəstəboy, enlikürək, papaqsız Pablonun əlində avtomat, qayaya söykənərək necə dayandığını və mis gilizlərin günün altında necə parıldadığını görürdü. Onlar gördülər ki, Pablo

çömbəlib bir qatar da atdı. Sonra geri döndü, arxaya baxmadan, başını əyə-əyə əyri ayaqlarını irəli ataraq cəld hərəkətlə düz körpüyə tərəf qaçdı.

Robert Cordan Aqustini kənara itələdi, iri pulemyotun qundağını çiyinə yapışdırdı və yolun döngəsini nişan almağa başladı. Avtomatı yanındaı, amma belə bir məsafədən kifayət qədər dəqiq nişan ala bilməzdi.

Pablo körpüyə tərəf qaçarkən Robert Cordan pulemyotu yolun döngəsinə tuşlamışdı, ancaq orada daha heç nə görünmürdü. Pablo körpüyə qədər qaçdı, dönüb geri baxdı, sonra körpüyə nəzər saldı, sürətlə bir neçə çevik addım atıb aşağı, yarığa endi. Robert Cordan gözünü döngədən çəkmirdi, amma orda heç nə görünmürdü. Aqustin bir dizi üstə qalxıb dağ keçisi kimi daşların üstündən tullanan Pabloya tamaşa edirdi. Pablo görünəndən sonra daha döngənin dalından atmırdılar.

– Sən yuxarıda, qayanın üstündə bir şey görürsən? – Robert Cordan soruşdu.

– Yox, heç nə görmürəm.

Robert Cordan yolun döngəsinə baxırdı. Bilirdi ki, döngədən dərhal sonra başlanan daş divar çox dikdir və ora dırmaşmaq mümkün deyil, lakin ondan sonra başlanan yamac çox sərt deyildi və qayanı yuxarıdan aşıb keçmək olardı.

Əgər indiyə qədər hər şey ona qeyri-real görünürdüsə, bu məqamda bütün hadisələr qəfildən real şəkil aldı. Elə bil fotoaparatin obyektivini birdən fokusa tuşlamaq mümkün oldu. Məhz bu vaxt o gördü ki, üstündə pulemyot olan yaşıl-boz-qəhvəyi qüllə döngədən günün işıqlandırdığı yola çıxdı. Robert Cordan atəş açdı və güllələrin polad zirehə dəyib cingildədiyini eşitdi. Balaca tank geriyə, qayanın dalına çəkildi. Robert Cordan müşahidəni davam etdirərək, gördü ki, döngədən yenə tankın küt burnu və qülləsinin kənarı peyda oldu, sonra qüllə fırlandı, pulemyotun lüləsi yola paralel istiqamətdə yönəldildi.

– Elə bil siçan yuvasından çıxır, – Aqustin dedi. – *İngles*, bax.

– O neyləyəcəyini bilmir, – Robert Cordan cavab verdi. – Bilmir ki, neyləsin.

– Pablo, bax bununla atışırdı, – Aqustin dedi. – Hə, *İngles*, yenə bir atəş yağdır ona.

– Yox. Zirehi deşə bilməyəcəyik. Onların bizi görməsi də lazım deyil.

Tank yola atəş açmağa başladı. Güllələr qudrona dəyib vızılı ilə sıçrayır, sonra körpünün dəmirinə çırpılıb cingildəyirdi. Əvvəl eşitdikləri də bu pulemyotun səsi idi.

– *Cabron!* – Aqustin dedi. – Hə, *İngles*, sənin məşhur tankların beləymiş?

– Əslində bu, tanketkadır.

– *Cabron!* Bir şüşə benzinim olsaydı, yuxarı qalxıb onu yandırardım. Bəs sonra neyləyəcək?

– Bir az gözləyəcək, yenə yan-yörəsinə baxacaq.

– Adamlar da elə bundan qorxurlar! – Aqustin dedi. – Bax, *İngles*. O, ölənləri öldürmək istəyir.

– Onun başqa hədəfi yoxdur, buna görə də gözətçilərə atır, – Robert Cordan bildirdi. – Onu qınama.

Amma belə fikirləşirdi: hə, əlbəttə, gülmək asandır. Lakin təsəvvür elə ki, sən öz ərazindəki şose ilə irəliləyirsən və birdən pulemyot atəşi ilə yolunu kəsirlər. Sonra qabaqda

körpü partlayır. Bəyəm belə fikirləşmək təbii olmazdımı ki, körpüyə əvvəlcədən mina qoyulub və hardasa yaxınlıqda pusqu qurulub? Əlbəttə, sən də belə fikirləşərdin. O tamamilə haqlıdır. O gözləyir. O, düşməni tələyə salmaq istəyir. Düşmən isə, olsa-olsa, bizim. Amma onun bundan xəbəri yoxdur. Ay səni, alçaq.

Balaca tank döngədən bir az qabağa süründü.

Bu vaxt Aqustin əlləriylə dartınaraq yarığandan çıxan Pablonu gördü, onun saqqal basmış üzündən tər axırdı.

– Odur ey, it oğlu! – dedi.

– Kim?

– Pablo.

Robert Cordan dönüb Pabloya baxdı, sonra isə tankın maskalanmış qülləsində gümanı gələn göz yerinə bir qatar atəş açdı. Balaca tank xırıltı ilə geri çəkildi və döngənin arxasında yox oldu. Robert Cordan o saat pulemyotu üçayaqla birlikdə çiyinə aşırı. Lülə elə qızmışdı ki, çiyini yandırdı və o, lüləni qaldıraraq qundağı özünə sıxdı.

– Disk kisəsini və mənim balaca *maquinamı* götür, – o çığırırdı. – Yüyür ardımca.

Robert Cordan şam ağaclarının arasından keçə-keçə yamacla yuxarı qaçırdı. Aqustin onunla daban-dabana gəlir, Pablo da arxadan özünü onlara çatdırırdı.

– Pilar! – Robert Cordan çığırdı. – Bura gəl, arvad!

Hər üçü bacardıqları qədər sürətlə dik yamaca dırmaşırdı, daha qaçmaq mümkün deyildi, çünki yoxuş lap dik idi, Pablunun isə, süvari avtomatı hesaba alınmasa, heç bir yükü yox idi, odur ki, tezliklə özünü onlara çatdırdı.

– Bəs sənin adamların hanı? – Aqustin qurumuş dilini güclə tərpədirib soruşdu.

– Hamısı həlak oldu, – Pablo dedi. O heç cür nəfəsini dərə bilmirdi.

Aqustin başını çevirib ona baxdı.

– *İngles*, indi bizim atımız çoxdur, – Pablo təngnəfəs dedi.

– Bu yaxşıdır, – Robert Cordan cavab verdi. Qatil əclaf, o düşündü. – Səndə orda nə olmuşdu?

– Hər şey, – Pablo kəsik-kəsik nəfəs alırdı. – Pilarda vəziyyət necədir?

– O, ikisini itirdi – Fernandonu və onu, adı nədir...

– Eladio, – Aqustin dedi.

– Bəs səndə necə? – Pablo soruşdu.

– Mən Anselmonu itirdim.

– Deməli, nə qədər istəsən, at var, – Pablo dedi. – Hətta yük üçün də bəs edər.

Aqustin dodağını dişləyib Robert Cordana baxdı və başını yırğaladı. Onlar ağacların arxasından daha görünməyən tankın yolu və körpünü necə atəşə tutduğunu eşitdilər.

Robert Cordan başı ilə o tərəfi göstərdi.

– O tank başınıza nə oyun açdı? – Robert Cordan Pablonun üzünə baxmaq, onun qoxusunu duymaq istəməsə də, nə deyəcəyini eşitmək istəyirdi.

– Nə qədər ki tank orda dayanmışdı, mən ordan çıxıb bilmirdim, – Pablo dedi. – O, postdan çıxış yolumuzu kəsmişdi. Sonra neyçünsə geri çəkildi və mən qaçdım.

– Sən döngədə dayananda kimə atəş açırdın? – Aqustin dik onun üzünə baxaraq soruşdu.

Pablo ona baxdı, qımışmaq istəyirdi, lakin fikrini dəyişib heç bir söz demədi.

– Sən onların hamısını qırdın? – Aqustin soruşdu.

Robert Cordan fikirləşirdi: sən sus. Bu daha sənin işin deyil. Onlar sənə lazım olan hər şeyi eləyiblər, hətta daha çox eləyiblər, artıqlamasıyla. Bu isə onların öz haqq-hesablarıdır. İşə etika baxımından yanaşma. Sən qatildən bundan artıq nə gözləyirdin? Axı sən, qatillə işləyirsən. İndi isə sus. Sən qabaqlar onun barəsində çox şey eşitmişən. Burda təzə bir şey yoxdur. Amma, hər halda, əclafdır. Əclafın lap yekəsidir!

Dik yamacı qalxmaqdan sinəsi elə ağrıyırdı ki, sanki bu saat döş qəfəsi partlayacaqdı, amma qabaqda, ağacların dalından atlar görünməkdə idi.

– Niyə susursan? – Aqustin sözünə ara vermirdi. – Niyə demirsən ki, onları sən qırmısan?

– Açıl başımdan, – Pablo dedi. – Mən bu gün çox vuruşmuşam, özü də yaxşı vuruşmuşam. *İngles* desin.

– İndi də işi axıra çatdır, bizi burdan çıxart, – Robert Cordan dedi. – Axı bu planı sən qurmusan.

– Mən yaxşı plan qurmuşam, – Pablo dedi. – Bəxtimiz gətirsə, hamımız sağ-salamat aradan çıxacağıq.

O indi bir az nəfəsini dərə bilmişdi.

– Sən bizlərdən heç kəsi öldürmək fikrinə düşməmişən ki? – Aqustin soruşdu. – Elə olsa, bu saat özüm səni öldürərəm.

– Açıl başımdan, – Pablo dedi. – Mən sənə xeyrini və bütün dəstənin xeyrini fikirləşməliyəm. Bu müharibədir. Müharibədə istədiyini eləmək həmişə mümkün olmur.

– *Cabron*, – Aqustin dedi. – Hər halda, sən zərər çəkməzsən.

– Danış görək, postda nə oldu, – Robert Cordan Pabloya dedi.

– Çox şey oldu, – Pablo təkrar etdi. O çətinliklə nəfəs alırdı, sanki sinəsi çatlayırdı, amma indi səsi rəvan gəlirdi; üzündən və boynundan tər axırdı, çiyinləri və sinəsi tərdən islanmışdı. Pablo ehtiyatla Robert Cordana çəpəki nəzər saldı, bilmirdi ki, onun səmimi ahənginə inanmaq olar, ya yox, sonra elə qımışdı ki, ağzı açıla qaldı. – Çox şey oldu. Əvvəlcə biz postu tutduq. Sonra motosiklet keçdi. Dalısıyca biri də keçdi. Sonra sanitar maşını. Sonra yük maşını. Sonra tank. Sən körpünü partladandan bir az qabaq.

– Sonra...

– Tank bizə heç nə eləyə bilmədi, amma biz çıxma bilmirdik, çünki yolu atəş altında saxlayırdı. Sonra harasa çəkildi, onda mən qaçdım.

– Bəs adamların necə oldu? – Aqustin yenə onu davaya çəkirdi.

Pablo sərt hərəkətlə Aqustinə tərəf döndü:

– Açıq başımdan! Onlar bizim dəstədən deyillər.

Ağaclarla bağlanmış atlar indi artıq lap yaxında idi, gün şam ağaclarının budaqları arasından onları işıqlandırır, atlar başlarını tərpedir və milçəkləri qovmaq üçün şıllaq atırdılar, sonra Robert Cordan Mariyanı gördü. Bir an sonra o artıq Mariyanı bərk-bərk qucaqlamışdı, böyrünə yapışdırdığı pulemyotun alovsöndürəni qabırğasını deşirdi, Mariya isə hey təkrar edirdi:

– Sənsən, Roberto? Ah, sənsən?

– Hə, dovşancığım. Mənim sevimli, mehriban dovşancığım. İndi daha gedirik.

– Doğrudur ki, sən burdasan?

– Hə. Hə. Hamısı doğrudur. Ah, əzizim!

Əvvəllər o heç ağına gətirməzdi ki, döyüş vaxtı qadın yada düşə bilər; heç olmasa, beynin bir guşəsində onu xatırlamaq və ona cavab vermək mümkün ola bilər; onun balaca, yumru döşlərinin bədəninə toxunduğunu duymaq olar; bu döşlər sizin hər ikinizin döyüşdə olduğunuzu xatırlada bilər. Lakin biz bir olmuşduq, çox yaxşı ki, bir olmuşduq, o düşündü. Çox yaxşı, çox yaxşı ki, bir olmuşduq. Mən buna dünyasında inanmazdım. Və o, qızı bir də bərk-bərk bağına basdı, amma üzünə baxmadı, sonra isə əvvəllər heç vaxt olmamış kimi ona bir şapalaq çəkib dedi:

– Əyləş! Əyləş! Atıl yəhərə, *guapa*.

Sonra atları açdılar. Robert Cordan pulemyotu Aqustinə verdi, özü isə avtomatını çiyinə saldı və qumbaraları ciblərindən çıxarıb yəhərdən asılmış taylara yerləşdirdi, boş çantaların birini o birinin içinə qoyub öz yəhərinə bağladı. Sonra Pilar gəldi, yoxuşu qalxmaqdan elə təntimişdi ki, danışa bilmirdi, ancaq əlləri ilə işarə edirdi.

Pablo atların cıdarlandığı üç kəndiri yəhərdən asılmış yükün arasına soxdu və qalxıb dedi:

– *Que tal*, arvad?

Lakin qadın ancaq başını tərپətdi, sonra hamı atlara minməyə başladı.

Robert Cordana dünən səhər qar içində ilk dəfə gördüyü həmin boz at düşdü və o, atın böyürlərini mahmızlayarkən hiss etdi ki, çox dəyərli atdır. O, səndəl geymişdi, üzəngilər ona qısa gəlirdi; avtomat belindən asılmışdı, cibləri patronla dolu idi, yəhər üstündə möhkəm oturmuşdu, yüyəni qoltuğunun altında sıxıb avtomatın boşalmış sandığını doldurur və Pıların səmənd atın yəhərinə bağlanmış böyük yükün üstünə necə qalxdığına tamaşa edirdi.

– Allah xatirinə, tulla onu getsin, – Primitivo dedi. – Ordan yıxılırsan. Həm də at bu qədər yükü apara bilməz.

– Mumla, – Pılar dedi. – Biz bununla dolanmalıyıq.

– Arvad, belə otura biləcəksən? – Pablo soruşdu; o, kəhər ayğırın belindəki jandarm yəhərində oturmuşdu.

– Nölub mənə, o belə-belə olmuş köçəri alverçidən əskiyəm? – Pılar dedi. – Hə, qoca, necə gedirik?

– Düz aşağı. Yoldan keçəcəyik. Sonra o yamacı qalxıb meşə ilə aşırıma doğru gedəcəyik.

– Yoldan keçəcəyik? – Aqustin yumşaq parusin ayaqqabılarını dünən gecə Pablonun tapıb gətirdiyi atın qarnına vura-vura ona yanaşdı.

– Bəli, *hombre*. Burda başqa yol yoxdur, – Pablo cavab verdi. Sonra üç yük atından birinin yüyənini ona verdi. Qalan iki atı Primitivo və qaraçı aparmalıydı.

– *İngles*, istəsən, sırada axırınıc ol bilərsən, – Pablo dedi. – Biz yolu çox aşağıdan keçəcəyik, onların *maquinasının* atəşi ora çatmaz. Amma tək-tək gedəcəyik, sonra aşırıma yaxınlaşanda toplaşacağıq.

– Yaxşı, – Robert Cordan dedi.

Onlar meşənin içiyə yamac boyu üzəşəğı, yola tərəf yönəldilər. Robert Cordan atını Mariyanın atıyla daban-dabana sürürdü. Qızla yanaşı gedə bilmirdi, ağaclar mane olurdu. O, atı nəvazişlə mahmızladı, sonra isə şam ağacları arasındakı sərt enişdə onun yerişini yavaşıtmağa çalışdı.

– *Guapa*, – o, Mariyaya dedi. – Yolu keçmək zamanı gələndə, sən ikinci keçərsən. Birinci keçməyin heç bir qorxusu yoxdur, hərçənd, adama elə gəlir ki, guya bu daha

qorxuludur. İkinci keçmək daha yaxşıdır. Onlar həmişə gözləyirlər ki, sonra nə olacaq.

– Bəs sən...

– Mən sonra keçəcəm, onlar gözləməkdən yorulanda. Bu çox asan işdir. Ən xatalısı cərgədə getməkdir.

Qabaqda Pablounun çiyinlərinə yapışmış girdə, cod tüklü başını, kürəyinin üstündən seçilən avtomatının lüləsini görürdü. Sonra Pıları – qadının açıq başını, enli kürəklərini görürdü, yəhərə yük yığıldığına görə arvadın bükülmüş dizləri budlarından yuxarı qalxmışdı, dabanları boğçalara dəyirdi. Pılar arada bir dəfə çevrilib ona baxdı və başını tərpətdi.

Robert Cordan Mariyaya dedi:

– Yolu keçməzdən əvvəl Pıları ötersən.

Sonra irəlidə ağaclar seyrəldi və o, yolun tünd qudron örtüyünü, onun arxasında isə əks tərəfdəki yamacın yaşıllığını gördü. Biz indi drenaj borusundan yuxarıda, yolun ta körpüyə qədər maili uzanan hissəsindən bir az aşağıdayıq, o düşündü. Biz körpüdən təqribən səkkiz yüz

yard yuxarıda yola çıxacağıq. Tank körpüyə çata bilibsə, buradan onu pulemyotla atəşə tutmaq olar.

– Mariya, – o dedi. – Biz yola çıxmazdan əvvəl sən Pıları ötüb keçərsən, sonra isə yamacla yuxarı qalxarsan.

Qız dönüb ona baxdı, amma heç bir söz demədi. Robert Cordan qızın başa düşüb-düşmədiyini bilmək üçün yalnız bir dəfə onun üzünə baxdı.

– Başa düşürsən? – o soruşdu.

Qız başını tərpətdi.

– Onda qabağa keç.

Qız başını yırğaladı.

– Deyirəm, qabağa keç!

– Yox, – qız cavab verdi və geri dönüb başını yırğaladı, – mən öz növbəmdə keçəcəm.

Elə bu vaxt Pablo mahmızları kəhər ayğırın böyrünə basdı, at şam iynələrinin səpələndiyi sonuncu enişdən çaparaq ötdü və nallarından qığılcım saça-saçə yolu adlayıb keçdi. O birilər də Pablonun ardınca çapdılar, Robert Cordan onların bir-birinin ardınca yolu keçib yaşıl yamaca qalxdıqlarını gördü və körpünün başında pulemyotun

şaqqudadığını eşitdi. Sonra o təzə səs eşitdi – “suişş-krak-bum!” Bu “bum” sədası ətrafdakı dağlara yayıldı və yaşıl yamacda kiçik torpaq fəvvarəsi, onun ardınca isə boz duman qaldırdı. “Suişş-krak-bum!” – yenə nə isə lap raket kimi fısıldadı və sonra gumbuldadı, bu dəfə yamacın təpəsinə yaxın yerdə yenə torpaq havaya sıçradı və tüstü qalxdı.

Qabaqda gedən qaraçı yolun üstündəki axırıncı şam ağaclarının kölgəsində atı saxlayıb o biri tərəfə baxdı və sonra Robert Cordanə tərəfə döndü.

– Rafael, irəli çap! Çap irəli! – Robert Cordan dedi.

Qaraçı onun ardınca gələn və başını silkələyən yük atının yüyənini tutmuşdu.

– Yük atını burax, çap getsin! – Robert Cordan çığırdı.

O, qaraçının əlinin geri, yuxarı, bir az da yuxarı getdiyini və ipin sim kimi dartılaraq yerə düşdüyünü gördü, qaraçı dabanlarını atın böyürlərinə vurdu, Robert Cordan hürkərək onun üstünə gələn yük atını kənara itələyəndə, qaraçı artıq o tayda idi və yamacla dörədnə yuxarı çapırdı, oradan nalların boğuş səsi eşidilirdi.

“Suiişş-ka-rak!” Mərmi lap alçaqdan uçdu və Robert Cordan qaraçının, ovçu qabağındakı heyvan kimi necə kənara sıçradığını gördü, qabaqda isə yenə kiçik qara-boz fəvvarə qalxdı. Sonra o gördü ki, qaraçı yenə uzun, yaşıl yamacla yuxarı çapır, indi o bir az yavaş və rahat gedirdi, mərmilər isə gah ondan qabağa, gah da dala düşürdü, sonra o, dağın arasında gözdən itdi, o birilər ora yığılıb gözləməli idilər.

Yox, mən bu lənətə gəlmiş yük atını özümlə apara bilmərəm, Robert Cordan fikirləşdi. Amma pis olmazdı ki, körpü tərəfdən atəş açılanda, o, sipər kimi məni qoruyaydı; pis olmazdı ki, körpüdən atəş açan həmin o qırx yeddi millimetrlik topla mənim aramda gedəydi. Lənət şeytana, görüm onu çəkib apara bilərəmmi.

Öz atının başını döndərüb yük atına yanaşdı, yerə düşən ipini qaldırdı, atı ardınca çəkərək yola paralel istiqamətdə körpünün əks tərəfinə doğru əlli yarda qədər irəlilədi. Sonra dayandı, atı meşənin kənarına sürdü, yola, orada qaralan yük maşınına və körpüyə baxdı. Körpüdə adamlar vurnuxurdular, o tərəfdəki yolda isə döyüş maşınları bir-

birinin arxasına dirənib, dal-dala düzülüb qalmışdılar. Robert Cordan ətrafa boylandı və nəhayət, istədiyini tapdı, üzəngiyə qalxıb quru şam budağını qırdı. Sonra yük atını yolun kənarına sürdü, ipi buraxdı və əlini ölçərək çubuqla atın sağrısına vurdu. “İrəli, qancıq balası”, – dedi və at yolu keçib yamaca dırmaşanda çubuğu onun ardınca atdı. Çubuq düz hədəfə dəydi və at dördnala götürüldü.

Robert Cordan yol uzununu daha otuz yard getdi; buradan sıldırım yamac başlanırdı. Top indi ara vermədən atırdı, elə bil raket fişıldayır və sonra mərmə torpağı dəlib guruldayırdı. “Hə, faşist heyvanı, irəli”, – Robert Cordan boz atı dördnala dağdan aşağı çapdı, açıq yerə çıxan kimi yolu çaparaq keçdi. O, qudruna dəyən nalların çiyinlərini, peysərini, çənəsini, bütün vücudunu necə titrətdiyini duyurdu, sonra atı dağın döşüylə üzüyuxarı çapdı. Nallar yerə toxunub yumşaq torpağa batır və yenə irəlidə əks-səda verirdi; o qanrılıb körpünün əvvəllər heç vaxt görmədiyini yeni mənzərəsini gördü. İndi körpü tam aydın seçilirdi, ortasında uçurum qaralırdı, arxa tərəfindəki yolda kiçik tank, dalında da yekə tank durmuşdu; yekə tankdakı topun lüləsi

isə düz Robert Cordana tuşlanmışdı. Birdən lülə mis güzgü kimi gözqamaşdırıcı sapsarı işıq saçdı və hava təbəqəsi boz atın lap boynu üstündə şaqqıltı ilə parçalandı. O, başını çəkməyə macal tapmamış düz qabağındaca daş-kəsək və torpaq fəvvarəsi göyə püskürdü. Yük atı ondan irəlidə, lakin yolun sağıyla gedirdi, özü də heyvan bərk yorulmuşdu, Robert Cordan isə hey çapırdı. Körpü tərəfə baxanda, döngənin dalında düzölmüş yük maşınlarının uzun cərgəsini gördü, – indi yüksəklikdən hər şey daha yaxşı görünürdü, – bu vaxt yenə növbəti “suişşş” və “bum” sədasından xəbər verən sarı parıltı göründü. Mərmi hədəfə çatmadan partladı, lakin o, torpağın və metal qəlpələrin ətrafı sıçradığını eşitdi.

İrəlidə dəstənin adamlarını gördü, onlar hamısı meşənin qırağında toplaşmış onu gözləyirdilər. Robert Cordan “*Arre caballo!* Atım, irəli!” deyib dik yoxuşda heyvanın necə ağır nəfəs aldığını hiss etdi, uzana qalmış boynuna, şəklənmiş qulaqlarına baxdı, əyilərək əlini onun bərk tərlənmiş boz yalına çəkdi. Sonra yenə körpüyə tərəf döndü və yoldakı bulaşmış rəngli ağır, yastı tankın üzərini bürüyən parlaq işıq gördü, lakin fişilti eşidilmədi, ancaq qulaqbatırıcı gurultu

qopdu və acı, kəskin bir qoxu gəldi, elə bil buxar qazanı partlamışdı. O, atın üstündən yerə yığıldı, boz at isə onun üstünə düşdü. İndi heyvanın nalları havadaca oynayırdı, o da özünü atın altından çıxartmağa çalışırdı.

Hərəkət edə bilirdi. Sağa dönməyi bacardı, amma sağa dönəndə, sol qıçı atın altında hərəkətsiz qalırdı. Qıçında elə bil yeni oynaq əmələ gəlmişdi, özü də bu, çanaq-bud oynağı deyildi, nəsə başqa bir oynaq idi, budu onun üstündə eynən həncamada olduğu kimi fırlanırdı. Sonra o nə baş verdiyini anladı, elə bu vaxt boz at dizi üstə qalxdı və Robert Cordanın sağ ayağı üzəngidən çıxıb yəhərin üstüylə sürüşərək yerə düşdü. O, sol budundan ikiəlli yapışdı, sol ayağı isə bayaqkıtək yenə hərəkətsiz qalmışdı. Əllərini ehmalca dərinin altında sınımış sümüyün iti ucuna toxundurdu.

İndi boz at onun başının üstündə dayanmışdı və o, atın qabırğalarının necə titrədiyini görürdü. Altındakı ot yamyaşıldı, otluğun içində çəmən çiçəkləri bitmişdi. Robert Cordan aşağı baxdı; yolu, yarığını, körpünü və yenə yolu gördü, gözü tanka sataşdı və yeni partlayışa hazırlaşdı. Elə

həmin an parlaq işıq saçıldı, amma bu dəfə də fişilti eşidilmədi, əvəzində bərk gurultu qopdu və partlayıcı maddənin kəskin qoxusu gəldi, eşilmiş torpağın tozu yatanda və qəlpələr səpələnib qurtaranda o, təlim görmüş sirk heyvanları kimi boz atın onun yanında dal ayaqları üstə sakitcə yerə yatdığını gördü və elə həmin andaca heyvanın qəribə xırıltısını eşitdi.

Sonra Primitivo ilə Aqustin qoltuğuna girib onu sonuncu yoxuşa sürüdülər, bu vaxt sol ayağı yerə toxunaraq yeni oynaqın üstündə fırlanırdı. Qəfildən düz başlarının üstündə mərmə vıyıldadı və Primitivo ilə Aqustin onu buraxıb yerə atıldılar, amma onların üstünə ancaq torpaq töküldü. Qəlpə yağışı dayanandan sonra onlar Robert Cordanı təzədən qaldırıb apardılar. Nəhayət, birlikdə meşədəki yarğana, atların olduğu yerə çatdılar. Mariya, Pilar və Pablo Robert Cordanı dövrəyə aldılar.

Mariya onun yanında diz çöküb soruşdu:

– Sənə nolub, Roberto?

– Sol qıçım sınıb, Mariya, – Robert Cordan tər içində qıza cavab verdi.

– Bu saat biz onu sarıyarıq, – Pilar dedi və yük atlarından birini göstərib əlavə elədi: – Bax, sən bu atla gedərsən. Yükünü düşürün.

Robert Cordan Pablonun başını tərپətdiyini görüb, başı ilə ona işarə elədi.

– Yığışın, – dedi. – Bura bax, Pablo, yaxın gəl.

Tərli, tüklü üz onun üstünə əyildi və Pablonun iyi Robert Cordanın burnuna vurdu.

– İmkan verin danışaq, – o, Pilara və Mariyaya dedi. – Mən Pablo ilə danışmalıyam.

– Bərk ağrıdır? – Robert Cordanın lap üstünə əyilmiş Pablo yavaşca soruşdu.

– Yox. Görünür, əsəb damarı qırılıb. Qulaq as. Siz yığışın. Mənim işim bitib, başa düşürsən? Mən ancaq qıza bir neçə söz deyəcəm. Mən səni səsleyəndə ki, onu apar, hökmən gəlib apararsan. O getmək istəməyəcək. Mən ona ancaq bir neçə söz deyəcəm.

– Başa düşdüm, bizim vaxtımız azdır, – Pablo dedi.

– Məncə, siz Respublika ərazisinə getsəydiniz daha yaxşı olardı, – Robert Cordan dedi.

– Yox, biz Qredosa gedəcəyik.

– Yaxşı-yaxşı fikirləş.

– Mariyanı çağır, danış onunla. Vaxtımız lap azdır. Çox təəssüf edirəm ki, sənin başına belə iş gəldi.

– Olan oldu, – Robert Cordan dedi. – Bu barədə danışmayaq. Amma sən başını işlət. Sənin başın var. Fikirləş.

– Mən artıq fikirləşmişəm, – Pablo dedi. – Hə, danış, *İngles*, amma tez ol. Vaxtımız yoxdur.

Pablo yaxındakı ağacın yanına çəkildi və aşağı, yarığana, yarığanın o biri tərəfindəki yola boylandı. Sonra nəzərlərini dağın döşündə düşüb qalmış boz ata çevirdi, üzünə məyusluq qondu. Pılarla Mariya isə şam ağacına söykənib oturmuş Robert Cordanın yanına qayıtdılar.

– Zəhmət olmasa, şalvarı kəs, – o, Pılara dedi.

Mariya onun yanında çömbəlib oturdu və heç bir söz demədi. Günəş qızın saçlarında oynayırdı, üzünü isə ağlamağa hazırlaşan uşaq kimi büzüsdürmüşdü. Amma ağlamırdı. Pilar bıçağı çıxarıb şalvarın sol tərəfini cibindən aşağıya kimi kəsdi. Robert Cordan əlləriylə şalvarın kəsik

yerini araladı, əyilib yaraya baxdı. Çanaq-bud oynağından on düym aşağıda qabarıq şiş qızarırdı, barmaqlarını ona toxunduranda dəriyə dirənmiş sümüyün ucunu aydın hiss etdi. Ayağı qeyri-təbii şəkildə əyilib yerdə qalmışdı. Başını qaldırıb Pilara baxdı. Onun üzünün ifadəsi də eynən Mariyanın kimi idi.

– *Anda*, – o, qadına dedi. – Get.

Qadın başını aşağı salıb, heç bir söz demədən və dönüb geri baxmadan uzaqlaşdı, Robert Cordan onun çiyinlərinin necə titrədiyini gördü.

– *Guapa*, – o, Mariyanın hər iki əlini öz əllərinin içinə aldı. – Qulaq as mənə. Biz daha Madridə gedəsi olmadıq...

Bu vaxt qız ağladı.

– Lazım deyil, *guapa*, – o dedi. – Qulaq as mənə. Biz daha Madridə getməli olmadıq, amma sən hara getsən də, mən hər yerdə səninlə olacam. Başa düşdün?

Qız heç nə demədi, yalnız başını onun üzünə söykədi və Robert Cordanı bərk-bərk qucaqladı.

– Mənə yaxşı-yaxşı qulaq as, dovşancığım, – Robert Cordan dedi. Bilirdi ki, tələsmək lazımdır, bütün bədənindən

tər axırdı, lakin sözünü deməli və qızı başa salmalıydı. – İndi sən buradan gedəcəksən, dovşancığım. Amma mən də səninlə gedəcəm. Nə qədər ki birimiz yaşayırıq, o vaxtacan hər ikimiz yaşayacağıq. Sən məni başa düşürsən?

– Yox, mən səninlə qalmaq istəyirəm.

– Yox, dovşancığım. İndi mən nə iş görməliyəmsə, onu tək görəcəm. Sənin yanında mən bu işi istədiyim kimi, düz-əməlli görə bilmərəm. Əgər sən getsən, deməli, mən də gedəcəm. Bəyəm sən bilmirsən ki, belədir? Birimiz olan yerdə ikimiz də varıq.

– Mən səninlə qalmaq istəyirəm.

– Yox, dovşancığım. Qulaq as. Bu işdə adamlar bir yerdə ola bilməzlər. Bu işdə hər kəs tək olmalıdır. Amma sən getsən, deməli, mən də gedəcəm. Mən ancaq bu cür gedə bilərəm. Bilirəm ki, sən gedəcəksən, mübahisə də etməyəcəksən. Axı sən ağıllı qızsan, yaxşı qızsan. Sən hər ikimizin yerinə gedəcəksən: həm öz yerinə, həm də mənim yerimə.

– Amma mən səninlə qalmaq istəyirəm, belə mənimçün daha rahat olar.

– Bilirəm. Ancaq sən bunu mənim xatirimə elə. Bunu səndən mən xahiş edirəm.

– Sən başa düşürsən, Roberto. Bəs mən? Əgər tək getsəm, halım pisləşər.

– Elədir, sənin vəziyyətin ağırdır. Ancaq sən axı indi həm də mənsən.

Qız susurdu.

Robert Cordan qan-tər içində qıza baxdı və istədiyinə nail olmaq üçün yenidən sözə başladı; ömründə heç vaxt bu cür çalışmamışdı.

– İndi sən hər ikimizin yerinə gedəcəksən. Özünü unut, dovşancığım. Sən öz borcunu yerinə yetirməlisən.

Qız başını yırğaladı.

– İndi sən mənsən, dovşancığım, bəyəm sən bunu hiss etmirsən?

Qız susurdu.

– Qulaq as, dovşancığım, – Robert Cordan dedi. – Doğru sözümdür, əgər sən getsən, deməli, mən də getmiş oluram. Sənə and içirəm.

Qız heç nə demədi.

– Bax belə, indi başa düşdün. Hə, indi görürəm ki, başa düşmüşsən. İndi sən gedəcəksən. Belə yaxşıdır. İndi sən qalxıb gedəcəksən. Bax, özün də deyirsən ki, gedəcəksən.

Qız dinib-danışmırdı.

– Ay sağ ol. İndi sən tez və sakitcə çox-çox uzaqlara gedəcəksən və bizim hər ikimizi özünlə aparacaqsan. İndi əlini bura qoy. İndi başını bura qoy. Bax belə. İndi mən əlimi bax, bura qoyacam. Yaxşıdır. Axı sən ağıllı qızsan. Daha gərək heç nəyin fikrini çəkməyəsən. Sən lazım olan işi görürsən. Sözə baxırsan. Mənim sözümə yox, hər ikimizin sözünə. Sənin vücudunda olan mən özüməm. İndi sən hər ikimizin yerinə gedəcəksən. Hər ikimiz səninlə gedəcəyik. Axı mən sənə belə demişdim. Sən ağıllı qızsan, çox yaxşı qızsan ki, indi gedirsən.

Robert Cordan ağacın dalından ona baxan Pabloya işarə elədi və Pablo onlara tərəf yönəldi. Sonra o, barmağıyla Pıları çağırdı.

– Biz hələ Madridə gedəcəyik, dovşancığım. Doğru sözümdür. Hə, indi isə dur get. Qalx. Eşidirsən?

– Yox, – deyib, qız bərk-bərk onun boynunu qucaqladı.

Robert Cordan yenə danışmağa başladı, bayaqkıtək aramla və hər sözü ölçüb-biçərək, eyni zamanda çox qətiyyətlə danışdı.

– Qalx, – o dedi. – İndi sən həm də mənsən. Məndən nə qalacaqsa, o sənsən. Qalx.

Qız yavaş-yavaş, ağır-ağır, başını qaldırmadan, ağlaya-ağlaya ayağa durdu. Sonra yenə onun yanında oturdu, lakin o, “Qalx, dovşancığım!” deyəndə, dərhal qalxdı, asta-asta və itaətlə qalxdı.

Pilar qızın dirsəyindən tutmuşdu və qız bu vəziyyətdə eləcə onun qarşısında durmuşdu.

– Gedək, – Pilar dedi, – *İngles*, sənə bir şey lazımdır?

– Yox, – Robert Cordan Mariya ilə danışmaqda davam etdi. – Vidalaşmaq lazım deyil, *guapa*, axı biz ayrılmırıq. Qoy Qredosda hər şey yaxşı olsun. Get daha. Ağillı qız ol, get. – Pilar qızı atlara tərəf apararkən o yenə bayaqkıtək aramla və hər sözü ölçüb-biçərək davam etdi. – Yox. Geri baxma. Ayağını üzəngiyə qoy. Hə, hə. Qoy ayağını. Ona kömək elə, Pilar. Onu yəhərə oturt. Bax belə.

O, büsbütün tər içində başını çevirdi, aşağıya, yola baxdı, sonra yenə ona, atın belində oturmuş qıza nəzər saldı, Pilar qızın yanında, Pablo isə arxada idi.

– Daha get, – Robert Cordan dedi. – Get. – Qız dönüb baxmaq istədi. – Baxma, get.

Pablo qırmancı atın sağrısına vurdu və bir anlığa elə göründü ki, Mariya bu saat yəhərdən sürüşüb düşəcək, amma Pilarla Pablo hərəsi bir tərəfdən öz atlarını onunkuyla yanaşı sürürdülər; Pilar qızın qolundan tutmuşdu və hər üç at artıq dağa qalxırdı.

Mariya dönüb baxdı və uzaqdan çığırdı:

– Roberto! Mən sənin yanına gəlmək istəyirəm! Mən sənin yanına gəlmək istəyirəm!

Robert Cordan çığırdı:

– Mən səninləyəm, mən oradayam, səninləyəm. Biz bir yerdəyik. Get!

Sonra onlar dağın aşırımını arxasında gözdən itdilər; Robert Cordan qan-tər içində uzanmışdı və heç bir şeyə baxmırdı.

Aqustin onun qarşısında dayanmışdı.

– *İngles*, istəyirsən mən səni vurum? – o lap aşağı əyilib soruşdu. – İstəyirsən? Vura bilərəm.

– *No hace falta*, – Robert Cordan dedi. – Get. Burada mənim yerim lap yaxşıdır.

– *Me cago en la leche que me han dado!*¹³³ – Aqustin dedi. O ağlayırdı, buna görə də Robert Cordanı duman içindəki kimi görürdü. – *Salud, İngles*.

– *Salud*, dost, – Robert Cordan dedi. İndi o aşağıya, yola baxırdı. – Dayçadan muğayat ol, yaxşı?

– Ondan nigaran qalma. Lazım olan hər şeyin var?

– Bu *maquinanı* mən özümə saxlayıram, bunda cəmi bir neçə patron var, – Robert Cordan dedi. – Sən bu cür patron tapa bilməzsən. Böyüyünə və Pablodakına patron tapmaq olar.

– Mən lüləni təmizləmişəm, – Aqustin dedi. – Sən yıxılıanda lüləyə torpaq dolmuşdu.

– Yük aparən at hanı?

– Qaraçı onu tutdu.

¹³³İspan söyüşü

Aqustin artıq atın belindəydi, amma getmək istəmirdi. O, yəhərin üstündən aşağı, altında Robert Cordanın uzandığı ağaca tərəf əyildi.

– Tərpən, *viejo*, – Robert Cordan ona dedi. – Müharibədə bu adi şeydir.

– *Que puta es la guerra*, – Aqustin dedi. – Müharibə iyrənc şeydir.

– Elədir, elədir, dost. Amma sən tələsməlisən.

– *Salud, Inglés*, – Aqustin yumruğunu havada silkələdi.

– *Salud*, – Robert Cordan dedi. – Get daha.

Aqustin atın başını birdən döndərdi, yumruğunu elə bir hərəkətlə endirdi ki, sanki söyüş söyürdü və yavaş-yavaş aralanıb getdi. O birilər çoxdan getmişdilər. Aqustin döngəyə çatanda geri çevrilib Robert Cordana əl elədi. Robert Cordan da ona əl elədi və o birilərin ardınca çapan Aqustin gözdən itdi... Robert Cordan aşağıya, yaşıl yamacın ayağında görünən yola və körpüyə baxdı. Bu cür daha yaxşı olacaq, o düşündü. Qarnı üstə çevrilmək xatalıdır, həm də indiki vəziyyətdə baxmaq daha rahatdır.

Bütün olub-keçənlərdən və adamlar gedəndən sonra o, yorğunluq və zəiflik, daxili bir boşluq hiss edirdi, ağızında öd təmi duyurdu. Bax, indi doğrudan da çətin bir şey yoxdur. Nə olursa olsun və bundan sonra nə baş verirsə versin, onun üçün daha heç bir çətin şey yoxdur.

Hamı çıxıb getdi və indi o tək-tənha burda, ağacın altında, kürəyini gövdəyə söykəyərək oturub. Aşağıya, yaşıl yamaca baxdı, Aqustinin öldürdüyü boz atı, bir az aşağıda isə yolu, yolun arxasında qalın meşə ilə örtülmüş başqa yamacı gördü. Sonra nəzərlərini körpüyə və körpünün arxasındakı yola çevirdi, körpüdə və yolda baş verənlərə göz qoymağa başladı. Döngənin arxasında toplaşan yük maşınlarını buradan yaxşı görə bilirdi. Ağacların arasından maşınların boz gövdələri aydın seçilirdi. Sonra o biri tərəfə baxdı, oradan yuxarıya uzanan yol çox da yoxuş deyildi. Fikirləşdi ki, onlar elə buradan gələcəklər, indi lap tezliklə gələcəklər.

Pilar qızın qayğısına hamıdan yaxşı qalar. Özün bilirsən. Pablo yəqin ki, hər şeyi götür-qoy eləyib, yoxsa risk etməzdi. Pablonun fikrini çəkməyə bilərsən, Mariyadan

nigaran qalmaq da lazım deyil. Çalış ki, ona dediklərinə özün də inanasan. Belə yaxşı olar. Kim deyir ki, bu doğru deyil? Sən demisən. Aranızda olanların olmadığını deməyəcəyiniz kimi, sən bunu da deməzsən. Öz inamını itirmə. Amansız olma. Vaxta lap az qalıb, bir də axı indicə sən özün qızı getməyə məcbur etdin. Hər kəs əlindən gələni edir. Sən özün üçün daha heç nə eləyə bilməzsən, amma başqaları üçün, bəlkə də bir şey eləyə bildin. Olsun. Biz bütün səadətimizi dörd gündə yaşadığ. Yox, dörd gündə yox. Mən bura qaş qaralanda gəlmişdim, bu gün isə günorta olmayacaq. Deməli, üç gecə və üç yarımçıq gün. Dəqiq ol, o dedi. Tam dəqiq.

Yaxşı olardı ki, bir az aşağı sürüşəydin. Yaxşısı budur, özünə elə yer seç ki, bəlkə bir fayda verə biləsən, yoxsa avara kimi ağac dibində oturmağın heç bir mənası yoxdur. Hər halda, bəxtin gətirib. Bundan da pis şeylər olur. Tez, ya gec, bu, hər kəsin başına gəlməlidir. İndi ki bunu etməli olduğunu bilirsən, deməli, qorxmursan. Yox, qorxmuram, o özünə dedi və bu həqiqət idi. Hər halda, xoşbəxtlikdir ki, əsəb damarı zədələnilib. Sınıqdan aşağıda hətta heç nə hiss

etmirəm. O, əlini ayağına toxundurdu, elə bil ki, ayağı bədəninin bir hissəsi deyildi.

Yenə aşağıya, yamaca baxdı və fikirləşdi: bütün bunları tərک etmək istəmirəm, vəssalam. Heç də tərک etmək istəmirəm, düşünmək istəyirəm ki, hər halda, burada bir faydalı iş gördüm. Hər halda, bacardığım qədər işlədim. Sən demək istəyirsən ki, indi də bacarığın var? Yaxşı, qoy elə olsun, indi də bacarığın var. Bütün bir ili inam bəslədiyin məslək yolunda vuruşdun. Əgər biz burada qalib gəlsək, hər yerdə qalib gələcəyik. Dünya yaxşı məkandır, ondan ötrü vuruşmağa dəyər, mən bu dünyanı heç də tərک etmək istəmirəm. Həm də sənin bəxtin gətirdi, ömrün çox yaxşı keçdi. Babanın ömrü kimi yaxşı keçdi, amma bir az qısa oldu. Sən hamıdan yaxşı ömür sürdün, çünki sənin həyatında həmin bu axırınıcı günlər oldu. Şikayətlənməyə haqqın yoxdur. Amma heyif ki, bütün öyrəndiklərini bir başqasına vermək daha mümkün olmayacaq. Lənət şeytana, axır-axırda hər şeyi çox sürətlə öyrəndin. Yaxşı olardı ki, Karkovla bir də söhbət edəydim. Orada, Madriddə. Bax, o dağların arxasında, vadini keçəndən sonra. Hə, o boz

qayalardan və şam ağaclarından, süpürgə kolundan və naz çiçəyindən uzaqlarda, sarı yaylanın o tayında bəyaz və yaraşlıqlı Madrid yerləşir. Bu da həqiqətdir, təzə qan içmək üçün sallaqxanaya gedən Pilar timsallı qarılar kimi əsl həqiqət. Heç elə olmur ki, təkcə bir şey həqiqət olsun. Hər şey həqiqətdir. Axı təyyarələrin hamısı eyni cür qəşəngdir, istər bizimki olsun, istər onlarınki. Sən bir işə bax ha.

Yaxşı, qanını qaraltma, o özünə dedi. Nə qədər ki vaxt var, yaxşısı budur, qarnı üstə çevriləsən. Hə, bir məsələ də var. Piların ovcuna baxıb fal açmağı yadındadır? Yoxsa sən bu cəfəngiyata inanırsan? Yox, o dedi. Bütün bu baş verənlərə, bütün bu olub-keçənlərə baxmayaraq, inanmırsan? Hə, yenə də inanmıram. Amma bu səhər – biz yola düşməzdən əvvəl qadın çox rıqqətliydi. Yəqin qorxurdu ki, dediklərinə inanmışam. Amma mən inanmıram. Özü inanır. Onlar, hər halda, nə isə görürlər. Ya da nəyisə hiss edirlər. Ən yüksək dərəcədə həssas qavrama – deyəsən, bu belə adlanır. Lap elə belə adlanır, o dedi. Qadın qəsdən vidalaşmadı, çünki bilirdi: vidalaşmağa başlasa, Mariya

getməyəcək. Ah səni, Pilar. Yaxşı, Cordan, di başla qarnı üstə çevrilməyə. Amma nəşə bu işə başlamaq istəmirdi.

Birdən yadına düşdü ki, dal cibində balaca qumquma var. Fikirləşdi: çox nəhəngləri diz çökdürmüş viskidən bir qurtum içim, sonra çevrilərəm. Lakin cibini eşələyəndə qumqumanı orda tapmadı və onda özünü lap tənha hiss etdi, çünki heç bunun da olmayacağını bildi. Fikirləşdi ki, görünür, mən buna ümidliydim.

Bəlkə onu Pablo götürüb? Bu nə axmaqlıqdır? Yəqin sən onu körpüdə itirmisən. Hə, Cordan, başla görək, o özünə dedi. Bir, iki, üç.

O, ağacdən aralanıb uzandı, hər iki əliylə sol ayağından yapışıb onu güclə aşağı dartdı. Sonra uzandığı halda yenə ayağını dartdı ki, sümüyün iti ucu yerindən çıxıb içəridən dərini deşməsin, başı ayaqlarından aşağıda qalana qədər dalı üstə yavaş-yavaş çevrildi. Sağ ayağının altını sol ayağının üstünə dayadı və əziyyətlə, tər tökə-tökə qarnı üstə çevrildi, daha sonra dirsəkləri üstə dikələrək sağ ayağının köməyi ilə sol ayağını düzəltdi və onu mümkün qədər geriye çəkdi.

Ombasını yoxladı: hər şey qaydasında idi. Sümük dərini deşməmişdi, sümüyün sınımış ucu isə əzələyə keçmişdi.

Görünür, lənətə gəlmiş at ayağını əzəndə, əsəb damarı həqiqətən qırılıb, o düşündü. Doğrudan da, heç bir ağrı yoxdur. Ancaq yerindən tərpənəndə ağrı olur. Görünür, bu vaxt sümük daha nəyə isə ilişir. Görürsənmi, o dedi. Görürsənmi bəxtin necə gətirir. Hətta içkisiz də işin düzəldi. Ancaq həyəcanlanmaq lazım deyil.

Əlini avtomatına tərəf apardı, qutudan sandığı çıxarıb ehtiyat sandıqları yoxlamaq üçün əlini cibinə vurdu, çaxmağı açıb lüləyə baxdı, sonra sandığı yerinə taxıb üzünü yola çevirdi. Fikirləşdi ki, bəlkə yarım saat da çəkdi. Amma həyəcanlanmaq lazım deyil.

O, yamaca, şam ağaclarına baxır və çalışırdı ki, heç nəyin fikrini çəkməsin.

O, çaya baxır və körpünün altındakı kölgənin sərinliyini xatırlayırdı. Fikirləşirdi ki, bircə tez gələydilər, kaş ki onlar gələncən huşumu itirməyəydim.

Sən necə bilirsən, kimə daha yüngül olur? Dindarlara, yoxsa hər şeyi olduğu kimi qəbul edənlərə? Əlbəttə, inam

təskinlik gətirir, amma biz də bilirik ki, qorxmalı bir şey yoxdur. Bircə orası pisdır ki, hər şey yox olub gedir. Orası pisdır ki, can vermək uzun çəkir, bərk ağrılar olur, bu isə insanı alçaldır. Bax, burada sənin bəxtin lap gətirib. Sənin başına belə bir iş gəlməyəcək.

Yaxşı ki, onlar getdilər. Onlarsız daha yaxşıdır. Deyirəm axı, bəxtim gətirir. Əgər onlar burda olsaydılar, boz atın düşüb qaldığı bu yamaca səpələnsəydilər, ya da başıma toplaşıb, nə vaxt öləcəyimi gözləməyə başlasaydılar, onda çox pis olardı. Yox. Onlar getdilər. Onlar burda deyillər. Əgər indi hücum da uğurlu olsaydı!.. Sən nə istəyirsən axı? Hər şey. Mən hər şey istəyirəm, amma özümlə yalnız mümkün olanı götürəcəm, nə mümkünsə, onu. Qoy bu hücum uğursuzluqla qurtarsın, neylək, başqası uğurlu olar. Mən heç fikir vermədim, görəsən, təyyarələr geri qayıtdı, ya yox? İlahi, nə böyük xoşbəxtlikdir ki, onu getməyə məcbur edə bildim.

Bütün bunları babama danışmaq yaxşı olardı. Yəqin ki, o heç vaxt cəbhə xəttini keçməli olmayıb, öz adamlarını axtarıb tapmalı olmayıb və bu gün mənim yerinə yetirdiyim

tapşırıq kimi bir tapşırığı yerinə yetirməli olmayıb. Hardan bilirsən? Bəlkə belə tapşırıqları o əlli dəfə yerinə yetirib. Yox, dedi, dəqiq ol. Belə işi heç kəs əlli dəfə icra edə bilməz. Heç beş dəfə də görə bilməz. Bəlkə onu bir dəfə görmək də o qədər asan deyil. Yox, canım, elə niyə? Sən yeganə adam deyilsən.

Bircə onlar tez gələydilər, o dedi. Kaş bu saat gələydilər, yoxsa ayağım ağrımağa başlayır. Yəqin şişir.

Fikirləşdi ki, mərmi ona dəyənəcən, hər şey yaxşı gedirdi. Amma xoşbəxtlikdəndir ki, mərmi bir az əvvəl, mən körpünün altında olanda dəymədi. Hər hansı bir iş əyər-əskiklə görüləndə, gec-tez bədbəxtlik üz verməlidir. Sənin işin hələ Qols bu əmri alanda bitmişdi. Özü də sən bunu bilirdin, yəqin ki, Pilar da elə bunu duymuşdu. Vaxt gələcək, bizdə bütün işlər daha sahmanlı olacaq. Səhra radiostansiyaları – bizə bax bu lazımdır. Bəli, bizə çox şey lazımdır. Məsələn, mənim bir ehtiyat ayağım olaydı...

Bu sözlərə çətinliklə gülümsündü, çünki indi əsəb damarı zədələnən yerdən ayağı bərk ağrıyırdı. Ah, qoy gəlsinlər, o düşündü. Mən atam eləyəni eləmək istəmirəm. Lazım gəlsə,

eləyərəm, amma yaxşı olardı ki, lazım gəlməyəydi. Mən bunun əleyhinəyəm. Bu barədə fikirləşmə. Bu barədə fikirləşmə. Kaş ki tez gələydi bu əclaflar. Tez gələydilər, tez gələydilər.

Ayağı getdikcə daha bərk ağrıyırdı. Ağrı birdən tutdu, o çevriləndən və ombası şişməyə başlayandan sonra. Fikirləşdi: bəlkə mən bunu elə indi eləyim? Mən ağrıya çox da yaxşı dözə bilmirəm. Qulaq as, əgər mən bunu indi eləsəm, sən başqa cür başa düşməzsən ki? Sən kiminlə danışırsan? Heç kimlə. Yoxsa babanla? Yox. Heç kimlə. Uf, lənətə gəlmişlər, kaş ki tez gəlib çıxaydılar.

Qulaq as, bəlkə elə bunu eləsəm yaxşıdır, çünki birdən huşumu itirsəm, öhdəsindən gələ bilmərəm və məni əsir alarlar, sorğu-suala tutarlar, nə desən soruşarlar, başıma min oyun açarlar, onda heç yaxşı alınmaz. Yaxşısı budur, işi o vaxtacan uzatmayım. Hə, bəlkə, elə bunu indi eləyim və hər şey də qurtarıb getsin? Yoxsa... uf, qulaq as, hə, qulaq as, qoy onlar tez gəlsinlər.

Sən bunun öhdəsindən pis gəlirsən, Cordan, o dedi. Çox pis gəlirsən öhdəsindən. Bunun öhdəsindən kim yaxşı gəlir

ki? Bilmirəm, heç bilmək də istəmirəm. Amma sən – pis gəlirsən bunun öhdəsindən. Məhz sən – çox pis gəlirsən. Lap pis, lap pis. Məncə, vaxtdır. Bəs səncə?

Yox, vaxt deyil. Çünki sən hələ nəşə eləyə bilərsən. Nə qədər ki məhz nə etməli olduğunu bilirsən, sən bunu eləməlisən. Nə qədər ki bu yadındadır, sən gözləməlisən. Di gəlin çıxın da! Qoy gəlsinlər! Qoy gəlsinlər!

Gedənləri fikirləş, o dedi. Gedənləri fikirləş. Onların meşə ilə necə irəlilədiklərini fikirləş. Çayı necə keçdiklərini fikirləş. Kolların arasıyla necə getdiklərini fikirləş. Yamacı necə qalxdıqlarını fikirləş. Bu axşam onların əhvalının nə qədər xoş olacağını fikirləş. Onların gecə səhərəcən yol gedəcəklərini fikirləş. Sabah onların Qredosa necə çatacaqlarını fikirləş. Onları fikirləş. Lənət şeytana, onları fikirləş. Qredosdan o yana mən daha onları fikirləşə bilmirəm.

Montananı fikirləş. Bacarmıram. Madridi fikirləş. Bacarmıram. Bir qurtum sərin suyu fikirləş. Yaxşı. Bax, bu belə də olacaq. Bir qurtum sərin su kimi. Yalandeyirsən. Bu heç cür olmayacaq. Sadəcə, heç nə olmayacaq. Heç nə.

Onda bunu elə. Elə. Hə, elə. İndi daha olar. Hə, di başla, başla. Yox, sən gözləməlisən. Özün bilirsən. Onda gözlə.

Mən daha gözləyə bilmirəm, o dedi. Əgər bir dəqiqə də gözləsəm, huşumu itirəcəm. Mən bilirəm, çünki artıq üç dəfə bu həddə çatmışam, amma özümü saxlamışam. Mən özümü saxlamışam və heç nə olmayıb. Amma indi bacarmıram. Görünür, qıçımda daxili qanaxma başlayıb, axı sümük hər tərəfi deşib-dağıdıb. Xüsusən mən çevriləndə. Şiş də ondandır, zəiflik də, indi isə sən huşunu itirməyə başlayırsan. İndi daha bunu eləmək olar. Mən sənə ciddi deyirəm, daha olar.

Amma sən gözləyə bilsən və az müddətə də olsa, onların qabağını kəssən, ya da heç olmasa zabiti öldürə bilsən, bu çox şeyi həll edə bilər. Vaxtında görülən bircə iş də...

Yaxşı, o dedi. Və sakitcə uzanıb özünü ələ almağa çalışdı; hərdən qarın dağ yamacıyla əriyib axmağa başladığını hiss etdiyini kimi huşunun başından çıxdığını hiss edəndə dedi: indi sakit olmaq lazımdır, kaş onlar gələndə kimi özümü saxlaya biləydim.

Robert Cordanın xoşbəxtliyi ona xilaf çıxmadı, çünki elə həmin dəqiqə süvari dəstəsi meşədən çıxıb yolu keçdi. O, atlıların yamacı necə qalxdıqlarına göz qoyurdu. Dəstənin başında gələn süvarinin boz atın yanında necə dayandığını, çıxırıb zabitə nəsə dediyini və zabitin at belində ona necə yanaşdığını gördü. O, hər ikisinin ölmüş boz atın üstünə necə əyildiyini görürdü. Atı tanıyırdılar. Boz at və onun sahibi dünən səhər dəstədən yoxa çıxmışdı.

Robert Cordan yamacın yarı yolunda, öz yaxınlığındaca onları, aşağıda isə yolu, körpünü, körpünün o tərəfində uzun sətərə düzölmüş maşınları görürdü. İndi o özünü tam idarə edə bilirdi və yan-yörədəki hər şeyi diqqətlə bir xeyli seyr etdi. Sonra səmaya baxdı. Göydə iri, ağ bulud topaları vardı. O, əlinin içiylə torpağa səpələnmiş şam iynələrinə, arxasında uzandıqı ağacın qabığına toxundu.

Sonra şam iynələrinin topasına dirsəklənib bacardığı qədər rahat uzandı, avtomatın lüləsini isə ağaca söykədi.

Zabit öz atını gedənlərin ardınca löhrəm çaparaq, Robert Cordanın uzandıqı yerin iyirmi yard aşağısından keçməli idi. Belə məsafədə çətin bir iş yox idi. Zabit leytenant Berrendo

idi. Aşağı yol postuna basqın xəbəri alınanda, o, La-Qranxadan təzəcə qayıtmışdı və ona əmr olunmuşdu ki, öz dəstəsi ilə ora yollansın. Onlar atlarını dördnala çapırdılar, amma körpü partladılmışdı, buna görə geri dönmüşdülər ki, yarğanı çayın yuxarisından keçib sonra da meşə ilə getsinlər. Atları tərləmişdi və hətta löhrəm yerişlə də ağır-ağır, çətinliklə irəliləyirdilər.

Leytenant Berrendo ləpirlərə baxa-baxa yamacı qalxırdı; onun arıq sifəti qayğılı və ciddi idi; yəhər üstündən köndələninə qoyulmuş avtomatı görünürdü. Həyəcanını boğan Robert Cordan əli titrəməsin deyə ağacın dalında çox ehmalca, çox ehtiyatla uzanmışdı və gözləyirdi ki, zabit meşədəki birinci şam ağaclarının bitdiyi yaşıl yamacda günəşdən işıqlanan yerə çıxsın. O, şam iynələriylə örtülmüş torpağın üstündə ürəyinin necə döyündüyünü hiss etməkdə idi.